వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

ఆయుర్వేద శాస్త్ర శృన్ఖలా

వాగ్భట సంహితా

సూత్రస్థానమ్

నిదానస్థానమ్

శరీరస్థానమ్

చికిత్సాస్థానమ్

ఉత్తరస్థానమ్

వాగ్భటసంహితా

సూత్రస్థాన

శ్రీమద్వాగ్భటవిరచితే

అష్టాఙ్గహృదయే సూత్రస్థానమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

రాగాదిరోగాన్ సతతానుషక్తానశేషకాయప్రసృతానశేషాన్

ఔత్సుక్యమోహారతిదాఞ్జఘాన యోఽపూర్వవైద్యాయ నమోఽస్తు తస్మై ౧

ఆయుః కామయమానేన ధర్మార్థసుఖసాధనమ్

ఆయుర్వేదోపదేశేషు విధేయః పరమాదరః ౨

బ్రహ్మా స్మృత్వాఽయుషో వేదం ప్రజాపతిమజిగ్రహత్

సోఽశ్వినౌ తౌ సహస్రాక్షం సోఽత్రిపుత్రాదికాన్మునీన్ 3

తేఽగ్నివేశాదికాంస్తే తు పృథక్ తన్త్రాణి తేనిరే

తేభ్యోఽతివిప్రకీర్ణేభ్యః ప్రాయః సారతరోచ్చయః ౪

క్రియతేఽష్టాఙ్గహృదయం నాతిసంక్షేపవిస్తరమ్
కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాఙ్గశల్యదంష్ట్రా జరావృషాన్ ౫
అష్టావఙ్గాని తస్యాహుశ్చికిత్సా యేషు సంశ్రితా
వాయుః పిత్తం కఫశ్చేతి త్రయో దోషాః సమాసతః ౬
వికృతాఽవికృతా దేహం ఘ్నన్తి తే వర్త్తయన్తి చ
తే వ్యాపినోఽపి హృన్నాభ్యోరధోమధ్యోర్ధ్వసంశ్రయాః ౭
వయోఽహోరాత్రిభుక్తానాం తేఽన్తమధ్యాదిగాః క్రమాత్
తైర్భవేద్విషమస్తీక్ష్ణో మన్దశ్చాగ్నిః సమైః సమః ౮
కోష్ఠః క్రూరో మృదుర్మధ్యో మధ్యః స్యాత్తైః సమైరపి
శుక్రార్తవస్థైర్జన్మాదౌ విషేణేవ విషకృమేః ౯
తైశ్చ తిస్రః ప్రకృతయో హీనమధ్యోత్తమాః పృథక్
సమధాతుః సమస్తాసు శ్రేష్ఠానిన్ద్యా ద్విదోషజాః ౧౦
తత్ర రూక్షో లఘుః శీతః ఖరః సూక్ష్మశ్చలోఽనిలః
పిత్తం సస్నేహతీక్ష్ణోష్ణం లఘు విస్రం సరం ద్రవమ్ ౧౧
స్నిగ్ధః శీతో గురుర్మన్దఃశ్లక్ష్ణోమృత్స్నః స్థిరః కఫః
సంసర్గః సన్నిపాతశ్చ తద్ద్విత్రిక్షయకోపతః ౧౨
రసాసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రాణి ధాతవః
సప్త దూష్యాఃమలా మూత్రశకృత్స్వేదాదయోఽపి చ ౧౩
వృద్ధిః సమానైః సర్వేషాం విపరీతైర్విపర్యయః
రసాః స్వాద్వమ్లలవణతిక్తోషణకషాయకాః ౧౪
షడ్ ద్రవ్యమాశ్రితాస్తే చ యథాపూర్వం బలావహాః
తత్రాద్యా మారుతం ఘ్నన్తి త్రయస్తిక్తాదయః కఫమ్ ౧౫
కషాయతిక్తమధురాః పిత్తమన్యే తు కుర్వతే
శమనం కోపనం స్వస్థహితం ద్రవ్యమితి త్రిధా ౧౬

ఉష్ణశీతగుణోత్కర్షాత్తత్ర వీర్యం ద్విధా స్మృతమ్
త్రిధా విపాకో ద్ర వ్యస్య స్వాద్వమ్లకటుకాత్మకః ౧౭
గురుమన్దహిమస్నిగ్ధశ్లక్ష్ణ సాన్ద్ర మృదుస్థిరాః
గుణాః ససూక్ష్మవిశదా వింశతిః సవిపర్యయాః ౧౮
కాలార్థకర్మణాం యోగో హీనమిథ్యాతిమాత్రకః
సమ్యగ్యోగశ్చ విజ్ఞేయో రోగారోగ్యైకకారణమ్ ౧౯
రోగస్తు దోషవైషమ్యం దోషసామ్యమరోగతా
నిజాగన్తువిభాగేన తత్ర రోగా ద్విధా స్మృతాః ౨౦
తేషాం కాయమనోభేదాదధిష్ఠానమపి ద్విధా
రజస్తమశ్చ మనసో ద్వౌ చ దోషావుదాహృతౌ ౨౧
దర్శనస్పర్శనప్రశ్నైః పరీక్షేత చ రోగిణమ్
రోగం నిదానప్రాగ్రూపలక్షణో పశయాప్తిభిః ౨౨
భూమిదేహప్రభేదేన దేశమాహురిహ ద్విధా
జాఙ్గలం వాతభూయిష్ఠమానూపం తు కఫోల్బణమ్ ౨౩
సాధారణం సమమలం త్రిధా భూదేశమాదిశేత్
క్షణాదిర్వ్యాధ్యవస్థా చ కాలో భేషజయోగకృత్ ౨౪
శోధనం శమనం చేతి సమాసాదౌషధం ద్విధా
శరీరజానాం దోషాణాం క్రమేణ పరమౌషధమ్ ౨౫
బస్తిర్విరేకో వమనం తథా తైలం ఘృతం మధు
ధీధైర్యాత్మాదివిజ్ఞానం మనోదోషౌషధం పరమ్ ౨౬
భిషక్ ద్ర వ్యాణ్యుపస్థాతా రోగీ పాదచతుష్టయమ్
చికిత్సితస్య నిర్దిష్టంప్రత్యేకం తచ్చతుర్గుణమ్ ౨౭
దక్షస్తీర్థాత్తశాస్త్రార్థో దృష్టకర్మా శుచిర్భిషక్
బహుకల్పం బహుగుణం సమ్పన్నం యోగ్యమౌషధమ్ ౨౮

అనురక్తః శుచిర్దక్షో బుద్ధిమాన్ పరిచారకః
ఆఢ్యో రోగీ భిషగ్వశ్యో జ్ఞాపకః సత్త్వవానపి ౨౯
సాధ్యోఽసాధ్య ఇతి వ్యాధిర్ద్విధా తౌ తు పునర్ద్విధా
సుసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యశ్చ యాప్యో యశ్చానుపక్రమః ౧
సర్వౌషధక్షమే దేహే యూనః పుంసో జితాత్మనః
అమర్మగోఽల్పహేత్వగ్రరూప రూపోఽనుపద్ర వః ౩౦
అతుల్యదూష్యదేశర్తు ప్రకృతిః పాదసమ్పది
గ్రహేష్వనుగుణేష్వేకదోషమార్గో నవః సుఖః ౩౧
శస్త్రాదిసాధనః కృచ్ఛ్రః సఙ్కరే చ తతో గదః
శేషత్వాదాయుషో యాప్యః పథ్యాభ్యాసాద్విపర్యయే ౩౨
అనుపక్రమ ఏవ స్యాత్స్థితోఽత్యన్తవిపర్యయే
ఔత్సుక్యమోహారతికృద్ దృష్టరిష్టోఽక్షనాశనః ౩౩
త్యజేదార్తం భిషగ్భూపైర్ద్విష్టం తేషాం ద్విషం ద్విషమ్
హీనోపకరణం వ్యగ్రమవిధేయం గతాయుషమ్ ౩౪
చణ్డం శోకాతురం భీరుం కృతఘ్నం వైద్యమానినమ్
తన్త్రస్యాస్య పరం చాతో వక్ష్యతేఽధ్యాయసఙ్గ్రహః ౩౫
ఆయుష్కామదినర్త్వీహా రోగానుత్పాదనద్ర వాః
అన్నజ్ఞానాన్నసంరక్షామాత్రా ద్ర వ్యరసాశ్రయాః ౩౬
దోషాదిజ్ఞానతద్భేదత చ్చికిత్సాద్వ్యుపక్రమాః
శుద్ధ్యాదిస్నేహనస్వేదరేకా స్థాపననావనమ్ ౩౭
ధూమగణ్డూషదృక్సేకతృప్తి యన్త్రకశస్త్రకమ్
శిరావిధిః శల్యవిధిః శస్త్రక్షారాగ్నికర్మికౌ ౩౮
సూత్రస్థానమిమేఽధ్యాయాస్త్రింశత్ శారీరముచ్యతే
గర్భావక్రాన్తితద్వ్యాపదఙ్గమర్మ విభాగికమ్ ౩౯

వికృతిర్ధూతజం షష్ఠం నిదానం సార్వరోగికమ్

జ్వరాసృక్శ్వాసయక్ష్మా దిమదాద్యర్శోతిసారిణామ్ ౪౦

మూత్రాఘాతప్రమేహాణాం విద్ర ధ్యాద్యుదరస్య చ

పాణ్డుకుష్ఠానిలార్తానాం వాతాస్రస్య చ షోడశ ౪౧

చికిత్సితం జ్వరే రక్తే కాసే శ్వాసే చ యక్ష్మణి

వమౌ మదాత్యయేఽశసు విశి ద్వౌ ద్వౌ చ మూత్రితే ౪౨

విద్ర ధౌ గుల్మజఠరపాణ్డుశోఫవిసర్పిషు

కుష్ఠశ్విత్రానిలవ్యాధివాతాస్రేషు చికిత్సితమ్ ౪౩

ద్వావింశతిరిమేఽధ్యాయాః కల్పసిద్ధిరతః పరమ్

కల్పో వమేర్విరేకస్య తత్సిద్ధిర్బస్తికల్పనా ౪౪

సిద్ధిర్బస్త్యాపదాం షష్ఠో ద్ర వ్యకల్పోఽత ఉత్తరమ్

బాలోపచారే తద్వ్యాధౌ తద్గ్రహే ద్వౌ చ భూతగే ౪౫

ఉన్మాదేఽథ స్మృతిభ్రంశే ద్వౌ ద్వౌ వర్త్మసు సన్ధిషు

దృక్తమోలిఙ్గనాశేషు త్రయో ద్వౌ ద్వౌ చ సర్వగే ౪౬

కర్ణనాసాముఖశిరోవ్రణే భఙ్గే భగన్దరే

గ్రన్థ్యాదౌ క్షుద్ర రోగేషు గుహ్యరోగే పృథగ్ద్వయమ్ ౪౭

వి షే భుజఙ్గే కీటేషు మూషకేషు రసాయనే

చత్వారింశోఽనపత్యానామధ్యాయో బీజపోషణః

ఇత్యధ్యాయశతం వింశం షడ్భిః స్థానైరుదీరితమ్ ౪౮

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనువాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం సూత్రస్థానే ఆయుష్కామీయో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ౧

ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథాతో దినచర్యాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్తిష్ఠేత్స్వస్థో రక్షార్థమాయుషః
శరీరచిన్తాం నిర్వర్త్య కృతశౌచవిధిస్తతః ౧
అర్కన్యగ్రోధఖదిరకరఞ్జ కకుభాదిజమ్
ప్రాతర్భుక్త్వా చ మృద్వగ్రం కషాయకటుతిక్తకమ్ ౨
కనీన్యగ్రసమస్థౌల్యం ప్రగుణం ద్వాదశాఙ్గులమ్
భక్షయేద్దన్తపవనం దన్తమాంసాన్యబాధయన్ ౩
నాద్యాదజీర్ణవమథు శ్వాసకాసజ్వరార్దితీ
తృష్ణాస్యపాకహృన్నేత్రశిరఃకర్ణామయీ చ తత్ ౪
సౌవీరమఞ్జనం నిత్యం హితమక్ష్ణోస్తతో భజేత్
చక్షుస్తేజోమయం తస్య విశేషాత్ శ్లేష్మతో భయమ్ ౫
యోజయేత్సప్తరాత్రేఽస్మాత్స్రావణార్థే రసాఞ్జనమ్
తతో నావనగణ్డూషధూమతామ్బూలభాగ్భవేత్ ౬
తామ్బూలం క్షతపిత్తాస్రరూక్షోత్కుపితచక్షుషామ్
విషమూర్ఛామదార్తానామపథ్యం శోషిణామపి ౭
అభ్యఙ్గమాచరేన్నిత్యం స జరాశ్రమవాతహా
దృష్టిప్రసాదపుష్ట్యాయుఃస్వప్నసుత్వక్త్వదార్ఢ్యకృత్ ౮
శిరఃశ్రవణపాదేషు తం విశేషేణ శీలయేత్
వర్జ్యోఽభ్యఙ్గః కఫగ్రస్తకృతసంశుద్ధ్యజీర్ణిభిః ౯
లాఘవం కర్మసామర్థ్యం దీప్తోఽగ్నిర్మేదసః క్షయః
విభక్తఘనగాత్రత్వం వ్యాయామాదుపజాయతే ౧౦
వాతపిత్తామయీ బాలో వృద్ధోఽజీర్ణీ చ తం త్యజేత్
అర్ధశక్త్యా నిషేవ్యస్తు బలిభిః స్నిగ్ధభోజిభిః ౧౧
శీతకాలే వసన్తే చ మన్దమేవ తతోఽన్యదా
తం కృత్వాఽనుసుఖం దేహం మర్దయేచ్చ సమన్తతః ౧౨

తృష్ణా క్షయః ప్రతమకో రక్తపిత్తం శ్రమః క్లమః
అతివ్యాయామతః కాసో జ్వరశ్ఛర్దిశ్చ జాయతే ౧౩
వ్యాయామజాగరాధ్వస్త్రీహాస్యభాష్యాది సాహసమ్
గజం సింహ ఇవాకర్షన్ భజన్నతి వినశ్యతి ౧౪
ఉద్వర్తనం కఫహరం మేదసః ప్రవిలాయనమ్
స్థిరీకరణమఙ్గానాం త్వక్ప్రసాదకరం పరమ్ ౧౫
దీపనం వృష్యమాయుష్యం స్నానమూర్జాబలప్రదమ్
కణ్డూమలశ్రమస్వేదతన్ద్రా తృడ్దాహపాప్మజిత్ ౧౬
ఉష్ణామ్బునాఽధకాయస్య పరిషేకో బలావహః
తేనైవ తూత్తమాఙ్గస్య బలహృత్కేశచక్షుషామ్ ౧౭
స్నానమర్దితనేత్రాస్యకర్ణ రోగాతిసారిషు
ఆధ్మానపీనసాజీర్ణభుక్తవత్సు చ గర్హితమ్ ౧౮
జీర్ణే హితం మితం చాద్యాన్న వేగానీరయేద్బలాత్
న వేగితోఽన్యకార్యః స్యాన్నాజిత్వా సాధ్యమామయమ్ ౧౯
సుఖార్థాః సర్వభూతానాం మతాః సర్వాః ప్రవృత్తయః
సుఖం చ న వినా ధర్మాత్తస్మాద్ధర్మపరో భవేత్ ౨౦
భక్త్యా కల్యాణమిత్రాణి సేవేతేతరదూరగః
హింసాస్తేయాన్యథాకామం పైశున్యం పరుషానృతే ౨౧
సమ్భిన్నాలాపం వ్యాపాదమభిధ్యాం దృగ్విపర్యయమ్
పాపం కర్మేతి దశధా కాయవాఙ్మానసైస్త్యజేత్ ౨౨
అవృత్తివ్యాధిశోకార్తాననువర్తేత శక్తితః
ఆత్మవత్సతతం పశ్యేదపి కీటపిపీలికమ్ ౨౩
అర్చయేద్దేవగోవిప్రవృద్ధ వైద్యనృపాతిథీన్
విముఖాన్నార్థినః కుర్యాన్నావమన్యేత నాక్షిపేత్ ౨౪

ఉపకారప్రధానః స్యాదపకారపరేఽప్యరౌ
సమ్పద్విపత్స్వేకమనా హేతావీర్ష్యేత్ఫలే న తు ౨౫
కాలే హితం మితం బ్రూయాదవిసంవాది పేశలమ్
పూర్వాభిభాషీ సుముఖః సుశీలః కరుణామృదుః ౨౬
నైకః సుఖీ న సర్వత్ర విశ్రబ్ధో న చ శఙ్కితః
న కఞ్చిదాత్మనః శత్రుం నాత్మానం కస్యచిద్రి పుమ్ ౨౭
ప్రకాశయేన్నాపమానం న చ నిఃస్నేహతాం ప్రభోః
జనస్యాశయమాలక్ష్య యో యథా పరితుష్యతి ౨౮
తం తథైవానువర్తేత పరారాధనపణ్డితః
న పీడయేదిన్ద్రియాణి న చైతాన్యతి లాలయేత్ ౨౯
త్రివర్గశూన్యం నారమ్భం భజేత్తం చావిరోధయన్
అనుయాయాత్ప్రతిపదం సర్వధర్మేషు మధ్యమామ్ ౩౦
నీచరోమనఖశ్మశ్రుర్నిర్మలాఙ్ఘ్రి మలాయనః
స్నానశీలః సుసురభిః సువేషోఽనుల్వణోజ్జ్వలః ౩౧
ధారయేత్సతతం రత్నసిద్ధమన్త్ర మహౌషధీః
సాతపత్రపదత్రాణో విచరేద్యుగమాత్రదృక్ ౩౨
నిశి చాత్యయికే కార్యే దణ్డీ మౌలీ సహాయవాన్
చైత్యపూజ్యధ్వజాశస్తచ్ఛాయా భస్మతుషాశుచీన్ ౩౩
నాక్రామేచ్ఛర్కరాలోష్టబలిస్నానభువో న చ
నదీం తరేన్న బాహుభ్యాం నాగ్నిస్కన్ధమభివ్రజేత్ ౩౪
సన్దిగ్ధనావం వృక్షం చ నారోహేద్దుష్టయానవత్
నాసంవృతముఖః కుర్యాత్క్షుతిహాస్యవిజృమ్భణమ్ ౩౫
నాసికాం న వికుష్ణీయాన్నాకస్మాద్విలిఖేద్భువమ్
నాఙ్గైశ్చేష్టేత విగుణం నాసీతోత్కటకశ్చిరమ్ ౩౬

దేహవాక్చేతసాం చేష్టాః ప్రాక్ శ్రమాద్వినివర్తయేత్
నోర్ధ్వజానుశ్చిరం తిష్ఠేత్ నక్తం సేవేత న ద్రుమమ్ ౩౭
తథా చత్వరచైత్యాన్తశ్చతుష్పథసురాలయాన్
సూనాటవీశూన్యగృహశ్మశానాని దివాఽపి న ౩౮
సర్వథేక్షేత నాదిత్యం న భారం శిరసా వహేత్
నేక్షేత ప్రతతం సూక్ష్మం దీప్తామేధ్యాప్రియాణి చ ౩౯
మద్యవిక్రయసన్ధానదానా దానాని నాచరేత్
పురోవాతాతపరజస్తుషార పరుషానిలాన్ ౪౦
అనృజుః క్షవథూద్గార కాసస్వప్నాన్న మైథునమ్
కూలఛాయాం నృపద్విష్టం వ్యాలదంష్ట్రివిషాణినః ౪౧
హీనానార్యాతినిపుణ సేవాం విగ్రహముత్తమైః
సన్ధ్యాస్వభ్యవహారస్త్రీస్వప్నాధ్యయన చిన్తనమ్ ౪౨
శత్రుసత్రగణాకీర్ణగణికాపణి కాశనమ్
గాత్రవక్త్రనఖైర్వాద్యం హస్తకేశావధూననమ్ ౪౩
తోయాగ్నిపూజ్యమధ్యేన యానం ధూమం శవాశ్రయమ్
మద్యాతిసక్తిం విశ్రమ్భస్వాతన్త్ర్యే స్త్రీషు చ త్యజేత్ ౪౪
ఆచార్యః సర్వచేష్టాసు లోక ఏవ హి ధీమతః
అనుకుర్యాత్తమేవాతో లౌకికేఽర్థే పరీక్షకః ౪౫
ఆర్ద్ర సన్తానతా త్యాగః కాయవాక్చేతసాం దమః
స్వార్థబుద్ధిః పరార్థేషు పర్యాప్తమితి సద్వ్రతమ్ ౪౬
నక్తందినాని మే యాన్తి కథమ్భూతస్య సమ్ప్రతి
దుఃఖభాఙ్న భవత్యేవం నిత్యం సన్నిహితస్మృతిః ౪౭
ఇత్యాచారః సమాసేన యం ప్రాప్నోతి సమాచరన్
ఆయురారోగ్యమైశ్వర్యం యశో లోకాంశ్చ శాశ్వతాన్ ౪౮

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయ సంహితాయాం సూత్రస్థానే దినచర్యా నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ౨

తృతీయోఽధ్యాయః

అథాత ఋతుచర్యాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
మాసైర్ద్విసంఖ్యైర్మాఘాద్యైః క్రమాత్ షడృతవః స్మృతాః
శిశిరోఽథ వసన్తశ్చ గ్రీష్మో వర్షాశరద్ధిమాః ౧
శిశిరాద్యాస్త్రిభిస్తైస్తు విద్యాదయనముత్తరమ్
ఆదానం చ తదాదత్తే నృణాం ప్రతిదినం బలమ్ ౨
తస్మిన్ హ్యత్యర్థతీక్ష్ణోష్ణరూక్షా మార్గస్వభావతః
ఆదిత్యపవనాః సౌమ్యాన్ క్షపయన్తి గుణాన్ భువః ౩
తిక్తః కషాయః కటుకో బలినోఽత్ర రసాః క్రమాత్
తస్మాదాదానమాగ్నేయమ్ ఋతవో దక్షిణాయనమ్ ౪
వర్షాదయోవిసర్గశ్చ యద్వలం విసృజత్యయమ్
సౌమ్యత్వాదత్ర సోమో హి బలవాన్ హీయతే రవిః ౫
మేఘవృష్ట్యనిలైః శీతైః శాన్తతాపే మహీతలే
స్నిగ్ధాశ్చేహామ్లలవణమధురా బలినో రసాః ౬
శీతేఽగ్ర్య వృష్టిఘర్మేఽల్ప బలం మధ్యం తు శేషయోః
బలినః శీతసంరోధాద్ధేమన్తే ప్రబలోఽనలః ౭
భవత్యల్పేన్ధనో ధాతూన్ స పచేద్వాయునేరితః
అతో హిమేఽస్మిన్సేవేత స్వాద్వమ్లలవణాన్రసాన్ ౮
దైర్ఘ్యాన్నిశానామేతర్హి ప్రాతరేవ బుభుక్షితః
అవశ్యకార్యం సమ్భావ్య యథోక్తం శీలయేదను ౯

వాతఘ్నతైలైరభ్యఙ్గం మూర్ధ్ని తైలం విమర్దనమ్
నియుద్ధం కుశలైః సార్ధం పాదాఘాతం చ యుక్తితః ౧౦
కషాయాపహృతస్నేహస్తతః స్నాతో యథావిధి
కుఙ్కుమేన సదర్పేణ ప్రదిగ్ధోఽగురుధూపితః ౧౧
రసాన్ స్నిగ్ధాన్ పలం పుష్టం గౌడమచ్ఛసురాం సురామ్
గోధూమపిష్టమాషేక్షుక్షీరోత్థవికృతీః శుభాః ౧౨
నవమన్నం వసాం తైలం శౌచకార్యే సుఖోదకమ్
ప్రావారాజినకౌశేయప్రవేణీకౌచవాస్తృతమ్ ౧౩
ఉష్ణస్వభావైర్లఘుభిః ప్రావృతః శయనం భజేత్
యుక్త్యాఽర్కకిరణాన్ స్వేదం పాదత్రాణం చ సర్వదా ౧౪
పీవరోరుస్తనశ్రోణ్యః సమదాః ప్రమదాః ప్రియాః
హరన్తి శీతముష్ణాఙ్గ్యో ధూపకుఙ్కుమయౌవనైః ౧౫
అఙ్గారతాపసన్తప్తగర్భభూవేశ్మ చారిణః
శీతపారుష్యజనితో న దోషో జాతు జాయతే ౧౬
అయమేవ విధిః కార్యః శిశిరేఽపి విశేషతః
తదా హి శీతమధికం రౌక్ష్యం చాదానకాలజమ్ ౧౭
కఫశ్చితో హి శిశిరే వసన్తేఽర్కాంశుతాపితః
హత్వాఽగ్ని కురుతే రోగానతస్తం త్వరయా జయేత్ ౧౮
తీక్ష్ణైర్వమననస్యాద్యైర్లఘురూక్షైశ్చ భోజనైః
వ్యాయామోద్వర్తనాఘాతైర్జిత్వా శ్లేష్మాణముల్బణమ్ ౧౯
స్నాతోఽనులిప్తః కర్పూరచన్దనాగురుకుఙ్కుమైః
పురాణయవగోధూమక్షౌద్ర జాఙ్గలశూల్యభుక్ ౨౦
సహకారరసోన్మిశ్రానాస్వాద్య ప్రియయాఽర్పితాన్
ప్రియాస్యసఙ్గసురభీన్ ప్రియానేత్రోత్పలాఙ్కితాన్ ౨౧

సౌమనస్యకృతో హృద్యాన్వయస్యైః సహితః పిబేత్
నిర్గదానాసవారిష్టసీధుమార్ద్వీకమాధవాన్ ౨౨
శృఙ్గబేరామ్బు సారామ్బు మధ్వమ్బు జలదామ్బు చ
దక్షిణానిలశీతేషు పరితో జలవాహిషు ౨౩
అదృష్టనష్టసూర్యేషు మణికుట్టిమకాన్తిషు
పరపుష్టవిఘుష్టేషు కామకర్మాన్తభూమిషు ౨౪
విచిత్రపుష్పవృక్షేషు కాననేషు సుగన్ధిషు
గోష్ఠీకథాభిశ్చిత్రాభిర్మధ్యాహ్నం గమయేత్సుఖీ ౨౫
గురుశీతదివాస్వప్నస్నిగ్ధామ్ల మధురాంస్త్యజేత్
తీక్ష్ణాంశురతితీక్ష్ణాంశుర్గ్రీష్మే సంక్షిపతీవ యత్ ౨౬
ప్రత్యహం క్షీయతే శ్లేష్మా తేన వాయుశ్చ వర్ధతే
అతోఽస్మిన్పటుకట్వమ్లవ్యాయామార్కకరాంస్త్యజేత్ ౨౭
భజేన్మధురమేవాన్నం లఘు స్నిగ్ధం హిమం ద్ర వమ్
సుశీతతోయసిక్తాఙ్గో లిహ్యాత్సక్తూన్ సశర్కరాన్ ౨౮
మద్యం న పేయం పేయం వా స్వల్పం సుబహువారి వా
అన్యథా శోషశైథిల్యదాహమోహాన్ కరోతి తత్ ౨౯
కున్దేన్దుధవలం శాలిమశ్నీయాజ్జాఙ్గలైః పలైః
పిబేద్ర సం నాతిఘనం రసాలాం రాగఖాణ్డవౌ ౩౦
పానకం పఞ్చసారం వా నవమృద్భాజనే స్థితమ్
మోచచోచదలైర్యుక్తం సామ్లం మృన్మయశుక్తిభిః ౩౧
పాటలావాసితం చామ్బుః సకర్పూరం సుశీతలమ్
శశాఙ్కకిరణాన్ భక్ష్యాన్ రజన్యాం భక్షయన్ పిబేత్ ౩౨
ససితం మాహిషం క్షీరం చన్ద్ర నక్షత్రశీతలమ్
అభ్రఙ్కషమహాశాల తాలరుద్ధోష్ణరశ్మిషు ౩౩

వనేషు మాధవీశ్లిష్టద్రా క్షాస్తబకశాలిషు
సుగన్ధిహిమపానీయసిచ్యమాన పటాలికే ౩౪
కాయమానే చితే చూతప్రవాలఫలలుమ్బిభిః
కదలీదలకహ్లారమృణాల కమలోత్పలైః ౩౫
కోమలైః కల్పితే తల్పే హసత్కుసుమపల్లవే
మధ్యందినేఽకతాపార్తః స్వప్యాద్ధారాగృహేఽథవా ౩౬
పుస్త్రస్త్రీస్తనహస్తాస్య ప్రవృత్తోశీరవారిణి
నిశాకరకరాకీర్ణే సౌధపృష్ఠే నిశాసు చ ౩౭
ఆసనా స్వస్థచిత్తస్య చన్దనార్ద్ర స్య మాలినః
నివృత్తకామతన్త్రస్య సుసూక్ష్మతనువాససః ౩౮
జలార్ద్ర తాలవృన్తాని విస్తృతాః పద్మినీపుటాః
ఉత్క్షేపాశ్చ మృదూత్క్షేపా జలవర్షిహిమానిలాః ౩౯
కర్పూరమల్లికామాలా హారాః సహరిచన్దనాః
మనోహరకలాలాపాః శిశవః సారికాః శుకాః ౪౦
మృణాలవలయాః కాన్తాః ప్రోత్ఫుల్లకమలోజ్జ్వలాః
జఙ్గమా ఇవ పద్మిన్యో హరన్తి దయితాః క్లమమ్ ౪౧
ఆదానగ్లానవపుషామగ్నిః సన్నోఽపి సీదతి
వర్షాసు దోషైర్దుష్యన్తి తేఽమ్బులమ్బామ్బుదేఽమ్బరే ౪౨
సతుషారేణ మరుతా సహసా శీతలేన చ
భూవాష్పేణామ్లపాకేన మలినేన చ వారిణా ౪౩
వహ్నినైవ చ మన్దేన తేష్విత్యన్యోన్యదూషిషు
భజేత్సాధారణం సర్వమూష్మణస్తేజనం చ యత్ ౪౪
ఆస్థాపనం శుద్ధతనుర్జీర్ణం ధాన్యం రసాన్ కృతాన్
జాఙ్గలం పిశితం యూషాన్ మధ్వరిష్టం చిరన్తనమ్ ౪౫

మస్తు సౌవర్చలాఢ్యం వా పఞ్చకోలావచూర్ణితమ్
దివ్యం కౌపం శృతం చామ్బో భోజనం త్వతిదుర్దినే ౪౬
వ్యక్తామ్లలవణస్నేహం సంశుష్కం క్షౌద్ర వల్లఘు
అపాదచారీ సురభిః సతతం ధూపితామ్బరః ౪౭
హర్మ్యపృష్ఠే వసేద్బాష్పశీతశీకరవర్జితే
నదీజలోదమన్థాహః స్వప్నాయాసాతపాంస్త్యజేత్ ౪౮
వర్షాశీతోచితాఙ్గానాం సహసైవార్కరశ్మిభిః
తప్తానాం సఞ్చితం వృష్టౌ పిత్తం శరది కుప్యతి ౪౯
తజ్జయాయ ధృతం తిక్తం విరేకో రక్తమోక్షణమ్
తిక్తం స్వాదు కషాయం చ క్షుధితోఽన్నం భజేల్లఘు ౫౦
శాలిముద్గసితాధాత్రీపటోలమధు జాఙ్గలమ్
తప్తం తప్తాంశుకిరణైః శీతం శీతాంశురశ్మిభిః ౫౧
సమన్తాదప్యహోరాత్రమగస్త్యోదయ నిర్విషమ్
శుచి హంసోదకం నామ నిర్మలం మలజిజ్జలమ్ ౫౨
నాభిష్యన్ది న వా రూక్షం పానాదిష్వమృతోపమమ్
చన్దనోశీరకర్పూరముక్తా స్రగ్వసనోజ్జ్వలః ౫౩
సౌధేషు సౌధధవలాం చన్ద్రి కాం రజనీముఖే
తుషారక్షారసౌహిత్య దధితైలవసాతపాన్ ౫౪
తీక్ష్ణమద్యదివాస్వప్నపురోవాతాన్ పరిత్యజేత్
శీతే వర్షాసు చాద్యాంస్త్రీన్ వసన్తేఽన్త్యాన్ రసాన్భజేత్ ౫౫
స్వాదుం నిదాఘే శరది స్వాదుతిక్తకషాయకాన్
శరద్వసన్తయో రూక్షం శీతం ఘర్మఘనాన్తయోః ౫౬
అన్నపానం సమాసేన విపరీతమతోఽన్యదా
నిత్యం సర్వరసాభ్యాసః స్వస్వాధిక్యమృతావృతౌ ౫౭

ఋత్వోరన్త్యాదిసప్తాహావృతుసన్ధిరితి స్మృతః
తత్ర పూర్వో విధిస్త్యాజ్యః సేవనీయోఽపరః క్రమాత్ ౫౮
అసాత్మ్యజా హి రోగాః స్యుః సహసా త్యాగశీలనాత్ ౫౮॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే ఋతుచర్యా నామ తృతీయోఽధ్యాయః 3

చతుర్థోఽధ్యాయః
అథాతో రోగానుత్పాదనీయాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వేగాన్న ధారయేద్వాతవిణ్మూత్ర క్షవతృట్క్షుధామ్
నిద్రా కాసశ్రమశ్వాసజృమ్భా శ్రుచ్ఛర్దిరేతసామ్ ౧
అధోవాతస్య రోధేన గుల్మోదావర్తరుక్క్లమాః
వాతమూత్రశకృత్సఙ్గదృష్ట్యగ్ని వధహృద్గదాః ౨
శకృతః పిణ్డికోద్వేష్టప్రతిశ్యాయశిరోరుజః
ఊర్ధ్వవాయుః పరీకర్తో హృదయస్యోపరోధనమ్ 3
ముఖేన విట్ప్రవృత్తిశ్చ పూర్వోక్తాశ్చామయాః స్మృతాః
అఙ్గభఙ్గాశ్మరీబస్తి మేఢ్రవఙ్క్షణవేదనాః ౪
మూత్రస్య రోధాత్పూర్వే చ ప్రాయో రోగాస్తదౌషధమ్
వర్త్యభ్యఙ్గావగాహాశ్చ స్వేదనం బస్తికర్మ చ ౫
అన్నపానం చ విడ్భేది విడ్రోధోత్థేషు యక్ష్మసు
మూత్రజేషు తు పానే చ ప్రాగ్భక్తం శస్యతే ఘృతమ్ ౬
జీర్ణాన్తికం చోత్తమయా మాత్రయా యోజనాద్వయమ్
అవపీడకమేతచ్చ సంజ్ఞితం ధారణాత్పునః ౭
ఉద్గారస్యారుచిః కమ్పో విబన్ధో హృదయోరసోః

ఆధ్మానకాసహిధ్మాశ్చ హిధ్మావత్తత్ర భేషజమ్ ౮
శిరోర్తీన్ద్రి యదౌర్బల్యమన్యాస్తమ్భార్దితం క్షుతేః
తీక్ష్ణధూమాఞ్జనాఘ్రాణ నావనార్కవిలోకనైః ౯
ప్రవర్తయేత్క్షుతిం సక్తాం స్నేహస్వేదౌ చ శీలయేత్
శోషాఙ్గసాదబాధిర్య సమ్మోహభ్రమహృద్గదాః ౧౦
తృష్ణాయా నిగ్రహాత్తత్ర శీతః సర్వో విధిర్హితః
అఙ్గభఙ్గారుచిగ్లానికార్శ్యశూలభ్రమాః క్షుధః ౧౧
తత్ర యోజ్యం లఘు స్నిగ్ధముష్ణమల్పం చ భోజనమ్
నిద్రా యా మోహమూర్ధాక్షిగౌరవాలస్యజృమ్భికాః ౧౨
అఙ్గమర్దశ్చ తత్రేష్టః స్వప్నః సంవాహనాని చ
కాసస్య రోధాత్తద్వృద్ధిః శ్వాసారుచిహృదామయాః ౧౩
శోషో హిధ్మా చ కార్యోఽత్ర కాసహా సుతరాం విధిః
గుల్మహృద్రోగసమ్మోహాః శ్రమశ్వాసాద్విధారితాత్ ౧౪
హితం విశ్రమణం తత్ర వాతఘ్నశ్చ క్రియాక్రమః
జృమ్భాయాః క్షవవద్రోగాః సర్వశ్చానిలజిద్విధిః ౧౫
పీనసాక్షిశిరోహృద్రుజన్యాస్తమ్భారుచిభ్రమాః
సగుల్మా బాష్పతస్తత్ర స్వప్నో మద్యం ప్రియాః కథాః ౧౬
విసర్పకోఠకుష్ఠాక్షికణ్డూపాణ్డ్వామయజ్వరాః
సకాసశ్వాసహృల్లాసవ్యఙ్గశ్వయథవో వమేః ౧౭
గణ్డూషధూమానాహారా రూక్షం భుక్త్వా తదుద్వమః
వ్యాయామః స్రుతిరస్రస్య శస్తం చాత్ర విరేచనమ్ ౧౮
సక్షారలవణం తైలమభ్యఙ్గార్థం చ శస్యతే
శుక్రాత్తత్స్రవణం గుహ్యవేదనాశ్వయథుజ్వరాః ౧౯
హృద్వ్యథామూత్రసఙ్గాఙ్గభఙ్గవృద్ధ్యశ్మషణ్ఢతాః

తామ్రచూడసురాశాలివస్త్యభ్యఙ్గా వగాహనమ్ ౨౦
బస్తిశుద్ధికరైః సిద్ధం భజేత్క్షీరం ప్రియాః స్త్రియః
తృట్శూలార్తం త్యజేత్ క్షీణం విడ్వమం వేగరోధినమ్ ౨౧
రోగాః సర్వేఽపి జాయన్తే వేగోదీరణధారణైః
నిర్దిష్టం సాధనం తత్ర భూయిష్ఠం యే తు తాన్ ప్రతి ౨౨
తతశ్చానేకధా ప్రాయః పవనో యత్ప్రకుప్యతి
అన్నపానౌషధం తస్య యుఞ్జీతాతోఽనులోమనమ్ ౨౩
ధారయేత్తు సదా వేగాన్ హితైషీ ప్రేత్య చేహ చ
లోభేర్ష్యాద్వేషమాత్సర్యరాగాదీనాం జితేన్ద్రియః ౨౪
యతేత చ యథాకాలం మలానాం శోధనం ప్రతి
అత్యర్థసఞ్చితాస్తే హి క్రుద్ధాః స్యుర్జీవితచ్ఛిదః ౨౫
దోషాః కదాచిత్కుప్యన్తి జితా లఙ్ఘనపాచనైః
యే తు సంశోధనైః శుద్ధా న తేషాం పునరుద్భవః ౨౬
యథాక్రమం యథాయోగమత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్
రసాయనాని సిద్ధాని వృష్యయోగాంశ్చ కాలవిత్ ౨౭
భేషజక్షపితే పథ్యమాహారైర్బృంహణం క్రమాత్
శాలిషష్టిక గోధూమముద్గమాంసఘృతాదిభిః ౨౮
హృద్యదీపనభైషజ్య సంయోగాద్రుచిపక్తిదైః
సాభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నాన నిరూహస్నేహవస్తిభిః ౨౯
తథా స లభతే శర్మ సర్వపావకపాటవమ్
ధీవర్ణేన్ద్రియవైమల్యం వృషతాం దైర్ఘ్యమాయుషః ౩౦
యే భూతవిషవాయ్వగ్నిక్షతభఙ్గాదిసమ్భవాః
రాగద్వేషభయాద్యాశ్చ తే స్యురాగన్తవో గదాః ౩౧
త్యాగః ప్రజ్ఞాపరాధానామిన్ద్రియోపశమః స్మృతిః

దేశకాలాత్మవిజ్ఞానం సదవృత్తస్యానువర్తనమ్ ౩౨
అథర్వవిహితా శాన్తిః ప్రతికూలగ్రహార్చనమ్
భూతాద్యస్పర్శనోపాయో నిర్దిష్టశ్చ పృథక్ పృథక్ ౩౩
అనుత్పత్త్యై సమాసేన విధిరేషః ప్రదర్శితః
నిజాగన్తువికారాణాముత్పన్నానాం చ శాన్తయే ౩౪
శీతోద్భవం దోషచయం వసన్తే విశోధయన్ గ్రీష్మజమభ్రకాలే
ఘనాత్యయే వార్షికమాశు సమ్యక్ ప్రాప్నోతి రోగానృతుజాన్న జాతు ౩౫
నిత్యం హితాహారవిహారసేవీ సమీక్ష్యకారీ విషయేష్వసక్తః
దాతా సమః సత్యపరః క్షమావానాప్తోపసేవీ చ భవత్యరోగః ౩౬
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే రోగానుత్పాదనీయోనామ చతుర్థోఽధ్యాయః ౪

పఞ్చమోఽధ్యాయః
అథాతో ద్రవద్రవ్యవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
జీవనం తర్పణం హృద్యం హ్లాది బుద్ధిప్రబోధనమ్
తన్వవ్యక్తరసం మృష్టం శీతం లఘ్వమృతోపమమ్ ౧
గఙ్గామ్బు నభసో భ్రష్టం స్పృష్టం త్వర్కేన్దుమారుతైః
హితాహితత్వే తద్భూయో దేశకాలావపేక్షతే ౨
యేనాభివృష్టమమలం శాల్యన్నం రాజతే స్థితమ్
అక్లిన్నమవివర్ణం చ తత్పేయం గాఙ్గమన్యథా ౩
సాముద్రం తన్న పాతవ్యం మాసాదాశ్వయుజాద్వినా
ఐన్ద్రమమ్బు సుపాత్రస్థమవిపన్నం సదా పిబేత్ ౪
తదభావే చ భూమిష్ఠమాన్తరిక్షానుకారి యత్

శుచిపృథ్వసితశ్వేతే దేశేఽకపవనాహతమ్ ౫
న పిబేత్పఙ్కశైవాలతృణపర్ణావిలాస్తృతమ్
సూర్యేన్దుపవనాదృష్టమభివృష్టం ఘనం గురు ౬
ఫేనిలం జన్తుమత్తప్తం దన్తగ్రాహ్యతిశైత్యతః
అనార్తవం చ యద్దివ్యమార్తవం ప్రథమం చ యత్ ౭
లూతాదితన్తువిణ్మూత్రవిష సంశ్లేషదూషితమ్
పశ్చిమోదధిగాః శీఘ్రవహా యాశ్చామలోదకాః ౮
పథ్యాః సమాసాత్తా నద్యో విపరీతాస్త్వతోఽన్యథా
ఉపలాస్ఫాలనాక్షేపవిచ్ఛేదైః ఖేదితోదకాః ౯
హిమవన్మలయోద్భూతాః పథ్యాస్తా ఏవ చ స్థిరాః
కృమిశ్లీపదహృత్కణ్ఠశిరోరోగాన్ ప్రకుర్వతే ౧౦
ప్రాచ్యావన్త్యపరాన్తోత్థా దుర్నామాని మహేన్ద్ర జాః
ఉదరశ్లీపదాతఙ్కాన్ సహ్యవిన్ధ్యోద్భవాః పునః ౧౧
కుష్ఠపాణ్డుశిరోరోగాన్ దోషఘ్న్యః పారియాత్రజాః
బల పౌరుషకారిణ్యః సాగరామ్భస్త్రిదోషకృత్ ౧౨
విద్యాత్కూపతడాగాదీన్ జాఙ్గలానూపశైలతః
నామ్బు పేయమశక్త్యా వా స్వల్పమల్పాగ్నిగుల్మిభిః ౧౩
పాణ్డూదరాతిసారార్శోగ్రహణీ శోషశోథిభిః
ఋతే శరన్నిదాఘాభ్యాం పిబేత్స్వస్థోఽపి చాల్పశః ౧౪
సమస్థూలకృశా భుక్తమధ్యాన్త ప్రథమామ్బుపాః
శీతం మదాత్యయగ్లానిమూర్చ్ఛాచ్ఛర్దిశ్రమభ్రమాన్ ౧౫
తృష్ణోష్ణదాహపిత్తాస్రవిషాణ్యమ్బు నియచ్ఛతి
దీపనం పాచనం కణ్ఠ్యం లఘూష్ణం బస్తిశోధనమ్ ౧౬
హిధ్మాధ్మానానిలశ్లేష్మసద్యః శుద్ధినవజ్వరే

కాసామపీనసశ్వాసపార్శ్వరుక్షు చ శస్యతే ౧౭

అనభిష్యన్ది లఘు చ తోయం క్వథితశీతలమ్

పిత్తయుక్తే హితం దోషే వ్యుషితం తత్త్రిదోషకృత్ ౧౮

నారికేలోదకం స్నిగ్ధం స్వాదు వృష్యం హిమం లఘు

తృష్ణాపిత్తానిలహరం దీపనం బస్తిశోధనమ్ ౧౯

వర్షాసు దివ్యనాదేయే పరం తోయే వరావరే

ఇతి తోయవర్గః

అథ క్షీరవర్గః

స్వాదుపాకరసం స్నిగ్ధమోజస్యం ధాతువర్ధనమ్ ౨౦

వాతపిత్తహరం వృష్యం శ్లేష్మలం గురు శీతలమ్

ప్రాయః పయోఽత్ర గవ్యం తు జీవనీయం రసాయనమ్ ౨౧

క్షతక్షీణహితం మేధ్యం బల్యం స్తన్యకరం సరమ్

శ్రమభ్రమమదాలక్ష్మీశ్వాస కాసాతితృట్క్షుధః ౨౨

జీర్ణజ్వరం మూత్రకృచ్ఛ్రం రక్తపిత్తం చ నాశయేత్

హితమత్యగ్న్యనిద్రే భ్యో గరీయో మాహిషం హిమమ్ ౨౩

అల్పామ్బుపానవ్యాయామ కటుతిక్తాశనైర్లఘు

ఆజం శోషజ్వరశ్వాసరక్తపిత్తాతిసారజిత్ ౨౪

ఈషద్రూ క్షోష్ణలవణమౌష్ట్రకం దీపనం లఘు

శస్తం వాతకఫానాహకృమిశోఫోదరార్శసామ్ ౨౫

మానుషం వాతపిత్తాసృగభిఘాతాక్షిరోగజిత్

తర్పణాశ్చ్యోతనైర్నస్యైః అహృద్యం తూష్ణమావికమ్ ౨౬

వాతవ్యాధిహరం హిధ్మాశ్వాసపిత్తకఫప్రదమ్

హస్తిన్యాః స్థైర్యకృత్ బాఢముష్ణం త్వైకశఫం లఘు ౨౭

శాఖావాతహరం సామ్లలవణం జడతాకరమ్

పయోఽభిష్యన్ది గుర్వామం యుక్త్యా శృతమతోఽన్యథా ౨౮
భవేద్గరీయోఽతిశృతం ధారోష్ణమమృతోపమమ్
అమ్లపాకరసం గ్రాహి గురూష్ణం దధి వాతజిత్ ౨౯
మేదఃశుక్రబలశ్లేష్మపిత్తరక్తాగ్ని శోఫకృత్
రోచిష్ణు శస్తమరుచౌ శీతకే విషమజ్వరే ౩౦
పీనసే మూత్రకృచ్ఛ్రే చ రూక్షం తు గ్రహణీగదే
నైవాద్యాన్నిశి నైవోష్ణం వసన్తోష్ణశరత్సు న ౩౧
నాముద్గసూపం నాక్షౌద్రం తన్నాఘృతసితోపలమ్
న చానామలకం నాపి నిత్యం నో మన్దమన్యథా ౩౨
జ్వరాసృక్పిత్తవీసర్ప కుష్ఠపాణ్డుభ్రమప్రదమ్
తక్రం లఘు కషాయామ్లం దీపనం కఫవాతజిత్ ౩౩
శోఫోదరార్శోగ్రహణీ దోషమూత్రగ్రహారుచీః
ప్లీహగుల్మఘృతవ్యాపద్గర పాణ్డ్వామయాన్జయేత్ ౩౪
తద్వన్మస్తు సరం స్రోతఃశోధి విష్టమ్భజిల్లఘు
నవనీతం నవం వృష్యం శీతం వర్ణబలాగ్నికృత్ ౩౫
సఙ్గ్రాహి వాతపిత్తాసృక్క్షయార్శోర్దితకాసజిత్
క్షీరోద్భవం తు సంఙ్గ్రాహి రక్తపిత్తాక్షిరోగజిత్ ౩౬
శస్తం ధీస్మృతిమేధాగ్నిబలాయుఃశుక్రచక్షుషామ్
బాలవృద్ధప్రజాకాన్తిసౌకుమార్య స్వరార్థినామ్ ౩౭
క్షతక్షీణపరీసర్పశస్త్రాగ్ని గ్లపితాత్మనామ్
వాతపిత్తవిషోన్మాదశోషా లక్ష్మీజ్వరాపహమ్ ౩౮
స్నేహానాముత్తమం శీతం వయసః స్థాపనం పరమ్
సహస్రవీర్యం విధిభిర్ఘృతం కర్మసహస్రకృత్ ౩౯
మదాపస్మారమూర్చ్ఛాయశిరః కర్ణాక్షి యోనిజాన్

పురాణం జయతి వ్యాధీన్ వ్రణశోధనరోపణమ్ ४०
బల్యాః కిలాటపీయూషకూర్చికామోరణాదయః
శుక్రనిద్రా కఫకరా విష్టమ్భిగురుదోషలాః ४१
గవ్యే క్షీరఘృతే శ్రేష్ఠే నిన్దితే చావిసమ్భవే
ఇతి క్షీరవర్గః
అథేక్షువర్గః
ఇక్షోః సరో గురుః స్నిగ్ధో వృంహణః కఫమూత్రకృత్ ४२
వృష్యః శీతోఽస్రపిత్తఘ్నః స్వాదుపాకరసో రసః
సోఽగ్రే సలవణో దన్తపీడితః శర్కరాసమః ४३
మూలాగ్రజన్తుజగ్ధాదిపీడనాన్మల సఙ్కరాత్
కిఞ్చిత్కాలం విధృత్యా చ వికృతిం యాతి యాన్త్రికః ४४
విదాహీ గురువిష్టమ్భీ తేనాసౌ తత్ర పౌణ్డ్రకః
శైత్యప్రసాదమాధుర్యైర్వరస్తమను వాంశికః ४५
శతపర్వకకాన్తారనైపాలాద్యాస్తతః క్రమాత్
సక్షారాః సకషాయాశ్చ సోష్ణాః కిఞ్చిద్విదాహినః ४६
ఫాణితం గుర్వభిష్యన్ది చయకృన్మూత్రశోధనమ్
నాతిశ్లేష్మకరో ధౌతః సృష్టమూత్రశకృద్గుడః ४७
ప్రభూతకృమిమజ్జాసృఙ్మేదోమాంస కఫోఽపరః
హృద్యః పురాణః పథ్యశ్చ నవః శ్లేష్మాగ్నిసాదకృత్ ४८
వృష్యాః క్షీణక్షతహితా రక్తపిత్తానిలాపహాః
మత్స్యణ్డికాఖణ్డసితాః క్రమేణ గుణవత్తమాః ४९
తద్గుణా తిక్తమధురా కషాయా యాసశర్కరా
దాహతృట్ఛర్దిమూర్ఛాసృక్పిత్తఘ్న్యః సర్వశర్కరాః ५०
శర్కరేక్షువికారాణాం ఫాణితం చ వరావరే

చక్షుష్యం ఛేది తృట్శ్లేష్మవిషహిధ్మాస్రపిత్తనుత్ ౫౧
మేహకుష్ఠకృమిచ్ఛర్దిశ్వాసకాసాతి సారజిత్
వ్రణశోధనసన్ధానరోపణం వాతలం మధు ౫౨
రూక్షం కషాయమధురం తత్తుల్యా మధుశర్కరా
ఉష్ణముష్ణార్తముష్ణే చ యుక్తం చోష్ణైర్నిహన్తి తత్ ౫౩
ప్రచ్ఛర్దనే నిరూహే చ మధూష్ణం న నివార్యతే
అలబ్ధపాకమాశ్వేవ తయోర్యస్మాన్నివర్తతే ౫౪
ఇతీక్షువర్గః
అథ తైలవర్గః
తైలం స్వయోనివత్తత్ర ముఖ్యం తీక్ష్ణం వ్యవాయి చ
త్వగ్దోషకృదచక్షుష్యం సూక్ష్మోష్ణం కఫకృన్న చ ౫౫
కృశానాం బృంహణాయాలం స్థూలానాం కర్శనాయ చ
బద్ధవిట్కం కృమిఘ్నం చ సంస్కారాత్సర్వరోగజిత్ ౫౬
సతిక్తోషణమైరణ్డం తైలం స్వాదు సరం గురు
వర్ధ్మగుల్మానిలకఫానుదరం విషమజ్వరమ్ ౫౭
రుక్శోఫౌ చ కటీగుహ్యకోష్ఠపృష్ఠాశ్రయౌ జయేత్
తీక్ష్ణోష్ణం పిచ్ఛిలం విస్రం రక్తైరణ్డోద్భవం త్వతి ౫౮
కటూష్ణం సార్షపం తీక్ష్ణం కఫశుక్రానిలాపహమ్
లఘు పిత్తాస్రకృత్ కోఠకుష్ఠార్శోవ్రణజన్తుజిత్ ౫౯
ఆక్షం స్వాదు హిమం కేశ్యం గురు పిత్తానిలాపహమ్
నాత్యుష్ణం నిమ్బజం తిక్తం కృమికుష్ఠకఫప్రణుత్ ౬౦
ఉమాకుసుమ్భజం చోష్ణం త్వగ్దోషకఫపిత్తకృత్
వసా మజ్జా చ వాతఘ్నౌ బలపిత్తకఫప్రదౌ ౬౧
మాంసానుగస్వరూపౌ చ విద్యాన్మేదోఽపి తావివ

ఇతి తైలవర్గః

అథ మద్యవర్గః

దీపనం రోచనం మద్యం తీక్ష్ణోష్ణం తుష్టిపుష్టిదమ్ ౬౨
సస్వాదుతిక్తకటుకమమ్లపాకరసం సరమ్
సకషాయం స్వరారోగ్యప్రతిభావర్ణకృల్లఘు ౬౩
నష్టనిద్రా ఽతినిద్రే భ్యో హితం పిత్తాస్రదూషణమ్
కృశస్థూలహితం రూక్షం సూక్ష్మం స్రోతోవిశోధనమ్ ౬౪
వాతశ్లేష్మహరం యుక్త్యా పీతం విషవదన్యథా
గురు తద్దోషజననం నవం జీర్ణమతోఽన్యథా ౬౫
పేయం నోష్ణోపచారేణ న విరిక్తక్షుధాతురైః
నాత్యర్థతీక్ష్ణమృద్వల్పసమ్భారం కలుషం న చ ౬౬
గుల్మోదరార్శోగ్రహణీశోషహృత్ స్నేహనీ గురుః
సురాఽనిలఘ్నీ మేదోఽసృక్స్తన్యమూత్రకఫావహా ౬౭
తద్గుణా వారుణీ హృద్యా లఘుస్తీక్ష్ణా నిహన్తి చ
శూలకాసవమిశ్వాసవిబన్ధాధ్మానపీనసాన్ ౬౮
నాతితీవ్రమదా లఘ్వీ పథ్యా బైభీతకీ సురా
వ్రణే పాణ్డ్వామయే కుష్ఠే న చాత్యర్థే విరుధ్యతే ౬౯
విష్టమ్భినీ యవసురా గుర్వీ రూక్షా త్రిదోషలా
యథాద్ర వ్యగుణోఽరిష్టః సర్వమద్యగుణాధికః ౭౦
గ్రహణీపాణ్డుకుష్ఠార్శః శోఫశోషోదరజ్వరాన్
హన్తి గుల్మకృమిప్లీహ్నః కషాయకటువాతలః ౭౧
మార్ద్వీకం లేఖనం హృద్యం నాత్యుష్ణం మధురం సరమ్
అల్పపిత్తానిలం పాణ్డుమేహార్శఃకృమినాశనమ్ ౭౨
అస్మాదల్పాన్తరగుణం ఖార్జూరం వాతలం గురు

శార్కరః సురభిః స్వాదుర్హృద్యో నాతిమదో లఘుః ౭౩
సృష్టమూత్రశకృద్వాతో గౌడస్తర్పణదీపనః
వాతపిత్తకరః సీధుః స్నేహశ్లేష్మవికారహా ౭౪
మేదఃశోఫోదరార్శోఘ్నస్తత్ర పక్వరసో వరః
ఛేదీ మధ్వాసవస్తీక్ష్ణో మేహపీనసకాసజిత్ ౭౫
రక్తపిత్తకఫోత్క్లేది శుక్తం వాతానులోమనమ్
భృశోష్ణతీక్ష్ణరూక్షామ్లం హృద్యం రుచికరం సరమ్ ౭౬
దీపనం శిశిరస్పర్శం పాణ్డుదృక్కృమినాశనమ్
గుడేక్షుమద్యమార్ద్వీకశుక్తం లఘు యథోత్తరమ్ ౭౭
కన్దమూలఫలాద్యం చ తద్వద్విద్యాత్తదాసుతమ్
శాణ్డాకీ చాసుతం చాన్యత్కాలామ్లం రోచనం లఘు ౭౮
ధాన్యామ్లం భేది తీక్ష్ణోష్ణం పిత్తకృత్స్పర్శశీతలమ్
శ్రమక్లమహరం రుచ్యం దీపనం బస్తిశూలనుత్ ౭౯
శస్తమాస్థాపనే హృద్యం లఘు వాతకఫాపహమ్
ఏభిరేవ గుణైర్యుక్తే సౌవీరకతుషోదకే ౮౦
కృమిహృద్రోగగుల్మార్శః పాణ్డురోగనిబర్హణే
తే క్రమాద్వితుషైర్విద్యాత్సతుషైశ్చ యవైః కృతే ౮౧
మూత్రం గోఽజావిమహిషీగజాశ్వోష్ట్రఖరోద్భవమ్
పిత్తలం రూక్షతీక్ష్ణోష్ణం లవణానురసం కటు ౮౨
కృమిశోఫోదరానాహ శూలపాణ్డుకఫానిలాన్
గుల్మారుచివిషశ్విత్రకుష్ఠార్శాంసి జయేల్లఘు ౮౩
తోయక్షీరేక్షుతైలానాం వర్గైర్మద్యస్య చ క్రమాత్
ఇతి ద్ర వైకదేశోఽయ యథాస్థూలముదాహృతః ౮౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం

సూత్రస్థానే ద్ర వద్ర వ్యవిజ్ఞానీయో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః౫

షష్ఠోఽధ్యాయః

అథాతోఽన్న స్వరూపవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హస్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

అథ శూకధాన్యవర్గః

రక్తో మహాన్ సకలమస్తూర్ణకః శకునాహృతః

సారముఖో దీర్ఘశూకో రోధ్రశూకః సుగన్ధికః ౧

పుణ్డ్రః పాణ్డుః పుణ్డరీకః ప్రమోదో గౌరసారివౌ

కాఞ్చనో మహిషః శూకో దూషకః కుసుమాణ్డకః ౨

లాఙ్గలా లోహవాలాఖ్యాః కర్దమాః శీతభీరుకాః

పతఙ్గాస్తపనీయాశ్చ యే చాన్యే శాలయః శుభాః ౩

స్వాదుపాకరసాః స్నిగ్ధా వృష్యా బద్ధాల్పవర్చసః

కషాయానురసాః పథ్యా లఘవో మూత్రలా హిమాః ౪

శూకజేషు వరస్తత్ర రక్తస్తృష్ణాత్రిదోషహా

మహాంస్తమను కలమస్తం చాప్యను తతః పరే ౫

యవకా హాయనాః పాంసుబాష్పనైషధకాదయః

స్వాదూష్ణా గురవః స్నిగ్ధాః పాకేఽమ్లా శ్లేష్మపిత్తలాః ౬

సృష్టమూత్రపురీషాశ్చ పూర్వం పూర్వం చ నిన్దితాః

స్నిగ్ధో గ్రాహీ లఘుః స్వాదుస్త్రిదోషఘ్నః స్థిరో హిమః ౭

షష్టికో వ్రీహిషు శ్రేష్ఠో గౌరశ్చాసితగౌరతః

తతః క్రమాన్మహావ్రీహికృష్ణవ్రీహిజతూముఖాః ౮

కుక్కుటాణ్డకలావాఖ్య పారావతకశూకరాః

వరకోద్దాలకోజ్జ్వాలచీన శారదదర్దురాః ౯

గన్ధనాః కురువిన్దాశ్చ గుణైరల్పాన్తరాః స్మృతాః
స్వాదురమ్లవిపాకోఽన్యో వ్రీహిః పిత్తకరో గురుః ౧౦
బహుమూత్రపురీషోష్మా త్రిదోషస్త్వేవ పాటలః
కఙ్గుకోద్ర వనీవారశ్యామాకాది హిమం లఘు ౧౧
తృణధాన్యం పవనకృల్లేఖనం కఫపిత్తహృత్
భగ్నసన్ధానకృత్తత్ర ప్రియఙ్గుర్బృంహణీ గురుః ౧౨
కోరదూషః పరం గ్రాహీ స్పర్శే శీతో విషాపహః
రూక్షః శీతో గురుః స్వాదుః సరో విడ్వాతకృద్యవః ౧౩
వృష్యః స్థైర్యకరో మూత్రమేదఃపిత్తకఫాన్ జయేత్
పీనసశ్వాసకాసోరుస్తమ్భ కణ్ఠత్వగామయాన్ ౧౪
న్యూనో యవాదనుయవో రూక్షోష్ణో వంశజో యవః
వృష్యః శీతో గురుః స్నిగ్ధో జీవనో వాతపిత్తహా ౧౫
సన్ధానకారీ మధురో గోధూమః స్థైర్యకృత్సరః
పథ్యా నన్దీముఖీ శీతా కషాయమధురా లఘుః ౧౬
ఇతి శూకధాన్యవర్గః
అథ శిమ్బీధాన్యవర్గః
ముద్గాఢకీమసూరాది శిమ్బీధాన్యం విబన్ధకృత్
కషాయం స్వాదు సగ్రాహి కటుపాకం హిమం లఘు ౧౭
మేదఃశ్లేష్మాస్రపిత్తేషు హితం లేపోపసేకయోః
వరోఽత్ర ముద్గోఽల్పచలః కలాయస్త్వతివాతలః ౧౮
రాజమాషోఽనిలకరో రూక్షో బహుశకృద్గురుః
ఉష్ణాఃకులత్థాఃపాకేఽమ్లా శుక్రాశ్మశ్వాసపీనసాన్ ౯
కాసార్శఃకఫవాతాంశ్చ ఘ్నన్తి పిత్తాస్రదాః పరమ్
నిష్పావో వాతపిత్తాస్రస్తన్యమూత్రకరో గురుః ౨౦

సరో విదాహీ దృక్శుక్రకఫశోఫవిషాపహః
మాషః స్నిగ్ధో బలశ్లేష్మమలపిత్తకరః సరః ౨౧
గురూష్ణోఽనిలహా స్వాదుః శుక్రవృద్ధివిరేకకృత్
ఫలాని మాషవద్విద్యాత్కాకాణ్డోలాత్మగుప్తయోః ౨౨
ఉష్ణస్త్వచ్యో హిమః స్పర్శే కేశ్యో బల్యస్తిలో గురుః
అల్పమూత్రః కటుః పాకే మేధాఽగ్నికఫపిత్తకృత్ ౨౩
స్నిగ్ధోమా స్వాదుతిక్తోష్ణా కఫపిత్తకరీ గురుః
దృక్శుక్రహృత్కటుః పాకే తద్వద్బీజం కుసుమ్భజమ్ ౨౪
మాషోఽత్ర సర్వేష్వవరో యవకః శూకజేషు చ
నవం ధాన్యమభిష్యన్ది లఘు సంవత్సరోషితమ్ ౨౫
శీఘ్రజన్మ తథా సూప్యం నిస్తుషం యుక్తిభర్జితమ్
ఇతి శిమ్బీధాన్యవర్గః
అథ కృతాన్న పిక్వాన్న వర్గః
మణ్డపేయావిలేపీనామోదనస్య చ లాఘవమ్ ౨౬
యథాపూర్వం శివస్తత్ర మణ్డో వాతానులోమనః
తృడ్గ్లానిదోషశేషఘ్నః పాచనో ధాతుసామ్యకృత్ ౨౭
స్రోతోమార్దవకృత్స్వేదీ సన్ధుక్షయతి చానలమ్
క్షుత్తృష్ణాగ్లానిదౌర్బల్యకుక్షిరోగజ్వరాపహా ౨౮
మలానులోమనీ పథ్యా పేయా దీపనపాచనీ
విలేపీ గ్రాహిణీ హృద్యా తృష్ణాఘ్నీ దీపనీ హితా ౨౯
వ్రణాక్షిరోగసంశుద్ధ దుర్బలస్నేహపాయినామ్
సుధౌతః ప్రస్రుతః స్విన్నోఽత్యక్తోష్మా చౌదనో లఘుః ౩౦
యశ్చాగ్నేయౌషధక్వాథసాధితో భృష్టతణ్డులః
విపరీతో గురుః క్షీరమాంసాద్యైర్యశ్చ సాధితః ౩౧

ఇతి ద్ర వ్యక్రియాయోగమానాద్యైః సర్వమాదిశేత్
బృంహణః ప్రీణనో వృష్యశ్చక్షుష్యో వ్రణహా రసః ౩౨
మౌద్గస్తు పథ్యః సంశుద్ధవ్రణకణ్ఠాక్షిరోగిణామ్
వాతానులోమీ కౌలత్థో గుల్మతూనీప్రతూనిజిత్ ౩౩
తిలపిణ్యాకవికృతిః శుష్కశాకం విరూఢకమ్
శాణ్డాకీవటకం దృగ్ఘ్నం దోషలం గ్లపనం గురు ౩౪
రసాలా బృంహణీ వృష్యా స్నిగ్ధా బల్యా రుచిప్రదా
శ్రమక్షుత్తృట్క్లమహరం పానకం ప్రీణనం గురు ౩౫
విష్టమ్భి మూత్రలం హృద్యం యథాద్ర వ్యగుణం చ తత్
లాజాస్తృట్ఛర్ద్యతీసారమేహమేదః కఫచ్ఛిదః ౩౬
కాసపిత్తోపశమనా దీపనా లఘవో హిమాః
పృథుకా గురవో బల్యాః కఫవిష్టమ్భకారిణః ౩౭
ధానా విష్టమ్భినీ రూక్షా తర్పణీ లేఖనీ గురుః
సక్తవో లఘవః క్షుత్తృట్శ్రమనేత్రామయవ్రణాన్ ౩౮
ఘ్నన్తి సన్తర్పణాః పానాత్సద్య ఏవ బలప్రదాః
నోదకాన్తరితాన్న ద్విర్న నిశాయాం న కేవలాన్ ౩౯
న భుక్త్వా న ద్విజైశ్ఛిత్త్వా సక్తూనద్యాన్న వా బహూన్
పిణ్యాకో గ్లపనో రూక్షో విష్టమ్భీ దృష్టిదూషణః ౪౦
వేసవారో గురుః స్నిగ్ధో బలోపచయవర్ధనః
ముద్గాదిజాస్తు గురవో యథాద్ర వ్యగుణానుగాః ౪౧
కుకూలకర్పరభ్రాష్ట్రకన్దువ్యఙ్గార విపాచితాన్
ఏకయోనీంల్లఘూన్విద్యాదపూపానుత్త రోత్తరమ్ ౪౨
ఇతి కృతాన్న పిక్వాన్న వర్గః
అథ మాంసవర్గః

హరిణైణకురఙ్గర్ష్టిగోకర్ణమృగ మాతృకాః
శశశమ్బరచారుష్కశరభాద్యా మృగాః స్మృతాః ४३
లావవార్తీకవర్తీరరక్తవర్త్మక కుక్కుభాః
కపిఞ్జలోపచక్రాఖ్య చకోరకురుబాహవః ४४
వర్తకో వర్తికా చైవ తిత్తిరిః క్రకరః శిఖీ
తామ్రచూడాఖ్యబకరగోనర్దగిరి వర్తికాః ४५
తథా శారపదేన్ద్రా భవరటాద్యాశ్చ విష్కిరాః
జీవఞ్జీవకదాత్యూహభృఙ్గా హ్వాశుకసారికాః ४६
లట్వాకోకిలహారీత కపోతచటకాదయః
ప్రతుదాః భేకగోధాహిశ్వావిదాద్యా బిలేశయాః ४७
గోఖరాశ్వతరోష్ట్రాశ్వద్వీపి సింహర్క్షవానరాః
మార్జారమూషకవ్యాఘ్రవృక బభ్రుతరక్షవః ४८
లోపాకజమ్బుకశ్యేనచాష వాన్తాదవాయసాః
శశఘ్నీభాసకురరగృధ్రోలూక కులిఙ్గకాః ४९
ధూమికా మధుహా చేతి ప్రసహా మృగపక్షిణః
వరాహమహిషన్యఙ్కురురురోహిత వారణాః ५०
సృమరశ్చమరః ఖడ్గో గవయశ్చ మహామృగాః
హంససారసకాదమ్బబకకారణ్డ వప్లవాః ५१
బలాకోత్క్రోశచక్రాహ్వమద్గుక్రౌఞ్చాద యోఽప్చరాః
మత్స్యా రోహితపాఠీనకూర్మకుమ్భీరకర్కటాః ५२
శుక్తిశఙ్ఖోద్ర శమ్బూకశఫరీవర్మి చన్ద్రి కాః
చులూకీనక్రమకర శిశుమారతిమిఙ్గిలాః ५३
రాజీచిలిచిమాద్యాశ్చ మాంసమిత్యాహురష్టధా
మృగ్యం వైష్కిరికం కిఞ్చ ప్రాతుదం చ బిలేశయమ్

ప్రాసహం చ మహామృగ్యమప్చరం మాత్స్యమష్టధా ౧
యోనిష్వజావీ వ్యామిశ్రగోచరత్వాదనిశ్చితే ౫౪
ఆద్యాన్త్యా జాఙ్గలానూపా మధ్యో సాధారణౌ స్మృతౌ
తత్ర బద్ధమలాః శీతా లఘవో జాఙ్గలా హితాః ౫౫
పిత్తోత్తరే వాతమధ్యే సన్నిపాతే కఫానుగే
దీపనః కటుకః పాకే గ్రాహీ రూక్షో హిమః శశః ౫౬
ఈషదుష్ణగురుస్నిగ్ధా బృంహణా వర్తకాదయః
తిత్తిరిస్తేష్వపి వరో మేధాగ్నిబలశుక్రకృత్ ౫౭
గ్రాహీ వర్ణ్యోఽనిలోద్రి క్తసన్నిపాతహరః పరమ్
నాతిపథ్యః శిఖీ పథ్యః శ్రోత్రస్వరవయోదృశామ్ ౫౮
తద్వచ్చ కుక్కుటో వృష్యః గ్రామ్యస్తు శ్లేష్మలో గురుః
మేధాఽనలకరా హృద్యాః క్రకరాః సోపచక్రకాః ౫౯
గురుః సలవణః కాణకపోతః సర్వదోషకృత్
చటకాః శ్లేష్మలాః స్నిగ్ధా వాతఘ్నాః శుక్రలాః పరమ్ ౬౦
గురూష్ణస్నిగ్ధమధురా వర్గాశ్చాతో యథోత్తరమ్
మూత్రశుక్రకృతో బల్యా వాతఘ్నాః కఫపిత్తలాః ౬౧
శీతా మహామృగా స్తేషు క్రవ్యాదప్రసహాః పునః
లవణానురసాః పాకే కటుకా మాంసవర్ధనాః ౬౨
జీర్ణార్శోగ్రహణీదోషశోషార్తానాం పరం హితాః
నాతిశీతగురుస్నిగ్ధం మాంసమాజమదోషలమ్ ౬౩
శరీరధాతుసామాన్యాదనభిష్యన్ది వృంహణమ్
విపరీతమతో జ్ఞేయమావికం బృంహణం తు తత్ ౬౪
శుష్కకాసశ్రమాత్యగ్ని విషమజ్వరపీనసాన్
కార్శ్యం కేవలవాతాంశ్చ గోమాంసం సన్నియచ్ఛతి ౬౫

ఉష్ణో గరీయాన్మహిషః స్వప్నదార్ఢ్యబృహత్త్వకృత్
తద్వద్వరాహః శ్రమహా రుచిశుక్రబలప్రదః ౬౬
మత్స్యాః పరం కఫకరాః చిలిచీమస్త్రిదోషకృత్
లావరోహితగోధైణాః స్వే స్వే వర్గే వరాః పరమ్ ౬౭
మాంసం సద్యోహతం శుద్ధం వయఃస్థం చ భజేత్ త్యజేత్
మృతం కృశం భృశం మేద్యం వ్యాధివారివిషైర్హతమ్ ౬౮
పుంస్త్రియోః పూర్వపశ్చార్ధే గురుణీ గర్భిణీ గురుః
లఘుర్యోషిచ్చతుష్పాత్సు విహఙ్గేషు పునః పుమాన్ ౬౯
శిరఃస్కన్ధోరుపృష్ఠస్య కట్యాః సక్థ్నోశ్చ గౌరవమ్
తథాఽమపక్వాశయయోర్యథాపూర్వం వినిర్దిశేత్ ౭౦
శోణితప్రభృతీనాం చ ధాతూనాముత్తరోత్తరమ్
మాంసాద్గరీయో వృషణమేఢ్రవృక్కయకృద్గుదమ్ ౭౧
ఇతి మాంసవర్గః
అథ శాకవర్గః
శాకం పాఠాశటీసూషాసునిషణ్ణసతీనజమ్
త్రిదోషఘ్నం లఘు గ్రాహి సరాజక్షవవాస్తుకమ్ ౭౨
సునిషణ్ణోఽగ్నికృద్వృష్యస్తేషు రాజక్షవః పరమ్
గ్రహణ్యర్శోవికారఘ్నః వర్చోభేది తు వాస్తుకమ్ ౭౩
హన్తి దోషత్రయం కుష్ఠం వృష్యా సోష్ణా రసాయనీ
కాకమాచీ సరా స్వర్యా చాక్షేర్యమ్లాఽగ్నిదీపనీ ౭౪
గ్రహణ్యర్శోఽనిలశ్లేష్మహితోష్ణా గ్రాహిణీ లఘుః
పటోలసప్తలారిష్టశార్ఙ్గేష్టా వల్గుజాఽమృతాః ౭౫
వేత్రాగ్రబృహతీవాసాకుతిలీతిల పర్ణికాః
మణ్డూకపర్ణీకర్కోటకారవేల్ల కపర్పటాః ౭౬

నాడీకలాయగోజిహ్వావార్తాకం వనతిక్తకమ్
కరీరం కులకం నన్దీ కుచైలా శకులాదనీ ౭౭
కటిల్లం కేమ్బుకం శీతం సకోశాతకకర్కశమ్
తిక్తం పాకే కటు గ్రాహి వాతలం కఫపిత్తజిత్ ౭౮
హృద్యం పటోలం కృమినుత్స్వాదుపాకం రుచిప్రదమ్
పిత్తలం దీపనం భేది వాతఘ్నం బృహతీద్వయమ్ ౭౯
వృషం తు వమికాసఘ్నం రక్తపిత్తహరం పరమ్
కారవేల్లం సకటుకం దీపనం కఫజిత్పరమ్ ౮౦
వార్తాకం కటు తిక్తోష్ణం మధురం కఫవాతజిత్
సక్షారమగ్నిజననం హృద్యం రుచ్యమపిత్తలమ్ ౮౧
కరీరమాధ్మానకరం కషాయం స్వాదు తిక్తకమ్
కోశాతకావల్గుజకౌ భేదినావగ్నిదీపనౌ ౮౨
తణ్డులీయో హిమో రూక్షః స్వాదుపాకరసో లఘుః
మదపిత్తవిషాస్రఘ్నః ముఞ్జాతం వాతపిత్తజిత్ ౮౩
స్నిగ్ధం శీతం గురు స్వాదు బృంహణం శుక్రకృత్పరమ్
గుర్వీ సరా తు పాలఙ్క్యా మదఘ్నీ చాప్యపోదకా ౮౪
పాలఙ్క్యావత్స్మృతశ్చఞ్చుః స తు సంగ్రహణాత్మకః
విదారీ వాతపిత్తఘ్నీ మూత్రలా స్వాదుశీతలా ౮౫
జీవనీ బృంహణీ కణ్ఠ్యా గుర్వీ వృష్యా రసాయనమ్
చక్షుష్యా సర్వదోషఘ్నీ జీవన్తీ మధురా హిమా ౮౬
కూష్మాణ్డతుమ్బకాలిఙ్గకర్కార్వేర్వారుతిణ్డిశమ్
తథా త్రపుసచీనాకచిర్భటం కఫవాతకృత్ ౮౭
భేది విష్టమ్భ్యభిష్యన్ది స్వాదుపాకరసం గురు
వల్లీఫలానాం ప్రవరం కూష్మాణ్డం వాతపిత్తజిత్ ౮౮

బస్తిశుద్ధికరం వృష్యమ్ త్రపుసం త్వతిమూత్రలమ్
తుమ్బం రూక్షతరం గ్రాహి కాలిఙ్గైర్వారుచిర్భటమ్ ౮౯
బాలం పిత్తహరం శీతం విద్యాత్పక్వమతోఽన్యథా
శీర్ణవృన్తం తు సక్షారం పిత్తలం కఫవాతజిత్ ౯౦
రోచనం దీపనం హృద్యమష్ఠీలాఽనాహనుల్లఘు
మృణాలబిసశాలూక కుముదోత్పలకన్దకమ్ ౯౧
నన్దీమాషకకేలూట శృఙ్గాటకకసేరుకమ్
క్రౌఞ్చాదనం కలోడ్యం చ రూక్షం గ్రాహి హిమం గురు ౯౨
కలమ్బనాలికామార్ష కుటిఞ్జరకుతుమ్బకమ్
చిల్లీలట్వాకలోణీకాకురూటకగవేధుకమ్ ౯౩
జీవన్త ఝుఞ్ఝ్వేడగజయవశాకసువర్చలాః
ఆలుకాని చ సర్వాణి తథా సూప్యాని లక్ష్మణమ్ ౯౪
స్వాదు రూక్షం సలవణం వాతశ్లేష్మకరం గురు
శీతలం సృష్టవిణ్మూత్రం ప్రాయో విష్టభ్య జీర్యతి ౯౫
స్విన్నం నిష్పీడితరసం స్నేహాఢ్యం నాతిదోషలమ్
లఘుపత్రా తు యా చిల్లీ సా వాస్తుకసమా మతా ౯౬
తర్కారీవరుణం స్వాదు సతిక్తం కఫవాతజిత్
వర్షాభ్వౌ కాలశాకం చ సక్షారం కటుతిక్తకమ్ ౯౭
దీపనం భేదనం హన్తి గరశోఫకఫానిలాన్
దీపనాః కఫవాతఘ్నాశ్చిరిబిల్వాఙ్కురాః సరాః ౯౮
శతావర్యఙ్కురాస్తిక్తా వృష్యా దోషత్రయాపహాః
రూక్షోవంశకరీరస్తు విదాహీ వాతపిత్తలః ౯౯
పత్తూరో దీపనస్తిక్తః ప్లీహార్శఃకఫవాతజిత్
కృమికాసకఫోత్క్లేదాన్ కాసమర్దో జయేత్సరః ౧౦౦

రూక్షోష్ణమమ్లం కౌసుమ్భం గురు పిత్తకరం సరమ్
గురూష్ణం సార్షపం బద్ధవిణ్మూత్రం సర్వదోషకృత్ ౧౦౧
యద్బాలమవ్యక్తరసం కిఞ్చిత్క్షారం సతిక్తకమ్
తన్మూలకం దోషహరం లఘు సోష్ణం నియచ్ఛతి ౧౦౨
గుల్మకాసక్షయశ్వాస వ్రణనేత్రగలామయాన్
స్వరాగ్నిసాదోదావర్తపీనసాంశ్చ మహత్సునః ౧౦౩
రసే పాకే చ కటుకముష్ణవీర్యం త్రిదోషకృత్
గుర్వభిష్యన్ది చ స్నిగ్ధసిద్ధం తదపి వాతజిత్ ౧౦౪
వాతశ్లేష్మహరం శుష్కం సర్వమామం తు దోషలమ్
కటూష్ణో వాతకఫహా పిణ్డాలుః పిత్తవర్ధనః ౧౦౫
కుఠేరశిగ్రుసురస సుముఖాసురిభూస్తృణమ్
ఫణిజ్ఝార్జకజమ్బీరప్రభృతి గ్రాహి శాలనమ్ ౧౦౬
విదాహి కటు రూక్షోష్ణం హృద్యం దీపనరోచనమ్
దృక్శుక్రకృమిహృత్తీక్ష్ణం దోషోత్క్లేశకరం లఘు ౧౦౭
హిధ్మాకాసవిష శ్వాసపార్శ్వరుక్పూతిగన్ధహా
సురసః సుముఖో నాతివిదాహీ గరశోఫహా ౧౦౮
ఆర్ద్రికా తిక్తమధురా మూత్రలా న చ పిత్తకృత్
లశునో భృశతీక్ష్ణోష్ణః కటుపాకరసః సరః ౧౦౯
హృద్యః కేశ్యో గురుర్వృష్యః స్నిగ్ధో రోచనదీపనః
భగ్నసన్ధానకృద్బల్యో రక్తపిత్తప్రదూషణః ౧౧౦
కిలాసకుష్ఠగుల్మార్శోమేహ కృమికఫానిలాన్
సహిధ్మాపీనసశ్వాసకాసాన్ హన్తి రసాయనమ్ ౧౧౧
పలాణ్డుస్తద్గుణన్యూనః శ్లేష్మలో నాతిపిత్తలః
కఫవాతార్శసాం పథ్యః స్వేదేఽభ్యవహృతౌ తథా ౧౧౨

తీక్ష్ణో గృఞ్జనకో గ్రాహీ పిత్తినాం హితకృన్న సః
దీపనః సూరణో రుచ్యః కఫఘ్నో విశదో లఘుః ౧౧౩
విశేషాదర్శసాం పథ్యః భూకన్దస్త్వతిదోషలః
పత్రే పుష్పే ఫలే నాలే కన్దే చ గురుతా క్రమాత్ ౧౧౪
వరా శాకేషు జీవన్తీ సార్షపం త్వవరం పరమ్
ఇతి శాకవర్గః
అథ ఫలవర్గః
ద్రా క్షా ఫలోత్తమా వృష్యా చక్షుష్యా సృష్టమూత్రవిట్ ౧౧౫
స్వాదుపాకరసా స్నిగ్ధా సకషాయా హిమా గురుః
నిహన్త్యనిలపిత్తాస్రతిక్తాస్యత్వమదాత్యయాన్ ౧౧౬
తృష్ణాకాసశ్రమశ్వాసస్వర భేదక్షతక్షయాన్
ఉద్రి క్తపిత్తాఞ్జయతి త్రీన్దోషాన్స్వాదు దాడిమమ్ ౧౧౭
పిత్తావిరోధి నాత్యుష్ణమమ్లం వాతకఫాపహమ్
సర్వం హృద్యం లఘు స్నిగ్ధం గ్రాహి రోచనదీపనమ్ ౧౧౮
మోచఖర్జూరపన సనారికేలపరూషకమ్
ఆమ్రాతతాలకాశ్మర్యరాజాదన మధూకజమ్ ౧౧౯
సౌవీరబదరాఙ్కోల్లఫల్గుశ్లేష్మాత కోద్భవమ్
వాతామాభిషుకాక్షోడముకూలక నికోచకమ్ ౧౨౦
ఉరుమాణం ప్రియాలం చ బృంహణం గురు శీతలమ్
దాహక్షతక్షయహరం రక్తపిత్తప్రసాదనమ్ ౧౨౧
స్వాదుపాకరసం స్నిగ్ధం విష్టమ్భి కఫశుక్రకృత్
ఫలం తు పిత్తలం తాలం సరం కాశ్మర్యజం హిమమ్ ౧౨౨
శకృన్మూత్రవిబన్ధఘ్నం కేశ్యం మేధ్యం రసాయనమ్
వాతామాద్యుష్ణవీర్యం తు కఫపిత్తకరం సరమ్ ౧౨౩

పరం వాతహరం స్నిగ్ధమనుష్ణం తు ప్రియాలజమ్
ప్రియాలమజ్జా మధురో వృష్యః పిత్తానిలాపహః ౧౨౪
కోలమజ్జా గుణైస్తద్వత్తృట్ఛర్దిఃకాసజిచ్చ సః
పక్వం సుదుర్జరం బిల్వం దోషలం పూతిమారుతమ్ ౧౨౫
దీపనం కఫవాతఘ్నం బాలం గ్రాహ్యుభయం చ తత్
కపిత్థమామం కణ్ఠఘ్నం దోషలం దోషఘాతి తు ౧౨౬
పక్వం హిధ్మావమథుజిత్ సర్వం గ్రాహి విషాపహమ్
జామ్బవం గురు విష్టమ్భి శీతలం భృశవాతలమ్ ౧౨౭
సంగ్రాహి మూత్రశకృతోరకణ్ఠ్యం కఫపిత్తజిత్
వాతపిత్తాస్రకృద్బాలం బద్ధాస్థి కఫపిత్తకృత్ ౧౨౮
గుర్వామ్రం వాతజిత్పక్వం స్వాద్వమ్లం కఫశుక్రకృత్
వృక్షామ్లం గ్రాహి రూక్షోష్ణం వాతశ్లేష్మహరం లఘు ౧౨౯
శమ్యా గురూష్ణం కేశఘ్నం రూక్షమ్ పీలు తు పిత్తలమ్
కఫవాతహరం భేది ప్లీహార్శఃకృమిగుల్మనుత్ ౧౩౦
సతిక్తం స్వాదు యత్పీలు నాత్యుష్ణం తత్త్రిదోషజిత్
త్వక్తిక్తకటుకా స్నిగ్ధా మాతులుఙ్గస్య వాతజిత్ ౧౩౧
బృంహణం మధురం మాంసం వాతపిత్తహరం గురు
లఘు తత్కేసరం కాసశ్వాసహిధ్మామదాత్యయాన్ ౧౩౨
ఆస్యశోషానిలశ్లేష్మవిబన్ధచ్ఛర్ద్య రోచకాన్
గుల్మోదరార్శఃశూలాని మన్దాగ్నిత్వం చ నాశయేత్ ౧౩౩
భల్లాతకస్య త్వఙ్మాంసం బృంహణం స్వాదు శీతలమ్
తదస్థ్యగ్నిసమం మేధ్యం కఫవాతహరం పరమ్ ౧౩౪
స్వాద్వమ్లం శీతముష్ణం చ ద్విధా పాలేవతం గురు
రుచ్యమత్యగ్నిశమనమ్ రుచ్యం మధురమారుకమ్ ౧౩౫

పక్వమాశు జరాం యాతి నాత్యుష్ణగురుదోషలమ్
ద్రాక్షాపరూషకం చార్ద్ర మమ్లం పిత్తకఫప్రదమ్ ౧౩౬
గురూష్ణవీర్యం వాతఘ్నం సరం సకరమర్దకమ్
తథాఽమ్లకోలకర్కన్ధులకుచామ్రాతకారుకమ్ ౧౩౭
ఏరావతం దన్తశఠం సతూదం మృగలిణ్డికమ్
నాతిపిత్తకరం పక్వం శుష్కం చ కరమర్దకమ్ ౧౩౮
దీపనం భేదనం శుష్కమమ్లీకాకోలయోః ఫలమ్
తృష్ణాశ్రమక్లమచ్ఛేది లఘ్విష్టం కఫవాతయోః ౧౩౯
ఫలానామవరం తత్ర లకుచం సర్వదోషకృత్
హిమానలోష్ణదుర్వాతవ్యాలలాలాదిదూషితమ్ ౧౪౦
జన్తుజుష్టం జలే మగ్నమభూమిజమనార్తవమ్
అన్యధాన్యయుతం హీనవీర్యం జీర్ణతయాఽతి చ ౧౪౧
ధాన్యం త్యజేత్తథా శాకం రూక్షసిద్ధమకోమలమ్
అసఞ్జాతరసం తద్వచ్ఛుష్కం చాన్యత్ర మూలకాత్ ౧౪౨
ప్రాయేణ ఫలమప్యేవం తథాఽమ బిల్వవర్జితమ్
ఇతి ఫలవర్గః
అథౌషధవర్గః
విష్యన్ది లవణం సర్వం సూక్ష్మం సృష్టమలం మృదు ౧౪౩
వాతఘ్నం పాకి తీక్ష్ణోష్ణం రోచనం కఫపిత్తకృత్
సైన్ధవం తత్ర సస్వాదు వృష్యం హృద్యం త్రిదోషనుత్ ౧౪౪
లఘ్వనుష్ణం దృశః పథ్యమవిదాహ్యగ్నిదీపనమ్
లఘు సౌవర్చలం హృద్యం సుగన్ధ్యుద్గారశోధనమ్ ౧౪౫
కటుపాకం విబన్ధఘ్నం దీపనీయం రుచిప్రదమ్
ఊర్ధ్వాధఃకఫవాతానులోమనం దీపనం విడమ్ ౧౪౬

విబన్ధానాహవిష్టమ్భశూల గౌరవనాశనమ్
విపాకే స్వాదు సాముద్రం గురు శ్లేష్మవివర్ధనమ్ ౧౪౭
సతిక్తకటుకక్షారం తీక్ష్ణముత్క్లేది చౌద్భిదమ్
కృష్ణే సౌవర్చలగుణా లవణే గన్ధవర్జితాః ౧౪౮
రోమకం లఘు పాంసూత్థం సక్షారం శ్లేష్మలం గురు
లవణానాం ప్రయోగే తు సైన్ధవాది ప్రయోజయేత్ ౧౪౯
గుల్మహృద్గ్రహణీ పాణ్డుప్లీహానాహగలామయాన్
శ్వాసార్శఃకఫకాసాంశ్చ శమయేద్యవశూకజః ౧౫౦
క్షారః సర్వశ్చ పరమం తీక్ష్ణోష్ణః కృమిజిల్లఘుః
పిత్తాసృగ్దూషణః పాకీ ఛేద్యహృద్యో విదారణః ౧౫౧
అపథ్యః కటులావణ్యాచ్ఛుక్రౌజఃకేశచక్షుషామ్
హిఙ్గు వాతకఫానాహశూలఘ్నం పిత్తకోపనమ్ ౧౫౨
కటుపాకరసం రుచ్యం దీపనం పాచనం లఘు
కషాయా మధురా పాకే రూక్షా విలవణా లఘుః ౧౫౩
దీపనీ పాచనీ మేధ్యా వయసః స్థాపనీ పరమ్
ఉష్ణవీర్యా సరాఽయుష్యా బుద్ధీన్ద్రియబలప్రదా ౧౫౪
కుష్ఠవైవర్ణ్యవైస్వర్యపురాణ విషమజ్వరాన్
శిరోఽక్షిపాణ్డుహృద్రోగకామలా గ్రహణీగదాన్ ౧౫౫
సశోషశోఫాతీసారమేద మోహవమికృమీన్
శ్వాసకాసప్రసేకార్శఃప్లీహానాహ గరోదరమ్ ౧౫౬
విబన్ధం స్రోతసాం గుల్మమూరుస్తమ్భమరోచకమ్
హరీతకీ జయేద్వ్యాధీంస్తాంస్తాంశ్చ కఫవాతజాన్ ౧౫౭
తద్వదామలకం శీతమమ్లం పిత్తకఫాపహమ్
కటు పాకే హిమం కేశ్యమక్షమీషచ్చ తద్గుణమ్ ౧౫౮

ఇయం రసాయనవరా త్రిఫలాఽక్ష్యామయాపహా
రోపణీ త్వగ్గదక్లేదమేదోమేహకఫాస్రజిత్ ౧౫౯
సకేసరం చతుర్జాతం త్వక్పత్రైలం త్రిజాతకమ్
పిత్తప్రకోపి తీక్ష్ణోష్ణం రూక్షం రోచనదీపనమ్ ౧౬౦
రసే పాకే చ కటుకం కఫఘ్నం మరిచం లఘు
శ్లేష్మలా స్వాదుశీతాఽఽర్ద్రా గుర్వీస్నిగ్ధా చ పిప్పలీ ౧౬౧
సా శుష్కా విపరీతాఽత స్నిగ్ధా వృష్యా రసే కటుః
స్వాదుపాకాఽనిలశ్లేష్మశ్వాసకాసాపహా సరా ౧౬౨
న తామత్యుపయుఞ్జీత రసాయనవిధిం వినా
నాగరం దీపనం వృష్యం గ్రాహి హృద్యం విబన్ధనుత్ ౧౬౩
రుచ్యం లఘు స్వాదుపాకం స్నిగ్ధోష్ణం కఫవాతజిత్
తద్వదార్ద్రకమేతచ్చ త్రయం త్రికటుకం జయేత్ ౧౬౪
స్థౌల్యాగ్నిసదనశ్వాసకాస శ్లీపదపీనసాన్
చవికాపిప్పలీమూలం మరిచాల్పాన్తరం గుణైః ౧౬౫
చిత్రకోఽగ్నిసమః పాకే శోఫార్శఃకృమికుష్ఠహా
పఞ్చకోలకమేతచ్చ మరిచేన వినా స్మృతమ్ ౧౬౬
గుల్మప్లీహోదరానాహశూలఘ్నం దీపనం పరమ్
బిల్వకాశ్మర్యతర్కారీపాటలాటిణ్టుకైర్మహత్ ౧౬౭
జయేత్కషాయతిక్తోష్ణం పఞ్చమూలం కఫానిలౌ
హ్రస్వం బృహత్యంశుమతీద్వయగోక్షురకైః స్మృతమ్ ౧౬౮
స్వాదుపాకరసం నాతిశీతోష్ణం సర్వదోషజిత్
బలాపునర్నవైరణ్డశూర్పపర్ణీద్వయేన తు ౧౬౯
మధ్యమం కఫవాతఘ్నం నాతిపిత్తకరం సరమ్
అభీరువీరాజీవన్తీజీవకర్షభకైః స్మృతమ్ ౧౭౦

జీవనాఖ్యం తు చక్షుష్యం వృష్యం పిత్తానిలాపహమ్

తృణాఖ్యం పిత్తజిద్ధర్భకాసేక్షుశరశాలిభిః ౧౭౧

ఇత్యౌషధవర్గః

శూకశిమ్బీజపక్వాన్నమాంసశాకఫలౌషధైః

వర్గితైరన్నలేశోఽయముక్తో నిత్యోపయోగికః ౧౭౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం సూత్రస్థానేఽన్నస్వరూపవిజ్ఞానీయో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ౬

సప్తమోఽధ్యాయః

అథాతోఽన్నరక్షాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

రాజా రాజగృహాసన్నే ప్రణాచార్యం నివేశయేత్

సర్వదా స భవత్యేవం సర్వత్ర ప్రతిజాగృతిః ౧

అన్నపానం విషాద్రక్షేద్విశేషేణ మహీపతేః

యోగక్షేమౌ తదాయత్తౌ ధర్మాద్యా యన్నిబన్ధనాః ౨

ఓదనో విషవాన్ సాన్ద్రో యాత్యవిస్రావ్యతామివ

చిరేణ పచ్యతే పక్వో భవేత్పర్యుషితోపమః 3

మయూరకణ్ఠతుల్యోష్మా మోహమూర్ఛాప్రసేకకృత్

హీయతే వర్ణగన్ధాద్యైః క్లిద్యతే చన్ద్రి కాచితః ౪

వ్యఞ్జనాన్యాశు శుష్యన్తి శ్యామక్వాథాని తత్ర చ

హీనాఽతిరిక్తా వికృతా ఛాయా దృశ్యేత నైవ వా ౫

ఫేనోర్ధ్వరాజీసీమన్తతన్తుబుద్బుదసమ్భవః

విచ్ఛిన్నవిరసా రాగాః ఖాణ్డవాః శాకమామిషమ్ ౬

నీలా రాజీ రసే తామ్రా క్షీరే దధని దృశ్యతే

శ్యావా ఽపీతాసితా తక్రే ఘృతే పానీయసన్నిభా ౭

మస్తుని స్యాత్కపోతాభా రాజీ కృష్ణా తుషోదకే
కాలీ మద్యామ్బసోః క్షౌద్రే హరిత్తైలేఽరుణోపమా ౮
పాకః ఫలానామామానాం పక్వానాం పరికోథనమ్
ద్ర వ్యాణామార్ద్ర శుష్కాణాం స్యాతాం మ్లానివివర్ణతే ౯
మృదూనాం కఠినానాం చ భవేత్స్పర్శవిపర్యయః
మాల్యస్య స్ఫుటితాగ్రత్వం మ్లానిర్గన్ధాన్తరోద్భవః ౧౦
ధ్యామమణ్డలతా వస్త్రే శదనం తన్తుపక్ష్మణామ్
ధాతుమౌక్తికకాష్ఠాశ్మరత్నాదిషు మలాక్తతా ౧౧
స్నేహస్పర్శప్రభాహానిః సప్రభత్వం తు మృణ్మయే
విషదః శ్యావశుష్కాస్యో విలక్షో వీక్షతే దిశః ౧౨
స్వేదవేపథుమాంస్త్రస్తో భీతః స్ఖలతి జృమ్భతే
ప్రాప్యాన్నం సవిషం త్వగ్నిరేకావర్తః స్ఫుటత్యతి ౧౩
శిఖికణ్ఠాభధూమార్చిరనర్చిరోగ్రగన్ధవాన్
మ్రియన్తే మక్షికాః ప్రాశ్య కాకః క్షామస్వరో భవేత్ ౧౪
ఉత్క్రోశన్తి చ దృష్ట్వైతచ్చుకదాత్యూహసారికాః
హంసః ప్రస్ఖలతి గ్లానిర్జీవఞ్జీవస్య జాయతే ౧౫
చకోరస్యాఽక్షివైరాగ్యం క్రౌఞ్చస్య స్యాన్మదోదయః
కపోతపరభృద్దక్షచక్రవాకా జహత్యసూన్ ౧౬
ఉద్వేగం యాతి మార్జారః శకృన్ముఞ్చతి వానరః
హృష్యేన్మయూరస్తద్దృష్ట్వా మన్దతేజో భవేద్విషమ్ ౧౭
ఇత్యన్నం విషవజ్జ్ఞాత్వా త్యజేదేవం ప్రయత్నతః
యథా తేన విపద్యేరన్నపి న క్షుద్ర జన్తవః ౧౮
స్పృష్టే తు కణ్డూదాహోషాజ్వరార్తిస్ఫోటసుప్తయః
నఖరోమచ్యుతిః శోఫః సేకాద్యా విషనాశనాః ౧౯

శస్తాస్తత్ర ప్రలేపాశ్చ సేవ్యచన్దనపద్మకైః
ససోమవల్కతాలీసపత్రకుష్ఠా మృతానతైః ౨౦
లాలా జిహ్వోష్ఠయోర్జాడ్యూష్మా చిమిచిమాయనమ్
దన్తహర్షో రసాజ్ఞత్వం హనుస్తమ్భశ్చ వక్త్రగే ౨౧
సేవ్యాద్యైస్తత్ర గణ్డూషాః సర్వం చ విషజిద్ధితమ్
ఆమాశయగతే స్వేదమూర్చ్ఛాధ్మానమదభ్రమాః ౨౨
రోమహర్షో వమిర్దాహశ్చక్షుర్హృదయరోధనమ్
బిన్దుభిశ్చాచయోఽఙ్గానాం పక్వాశయగతే పునః ౨౩
అనేకవర్ణం వమతి మూత్రయత్యతిసార్యతే
తన్ద్రా కృశత్వం పాణ్డుత్వముదరం బలసఙ్క్షయః ౨౪
తయోర్వాన్తవిరిక్తస్య హరిద్రే కటభీం గుడమ్
సిన్దువారితనిష్పావబాష్పికాశతపర్వికాః ౨౫
తణ్డులీయకమూలాని కుక్కుటాణ్డమవల్గుజమ్
నావనాఞ్జనపానేషు యోజయేద్విషశాన్తయే ౨౬
విషభుక్తాయ దద్యాచ్చ శుద్ధాయోర్ధ్వమధస్తథా
సూక్ష్మం తామ్రరజః కాలే సక్షౌద్రం హృద్విశోధనమ్ ౨౭
శుద్ధే హృది తతః శాణం హేమచూర్ణస్య దాపయేత్
న సజ్జతే హేమపాఙ్గే పద్మపత్రేఽమ్బువద్విషమ్ ౨౮
జాయతే విపులం చాయుర్గరేఽప్యేష విధిః స్మృతః
విరుద్ధమపి చాహారం విద్యాద్విషగరోపమమ్ ౨౯
ఆనూపమామిషం మాషక్షౌద్ర క్షీరవిరూఢకైః
విరుధ్యతే సహ బిసైర్మూలకేన గుడేన వా ౩౦
విశేషాత్పయసా మత్స్యా మత్స్యేష్వపి చిలీచిమః
విరుద్ధమమ్లం పయసా సహ సర్వం ఫలం తథా ౩౧

తద్వత్కులత్థవరకకఙ్గువల్లమ కుష్ఠకాః
భక్షయిత్వా హరితకం మూలకాది పయస్త్యజేత్ ౩౨
వారాహం శ్వావిధా నాద్యాద్ధధ్నా పృషతకుక్కుటౌ
ఆమమాంసాని పిత్తేన మాషసూపేన మూలకమ్ ౩౩
అవిం కుసుమ్భశాకేన బిసైః సహ విరూఢకమ్
మాషసూపగుడక్షీరదధ్యాజ్యైర్లాకుచం ఫలమ్ ౩౪
ఫలం కదల్యాస్తక్రేణ దధ్నా తాలఫలేన వా
కణోషణాభ్యాం మధునా కాకమాచీం గుడేన వా ౩౫
సిద్ధాం వా మత్స్యపచనే పచనే నాగరస్య వా
సిద్ధామన్యత్ర వా పాత్రే కామాత్తాముషితాం నిశామ్ ౩౬
మత్స్యనిస్తలనస్నేహే సాధితాః పిప్పలీస్త్యజేత్
కాంస్యే దశాహముషితం సర్పిరుష్ణం త్వరుష్కరే ౩౭
భాసో విరుధ్యతే శూల్యః కమ్పిల్లస్తక్రసాధితః
ఏకధ్యం పాయససురాకృశరాః పరివర్జయేత్ ౩౮
మధుసర్పిర్వసాతైలపానీయాని ద్విశస్త్రిశః
ఏకత్ర వా సమాంశాని విరుధ్యన్తే పరస్పరమ్ ౩౯
భిన్నాంశే అపి మధ్వాజ్యే దివ్యవార్యనుపానతః
మధుపుష్కరబీజం చ మధుమైరేయశార్కరమ్ ౪౦
మన్థానుపానః క్షైరేయో హారిద్రః కటుతైలవాన్
ఉపోదకాఽతిసారాయ తిలకల్కేన సాధితా ౪౧
బలాకా వారుణీయుక్తా కుల్మాషైశ్చ విరుధ్యతే
భృష్టా వరాహవసయా సైవ సద్యో నిహన్త్యసూన్ ౪౨
తద్వత్తిత్తిరిపత్రాఢ్యగోధాలావ కపిఞ్జలాః
ఏరణ్డేనాగ్నినా సిద్ధాస్తత్తైలేన విమూర్చ్ఛితాః ౪౩

హారీతమాంసం హారిద్ర శూలకప్రోతపాచితమ్
హరిద్రా వహ్నినా సద్యో వ్యాపాదయతి జీవితమ్ ४४
భస్మపాంశుపరిధ్వస్తం తదేవ చ సమాక్షికమ్
యత్కిఞ్చిద్దోషముత్క్లేశ్య న హరేత్తత్సమాసతః ४५
విరుద్ధమ్ శుద్ధిరత్రేష్టా శమో వా తద్విరోధిభిః
ద్రవ్యైస్తైరేవ వా పూర్వం శరీరస్యాభిసంస్కృతిః ४६
వ్యాయామస్నిగ్ధదీప్తాగ్నివయః స్థబలశాలినామ్
విరోధ్యపి న పీడాయై సాత్మ్యమల్పం చ భోజనమ్ ४७
పాదేనాపథ్యమభ్యస్తం పాదపాదేన వా త్యజేత్
నిషేవేత హితం తద్వదేకద్విత్ర్యన్తరీకృతమ్ ४८
అపథ్యమపి హి త్యక్తం శీలితం పథ్యమేవ వా
సాత్మ్యాసాత్మ్యవికారాయ జాయతే సహసాఽన్యథా ४९
క్రమేణాపచితా దోషాః క్రమేణోపచితా గుణాః
సన్తో యాన్త్యపునర్భావమప్రకమ్ప్యా భవన్తి చ ५०
అత్యన్తసన్నిధానానాం దోషాణాం దూషణాత్మనామ్
అహితైర్దూషణం భూయో న విద్వాన్ కర్తుమర్హతి ५१
ఆహారశయనాబ్రహ్మచర్యైర్యుక్త్యా ప్రయోజితైః
శరీరం ధార్యతే నిత్యమాగారమివ ధారణైః ५२
ఆహారో వర్ణితస్తత్ర తత్ర తత్ర చ వక్ష్యతే
నిద్రా యత్తం సుఖం దుఃఖం పుష్టిః కార్శ్యం బలాబలమ్ ५३
వృషతా క్లీబతా జ్ఞానమజ్ఞానం జీవితం న చ
అకాలేఽతిప్రసఙ్గాచ్చ న చ నిద్రా నిషేవితా ५४
సుఖాయుషీ పరాకుర్యాత్ కాలరాత్రిరివాపరా
రాత్రౌ జాగరణం రూక్షం స్నిగ్ధం ప్రస్వపనం దివా ५५

అరూక్షమనభిష్యన్ది త్వాసీనప్రచలాయితమ్
గ్రీష్మే వాయుచయాదానరౌక్ష్యరాత్ర్యల్పభావతః ౫౬
దివాస్వప్నో హితోఽన్యస్మిన్ కఫపిత్తకరో హి సః
ముక్త్వా తు భాష్యయానాధ్వమద్యస్త్రీభారకర్మభిః ౫౭
క్రోధశోకభయైః క్లాన్తాన్ శ్వాసహిధ్మాతిసారిణః
వృద్ధబాలాబలక్షీణక్షతతృట్శూలపీడితాన్ ౫౮
అజీర్ణ్యభిహతోన్మత్తాన్ దివాస్వప్నోచితానపి
ధాతుసామ్యం తథా హ్యేషాం శ్లేష్మా చాఙ్గాని పుష్యతి ౫౯
బహుమేదఃకఫాః స్వప్యుః స్నేహనిత్యాశ్చ నాహని
విషార్తః కణ్ఠరోగీ చ నైవ జాతు నిశాస్వపి ౬౦
అకాలశయనాన్మోహజ్వర స్తైమిత్యపీనసాః
శిరోరుక్శోఫహృల్లాసస్రోతో రోధాగ్నిమన్దతాః ౬౧
తత్రోపవాసవమనస్వేదనా వనమౌషధమ్
యోజయేదతినిద్రా యాం తీక్ష్ణం ప్రచ్ఛర్దనాఞ్జనమ్ ౬౨
నావనం లఙ్ఘనం చిన్తాం వ్యవాయం శోకభీక్రుధః
ఏభిరేవ చ నిద్రా యా నాశః శ్లేష్మాతిసఙ్క్షయాత్ ౬౩
నిద్రా నాశాదఙ్గమర్దశిరో గౌరవజృమ్భికాః
జాడ్యగ్లానిభ్రమాపక్తితన్ద్రా రోగాశ్చ వాతజాః ౬౪
యథాకాలమతో నిద్రాం రాత్రౌ సేవేత సాత్మ్యతః
అసాత్మ్యజ్జాగరాదర్ధం ప్రాతః స్వప్యాదభుక్తవాన్ ౬౫
శీలయేన్మన్దనిద్ర స్తు క్షీరమద్యరసాన్ దధి
అభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నాన మూర్ధకర్ణాక్షితర్పణమ్ ౬౬
కాన్తాబాహులతాశ్లేషో నిర్వృతిః కృతకృత్యతా
మనోఽనుకూలా విషయాః కామం నిద్రా సుఖప్రదాః ౬౭

బ్రహ్మచర్యరతేర్గ్రామ్యసుఖనిః స్పృహచేతసః
నిద్రా సన్తోషతృప్తస్య స్వం కాలం నాతివర్తతే ౬౮
గ్రామ్యధర్మే త్యజేన్నారీమనుత్తానాం రజస్వలామ్
అప్రియామప్రియాచారాం దుష్టసఙ్కీర్ణమేహనామ్ ౬౯
అతిస్థూలకృశాం సూతాం గర్భిణీమన్యయోషితమ్
వర్ణినీమన్యయోనిం చ గురుదేవనృపాలయమ్ ౭౦
చైత్యశ్మశానాఽయతన చత్వరామ్బుచతుష్పథమ్
పర్వాణ్యనఙ్గం దివసం శిరోహృదయతాడనమ్ ౭౧
అత్యాశితోఽధృతిఃక్షుద్వాన్ దుఃస్థితాఙ్గః పిపాసితః
బాలో వృద్ధోఽన్యవేగార్తస్త్యజేద్రో గీ చ మైథునమ్ ౭౨
సేవేత కామతః కామం తృప్తో వాజీకృతాం హిమే
త్ర్యహాద్వసన్తశరదోః పక్షాద్వర్షానిదాఘయోః ౭౩
భ్రమక్లమోరుదౌర్బల్య బలధాత్విన్ద్రి యక్షయాః
అపర్వమరణం చ స్యాదన్యథా గచ్ఛతః స్త్రియమ్ ౭౪
స్మృతిమేధాయురారోగ్య పుష్టీన్ద్రి యయశోబలైః
అధికా మన్దజరసో భవన్తి స్త్రీషు సంయతాః ౭౫
స్నానానులేపనహిమా నిలఖణ్డఖాద్య శీతామ్బుదుగ్ధరస యూషసురాప్రసన్నాః
సేవేత చాను శయనం విరతౌ రతస్య తస్యైవమాశు వపుషః పునరేతి ధామ ౭౬
శ్రుతచరితసమృద్ధే కర్మదక్షే దయాలౌ భిషజి నిరనుబన్ధం దేహరక్షాం నివేశ్య
భవతి విపులతేజః స్వాస్థ్యకీర్తిప్రభావః స్వకుశలఫలభోగీ భూమిపాలశ్చిరాయుః ౭౭
ఇతి శ్రీ వైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయ సంహితాయాం సూత్రస్థానేఽన్నరక్షా నామ సప్తమోఽధ్యాయః ౭

అష్టమోఽధ్యాయః

అథాతో మాత్రాశితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హస్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
మాత్రాశీ సర్వకాలం స్యాన్మాత్రా హ్యగ్నేః ప్రవర్తికా
మాత్రాం ద్ర వ్యాణ్యపేక్షన్తే గురూణ్యపి లఘూన్యపి ౧
గురూణామర్ధసౌహిత్యం లఘూనాం నాతితృప్తతా
మాత్రాప్రమాణం నిర్దిష్టం సుఖం యావద్విజీర్యతి ౨
భోజనం హీనమాత్రం తు న బలోపచయౌజసే
సర్వేషాం వాతరోగాణాం హేతుతాం చ ప్రపద్యతే ౩
అతిమాత్రం పునః సర్వానాశు దోషాన్ ప్రకోపయేత్
పీడ్యమానా హి వాతాద్యా యుగపత్తేన కోపితాః ౪
ఆమేనాన్నేన దుష్టేన తదేవావిశ్య కుర్వతే
విష్టమ్భయన్తోఽలసకం చ్యావయన్తో విసూచికామ్ ౫
అధరోత్తరమార్గాభ్యాం సహసైవాజితాత్మనః
ప్రయాతి నోర్ధ్వం నాధస్తాదాహారో న చ పచ్యతే ౬
ఆమాశయేఽలసీభూతస్తేన సోఽలసకః స్మృతః
వివిధైర్వేదనోద్భేదైర్వాయ్వాదిభృశకోపతః ౭
సూచీభిరివ గాత్రాణి విధ్యతీతి విసూచికా
తత్ర శూలభ్రమానాహకమ్పస్తమ్భాదయోఽనిలాత్ ౮
పిత్తాజ్జ్వరాతిసారాన్తర్దాహ తృట్ప్రలయాదయః
కఫాచ్ఛర్ద్యఙ్గగురుతావాక్సఙ్గ ష్ఠీవనాదయః ౯
విశేషాద్దుర్బలస్యాల్పవహ్నేర్వేగ విధారిణః
పీడితం మారుతేనాన్నం శ్లేష్మణా రుద్ధమన్తరా ౧౦
అలసం క్షోభితం దోషైః శల్యత్వేనైవ సంస్థితమ్
శూలాదీన్ కురుతే తీవ్రాంశ్ఛర్ద్యతీసారవర్జితాన్ ౧౧
సోఽలసోఽత్యర్థదుష్టాస్తు దోషా దుష్టామబద్ధఖాః

యాన్తస్తిర్యక్తనుం సర్వాం దణ్డవత్స్తమ్భయన్తి చేత్ ౧౨
దణ్డకాలసకం నామ తం త్యజేదాశుకారిణమ్
విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణశీలినో విషలక్షణమ్ ౧౩
ఆమదోషం మహాఘోరం వర్జయేద్విషసంజ్ఞకమ్
విషరూపాశుకారిత్వాద్వి రుద్ధోపక్రమత్వతః ౧౪
అథామమలసీభూతం సాధ్యం త్వరితముల్లిఖేత్
పీత్వా సోగ్రాపటుఫలం వార్యుష్ణం యోజయేత్తతః ౧౫
స్వేదనం ఫలవర్తిం చ మలవాతానులోమనీమ్
నామ్యమానాని చాఙ్గాని భృశం స్విన్నాని వేష్టయేత్ ౧౬
విసూచ్యామతివృద్ధాయాం పార్ష్ణ్యోర్దాహః ప్రశస్యతే
తదహశ్చోపవాస్యైనం విరిక్తవదుపాచరేత్ ౧౭
తీవ్రార్తిరపి నాజీర్ణీ పిబేచ్ఛూలఘ్నమౌషధమ్
ఆమసన్నోఽనలో నాలం పక్తుం దోషౌషధాశనమ్ ౧౮
నిహన్యాదపి చైతేషాం విభ్రమః సహసాఽతురమ్
జీర్ణాశనే తు భైషజ్యం యుఞ్జ్యాత్ స్తబ్ధగురూదరే ౧౯
దోషశేషస్య పాకార్థమగ్నేః సన్ధుక్షణాయ చ
శాన్తిరామవికారాణాం భవతి త్వపతర్పణాత్ ౨౦
త్రివిధం త్రివిధే దోషే తత్సమీక్ష్య ప్రయోజయేత్
తత్రాల్పే లఙ్ఘనం పథ్యం మధ్యే లఙ్ఘనపాచనమ్ ౨౧
ప్రభూతే శోధనం తద్ధి మూలాదున్మూలయేన్మలాన్
ఏవమన్యానపి వ్యాధీన్ స్వనిదానవిపర్యయాత్ ౨౨
చికిత్సేదనుబన్ధే తు సతి హేతువిపర్యయమ్
త్యక్త్వా యథాయథం వైద్యో యుఞ్జ్యాద్వ్యాధివిపర్యయమ్ ౨౩
తదర్థకారి వా పక్వే దోషే త్విద్ధే చ పావకే

హితమభ్యఞ్జనస్నేహపానబస్త్యాది యుక్తితః ౨౪
అజీర్ణం చ కఫాదామం తత్ర శోఫోఽక్షిగణ్డయోః
సద్యోభుక్త ఇవోద్గారః ప్రసేకోత్క్లేశగౌరవమ్ ౨౫
విష్టబ్ధమనిలాచ్ఛూల విబన్ధాధ్మానసాదకృత్
పిత్తాద్విదగ్ధం తృణ్మోహభ్రమామ్లోద్గారదాహవత్ ౨౬
లఙ్ఘనం కార్యమామే తు విష్టబ్ధే స్వేదనం భృశమ్
విదగ్ధే వమనం యద్వా యథావస్థం హితం భవేత్ ౨౭
గరీయసో భవేల్లీనాదామాదేవ విలమ్బికా
కఫవాతానుబద్ధాఽమలిఙ్గా తత్సమసాధనా ౨౮
అశ్రద్ధా హృద్వ్యథా శుద్ధేఽప్యుద్గారే రసశేషతః
శయీత కిఞ్చిదేవాత్ర సర్వశ్చానాశితో దివా ౨౯
స్వప్యాదజీర్ణ సఞ్జాతబుభుక్షోఽద్యాన్మితం లఘు
విబన్ధోఽతిప్రవృత్తిర్వా గ్లానిర్మారుతమూఢతా ౩౦
అజీర్ణలిఙ్గం సామాన్యం విష్టమ్భో గౌరవం భ్రమః
న చాతిమాత్రమేవాన్నమామదోషాయ కేవలమ్ ౩౧
ద్విష్టవిష్టమ్భిదగ్ధామగురు రూక్షహిమాశుచి
విదాహి శుష్కమత్యమ్బుప్లుతం చాన్నం న జీర్యతి ౩౨
ఉపతప్తేన భుక్తం చ శోకక్రోధక్షుదాదిభిః
మిశ్రం పథ్యమపథ్యం చ భుక్తం సమశనం మతమ్ ౩౩
విద్యాదధ్యశనం భూయో భుక్తస్యోపరి భోజనమ్
అకాలే బహు చాల్పం వా భుక్తం తు విషమాశనమ్ ౩౪
త్రీణ్యప్యేతాని మృత్యుం వా ఘోరాన్ వ్యాధీన్సృజన్తి వా
కాలే సాత్మ్యం శుచి హితం స్నిగ్ధోష్ణం లఘు తన్మనాః ౩౫
షడ్రసం మధురప్రాయం నాతిద్రుతవిలమ్బితమ్

స్నాతః క్షుద్వాన్ వివిక్తస్థో ధౌతపాదకరాననః ౩౬
తర్పయిత్వా పితౄన్ దేవానతిథీన్ బాలకాన్ గురూన్
ప్రత్యవేక్ష్య తిరశ్చోఽపి ప్రతిపన్నపరిగ్రహాన్ ౩౭
సమీక్ష్య సమ్యగాత్మానమనిన్దన్నబ్రువన్ ద్రవమ్
ఇష్టమిష్టైః సహాశ్నీయాచ్ఛుచిభక్తజనాహృతమ్ ౩౮
భోజనం తృణకేశాదిజుష్టముష్ణీకృతం పునః
శాకావరాన్నభూయిష్ఠమత్యుష్ణలవణం త్యజేత్ ౩౯
కిలాటదధికూచీకాక్షార శుక్తామమూలకమ్
కృశశుష్కవరాహావిగోమత్స్యమహిషామిషమ్ ౪౦
మాషనిష్పావశాలూక బిసపిష్టవిరూఢకమ్
శుష్కశాకాని యవకాన్ ఫాణితం చ న శీలయేత్ ౪౧
శీలయేచ్ఛాలి గోధూమయవషష్టికజాఙ్గలమ్
సునిషణ్ణకజీవన్తీవాల మూలకవాస్తుకమ్ ౪౨
పథ్యామలకమృద్వీకాపటోలీముద్గ శర్కరాః
ఘృతదివ్యోదకక్షీర క్షౌద్ర దాడిమసైన్ధవమ్ ౪౩
త్రిఫలాం మధుసర్పిర్భ్యాం నిశి నేత్రబలాయ చ
స్వాస్థ్యానువృత్తికృద్యచ్చ రోగోచ్ఛేదకరం చ యత్ ౪౪
బిసేక్షుమోచచోచామ్రమోద కోత్కారికాదికమ్
అద్యాద్ద్రవ్యం గురు స్నిగ్ధం స్వాదు మన్దం స్థిరం పురః ౪౫
విపరీతమతశ్చాన్తే మధ్యేఽమ్లలవణోత్కటమ్
అన్నేన కుక్షేర్ద్వావంశౌ పానేనైకం ప్రపూరయేత్ ౪౬
ఆశ్రయం పవనాదీనాం చతుర్థమవశేషయేత్
అనుపానం హిమం వారి యవగోధూమయోర్హితమ్ ౪౭
దధ్ని మద్యే విషే క్షౌద్రే కోష్ణం పిష్టమయేషు తు

శాకముద్గాదివికృతౌ మస్తుతక్రామ్లకాఞ్జికమ్ ౪౮
సురా కృశానాం పుష్ట్యర్థం స్థూలానాం తు మధూదకమ్
శోషే మాంసరసో మద్యం మాంసే స్వల్పే చ పావకే ౪౯
వ్యాధ్యౌషధాధ్వభాష్యస్త్రీ లఙ్ఘనాతపకర్మభిః
క్షీణే వృద్ధే చ బాలే చ పయః పథ్యం యథాఽమృతమ్ ౫౦
విపరీతం యదన్నస్య గుణైః స్యాదవిరోధి చ
అనుపానం సమాసేన సర్వదా తత్ప్రశస్యతే ౫౧
అనుపానం కరోత్యూర్జాం తృప్తిం వ్యాప్తిం దృఢాఙ్గతామ్
అన్నసఙ్ఘాతశైథిల్యవిక్లిత్తిజరణాని చ ౫౨
నోర్ధ్వజత్రుగదశ్వాసకాసోరః క్షతపీనసే
గీతభాష్యప్రసఙ్గే చ స్వరభేదే చ తద్ధితమ్ ౫౩
ప్రక్లిన్నదేహమేహాక్షిగల రోగవ్రణాతురాః
పానం త్యజేయుః సర్వశ్చ భాష్యాధ్వశయనం త్యజేత్ ౫౪
పీత్వా భుక్త్వాఽతపం వహ్నిం యానం ప్లవనవాహనమ్ ౫౪
ప్రసృష్టే విణ్మూత్రే హృది సువిమలే దోషే స్వపథగే
విశుద్ధే చోద్గారే క్షుదుపగమనే వాతేఽనుసరతి
తథాఽగ్నావుద్రిక్తే విశదకరణే దేహే చ సులఘౌ
ప్రయుఞ్జీతాహారం విధినియమితం కాలః స హి మతః ౫౫
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే మాత్రాశితీయో నామ అష్టమోఽధ్యాయః ౮

నవమోఽధ్యాయః
అథాతో ద్రవ్యాదివిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

ద్రవ్యమేవ రసాదీనాం శ్రేష్ఠం తే హి తదాశ్రయాః
పఞ్చభూతాత్మకం తత్తుక్ష్మామధిష్ఠాయ జాయతే ౧
అమ్బుయోన్యగ్నిపవననభసాం సమవాయతః
తన్నిర్వృత్తిర్విశేషశ్చ వ్యపదేశస్తు భూయసా ౨
తస్మాన్నైకరసం ద్రవ్యం భూతసఙ్ఘాతసమ్భవాత్
నైకదోషాస్తతో రోగాస్తత్ర వ్యక్తో రసః స్మృతః ౩
అవ్యక్తోఽనురసః కిఞ్చిదన్తే వ్యక్తోఽపి చేష్యతే
గుర్వాదయో గుణా ద్రవ్యే పృథివ్యాదౌ రసాశ్రయే ౪
రసేషు వ్యపదిశ్యన్తే సాహచర్యోపచారతః
తత్ర ద్రవ్యం గురుస్థూలస్థిరగన్ధగుణోల్బణమ్ ౫
పార్థివం గౌరవస్థైర్యసఙ్ఘాతోపచయావహమ్
ద్రవశీతగురుస్నిగ్ధమన్ద సాన్ద్ర రసోల్బణమ్ ౬
ఆప్యం స్నేహనవిష్యన్దక్లేద ప్రహ్లాదబన్ధకృత్
రూక్షతీక్ష్ణోష్ణవిశదసూక్ష్మరూపగుణోల్బణమ్ ౭
ఆగ్నేయం దాహభావర్ణప్రకాశపచనాత్మకమ్
వాయవ్యం రూక్షవిశదలఘుస్పర్శ గుణోల్బణమ్ ౮
రౌక్ష్యలాఘవవైశద్యవిచార గ్లానికారకమ్
నాభసం సూక్ష్మవిశదలఘుశబ్దగుణోల్బణమ్ ౯
సౌషిర్యలాఘవకరమ్ జగత్యేవమనౌషధమ్
న కిఞ్చిద్విద్యతే ద్రవ్యం వశాన్నానార్థయోగయోః ౧౦
ద్రవ్యమూర్ధ్వగమం తత్ర ప్రాయోఽగ్నిపవనోత్కటమ్
అధోగామి చ భూయిష్ఠం భూమితోయ గుణాధికమ్ ౧౧
ఇతి ద్రవ్యమ్ రసాన్ భేదైరుత్తరత్రోపదేక్ష్యతే
వీర్యం పునర్వదన్త్యేకే గురు స్నిగ్ధం హిమం మృదు ౧౨

లఘు రూక్షోష్ణతీక్ష్ణం చ తదేవం మతమష్టధా
చరకస్త్వాహ వీర్యం తత్ క్రియతే యేన యా క్రియా ౧౩
నావీర్యం కురుతే కిఞ్చిత్సర్వా వీర్యకృతా హి సా
గుర్వాదిష్వేవ వీర్యాఖ్యా తేనాన్వర్థేతి వర్ణ్యతే ౧౪
సమగ్రగుణసారేషు శక్త్యుత్కర్షవివర్తిషు
వ్యవహారాయ ముఖ్యత్వాద్వహ్వగ్రగ్రహణాదపి ౧౫
అతశ్చ విపరీతత్వాత్సమ్భవత్యపి నైవ సా
వివక్ష్యతే రసాద్యేషు వీర్యం గుర్వాదయో హ్యతః ౧౬
ఉష్ణం శీతం ద్విధైవాన్యే వీర్యమాచక్షతేఽపి చ
నానాత్మకమపి ద్రవ్యమగ్నీషోమౌ మహాబలౌ ౧౭
వ్యక్తావ్యక్తం జగదివ నాతిక్రామతి జాతుచిత్
తత్రోష్ణం భ్రమతృడ్గ్లానిస్వేదదాహాశుపాకితాః ౧౮
శమం చ వాతకఫయోః కరోతి శిశిరం పునః
హ్లాదనం జీవనం స్తమ్భం ప్రసాదం రక్తపిత్తయోః ౧౯
జాఠరేణాగ్నినా యోగాద్యదుదేతి రసాన్తరమ్
రసానాం పరిణామాన్తే స విపాక ఇతి స్మృతః ౨౦
స్వాదుః పటుశ్చ మధురమమ్లోఽమ్లం పచ్యతే రసః
తిక్తోషణకషాయాణాం విపాకః ప్రాయశః కటుః ౨౧
రసైరసౌ తుల్యఫలస్తత్ర ద్రవ్యం శుభాశుభమ్
కిఞ్చిద్రసేన కురుతే కర్మ పాకేన చాపరమ్ ౨౨
గుణాన్తరేణ వీర్యేణ ప్రభావేణైవ కిఞ్చన
యద్యద్ద్రవ్యే రసాదీనాం బలవత్త్వేన వర్తతే ౨౩
అభిభూయేతరాంస్తత్తత్కారణత్వం ప్రపద్యతే
విరుద్ధగుణసంయోగే భూయసాఽల్పం హి జీయతే ౨౪

రసం విపాకస్తౌ వీర్యం ప్రభావస్తాన్యపోహతి
బలసామ్యే రసాదీనామితి నైసర్గికం బలమ్ ౨౫
రసాదిసామ్యే యత్ కర్మ విశిష్టం తత్ ప్రభావజమ్
దన్తీరసాద్యైస్తుల్యాఽపి చిత్రకస్య విరేచనీ ౨౬
మధుకస్య చ మృద్వీకా ఘృతం క్షీరస్య దీపనమ్
ఇతి సామాన్యతః కర్మ ద్రవ్యాదీనాం పునశ్చ తత్ ౨౭
విచిత్రప్రత్యయారబ్ధద్రవ్యభేదేన భిద్యతే
స్వాదుర్గురుశ్చ గోధూమో వాతజిద్వాతకృద్యవః ౨౮
ఉష్ణా మత్స్యాః పయః శీతం కటుః సింహో న శూకరః ౨౮॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే ద్రవ్యాదివిజ్ఞానీయో నామ నవమోఽధ్యాయః౯

దశమోఽధ్యాయః
అథాతో రసభేదీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
క్ష్మామ్భోఽగ్నిక్ష్మాఽమ్బుతేజఃఖవాయ్వగ్న్య నిలగోనిలైః
ద్వయోల్బణైః క్రమాద్భూతైర్మధురాదిరసోద్భవః ౧
తేషాం విద్యాద్రసం స్వాదుం యో వక్త్రమనులిమ్పతి
ఆస్వాద్యమానో దేహస్య హ్లాదనోఽక్షప్రసాదనః ౨
ప్రియః పిపీలికాదీనామ్ అమ్లః క్షాలయతే ముఖమ్
హర్షణో రోమదన్తానామక్షిభ్రువనికోచనః 3
లవణః స్యన్దయత్యాస్యం కపోలగలదాహకృత్
తిక్తో విశదయత్యాస్యం రసనం ప్రతిహన్తి చ ౪
ఉద్వేజయతి జిహ్వాగ్రం కుర్వంశ్చిమిచిమాం కటుః

స్రావత్యక్షినాసాస్యం కపోలౌ దహతీవ చ ౫
కషాయో జడయేజ్జిహ్వాం కణ్ఠస్రోతోవిబన్ధకృత్
రసానామితి రూపాణి కర్మాణి మధురో రసః ౬
ఆజన్మసాత్మ్యాత్కురుతే ధాతూనాం ప్రబలం బలమ్
బాలవృద్ధక్షతక్షీణ వర్ణకేశేన్ద్రి యౌజసామ్ ౭
ప్రశస్తో బృంహణః కణ్ఠ్యః స్తన్యసన్ధానకృద్గురుః
ఆయుష్యో జీవనః స్నిగ్ధః పిత్తానిల విషాపహః ౮
కురుతేఽత్యుపయోగేన స మేదఃశ్లేష్మజాన్ గదాన్
స్థౌల్యాగ్నిసాదసంన్యాసమేహగణ్డార్బుదాదికాన్ ౯
అమ్లోఽగ్నిదీప్తికృత్స్నిగ్ధో హృద్యః పాచనరోచనః
ఉష్ణవీర్యో హిమస్పర్శః ప్రీణనః క్లేదనో లఘుః ౧౦
కరోతి కఫపిత్తాస్రం మూఢవాతానులోమనః
సోఽత్యభ్యస్తస్తనోః కుర్యాచ్ఛథిల్యం తిమిరం భ్రమమ్ ౧౧
కణ్డూపాణ్డుత్వవీసర్పశోఫ విస్ఫోటతృడ్జ్వరాన్
లవణః స్తమ్భసఙ్ఘాతబన్ధవిధ్మాపనోఽగ్నికృత్ ౧౨
స్నేహనః స్వేదనస్తీక్ష్ణో రోచనశ్ఛేదభేదకృత్
సోఽతియుక్తోఽస్రపవనం ఖలతిం పలితం వలిమ్ ౧౩
తృట్కుష్ఠవిష వీసర్పాన్జనయేత్క్షపయేద్బలమ్
తిక్తః స్వయమరోచిష్ణురరుచిం కృమితృడ్విషమ్ ౧౪
కుష్ఠమూర్ఛాజ్వరోత్క్లేశదాహపిత్తకఫాన్ జయేత్
క్లేదమేదోవసామజ్జశకృన్మూత్రోపశోషణః ౧౫
లఘుర్మేధ్యో హిమో రూక్షః స్తన్యకణ్ఠవిశోధనః
ధాతుక్షయానిలవ్యాధీనతియోగాత్కరోతి సః ౧౬
కటుర్గలామయోదర్ద కుష్ఠాలసకశోఫజిత్

వ్రణావసాదనః స్నేహమేదఃక్లేదోపశోషణః ౧౭
దీపనః పాచనో రుచ్యః శోధనోఽన్నస్య శోషణః
ఛినత్తి బన్ధాన్ స్రోతాంసి వివృణోతి కఫాపహః ౧౮
కురుతే సోఽతియోగేన తృష్ణాం శుక్రబలక్షయమ్
మూర్చ్ఛామాకుఞ్చనం కమ్పం కటిపృష్ఠాదిషు వ్యథామ్ ౧౯
కషాయః పిత్తకఫహా గురురస్రవిశోధనః
పీడనో రోపణః శీతః క్లేదమేదోవిశోషణః ౨౦
ఆమసంస్తమ్భనో గ్రాహీ రూక్షోఽతి త్వక్ప్రసాదనః
కరోతి శీలితః సోఽతి విష్టమ్భాధ్మానహృద్రుజః ౨౧
తృట్కార్శ్యపౌరుషభ్రంశ స్రోతోరోధమలగ్రహాన్
ఘృత హేమగుడా క్షోడమోచచోచపరూషకమ్ ౨౨
అభీరువీరాపనసరాజాదన బలాత్రయమ్
మేదే చతస్రః పర్ణిన్యో జీవన్తీ జీవకర్షభౌ ౨౩
మధూకం మధుకం బిమ్బీ విదారీ శ్రావణీయుగమ్
క్షీరశుక్లా తుగాక్షీరీ క్షీరిణ్యౌ కాశ్మరీ సహే ౨౪
క్షీరేక్షుగోక్షురక్షౌద్ర ద్రా క్షాదిర్మధురో గణః
అమ్లో ధాత్రీఫలామ్లీకామాతులుఙ్గామ్లవేతసమ్ ౨౫
దాడిమం రజతం తక్రం చుక్రం పాలేవతం దధి
ఆమ్రమామ్రాతకం భవ్యం కపిత్థం కరమర్దకమ్ ౨౬
వరం సౌవర్చలం కృష్ణం బిడం సాముద్ర మౌద్భిదమ్
రోమకం పాంసుజం శీసం క్షారశ్చ లవణో గణః ౨౭
తిక్తః పటోలీ త్రాయన్తీ వాలకోశీరచన్దనమ్
భూనిమ్బనిమ్బకటుకాతగరాగురువత్సకమ్ ౨౮
నక్తమాలద్విరజనీముస్తమూర్వాట రూషకమ్

పాఠాపామార్గ కాంస్యాయోగుడూచీధన్వయాసకమ్ ౨౯
పఞ్చమూలం మహద్వ్యాఘ్ర్యౌ విశాలాఽతివిషా వచా
కటుకో హిఙ్గుమరిచకృమిజిత్పఞ్చకోలకమ్ ౩౦
కుఠేరాద్యా హరితకాః పిత్తం మూత్రమరుష్కరమ్
వర్గః కషాయః పథ్యాఽక్ష శిరీషః ఖదిరో మధు ౩౧
కదమ్బోదుమ్బరం ముక్తాప్రవాలాఞ్జనగైరికమ్
బాలం కపిత్థం ఖర్జూరం బిసపద్మోత్పలాది చ ౩౨
మధురం శ్లేష్మలం ప్రాయో జీర్ణాచ్ఛాలియవాదృతే
ముద్గాద్గోధూమతః క్షౌద్రా త్సితాయా జాఙ్గలామిషాత్ ౩౩
ప్రాయోఽమ్లం పిత్తజననం దాడిమామలకాదృతే
అపథ్యం లవణం ప్రాయశ్చక్షుషోఽన్యత్ర సైన్ధవాత్ ౩౪
తిక్తం కటు చ భూయిష్ఠమవృష్యం వాతకోపనమ్
ఋతేఽమృతాపటోలీభ్యాం శుణ్ఠీకృష్ణారసోనతః ౩౫
కషాయం ప్రాయశః శీతం స్తమ్భనం చాభయాం వినా
రసాః కట్వమ్లలవణా వీర్యేణోష్ణా యథోత్తరమ్ ౩౬
తిక్తః కషాయో మధురస్తద్వదేవ చ శీతలాః
తిక్తః కటుః కషాయశ్చ రూక్షా బద్ధమలాస్తథా ౩౭
పట్వమ్లమధురాః స్నిగ్ధాః సృష్టవిణ్మూత్రమారుతాః
పటోః కషాయస్తస్మాచ్చ మధురః పరమం గురుః ౩౮
లఘురమ్లః కటుస్తస్మాత్తస్మాదపి చ తిక్తకః
సంయోగాః సప్తపఞ్చాశత్కల్పనా తు త్రిషష్టిధా ౩౯
రసానాం యౌగికత్వేన యథాస్థూలం విభజ్యతే
ఏకైకహీనాస్తాన్ పఞ్చదశ యాన్తి రసా ద్వికే ౪౦
త్రికే స్వాదుర్దశామ్లః షట్ త్రీన్ పటుస్తిక్త ఏకకమ్

చతుష్కేషు దశ స్వాదుశ్చతురోఽమ్లః పటుః సకృత్ ౪౧
పఞ్చకేష్వేకమేవామ్లో మధురః పఞ్చ సేవతే
ద్రవ్యమేకం షడాస్వాదమసంయుక్తాశ్చ షడ్రసాః ౪౨
షట్ పఞ్చకాః షట్ చ పృథగ్రసాఃస్యుశ్చతుర్ద్వికౌ పఞ్చదశప్రకారౌ
భేదాస్త్రికా వింశతిరేకమేవ ద్రవ్యంషడాస్వాదమితి త్రిషష్టిః ౪౩
తే రసానురసతో రసభేదా స్తారతమ్యపరికల్పనయా చ
సమ్భవన్తి గణనాం సమతీతా దోషభేషజవశాదుపయోజ్యాః ౪౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గ హృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే రసభేదీయో నామ దశమోఽధ్యాయః ౧౦

ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథాతో దోషాదివిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
దోషధాతుమలా మూలం సదా దేహస్య తం చలః
ఉత్సాహోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసచేష్టా వేగప్రవర్తనైః ౧
సమ్యగ్గత్యా చ ధాతూనామక్షాణాం పాటవేన చ
అనుగృహ్ణాత్యవికృతః పిత్తం పక్త్యూష్మదర్శనైః ౨
క్షుత్తృడ్రుచిప్రభామేధాధీశౌర్య తనుమార్దవైః
శ్లేష్మా స్థిరత్వస్నిగ్ధత్వసన్ధిబన్ధక్షమాదిభిః ౩
ప్రీణనం జీవనం లేపః స్నేహో ధారణపూరణే
గర్భోత్పాదశ్చ ధాతూనాం శ్రేష్ఠం కర్మ క్రమాత్స్మృతమ్ ౪
అవష్టమ్భః పురీషస్య మూత్రస్య క్లేదవాహనమ్
స్వేదస్య క్లేదవిధృతిః వృద్ధస్తు కురుతేఽనిలః ౫
కార్శ్యకార్ష్ణ్యోష్ణకామత్వ కమ్పానాహశకృద్గ్రహాన్

బలనిద్రే న్ద్రి యభ్రంశ ప్రలాపభ్రమదీనతాః ౬
పీతవిణ్మూత్రనేత్రత్వక్క్షుత్తృడ్దాహాల్ప నిద్ర తాః
పిత్తమ్ శ్లేష్మాఽగ్ని సదనప్రసేకాలస్యగౌరవమ్ ౭
శ్వైత్యశైత్యశ్లథాఙ్గత్వం శ్వాసకాసాతినిద్ర తాః
రసోఽపి శ్లేష్మవత్ రక్తం విసర్పప్లీహవిద్ర ధీన్ ౮
కుష్ఠవాతాస్రపిత్తాస్రగుల్మోప కుశకామలాః
వ్యఙ్గాగ్ని నాశ సమ్మోహరక్తత్వఙ్నేత్రమూత్రతాః ౯
మాంసం గణ్డార్బుదగ్రన్థిగణ్డో రూదరవృద్ధితాః
కణ్ఠాదిష్వధిమాంసం చ తద్వన్మేదస్తథా శ్రమమ్ ౧౦
అల్పేఽపి చేష్టితే శ్వాసం స్ఫిక్స్తనోదరలమ్బనమ్
అస్థ్యధ్యస్థ్యధిదన్తాంశ్చ మజ్జా నేత్రాఙ్గగౌరవమ్ ౧౧
పర్వసు స్థూలమూలాని కుర్యాత్కృచ్ఛ్రాణ్యరూంషి చ
అతిస్త్రీకామతాం వృద్ధం శుక్రం శుక్రాశ్మరీమపి ౧౨
కుక్షావాధ్మానమాటోపం గౌరవం వేదనాం శకృత్
మూత్రం తు బస్తినిస్తోదం కృతేఽప్యకృతసంజ్ఞతామ్ ౧౩
స్వేదోఽతి స్వేదదౌర్గన్ధ్యకణ్డూః ఏవం చ లక్షయేత్
దూషికాదీనపి మలాన్ బాహుల్యగురుతాదిభిః ౧౪
లిఙ్గం క్షీణేఽనిలేఽఙ్గస్య సాదోఽల్ప భాషితేహితమ్
సంజ్ఞామోహస్తథా శ్లేష్మవృద్ధ్యుక్తామయసమ్భవః ౧౫
పిత్తే మన్దోఽనలః శీతం ప్రభాహానిః కఫే భ్రమః
శ్లేష్మాశయానాం శూన్యత్వం హృద్ద్ర వః శ్లథసన్ధితా ౧౬
రసే రౌక్ష్యం శ్రమః శోషో గ్లానిః శబ్దాసహిష్ణుతా
రక్తేఽమ్లశిశిరప్రీతిశిరాశైథిల్య రూక్షతాః ౧౭
మాంసేఽక్షగ్లానిగణ్డస్ఫిక్శుష్కతా సన్ధివేదనాః

మేదసి స్వపనం కట్యాః ప్లీహ్నో వృద్ధిః కృశాఙ్గతా ౧౮
అస్థ్న్యస్థితోదః శదనం దన్తకేశనఖాదిషు
అస్థ్నాం మజ్జని సౌషిర్యం భ్రమస్తిమిరదర్శనమ్ ౧౯
శుక్రే చిరాత్ ప్రసిచ్యేత శుక్రం శోణితమేవ వా
తోదోఽత్యర్థం వృషణయోర్మేఢ్రం ధూమాయతీవ చ ౨౦
పురీషే వాయురన్త్రాణి సశబ్దో వేష్టయన్నివ
కుక్షౌ భ్రమతి యాత్యూర్ధ్వం హృత్పార్శ్వే పీడయన్ భృశమ్ ౨౧
మూత్రేఽల్పం మూత్రయేత్కృచ్ఛ్రాద్వివర్ణం సాస్రమేవ వా
స్వేదే రోమచ్యుతిః స్తబ్ధరోమతా స్ఫుటనం త్వచః ౨౨
మలానామతిసూక్ష్మాణాం దుర్లక్ష్యం లక్షయేత్ క్షయమ్
స్వమలాయనసంశోషతోదశూన్యత్వలాఘవైః ౨౩
దోషాదీనాం యథాస్వం చ విద్యాద్వృద్ధిక్షయౌ భిషక్
క్షయేణ విపరీతానాం గుణానాం వర్ధనేన చ ౨౪
వృద్ధిం మలానాం సఙ్గాచ్చ క్షయం చాతి విసర్గతః
మలోచితత్వాద్దేహస్య క్షయో వృద్ధేస్తు పీడనః ౨౫
తత్రాస్థని స్థితో వాయుః పిత్తం తు స్వేదరక్తయోః
శ్లేష్మా శేషేషు తేనైషామాశ్రయాశ్రయిణాం మిథః ౨౬
యదేకస్య తదన్యస్య వర్ధనక్షపణౌషధమ్
అస్థిమారుతయోర్నైవం ప్రాయో వృద్ధిర్హి తర్పణాత్ ౨౭
శ్లేష్మణాఽనుగతా తస్మాత్ సఙ్క్షయస్తద్విపర్యయాత్
వాయునాఽనుగతోఽస్మాచ్చ వృద్ధిక్షయసముద్భవాన్ ౨౮
వికారాన్ సాధయేచ్ఛీఘ్రం క్రమాల్లఙ్ఘనబృంహణైః
వాయోరన్యత్ర తజ్జాంస్తు తైరేవోత్క్రమయోజితైః ౨౯
విశేషాద్రక్తవృద్ధ్యుత్థాన్ రక్తస్రుతివిరేచనైః

మాంసవృద్ధిభవాన్ రోగాన్ శస్త్రక్షారాగ్నికర్మభిః ౩౦
స్థౌల్యకార్శ్యపచారేణ మేదోజానస్థిసఙ్క్షయాత్
జాతాన్ క్షీరఘృతైస్తిక్తసంయుతైర్బస్తిభిస్తథా ౩౧
విడ్వృద్ధిజానతీసారక్రియయా విట్క్షయోద్భవాన్
మేషాజమధ్య కుల్మాషయవమాషద్వయాదిభిః ౩౨
మూత్రవృద్ధిక్షయోత్థాంశ్చ మేహకృచ్ఛ్రచికిత్సయా
వ్యాయామాభ్యఙ్గస్వేదమద్యైః స్వేదక్షయోద్భవాన్ ౩౩
స్వస్థానస్థస్య కాయాగ్నేరంశా ధాతుషు సంశ్రితాః
తేషాం సాదాతిదీప్తిభ్యాం ధాతువృద్ధిక్షయోద్భవః ౩౪
పూర్వో ధాతుః పరం కుర్యాద్వృద్ధః క్షీణశ్చ తద్విధమ్
దోషా దుష్టా రసైర్ధాతూన్ దూషయన్త్యుభయే మలాన్ ౩౫
అధో ద్వే సప్త శిరసి ఖాని స్వేదవహాని చ
మలా మలాయనాని స్యుర్యథాస్వం తేష్వతో గదాః ౩౬
ఓజస్తు తేజో ధాతూనాం శుక్రాన్తానాం పరం స్మృతమ్
హృదయస్థమపి వ్యాపి దేహస్థితినిబన్ధనమ్ ౩౭
స్నిగ్ధం సోమాత్మకం శుద్ధమీషల్లోహితపీతకమ్
యన్నాశే నియతం నాశో యస్మింస్తిష్ఠతి తిష్ఠతి ౩౮
నిష్పద్యన్తే యతో భావా వివిధా దేహసంశ్రయాః
ఓజః క్షీయేత కోపక్షుద్ధ్యానశోకశ్రమాదిభిః ౩౯
బిభేతి దుర్బలోఽభీక్ష్ణం ధ్యాయతి వ్యథితేన్ద్రియః
దుచ్ఛాయో దుర్మనా రూక్షో భవేత్క్షామశ్చ తత్క్షయే ౪౦
జీవనీయౌషధక్షీరరసాద్యాస్తత్ర భేషజమ్
ఓజోవృద్ధౌ హి దేహస్య తుష్టిపుష్టిబలోదయః ౪౧
యదన్నం ద్వేష్టి యదపి ప్రార్థయేతావిరోధి తు

తత్తత్త్యజన్ సమశ్నంశ్చ తౌ తౌ వృద్ధిక్షయౌ జయేత్ ౪౨
కుర్వతే హి రుచిం దోషా విపరీతసమానయోః
వృద్ధాః క్షీణాశ్చ భూయిష్ఠం లక్షయన్త్యబుధాస్తు న ౪౩
యథాబలం యథాస్వం చ దోషా వృద్ధా వితన్వతే
రూపాణి జహతి క్షీణాః సమాః స్వం కర్మ కుర్వతే ౪౪
య ఏవ దేహస్య సమా వివృద్ధ్యై త ఏవ దోషా విషమా వధాయ
యస్మాదత స్తే హితచర్యయైవక్షయాద్వివృద్ధేరివ రక్షణీయాః ౪౫
ఇతిశ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే దోషాదివిజ్ఞానీయో నామైకాదశోఽధ్యాయః ౧౧

ద్వాదశోఽధ్యాయః
అథాతో దోషభేదీయాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
పక్వాశయకటీసక్థి శ్రోత్రాస్థిస్పర్శనేన్ద్రి యమ్
స్థానం వాతస్య తత్రాపి పక్వాధానం విశేషతః ౧
నాభిరామాశయః స్వేదో లసీకా రుధిరం రసః
దృక్ స్పర్శనం చ పిత్తస్య నాభిరత్ర విశేషతః ౨
ఉరఃకణ్ఠశిరః క్లోమపర్వాణ్యామాశయో రసః
మేదో ఘ్రాణం చ జిహ్వా చ కఫస్య సుతరాముర‌ః ౩
ప్రాణాదిభేదాత్పఞ్చాత్మా వాయుః ప్రాణోఽత్ర మూర్ధగః
ఉరఃకణ్ఠచరో బుద్ధిహృదయేన్ద్రి యచిత్తధృక్ ౪
ష్ఠీవనక్షవథూద్గారనిః శ్వాసాన్నప్రవేశకృత్
ఉరఃస్థానముదానస్య నాసానాభిగలాంశ్చరేత్ ౫
వాక్ప్రవృత్తిప్రయత్నోర్జాబల వర్ణస్మృతిక్రియః

వ్యానో హృది స్థితః కృత్స్నదేహచారీ మహాజవః ౬
గత్యపక్షేపణోత్క్షేప నిమేషోన్మేషణాదికాః
ప్రాయః సర్వాః క్రియాస్తస్మిన్ ప్రతిబద్ధాః శరీరిణామ్ ౭
సమానోఽగ్నిసమీపస్థః కోష్ఠే చరతి సర్వతః
అన్నం గృహ్ణాతి పచతి వివేచయతి ముఞ్చతి ౮
అపానోఽపానగః శ్రోణిబస్తిమేఢ్రోరుగోచరః
శుక్రార్తవశకృన్మూత్రగర్భ నిష్క్రమణక్రియః ౯
పిత్తం పఞ్చాత్మకమ్ తత్ర పక్వామాశయమధ్యగమ్
పఞ్చభూతాత్మకత్వేఽపి యత్తైజసగుణోదయాత్ ౧౦
త్యక్తద్ర వత్వం పాకాదికర్మణాఽనలశబ్దితమ్
పచత్యన్నం విభజతే సారకిట్టౌ పృథక్ తథా ౧౧
తత్రస్థమేవ పిత్తానాం శేషాణామప్యనుగ్రహమ్
కరోతి బలదానేన పాచకం నామ తత్స్మృతమ్ ౧౨
ఆమాశయాశ్రయం పిత్తం రఞ్జకం రసరఞ్జనాత్
బుద్ధిమేధాభిమానాద్యైరభిప్రేతార్థసాధనాత్ ౧౩
సాధకం హృద్గతం పిత్తం రూపాలోచనతః స్మృతమ్
దృక్స్థమాలోచకం త్వక్స్థం భ్రాజకం భ్రాజనాత్త్వచః ౧౪
శ్లేష్మా తు పఞ్చధా ఉరఃస్థః స త్రికస్య స్వవీర్యతః
హృదయస్యాన్నవీర్యాచ్చ తత్స్థ ఏవామ్బుకర్మణా ౧౫
కఫధామ్నాం చ శేషాణాం యత్కరోత్యవలమ్బనమ్
అతోఽవలమ్బకః శ్లేష్మా యస్త్వామాశయసంస్థితః ౧౬
క్లేదకః సోఽన్నసఙ్ఘాతక్లేదనాత్ రసబోధనాత్
బోధకో రసనాస్థాయీ శిరఃసంస్థోఽక్షతర్పణాత్ ౧౭
తర్పకః సన్ధిసంశ్లేషాచ్ఛ్లేషకః సన్ధిషు స్థితః

ఇతి ప్రాయేణ దోషాణాం స్థానాన్యవికృతాత్మనామ్ ౧౮
వ్యాపినామపి జానీయాత్కర్మాణి చ పృథక్పృథక్
ఉష్ణేన యుక్తా రూక్షాద్యా వాయోః కుర్వన్తి సఞ్చయమ్ ౧౯
శీతేన కోపముష్ణేన శమం స్నిగ్ధాదయో గుణాః
శీతేన యుక్తాస్తీక్ష్ణాద్యాశ్చయం పిత్తస్య కుర్వతే ౨౦
ఉష్ణేన కోపం మన్దాద్యాః శమం శీతోపసంహితాః
శీతేన యుక్తాః స్నిగ్ధాద్యాః కుర్వతే శ్లేష్మణశ్చయమ్ ౨౧
ఉష్ణేన కోపం తేనైవ గుణా రూక్షాదయః శమమ్
చయో వృద్ధిః స్వధామ్న్యేవ ప్రద్వేషో వృద్ధిహేతుషు ౨౨
విపరీతగుణేచ్ఛా చ కోపస్తూన్మార్గగామితా
లిఙ్గానాం దర్శనం స్వేషామస్వాస్థ్యం రోగసమ్భవః ౨౩
స్వస్థానస్థస్య సమతా వికారాసమ్భవః శమః
చయప్రకోపప్రశమా వాయోర్గ్రీష్మాదిషు త్రిషు ౨౪
వర్షాదిషు తు పిత్తస్య శ్లేష్మణః శిశిరాదిషు
చీయతే లఘురూక్షాభిరోషధీభిః సమీరణః ౨౫
తద్విధస్తద్విధే దేహే కాలస్యౌష్ణ్యాన్న కుప్యతి
అద్భిరమ్లవిపాకాభిరోషధీభిశ్చ తాదృశమ్ ౨౬
పిత్తం యాతి చయం కోపం న తు కాలస్య శైత్యతః
చీయతే స్నిగ్ధశీతాభిరుదకౌషధిభిః కఫః ౨౭
తుల్యేఽపి కాలే దేహే చ స్కన్నత్వాన్న ప్రకుప్యతి
ఇతి కాలస్వభావోఽయమాహారాదివశాత్పునః ౨౮
చయాదీన్ యాన్తి సద్యోఽపి దోషాః కాలేఽపి వా న తు
వ్యాప్నోతి సహసా దేహమాపాదతలమస్తకమ్ ౨౯
నివర్తతే తు కుపితో మలోఽల్పాల్పం జలౌఘవత్

నానారూపైరసఙ్ఖ్యేయైర్వికారైః కుపితా మలాః ౩౦
తాపయన్తి తనుం తస్మాత్తద్ధేత్వాకృతిసాధనమ్
శక్యం నైకైకశో వక్తుమతః సామాన్యముచ్యతే ౩౧
దోషా ఏవ హి సర్వేషాం రోగాణామేకకారణమ్
యథా పక్షీ పరిపతన్ సర్వతః సర్వమప్యహః ౩౨
ఛాయామత్యేతి నాత్మీయాం యథా వా కృత్స్నమప్యదః
వికారజాతం వివిధం త్రీన్ గుణాన్నాతివర్తతే ౩౩
తథా స్వధాతువైషమ్యనిమిత్తమపి సర్వదా
వికారజాతం త్రీన్దోషాన్ తేషాం కోపే తు కారణమ్ ౩౪
అర్థైరసాత్మ్యైః సంయోగః కాలః కర్మ చ దుష్కృతమ్
హీనాతిమిథ్యాయోగేన భిద్యతే తత్పునస్త్రిధా ౩౫
హీనోఽర్థేనేన్ద్రి యస్యాల్పః సంయోగః స్వేన నైవ వా
అతియోగోఽతిసంసర్గః సూక్ష్మభాసురభైరవమ్ ౩౬
అత్యాసన్నాతిదూరస్థం విప్రియం వికృతాది చ
యదక్ష్ణా వీక్ష్యతే రూపం మిథ్యాయోగః స దారుణః ౩౭
ఏవమత్యుచ్చపూత్యాదీనిన్ద్రి యార్థాన్ యథాయథమ్
విద్యాత్ కాలస్తు శీతోష్ణవర్షాభేదాస్త్రిధా మతః ౩౮
స హీనో హీనశీతాదిరతియోగోఽతిలక్షణః
మిథ్యాయోగస్తు నిర్దిష్టో విపరీతస్వలక్షణః ౩౯
కాయవాక్చిత్తభేదేన కర్మాపి విభజేత్త్రిధా
కాయాదికర్మణాం హీనా ప్రవృత్తిర్హీనసంజ్ఞక ౪౦
అతియోగోఽతివృత్తిస్తు వేగోదీరణధారణమ్
విషమాఙ్గక్రియారమ్భపతనస్ఖలనాదికమ్ ౪౧
భాషణం సామిభుక్తస్య రాగద్వేషభయాది చ

కర్మ ప్రాణాతిపాతాది దశధా యచ్చ నిన్దితమ్ ౪౨
మిథ్యాయోగః సమస్తోఽసావిహ వాఽముత్ర వా కృతమ్
నిదానమేతద్దోషాణాంకుపితాస్తేన నైకధా ౪౩
కుర్వన్తి వివిధాన్ వ్యాధీన్ శాఖాకోష్ఠాస్థిసన్ధిషు
శాఖా రక్తాదయస్త్వక్ చ బాహ్యరోగాయనం హి తత్ ౪౪
తదాశ్రయా మషవ్యఙ్గగణ్డాలజ్యర్బుదాదయః
బహిర్భాగాశ్చ దుర్నామగుల్మశోఫాదయో గదాః ౪౫
అన్తఃకోష్ఠో మహాస్రోత ఆమపక్వాశయాశ్రయః
తత్స్థానాశ్ఛర్ద్యతీసారకాసశ్వాసోదరజ్వరాః ౪౬
అన్తర్భాగం చ శోఫార్శోగుల్మవీసర్పవిద్ర ధి
శిరోహృదయబస్త్యాదిమర్మాణ్యస్థ్నాం చ సన్ధయః ౪౭
తన్నిబద్ధాః శిరాస్నాయుకణ్డరాద్యాశ్చ మధ్యమః
రోగమార్గః స్థితాస్తత్ర యక్ష్మపక్షవధార్దితాః ౪౮
మూర్ధాదిరోగాః సన్ధ్యస్థిత్రికశూలగ్రహాదయః
స్రంసవ్యాసవ్యధస్వాపసాదరుక్తోద భేదనమ్ ౪౯
సఙ్గాఙ్గభఙ్గసఙ్కోచ వర్తహర్షణతర్షణమ్
కమ్పపారుష్యసౌషిర్య శోషస్పన్దనవేష్టనమ్ ౫౦
స్తమ్భః కషాయరసతా వర్ణః శ్యావోఽరుణోఽపి వా
కర్మాణి వాయోః పిత్తస్య దాహరాగోష్మపాకితాః ౫౧
స్వేదః క్లేదః స్రుతిః కోథః సదనం మూర్చ్ఛనం మదః
కటుకామ్లౌ రసౌ వర్ణః పాణ్డురారుణవర్జితః ౫౨
శ్లేష్మణః స్నేహకాఠిన్యకణ్డూశీతత్వగౌరవమ్
బన్ధోపలేపస్తైమిత్య శోఫాపక్త్యతినిద్ర తాః ౫౩
వర్ణః శ్వేతో రసౌ స్వాదులవణౌ చిరకారితా

ఇత్యశేషామయవ్యాపి యదుక్తం దోషలక్షణమ్ ౫౪
దర్శనాద్యైరవహితస్తత్సమ్యగుప లక్షయేత్
వ్యాధ్యవస్థావిభాగజ్ఞః పశ్యన్నార్తాన్ ప్రతిక్షణమ్ ౫౫
అభ్యాసాత్ప్రాప్యతే దృష్టిః కర్మసిద్ధిప్రకాశినీ
రత్నాదిసదసజ్జ్ఞానం న శాస్త్రాదేవ జాయతే ౫౬
దృష్టాపచారజః కశ్చిత్కశ్చిత్పూర్వాపరాధజః
తత్సఙ్కరాద్భవత్యన్యో వ్యాధిరేవం త్రిధా స్మృతః ౫౭
యథానిదానం దోషోత్థః కర్మజో హేతుభిర్వినా
మహారమ్భోఽల్పకే హేతావాతఙ్కో దోషకర్మజః ౫౮
విపక్షశీలనాత్పూర్వః కర్మజః కర్మసఙ్క్షయాత్
గచ్ఛత్యుభయజన్మా తు దోషకర్మక్షయాత్క్షయమ్ ౫౯
ద్విధా స్వపరతన్త్రత్వాద్వ్యాధయోఽన్త్యా పునర్ద్విధా
పూర్వజాః పూర్వరూపాఖ్యా జాతాః పశ్చాదుపద్ర వాః ౬౦
యథాస్వజన్మోపశయాః స్వతన్త్రాః స్పష్టలక్షణాః
విపరీతాస్తతోఽన్యే తు విద్యాదేవం మలానపి ౬౧
తాంల్లక్షయేదవహితో వికుర్వాణాన్ ప్రతిజ్వరమ్
తేషాం ప్రధానప్రశమే ప్రశమోఽశామ్యతస్తథా ౬౨
పశ్చాచ్చికిత్సేత్తూర్ణం వా బలవన్తముపద్ర వమ్
వ్యాధిక్లిష్టశరీరస్య పీడాకరతరో హి సః ౬౩
వికారనామాకుశలో న హి జిహ్రీయాత్ కదాచన
నహి సర్వవికారాణాం నామతోఽస్తి ధ్రువా స్థితిః ౬౪
స ఏవ కుపితో దోషః సముత్థానవిశేషతః
స్థానాన్తరాణి చ ప్రాప్య వికారాన్ కురుతే బహూన్ ౬౫
తస్మాద్వికారప్రకృతీరధిష్ఠానాన్తరాణి చ

బుద్ధ్వా హేతువిశేషాంశ్చ శీఘ్రం కుర్యాదుపక్రమమ్ ౬౬
దూష్యం దేశం బలం కాలమనలం ప్రకృతిం వయః
సత్త్వం సాత్మ్యం తథాఽహారమవస్థాశ్చ పృథగ్విధాః ౬౭
సూక్ష్మసూక్ష్మాః సమీక్ష్యైషాం దోషౌషధనిరూపణే
యో వర్తతే చికిత్సాయాం న స స్ఖలతి జాతుచిత్ ౬౮
గుర్వల్పవ్యాధిసంస్థానం సత్త్వదేహబలాబలాత్
దృశ్యతేఽప్యన్యథాకారం తస్మిన్నవహితో భవేత్ ౬౯
గురుం లఘుమితి వ్యాధిం కల్పయంస్తు భిషగ్బ్రువః
అల్పదోషాకలనయా పథ్యే విప్రతిపద్యతే ౭౦
తతోఽల్పమల్పవీర్యం వా గురువ్యాధౌ ప్రయోజితమ్
ఉదీరయేత్తరాం రోగాన్ సంశోధనమయోగతః ౭౧
శోధనం త్వతియోగేన విపరీతం విపర్యయే
క్షిణుయాన్న మలానేవ కేవలం వపురస్యతి ౭౨
అతోఽభియుక్తః సతతం సర్వమాలోచ్య సర్వథా
తథా యుఞ్జీత భైషజ్యమారోగ్యాయ యథా ధ్రువమ్ ౭౩
వక్ష్యన్తేఽతపరం దోషా వృద్ధిక్షయవిభేదతః
పృథక్ త్రీన్ విద్ధి సంసర్గస్త్రిధా తత్ర తు తాన్నవ ౭౪
త్రీనేవ సమయా వృద్ధ్యా షడేకస్యాతిశాయనే
త్రయోదశ సమస్తేషు షడ్ద్వ్యేకాతిశయేన తు ౭౫
ఏకం తుల్యాధికైః షట్ చ తారతమ్యవికల్పనాత్
పఞ్చవింశతిమిత్యేవం వృద్ధైః క్షీణైశ్చ తావతః ౭౬
ఏకైకవృద్ధిసమతాక్షయైః షట్ తే పునశ్చ షట్
ఏకక్షయద్వన్ద్వవృద్ధ్యా సవిపర్యయయాఽపి తే ౭౭
భేదా ద్విషష్టిర్నిర్దిష్టాః త్రిషష్టిః స్వాస్థ్యకారణమ్

సంసర్గాద్ర సరుధి రాదిభిస్తథైషాం
దోషాంస్తు క్షయసమతావి వృద్ధిభేదైః
ఆనన్త్యం తరతమయోగతశ్చ యాతాన్
జానీయాదవహితమానసో యథాస్వమ్ ౭౮
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గ హృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే దోషభేదీయో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ౧౨

త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథాతో దోషోపక్రమణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వాతస్యోపక్రమః స్నేహః స్వేదః సంశోధనం మృదు
స్వాద్వమ్లలవణోష్ణాని భోజ్యాన్యభ్యఙ్గమర్దనమ్ ౧
వేష్టనం త్రాసనం సేకో మద్యం పైష్టికగౌడికమ్
స్నిగ్ధోష్ణా బస్తయో బస్తినియమః సుఖశీలతా ౨
దీపనైః పాచనైః సిద్ధాః స్నేహాశ్చానేకయోనయః
విశేషాన్మేద్యపిశితరసతైలాను వాసనమ్ 3
పిత్తస్య సర్పిషః పానం స్వాదుశీతైర్విరేచనమ్
స్వాదుతిక్తకషాయాణి భోజనాన్యౌషధాని చ ౪
సుగన్ధిశీతహృద్యానాం గన్ధానాముపసేవనమ్
కణ్ఠేగుణానాం హారాణాం మణీనామురసా ధృతిః ౫
కర్పూరచన్దనోశీరైరనులేపః క్షణే క్షణే
ప్రదోషశ్చన్ద్ర మాః సౌధం హారి గీతం హిమోఽనిలః ౬
అయన్త్రణసుఖం మిత్రం పుత్రః సన్దిగ్ధముగ్ధవాక్
ఛన్దానువర్తినో దారాః ప్రియాః శీలవిభూషితాః ౭

శీతామ్బుధారాగర్భాణి గృహాణ్యుద్యానదీర్ఘికాః
సుతీర్థవిపులస్వచ్ఛ సలిలాశయసైకతే ౮
సామ్భోజజలతీరాన్తే కాయమానే ద్రుమాకులే
సౌమ్యా భావాః పయః సర్పిర్విరేకశ్చ విశేషతః ౯
శ్లేష్మణో విధినా యుక్తం తీక్ష్ణం వమనరేచనమ్
అన్నం రూక్షాల్పతీక్ష్ణోష్ణం కటుతిక్తకషాయకమ్ ౧౦
దీర్ఘకాలస్థితం మద్యం రతిప్రీతిః ప్రజాగరః
అనేకరూపో వ్యాయామశ్చిన్తా రూక్షం విమర్దనమ్ ౧౧
విశేషాద్వమనం యూషః క్షౌద్రం మేదోఘ్నమౌషధమ్
ధూమోపవాసగణ్డూషా నిఃసుఖత్వం సుఖాయ చ ౧౨
ఉపక్రమః పృథగ్దోషాన్ యోఽయముద్దిశ్య కీర్తితః
సంసర్గసన్నిపాతేషు తం యథాస్వం వికల్పయేత్ ౧౩
గ్రైష్మః ప్రాయో మరుత్పిత్తే వాసన్తః కఫమారుతే
మరుతో యోగవాహిత్వాత్ కఫపిత్తే తు శారదః ౧౪
చయ ఏవ జయేద్దోషం కుపితం త్వవిరోధయన్
సర్వకోపే బలీయాంసం శేషదోషావిరోధతః ౧౫
ప్రయోగః శమయేద్వ్యాధిమేకం యోఽన్యముదీరయేత్
నాఽసౌ విశుద్ధః శుద్ధస్తు సమయేద్యో న కోపయేత్ ౧౬
వ్యాయామాదూష్మణస్తైక్ష్ణ్యాదహితా చరణాదపి
కోష్ఠాచ్ఛాఖాస్థిమర్మాణి ద్రుతత్వాన్మారుతస్య చ ౧౭
దోషా యాన్తి తథా తేభ్యః స్రోతోముఖవిశోధనాత్
వృద్ధ్యాఽభిష్యన్దనాత్పాకాత్కోష్ఠం వాయోశ్చ నిగ్రహాత్ ౧౮
తత్రస్థాశ్చ విలమ్బేరన్ భూయో హేతుప్రతీక్షిణః
తే కాలాదిబలం లబ్ధ్వా కుప్యన్త్యన్యాశ్రయేష్వపి ౧౯

తత్రాన్యస్థానసంస్థేషు తదీయామబలేషు తు
కుర్యాచ్చికిత్సామ్ స్వామేవ బలేనాన్యాభిభావిషు ౨౦
ఆగన్తుం శమయేద్దోషం స్థానినం ప్రతికృత్య వా
ప్రాయస్తిర్యగ్గతా దోషాః క్లేశయన్త్యాతురాంశ్చిరమ్ ౨౧
కుర్యాన్న తేషు త్వరయా దేహాగ్నిబలవిత్ క్రియామ్
శమయేత్తాన్ ప్రయోగేణ సుఖం వా కోష్ఠమానయేత్ ౨౨
జ్ఞాత్వా కోష్ఠప్రపన్నాంశ్చ యథాసన్నం వినిర్హరేత్
స్రోతోరోధబలభ్రంశగౌరవా నిలమూఢతాః ౨౩
ఆలస్యాపక్తినిష్ఠీవమలసఙ్గా రుచిక్లమాః
లిఙ్గం మలానాం సామానాం నిరామాణాం విపర్యయః ౨౪
ఊష్మణోఽల్పబలత్వేన ధాతుమాద్యమపాచితమ్
దుష్టమామాశయగతం రసమామం ప్రచక్షతే ౨౫
అన్యే దోషేభ్య ఏవాతిదుష్టేభ్యోఽన్యోన్యమూర్చ్ఛనాత్
కోద్ర వేభ్యో విషస్యేవ వదన్త్యామస్య సమ్భవమ్ ౨౬
ఆమేన తేన సమ్పృక్తా దోషా దూష్యాశ్చ దూషితాః
సామా ఇత్యుపదిశ్యన్తే యే చ రోగాస్తదుద్భవాః ౨౭
సర్వదేహప్రవిసృతాన్ సామాన్ దోషాన్ న నిర్హరేత్
లీనాన్ ధాతుష్వనుత్క్లిష్టాన్ ఫలాదామాద్ర సానివ ౨౮
ఆశ్రయస్య హి నాశాయ తే స్యుర్దుర్నిర్హరత్వతః
పాచనైర్దీపనైః స్నేహైస్తాన్ స్వేదైశ్చ పరిష్కృతాన్ ౨౯
శోధయేచ్ఛోధనైః కాలే యథాసన్నం యథాబలమ్
హన్త్యాశు యుక్తం వక్త్రేణ ద్ర వ్యమామాశయాన్మలాన్ ౩౦
ఘ్రాణేన చోర్ధ్వజత్రూత్థాన్పక్వాధానాద్గుదేన చ
ఉత్క్లిష్టానధ ఊర్ధ్వం వా న చామాన్ వహతః స్వయమ్ ౩౧

ధారయేదౌషధైర్దోషాన్ విధృతాస్తే హి రోగదాః
ప్రవృత్తాన్ ప్రాగతో దోషానుపేక్షేత హితాశినః ౩౨
విబద్ధాన్ పాచనైస్తైస్తైః పాచయేన్నిర్హరేత వా
శ్రావణే కార్త్తికే చైత్రే మాసి సాధారణే క్రమాత్ ౩౩
గ్రీష్మవర్షాహిమచితాన్ వాయ్వాదీనాశు నిర్హరేత
అత్యుష్ణవర్షశీతా హి గ్రీష్మవర్షాహిమాగమాః ౩౪
సన్ధౌ సాధారణే తేషాం దుష్టాన్ దోషాన్ విశోధయేత్
స్వస్థవృత్తమభిప్రేత్య వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు ౩౫
కృత్వా శీతోష్ణవృష్టీనాం ప్రతీకారం యథాయథమ్
ప్రయోజయేత్క్రియాం ప్రాప్తాం క్రియాకాలం న హాపయేత్ ౩౬
యుఞ్జ్యాదనన్నమన్నాదౌ మధ్యేఽన్తే కవలాన్తరే
గ్రాసే గ్రాసే ముహుః సాన్నం సాముద్గం నిశి చౌషధమ్ ౩౭
కఫోద్రే కే గదేఽనన్నం బలినో రోగరోగిణోః
అన్నాదౌ విగుణేఽపానే సమానే మధ్య ఇష్యతే ౩౮
వ్యానేఽన్తే ప్రాతరాశస్య సాయమాశస్య తూత్తరే
గ్రాసగ్రాసాన్తయోః ప్రాణే ప్రదుష్టే మాతరిశ్వని ౩౯
ముహుర్ముహుర్విషచ్ఛర్దిహిధ్మాతృట శ్వాసకాసిషు
యోజ్యం సభోజ్యం భైషజ్యం భోజ్యైశ్చిత్రైరరోచకే ౪౦
కమ్పాక్షేపకహిధ్మాసు సాముద్గం లఘుభోజినామ్
ఊర్ధ్వజత్రువికారేషు స్వప్నకాలే ప్రశస్యతే ౪౧
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే దోషోపక్రమణీయోనామ త్రయోదశోఽధ్యాయః ౧౩

చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథాతో ద్వివిధోపక్రమణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఉపక్రమ్యస్య హి ద్విత్వాద్ద్విధైవోపక్రమో మతః
ఏకః సన్తర్పణస్తత్ర ద్వితీయశ్చాపతర్పణః ౧
బృంహణో లఙ్ఘనశ్చేతి తత్పర్యాయావుదాహృతౌ
బృంహణం యద్బృహత్త్వాయ లఙ్ఘనం లాఘవాయ యత్ ౨
దేహస్య భవతః ప్రాయో భౌమాపమితరచ్చ తే
స్నేహనం రూక్షణం కర్మ స్వేదనం స్తమ్భనం చ యత్ ౩
భూతానాం తదపి ద్వైధ్యాద్ద్వితయం నాతివర్తతే
శోధనం శమనం చేతి ద్విధా తత్రాపి లఙ్ఘనమ్ ౪
యదీరయేద్బహిర్దోషాన్ పఞ్చధా శోధనం చ తత్
నిరూహో వమనం కాయశిరోరేకోఽస్రవిస్రుతిః ౫
న శోధయతి యద్దోషాన్ సమాన్నోదీరయత్యపి
సమీకరోతి విషమాన్ శమనం తచ్చ సప్తధా ౬
పాచనం దీపనం క్షుత్తృడ్వ్యాయామాతపమారుతాః
బృంహణం శమనం త్వేవ వాయోః పిత్తానిలస్య చ ౭
బృంహయేద్వ్యాధిభైషజ్యమద్య స్త్రీశోకకర్శితాన్
భారాధ్వోరఃక్షతక్షీణరూక్ష దుర్బలవాతలాన్ ౮
గర్భిణీసూతికాబాలవృద్ధాన్ గ్రీష్మేఽపరానపి
మాంసక్షీరసితాసర్పిర్మధుర స్నిగ్ధబస్తిభిః ౯
స్వప్నశయ్యాసుఖాభ్యఙ్గస్నాన నిర్వృతిహర్షణైః
మేహామదోషాతిస్నిగ్ధజ్వరో రుస్తమ్భకుష్ఠినః ౧౦
విసర్పవిద్ర ధిప్లీహశిరః కణ్ఠాక్షిరోగిణః
స్థూలాంశ్చ లఙ్ఘయేన్నిత్యం శిశిరే త్వపరానపి ౧౧

తత్ర సంశోధనైః స్థౌల్యబలపిత్తకఫాధికాన్
ఆమదోషజ్వరచ్ఛర్దిరతీసార హృదామయైః ౧౨
విబన్ధగౌరవోద్గారహృల్లా సాదిభిరాతురాన్
మధ్యస్థౌల్యాదికాన్ ప్రాయః పూర్వం పాచనదీపనైః ౧౩
ఏభిరేవామయైరార్తాన్ హీనస్థౌల్యబలాదికాన్
క్షుత్తృష్ణానిగ్రహైర్దోషైస్త్వార్తాన్ మధ్యబలైర్దృఢాన్ ౧౪
సమీరణాతపాయాసైః కిముతాల్పబలైర్నరాన్
న బృంహయేల్లఙ్ఘనీయాన్ బృంహ్యాంస్తు మృదు లఙ్ఘయేత్ ౧౫
యుక్త్యా వా దేశకాలాదిబలతస్తానుపాచరేత్
బృంహితే స్యాద్బలం పుష్టిస్తత్సాధ్యామయసఙ్క్షయః ౧౬
విమలేన్ద్రి యతా సర్గో మలానాం లాఘవం రుచిః
క్షుత్తృట్సహోదయః శుద్ధహృదయోద్గారకణ్ఠతా ౧౭
వ్యాధిమార్దవముత్సాహస్తన్ద్రా నాశశ్చ లఙ్ఘితే
అనపేక్షితమాత్రాదిసేవితే కురుతస్తు తే ౧౮
అతిస్థౌల్యాతికార్శ్యాదీన్ వక్ష్యన్తే తే చ సౌషధాః
రూపం తైరేవ చ జ్ఞేయమతిబృంహితలఙ్ఘితే ౧౯
అతిస్థౌల్యాపచీమేహ జ్వరోదరభగన్దరాన్
కాససన్న్యాసకృచ్ఛ్రామకుష్ఠా దీనతిదారుణాన్ ౨౦
తత్ర మేదోనిలశ్లేష్మనాశనం సర్వమిష్యతే
కులత్థజూర్ణశ్యామాకయవముద్గ మధూదకమ్ ౨౧
మస్తుదణ్డాహతారిష్టచిన్తా శోధనజాగరమ్
మధునా త్రిఫలాం లిహ్యాద్గుడూచీమభయాం ఘనమ్ ౨౨
రసాఞ్జనస్య మహతః పఞ్చమూలస్య గుగ్గులోః
శిలాజతుప్రయోగశ్చసాగ్నిమన్థరసో హితః ౨౩

విడఙ్గం నాగరం క్షారః కాలలోహరజో మధు
యవామలకచూర్ణం చ యోగోఽతిస్థౌల్యదోషజిత్ ౨౪
బ్యోషకట్వీవరాశిగ్రువిడఙ్గాతి విషాస్థిరాః
హిఙ్గుసౌవర్చలాజాజీయవానీ ధాన్యచిత్రకాః ౨౫
నిశే బృహత్యౌ హపుషా పాఠా మూలం చ కేమ్బుకాత్
ఏషాం చూర్ణం మధు ఘృతం తైలం చ సదృశాంశకమ్ ౨౬
సక్తుభిః షోడశగుణైర్యుక్తం పీతం నిహన్తి తత్
అతిస్థౌల్యాదికాన్ సర్వాన్ రోగానన్యాంశ్చ తద్విధాన్ ౨౭
హృద్రో గకామలాశ్విత్ర శ్వాసకాసగలగ్రహాన్
బుద్ధిమేధాస్మృతికరం సన్నస్యాగ్నేశ్చ దీపనమ్ ౨౮
అతికార్శ్యం భ్రమః కాసస్తృష్ణాధిక్యమరోచకః
స్నేహాగ్ని నిద్రా దృక్ర్శోత్రశుక్రౌజః క్షుత్స్వరక్షయః ౨౯
బస్తిహృన్మూర్ధజఙ్ఘోరుత్రికపార్శ్వరుజా జ్వరః
ప్రలాపోర్ధ్వానిలగ్లానిచ్ఛర్దిపర్వా స్థిభేదనమ్ ౩౦
వర్చోమూత్రగ్రహాద్యాశ్చ జాయన్తేఽతివిలఙ్ఘనాత్
కార్శ్యమేవ వరం స్థౌల్యాత్ న హి స్థూలస్య భేషజమ్ ౩౧
బృంహణం లఙ్ఘనం వాఽలమతిమేదోగ్ని వాతజిత్
మధురస్నిగ్ధసౌహిత్యైర్యత్సౌఖ్యేన చ నశ్యతి ౩౨
క్రశిమా స్థవిమాఽత్యన్తవిపరీతనిషేవణైః
యోజయేద్బృంహణం తత్ర సర్వం పానాన్న భేషజమ్ ౩౩
అచిన్తయా హర్షణేన ధ్రువం సన్తర్పణేన చ
స్వప్నసఙ్గాచ్చ కృశో వరాహ ఇవ పుష్యతి ౩౪
న హి మాంససమం కిఞ్చిదన్యద్దేహబృహత్త్వకృత్
మాంసాదమాంసం మాంసేన సమ్భృతత్వాద్విశేషతః ౩౫

గురు చాతర్పణం స్థూలే విపరీతం హితం కృశే
యవగోధూమముభయోస్తద్యోగ్యాహిత కల్పనమ్ ౩౬
దోషగత్యాఽతిరిచ్యన్తే గ్రాహిభేద్యాదిభేదతః
ఉపక్రమా న తే ద్విత్వాద్భిన్నా అపి గదా ఇవ ౩౭
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే ద్వివిధోపక్రమణీయో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః ౧౪

పఞ్చదశోఽధ్యాయః

అథాతః శోధనాదిగణసఙ్గ్రహ మధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
మదనమధుకలమ్బానిమ్బ బిమ్బీవిశాలా
త్రపుసకుటజమూర్వాదేవదాలీ కృమిఘ్నమ్
విదులదహనచిత్రాః కోశవత్యౌ కరఞ్జః
కణలవణవచైలాసర్షపాశ్ఛర్దనాని ౧
నికుమ్భకుమ్భ త్రిఫలాగవాక్షీ
స్నుక్శఙ్ఖినీనీలి నితిల్వకాని
శమ్యాక కమ్పిల్లకహేమదుగ్ధా
దుగ్ధం చ మూత్రం చ విరేచనాని ౨
మదనకుటజ కుష్ఠ దేవదాలీ
మధుకవచాదశ మూలదారురాస్నాః
యవమిశి కృతవేధనం కులత్థా
మధు లవణం త్రివృతా నిరుహణాని ౩
వేల్లాపా మార్గ వ్యోషదార్వీసురాలా
బీజం శైరీషం బార్హతం శైగ్రవం చ

సారో మాధూకః సైన్ధవం తార్క్ష్యశైలం
త్రుట్యౌ పృథ్వీకా శోధయన్త్యత్తమాఙ్గమ్ ౪
భద్ర దారు నతం కుష్ఠం దశమూలం బలాద్వయమ్
వాయుం వీరతరాదిశ్చ విదార్యాదిశ్చ నాశయేత్ ౫
దూర్వాఽనన్తా నిమ్బ వాసాఽత్మగుప్తా
గున్ద్రా ఽభీరుః శీతపాకీ ప్రియఙ్గుః
న్యగ్రోధాదిః పద్మకాదిః స్థిరే ద్వే
పద్మం వన్యం సారివాదిశ్చ పిత్తమ్ ౬
ఆరగ్వధాదిరర్కాదిర్ముష్క కాద్యోఽసనాదికః
సురసాదిః సముస్తాదిర్వత్సకాదిర్బలాసజిత్ ౭
జీవన్తీ కాకోల్యౌ మేదే ద్వే ముద్గమాషపర్ణ్యౌ చ
ఋషభకజీవకమధుకం చేతి గణో జీవనీయాఖ్యః ౮
విదారిపఞ్చాఙ్గులవృశ్చికాలీవృశ్చీవదేవాహ్వయశూర్పపర్ణ్యః
కణ్డూకరీ జీవనహ్రస్వసంజ్ఞే ద్వే పఞ్చకే గోపసుతా త్రిపాదీ ౯
విదార్యాదిరయం హృద్యో బృంహణో వాతపిత్తహా
శోషగుల్మాఙ్గమర్దోర్ధ్వశ్వాసకాసహరో గణః ౧౦
సారివోశీరకాశ్మర్యమధూక శిశిరద్వయమ్
యష్టీ పరూషకం హన్తి దాహపిత్తాస్రతృడ్జ్వరాన్ ౧౧
పద్మకపుణ్డ్రౌ వృద్ధితుగర్ద్ధ్యః శృఙ్గ్యమృతా దశ జీవనసంజ్ఞాః
స్తన్యకరా ఘ్నన్తీరణపిత్తం ప్రీణనజీవనబృంహణవృష్యాః ౧౨
పరూషకం వరా ద్రా క్షా కట్ఫలం కతకాత్ ఫలమ్
రాజాహ్వం దాడిమం శాకం తృణ్మూత్రామయవాతజిత్ ౧౩
అఞ్జనం ఫలినీ మాంసీ పద్మోత్పలరసాఞ్జనమ్
సైలామధుకనాగాహ్వం విషాన్తర్దాహపిత్తనుత్ ౧౪

పటోలకటురోహిణీచన్దనం మధుస్రవగుడూచిపాఠాన్వితమ్
నిహన్తి కఫపిత్తకుష్ఠజ్వరాన్
విషంవమి మరోచకం కామలామ్ ౧౫
గుడూచీపద్మకారిష్టధానకా రక్తచన్దనమ్
పిత్తశ్లేష్మజ్వరచ్ఛర్దిదాహ తృష్ణాఘ్నమగ్నికృత్ ౧౬
ఆరగ్వధేన్ద్ర యవ పాటలికాకతిక్తా
నిమ్బామృతామధురసాస్రువ వృక్షపాఠాః
భూనిమ్బసైర్యకపటోల కరఞ్జయుగ్మ
సప్తచ్ఛదాగ్నిసుషవీఫల బాణఘోణ్టాః ౧౭
ఆరగ్వధాదిర్జయతి ఛర్దికుష్ఠవిషజ్వరాన్
కఫం కణ్డూం ప్రమేహం చ దుష్టవ్రణవిశోధనః ౧౮
అసనతినిశభూర్జశ్వేత వాహప్రకీర్యాః
ఖదిరకదరభణ్డీశింశిపా మేషశృఙ్గ్యః
త్రిహిమతలపలాశా జోఙ్గకః శాకశాలౌ
క్రముకధవకలిఙ్గచ్ఛాగ కర్ణాశ్వకర్ణాః ౧౯
అసనాదిర్విజయతే శ్విత్రకుష్ఠకఫక్రిమీన్
పాణ్డురోగం ప్రమేహం చ మేదోదోషనిబర్హణః ౨౦
వరుణసైర్యకయుగ్మశతావరీ దహనమోరటబిల్వవిషాణికాః
ద్విబృహతీద్వికరఞ్జజయాద్వయం బహలపల్లవదర్భరుజాకరాః ౨౧
వరుణాదిః కఫం మేదో మన్దాగ్నిత్వం నియచ్ఛతి
ఆఢ్యవాతం శిరఃశూలం గుల్మం చాన్తః సవిద్ర ధిమ్ ౨౨
ఊషకస్తుత్థకం హిఙ్గు కాసీసద్వయసైన్ధవమ్
సశిలాజతు కృచ్ఛ్రాశ్మగుల్మమేదఃకఫాపహమ్ ౨౩
వేల్లన్తరా రణికబూక వృషాశ్మభేద

గోకణ్టకేత్కటసహాచర బాణకాశాః
వృక్షాదనీ నలకుశద్వయ గుణ్డగుఙ్ద్రా
భల్లూకమోరట కురణ్టకరమ్భపార్థాః ౨౪
వర్గో వీరతరాద్యోఽయ హన్తి వాతకృతాన్ గదాన్
అశ్మరీశర్కరామూత్ర కృచ్ఛ్రాఘాతరుజాహరః ౨౫
రోధ్రశాబర కరోధ్ర పలాశా
జిఙ్గిణీసరలకట్ ఫలయుక్తాః
కుత్సితామ్బ కదలీ గతశోకాః
సైలవాలుపరి పేలవమోచాః ౨౬
ఏష రోధ్రాదికో నామ మేదఃకఫహరో గణః
యోనిదోషహరః స్తమ్భీ వర్ణ్యో విషవినాశనః ౨౭
అర్కాలర్కో నాగదన్తీ విశల్యా
భార్జీ రాస్నా వృశ్చికాలీ ప్రకీర్యా
ప్రత్యక పుష్పీ పీత తైలోదకీర్యా
శ్వేతాయుగ్మం తాపసానాం చ వృక్షః ౨౮
అయమర్కాదికో వర్గః కఫమేదోవిషాపహః
కృమికుష్ఠప్రశమనో విశేషాద్వ్రణశోధనః ౨౯
సురసయుగఫణిజ్జం కాలమాలా విడఙ్గం
ఖరబుసవృషకర్ణీకట్ ఫలం కాసమర్ధః
క్షవకసరసిభార్జీ కార్ముకాః కాకమాచీ
కులహలవిషముష్టీభూస్తృణో భూతకేశీ ౩౦
సురసాదిర్గణః శ్లేష్మమేదః కృమినిషూదనః
ప్రతిశ్యాయారుచిశ్వాసకాసఘ్నో వ్రణశోధనః ౩౧
ముష్కకస్నుగ్వరాద్వీ పిపలాశధవశింశిపాః

గుల్మమేహాశ్మరీపాణ్డుమేదోర్శః కఫశుక్రజిత్ ౩౨

వత్సకమూర్వా భార్గీ కటుకా

మరీచం ఘుణప్రియా చ గణ్డీరమ్

ఏలా పాఠాఽజాజీ

కట్వఙ్గఫలాజ మోదసిద్ధార్థవచాః ౩౩

జీరకహిఙ్గువిడఙ్గం పశుగన్ధా పఞ్చకోలకం హన్తి

చలకఫమేదఃపీనసగుల్మజ్వర శూలదుర్నామ్నః ౩౪

వచాజలదదేవాహ్వ నాగరాతివిషాభయాః

హరిద్రా ద్వయయష్ట్యాహ్వకలశీ కుటజోద్భవాః ౩౫

వచాహరిద్రా దిగణావామాతీ సారనాశనౌ

మేదఃకఫాఢ్యపవనస్తన్య దోషనిబర్హణౌ ౩౬

ప్రియఙ్గుపుష్పాఞ్జనయుగ్మపద్మాఃపద్మాద్ర జో యోజనవల్ల్యనన్తా

మానద్రుమో మోచరసః సమఙ్గాం పున్నాగశీతం మదనీయహేతుః ౩౭

అమ్బష్ఠా మధుకం నమస్కరీ నన్దీవృక్షపలాశకచ్చురాః

రోధ్రం ధాతకిబిల్వ పేశికే కట్వఙ్గః కమలోద్భవం రజః ౩౮

గణౌ ప్రియఙ్గ్వమ్బష్ఠాదీ పక్వాతీసారనాశనౌ

సన్ధానీయౌ హితౌ పిత్తే వ్రణానామపి రోపణౌ ౩౯

ముస్తావచాగ్నిద్వి నిశాద్వితిక్తా

భల్లాతపాఠాత్రిఫలా విషాఖ్యాః

కుష్ఠం త్రుటీ హైమవతీ చ యోని

స్తన్యామయఘ్నా మలపాచనాశ్చ ౪౦

న్యగ్రోధపిప్పల సదా ఫలరోధ్రయుగ్మం

జమ్బూద్వయార్జునకపీతన సోమవల్కాః

ప్లక్షామ్రవఞ్జులపియాల పలాశనన్దీ

కోలీకదమ్బవిరలామధుకం మధూకమ్ ౪౧

న్యగ్రోధాదిర్గణో వ్రణ్యః సజగ్రాహీ భగ్నసాధనః

మేదఃపిత్తాస్రతృడ్దాహయోని రోగనిబర్హణః ౪౨

ఏలాయుగ్మతురుష్కకుష్ఠఫలి నీమాంసీజలధ్యామకం

స్పృక్కాచోరకచోచపత్రతగర స్థౌణేయజాతీరసాః

శుక్తిర్వ్యాఘ్రనఖోఽమరాహ్వమగురుః శ్రీవాసకః కుఙ్కుమం

చణ్డాగుగ్గులుదేవధూపఖపురాః పున్నాగనాగాహ్వయమ్ ౪౩

ఏలాదికో వాతకఫౌ విషం చ వినియచ్ఛతి

వర్ణప్రసాదనః కణ్డూపిటికాకోఠనాశనః ౪౪

శ్యామాదన్తీద్ర వన్తీక్రముకకుటరణా శఙ్ఖినీచర్మసాహ్వ-

స్వర్ణక్షీరీగవాక్షీశిఖరిరజనకచ్ఛిన్నరోహాకరఞ్జాః

బస్తాన్త్రీ వ్యాధిఘాతో బహలబహురస

స్తీక్ష్ణవృక్షాత్ ఫలాని శ్యామాద్యో హన్తి

గుల్మం విషమరుచికఫౌహృద్రుజం మూత్రకృచ్ఛ్రమ్ ౪౫

త్రయస్త్రింశదితి ప్రోక్తా వర్గాస్తేషు త్వలాభతః

యుఞ్జ్యాత్తద్విధమన్యచ్చ ద్రవ్యం జహ్యాదయౌగికమ్ ౪౬

ఏతే వర్గా దోషదూష్యాద్యపేక్ష్య

కల్కక్వాథ స్నేహలేహాదియుక్తాః

పానే నస్యేఽన్వా సనేఽన్తర్బహిర్వా

లేపాభ్యఙ్గైర్ఘ్నన్తి రోగాన్ సుకృచ్ఛ్రాన్ ౪౭

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం

సూత్రస్థానే శోధనాదిగణసఙ్గ్రహో నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః ౧౫

షోడశోఽధ్యాయః

అథాతః స్నేహవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
గురుశీతసరస్నిగ్ధమన్ద సూక్ష్మమృదుద్ర వమ్
ఔషధం స్నేహనం ప్రాయో విపరీతం విరూక్షణమ్ ౧
సర్పిర్మజ్జా వసా తైలం స్నేహేషు ప్రవరం మతమ్
తత్రాపి చోత్తమం సర్పిః సంస్కారస్యానువర్తనాత్ ౨
మాధుర్యాదవిదాహిత్వాజ్జన్మాద్యేవ చ శీలనాత్
పిత్తఘ్నా స్తే యథాపూర్వమితరఘ్నా యథోత్తరమ్ ౩
ఘృతాత్తైలం గురు వసా తైలాన్మజ్జా తతోఽపి చ
ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చతుర్భిస్తైర్యమకస్త్రివృతో మహాన్ ౪
స్వేద్యసంశోధ్యమద్యస్త్రీవ్యాయామా సక్తచిన్తకాః
వృద్ధబాలాబలకృశా రూక్షాః క్షీణాస్రరేతసః ౫
వాతార్తస్యన్దతిమిరదారుణ ప్రతిబోధినః
స్నేహ్యాః న త్వతిమన్దాగ్నితీక్ష్ణాగ్నిస్థూలదుర్బలాః ౬
ఊరుస్తమ్భాతిసారాఽమగల రోగగరోదరైః
మూర్చ్ఛాచ్ఛర్ద్యరుచిశ్లేష్మతృష్ణామద్యైశ్చ పీడితాః ౭
అపప్రసూతా యుక్తే చ నస్యే బస్తౌ విరేచనే
తత్ర ధీస్మృతిమేధాదికాఙ్క్షిణాం శస్యతే ఘృతమ్ ౮
గ్రన్థినాడీకృమిశ్లేష్మమేదో మారుతరోగిషు
తైలం లాఘవదార్ఢ్యార్థిక్రూరకోష్ఠేషు దేహిషు ౯
వాతాతపాధ్వభారస్త్రీవ్యాయామ క్షీణధాతుషు
రూక్షక్లేశక్షమాత్యగ్నివాతావృతపథేషు చ ౧౦
శేషా బసా తు సన్ధ్యస్థిమర్మకోష్ఠరుజాసు చ
తథా దగ్ధాహతభ్రష్టయోనికర్ణశిరోరుజి ౧౧

తైలం ప్రావృషి వర్షాన్తే సర్పిరన్యౌ తు మాధవే
ఋతౌ సాధారణే స్నేహః శస్తోఽహ్ని విమలే రవౌ ౧౨
తైలం త్వరాయాం శీతేఽపి ఘర్మేఽపి చ ఘృతం నిశి
నిశ్యేవ పిత్తే పవనే సంసర్గే పిత్తవత్యపి ౧౩
నిశ్యన్యథా వాతకఫాద్రోగాః స్యుః పిత్తతో దివా
యుక్త్యాఽవచారయేత్స్నేహం భక్ష్యాద్యన్నేన బస్తిభిః ౧౪
నస్యాభ్యఞ్జనగణ్డూష మూర్ద్ధకర్ణాక్షితర్పణైః
రసభేదైకకత్వాభ్యాం చతుఃషష్టిర్విచారణాః ౧౫
స్నేహస్యాన్యాభిభూతత్వాదల్పత్వాచ్చ క్రమాత్స్మృతాః
యథోక్తహేత్వభావాచ్చ నాచ్ఛపేయో విచారణా ౧౬
స్నేహస్య కల్పః స శ్రేష్ఠః స్నేహకర్మాశుసాధనాత్
ద్వాభ్యాం చతుర్భిరష్టాభిర్యామైర్జీర్యన్తి యాః క్రమాత్ ౧౭
హ్రస్వమధ్యోత్తమా మాత్రాస్తాస్తాభ్యశ్చ హ్రసీయసీమ్
కల్పయేద్వీక్ష్య దోషాదీన్ ప్రాగేవ తు హ్రసీయసీమ్ ౧౮
హ్యస్తనే జీర్ణ ఏవాన్నే స్నేహోఽచ్ఛ శుద్ధయే బహుః
శమనః క్షుద్వతోఽనన్నో మధ్యమాత్రశ్చ శస్యతే ౧౯
బృంహణో రసమద్యాద్యైః సభక్తోఽల్ప హితః స చ
బాలవృద్ధపిపాసార్తస్నేహద్విణ్మద్యశీలిషు ౨౦
స్త్రీస్నేహనిత్యమన్దాగ్ని సుఖితక్లేశభీరుషు
మృదుకోష్ఠాల్పదోషేషు కాలే చోష్ణే కృశేషు చ ౨౧
ప్రాఙ్మధ్యోత్తరభక్తోఽసావధోమధ్యోర్ధ్వ దేహజాన్
వ్యాధీఞ్జయేద్బలం కుర్యాదఙ్గానాం చ యథాక్రమమ్ ౨౨
వార్యుష్ణమచ్ఛేఽను పిబేత్ స్నేహే తత్సుఖపక్తయే
ఆస్యోపలేపశుద్ధ్యై చ తౌవరారుష్కరే న తు ౨౩

జీర్ణాజీర్ణవిశఙ్కాయాం పునరుష్ణోదకం పివేత్
తేనోద్గారవిశుద్ధిః స్యాత్తతశ్చ లఘుతా రుచిః ౨౪
భోజ్యోఽన్నం మాత్రయా పాస్యన్ శ్వః పిబన్ పీతవానపి
ద్రవోష్ణమనభిష్యన్ది నాతిస్నిగ్ధమసఙ్కరమ్ ౨౫
ఉష్ణోదకోపచారీ స్యాద్బ్రహ్మచారీ క్షపాశయః
న వేగరోధీ వ్యాయామక్రోధశోకహిమాతపాన్ ౨౬
ప్రవాతయానయానాధ్వభాష్యాత్యాసన సంస్థితీః
నీచాత్యుచ్చోపధానాహః స్వప్నధూమరజాంసి చ ౨౭
యాన్యహాని పిబేత్తాని తావన్త్యన్యాన్యపి త్యజేత్
సర్వకర్మస్వయం ప్రాయో వ్యాధిక్షీణేషు చ క్రమః ౨౮
ఉపచారస్తు శమనే కార్యః స్నేహే విరిక్తవత్
త్ర్యహమచ్ఛం మృదౌ కోష్ఠే క్రూరే సప్తదినం పిబేత్ ౨౯
సమ్యక్ స్నిగ్ధోఽథవా యావదతః సాత్మ్యీ భవేత్పరమ్
వాతానులోమ్యం దీప్తోఽగ్నిర్వర్చః స్నిగ్ధమసంహతమ్ ౩౦
స్నేహోద్వేగః క్లమః సమ్యక్స్నిగ్ధే రూక్షే విపర్యయః
అతిస్నిగ్ధే తు పాణ్డుత్వం ఘ్రాణవక్త్రగుదస్రవాః ౩౧
అమాత్రయాఽహితో కాలే మిథ్యాహారవిహారతః
స్నేహః కరోతి శోఫార్శస్తన్ద్రా స్తమ్భవిసంజ్ఞతాః ౩౨
కణ్డూకుష్ఠజ్వరోత్క్లేశ శూలానాహభ్రమాదికాన్
క్షుత్తృష్ణోల్లేఖనస్వేద రూక్షపానాన్నభేషజమ్ ౩౩
తక్రారిష్టఖలోద్దాలయవశ్యామాక కోద్రవమ్
పిప్పలీత్రిఫలాక్షౌద్ర పథ్యా గోమూత్రగుగ్గులు ౩౪
యథాస్వం ప్రతిరోగం చ స్నేహవ్యాపది సాధనమ్
విరూక్షణే లఙ్ఘనవత్కృతాతికృతలక్షణమ్ ౩౫

స్నిగ్ధద్ర వోష్ణధన్వోత్థరసభుక్ స్వేదమాచరేత్
స్నిగ్ధస్త్ర్యహం స్థితః కుర్యాద్విరేకం వమనం పునః ౩౬
ఏకాహం దినమన్యచ్చ కఫముత్క్లేశ్య తత్కరైః
మాంసలా మేదురా భూరిశ్లేష్మాణో విషమాగ్నయః ౩౭
స్నేహోచితాశ్చ యే స్నేహ్యాస్తాన్ పూర్వం రూక్షయేత్తతః
సంస్నేహ్య శోధయేదేవం స్నేహవ్యాపన్న జాయతే ౩౮
అలం మలానీరయితుం స్నేహశ్చాసాత్మ్యతాం గతః
బాలవృద్ధాదిషు స్నేహపరిహారాసహిష్ణుషు ౩౯
యోగానిమాననుద్వేగాన్ సద్యఃస్నేహాన్ ప్రయోజయేత్
ప్రాజ్యమాంసరసాస్తేషు పేయా వా స్నేహభర్జితా ౪౦
తిలచూర్ణశ్చ సస్నేహఫాణితఃకృశరా తథా
క్షీరపేయా ఘృతాఢ్యోష్ణా దధ్నో వా సగుడః సరః ౪౧
పేయా చ పఞ్చప్రసృతా స్నేహైస్తణ్డులపఞ్చమైః
సప్తైతే స్నేహనాః సద్యః స్నేహాశ్చ లవణోల్బణాః ౪౨
తద్ధ్యభిష్యన్ద్యరూక్షం చ సూక్ష్మముష్ణం వ్యవాయి చ
గుడానూపామిషక్షీరతిలమాష సురాదధి ౪౩
కుష్ఠశోఫప్రమేహేషు స్నేహార్థం న ప్రకల్పయేత్
త్రిఫలాపిప్పలీపథ్యాగుగ్గుల్వాదివిపాచితాన్ ౪౪
స్నేహాన్ యథాస్వమేతేషాం యోజయేదవికారిణః
క్షీణానాం త్వామయైరగ్నిదేహసన్ధుక్షణక్షమాన్ ౪౫
దీప్తాన్తరాగ్నిః పరిశుద్ధకోష్ఠః ప్రత్యగ్రధాతుర్బలవర్ణయుక్తః
దృఢేన్ద్రియో మన్దజరః శతాయుః స్నేహోపసేవీ పురుషః ప్రదిష్టః ౪౬
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయ సంహితాయాం
సూత్రస్థానే స్నేహ విధిర్నామ షోడశోఽధ్యాయః ౧౬

సప్తదశోఽధ్యాయః

అథాతః స్వేదవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
స్వేదస్తాపోపనాహోష్మద్ర వ భేదాచ్చతుర్విధః
తాపోఽగ్నితప్తవసనఫాల హస్తతలాదిభిః ౧
ఉపనాహో వచాకిణ్వశతాహ్వాదేవదారుభిః
ధాన్యైః సమస్తైర్గన్ధైశ్చ రాస్నైరణ్డజటామిషైః ౨
ఉద్రి క్తలవణైః స్నేహచుక్రతక్రపయఃప్లుతైః
కేవలే పవనే శ్లేష్మసంసృష్టే సురసాదిభిః ౩
పిత్తేన పద్మకాద్యైస్తు సాల్వణాఖ్యైః పునః పునః
స్నిగ్ధోష్ణవీర్యై ర్మృదుభిశ్చర్మపట్టైరపూతిభిః ౪
అలాభే వాతజిత్పత్రకౌశేయావికశాటకైః
బద్ధం రాత్రౌ దివా ముఞ్చేన్ముఞ్చేద్రా త్రౌ దివాకృతమ్ ౫
ఊష్మా తూత్కారికాలోష్టకపాలోపలపాంసుభిః
పత్రభఙ్గేన ధాన్యేన కరీషసికతాతుషైః ౬
అనేకోపాయసన్తప్తైః ప్రయోజ్యో దేశకాలతః
శిగ్రువారణకైరణ్డకరఞ్జ సురసార్జకాత్ ౭
శిరీషవాసావంశార్కమాలతీ దీర్ఘవృన్తతః
పత్రభఙ్గైర్వచాద్యైశ్చ మాంసైశ్చానూపవారిజైః ౮
దశమూలేన చ పృథక్ సహితైర్వా యథామలమ్
స్నేహవద్భిః సురాశుక్తవారిక్షీరాదిసాధితైః ౯
కుమ్భీర్గలన్తీర్నాడీర్వా పూరయిత్వా రుజార్దితమ్
వాససాఽచ్ఛాదితం గాత్రం స్నిగ్ధం సిఞ్చేద్యథాసుఖమ్ ౧౦

త్రైరేవ వా ద్ర వైః పూర్ణం కుణ్డం సర్వాఙ్గగేఽనిలే
అవగాహ్యాతురస్తిష్ఠేదర్శః కృచ్ఛ్రాదిరుక్షు చ ౧౧
నివాతేఽన్తర్బహిఃస్నిగ్ధో జీర్ణాన్నః స్వేదమాచరేత్
వ్యాధివ్యాధిత దేశర్తువశాన్మధ్యవరావరమ్ ౧౨
కఫార్తో రూక్షణం రూక్షో రుక్షః స్నిగ్ధం కఫానిలే
ఆమాశయగతే వాయౌ కఫే పక్వాశయాశ్రితే ౧౩
రూక్షపూర్వం తథా స్నేహపూర్వం స్థానానురోధతః
అల్పం వఙ్క్షణయోః స్వల్పం దృఙ్ముష్కహృదయే న వా ౧౪
శీతశూలక్షయే స్విన్నో జాతేఽఙ్గానాం చ మార్దవే
స్యాచ్ఛనైర్మృదితః స్నాతస్తతః స్నేహవిధిం భజేత్ ౧౫
పిత్తాస్రకోపతృణ్మూర్చ్ఛాస్వరాఙ్గ సదనభ్రమాః
సన్ధిపీడా జ్వరః శ్యావరక్తమణ్డలదర్శనమ్ ౧౬
స్వేదాతియోగాచ్ఛర్దిశ్చ తత్ర స్తమ్భనమౌషధమ్
విషక్షారాగ్న్యతీసారచ్ఛర్దిమోహాతురేషు చ ౧౭
స్వేదనం గురు తీక్ష్ణోష్ణం ప్రాయః స్తమ్భనమన్యథా
ద్ర వస్థిరసరస్నిగ్ధరూక్షసూక్ష్మం చ భేషజమ్ ౧౮
స్వేదనం స్తమ్భనం శ్లక్ష్ణం రూక్షసూక్ష్మసరద్ర వమ్
ప్రాయస్తిక్తం కషాయం చ మధురం చ సమాసతః ౧౯
స్తమ్భితః స్యాద్బలే లబ్ధే యథోక్తామయసఙ్క్షయాత్
స్తమ్భత్వక్స్నాయుసఙ్కోచకమ్ప హృద్వాగ్ఘనుగ్రహైః ౨౦
పాదౌష్ఠత్వక్కరైః శ్యావైరతిస్తమ్భితమాదిశేత్
న స్వేదయేదతిస్థూలరూక్షదుర్బలమూర్చ్ఛితాన్ ౨౧
స్తమ్భనీయక్షతక్షీణక్షామమద్య వికారిణః
తిమిరోదరవీసర్పకుష్ఠశోషాఢ్య రోగిణః ౨౨

పీతదుగ్ధదధిస్నేహమధూన్ కృతవిరేచనాన్
భ్రష్టదగ్ధగుదగ్లానిక్రోధశోకభయార్దితాన్ ౨౩
క్షుత్తృష్ణాకామలాపాణ్డుమేహినః పిత్తపీడితాన్
గర్భిణీం పుష్పితాం సూతాం మృదు చాత్యయికే గదే ౨౪
శ్వాసకాసప్రతిశ్యాయహిధ్మాధ్మానవి బన్ధిషు
స్వరభేదానిలవ్యాధిశ్లేష్మా మస్తమ్భగౌరవే ౨౫
అఙ్గమర్దకటీపార్శ్వపృష్ఠ కుక్షిహనుగ్రహే
మహత్త్వే ముష్కయోః ఖల్యామాయామే వాతకణ్టకే ౨౬
మూత్రకృచ్ఛ్రార్బుదగ్రన్థి శుక్రాఘాతాఢ్యమారుతే
స్వేదం యథాయథం కుర్యాత్తదౌషధవిభాగతః ౨౭
స్వేదో హితస్త్వనాగ్నేయో వాతే మేదఃకఫావృతే
నివాతం గృహమాయాసో గురుప్రావరణం భయమ్ ౨౮
ఉపనాహాహవక్రోధా భూరిపానం క్షుధాఽతపః ౨౮
స్నేహక్లిన్నాః కోష్ఠగా ధాతుగా వా
స్రోతోలీనా యే చ శాఖాస్థిసంస్థాః
దోషాః స్వేదైస్తే ద్ర వీకృత్య కోష్ఠం
నీతాః సమ్యక్ శుద్ధిభిర్నిహ్రియన్తే ౨౯
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే స్వేదవిధిర్నామ సప్తదశోఽధ్యాయః ౧౭

అష్టాదశోఽధ్యాయః
అథాతో వమనవిరేచనవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
కఫే విదధ్యాద్వమనం సంయోగే వా కఫోల్బణే

తద్వద్విరేచనం పిత్తే విశేషేణ తు వామయేత్ ౧
నవజ్వరాతిసారాధఃపిత్తాసృగ్రా జయక్ష్మిణః
కుష్ఠమేహాపచీగ్రన్థిశ్లీ పదోన్మాదకాసినః ౨
శ్వాసహృల్లాసవీ సర్పస్తన్యదోషోర్ధ్వరోగిణః
అవామ్యా గర్భిణీ రూక్షః క్షుధితో నిత్యదుఃఖితః ౩
బాలవృద్ధకృశస్థూల హృద్రో గిక్షతదుర్బలాః
ప్రసక్తవమథుప్లీహతిమిర క్రిమికోష్ఠినః ౪
ఊర్ధ్వప్రవృత్తవాయ్వస్రదత్త బస్తిహతస్వరాః
మూత్రాఘాత్యుదరీ గుల్మీ దుర్వమోఽత్యగ్నిరర్శసః ౫
ఉదావర్తభ్రమాష్ఠీలాపార్శ్వరుగ్వాత రోగిణః
ఋతే విషగరాజీర్ణవిరుద్ధాభ్యవహారతః ౬
ప్రసక్తవమథోః పూర్వే ప్రాయేణామజ్వరోఽపి చ
ధూమాన్తైః కర్మభిర్వర్జ్యాః సర్వైరేవ త్వజీర్ణినః ౭
విరేకసాధ్యా గుల్మాశావిస్ఫోటవ్యఙ్గకామలాః
జీర్ణజ్వరోదరగరచ్ఛర్దిప్లీహ హలీమకాః ౮
విద్ర ధిస్తిమిరం కాచః స్యన్దః పక్వాశయవ్యథా
యోనిశుక్రాశ్రయా రోగాః కోష్ఠగాః కృమయో వ్రణాః ౯
వాతాస్రమూర్ధ్వగం రక్తం మూత్రాఘాతః శకృద్గ్రహః
వామ్యాశ్చ కుష్ఠమేహాద్యాః న తు రేచ్యా నవజ్వరీ ౧౦
అల్పాగ్న్యధోగ పిత్తాస్రక్షతపాయ్వతిసారిణః
సశల్యాస్థాపితక్రూర కోష్ఠాతిస్నిగ్ధశోషిణః ౧౧
అథ సాధారణే కాలే స్నిగ్ధస్విన్నం యథావిధి
శ్వోవమ్యముత్క్లిష్టకఫం మత్స్యమాషతిలాదిభిః ౧౨
నిశాం సుప్తం సుజీర్ణాన్నం పూర్వాహ్ణే కృతమఙ్గలమ్

నిరన్నమీషత్స్నిగ్ధం వా పేయయా పీతసర్పిషమ్ ౧౩
వృద్ధబాలాబలక్లీవభీరున్ రోగానురోధతః
ఆకణ్ఠం పాయితాన్మద్యం క్షీరమిక్షురసం రసమ్ ౧౪
యథావికారవిహితాం మధుసైన్ధవసంయుతామ్
కోష్ఠం విభజ్య భైషజ్యమాత్రాం మన్త్రాభిమన్త్రితామ్ ౧౫
బ్రహ్మదక్షాశ్వి రుద్రే న్ద్ర భూచన్ద్రా ర్కానిలానలాః
ఋషయః సౌషధిగ్రామా భూతసఙ్ఘాశ్చ పాన్తు వః ౧౬
రసాయనమివర్షీణా మమరాణామివామృతమ్
సుధేవోత్తమనాగానాం భైషజ్యమిదమస్తు తే ౧౭
ఊఁ నమో భగవతే భైషజ్యగురవే వైడూర్యప్రభరాజాయ
తథాగతాయార్హతే సమ్యక్సమ్బుద్ధాయ తద్యథా
ఊఁ భైషజ్యే భైషజ్యే మహాభైషజ్యే సముద్గతే స్వాహా
ప్రాఙ్ముఖం పాయయేత్ పీతో ముహూర్తమనుపాలయేత్
తన్మనాః జాతహృల్లాసప్రసేకశ్ఛర్దయేత్తతః ౧౮
అఙ్గులిభ్యామనాయస్తో నాలేన మృదునాఽథవా
గలతాల్వరుజన్ వేగానప్రవృత్తాన్ ప్రవర్తయన్ ౧౯
ప్రవర్తయన్ ప్రవృత్తాంశ్చ జానుతుల్యాసనే స్థితః
ఉభే పార్శ్వే లలాటం చ వమతశ్చాస్య ధారయేత్ ౨౦
ప్రపీడయేత్తథా నాభిం పృష్ఠం చ ప్రతిలోమతః
కఫే తీక్ష్ణోష్ణకటుకైః పిత్తే స్వాదుహిమైరితి ౨౧
వమేత్ స్నిగ్ధామ్లలవణైః సంసృష్టే మరుతా కఫే
పిత్తస్య దర్శనం యావచ్ఛేదో వా శ్లేష్మణో భవేత్ ౨౨
హీనవేగః కణాధాత్రీసిద్ధార్థలవణోదకైః
వమేత్పునఃపునః తత్ర వేగానామప్రవర్తనమ్ ౨౩

ప్రవృత్తిః సవిబన్ధా వా కేవలస్యౌషధస్య వా
అయోగస్తేన నిష్ఠీవకణ్డూకోఠజ్వరాదయః ౨౪
నిర్విబన్ధం ప్రవర్తన్తే కఫపిత్తానిలాః క్రమాత్
మినఃప్రసాదః స్వాస్థ్యం చావస్థానం చ స్వయం భవేత్
వైపరీత్యమయోగానాం న చాతిమహతీ వ్యథా ౧
సమ్యగ్యోగే అతియోగే తు ఫేనచన్ద్ర కరక్తవత్ ౨౫
వమితం క్షామతా దాహః కణ్ఠశోషస్తమో భ్రమః
ఘోరా వాయ్వామయా మృత్యుర్జీవశోణితనిర్గమాత్ ౨౬
సమ్యగ్యోగేన వమితం క్షణమాశ్వాస్య పాయయేత్
ధూమత్రయస్యాన్యతమం స్నేహాచారమథాదిశేత్ ౨౭
తతః సాయం ప్రభాతే వా క్షుద్వాన్ స్నాతః సుఖామ్బునా
భుఞ్జానో రక్తశాల్యన్నం భజేత్పేయాదికం క్రమమ్ ౨౮
పేయాం విలేపీమకృతం కృతం చయూషం రసం త్రీనుభయం తథైకమ్
క్రమేణ సేవేత నరోఽన్నకాలాన్ ప్రధానమధ్యావర శుద్ధిశుద్ధః ౨౯
యథాఽణురగ్ని స్తృణ గోమయాద్యైఃసన్ధుక్ష్యమాణో భవతి క్రమేణ
మహాన్ స్థిరః సర్వపచస్తథైవశుద్ధస్య పేయాదిభిరన్తరాగ్నిః ౩౦
జఘన్యమధ్యప్రవరే తు వేగాశ్చత్వార ఇష్టా వమనే షడష్టౌ
దశైవ తే ద్విత్రిగుణా విరేకేప్రస్థస్తథా స్యాద్ద్విచతుర్గుణశ్చ ౩౧
పిత్తావసానం వమనం విరేకాదర్ధంకఫాన్తం చ విరేకమాహుః
ద్విత్రాన్ సవిట్కానపనీయ వేగాన్మేయం విరేకే వమనే తు పీతమ్ ౩౨
అథైనం వామితం భూయః స్నేహస్వేదోపపాదితమ్
శ్లేష్మకాలే గతే జ్ఞాత్వా కోష్ఠం సమ్యగ్విరేచయేత్ ౩౩
బహుపిత్తో మృదుః కోష్ఠః క్షీరేణాపి విరిచ్యతే
ప్రభూతమారుతః క్రూరః కృచ్ఛ్రాచ్ఛ్యామాదికైరపి ౩౪

కషాయమధురైః పిత్తే విరేకః కటుకైః కఫే
స్నిగ్ధోష్ణలవణైర్వాయౌ అప్రవృత్తౌ తు పాయయేత్ ౩౫
ఉష్ణామ్బు స్వేదయేదస్య పాణితాపేన చోదరమ్
ఉత్థానేఽల్పే దినే తస్మిన్భుక్త్వాఽన్యేద్యుః పునః పిబేత్ ౩౬
అదృఢస్నేహకోష్ఠస్తు పిబేదూర్ధ్వం దశాహతః
భూయోఽప్యుపస్కృతతనుః స్నేహస్వేదైర్విరేచనమ్ ౩౭
యౌగికం సమ్యగాలోచ్య స్వరన్పూర్వమతిక్రమమ్
హృత్కుక్ష్యశుద్ధిరరుచిరుత్క్లేశః శ్లేష్మపిత్తయోః ౩౮
కణ్డూవిదాహః పిటికాః పీనసో వాతవిడ్గ్రహః
అయోగలక్షణమ్ యోగో వైపరీత్యే యథోదితాత్ ౩౯
విట్పిత్తకఫవాతేషు నిఃసృతేషు క్రమాత్స్రవేత్
నిఃశ్లేష్మపిత్తముదకం శ్వేతం కృష్ణం సలోహితమ్ ౪౦
మాంసధావనతుల్యం వా మేదఃఖణ్డాభమేవ వా
గుదనిఃసరణం తృష్ణా భ్రమో నేత్రప్రవేశనమ్ ౪౧
భవన్త్యతివిరిక్తస్య తథాఽతివమనామయాః
సమ్యగ్విరిక్తమేనం చ వమనోక్తేన యోజయేత్ ౪౨
ధూమవర్జ్యేన విధినా తతో వమితవానివ
క్రమేణాన్నాని భుఞ్జానో భజేత్ప్రకృతిభోజనమ్ ౪౩
మన్దవహ్నిమసంశుద్ధమక్షామం దోషదుర్బలమ్
అదృష్టజీర్ణలిఙ్గం చ లఙ్ఘయేత్పీతభేషజమ్ ౪౪
స్నేహస్వేదౌషధోత్క్లేశసఙ్గైరితి న బాధ్యతే
సంశోధనాస్రవిస్రావస్నేహ యోజనలఙ్ఘనైః ౪౫
యాత్యగ్నిర్మన్దతాం తస్మాత్ క్రమం పేయాదిమాచరేత్
స్రుతాల్పపిత్తశ్లేష్మాణం మద్యపం వాతపైత్తికమ్ ౪౬

పేయాం న పాయయేత్తేషాం తర్పణాదిక్రమో హితః
అపక్వం వమనం దోషాన్ పచ్యమానం విరేచనమ్ ౪౭
నిర్హరేద్వమనస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్
దుర్బలో బహుదోషశ్చ దోషపాకేన యః స్వయమ్ ౪౮
విరిచ్యతే భేదనీయైర్భోజ్యైస్తముపపాదయేత్
దుర్బలః శోధితః పూర్వమల్పదోషః కృశో నరః ౪౯
అపరిజ్ఞాతకోష్ఠశ్చ పిబేన్మృద్వల్పమౌషధమ్
వరం తదసకృత్పీతమన్యథా సంశయావహమ్ ౫౦
హరేద్బహూంశ్చలాన్ దోషానల్పానల్పాన్ పునః పునః
దుర్బలస్య మృదుద్ర వ్యైరల్పాన్ సంశమయేత్తు తాన్ ౫౧
క్లేశయన్తి చిరం తే హి హన్యుర్వైనమనిర్హృతాః
మన్దాగ్నిం క్రూరకోష్ఠం చ సక్షారలవణైర్ఘృతైః ౫౨
సన్ధుక్షితాగ్నిం విజితకఫవాతం చ శోధయేత్
రూక్షబహ్వనిలక్రూరకోష్ఠవ్యాయామశీలినామ్ ౫౩
దీప్తాగ్నీనాం చ భైషజ్యమవిరేచ్యైవ జీర్యతి
తేభ్యో బస్తిం పురా దద్యాత్తతః స్నిగ్ధం విరేచనమ్ ౫౪
శకృన్నిర్హృత్య వా కిఞ్చిత్తీక్ష్ణాభిః ఫలవర్తిభిః
ప్రవృత్తం హి మలం స్నిగ్ధో విరేకో నిర్హరేత్సుఖమ్ ౫౫
విషాభిఘాతపిటికా కుష్ఠశోఫవిసర్పిణః
కామలాపాణ్డుమేహార్తాన్నాతిస్నిగ్ధాన్ విశోధయేత్ ౫౬
సర్వాన్ స్నేహవిరేకైశ్చ రూక్షైస్తు స్నేహభావితాన్
కర్మణాం వమనాదీనాం పునరప్యన్తరేఽన్తరే ౫౭
స్నేహస్వేదౌ ప్రయుఞ్జీత స్నేహమన్తే బలాయ చ
మలో హి దేహాదుత్క్లేశ్య హ్రియతే వాససో యథా ౫౮

స్నేహస్వేదైస్తథోత్క్లిష్టః శోధ్యతే శోధనైర్మలః
స్నేహస్వేదావనభ్యస్య కుర్యాత్సంశోధనం తు యః ౫౯
దారు శుష్కమివానామే శరీరం తస్య దీర్యతే ౫౯॥౧౨
బుద్ధి ప్రసాదం బల మిన్ద్రి యాణాంధాతుస్థిరత్వం జ్వలనస్య దీప్తిమ్
చిరాచ్చ పాకం వయసః కరోతిసంశోధనం సమ్యగుపాస్యమానమ్ ౬౦
ఇతిశ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే వమనవిరేచనవిధిర్నామాష్టాదశోఽధ్యాయః ౧౮

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః
అథాతో బస్తివిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వాతోల్బణేషు దోషేషు వాతే వా బస్తిరిష్యతే
ఉపక్రమాణాం సర్వేషాం సోఽగ్రణీస్త్రివిధస్తు సః ౧
నిరూహోఽన్వాసనం బస్తిరుత్తరః తేన సాధయేత్
గుల్మానాహఖుడప్లీహ శుద్ధాతీసారశూలినః ౨
జీర్ణజ్వరప్రతిశ్యాయశుక్రా నిలమలగ్రహాన్
వర్ధ్మాశ్మరీరజోనాశాన్ దారుణాంశ్చానిలామయాన్ 3
అనాస్థాప్యాస్త్వతిస్నిగ్ధః క్షతోరస్కో భృశం కృశః
ఆమాతిసారీ వమిమాన్ సంశుద్ధో దత్తనావనః ౪
శ్వాసకాసప్రసేకార్శోహిధ్మాధ్మా నాల్పవహ్నయః
శూనపాయుః కృతాహారో బద్ధచ్ఛిద్రో దకోదరీ ౫
కుష్ఠీ చ మధుమేహీ చ మాసాన్ సప్త చ గర్భిణీ
ఆస్థాప్యా ఏవ చాన్వాస్యా విశేషాదతివహ్నయః ౬
రూక్షాః కేవలవాతార్తాః నానువాస్యాస్త ఏవ చ

యేఽనాస్థాప్యాస్తథా పాణ్డుకామలామేహపీనసాః ౭
నిరన్నప్లీహవిడ్భేది గురుకోష్ఠకఫోదరాః
అభిష్యన్దిభృశస్థూల కృమికోష్ఠాఢ్యమారుతాః ౮
పీతే విషే గరేఽపచ్యాం శ్లీపదీ గలగణ్డవాన్
తయోస్తు నేత్రం హేమాదిధాతుదార్వస్థివేణుజమ్ ౯
గోపుచ్ఛాకారమచ్ఛిద్రం శ్లక్ష్ణర్జు గులికాముఖమ్
ఊనేఽబ్దే పఞ్చ పూర్ణేఽస్మిన్సాసప్తభ్యోఽఙ్గులాని షట్ ౧౦
సప్తమే సప్త తాన్యష్టౌ ద్వాదశే షోడశే నవ
ద్వాదశైవ పరం వింశాద్వీక్ష్య వర్షాన్తరేషు చ ౧౧
వయోబలశరీరాణి ప్రమాణమభివర్ద్ధయేత్
స్వాఙ్గుష్ఠేన సమం మూలే స్థౌల్యేనాగ్రే కనిష్ఠయా ౧౨
పూర్ణేఽబ్దేఽఙ్గులమాదాయ తదర్ద్ధార్ద్ధప్రవర్ద్ధితమ్
త్ర్యఙ్గులం పరమం ఛిద్రం మూలేఽగ్రే వహతే తు యత్ ౧౩
ముద్గం మాషం కలాయం చ క్లిన్నం కర్కన్ధుకం క్రమాత్
మూలచ్ఛిద్ర ప్రమాణేన ప్రాన్తే ఘటితకర్ణికమ్ ౧౪
వర్త్యాఽగ్రే పిహితం మూలే యథాస్వం ద్వ్యఙ్గులాన్తరమ్
కర్ణికాద్వితయం నేత్రే కుర్యాత్ తత్ర చ యోజయేత్ ౧౫
అజావిమహిషాదీనాం బస్తిం సుమృదితం దృఢమ్
కషాయరక్తం నిశ్ఛిద్ర గ్రన్థిగన్ధశిరం తనుమ్ ౧౬
గ్రథితం సాధు సూత్రేణ సుఖసంస్థాప్యభేషజమ్
బస్త్యభావేఽఙ్కపాదం వా న్యసేద్వాసోఽథవా ఘనమ్ ౧౭
నిరూహమాత్రా ప్రథమే ప్రకుఞ్చో వత్సరే పరమ్
ప్రకుఞ్చవృద్ధిః ప్రత్యబ్దం యావత్షట్ప్రసృతాస్తతః ౧౮
ప్రసృతం వర్ద్ధయేదూర్ధ్వం ద్వాదశాష్టాదశస్య తు

ఆసప్తతేరిదం మానం దశైవ ప్రసృతాః పరమ్ ౧౯
యథాయథం నిరూహస్య పాదో మాత్రాఽనువాసనే
ఆస్థాప్యం స్నేహితం స్విన్నం శుద్ధం లబ్ధబలం పునః ౨౦
అన్వాసనార్హం విజ్ఞాయ పూర్వమేవానువాసయేత్
శీతే వసన్తే చ దివా రాత్రౌ కేచిత్తతోఽన్యదా ౨౧
అభ్యక్తస్నాతముచితాత్పాదహీనం హితం లఘు
అస్నిగ్ధరూక్షమశితం సానుపానం ద్ర వాది చ ౨౨
కృతచఙ్క్రమణం ముక్తవిణ్మూత్రం శయనే సుఖే
నాత్యుచ్ఛ్రితే న చోచ్ఛ్రితే సంవిష్టం వామపార్శ్వతః ౨౩
సఙ్కోచ్య దక్షిణం సక్థి ప్రసార్య చ తతోఽపరమ్
అథాస్య నేత్రం ప్రణయేత్స్నిగ్ధే స్నిగ్ధముఖం గుదే ౨౪
ఉచ్ఛ్వాస్య బస్తేర్వదనే బద్ధే హస్తమకమ్పయన్
పృష్ఠవంశం ప్రతి తతో నాతిద్రుతవిలమ్బితమ్ ౨౫
నాతివేగం న వా మన్దం సకృదేవ ప్రపీడయేత్
సావశేషం చ కుర్వీత వాయుః శేషే హి తిష్ఠతి ౨౬
దత్తే తూత్తానదేహస్య పాణినా తాడయేత్స్ఫిజౌ
తత్పార్ష్ణిభ్యాం తథా శయ్యాం పాదతశ్చ త్రిరుత్క్షిపేత్ ౨౭
తతః ప్రసారితాఙ్గస్య సోపధానస్య పార్ష్ణికే
ఆహన్యాన్ముష్టినాఽఙ్గ చ స్నేహేనాభ్యజ్య మర్దయేత్ ౨౮
వేదనార్తమితి స్నేహో న హి శీఘ్రం నివర్తతే
యోజ్యః శీఘ్రం నివృత్తేఽన్య స్నేహోఽతిష్ఠన్నకార్యకృత్ ౨౯
దీప్తాగ్నిం త్వాగతస్నేహం సాయాహ్నే భోజయేల్లఘు
నివృత్తికాలః పరమస్త్రయో యామాస్తతః పరమ్ ౩౦
అహోరాత్రముపేక్షేత పరతః ఫలవర్తిభిః

తీక్ష్ణైర్వా బస్తిభిః కుర్యాద్యత్నం స్నేహనివృత్తయే ౩౧
అతిరౌక్ష్యాదనాగచ్ఛన్న చేజ్జాడ్యాదిదోషకృత్
ఉపేక్షేత్రైవ హి తతోఽధ్యుషితశ్చ నిశాం పిబేత్ ౩౨
ప్రాతర్నాగరధాన్యామ్బుః కోష్ణం కేవలమేవ వా
అన్వాసయేత్తృతీయేఽహ్ని పఞ్చమే వా పునశ్చ తమ్ ౩౩
యథా వా స్నేహపక్తిః స్యాదతోఽత్యుల్బణమారుతాన్
వ్యాయామనిత్యాన్ దీప్తాగ్నీన్ రూక్షాంశ్చ ప్రతివాసరమ్ ౩౪
ఇతి స్నేహైస్త్రిచతురైః స్నిగ్ధే స్రోతోవిశుద్ధయే
నిరూహం శోధనం యుఞ్జ్యాదస్నిగ్ధే స్నేహనం తనోః ౩౫
పఞ్చమేఽథ తృతీయే వా దివసే సాధకే శుభే
మధ్యాహ్నే కిఞ్చిదావృత్తే ప్రయుక్తే బలిమఙ్గలే ౩౬
అభ్యక్తస్వేదితోత్సృష్టమలం నాతిబుభుక్షితమ్
అవేక్ష్య పురుషం దోషభేషజాదీని చాదరాత్ ౩౭
బస్తిం ప్రకల్పయేద్వైద్యస్తద్విద్యైర్బహుభిః సహ
క్వాథయేద్వింశతిపలం ద్రవ్యస్యాష్టౌ ఫలాని చ ౩౮
తతః క్వాథాచ్చతుర్థాంశం స్నేహం వాతే ప్రకల్పయేత్
పిత్తే స్వస్థే చ షష్ఠాంశమష్టమాంశం కఫేఽధికే ౩౯
సర్వత్ర చాష్టమం భాగం కల్కాద్భవతి వా యథా
నాత్యచ్ఛసాన్ద్రతా బస్తేః పలమాత్రం గుడస్య చ ౪౦
మధుపట్వాదిశేషం చ యుక్త్యా సర్వం తదేకతః
ఉష్ణామ్బుకుమ్భీబాష్పేణ తప్తం ఖజసమాహతమ్ ౪౧
ప్రక్షిప్య బస్తౌ ప్రణయేత్పాయౌ నాత్యుష్ణశీతలమ్
నాతిస్నిగ్ధం న వా రూక్షం నాతితీక్ష్ణం న వా మృదు ౪౨
నాత్యచ్ఛసాన్ద్రం నోనాతిమాత్రం నాపటు నాతి చ

లవణం తద్వదమ్లం చ పఠన్త్యన్యే తు తద్విదః ౪౩
మాత్రాం త్రిపలికాం కుర్యాత్స్నేహమాక్షికయోః పృథక్
కర్షార్ధం మాణిమన్థస్య స్వస్థే కల్కపలద్వయమ్ ౪౪
సర్వద్ర వాణాం శేషాణాం పలాని దశ కల్పయేత్
మాక్షికం లవణం స్నేహం కల్కం క్వాథమితి క్రమాత్ ౪౫
ఆవపేత నిరూహాణామేష సంయోజనే విధిః
ఉత్తానో దత్తమాత్రే తు నిరూహే తన్మనా భవేత్ ౪౬
కృతోపధానః సఞ్జాతవేగశ్చోత్కటకః సృజేత్
ఆగతౌ పరమః కాలో ముహూర్తో మృత్యవే పరమ్ ౪౭
తత్రానులోమికం స్నేహక్షారమూత్రామ్లకల్పితమ్
త్వరితం స్నిగ్ధతీక్ష్ణోష్ణం బస్తిమన్యం ప్రపీడయేత్ ౪౮
విదద్యాత్ఫలవర్తిం వా స్వేదనోత్రాసనాది చ
స్వయమేవ నివృత్తే తు ద్వితీయో బస్తిరిష్యతే ౪౯
తృతీయోఽపి చతుర్థోఽపి యావద్వా సునిరూఢతా
విరిక్తవచ్చ యోగాదీన్విద్యాత్ యోగే తు భోజయేత్ ౫౦
కోష్ణేన వారిణా స్నాతం తనుధన్వరసౌదనమ్
వికారా యే నిరూఢస్య భవన్తి ప్రచలైర్మలైః ౫౧
తే సుఖోష్ణామ్బుసిక్తస్య యాన్తి భుక్తవతః శమమ్
అథ వాతార్దితం భూయః సద్య ఏవానువాసయేత్ ౫౨
సమ్యఙ్నిరాతియోగాశ్చ తస్య స్యుః స్నేహపీతవత్
కిఞ్చిత్కాలం స్థితో యశ్చ సపురీషో నివర్తతే ౫౩
సానులోమానిలః స్నేహస్తత్సిద్ధమనువాసనమ్
ఏకం త్రీన్ వా బలాసే తు స్నేహబస్తీన్ ప్రకల్పయేత్ ౫౪
పఞ్చ వా సప్త వా పిత్తే నవైకాదశ వాఽనిలే

పునస్తతోఽప్యయుగ్మాంస్తు పునరాస్థాపనం తతః ౫౫
కఫపిత్తానిలేష్వన్నం యూషక్షీరరసైః క్రమాత్
వాతఘ్నౌషధనిష్క్వాథత్రివృతాసైన్ధవైర్యుతః ౫౬
బస్తిరేకోఽనిలే స్నిగ్ధః స్వాద్వమ్లోష్ణో రసాన్వితః
న్యగ్రోధాదిగణక్వాథపద్మకాదిసితాయుతౌ ౫౭
పిత్తే స్వాదుహిమౌ సాజ్యక్షీరేక్షురసమాక్షికౌ
ఆరగ్వధాదినిష్క్వాథవత్సకాదియుతాస్త్రయః ౫౮
రూక్షాః సక్షౌద్ర గోమూత్రాస్తీక్ష్ణోష్ణకటుకాః కఫే
త్రయస్తే సన్నిపాతేఽపి దోషాన్ ఘ్నన్తి యతః క్రమాత్ ౫౯
త్రిభ్యః పరం బస్తిమతో నేచ్ఛన్త్యన్యే చికిత్సకాః
న హి దోషశ్చతుర్థోఽస్తి పునర్దీయేత యం ప్రతి ౬౦
ఉత్క్లేశనం శుద్ధికరం దోషాణాం శమనం క్రమాత్
త్రిధైవ కల్పయేద్వస్తిమిత్యన్యేఽపి ప్రచక్షతే ౬౧
దోషౌషధాదిబలతః సర్వమేతత్ప్రమాణయేత్
సమ్యఙ్నిరూఢలిఙ్గం తు నాసమ్ప్రాప్య నివర్తయేత్ ౬౨
ప్రాక్స్నేహ ఏకః పఞ్చాన్తే ద్వాదశాస్థాపనాని చ
సాన్వాసనాని కర్మైవం బస్తయస్త్రింశదీరితాః ౬౩
కాలః పఞ్చదశైకోఽత్ర ప్రాక్ స్నేహోఽన్తే త్రయస్తథా
షట్ పఞ్చబస్త్యన్తరితాః యోగోఽష్టౌ బస్తయోఽత్ర తు ౬౪
త్రయో నిరూహాః స్నేహాశ్చ స్నేహావాద్యన్తయోరుభౌ
స్నేహబస్తిం నిరూహం వా నైకమేవాతి శీలయేత్ ౬౫
ఉత్క్లేశాగ్నివధౌ స్నేహాన్నిరూహాన్మరుతో భయమ్
తస్మాన్నిరూఢః స్నేహ్యః స్యాన్నిరూహ్యశ్చానువాసితః ౬౬
స్నేహశోధనయుక్త్యైవం బస్తికర్మ త్రిదోషజిత్

హ్రస్వయా స్నేహపానస్య మాత్రయా యోజితః సమః ౬౭
మాత్రాబస్తిః స్మృతః స్నేహః శీలనీయః సదా చ సః
బాలవృద్ధాధ్వభారస్త్రీవ్యాయా మాసక్తచిన్తకైః ౬౮
వాతభగ్నాబలాల్పాగ్నినృపేశ్వర సుఖాత్మభిః
దోషఘ్నో నిష్పరీహారో బల్యః సృష్టమలః సుఖః ౬౯
బస్తౌ రోగేషు నారీణాం యోనిగర్భాశయేషు చ
ద్విత్రాస్థాపనశుద్ధేభ్యో విదధ్యాద్బస్తిముత్తరమ్ ౭౦
ఆతురాఙ్గులమానేన తన్నేత్రం ద్వాదశాఙ్గులమ్
వృత్తం గోపుచ్ఛవన్మూలమధ్యయోః కృతకర్ణికమ్ ౭౧
సిద్ధార్థకప్రవేశాగ్రం శ్లక్ష్ణం హేమాదిసమ్భవమ్
కున్దాశ్వమారసుమనఃపుష్పవృన్తోపమం దృఢమ్ ౭౨
తస్య బస్తిర్మృదులఘుర్మాత్రా శుక్తిర్వికల్ప్య వా
అథ స్నాతాశితస్యాస్య స్నేహబస్తివిధానతః ౭౩
ఋజోః సుఖోపవిష్టస్య పీఠే జానుసమే మృదౌ
హృష్టే మేఢ్రే స్థితే చర్జౌ శనైః స్రోతోవిశుద్ధయే ౭౪
సూక్ష్మాం శలాకాం ప్రణయేత్తయా శుద్ధేఽనుసేవని
ఆమేహనాన్తం నేత్రం చ నిష్కమ్పం గుదవత్తతః ౭౫
పీడితేఽన్తర్గతే స్నేహే స్నేహబస్తిక్రమో హితః
బస్తీననేన విధినా దద్యాత్త్రీంశ్చతురోఽపి వా ౭౬
అనువాసనవచ్చేషం సర్వమేవాస్య చిన్తయేత్
స్త్రీణామార్తవకాలే తు యోనిర్గృహ్ణాత్యపావృతేః ౭౭
విదధీత తదా తస్మాదనృతావపి చాత్యయే
యోనివిభ్రంశశూలేషు యోనివ్యాపద్యసృగ్దరే ౭౮
నేత్రం దశాఙ్గులం ముద్గప్రవేశం చతురఙ్గులమ్

అపత్యమార్గే యోజ్యం స్యాద్ ద్వ్యఙ్గులం మూత్రవర్త్మని ౭౯
మూత్రకృచ్ఛ్రవికారేషు బాలానాం త్వేకమఙ్గులమ్
ప్రకుఞ్చో మధ్యమా మాత్రా బాలానాం శుక్తిరేవ తు ౮౦
ఉత్తానాయాః శయానాయాః సమ్యక్ సఙ్కోచ్య సక్థినీ
ఊర్ధ్వజాన్వాస్త్రిచతురానహోరాత్రేణ యోజయేత్ ౮౧
బస్తీంస్త్రిరాత్రమేవం చ స్నేహమాత్రాం వివర్ద్ధయన్
త్ర్యహమేవ చ విశ్రమ్య ప్రణిదధ్యాత్పునస్త్ర్యహమ్ ౮౨
పక్షాద్విరేకో వమితే తతః పక్షాన్నిరూహణమ్
సద్యో నిరూఢశ్చాన్వాస్యః సప్తరాత్రాద్విరేచితః ౮౩
యథా కుసుమ్భాదియుతాత్తోయాద్రా గం హరేత్పటః
తథా ద్ర వీకృతాద్దేహాద్వస్తిర్నిర్హరతే మలాన్ ౮౪
శాఖా గతాః కోష్ఠగతాశ్చరోగామర్మోర్ధ్వసర్వావయ వాఙ్గజాశ్చ
యే సన్తి తేషా న తు కశ్చిదన్యోవాయోః పరం జన్మని హేతురస్తి ౮౫
విణ్మూత్రశ్లేష్మ పిత్తా దిమలోచ్చయానాంవిక్షేపసంహారకరః స యస్మాత్
తస్యాతివృద్ధస్య శమాయ నాన్యద్వ స్తేర్వినా భేషజమస్తి కిఞ్చిత్ ౮౬
తస్మాచ్చికిత్సార్ద్ధ ఇతి ప్రదిష్టః కృత్స్నాచికిత్సాఽపి చ బస్తిరేకైః
తథా నిజాగన్తు వికారకారిరక్తౌషధత్వేన శిరావ్యధోఽపి ౮౭
ఇతిశ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే వమనవిరేచనవిధిర్నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః ౧౯

వింశోఽధ్యాయః

అథాతో నస్యవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఊర్ధ్వజత్రువికారేషు విశేషాన్నస్యమిష్యతే

నాసా హి శిరసో ద్వారం తేన తద్వ్యాప్య హన్తి తాన్ ౧
విరేచనం బృంహణం చ శమనం చ త్రిధాఽపి తత్
విరేచనం శిరః శూలజాడ్యస్యన్దగలామయే ౨
శోఫగణ్డకృమిగ్రన్థి కుష్ఠాపస్మారపీనసే
బృంహణం వాతజే శూలే సూర్యావర్తే స్వరక్షయే ౩
నాసాస్యశోషే వాక్సఙ్గే కృచ్ఛ్రబోధేఽవబాహుకే
శమనం నీలికావ్యఙ్గకేశదోషాక్షిరాజిషు ౪
యథాస్వం యౌగికైః స్నేహైర్యథాస్వం చ ప్రసాధితైః
కల్కక్వాథాదిభిశ్చాద్యం మధుపట్వాసవైరపి ౫
బృంహణం ధన్వమాంసోత్థరసాసృక్ఖపురైరపి
శమనం యోజయేత్పూర్వైః క్షీరేణ సలిలేన వా ౬
మర్శశ్చ ప్రతిమర్శశ్చ ద్విధా స్నేహోఽత్ర మాత్రయా
కల్కాద్యైరవపీడస్తు స తీక్ష్ణైర్మూర్ధ్వరేచనః ౭
ధ్మానం విరేచనశ్చూర్ణో యుఞ్జ్యాత్తం ముఖవాయునా
షడఙ్గులద్విముఖయా నాడ్యా భేషజగర్భయా ౮
స హి భూరితరం దోషం చూర్ణత్వాదపకర్షతి
ప్రదేశిన్యఙ్గులీపర్వద్వయాన్మగ్న సముద్ధృతాత్ ౯
యావత్పతత్యసౌ బిన్దుర్దశాష్టౌ షట్ క్రమేణ తే
మర్శస్యోత్కృష్టమధ్యోనా మాత్రాస్తా ఏవ చ క్రమాత్ ౧౦
బిన్దుద్వయోనాః కల్కాదేః యోజయేన్న తు నావనమ్
తోయమద్యగరస్నేహపీతానాం పాతుమిచ్ఛతామ్ ౧౧
భుక్తభక్తశిరఃస్నాతస్నాతు కామస్రుతాసృజామ్
నవపీనసవేగార్తసూతికాశ్వాస కాసినామ్ ౧౨
శుద్ధానాం దత్తబస్తీనాం తథాఽనార్తవదుర్దినే

అన్యత్రాత్యయికాద్వ్యాధేః అథ నస్యం ప్రయోజయేత్ ౧౩
ప్రాతః శ్లేష్మణి మధ్యాహ్నే పిత్తే సాయంనిశోశ్చలే
స్వస్థవృత్తే తు పూర్వాహ్ణే శరత్కాలవసన్తయోః ౧౪
శీతే మధ్యందినే గ్రీష్మే సాయం వర్షాసు సాతపే
వాతాభిభూతే శిరసి హిధ్మాయామపతానకే ౧౫
మన్యాస్తమ్భే స్వరభ్రంశే సాయంప్రాతర్దినేదినే
ఏకాహాన్తరమన్యత్ర సప్తాహం చ తదాచరేత్ ౧౬
స్నిగ్ధస్విన్నోత్తమాఙ్గస్య ప్రాక్కృతావశ్యకస్య చ
నివాతశయనస్థస్య జత్రూర్ధ్వం స్వేదయేత్ పునః ౧౭
అథోత్తానర్జుదేహస్య పాణిపాదే ప్రసారితే
కిఞ్చిదున్నతపాదస్య కిఞ్చిన్మూర్ధ్ని నామితే ౧౮
నాసాపుటం పిధాయైకం పర్యాయేణ నిషేచయేత్
ఉష్ణామ్బుతప్తం భైషజ్యం ప్రణాడ్యా పిచునాఽథవా ౧౯
దత్తే పాదతలస్కన్ధహస్తకర్ణాది మర్దయేత్
శనైరుచ్ఛిద్య నిష్ఠీవేత్పార్శ్వయోరుభయోస్తతః ౨౦
ఆభేషజక్షయాదేవం ద్విస్త్రిర్వా నస్యమాచరేత్
మూర్చ్ఛాయాం శీతతోయేన సిఞ్చేత్పరిహరన్ శిరః ౨౧
స్నేహం విరేచనస్యాన్తే దద్యాద్దోషాద్యపేక్షయా
నస్యాన్తే వాక్శతం తిష్ఠేదుత్తానః ధారయేత్తతః ౨౨
ధూమం పీత్వా కవోష్ణామ్బుకవలాన్ కణ్ఠశుద్ధయే
సమ్యక్స్నిగ్ధే సుఖోచ్ఛ్వాసస్వప్నబోధాక్షపాటవమ్ ౨౩
రూక్షేఽక్షిస్తబ్ధతా శోషో నాసాస్యే మూర్ధ్నశూన్యతా
స్నిగ్ధేఽతి కణ్డూగురుతాప్రసేకారుచిపీనసాః ౨౪
సువిరిక్తేఽక్షిలఘుతావక్త్రస్వర విశుద్ధయః

దుర్విరిక్తే గదోద్రే కః క్షామతాఽతివిరేచితే ౨౫
ప్రతిమర్శః క్షతక్షామబాలవృద్ధసుఖాత్మసు
ప్రయోజ్యోఽకాలవర్షేఽపి న త్విష్టో దుష్టపీనసే ౨౬
మద్యపీతేఽబలశ్రోత్రే కృమిదూషితమూర్ధని
ఉత్కృష్టోత్క్లిష్టదోషే చ హీనమాత్రతయా హి సః ౨౭
నిశాహర్భుక్తవాన్తాహఃస్వప్నాధ్వశ్రమరేతసామ్
శిరోభ్యఞ్జనగణ్డూషప్రస్రావాఞ్జనవర్చసామ్ ౨౮
దన్తకాష్ఠస్య హాసస్య యోజ్యోఽన్తేఽసౌ ద్విబిన్దుకః
పఞ్చసు స్రోతసాం శుద్ధిః క్లమనాశస్త్రిషు క్రమాత్ ౨౯
దృగ్బలం పఞ్చసు తతో దన్తదార్ఢ్యం మరుచ్ఛమః
న నస్యమూనసప్తాబ్దే నాతీతాశీతివత్సరే ౩౦
న చోనాష్టాదశే ధూమః కవలో నోనపఞ్చమే
న శుద్ధిరూనదశమే న చాతిక్రాన్తసప్తతౌ ౩౧
ఆజన్మమరణం శస్తః ప్రతిమర్శస్తు బస్తివత్
మర్శవచ్చ గుణాన్ కుర్యాత్స హి నిత్యోపసేవనాత్ ౩౨
న చాత్ర యన్త్రణా నాపి వ్యాపద్భ్యో మర్శవద్భయమ్
తైలమేవ చ నస్యార్థే నిత్యాభ్యాసేన శస్యతే ౩౩
శిరసః శ్లేష్మధామత్వాత్స్నేహాః స్వస్థస్య నేతరే
ఆశుకృచ్చిరకారిత్వం గుణోత్కర్షాపకృష్టతా ౩౪
మర్శే చ ప్రతిమర్శే చ విశేషో న భవేద్యది
కో మర్శం సపరీహారం సాపదం చ భజేత్తతః ౩౫
అచ్ఛపానవిచారాఖ్యౌ కుటీవాతాతపస్థితీ
అన్వాసమాత్రబస్తీ చ తద్వదేవ వినిర్దిశేత్ ౩౬
జీవన్తీజలదేవదారుజల దత్వక్సేవ్యగోపీహిమం

దార్వీత్వఙ్మధుకప్లవాగురువరీ పుణ్డ్రాహ్వబిల్వోత్పలమ్

ధావన్యౌ సురభిం స్థిరే కృమిహరం పత్రం త్రుటిం రేణుకాం కిఞ్జల్కం కమలాద్వలాం శతగుణే దివ్యేఽమ్భసి క్వాథయేత్ ౩౭

తైలాద్ర సం దశగుణం పరిశేష్య తేన

తైలం పచేత సలిలేన దశైవ వారాన్

పాకే క్షిపేచ్చ దశభే సమమాజదుగ్ధం

నస్యం మహాగుణముశన్త్యణుతైలమేతత్ ౩౮

ఘనోన్నతప్రసన్నత్వక్ స్కన్ధగ్రీవాస్యవక్షసః

దృఢేన్ద్రి యాస్తపలితా భవేయుర్నస్యశీలినః ౩౯

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం

సూత్రస్థానే నస్యవిధిర్నామ వింశోఽధ్యాయః ౨౦

ఏకవింశతితమోఽధ్యాయః

అథాతో ధూమపానవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

జత్రూర్ధ్వకఫవాతోత్థ వికారాణామజన్మనే

ఉచ్ఛేదాయ చ జాతానాం పిబేద్ధూమం సదాఽత్మవాన్ ౧

స్నిగ్ధో మధ్యః స తీక్ష్ణశ్చ వాతే వాతకఫే కఫే

యోజ్యః న రక్తపిత్తార్తివిరిక్తోదరమేహిషు ౨

తిమిరోర్ధ్వానిలాధ్మాన రోహిణీదత్తబస్తిషు

మత్స్యమద్యదధిక్షీరక్షౌద్ర స్నేహవిషాశిషు ౩

శిరస్యభిహతే పాణ్డురోగే జాగరితే నిశి

రక్తపిత్తాన్ధ్యబాధిర్యతృణ్మూర్చ్ఛామదమోహకృత్ ౪

ధూమోఽకాలేఽతిపీతో వా తత్ర శీతో విధిర్హితః

క్షుతజృమ్భితవిణ్మూత్రస్త్రీ సేవాశస్త్రకర్మణామ్ ౫

హ్రసస్య దన్తకాష్ఠస్య ధూమమన్తే పిబేన్మృదుమ్
కాలేష్వేషు నిశాహారనావనాన్తే చ మధ్యమమ్ ౬
నిద్రా నస్యాఞ్జనస్నానచ్ఛర్దితాన్తే విరేచనమ్
బస్తినేత్రసమద్ర వ్యం త్రికోశం కారయేదృజు ౭
మూలాగ్రేఽఙగుష్ఠకోలాస్థిప్రవేశం ధూమనేత్రకమ్
తీక్ష్ణ స్నేహనమధ్యేషు త్రీణి చత్వారి పఞ్చ చ ౮
అఙ్గులానాం క్రమాత్పాతుః ప్రమాణేనాష్టకాని తత్
ఋజూపవిష్టస్తచ్చేతా వివృతాస్యస్త్రిపర్యయమ్ ౯
పిధాయ చ్ఛిద్ర మేకైకం ధూమం నాసికయా పిబేత్
ప్రాక్ పిబేన్నాసయోత్క్లిష్టే దోషే ఘ్రాణశిరోగతే ౧౦
ఉత్క్లేశనార్థం వక్త్రేణ విపరీతం తు కణ్ఠగే
ముఖేనైవోద్వమేద్ధూమం నాసయా దృగ్విఘాతకృత్ ౧౧
ఆక్షేపమోక్షైః పాతవ్యో ధూమస్తు త్రిస్త్రిభిస్త్రిభిః
అహ్నః పిబేత్సకృత్ స్నిగ్ధం ద్విర్మధ్యం శోధనం పరమ్ ౧౨
త్రిశ్చతుర్వా మృదౌ తత్ర ద్ర వ్యాణ్యగురుగుగ్గులు
ముస్తస్థౌణేయశైలేయనల దోశీరవాలకమ్ ౧౩
వరాఙ్గకౌన్తీమధుకబిల్వ మజ్జైలవాలుకమ్
శ్రీవేష్టకం సర్జరసో ధ్యామకం మదనం ప్లవమ్ ౧౪
శల్లకీ కుఙ్కుమం మాషా యవాః కున్దురుకస్తిలాః
స్నేహః ఫలానాం సారాణాం మేదో మజ్జా వసా ఘృతమ్ ౧౫
శమనే శల్లకీ లాక్షా పృథ్వీకా కమలోత్పలమ్
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్షరోధ్రత్వచః సితా ౧౬
యష్టీమధు సువర్ణత్వక్ పద్మకం రక్తయష్టికా
గన్ధాశ్చాకుష్ఠతగరాః తీక్ష్ణే జ్యోతిష్మతీ నిశా ౧౭

దశమూలమనోహ్వాలం లాక్షా శ్వేతా ఫలత్రయమ్
గన్ధద్ర వ్యాణి తీక్ష్ణాని గణో మూర్ధ్నవిరేచనః ౧౮
జలే స్థితామహోరాత్రమిషీకాం ద్వాదశాఙ్గులామ్
పిష్టైర్ధూమౌషధైరేవం పఞ్చకృత్వః ప్రలేపయేత్ ౧౯
వర్తిరఙ్గుష్ఠకస్థూలా యవమధ్యా యథా భవేత్
ఛాయాశుష్కాం విగర్భాం తాం స్నేహాభ్యక్తాం యథాయథమ్ ౨౦
ధూమనేత్రార్పితాం పాతుమగ్నిప్లుష్టాం ప్రయోజయేత్
శరావసమ్పుటచ్ఛిద్రే నాడీం న్యస్య దశాఙ్గులామ్ ౨౧
అష్టాఙ్గులాం వా వక్త్రేణ కాసవాన్ ధూమమాపిబేత్ ౨౧॥౧౨
కాసః శ్వాసః పీనసో విస్వరత్వం
పూతిర్గన్ధః పాణ్డుతా కేశదోషః
కర్ణాస్యాక్షిస్రావ కణ్డ్వర్తిజాడ్యం
తన్ద్రా హిధ్మా ధూమపం న స్పృశన్తి ౨౨॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే ధూమపానవిధిర్నామైకవింశతితమోఽధ్యాయః ౨౧

ద్వావింశతితమోఽధ్యాయః
అథాతో గణ్డూషాదివిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
చతుష్ప్రకారో గణ్డూషః స్నిగ్ధః శమనశోధనౌ
రోపణశ్చ త్రయస్తత్ర త్రిషు యోజ్యాశ్చలాదిషు ౧
అన్త్యో వ్రణఘ్నః స్నిగ్ధోఽత్ర స్వాద్వమ్లపటుసాధితైః
స్నేహైః సంశమనస్తిక్త కషాయమధురౌషధైః ౨
శోధనస్తిక్తకట్వమ్లపటూష్ణైః రోపణః పునః

కషాయతిక్తకైః తత్ర స్నేహః క్షీరం మధూదకమ్ ౩
శుక్తం మద్యం రసో మూత్రం ధాన్యామ్లం చ యథాయథమ్
కల్కైర్యుక్తం విపక్వం వా యథాస్పర్శం ప్రయోజయేత్ ౪
దన్తహర్షే దన్తచాలే ముఖరోగే చ వాతికే
సుఖోష్ణమథవా శీతం తిలకల్కోదకం హితమ్ ౫
గణ్డూషధారణే నిత్యం తైలం మాంసరసోఽథవా
ఊషాదాహాన్వితే పాకే క్షతే చాగన్తుసమ్భవే ౬
విషే క్షారాగ్నిదగ్ధే చ సర్పిర్ధార్యం పయోఽథవా
వైశద్యం జనయత్యాశు సన్దధాతి ముఖే వ్రణాన్ ౭
దాహతృష్ణాప్రశమనం మధుగణ్డూషధారణమ్
ధాన్యామ్లమాస్యవైరస్యమల దౌర్గన్ధ్యనాశనమ్ ౮
తదేవాలవణం శీతం ముఖశోషహరం పరమ్
ఆశు క్షారామ్బుగణ్డూషో భినత్తి శ్లేష్మణశ్చయమ్ ౯
సుఖోష్ణోదకగణ్డూషైర్జాయతే వక్రలాఘవమ్
నివాతే సాతపే స్విన్నమృదితస్కన్ధకన్ధరః ౧౦
గణ్డూషమపిబన్ కిఞ్చిదున్నతాస్యో విధారయేత్
కఫపూర్ణాస్యతా యావత్స్రవద్ఘ్రాణాక్షతాఽథవా ౧౧
అసఞ్చార్యో ముఖే పూర్ణే గణ్డూషః కవలోఽన్యథా
మన్యాశిరఃకర్ణముఖాక్షిరోగాఃప్రసేకకణ్ఠామయమక్త్రశోషాః ౧౨
హృల్లాసతన్ద్రా రుచిపీనసాశ్చ సాధ్యా విశేషాత్కవలగ్రహేణ
కల్కో రసక్రియా చూర్ణస్త్రివిధం ప్రతిసారణమ్ ౧౩
యుఞ్జ్యాత్తత్ కఫరోగేషు గణ్డూషవిహితౌషధైః
ముఖాలేపస్త్రిధా దోషవిషహా వర్ణకృచ్చ సః ౧౪
ఉష్ణో వాతకఫేశస్తః శేషేష్వత్యర్థశీతలః

త్రిప్రమాణశ్చతుర్భాగత్రిభాగార్ధాఙ్గు లోన్నతిః ౧౫
అశుష్కస్య స్థితిస్తస్య శుష్కో దూషయతి చ్ఛవిమ్
తమార్ద్ర యిత్వాఽపనయేత్తదన్తేఽభ్యఙ్గ మాచరేత్ ౧౬
వివర్జయేద్దివాస్వప్నభాష్యాగ్న్యా తపశుక్రుధః
న యోజ్యః పీనసేఽజీర్ణే దత్తనస్యే హనుగ్రహే ౧౭
అరోచకే జాగరితే స తు హన్తి సుయోజితః
అకాలపలితవ్యఙ్గ వలీతిమిరనీలికాః ౧౮
కోలమజ్జా వృషాన్మూలం శాబరం గౌరసర్షపాః
సింహీమూలం తిలాః కృష్ణా దార్వీత్వఙ్నిస్తుషా యవాః ౧౯
దర్భమూలహిమోశీర శిరీషమిశితణ్డులాః
కుముదోత్పలకహ్లారదూర్వా మధుకచన్దనమ్ ౨౦
కాలీయకతిలోశీరమాంసీతగర పద్మకమ్
తాలీసగున్ద్రా పుణ్డ్రాహ్వయష్టీ కాశనతాగురు ౨౧
ఇత్యర్ధార్ధోదితా లేపా హేమన్తాదిషు షట్ స్మృతాః
ముఖాలేపనశీలానాం దృఢం భవతి దర్శనమ్ ౨౨
వదనం చాపరిమ్లానం శ్లక్ష్ణం తామరసోపమమ్
అభ్యఙ్గసేకపిచవో బస్తిశ్చేతి చతుర్విధమ్ ౨౩
మూర్ధత్రైలమ్ బహుగుణం తద్విద్యాదుత్తరోత్తరమ్
తత్రాభ్యఙ్గః ప్రయోక్తవ్యో రౌక్ష్యకణ్డూమలాదిషు ౨౪
అరూంషికాశిర స్తోదదాహపాకవ్రణేషు తు
పరిషేకః పిచుః కేశశాతస్ఫుటనధూపనే ౨౫
నేత్రస్తమ్భే చ బస్తిస్తు ప్రసుప్త్యర్దితజాగరే
నాసాస్యశోషే తిమిరే శిరోరోగే చ దారుణే ౨౬
విధిస్తస్య నిషణ్ణస్య పీఠే జానుసమే మృదౌ

శుద్ధాక్తస్విన్నదేహస్య దినాన్తే గవ్యమాహిషమ్ ౨౭
ద్వాదశాఙ్గులవిస్తీర్ణం చర్మపట్టం శిరఃసమమ్
ఆకర్ణబన్ధనస్థానం లలాటే వస్త్రవేష్టితే ౨౮
చైలవేణికయా బద్ధ్వా మాషకల్కేన లేపయేత్
తతో యథావ్యాధి శృతం స్నేహం కోష్ణం నిషేచయేత్ ౨౯
ఊర్ధ్వం కేశభువో యావదఙ్గులమ్ ధారయేచ్చ తమ్
ఆవక్త్రనాసికోత్క్లేదాద్దశాష్టౌ షట్ చలాదిషు ౩౦
మాత్రాసహస్రాణ్యరుజే త్వేకం స్కన్ధాది మర్దయేత్
ముక్తస్నేహస్య పరమం సప్తాహం తస్య సేవనమ్ ౩౧
ధారయేత్పూరణం కర్ణే కర్ణమూలం విమర్దయన్
రుజః స్యాన్మార్దవం యావన్మాత్రాశతమవేదనే ౩౨
యావత్పర్యేతి హస్తాగ్రం దక్షిణం జానుమణ్డలమ్
నిమేషోన్మేషకాలేన సమం మాత్రా తు సా స్మృతా ౩౩
కచసదనసితత్వ పిఞ్జరత్వం పరిఫుటనం
శిరసః సమీరరోగాన్
జయతి జనయతీన్ద్రి యప్రసాదం స్వరహనుమూ
ర్ధబలం చ మూర్ధ్నతైలమ్ ౩౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే గణ్డూషాదివిధిర్నామ ద్వావింశోఽధ్యాయః ౨౨

త్రయోవింశోఽధ్యాయః
అథాత ఆశ్చోతనాఞ్జనవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
సర్వేషామక్షి రోగాణామాదావాశ్చోతనం హితమ్

రుక్తోదకణ్డూఘర్షాశ్రుదాహరాగ నిబర్హణమ్ ౧
ఉష్ణం వాతే కఫే కోష్ణం తచ్ఛీతం రక్తపిత్తయోః
నివాతస్థస్య వామేన పాణినోన్మీల్య లోచనమ్ ౨
శుక్తౌ ప్రలమ్బయాఽన్యేన పిచువర్త్యా కనీనికే
దశ ద్వాదశం వా బిన్దూన్ ద్వ్యఙ్గులాదవసేచయేత్ ౩
తతః ప్రమృజ్య మృదునా చైలేనకఫవాతయోః
అన్యేన కోష్ణపానీయప్లుతేన స్వేదయేన్మృదు ౪
అత్యుష్ణతీక్ష్ణం రుగ్రాగదృఙ్నాశాయాక్షి సేచనమ్
అతిశీతం తు కురుతే నిస్తోదస్తమ్భవేదనాః ౫
కషాయవర్త్మతాం ఘర్షం కృచ్ఛ్రాదున్మేషణం బహు
వికారవృద్ధిమత్యల్పం సంరమ్భమపరిస్రుతమ్ ౬
గత్వా సన్ధిశిరోఘ్రాణముఖస్రోతాంసి భేషజమ్
ఊర్ధ్వగాన్నయనే న్యస్తమపవర్తయతే మలాన్ ౭
అథాఞ్జనం శుద్ధతనోర్నేత్రమాత్రాశ్రయే మలే
పక్వలిఙ్గేఽల్పశోఫాతి కణ్డూపైచ్ఛిల్యలక్షితే ౮
మన్దఘర్షాశ్రురాగేఽక్ష్ణి ప్రయోజ్యం ఘనదూషికే
ఆర్తే పిత్తకఫాసృగ్భిర్మారుతేన విశేషతః ౯
లేఖనం రోపణం దృష్టిప్రసాదనమితి త్రిధా
అఞ్జనమ్ లేఖనం తత్ర కషాయామ్లపటూషణైః ౧౦
రోపణం తిక్తకైర్ద్రవ్యైః స్వాదుశీతైః ప్రసాదనమ్
తీక్ష్ణాఞ్జనాభిసన్తప్తే నయనే తత్ప్రసాదనమ్ ౧౧
ప్రయుజ్యమానం లభతే ప్రత్యఞ్జనసమాహ్వయమ్
దశాఙ్గులా తనుర్మధ్యే శలాకా ముకులాననా ౧౨
ప్రశస్తా లేఖనే తామ్రీ రోపణే కాలలోహజా

అఙ్గులీ చ సువర్ణోత్థా రూప్యజా చ ప్రసాదనే ౧౩
పిణ్డో రసక్రియా చూర్ణస్త్రిధైవాఞ్జనకల్పనా
గురౌ మధ్యే లఘౌ దోషే తాం క్రమేణ ప్రయోజయేత్ ౧౪
హరేణుమాత్రా పిణ్డస్య వేల్లమాత్రా రసక్రియా
తీక్ష్ణస్య ద్విగుణం తస్య మృదునః చూర్ణితస్య చ ౧౫
ద్వే శలాకే తు తీక్ష్ణస్య తిస్రస్తదితరస్య చ
నిశి స్వప్నే న మధ్యాహ్నే మ్లానే నోష్ణగభస్తిభిః ౧౬
అక్షిరోగాయ దోషాః స్యుర్వర్ధితోత్పీడితద్రుతాః
ప్రాతః సాయం చ తచ్ఛాన్త్యై వ్యభ్రేఽకేఽతోఽఞ్జయేత్సదా ౧౭
వదన్త్యన్యే తు న దివా ప్రయోజ్యం తీక్ష్ణమఞ్జనమ్
విరేకదుర్బలం చక్షురాదిత్యం ప్రాప్య సీదతి ౧౮
స్వప్నేన రాత్రౌ కాలస్య సౌమ్యత్వేన చ తర్పితా
శీతసాత్మ్యా దృగాగ్నేయీ స్థిరతాం లభతే పునః ౧౯
అత్యుద్రిక్తే బలాసే తు లేఖనీయేఽథవా గదే
కామమహ్న్యపి నాత్యుష్ణే తీక్ష్ణమక్ష్ణి ప్రయోజయేత్ ౨౦
అశ్మనో జన్మ లోహస్య తత ఏవ చ తీక్ష్ణతా
ఉపఘాతోఽపి తేనైవ తథా నేత్రస్య తేజసః ౨౧
న రాత్రావపి శీతేఽతి నేత్రే తీక్ష్ణాఞ్జనం హితమ్
దోషమస్రావయేత్స్తబ్ధం కణ్డూజాడ్యాదికారి తత్ ౨౨
నాఞ్జయేద్భీతవమితవిరిక్తాశితవేగితే
క్రుద్ధజ్వరితతాన్తాక్షిశిరోరుక్శోకజాగరే ౨౩
అదృష్టేఽర్కే శిరఃస్నాతే పీతయోర్ధూమమద్యయోః
అజీర్ణేఽగ్న్యర్కసన్తప్తే దివాసుప్తే పిపాసితే ౨౪
అతితీక్ష్ణమృదుస్తోకబహ్వచ్ఛ ఘనకర్కశమ్

అత్యర్థశీతలం తప్తమఞ్జనం నావచారయేత్ ౨౫
అథానున్మీలయన్ దృష్టిమన్తః సఞ్చారయేచ్ఛనైః
అఞ్జితే వర్త్మనీ కిఞ్చిచ్చాలయేచ్చైవమఞ్జనమ్ ౨౬
తీక్ష్ణం వ్యాప్నోతి సహసా న చోన్మేషనిమేషణమ్
నిష్పీడనం చ వర్త్మభ్యాం క్షాలనం వా సమాచరేత్ ౨౭
అపేతౌషధసంరమ్భం నిర్వృతం నయనం యదా
వ్యాధిదోషర్తుయోగ్యాభిరద్భిః ప్రక్షాలయేత్తదా ౨౮
దక్షిణాఙ్గుష్ఠకేనాక్షి తతో వామం సవాససా
ఊర్ధ్వవర్త్మని సఙ్గృహ్య శోధ్యం వామేన చేతరత్ ౨౯
వర్త్మప్రాప్తోఽఞ్జనాద్దోషో రోగాన్ కుర్యాదతోఽన్యథా
కణ్డూజాడ్యేఽఞ్జనం తీక్ష్ణం ధూమం వా యోజయేత్ పునః ౩౦
తీక్ష్ణాఞ్జనాభితప్తే తు చూర్ణం ప్రత్యఞ్జనం హిమమ్ ౩౦-౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే ఆశ్చోతనాఞ్జనవిధిర్నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః౨౩

చతుర్వింశతితమోఽధ్యాయః
అథాతస్తర్పణపుటపాకవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
నయనే తామ్యతి స్తబ్ధే శుష్కే రూక్షేఽభిఘాతితే
వాతపిత్తాతురే జిహ్మే శీర్ణపక్ష్మావిలేక్షణే ౧
కృచ్ఛ్రోన్మీలశిరాహర్ష శిరోత్పాతతమోర్జునైః
స్యన్దమన్థాన్యతోవాత వాతపర్యాయశుక్రకైః ౨
ఆతురే శాన్తరాగాశ్రుశూలసంరమ్భదూషికే
నివాతే తర్పణం యోజ్యం శుద్ధయోర్మూర్ధ్నకాయయోః ౩

కాలే సాధారణే ప్రాతః సాయం వోత్తానశాయినః
యవమాషమయీం పాలద్యం నేత్రకోశాద్బహిః సమామ్ ౪
ద్వ్యఙ్గులోచ్చాం దృఢాం కృత్వా యథాస్వం సిద్ధమావపేత్
సర్పిర్నిమీలితే నేత్రే తప్తామ్బుప్రవిలాయితమ్ ౫
నక్తాన్ధ్యవాతతిమిరకృచ్ఛ్రబోధాదికే వసామ్
ఆపక్ష్మాగ్రాత్ అథోన్మేషం శనకైస్తస్య కుర్వతః ౬
మాత్రా విగణయేత్తత్ర వర్త్మసన్ధిసితాసితే
దృష్టౌ చ క్రమశో వ్యాధౌ శతం త్రీణి చ పఞ్చ చ ౭
శతాని సప్త చాష్టౌ చ దశ మన్థే దశానిలే
పిత్తే షట్ స్వస్థవృత్తే చ బలాసే పఞ్చ ధారయేత్ ౮
కృత్వాఽపాఙ్గే తతో ద్వారం స్నేహం పాత్రే నిగాలయేత్
పిబేచ్చ ధూమం నేక్షేత వ్యోమ రూపం చ భాస్వరమ్ ౯
ఇత్థం ప్రతిదినం వాయౌ పిత్తే త్వేకాన్తరం కఫే
స్వస్థే చ ద్వ్యన్తరం దద్యాదాతృప్తేరితి యోజయేత్ ౧౦
ప్రకాశక్షమతా స్వాస్థ్యం విశదం లఘు లోచనమ్
తృప్తే విపర్యయోఽతృప్తేఽతితృప్తే శ్లేష్మజా రుజః ౧౧
స్నేహపీతా తనురివ క్లాన్తా దృష్టిర్హి సీదతి
తర్పణానన్తరం తస్మాద్దృగ్బలాధానకారిణమ్ ౧౨
పుటపాకం ప్రయుఞ్జీత పూర్వోక్తేష్వేవ యక్ష్మసు
స వాతే స్నేహనః శ్లేష్మసహితే లేఖనో హితః ౧౩
దృగ్దౌర్బల్యేఽనిలే పిత్తే రక్తే స్వస్థే ప్రసాదనః
భూశయప్రసహానూపమేదో మజ్జవసామిషైః ౧౪
స్నేహనం పయసా పిష్టైర్జీవనీయైశ్చ కల్పయేత్
మృగపక్షియకృన్మాంసముక్తా యస్తామ్రసైన్ధవైః ౧౫

స్రోతోజశఙ్ఖ ఫేనాలైర్లేఖనం మస్తుకల్కితైః
మృగపక్షియకృన్మజ్జవసాన్త్ర హృదయామిషైః ౧౬
మధురైః సఘృతైః స్తన్యక్షీరపిష్టైః ప్రసాదనమ్
బిల్వమాత్రం పృథక్ పిణ్డం మాంసభేషజకల్కయోః ౧౭
ఉరుబూకవటామ్భోజపత్రైః స్నేహాదిషు క్రమాత్
వేష్టయిత్వా మృదా లిప్తం ధవధన్వనగోమయైః ౧౮
పచేత్ప్రదీప్తైరగ్న్యాభం పక్వం నిష్పీడ్య తద్రసమ్
నేత్రే తర్పణవద్యుఞ్జ్యాత్ శతం ద్వే త్రీణి ధారయేత్ ౧౯
లేఖనస్నేహనాన్త్యేషు కోష్ణౌ పూర్వో హిమోఽపరః
ధూమపోఽన్తే తయోరేవ యోగాస్తత్ర చ తృప్తివత్ ౨౦
తర్పణం పుటపాకం చ నస్యానర్హే న యోజయేత్
యావన్త్యహాని యుఞ్జీత ద్విస్తతో హితభాగ్భవేత్ ౨౧
మాలతీమల్లికాపుష్పైర్బద్ధాక్షో నివసేన్నిశామ్ ౨౧॥౧౨
సర్వాత్మనా నేత్రబలాయ యత్నంకుర్వీత నస్యాఞ్జనతర్పణాద్యైః
దృష్టిశ్చ నష్టా వివిధం జగచ్చతమోమయం జాయత ఏకరూపమ్ ౨౨॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే తర్పణపుటపాకవిధిర్నామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః ౨౪

పఞ్చవింశతితమోఽధ్యాయః
అథాతో యన్త్రవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
నానావిధానాం శల్యానాం నానాదేశప్రబాధినామ్
ఆహర్తుమభ్యుపాయో యస్తద్యన్త్రం యచ్చ దర్శనే ౧
అర్శోభగన్దరాదీనాం శస్త్రక్షారాగ్ని యోజనే

శేషాఙ్గపరిరక్షాయాం తథా బస్త్యాదికర్మణి ౨
ఘటికాలాబుశృఙ్గం చ జామ్బవౌష్ఠాదికాని చ
అనేకరూపకార్యాణి యన్త్రాణి వివిధాన్యతః ౩
వికల్ప్య కల్పయేద్బుద్ధ్యా యథాస్థూలం తు వక్ష్యతే
తుల్యాని కఙ్కసింహర్క్షకాకాదిమృగపక్షిణామ్ ౪
ముఖైర్ముఖాని యన్త్రాణాం కుర్యాత్తత్సంజ్ఞకాని చ
అష్టాదశాఙ్గులాయామాన్యాయసాని చ భూరిశః ౫
మసూరాకారపర్యన్తైః కణ్ఠే బద్ధాని కీలకైః
విద్యాత్స్వస్తికయన్త్రాణి మూలేఽఙ్కుశనతాని చ ౬
తైర్దృఢైరస్థిసంలగ్నశల్యాహరణమిష్యతే
కీలబద్ధవిముక్తాగ్రౌ సన్దంశౌ షోడశాఙ్గులౌ ౭
త్వక్సిరాస్నాయుపిశితలగ్నశల్యాపకర్షణౌ
షడఙ్గులోఽన్యో హరణే సూక్ష్మశల్యోపపక్ష్మణామ్ ౮
ముచుణ్డీ సూక్ష్మదన్తర్జుర్మూలే రుచకభూషణా
గమ్భీరవ్రణమాంసానామర్మణః శేషితస్య చ ౯
ద్వే ద్వాదశాఙ్గులే మత్స్యతాలవత్ ద్వ్యేకతాలకే
తాలయన్త్రే స్మృతే కర్ణనాడీశల్యాపహారిణీ ౧౦
నాడీయన్త్రాణి సుషిరాణ్యేకానేకముఖాని చ
స్రోతోగతానాం శల్యానామామయానాం చ దర్శనే ౧౧
క్రియాణాం సుకరత్వాయ కుర్యాదాచూషణాయ చ
తద్విస్తారపరీణాహదైర్ఘ్యం స్రోతోనురోధతః ౧౨
దశాఙ్గులాఽర్ధనాహాన్తః కణ్ఠశల్యావలోకినీ
నాడీ పఞ్చముఖచ్ఛిద్రా చతుష్కర్ణస్య సఙ్గ్రహే ౧౩
వారఙ్గస్య ద్వికర్ణస్య త్రిచ్ఛిద్రా తత్ప్రమాణతః

వారఙ్గకర్ణ సంస్థానానాహదైర్ఘ్యానురోధతః ౧౪
నాడీరేవంవిధాశ్చాన్యా ద్ర ష్టుం శల్యాని కారయేత్
పద్మకర్ణియా మూర్ధ్ని సదృశీ ద్వాదశాఙ్గులా ౧౫
చతుర్థసుషిరా నాడీ శల్యనిర్ఘాతినీ మతా
అర్శసాం గోస్తనాకారం యన్త్రకం చతురఙ్గులమ్ ౧౬
నాహే పఞ్చాఙ్గులం పుంసా ప్రమదానాం షడఙ్గులమ్
ద్విచ్ఛిద్రం దర్శనే వ్యాధేరేకచ్ఛిద్రం తు కర్మణి ౧౭
మధ్యేఽస్య త్ర్యఙ్గులం ఛిద్ర మఙ్గుష్ఠోదరవిస్తృతమ్
అర్ధాఙ్గులోచ్ఛ్రితోద్వృత్తకర్ణికం చ తదూర్ధ్వతః ౧౮
శమ్యాఖ్యం తాదృగచ్ఛిద్రం యన్త్రమర్శఃప్రపీడనమ్
సర్వథాఽపనయేదోష్ఠం ఛిద్రా దూర్ధ్వం భగన్దరే ౧౯
ఘ్రాణార్బుదార్శసామేకచ్ఛిద్రా నాడ్యఙ్గులద్వయా
ప్రదేశినీపరీణాహా స్యాద్భగన్దరయన్త్రవత్ ౨౦
అఙ్గులిత్రాణకం దాన్తం వార్క్షం వా చతురఙ్గులమ్
ద్విచ్ఛిద్రం గోస్తనాకారం తద్వక్త్రవివృతౌ సుఖమ్ ౨౧
యోనివ్రణేక్షణం మధ్యే సుషిరం షోడశాఙ్గులమ్
ముద్రా బద్ధం చతుర్భిత్తమమ్భోజముకులాననమ్ ౨౨
చతుఃశలాకమాక్రాన్తం మూలే తద్వికసేన్ముఖే
యన్త్రే నాడీవ్రణాభ్యఙ్గక్షాలనాయ షడఙ్గులే ౨౩
బస్తియన్త్రాకృతీ మూలే ముఖేఽఙగుష్ఠకలాయఖే
అగ్రతోఽకర్ణికే మూలే నిబద్ధమృదుచర్మణీ ౨౪
ద్విద్వారా నలికా పిచ్ఛనలికా వోదకోదరే
ధూమబస్త్యాదియన్త్రాణి నిర్దిష్టాని యథాయథమ్ ౨౫
త్ర్యఙ్గులాస్యం భవేచ్ఛృఙ్గం చూషణేఽష్టాదశాఙ్గులమ్

అగ్రే సిద్ధార్థకచ్ఛిద్రం సునద్ధం చూచుకాకృతి ౨౬
స్యాద్ద్వాదశాఙ్గులో ఽలాబుర్నాహే త్వష్టాదశాఙ్గులః
చతుస్త్ర్యఙ్గులవృత్తాస్యో దీప్తోఽన్త శ్లేష్మరక్తహృత్ ౨౭
తద్వద్ఘటీహితా గుల్మవిలయోన్నమనే చ సా
శలాకాఖ్యాని యన్త్రాణి నానాకర్మాకృతీని చ ౨౮
యథాయోగప్రమాణాని తేషామేషణకర్మణీ
ఉభే గణ్డూపదముఖే స్రోతోభ్యః శల్యహారిణీ ౨౯
మసూరదలవక్త్రే ద్వే స్యాతామష్టనవాఙ్గులే
శఙ్కవః షట్ ఉభౌ తేషాం షోడశద్వాదశాఙ్గులౌ ౩౦
వ్యూహనేఽహిఫణావక్త్రౌ ద్వౌ దశద్వాదశాఙ్గులౌ
చాలనే శరపుఙ్ఖాస్యౌ ఆహార్యే బడిశాకృతీ ౩౧
నతోఽగ్రే శఙ్కునా తుల్యో గర్భశఙ్కురితి స్మృతః
అష్టాఙ్గులాయత స్తేన మూఢగర్భం హరేత్ స్త్రియాః ౩౨
అశ్మర్యాహరణం సర్పఫణావద్వక్రమగ్రతః
శరపుఙ్ఖముఖం దన్తపాతనం చతురఙ్గులమ్ ౩౩
కార్పాసవిహితోష్ణీషాః శలాకాః షట్ ప్రమార్జనే
పాయావాసన్నదూరార్థే ద్వే దశద్వాదశాఙ్గులే ౩౪
ద్వే షట్సప్తాఙ్గులే ఘ్రాణే ద్వే కర్ణేఽష్టనవాఙ్గులే
కర్ణశోధనమశ్వత్థపత్త్రప్రాన్తం స్రువాననమ్ ౩౫
శలాకాజామ్బవౌష్ఠానాం క్షారేఽగ్నౌ చ పృథక్ త్రయమ్
యుఞ్జ్యాత్ స్థూలాణుదీర్ఘాణాం శలాకామన్త్రవర్త్మని ౩౬
మధ్యోర్ధ్వవృత్తదణ్డాం చ మూలే చార్ధేన్దుసన్నిభామ్
కోలాస్థిదలతుల్యాస్యా నాసార్శోర్బుదదాహకృత్ ౩౭
అష్టాఙ్గులా నిమ్నముఖాస్తిస్రః క్షారౌషధక్రమే

కనీనీమధ్యమానామీనఖ మానసమైర్ముఖైః ౩౮
స్వంస్వముక్తాని యన్త్రాణి మేఢ్రశుద్ధ్యఞ్జనాదిషు
అనుయన్త్రాణ్యయస్కాన్తరజ్జువస్త్రాశ్మముద్గరాః ౩౯
వధ్రాన్త్రజిహ్వాబాలాశ్చ శాఖానఖముఖద్విజాః
కాలః పాకః కరః పాదో భయం హర్షశ్చ తత్క్రియాః ౪౦
ఉపాయవిత్త్ప్రవిభజేదాలోచ్య నిపుణం ధియా ౪౦-౨
నిర్ఘాతనోన్మథన పూరణమార్గశుద్ధి సంవ్యూహనాహరణ బన్ధనపీడనాని
ఆచూషణోన్నమన నామ నచాలభఙ్గ వ్యావర్తనర్జుకరణాని చయన్త్రకర్మ ౪౧-౨
వివర్తతే సాధ్వవగాహతే చ
గ్రాహ్యం గృహీత్వోద్ధరతే చ యస్మాత్
యన్త్రేష్వతః కఙ్కముఖం ప్రధానం
స్థానేషు సర్వేష్వధికారి యచ్చ ౪౨-౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే యన్త్రవిధిర్నామ పఞ్చవింశతితమోఽధ్యాయః ౨౫

షడ్వింశోఽధ్యాయః
అథాతః శస్త్రవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
షడ్వింశతిః సుకర్మా రైర్ఘటితాని యథావిధి
శస్త్రాణి రోమవాహీని బాహుల్యేనాఙ్గులాని షట్ ౧
సురుపాణి సుధారాణి సుగ్రహాణి చ కారయేత్
అకరాలాని సుధ్మాతసుతీక్ష్ణావర్తితేఽయసి ౨
సమాహితముఖాగ్రాణి నీలామ్భోజచ్ఛవీని చ
నామానుగతరూపాణి సదా సన్నిహితాని చ ౩

స్వోన్మానార్ధచతుర్థాంశఫలాన్యేకైకశోఽపి చ
ప్రాయో ద్విత్రాణి యుఞ్జీత తాని స్థానవిశేషతః ౪
మిణ్డలాగ్రం వృద్ధిపత్రముత్పలాధ్యర్ధ్ధ ధారకే
సర్పైషణ్యౌ వేతసాఖ్యం శరార్యాస్యత్రికూర్చకే ౧
కుశాస్యం సాటవదనమన్తర్వక్త్రార్ధచన్ద్ర కే కిమ్
వ్రీహిముఖం కుఠారీ చ శలాకాఙ్గులిశస్త్రకే ౨
బడిశం కరపత్రాఖ్యం కర్తరీ నఖశస్త్రకమ్
దన్తలేఖనకం సూచ్యః కూర్చో నామ ఖజాహ్వయమ్ ౩
ఆరా చతుర్విధాకారా తథా స్యాత్కర్ణవేధనీ ౪
మణ్డలాగ్రం ఫలే తేషాం తర్జన్యన్తర్నఖాకృతి
లేఖనే ఛేదనే యోజ్యం పోథకీశుణ్ఠికాదిషు ౫
వృద్ధిపత్రం క్షురాకారం ఛేదభేదనపాటనే
ఋజ్వగ్రమున్నతే శోఫే గమ్భీరే చ తదన్యథా ౬
నతాగ్రం పృష్ఠతో దీర్ఘహ్రస్వవక్త్రం యథాశ్రయమ్
ఉత్పలాధ్యర్ధధారాఖ్యే భేదనే ఛేదనే తథా ౭
సర్పాస్యం ఘ్రాణకర్ణార్శశ్ఛేదనేఽధాఙ్గులం ఫలే
గతేరన్వేషణే శ్లక్ష్ణా గణ్డూపదముఖైషణీ ౮
భేదనార్థేఽపరా సూచీముఖా మూలనివిష్టఖా
వేతసం వ్యధనే స్రావ్యే శరార్యాస్యత్రికూర్చకే ౯
కుశాటావదనే స్రావ్యే ద్వ్యఙ్గులం స్యాత్తయోః ఫలమ్
తద్వదన్తర్ముఖం తస్య ఫలమధ్యర్ధమఙ్గులమ్ ౧౦
అర్ధచన్ద్రా ననం చైతత్ తథాఽధ్యర్ధాఙ్గులం ఫలే
వ్రీహివక్త్రం ప్రయోజ్యం చ తచ్ఛిరోదరయోర్వ్యధే ౧౧
పృథుః కుఠారీ గోదన్తసదృశార్ధాఙ్గులాననా

తయోర్ధ్వదణ్డయా విధ్యేదుపర్యస్థ్నాం స్థితాం శిరామ్ ౧౨
తామ్రీ శలాకా ద్విముఖీ ముఖే కురుబకాకృతిః
లిఙ్గనాశం తథా విధ్యేత్ కుర్యాదఙ్గులిశస్త్రకమ్ ౧౩
ముద్రి కానిర్గతముఖం ఫలే త్వర్ధాఙ్గులాయతమ్
యోగతో వృద్ధిపత్రేణ మణ్డలాగ్రేణ వా సమమ్ ౧౪
తత్ప్రదేశిన్యగ్రపర్వ ప్రమాణార్పణముద్రి కమ్
సూత్రబద్ధం గలస్రోతోరోగచ్ఛేదనభేదనే ౧౫
గ్రహణే శుణ్ఠికార్మాదేర్బడిశం సునతాననమ్
ఛేదేఽస్థ్నా కరపత్రం తు ఖరధారం దశాఙ్గులమ్ ౧౬
విస్తారే ద్వ్యఙ్గులం సూక్ష్మదన్తం సుత్సరుబన్ధనమ్
స్నాయుసూత్రకచచ్ఛేదే కర్తరీ కర్తరీనిభా ౧౭
వక్రర్జుధారం ద్విముఖం నఖశస్త్రం నవాఙ్గులమ్
సూక్ష్మశల్యోద్ధృతిచ్ఛేదభేదప్రచ్ఛానలేఖనే ౧౮
ఏకధారం చతుష్కోణం ప్రబద్ధాకృతి చైకతః
దన్తలేఖనకం తేన శోధయేద్దన్తశర్కరామ్ ౧౯
వృత్తా గూఢదృఢాః పాశే తిస్రః సూచ్యోఽత్ర సీవనే
మాంసలానాం ప్రదేశానాం త్ర్యస్రా త్ర్యఙ్గులమాయతా ౨౦
అల్పమాంసాస్థిసన్ధిస్థవ్రణానాం ద్వ్యఙ్గులాయతా
వ్రీహివక్త్రా ధనుర్వక్రా పక్వామాశయమర్మసు ౨౧
సా సార్ధద్వ్యఙ్గులా సర్వవృత్తాస్తాశ్చతురఙ్గులాః
కూర్చో వృత్తైకపీఠస్థాః సప్తాష్టౌ వా సుబన్ధనాః ౨౨
స యోజ్యో నీలికావ్యఙ్గకేశశాతేషు కుట్టనే
అర్ధాఙ్గులముఖైర్వృత్తైరష్టాభిః కణ్టకైః ఖజః ౨౩
పాణిభ్యాం మథ్యమానేన ఘ్రాణాత్తేన హరేదసృక్

వ్యధనం కర్ణపాలీనాం యూథికాముకులాననమ్ ౨౪
ఆరాఽధాఙ్గులవృత్తాస్యా తత్రప్రవేశా తథోర్ధ్వతః
చతురస్రా తయా విధ్యేచ్ఛోఫం పక్వామసంశయే ౨౫
కర్ణపాలద్యం చ బహలామ్ బహలాయాశ్చ శస్యతే
సూచీ త్రిభాగసుషిరా త్ర్యఙ్గులా కర్ణవేధనీ ౨౬
జలౌకఃక్షారదహన కాచోపలనఖాదయః
అలౌహాన్యనుశస్త్రాణి తాన్యేవం చ వికల్పయేత్ ౨౭
అపరాణ్యపి యన్త్రాదీన్యుపయోగం చ యౌగికమ్
ఉత్పాట్యపాట్యసీవ్యైష్యలేఖ్యప్రచ్ఛానకుట్టనమ్ ౨౮
ఛేద్యం భేద్యం వ్యధో మన్థో గ్రహో దాహశ్చ తత్క్రియాః
కుణ్ఠఖణ్డతను స్థూలహ్రస్వదీర్ఘత్వవక్రతాః ౨౯
శస్త్రాణాం ఖరధారత్వమష్టౌ దోషాః ప్రకీర్తితాః
ఛేదభేదనలేఖ్యార్థం శస్త్రం వృన్తఫలాన్తరే ౩౦
తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠై ర్గృహ్ణీయాత్సుసమాహితః
విస్రావణాని వృన్తాగ్రే తర్జన్యఙ్గుష్ఠకేన చ ౩౧
తలప్రచ్ఛన్నవృన్తాగ్రం గ్రాహ్యం వ్రీహిముఖం ముఖే
మూలేష్వాహరణార్థాని క్రియాసౌకర్యతోఽపరమ్ ౩౨
స్యాన్నవాఙ్గులవిస్తారః సుఘనో ద్వాదశాఙ్గులః
క్షౌమపత్రోర్ణకౌశేయదుకూల మృదుచర్మజః ౩౩
విన్యస్తపాశః సుస్యూతః సాన్తరోర్ణాస్థశస్త్రకః
శలాకాపిహితాస్యశ్చ శస్త్రకోశః సుసఞ్చయః ౩౪
జలౌకసస్తు సుఖినాం రక్తస్రావాయ యోజయేత్
దుష్టామ్బుమత్స్య భేకాహిశవకోథమలోద్భవాః ౩౫
రక్తాః శ్వేతా భృశం కృష్ణాశ్చపలాః స్థూలపిచ్ఛిలాః

ఇన్ద్రా యుధవిచిత్రోర్ధ్వరాజయో రోమశాశ్చ తాః ౩౬
సవిషా వర్జయేత్ తాభిః కణ్డూపాకజ్వర భ్రమాః
విషపిత్తాస్రనుత్కార్యం తత్ర శుద్ధామ్బుజాః పునః ౩౭
నిర్విషాః శైవలశ్యావా వృత్తా నీలోర్ధ్వరాజయః
కషాయపృష్ఠాస్తన్వఙ్గ్యః కిఞ్చిత్పీతోదరాశ్చ యాః ౩౮
తా అప్యసమ్యగ్వమనాత్ ప్రతతం చ నిపాతనాత్
సీదన్తీః సలిలం ప్రాప్య రక్తమత్తా ఇతి త్యజేత్ ౩౯
అథేతరా నిశాకల్కయుక్తేఽమ్బుని పరిప్లుతాః
అవన్తిసోమే తక్రే వా పునశ్చాశ్వాసితా జలే ౪౦
లాగయేద్ఘృతమృత్స్నాన్యరక్తశస్త్ర నిపాతనైః
పిబన్తీరున్నత స్కన్ధాశ్ఛాదయేన్మృదువాససా ౪౧
సమ్పృక్తాద్దుష్టశుద్ధాస్రాజ్జలౌకా దుష్టశోణితమ్
ఆదత్తే ప్రథమం హంసః క్షీరం క్షీరోదకాదివ ౪౨
గుల్మార్శోవిద్ర ధీన్ కుష్ఠవాతరక్తగలామయాన్
నేత్రరుగ్విషవీసర్పాన్ శమయన్తి జలౌకసః ౧
దంశస్య తోదే కణ్డ్వాం వా మోక్షయేత్ వామయేచ్చ తామ్
పటుతైలాక్తవదనాం శ్లక్ష్ణకణ్డనరూషితామ్ ౪౩
రక్షన్ రక్తమదాదమ్భాయః సప్తాహం తా న పాతయేత్
పూర్వవత్ పటుతా దార్ఢ్యం సమ్యగ్వాన్తే జలౌకసామ్ ౪౪
క్లమోఽతియోగాన్మృత్యుర్వా దుర్వాన్తే స్తబ్ధతా మదః
అన్యత్రాన్యత్ర తాః స్థాప్యా ఘటే మృత్స్నామ్బుగర్భిణి ౪౫
లాలాదికోథనాశార్థం సవిషాః స్యుస్తదన్వయాత్
అశుద్ధౌ స్రావయేద్ధంశాన్ హరిద్రా గుడమాక్షికైః ౪౬
శతధౌతాజ్యపిచవస్తతో లేపాశ్చ శీతలాః

దుష్టరక్తాపగమనాత్సద్యో రాగరుజాం శమః ౪౭
అశుద్ధం చలితం స్థానాత్స్థితం రక్తం వ్రణాశయే
వ్యమ్లీభవేత్పర్యుషితం తస్మాత్తత్స్రావయేత్పునః ౪౮
యుఞ్జ్యాన్నాలాబుఘటికా రక్తే పిత్తేన దూషితే
తాసామనలసంయోగాత్ యుఞ్జ్యాత్తు కఫవాయునా ౪౯
కఫేన దుష్టం రుధిరం న శృఙ్గేణ వినిర్హరేత్
స్కన్నత్వాత్ వాతపిత్తాభ్యాం దుష్టం శృఙ్గేణ నిర్హరేత్ ౫౦
గాత్రం బద్ధ్వోపరి దృఢం రజ్జ్వా పట్టేన వా సమమ్
స్నాయుసన్ధ్యస్థిమర్మాణి త్యజన్ ప్రచ్ఛానమాచరేత్ ౫౧
అధోదేశప్రవిసృతైః పదైరుపరిగామిభిః
న గాఢఘనతిర్యగ్భిర్న పదే పదమాచరన్ ౫౨
ప్రచ్ఛానేనైకదేశస్థం గ్రథితం జలజన్మభిః
హరేచ్ఛృఙ్గాదిభిః సుప్తమసృగ్వ్యాపి శిరావ్యధైః ౫౩
ప్రచ్ఛానం పిణ్డితే వా స్యాత్ అవగాఢే జలౌకసః
త్వక్స్థేఽలాబుఘటీశృఙ్గమ్ శిరైవ వ్యాపకేఽసృజి ౫౪
వాతాదిధామ వా శృఙ్గజలౌకోలాబుభిః క్రమాత్
స్రుతాసృజః ప్రదేహాద్యైః శీతైః స్యాద్వాయుకోపతః ౫౫
సతోదకణ్డూః శోఫస్తం సర్పిషోష్ణేన సేచయేత్ ౫౫ ॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే శస్త్రవిధిర్నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః ౨౬

సప్తవింశోఽధ్యాయః
అథాతః సిరావ్యధవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

మధురం లవణం కిఞ్చిదశీతోష్ణమసంహతమ్
పద్మేన్ద్ర గోపహేమావిశశలోహిత లోహితమ్ ౧
లోహితం ప్రభవః శుద్ధం తనోస్తేనైవ చ స్థితిః
తత్పిత్తశ్లేష్మలైః ప్రాయో దూష్యతే కురుతే తతః ౨
విసర్పవిద్ర ధిప్లీహగుల్మాగ్ని సదనజ్వరాన్
ముఖనేత్రశిరో రోగమదతృడ్లవణాస్యతాః ౩
కుష్ఠవాతాస్రపిత్తాస్రకట్వమ్లోద్గిరణ భ్రమాన్
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైరుపక్రాన్తాశ్చ యే గదాః ౪
సమ్యక్సాధ్యా న సిధ్యన్తి తే చ రక్తప్రకోపజాః
తేషు స్రావయితుం రక్తముద్రి క్తం వ్యధయేత్సిరామ్ ౫
న తూనషోడశాతీతసప్తత్యబ్ద స్రుతాసృజామ్
అస్నిగ్ధాస్వేదితాత్యర్థస్వేదితానిలరోగిణామ్ ౬
గర్భిణీసూతికాజీర్ణ పిత్తాస్రశ్వాసకాసినామ్
అతీసారోదరచ్ఛర్దిపాణ్డుసర్వాఙ్గ శోఫినామ్ ౭
స్నేహపీతే ప్రయుక్తేషు తథా పఞ్చసు కర్మసు
నాయన్త్రితాం సిరాం విధ్యేన్న తిర్యఞ్నాప్యనుత్థితామ్ ౮
నాతిశీతోష్ణ వాతాభ్రేష్వన్యత్రాత్యయికాద్గదాత్
శిరోనేత్రవికారేషు లలాట్యాం మోక్షయేత్సిరామ్ ౯
అపాఙ్గ్యాముపనాస్యాం వా కర్ణరోగేషు కర్ణజామ్
నాసారోగేషు నాసాగ్రే స్థితామ్ నాసాలలాటయోః ౧౦
పీనసే ముఖరోగేషు జిహ్వోష్ఠహనుతాలుగాః
జత్రూర్ధ్వగ్రన్థిషు గ్రీవాకర్ణశఙ్ఖశిరఃశ్రితాః ౧౧
ఉరోపాఙ్గలలాటస్థా ఉన్మాదే ఽపస్మృతౌ పునః
హనుసన్ధౌ సమస్తే వా శిరాం భ్రూమధ్యగామినీమ్ ౧౨

విద్ర ధౌ పార్శ్వశూలే చ పార్శ్వకక్షాస్తనాన్తరే
తృతీయకేంఽసయోర్మధ్యే స్కన్ధస్యాధశ్చతుర్థకే ౧౩
ప్రవాహికాయాం శూలిన్యాం శ్రోణితో ద్వ్యఙ్గులే స్థితామ్
శుక్రమేఢ్రామయే మేఢ్రే ఊరుగాం గలగణ్డయోః ౧౪
గృధ్రస్యాం జానునోఽధస్తాదూర్ధ్వం వా చతురఙ్గులే
ఇన్ద్ర బస్తేరధోఽపచ్యాం ద్వ్యఙ్గులే చతురఙ్గులే ౧౫
ఊర్ధ్వం గుల్ఫస్య సక్థ్యర్తౌ తథా క్రోష్టుకశీర్షకే పాదదాహే ఖుడే హర్షే విపాద్యాం వాతకణ్టకే ౧౬
చిప్పే చ ద్వ్యఙ్గులే విధ్యేదుపరి క్షిప్రమర్మణః
గృధ్రస్యామివ విశ్వాచ్యామ్ యథోక్తానామదర్శనే ౧౭
మర్మహీనే యథాసన్నే దేశేఽన్యా వ్యధయేత్ సిరామ్
అథ స్నిగ్ధతనుః సజ్జసర్వోపకరణో బలీ ౧౮
కృతస్వస్త్యయనః స్నిగ్ధరసాన్నప్రతిభోజితః
అగ్నితాపాతపస్విన్నో జానూచ్చాసనసంస్థితః ౧౯
మృదుపట్టాత్తకేశాన్తో జానుస్థాపితకూర్పరః
ముష్టిభ్యాం వస్త్రగర్భాభ్యాం మన్యే గాఢం నిపీడయేత్ ౨౦
దన్తప్రపీడనోత్కాసగణ్డాధ్మానాని చాచరేత్
పృష్ఠతో యన్త్రయేచ్చైనం వస్త్రమావేష్టయన్నరః ౨౧
కన్ధరాయాం పరిక్షిప్య న్యస్యాన్తర్వామతర్జనీమ్
ఏషోఽన్తర్ముఖవర్జ్యానాం సిరాణాం యన్త్రణే విధిః ౨౨
తతో మధ్యమయాఽఙగుల్యా వైద్యోఽఙగుష్ఠవిముక్తయా
తాడయేత్ ఉత్థితాం జ్ఞాత్వా స్పర్శాద్వాఽఙగుష్ఠపీడనైః ౨౩
కుఠార్యా లక్షయేన్మధ్యే వామహస్తగృహీతయా
ఫలోద్దేశే సునిష్కమ్పం సిరాం తద్వచ్చ మోక్షయేత్ ౨౪
తాడయన్ పీడయంశ్చైనాం విధ్యేద్వ్రీహిముఖేన తు

అఙ్గుష్ఠేనోన్నమయ్యాగ్రే నాసికాముపనాసికామ్ ౨౫
అభ్యున్నతవిదష్టాగ్రజిహ్వ స్యాధస్తదాశ్రయామ్
యన్త్రయేత్స్తనయోరూర్ధ్వం గ్రీవాశ్రితసిరావ్యధే ౨౬
పాషాణగర్భహస్తస్య జానుస్థే ప్రసృతే భుజే
కుక్షేరారభ్య మృదితే విధ్యేద్బద్ధోర్ధ్వపట్టకే ౨౭
విధ్యేద్ధస్తశిరాం బాహావనాకుఞ్చితకూర్పరే
బద్ధ్వా సుఖోపవిష్టస్య ముష్టిమఙ్గుష్ఠగర్భిణమ్ ౨౮
ఊర్ధ్వం వేధ్యప్రదేశాచ్చ పట్టికాం చతురఙ్గులే
విధ్యేదాలమ్బమానస్య బాహుభ్యాం పార్శ్వయోః సిరామ్ ౨౯
ప్రహృష్టే మేహనే జఙ్ఘాసిరాం జానున్యకుఞ్చితే
పాదే తు సుస్థితేఽధస్తాజ్జానుసన్ధేర్నిపీడితే ౩౦
గాఢం కరాభ్యామాగుల్ఫం చరణే తస్య చోపరి
ద్వితీయే కుఞ్చితే కిఞ్చిదారూఢే హస్తవత్తతః ౩౧
బద్ధ్వా విధ్యేత్సిరామ్ ఇత్థమనుక్తేష్వపి కల్పయేత్
తేషు తేషు ప్రదేశేషు తత్తద్యన్త్రముపాయవిత్ ౩౨
మాంసలే నిక్షిపేద్దేశే వ్రీహ్యాస్యం వ్రీహిమాత్రకమ్
యవార్ధమస్థ్నాముపరి సిరాం విధ్యన్ కుఠారికామ్ ౩౩
సమ్యగ్విద్ధా స్రవేద్ధారాం యన్త్రే ముక్తే తు న స్రవేత్
అల్పకాలం వహత్యల్పం దుర్విద్ధా తైలచూర్ణనైః ౩౪
సశబ్దమతివిద్ధా తు స్రవేద్దుఃఖేన ధార్యతే
భీమూర్చ్ఛాయన్త్రశైథిల్య కుణ్ఠశస్త్రాతితృప్తయః ౩౫
క్షామత్వవేగితాస్వేదా రక్తస్యాస్రుతి హేతవః
అసమ్యగస్రే స్రవతి వేల్లవ్యోషనిశానతైః ౩౬
సాగారధూమలవణ తైలైర్దిహ్యాచ్చిరాముఖమ్

సమ్యక్ప్రవృత్తే కోష్ణేన తైలేన లవణేన చ ౩౭
అగ్రే స్రవతి దుష్టాస్రం కుసుమ్భాదివ పీతికా
సమ్యక్స్రుత్వా స్వయం తిష్ఠేచ్ఛుద్ధం తదితి నాహరేత్ ౩౮
యన్త్రం విముచ్య మూర్ఛాయాం వీజితే వ్యజనైః పునః
స్రావయేన్మూర్ఛతి పునస్త్వపరేద్యుస్త్ర్యహేఽపి వా ౩౯
వాతాచ్ఛ్యావారుణం రూక్షం వేగస్రావ్యచ్ఛఫేనిలమ్
పిత్తాత్ పీతాసితం విస్రమస్కన్ద్యౌష్ణ్యాత్సచన్ద్రి కమ్ ౪౦
కఫాత్ స్నిగ్ధమసృక్పాణ్డు తన్తుమత్పిచ్ఛిలం ఘనమ్
సంసృష్టలిఙ్గం సంసర్గాత్ త్రిదోషం మలినావిలమ్ ౪౧
అశుద్ధౌ బలినోఽప్యస్రం న ప్రస్థాత్స్రావయేత్పరమ్
అతిస్రుతౌ హి మృత్యుః స్యాద్దారుణా వా చలామయాః ౪౨
తత్రాభ్యఙ్గరసక్షీరరక్తపానాని భేషజమ్
స్రుతే రక్తే శనైర్యన్త్రమపనీయ హిమామ్బునా ౪౩
ప్రక్షాల్య తైలప్లోతాక్తం బన్ధనీయం సిరాముఖమ్
అశుద్ధం స్రావయేద్భూయః సాయమహ్న్యపరేఽపి వా ౪౪
స్నేహోపస్కృతదేహస్య పక్షాద్వా భృశదూషితమ్
కిఞ్చిద్ధి శేషే దుష్టాస్రే నైవ రోగోఽతివర్తతే ౪౫
సశేషమప్యతో ధార్యం న చాతిస్రుతిమాచరేత్
హరేచ్ఛృఙ్గాదిభిః శేషమ్ ప్రసాదమథవా నయేత్ ౪౬
శీతోపచారపిత్తాస్ర క్రియాశుద్ధివిశోషణైః
దుష్టం రక్తమనుద్రి క్తమేవమేవ ప్రసాదయేత్ ౪౭
రక్తే త్వతిష్ఠతి క్షిప్రం స్తమ్భనీమాచరేత్క్రియామ్
రోధ్రప్రియఙ్గుపత్తఙ్గమాషయష్ట్యాహ్వగైరికైః ౪౮
మృత్కపాలాఞ్జనక్షౌమమషీక్షీరిత్వగఙ్కురైః

విచూర్ణయేద్వ్రణముఖం పద్మకాదిహిమం పిబేత్ ౪౯
తామేవ వా సిరాం విధ్యేద్వ్యధాత్తస్మాదనన్తరమ్
సిరాముఖం వా త్వరితం దహేత్తప్తశలాకయా ౫౦
ఉన్మార్గగా యన్త్రనిపీడనేన
స్వస్థానమాయాన్తి పునర్న యావత్
దోషాః ప్రదుష్టా రుధిరం ప్రపన్నా
స్తావద్ధితాహారవిహారభాక్ స్యాత్ ౫౧
నాత్యుష్ణశీతం లఘు దీపనీయం
రక్తేఽపనీతే హితమన్నపానమ్
తదా శరీరం హ్యనవస్థితాసృ
గగ్నిర్విశేషాదితి రక్షితవ్యః ౫౨
ప్రసన్న వర్ణేన్ద్రి యమిన్ద్రి యార్థా
నిచ్ఛన్తమవ్యాహత పక్తృవేగమ్
సుఖాన్వితం పుష్టిబలోపపన్నం
విశుద్ధరక్తం పురుషం వదన్తి ౫౩
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే శిరావ్యధవిధిర్నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః ౨౭

అష్టావింశతితమోఽధ్యాయః

అథాతఃశల్యాహరణవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వక్రర్జుతిర్యగూర్ధ్వాధః శల్యానాం పఞ్చధా గతిః
ధ్యామం శోఫరుజావన్తం స్రవన్తం శోణితం ముహుః ౧
అభ్యుద్గతం బుద్బుదవత్పిటికోపచితం వ్రణమ్

మృదుమాంసం చ జానీయాదన్తఃశల్యం సమాసతః ౨
విశేషాత్త్వగ్గతే శల్యే వివర్ణః కఠినాయతః
శోఫో భవతి మాంసస్థే చోషః శోఫో వివర్ధతే ౩
పీడనాక్షమతా పాకః శల్యమార్గో న రోహతి
పేశ్యన్తరగతే మాంసప్రాప్తవచ్చ్వయథుం వినా ౪
ఆక్షేపః స్నాయుజాలస్య సంరమ్భస్తమ్భవేదనాః
స్నాయుగే దుర్హరం చైతత్ సిరాధ్మానం సిరాశ్రితే ౫
స్వకర్మగుణహానిః స్యాత్స్రోతసాం స్రోతసి స్థితే
ధమనీస్థేఽనిలో రక్తం ఫేనయుక్తముదీరయేత్ ౬
నిర్యాతి శబ్దవాన్ స్యాచ్చ హృల్లాసః సాఙ్గవేదనః
సఙ్ఘర్షో బలవానస్థిసన్ధిప్రాప్తేఽస్థిపూర్ణతా ౭
నైకరూపా రుజోఽస్థిస్థే శోఫః తద్వచ్చ సన్ధిగే
చేష్టానివృత్తిశ్చ భవేత్ ఆటోపః కోష్ఠసంశ్రితే ౮
ఆనాహోఽన్నశకృన్మూత్రదర్శనం చ వ్రణాననే
విద్యాన్మర్మగతం శల్యం మర్మవిద్ధోపలక్షణైః ౯
యథాస్వం చ పరిస్రావైస్త్వగాదిషు విభావయేత్
రుహ్యతే శుద్ధదేహానామనులోమస్థితం తు తత్ ౧౦
దోషకోపాభిఘాతాదిక్షోభాద్భూయోఽపి బాధతే
త్వఙ్నష్టే యత్ర తత్ర స్యురభ్యఙ్గస్వేదమర్దనైః ౧౧
రాగరుగ్దాహసంరమ్భా యత్ర చాజ్యం విలీయతే
ఆశు శుష్యతి లేపో వా తత్స్థానం శల్యవద్వదేత్ ౧౨
మాంసప్రణష్టం సంశుద్ధ్యా కర్శనాచ్ఛ్లథతా గతమ్
క్షోభాద్రాగాదిభిః శల్యం లక్షయేత్ తద్వదేవ చ ౧౩
పేశ్యస్థిసన్ధికోష్ఠేషు నష్టమస్థిషు లక్షయేత్

అస్థ్నామభ్యఞ్జనస్వేద బన్ధపీడనమర్దనైః ౧౪
ప్రసారణాకుఞ్చనతః సన్ధినష్టం తథాఽస్థివత్
నష్టే స్నాయుశిరాస్రోతోధమనీష్వసమే పథి ౧౫
అశ్వయుక్తం రథం ఖణ్డచక్రమారోప్య రోగిణమ్
శీఘ్రం నయేత్తతస్తస్య సంరమ్భాచ్ఛల్యమాదిశేత్ ౧౬
మర్మనష్టం పృథఙ్నోక్తం తేషాం మాంసాదిసంశ్రయాత్
సామాన్యేన సశల్యం తు క్షోభిణ్యా క్రియయా సరుక్ ౧౭
వృత్తం పృథు చతుష్కోణం త్రిపుటం చ సమాసతః
అదృశ్యశల్యసంస్థానం వ్రణాకృత్యా విభావయేత్ ౧౮
తేషామాహరణోపాయౌ ప్రతిలోమానులోమకౌ
అర్వాచీనపరాచీనే నిర్హరేత్తద్విపర్యయాత్ ౧౯
సుఖాహార్యం యతశ్ఛిత్త్వా తతస్తిర్యగ్గతం హరేత్
శల్యం న నిర్ఘాత్యమురఃకక్షావఙ్క్షణపార్శ్వగమ్ ౨౦
ప్రతిలోమమనుత్తుణ్డం ఛేద్యం పృథుముఖం చ యత్
నైవాహరేద్విశల్యఘ్నం నష్టం వా నిరుపద్ర వమ్ ౨౧
అథాహరేత్కరప్రాప్యం కరేణైవ ఇతరత్పునః
దృశ్యం సింహాహిమకరవర్మికర్కటకాననైః ౨౨
అదృశ్యం వ్రణసంస్థానాద్గ్రహీతుం శక్యతే యతః
కఙ్కభృఙ్గాహ్వకురర శరారీవాయసాననైః ౨౩
సన్దంశాభ్యాం త్వగాదిస్థమ్ తాలాభ్యాం సుషిరం హరేత్
సుషిరస్థం తు నలకైః శేషం శేషైర్యథాయథమ్ ౨౪
శస్త్రేణ వా విశస్యాదౌ తతో నిర్లోహితం వ్రణమ్
కృత్వా ఘృతేన సంస్వేద్య వద్ధాఽచారికమాదిశేత్ ౨౫
సిరాస్నాయువిలగ్నం తు చాలయిత్వా శలాకయా

హృదయే సంస్థితం శల్యం త్రాసితస్య హిమామ్బునా ౨౬
తతః స్థానాన్తరం ప్రాప్తమాహరేత్తద్యథాయథమ్
యథామార్గం దురాకర్షమ్ అన్యతోఽప్యేవమాహరేత్ ౨౭
అస్థిదష్టే నరం పద్భ్యాం పీడయిత్వా వినిర్హరేత్
ఇత్యశక్యే సుబలిభిః సుగృహీతస్య కిఙ్కరైః ౨౮
తథాఽప్యశక్యే వారఙ్గం వక్రీకృత్య ధనుర్జ్యయా
సుబద్ధం వక్త్రకటకే బధ్నీయాత్సుసమాహితః ౨౯
సుసంయతస్య పఞ్చాభ్యా వాజినః కశయాఽథ తమ్
తాడయేదితి మూర్ధానం వేగేనోన్నమయన్ యథా ౩౦
ఉద్ధరేచ్ఛల్యమ్ ఏవం వా శాఖాయాం కల్పయేత్తరోః
బద్ధ్వా దుర్బలవారఙ్గం కుశాభిః శల్యమాహరేత్ ౩౧
శ్వయథుగ్రస్తవారఙ్గం శోఫముత్పీడ్య యుక్తితః
ముద్గరాహతయా నాడ్యా నిర్ఘాత్యోత్తుణ్డితం హరేత్ ౩౨
తైరేవ చానయేన్మార్గమమార్గోత్తుణ్డితం తు యత్
మృదిత్వా కర్ణినాం కర్ణం నాడ్యాస్యేన నిగృహ్య వా ౩౩
అయస్కాన్తేన నిష్కర్ణం వివృతాస్యమృజుస్థితమ్
పక్వాశయగతం శల్యం విరేకేణ వినిర్హరేత్ ౩౪
దుష్టవాతవిషస్తన్యరక్తతోయాది చూషణైః
కణ్ఠస్రోతోగతే శల్యే సూత్రం కణ్ఠే ప్రవేశయేత్ ౩౫
బిసేనాత్తే తతః శల్యే బిసం సూత్రం సమం హరేత్
నాడ్యాఽగ్నితాపితాం క్షిప్త్వా శలాకామప్సుశీకృతామ్ ౩౬
ఆనయేజ్జాతుషం కణ్ఠాత్ జతుదిగ్ధామజాతుషమ్
కేశోన్డుకేన పీతేన ద్ర వైః కణ్టకమాక్షిపేత్ ౩౭
సహసా సూత్రబద్ధేన వమతః తేన చేతరత్

అశక్యం ముఖనాసాభ్యామాహర్తుం పరతో నుదేత్ ౩౮
అప్సానస్కన్ధఘాతాభ్యాం గ్రాసశల్యం ప్రవేశయేత్
సూక్ష్మాక్షివ్రణశల్యాని క్షౌమవాలజలైర్హరేత్ ౩౯
అపాం పూర్ణం విధునుయాదవాక్శిరసమాయతమ్
వామయేచ్చాముఖం భస్మరాశౌ వా నిఖనేన్నరమ్ ४०
కర్ణేఽమ్బుపూర్ణే హస్తేన మథిత్వా తైలవారిణీ
క్షిపేదధోముఖం కర్ణం హన్యాద్వాఽచూషయేత వా ४१
కీటే స్రోతోగతే కర్ణం పూరయేల్లవణామ్బునా
సుక్తేన వా సుఖోష్ణేన మృతే క్లేదహరో విధిః४२
జాతుషం హేమరూప్యాదిధాతుజం చ చిరస్థితమ్
ఊష్మణా ప్రాయశః శల్యం దేహజేన విలీయతే ४३
మృద్వేణుదారుశృఙ్గాస్థిదన్తవాలోపలాని న
విషాణవేణ్వయస్తాలదారుశల్యం చిరాదపి ४४
ప్రాయో నిర్భుజ్యతే తద్ధి పచత్యాశు పలాసృజీ
శల్యే మాంసావగాఢే చేత్స దేశో న విదహ్యతే ४५
తతస్తం మర్దనస్వేదశుద్ధి కర్షణబృంహణైః
తీక్ష్ణోపనాహపానాన్నఘన శస్త్రపదాఙ్కనైః ४६
పాచయిత్వా హరేచ్ఛల్యం పాటనైషణభేదనైః
శల్యప్రదేశయన్త్రాణామవేక్ష్య బహురూపతామ్ ४७
తైస్తైరుపాయైర్మతిమాన్ శల్యం విద్యాత్తథాఽహరేత్ ४७-२
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం సూత్రస్థానే శల్యాహరణవిధిర్నామాష్టావింశోఽధ్యాయః २८

ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

అథాతః శస్త్రకర్మవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వ్రణః సఞ్జాయతే ప్రాయః పాకాచ్ఛ్వయథుపూర్వకాత్
తమేవోపచరేత్తస్మాద్రక్షన్ పాకం ప్రయత్నతః ౧
సుశీతలేపసేకాస్రమోక్ష సంశోధనాదిభిః
శోఫోఽల్పోఽల్పోష్మరుక్సామఃసవర్ణఃకఠినఃస్థిరః ౨
పచ్యమానో వివర్ణస్తు రాగీ బస్తిరివాతతః
స్ఫుటతీవ సనిస్తోదః సాఙ్గమర్దవిజృమ్భికః ౩
సంరమ్భారుచిదాహోషాతృడ్జ్వరా నిద్ర తాన్వితః
స్త్యానం విష్యన్దయత్యాజ్యం వ్రణవత్స్పర్శనాసహః ౪
పక్వేఽల్పవేగతా మ్లానిః పాణ్డుతా వలిసమ్భవః
నామోఽన్తేషూన్నతిర్మధ్యే కణ్డూశోఫాదిమార్దవమ్ ౫
స్పృష్టే పూయస్య సఞ్చారో భవేద్వస్తావివామ్భసః
శూలం నర్తేఽనిలాద్దాహః పిత్తాచ్ఛోఫః కఫోదయాత్ ౬
రాగో రక్తాచ్చ పాకః స్యాదతో దోషైః సశోణితైః
పాకేఽతివృత్తే సుషిరస్తనుత్వగ్దోషభక్షితః ౭
వలీభిరాచితః శ్యావః శీర్యమాణతనూరుహః
కఫజేషు తు శోఫేషు గమ్భీరం పాకమేత్యసృక్ ౮
పక్వలిఙ్గం తతోఽస్పష్టం యత్ర స్యాచ్ఛీతశోఫతా
త్వక్సావర్ణ్యం రుజోఽల్పత్వం ఘనస్పర్శత్వమశ్మవత్ ౯
రక్తపాకమితి బ్రూయాత్తం ప్రాజ్ఞో ముక్తసంశయః
అల్పసత్త్వేఽబలే బాలే పాకాద్వాఽత్యర్థముద్ధతే ౧౦
దారణం మర్మసన్ధ్యాదిస్థితే చాన్యత్ర పాటనమ్
ఆమచ్ఛేదే సిరాస్నాయువ్యాపదోఽసృగతిస్రుతిః ౧౧

రుజోఽతివృద్ధిర్దరణం విసర్పో వా క్షతోద్భవః
తిష్ఠన్నన్తః పునః పూయః సిరాస్నాయ్వసృగామిషమ్ ౧౨
వివృద్ధో దహతి క్షిప్రం తృణోలపమివానలః
యశ్ఛినత్త్యామమజ్ఞానాద్యశ్చ పక్వముపేక్షతే ౧౩
శ్వపచావివ విజ్ఞేయౌ తావనిశ్చితకారిణౌ
ప్రాక్ శస్త్రకర్మణశ్చేష్టం భోజయేదన్నమాతురమ్ ౧౪
పానపం పాయయేన్మద్యం తీక్ష్ణం యో వేదనాక్షమః
న మూర్చ్ఛత్యన్నసంయోగాన్మత్తః శస్త్రం న బుధ్యతే ౧౫
అన్యత్ర మూఢగర్భాశ్మముఖ రోగోదరాతురాత్
అథాహృతోపకరణం వైద్యః ప్రాఙ్ముఖమాతురమ్ ౧౬
సమ్ముఖో యన్త్రయిత్వాఽశు న్యస్యేన్మర్మాది వర్జయన్
అనులోమం సునిశితం శస్త్రమాపూయదర్శనాత్ ౧౭
సకృదేవాహరేత్తచ్చ పాకే తు సుమహత్యపి
పాటయేత్ ద్వ్యఙ్గులం సమ్యగ్ద్వ్యఙ్గులత్ర్యఙ్గులాన్తరమ్ ౧౮
ఏషిత్వా సమ్యగేషిణ్యా పరితః సునిరూపితమ్
అఙ్గులీనాలవాలైర్వా యథాదేశం యథాశయమ్ ౧౯
యతో గతాం గతిం విద్యాదుత్సఙ్గో యత్ర యత్ర చ
తత్ర తత్ర వ్రణం కుర్యాత్సువిభక్తం నిరాశయమ్ ౨౦
ఆయతం చ విశాలం చ యథా దోషో న తిష్ఠతి
శౌర్యమాశుక్రియా తీక్ష్ణం శస్త్రమస్వేదవేపథూ ౨౧
అసమ్మోహశ్చ వైద్యస్య శస్త్రకర్మణి శస్యతే
తిర్యక్ఛిన్ద్యాల్లలాటభ్రూదన్తవేష్టకజత్రుణి ౨౨
కుక్షికక్షాక్షికూటౌష్ఠ కపోలగలవఙ్క్షణే
అన్యత్ర ఛేదనాత్తిర్యక్ సిరాస్నాయువిపాటనమ్ ౨౩

శస్త్రేఽవచారితే వాగ్భిః శీతామ్భోభిశ్చ రోగిణమ్
ఆశ్వాస్య పరితోఽఙగుల్యా పరిపీడ్య వ్రణం తతః ౨౪
క్షాలయిత్వా కషాయేణ ప్లోతేనామ్భోఽపనీయ చ
గుగ్గుల్వగురుసిద్ధార్థహిఙ్గు సర్జరసాన్వితైః ౨౫
ధూపయేత్పటుషడ్గన్థా నిమ్బపత్రైర్ఘృతప్లుతైః
తిలకల్కాజ్యమధుభిర్యథాస్వం భేషజేన చ ౨౬
దిగ్ధాం వర్తిం తతో దద్యాత్తైరేవాచ్ఛాదయేచ్చ తామ్
ఘృతాక్తైః సక్తుభిశ్చోర్ధ్వం ఘనాం కవలికాం తతః ౨౭
నిధాయ యుక్త్యా బధ్నీయాత్పట్టేన సుసమాహితమ్
పార్శ్వే సవ్యేఽపసవ్యే వా నాధస్తాన్నైవ చోపరి ౨౮
శుచిసూక్ష్మదృఢాః పట్టాః కవల్యః సవికేశికాః
ధూపితా మృదవః శ్లక్ష్ణా నిర్వలీకా వ్రణే హితాః ౨౯
కుర్వీతానన్తరం తస్య రక్షాం రక్షోనిషిద్ధయే
బలి చోపహరేత్తేభ్యః సదా మూర్ధ్నా చ ధారయేత్ ౩౦
లక్ష్మీం గుహామతిగుహాం జటిలాం బ్రహ్మచారిణీమ్
వచాం ఛత్రామతిచ్ఛత్రాం దూర్వాం సిద్ధార్థకానపి ౩౧
తతః స్నేహదినే హోక్తం తస్యాచారం సమాదిశేత్
దివాస్వప్నో వ్రణే కణ్డూరాగరుక్శోఫపూయకృత్ ౩౨
స్త్రీణాం తు స్మృతిసంస్పర్శదర్శనైశ్చలితస్రుతే
శుక్రే వ్యవాయజాన్ దోషానసంసర్గేఽప్యవాప్నుయాత్ ౩౩
వ్రణే శ్వయథురాయాసాత్ స చ రాగశ్చ జాగరాత్
తౌ చ రుక్ చ దివాస్వాపాత్తాశ్చ మృత్యుశ్చ మైథునాత్ ౧
భోజనం చ యథాసాత్మ్యం యవగోధూమషష్టికాః
మసూరముద్గతువరీజీవన్తీ సునిషణ్ణకాః ౩౪

బాలమూలకవార్తాకతణ్డులీయ కవాస్తుకమ్
కారవేల్లకకర్కోటపటోల కటుకాఫలమ్ ౩౫
సైన్ధవం దాడిమం ధాత్రీ ఘృతం తప్తహిమం జలమ్
జీర్ణశాల్యోదనం స్నిగ్ధమల్పముష్ణోదకోత్తరమ్ ౩౬
భుఞ్జానో జాఙ్గలైర్మాంసైః శీఘ్రం వ్రణమపోహతి
అశితం మాత్రయా కాలే పథ్యం యాతి జరాం సుఖమ్ ౩౭
అజీర్ణాత్త్వనిలాదీనాం విభ్రమో బలవాన్ భవేత్
తతః శోఫరుజాపాకదాహానాహానవాప్నుయాత్ ౩౮
నవం ధాన్యం తిలాన్ మాషాన్ మద్యం మాంసమజాఙ్గలమ్
క్షీరేక్షువికృతీరమ్లం లవణం కటుకం త్యజేత్ ౩౯
యచ్చాన్యదపి విష్టమ్భి విదాహి గురు శీతలమ్
వర్గోఽయ నవధాన్యాదిర్వ్రణినః సర్వదోషకృత్ ౪౦
మద్యం తీక్ష్ణోష్ణరూక్షామ్లమాశు వ్యాపాదయేద్వ్రణమ్
వాలోశీరైశ్చ వీజ్యేత న చైనం పరిఘట్టయేత్ ౪౧
న తుదేన్న చ కణ్డూయేచ్చేష్టమానశ్చ పాలయేత్
స్నిగ్ధవృద్ధద్విజాతీనాం కథాఃశృణ్వన్మనఃప్రియాః ౪౨
ఆశావాన్ వ్యాధిమోక్షాయ క్షిప్రం వ్రణమపోహతి
తృతీయేఽహ్ని పునః కుర్యాద్వ్రణకర్మ చ పూర్వవత్ ౪౩
ప్రక్షాలనాది దివసే ద్వితీయే నాచరేత్తథా
తీవ్రవ్యథో విగ్రథితశ్చిరాత్సంరోహతి వ్రణః ౪౪
స్నిగ్ధాం రూక్షాం శ్లథాం గాఢాం దుర్న్యస్తాం చ వికేశికామ్
వ్రణే న దద్యాత్కల్కం వా స్నేహాత్క్లేదో వివర్ధ్దతే ౪౫
మాంసచ్ఛేదోఽతిరుగ్రౌక్ష్యాద్దరణం శోణితాగమః
శ్లథాతిగాఢదుర్న్యా సైర్వ్రణవర్త్మావఘర్షణమ్ ౪౬

సపూతిమాంసం సోత్సఙ్గం సగతిం పూయగర్భిణమ్
వ్రణం విశోధయేచ్ఛీఘ్రం స్థితా హ్యన్తర్వికేశికా ౪౭
వ్యమ్లం తు పాటితం శోఫం పాచనైః సముపాచరేత్
భోజనైరుపనాహైశ్చ నాతివ్రణవిరోధిభిః ౪౮
సద్యః సద్యోవ్రణాన్ సీవ్యేద్వివృతానభిఘాతజాన్
మేదోజాంల్లిఖితాన్గ్రన్థీన్ హ్రస్వాఃపాలీశ్చ కర్ణయోః ౪౯
శిరోక్షికూట నాసౌష్ఠగణ్డ కర్ణోరుబాహుషు
గ్రీవాలలాటముష్కస్ఫిఙ్ మేఢ్రపాయూదరాదిషు ౫౦
గమ్భీరేషు ప్రదేశేషు మాంసలేష్వచలేషు చ
న తు వఙ్క్షణకక్షాదావల్పమాంసే చలే వ్రణాన్ ౫౧
వాయునిర్వాహిణః శల్యగర్భాన్ క్షారవిషాగ్నిజాన్
సీవ్యేచ్చలాస్థిశుష్కాస్రతృణరోమాపనీయ తు ౫౨
ప్రలమ్బి మాంసం విచ్ఛిన్నం నివేశ్య స్వనివేశనే
సన్ధ్యస్థి చ స్థితే రక్తే స్నాయ్వా సూత్రేణ వల్కలైః ౫౩
సీవ్యేన్న దూరే నాసన్నే గృహ్ణన్నాల్పం న వా బహు
సాన్త్వయిత్వా తతశ్చార్తం వ్రణే మధుఘృతద్రుతైః ౫౪
అఞ్జనక్షౌమజమషీఫలినీ శల్లకీఫలైః
సరోధ్రమధుకైర్దిగ్ధే యుఞ్జ్యాద్బన్ధాది పూర్వవత్ ౫౫
వ్రణో నిఃశోణితౌష్ఠో యః కిఞ్చిదేవావలిఖ్య తమ్
సఞ్జాతరుధిరం సీవ్యేత్సన్ధానం హ్యస్య శోణితమ్ ౫౬
బన్ధనాని తు దేశాదీన్ వీక్ష్య యుఞ్జీత తేషు చ
ఆవికాజినకౌశేయముష్ణం క్షౌమం తు శీతలమ్ ౫౭
శీతోష్ణం తూలసన్తానకార్పాసస్నాయువల్కజమ్
తామ్రాయస్త్రపుసీసాని వ్రణే మేదఃకఫాధికే ౫౮

భఙ్గే చ యుఞ్జ్యాత్పలకం చర్మవల్కకుశాది చ
స్వనామానుగతాకారా బన్ధాస్తు దశ పఞ్చ చ ౯౯
కోశస్వస్తికముత్తోలీచీనదా మానువేల్లితమ్
ఖట్వావిబన్ధస్థగి కావితానోత్సఙ్గగోష్పణాః ౬౦
యమకం మణ్డలాఖ్యం చ పఞ్చాఙ్గీ చేతి యోజయేత్
విదధ్యాత్తేషు తేష్వేవ కోశమఙ్గులిపర్వసు
స్వస్తికం కర్ణకక్షాదిస్తనేషూక్తం చ సన్ధిషు ౧
ముత్తోలద్యం మేఢ్రగ్రీవాదౌ యుఞ్జ్యాచ్చీనమపాఙ్గయోః
సమ్బాధేఽఙ్గే తథా దామ శాఖాస్వేవానువేల్లితమ్ ౨
ఖట్వాం గణ్డే హనౌ శఙ్ఖే విబన్ధం పృష్ఠకోదరే
అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిమేఢ్రాగ్రే స్థగికామన్త్రవృద్ధిషు ౩
వితానం పృథులాఙ్గాదౌ తథా శిరసి చేరయేత్
విలమ్బిని తథోత్సఙ్గంనాసౌష్ఠచిబుకాదిషు ౪
గోష్పణం సన్ధిషు తథా యమకం యమికే వ్రణే
వృత్తేఽఙ్గే మణ్డలాఖ్యం చ పఞ్చాఙ్గీం చోర్ధ్వజత్రుషు ౫
యో యత్ర సునివిష్టః స్యాత్తం తేషాం తత్ర బుద్ధిమాన్ ౬౧
బధ్నీయాద్గాఢమూరుస్ఫిక్కక్షావఙ్క్షణ మూర్ధసు
శాఖావదనకర్ణోరః పృష్ఠపార్శ్వగలోదరే ౬౨
సమం మేహనముష్కే చ నేత్రే సన్ధిషు చ శ్లథమ్
బధ్నీయాచ్ఛిథిలస్థానే వాతశ్లేష్మోద్భవే సమమ్ ౬౩
గాఢమేవ సమస్థానే భృశం గాఢం తదాశయే
శీతే వసన్తేఽపి చ తౌ మోక్షణీయౌ త్ర్యహాత్త్ర్యహాత్ ౬౪
పిత్తరక్తోత్థయోర్బన్ధో గాఢస్థానే సమో మతః
సమస్థానే శ్లథో నైవ శిథిలస్యాశయే తథా ౬౫

సాయంప్రాతస్తయోర్మోక్షో గ్రీష్మే శరది చేష్యతే
అబద్ధో దంశమశకశీతవాతాదిపీడితః ౬౬
దుష్టీభవేచ్చిరం చాత్ర న తిష్ఠేత్స్నేహభేషజమ్
కృచ్ఛ్రేణ శుద్ధిం రూఢిం వా యాతి రూఢో వివర్ణతామ్ ౬౭
బద్ధస్తు చూర్ణితో భగ్నో విశ్లిష్టః పాటితోఽపి వా
ఛిన్నస్నాయుసిరోఽప్యాశు సుఖం సంరోహతి వ్రణః ౬౮
ఉత్థానశయనాద్యాసు సర్వేహాసు న పీడ్యతే
ఉద్వృత్తౌష్ఠః సముత్సన్నో విషమః కఠినోఽతిరుక్ ౬౯
సమో మృదురరుక్ శీఘ్రం వ్రణః శుధ్యతి రోహతి
స్థిరాణామల్పమాంసానాం రౌక్ష్యాదనుపరోహతామ్ ౭౦
ప్రచ్ఛాద్యమౌషధం పత్త్రైర్యథాదోషం యథర్తు చ
అజీర్ణతరుణాచ్ఛిద్రైః సమన్తాత్సునివేశితైః ౭౧
ధౌతైరకర్కశైః క్షీరిభూర్జార్జునకదమ్బజైః
కుష్ఠినామగ్నిదగ్ధానాం పిటికామధుమేహినామ్ ౭౨
కర్ణికాశ్చోన్దురువిషే క్షారదగ్ధా విషాన్వితాః
బన్ధనీయా న మాంసపాకే గుదపాకే చ దారుణే ౭౩
శీర్యమాణాః సరుగ్దాహాః శోఫావస్థావిసర్పిణః
అరక్షయా వ్రణే యస్మిన్ మక్షికా నిక్షిపేత్కృమీన్ ౭౪
తే భక్షయన్తః కుర్వన్తి రుజాశోఫాస్రసంస్రవాన్
సురసాదిం ప్రయుఞ్జీత తత్ర ధావనపూరణే ౭౫
సప్తపర్ణకరఞ్జార్క నిమ్బరాజాదనత్వచః
గోమూత్రకల్కితో లేపః సేకః క్షారామ్బునా హితః ౭౬
ప్రచ్ఛాద్య మాంసపేశ్యా వా వ్రణం తానాశు నిర్హరేత్
న చైనం త్వరమాణోఽన్త సదోషముపరోహయేత్ ౭౭

సోఽల్పేనాప్యపచారేణ భూయో వికురుతే యతః
రూఢేఽప్యజీర్ణవ్యాయామవ్యవాయాదీన్ వివర్జయేత్ ౭౮
హర్షం క్రోధం భయం చాపి యావదాస్థైర్యసమ్భవాత్
ఆదరేణానువర్త్యోఽయ మాసాన్ షట్ సప్త వా విధిః ౭౯
ఉత్పద్యమానాసు చ తాసు తాసు
వార్తాసు దోషా దిబలానుసారీ
తైస్తైరుపాయైః ప్రయతశ్చికిత్సే
దాలోచయన్ విస్తరముత్తరోక్తమ్ ౮౦
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే శస్త్రకర్మవిధిర్నామైకోనత్రింశోఽధ్యాయః ౨౯

త్రింశోఽధ్యాయః

అథాతః క్షారాగ్నికర్మవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
సర్వశస్త్రానుశస్త్రాణాం క్షారః శ్రేష్ఠో బహూని యత్
ఛేద్యభేద్యాదికర్మాణి కురుతే విషమేష్వపి ౧
దుఃఖావచార్యశస్త్రేషు తేన సిద్ధిమయాత్సు చ
అతికృచ్ఛ్రేషు రోగేషు యచ్చ పానేఽపి యుజ్యతే ౨
స పేయోఽశోగ్నిసాదాశ్మ గుల్మోదరగరాదిషు
యోజ్యః సాక్షాన్మషశ్విత్రబాహ్యార్శఃకుష్ఠసుప్తిషు 3
భగన్దరార్బుదగ్రన్థి దుష్టనాడీవ్రణాదిషు
న తూభయోఽపి యోక్తవ్యః పిత్తే రక్తే చలేఽబలే ౪
జ్వరేఽతిసారే హృన్మూర్ధరోగే పాణ్డ్వామయేఽరుచౌ
తిమిరే కృతసంశుద్ధౌ శ్వయథౌ సర్వగాత్రగే ౫

భీరుగర్భిణ్యృతుమతీప్రోద్వృత్త ఫలయోనిషు
అజీర్ణేఽన్నే శిశౌ వృద్ధే ధమనీసన్ధిమర్మసు ౬
తరుణాస్థిసిరాస్నాయు సేవనీగలనాభిషు
దేశేఽల్పమాంసే వృషణమేఢ్రస్రోతోనఖాన్తరే ౭
వర్త్మరోగాదృతేఽక్ష్ణోశ్చ శీతవర్షోష్ణదుర్దినే
కాలముష్కకశమ్యాకకదలీ పారిభద్ర కాన్ ౮
అశ్వకర్ణమహావృక్షపలాశాస్ఫోత వృక్షకాన్
ఇన్ద్ర వృక్షార్కపూతీకనక్త మాలాశ్వమారకాన్ ౯
కాకజఙ్ఘామపామార్గమగ్ని మన్థాగ్నితిల్వకాన్
సార్ద్రాన్ సమూలశాఖాదీన్ ఖణ్డశఃపరికల్పితాన్ ౧౦
కోశాతకీశ్చతస్రశ్చ శూకం నాలం యవస్య చ
నివాతే నిచయీకృత్య పృథక్ తాని శిలాతలే ౧౧
ప్రక్షిప్య ముష్కకచయే సుధాశ్మాని చ దీపయేత్
తతస్తిలానాం కుతలైర్దగ్ధ్వాఽగ్నౌ విగతే పృథక్ ౧౨
కృత్వా సుధాశ్మనాం భస్మ ద్రో ణం త్వితరభస్మనః
ముష్కకోత్తరమాదాయ ప్రత్యేకం జలమూత్రయోః ౧౩
గాలయేదర్ధభారేణ మహతా వాససా చ తత్
యావత్పిచ్ఛిలరక్తాచ్ఛస్తీక్ష్ణో జాతస్తదా చ తమ్ ౧౪
గృహీత్వా క్షారనిష్యన్దం పచేల్లౌహ్యాం విఘట్టయన్
పచ్యమానే తతస్తస్మింస్తాః సుధాభస్మశర్కరాః ౧౫
శుక్తీః క్షీరపకం శఙ్ఖనాభీశ్చాయసభాజనే
కృత్వాఽగ్నివర్ణాన్బహుశః క్షారోత్థే కుడవోన్మితే ౧౬
నిర్వాప్య పిష్ట్వా తేనైవ ప్రతీవాపం వినిక్షి పేత్
శ్లక్ష్ణం శకృద్దక్షశిఖిగృధ్రకఙ్కకపోతజమ్ ౧౭

చతుష్పాత్ప్రక్షిపిత్తాలమనోహ్వా లవణాని చ
పరితః సుతరాం చాతో దర్వ్యా తమవఘట్టయేత్ ౧౮
సబాష్పైశ్చ యదోత్తిష్ఠేద్బుద్బుదైర్లేహవద్ఘనః
అవతార్య తదా శీతో యవరాశావయోమయే ౧౯
స్థాప్యోఽయ మధ్యమః క్షారో న తు పిష్ట్వా క్షిపేన్మృదౌ
నిర్వాప్యాపనయేత్తీక్ష్ణే పూర్వవత్ ప్రతివాపనమ్ ౨౦
తథా లాఙ్గలికాదన్తి చిత్రకాతివిషావచాః
స్వర్జికాకనకక్షీరిహిఙ్గు పూతీకపల్లవాః ౨౧
తాలపత్రీ బిడం చేతి సప్తరాత్రాత్పరం తు సః
యోజ్యః తీక్ష్ణోఽనిలశ్లేష్మమేదోజేష్వర్బుదాదిషు ౨౨
మధ్యేష్వేష్వేవ మధ్యోఽన్య పిత్తాస్రగుదజన్మసు
బలార్థం క్షీణపానీయే క్షారామ్బు పునరావపేత్ ౨౩
నాతితీక్ష్ణమృదుః శ్లక్ష్ణః పిచ్ఛిలః శీఘ్రగః సితః
శిఖరీ సుఖనిర్వాప్యో న విష్యన్దీ న చాతిరుక్ ౨౪
క్షారో దశగుణః శస్త్రతేజసోరపి కర్మకృత్
ఆచూషన్నివ సంరమ్భాద్గాత్రమాపీడయన్నివ ౨౫
సర్వతోఽనుసరన్ దోషానున్మూలయతి మూలతః
కర్మ కృత్వా గతరుజః స్వయమేవోపశామ్యతి ౨౬
క్షారసాధ్యే గదే ఛిన్నే లిఖితే స్రావితేఽథవా
క్షారం శలాకయా దత్త్వా ప్లోతప్రావృతదేహయా ౨౭
మాత్రాశతముపేక్షేత తత్రార్శఃస్వావృతాననమ్
హస్తేన యన్త్రం కుర్వీత వర్త్మరోగేషు వర్త్మనీ ౨౮
నిర్భుజ్య పిచునాఽచ్ఛాద్య కృష్ణభాగం వినిక్షిపేత్
పద్మపత్రతనుః క్షారలేపో ఘ్రాణార్బుదేషు చ ౨౯

ప్రత్యాదిత్యం నిషణ్ణస్య సమున్న మ్యాగ్రనాసికామ్
మాత్రా విధార్యః పఞ్చాశత్ తద్వదర్శసి కర్ణజే ౩౦
క్షారం ప్రమార్జనేనాంను పరిమృజ్యావగమ్య చ
సుదగ్ధం ఘృతమధ్వక్తం తత్పయోమస్తుకాఞ్జికైః ౩౧
నిర్వాపయేత్తతః సాజ్యైః స్వాదుశీతైః ప్రదేహయేత్
అభిష్యన్దీని భోజ్యాని భోజ్యాని క్లేదనాయ చ ౩౨
యది చ స్థిరమూలత్వాత్క్షారదగ్ధం న శీర్యతే
ధాన్యామ్లబీజయష్ట్యాహ్వతిలైరాలే పయేత్తతః ౩౩
తిలకల్కః సమధుకో ఘృతాక్తో వ్రణరోపణః
పక్వజమ్బ్వసితం సన్నం సమ్యగ్దగ్ధమ్ విపర్యయే ౩౪
తామ్రతాతోదకణ్ఢ్వాద్యైర్దుర్దగ్ధమ్ తం పునర్దహేత్
అతిదగ్ధే స్రవేద్ర క్తం మూర్చ్ఛాదాహజ్వరాదయః ౩౫
గుదే విశేషాద్విణ్మూత్ర సంరోధోఽతిప్రవర్తనమ్
పుంస్త్వోపఘాతో మృత్యుర్వా గుదస్య శాతనాద్ధ్రువమ్ ౩౬
నాసాయాం నాసికావంశదరణా కుఞ్చనోద్భవః
భవేచ్చ విషయాజ్ఞానమ్ తద్వచ్ఛ్రోత్రాదికేష్వపి ౩౭
విశేషాదత్ర సేకోఽమ్లైర్లేపో మధు ఘృతం తిలాః
వాతపిత్తహరా చేష్టా సర్వైవ శిశిరా క్రియా ౩౮
అమ్లో హి శీతః స్పర్శేన క్షారస్తేనోపసంహితః
యాత్యాశు స్వాదుతాం తస్మాదమ్లైర్నిర్వాపయేత్తరామ్ ౩౯
విషాగ్నిశస్త్రాశనిమృత్యుతుల్యః క్షారో భవేదల్పమతిప్రయుక్తః
స ధీమతా సమ్యగనుప్రయుక్తో రోగాన్నిహన్యాదచిరేణ ఘోరాన్ ౧
అగ్నిః క్షారాదపి శ్రేష్ఠస్తద్దగ్ధానామసమ్భవాత్
భేషజక్షారశస్త్రైశ్చ న సిద్ధానాం ప్రసాధనాత్ ౪౦

త్వచి మాంసే సిరాస్నాయుసన్ధ్యస్థిషు స యుజ్యతే
మషాఙ్గగ్లానిమూర్ధార్తిమన్థకీలతిలాదిషు ౪౧
త్వగ్దాహో వర్తిగోదన్తసూర్యకాన్తశరాదిభిః
అర్శోభగన్దరగ్రన్థినాడీదుష్టవ్రణాదిషు ౪౨
మాంసదాహో మధుస్నేహజామ్బవౌష్ఠగుడాదిభిః
శ్లిష్టవర్త్మన్యసృక్స్రావనీల్యసమ్యగ్వ్యధాదిషు ౪౩
సిరాదిదాహస్తైరేవ న దహేత్క్షారవారితాన్
అన్తఃశల్యాసృజో భిన్నకోష్ఠాన్ భూరివ్రణాతురాన్ ౪౪
సుదగ్ధం ఘృతమధ్వక్తం స్నిగ్ధశీతైః ప్రదేహయేత్
తస్య లిఙ్గం స్థితే రక్తే శబ్దవల్లసికాన్వితమ్ ౪౫
పక్వతాలకపోతాభం సురోహం నాతివేదనమ్
ప్రమాదదగ్ధవత్సర్వం దుర్దగ్ధాత్యర్థదగ్ధయోః ౪౬
చతుర్ధా తత్తు తుచ్చేన సహ తుచ్చస్య లక్షణమ్
త్వగ్వివర్ణోష్యతేఽత్యర్థం న చ స్ఫోటసముద్భవః ౪౭
సస్ఫోటదాహతీవ్రోషం దుర్దగ్ధమ్ అతిదాహతః
మాంసలమ్బనసఙ్కోచదాహ ధూపనవేదనాః ౪౮
సిరాదినాశ స్తృణ్మూర్ఛావ్రణగామ్భీర్యమృత్యవః
తుచ్చస్యాగ్నిప్రతపనం కార్యముష్ణం చ భేషజమ్ ౪౯
స్త్యానేఽస్రే వేదనాఽత్యర్థం విలీనే మన్దతా రుజః
దుర్దగ్ధే శీతముష్ణం చ యుఞ్జ్యాదాదౌ తతో హిమమ్ ౫౦
సమ్యగ్దగ్ధే తవక్షీరిప్లక్షచన్దనగైరికైః
లిమ్పేత్సాజ్యామృతైరూర్ధ్వం పిత్తవిద్ర ధివత్క్రియా ౫౧
అతిదగ్ధే ద్రుతం కుర్యాత్సర్వం పిత్తవిసర్పవత్
స్నేహదగ్ధే భృశతరం రూక్షం తత్ర తు యోజయేత్ ౫౨

శస్త్రక్షారాగ్నయో యస్మాన్మృత్యోః పరమమాయుధమ్
అప్రమత్తో భిషక్ తస్మాత్తాన్ సమ్యగవచారయేత్ ౧
సమాప్యతే స్థానమిదం హృదయస్య రహస్యవత్
అత్రార్థాఃసూత్రితాః సూక్ష్మాః ప్రతన్యన్తే హి సర్వతః ౫౩
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
సూత్రస్థానే క్షారాగ్నికర్మవిధిర్నామ త్రింశోఽధ్యాయః ३०
సమాప్తం చేదం ప్రథమం సూత్రస్థానమ్

నిదానస్థాన

శ్రీమద్వాగ్భటవిరచితే
అష్టాఙ్గహృదయే నిదానస్థానమ్
ప్రథమోఽధ్యాయః
అథాతః సర్వరోగనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
రోగః పాప్మా జ్వరో వ్యాధిర్వికారో దుఃఖమామయః
యక్ష్మాతఙ్కగదాబాధాః శబ్దాః పర్యాయవాచినః ౧
నిదానం పూర్వరూపాణి రూపాణ్యుపశయస్తథా
సమ్ప్రాప్తిశ్చేతి విజ్ఞానం రోగాణాం పఞ్చధా స్మృతమ్ ౨
నిమిత్తహేత్వాయతనప్రత్య యోత్థానకారణైః
నిదానమాహుః పర్యాయైః ప్రాగ్రూపం యేన లక్ష్యతే ३
ఉత్పిత్సురామయో దోషవిశేషేణానధిష్ఠితః
లిఙ్గమవ్యక్తమల్పత్వాద్వ్యాధీనాం తద్యథాయథమ్ ౪
తదేవ వ్యక్తతాం యాతం రూపమిత్యభిధీయతే

సంస్థానం వ్యఞ్జనం లిఙ్గం లక్షణం చిహ్నమాకృతిః ౫
హేతువ్యాధివిపర్యస్తవిపర్యస్తార్థ కారిణామ్
ఔషధాన్నవిహారాణాముపయోగం సుఖావహమ్ ౬
విద్యాదుపశయం వ్యాధేః స హి సాత్మ్యమితి స్మృతః
విపరీతోఽనుపశయో వ్యాధ్యసాత్మ్యాభిసంజ్ఞితః ౭
యథాదుష్టేన దోషేణ యథా చానువిసర్పతా
నిర్వృత్తిరామయస్యాసౌ సమ్ప్రాప్తిర్జాతిరాగతిః ౮
సఙ్ఖ్యావికల్పప్రాధాన్య బలకాలవిశేషతః
సా భిద్యతే యథాఽత్రైవ వక్ష్యన్తేఽష్టౌ జ్వరా ఇతి ౯
దోషాణాం సమవేతానాం వికల్పోంఽశాశకల్పనా
స్వాతన్త్ర్యపారతన్త్ర్యాభ్యాం వ్యాధేః ప్రాధాన్యమాదిశేత్ ౧౦
హేత్వాదికార్త్స్న్యావయవైర్బలాబల విశేషణమ్
నక్తందినర్తుభుక్తాంశైర్వ్యాధికాలో యథామలమ్ ౧౧
ఇతి ప్రోక్తో నిదానార్థః తం వ్యాసేనోపదేక్ష్యతి
సర్వేషామేవ రోగాణాం నిదానం కుపితా మలాః ౧౨
తత్ప్రకోపస్య తు ప్రోక్తం వివిధాహిత సేవనమ్
అహితం త్రివిధో యోగస్త్రయాణాం ప్రాగుదాహృతః ౧౩
తిక్తోషణకషాయాల్ప రూక్షప్రమితభోజనైః
ధారణోదీరణ నిశాజాగరాత్యుచ్చభాషణైః ౧౪
క్రియాతియోగభీ శోకచిన్తావ్యాయామమైథునైః
గ్రీష్మాహోరాత్రిభుక్తాన్తే ప్రకుప్యతి సమీరణః ౧౫
పిత్తం కట్వమ్లతీక్ష్ణోష్ణపటుక్రోధవిదాహిభిః
శరన్మధ్యాహ్నరాత్ర్యర్ధవిదాహసమయేషు చ ౧౬
స్వాద్వమ్లలవణస్నిగ్ధగుర్వభిష్యన్ది శీతలైః

ఆస్యాస్వప్నసుఖాజీర్ణ దివాస్వప్నాతిబృంహణైః ౧౭

ప్రచ్ఛర్దనాద్యయోగేన భుక్త మాత్రవసన్తయోః

పూర్వాహ్నే పూర్వరాత్రే చ శ్లేష్మా ద్వన్ద్వం తు సఙ్కరాత్ ౧౮

మిశ్రీభావాత్సమస్తానాం సన్నిపాతస్తథా పునః

సఙ్కీర్ణాజీర్ణవిషమ విరుద్ధాధ్యశనాదిభిః ౧౯

వ్యాపన్నమద్యపానీయ శుష్కశాకామమూలకైః

పిణ్యాకమృద్యవసురాపూతిశుష్క కృశామిషైః ౨౦

దోషత్రయకరైస్తైస్తైస్తథాఽన్న పరివర్తనాత్

ఋతోర్దుష్టాత్పురోవాతాద్ గ్రహావేశాద్విషాద్గరాత్ ౨౧

దుష్టాన్నాత్ పర్వతాశ్లేషాద్గ్రహైర్జన్మర్క్షపీడనాత్

మిథ్యాయోగాచ్చ వివిధాత్పాపానాం చ నిషేవణాత్ ౨౨

స్త్రీణాం ప్రసవవైషమ్యాత్తథా మిథ్యోపచారతః

ప్రతిరోగమితి క్రుద్ధా రోగాధిష్ఠానగామినీః ౨౩

రసాయనీః ప్రపద్యాశు దోషా దేహే వికుర్వతే ౨౩-౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేసర్వరోగనిదానం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ౧

ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథాతో జ్వరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

జ్వరో రోగపతిః పాప్మా మృత్యురోజోశనోఽన్తకః

క్రోధో దక్షాధ్వరధ్వంసీ రుద్రోర్ధ్వనయనోద్భవః ౧

జన్మాన్తయోర్మోహమయః సన్తాపాత్మాఽపచారజః

వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాయోనిషు వర్తతే ౨

స జాయతేఽష్టధా దోషైః పృథఙ్మిశ్రైః సమాగతైః

ఆగన్తుశ్చ మలాస్త్రత్ర స్వైః స్వైర్దుష్టాః ప్రదూషణైః ३
ఆమాశయం ప్రవిశ్యామమనుగమ్య పిధాయ చ
స్రోతాంసి పక్తిస్థానాచ్చ నిరస్య జ్వలనం బహిః ४
సహ తేనాభిసర్పన్తస్తపన్తః సకలం వపుః
కుర్వన్తో గాత్రమత్యుష్ణం జ్వరం నిర్వర్తయన్తి తే ५
స్రోతోవిబన్ధాత్ప్రాయేణ తతః స్వేదో న జాయతే
తస్య ప్రాగ్రూపమాలస్యమరతిర్గాత్రగౌరవమ్ ६
ఆస్యవైరస్యమరుచిజృమ్భా సాస్రాకులాక్షితా
అఙ్గమర్దోఽవిపాకోఽల్పప్రాణతా బహునిద్ర తా ७
రోమహర్షో వినమనం పిణ్డికోద్వేష్టనం క్లమః
హితోపదేశేష్వక్షాన్తిః ప్రీతిరమ్లపటూషణే ८
ద్వేషః స్వాదుషు భక్ష్యేషు తథా బాలేషు తృడ్ భృశమ్
శబ్దాగ్నిశీతవాతామ్బుచ్ఛాయోష్ణేష్వనిమిత్తతః ९
ఇచ్ఛా ద్వేషశ్చ తదను జ్వరస్య వ్యక్తతా భవేత్
ఆగమాపగమక్షోభమృదుతావేదనోష్మణామ్ ౧౦
వైషమ్యం తత్రతత్రాఙ్గే తాస్తాః స్యుర్వేదనాశ్చలాః
పాదయోః సుప్తతా స్తమ్భః పిణ్డికోద్వేష్టనం శ్రమః ౧౧
విశ్లేష ఇవ సన్ధీనాం సాద ఊర్వోః కటీగ్రహః
పృష్ఠం క్షోదమివాప్నోతి నిష్పీడ్యేత ఇవోదరమ్ ౧౨
ఛిద్యన్త ఇవ చాస్థీని పార్శ్వగాని విశేషతః
హృదయస్య గ్రహస్తోదః ప్రాజనేనేవ వక్షసః ౧३
స్కన్ధయోర్మథనం బాహ్వోర్భేదః పీడనమంసయోః
అశక్తిర్భక్షణే హన్వోర్జృమ్భణం కర్ణయోః స్వనః ౧४
నిస్తోదః శఙ్ఖయోర్మూర్ధ్ని వేదనా విరసాస్యతా

కషాయాస్యత్వమథవా మలానామప్రవర్తనమ్ ౧౫
రూక్షారుణత్వగాస్యాక్షినఖ మూత్రపురీషతా
ప్రసేకారోచకాశ్రద్ధా విపాకాస్వేదజాగరాః ౧౬
కణ్ఠౌష్ఠశోషస్తృట్ శుష్కా ఛర్దికాసౌ విషాదితా
హర్షో రోమాఙ్గదన్తేషు వేపథుః క్షవథోర్గ్రహః ౧౭
భ్రమః ప్రలాపో ఘర్మేచ్ఛా వినామశ్చానిలజ్వరే
యుగపద్వ్యాప్తిరఙ్గానాం ప్రలాపః కటువక్త్రతా ౧౮
నాసాస్యపాకః శీతేచ్ఛా భ్రమో మూర్చ్ఛా మదోఽరతిః
విట్స్రంసః పిత్తవమనం రక్తష్ఠీవనమమ్లకః ౧౯
రక్తకోఠోద్గమః పీతహరితత్వం త్వగాదిషు
స్వేదో నిఃశ్వాసవైగన్ధ్యమతితృష్ణా చ పిత్తజే ౨౦
విశేషాదరుచిర్జాడ్యం స్రోతోరోధోఽల్పవేగతా
ప్రసేకో ముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసాః ౨౧
హృల్లాసశ్ఛర్దనం కాసః స్తమ్భః శ్వైత్యం త్వగాదిషు
అఙ్గేషు శీతపిటికాస్తన్ద్రో దర్దః కఫోద్భవే ౨౨
కాలే యథాస్వం సర్వేషాం ప్రవృత్తిర్వృద్ధిరేవ వా
నిదానోక్తానుపశయో విపరీతోపశాయితా
యథాస్వం లిఙ్గసంసర్గే జ్వరః సంసర్గజోఽపి చ ౨౩
శిరోర్తిమూర్చ్ఛా వమిదాహమోహ కణ్ఠాస్యశోషారతిపర్వభేదాః
ఉన్నిద్ర తాతృడ్భ్రమరోమహర్షా జృమ్భాతివాక్త్వం చ చలాత్సపిత్తాత ౨౪
తాపహాన్యరుచిపర్వశిరోరుక్ పీనసశ్వసనకాసవిబన్ధాః
శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతన్ద్రా శ్లేష్మవాతజనితజ్వరలిఙ్గమ్ ౨౫
శీతస్తమ్భస్వేదదాహావ్యవస్థాతృష్ణాకాసశ్లేష్మపిత్తప్రవృత్తిః
మోహస్తన్ద్రా లిప్తతిక్తాస్యతా చ జ్ఞేయం రూపం శ్లేష్మపిత్తజ్వరస్య ౨౬

సర్వజో లక్షణైః సర్వైర్దాహోఽత్ర చ ముహుర్ముహుః
తద్వచ్చీతం మహానిద్రా దివా జాగరణం నిశి ౨౭
సదా వా నైవ వా నిద్రా మహాస్వేదోఽతి నైవ వా
గీతనర్తనహాస్యాదివికృతేహా ప్రవర్తనమ్ ౨౮
సాశ్రుణీ కలుషే రక్తే భుగ్నే లులితపక్ష్మణీ
అక్షిణీ పిణ్డికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిరుగ్భ్రమః ౨౯
సస్వనౌ సరుజౌ కర్ణౌ కణ్ఠః శూకైరివాచితః
పరిదగ్ధా ఖరా జిహ్వా గురుః స్రస్తాఙ్గసన్ధితా ౩౦
రక్తపిత్తకఫష్ఠీవో లోలనం శిరసోఽతిరుక్
కోఠానాం శ్యావరక్తానాం మణ్డలానాం చ దర్శనమ్ ౩౧
హృద్వ్యథా మలసంసఙ్గః ప్రవృత్తిర్వాఽల్పశోఽతి వా
స్నిగ్ధాస్యతా బలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా ౩౨
దోషపాకశ్చిరాత్తన్ద్రా ప్రతతం కణ్ఠకూజనమ్
సన్నిపాతమభిన్యాసం తం బ్రూయాచ్చ హృతౌజసమ్ ౩౩
దోషే విబద్ధే నష్టేఽగ్నౌ సర్వసమ్పూర్ణలక్షణః
అసాధ్యః సోఽన్యథా కృచ్ఛ్రో భవేద్వైకల్యదోఽపి వా ౩౪
అన్యచ్చ సన్నిపాతోత్థో యత్ర పిత్తం పృథక్ స్థితమ్
త్వచి కోష్ఠేఽథవా దాహం విదధాతి పురోఽను వా ౩౫
తద్వద్వాతకఫౌ శీతం దాహాదిర్దుస్తరస్తయోః
శీతాదౌ తత్ర పిత్తేన కఫే స్యన్దితశోషితే ౩౬
శీతే శాన్తేఽమ్లకో మూర్చ్ఛా మదస్తృష్ణా చ జాయతే
దాహాదౌ పునరన్తే స్యుస్తన్ద్రా ష్ఠీవవమిక్లమాః ౩౭
ఆగన్తురభిఘాతాభిషఙ్గ శాపాభిచారతః
చతుర్ధాఽత్ర క్షతచ్ఛేదదాహాద్యైరభిఘాతజః ౩౮

శ్రమాచ్చ తస్మిన్పవనః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్
సవ్యథాశోఫవైవర్ణ్యం సరుజం కురుతే జ్వరమ్ ౩౯
గ్రహావేశౌషధివిషక్రోధభీ శోకకామజః
అభిషఙ్గాద్ గ్రహేణాస్మిన్నకస్మాద్ధాసరోదనే ౪౦
ఓషధీగన్ధజే మూర్చ్ఛా శిరోరుగ్వమథుః క్షవః
విషాన్మూర్చ్ఛాతిసారాస్యశ్యావతాదాహహృద్గదాః ౪౧
క్రోధాత్కమ్పః శిరోరుక్ చ ప్రలాపో భయశోకజే
కామాద్భ్రమోఽరుచిర్దాహో హ్రీనిద్రా ధీధృతిక్షయః ౪౨
గ్రహాదౌ సన్నిపాతస్య భయాదౌ మరుతస్త్రయే
కోపః కోపేఽపి పిత్తస్య యౌ తు శాపాభిచారజౌ ౪౩
సన్నిపాతజ్వరౌ ఘోరౌ తావసహ్యతమౌ మతౌ
తత్రాభిచారికైర్మన్త్రైర్హూయమానస్య తప్యతే ౪౪
పూర్వం చేతస్తతో దేహస్తతో విస్ఫోటతృడ్భ్రమైః
సదాహమూర్చ్ఛైర్గ్రస్తస్య ప్రత్యహం వర్ధతే జ్వరః ౪౫
ఇతి జ్వరోఽష్టధా దృష్టః సమాసాద్ద్వివిధస్తు సః
శారీరో మానసః సౌమ్యస్తీక్ష్ణోఽన్తర్బహిరాశ్రయః ౪౬
ప్రాకృతో వైకృతః సాధ్యోఽసాధ్యః సామో నిరామకః
పూర్వం శరీరే శారీరే తాపో మనసి మానసే ౪౭
పవనే యోగవాహిత్వాచ్ఛీతం శ్లేష్మయుతే భవేత్
దాహః పిత్తయుతే మిశ్రం మిశ్రేఽన్తసంశ్రయే పునః ౪౮
జ్వరేఽధికం వికారాః స్యురన్తః క్షోభో మలగ్రహః
బహిరేవ బహిర్వేగే తాపోఽపి చ సుసాధ్యతా ౪౯
వర్షాశరద్వసన్తేషు వాతాద్యైః ప్రాకృతః క్రమాత్
వైకృతోఽన్య స దుఃసాధ్యః ప్రాయశ్చ ప్రాకృతోఽనిలాత్ ౫౦

వర్షాసు మారుతో దుష్టః పిత్తశ్లేష్మాన్వితో జ్వరమ్
కుర్యాత్ పిత్తం చ శరది తస్య చానుబలం కఫః ॥౧
తత్రప్రకృత్యా విసర్గాచ్చ తత్ర నానశనాద్భయమ్
కఫో వసన్తే తమపి వాతపిత్తం భవేదను ॥౨
బలవత్స్వల్పదోషేషు జ్వరః సాధ్యోఽనుపద్రవః
సర్వథా వికృతిజ్ఞానే ప్రాగసాధ్య ఉదాహృతః ॥౩
జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వ మగ్లానిర్బహుమూత్రతా
న ప్రవృత్తిర్న విడ్ జీర్ణా న క్షుత్సామజ్వరాకృతిః ॥౪
జ్వరవేగోఽధికం తృష్ణా ప్రలాపః శ్వసనం భ్రమః
మలప్రవృత్తిరుత్క్లేశః పచ్యమానస్య లక్షణమ్ ॥౫
జీర్ణతాఽమవిపర్యాసాత్సప్తరాత్రం చ లఙ్ఘనాత్
జ్వరః పఞ్చవిధః ప్రోక్తో మలకాలబలాబలాత్ ॥౬
ప్రాయశః సన్నిపాతేన భూయసా తూపదిశ్యతే
సన్తతః సతతోఽన్యేద్యుస్తృతీయకచతుర్థకౌ ॥౭
ధాతుమూత్రశకృద్వాహిస్రోతసాం వ్యాపినో మలాః
తాపయన్తస్తనుం సర్వాం తుల్యదూష్యాదివర్ద్ధితాః ॥౮
బలినో గురవః స్తబ్ధా విశేషేణ రసాశ్రితాః
సన్తతం నిష్ప్రతిద్వన్ద్వా జ్వరం కుర్యుః సుదుఃసహమ్ ॥౯
మలం జ్వరోష్మా ధాతూన్వా స శీఘ్రం క్షపయేత్తతః
సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యాఽశుద్ధ్యాఽపి వా క్రమాత్ ౬౦
వాతపిత్తకఫైః సప్త దశ ద్వాదశ వాసరాన్
ప్రాయోఽనుయాతి మర్యాదాం మోక్షాయ చ వధాయ చ ౬౧
ఇత్యగ్నివేశస్య మతంహారీతస్య పునః స్మృతిః
ద్విగుణా సప్తమీ యావన్నవమ్యేకాదశీ తథా ౬౨

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయ చ వధాయ చ
శుద్ధ్యశుద్ధౌ జ్వరః కాలం దీర్ఘమప్యనువర్తతే ౬౩
కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాదిసేవినామ్
అల్పోఽపి దోషో దూష్యాదేర్లబ్ధ్వాఽన్యతమతో బలమ్ ౬౪
సవిపక్షో జ్వరం కుర్యాద్విషమం క్షయవృద్ధిభాక్
దోషః ప్రవర్తతే తేషాం స్వే కాలే జ్వరయన్ బలీ ౬౫
నివర్తతే పునశ్చైష ప్రత్యనీకబలాబలః
క్షీణే దోషే జ్వరః సూక్ష్మో రసాదిష్వేవ లీయతే ౬౬
లీనత్వాత్కార్శ్యవైవర్ణ్యజాడ్యాదీనాదధాతి సః
ఆసన్నవివృతాస్యత్వాత్స్రోతసాం రసవాహినామ్ ౬౭
ఆశు సర్వస్య వపుషో వ్యాప్తిర్దోషేణ జాయతే
సన్తతః సతతస్తేన విపరీతో విపర్యయాత్ ౬౮
విషమో విషమారమ్భక్రియాకాలోఽనుషఙ్గవాన్
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతం జ్వరమ్ ౬౯
అహోరాత్రస్య స ద్విః స్యాత్ సకృదన్యేద్యురాశ్రితః
తస్మిన్మాంసవహా నాడీః మేదోనాడీస్తృతీయకే ౭౦
గ్రాహీ పిత్తానిలాన్మూర్ధ్నస్త్రికస్య కఫపిత్తతః
సపృష్ఠస్యానిలకఫాత్స చైకాహాన్తరః స్మృతః ౭౧
చతుర్థకో మలే మేదోమజ్జాస్థ్యన్యతమస్థితే
మజ్జస్థ ఏవేత్యపరే ప్రభావం స తు దర్శయేత్ ౭౨
ద్విధా కఫేన జంఘాభ్యాం స పూర్వం శిరసోఽనిలాత్
అస్థిమజ్జోభయగతే చతుర్థకవిపర్యయః ౭౩
త్రిధా ద్వ్యహం జ్వరయతి దినమేకం తు ముఞ్చతి
బలాబలేన దోషాణామన్నచేష్టాదిజన్మనా ౭౪

జ్వరః స్యాన్మనసస్తద్వత్కర్మణశ్చ తదా తదా
దోషదూష్యర్త్వహోరాత్రప్రభృతీనాం బలాజ్జ్వరః ౭౫
మనసో విషయాణాం చ కాలం తం తం ప్రపద్యతే
ధాతూన్ ప్రక్షోభయన్ దోషో మోక్షకాలే విలీయతే ౭౬
తతో నరః శ్వసన్ స్విద్యన్ కూజన్ వమతి చేష్టతే
వేపతే ప్రలపత్యుష్ణైః శీతైశ్చాఙ్గైర్హతప్రభః ౭౭
విసంజ్ఞో జ్వరవేగార్తః సక్రోధ ఇవ వీక్షతే
సదోషశబ్దం చ శకృద్ద్రవం సృజతి వేగవత్ ౭౮
దేహో లఘుర్వ్యపగతక్లమ మోహతాపః
పాకో ముఖే కరణసౌష్ఠవమవ్యథత్వమ్
స్వేదః క్షవః ప్రకృతియోగి మనోఽన్నలిప్సా
కణ్డూశ్చ మూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని ౭౯
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే జ్వరనిదానం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ౨

తృతీయోఽధ్యాయః

అథాతో రక్తపిత్తకాసనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
భృశోష్ణతీక్ష్ణకట్వమ్ల లవణాదివిదాహిభిః
కోద్ర వోద్దాలకైశ్చాన్నైస్తద్యుక్తై రతి సేవితైః ౧
కుపితం పిత్తలైః పిత్తం ద్ర వం రక్తం చ మూర్చ్ఛతే
తే మిథస్తుల్యరూపత్వమాగమ్య వ్యాప్నుతస్తనుమ్ ౨
పిత్తం రక్తస్య వికృతేః సంసర్గాద్దూషణాదపి
గన్ధవర్ణానువృత్తేశ్చ రక్తేన వ్యపదిశ్యతే 3
ప్రభవత్యసృజః స్థానాత్ప్లీహతో యకృతశ్చ తత్

శిరోగురుత్వమరుచిః శీతేచ్ఛా ధూమకోఽమ్లకః ౪
ఛర్దిశ్ఛర్దితబైభత్స్యం కాసః శ్వాసో భ్రమః క్లమః
లోహలోహితమత్స్యామగన్ధాస్యత్వం స్వరక్షయః ౫
రక్తహారిద్ర హరితవర్ణతా నయనాదిషు
నీలలోహితపీతానాం వర్ణానామవివేచనమ్ ౬
స్వప్నే తద్వర్ణదర్శిత్వం భవత్యస్మిన్ భవిష్యతి
ఊర్ధ్వం నాసాక్షికర్ణాస్యైర్మేఢ్రయోనిగుదైరధః ౭
కుపితం రోమకూపైశ్చ సమస్తైస్తత్ప్రవర్తతే
ఊర్ధ్వం సాధ్యం కఫాద్యస్మాత్తద్విరేచనసాధనమ్ ౮
బహ్వౌషధం చ పిత్తస్య విరేకో హి వరౌషధమ్
అనుబన్ధీ కఫో యశ్చ తత్ర తస్యాపి శుద్ధికృత్ ౯
కషాయాః స్వాదవోఽప్యస్య విశుద్ధశ్లేష్మణో హితాః
కిము తిక్తాః కషాయా వా యే నిసర్గాత్కఫాపహాః ౧౦
అధో యాప్యం చలాద్యస్మాత్తత్ప్రచ్ఛర్దనసాధనమ్
అల్పౌషధం చ పిత్తస్య వమనం న వరౌషధమ్ ౧౧
అనుబన్ధీ చలో యశ్చ శాన్తయేఽపి న తస్య తత్
కషాయాశ్చ హితాస్తస్య మధురా ఏవ కేవలమ్ ౧౨
కఫమారుతసంసృష్ట మసాధ్యముభయాయనమ్
అశక్యప్రాతిలోమ్యత్వాదభావా దౌషధస్య చ ౧౩
న హి సంశోధనం కిఞ్చిదస్త్యస్య ప్రతిలోమగమ్
శోధనం ప్రతిలోమం చ రక్తపిత్తే భిషగ్జితమ్ ౧౪
ఏవమేవోపశమనం సర్వశో నాస్య విద్యతే
సంసృష్టేషు హి దోషేషు సర్వజిచ్ఛమనం హితమ్ ౧౫
తత్ర దోషానుగమనం సిరాస్ర ఇవ లక్షయేత్

ఉపద్ర వాంశ్చ వికృతిజ్ఞానత స్తేషు చాధికమ్ ౧౬
ఆశుకారీ యతః కాసస్తమేవాతః ప్రవక్ష్యతి
పఞ్చ కాసాః స్మృతా వాతపిత్తశ్లేష్మక్షతక్షయైః ౧౭
క్షయాయోపేక్షితాః సర్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్
తేషాం భవిష్యతాం రూపం కణ్ఠే కణ్డూరరోచకః ౧౮
శూకపూర్ణాభకణ్ఠత్వం తత్రాధో విహతోఽనిలః
ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తః ప్రాప్యోరస్తస్మిన్ కణ్ఠే చ సంసజన్ ౧౯
శిరఃస్రోతాంసి సమ్పూర్య తతోఽఙ్గాన్యుత్క్షిపన్నివ
క్షిపన్నివాక్షిణీ పృష్ఠమురః పార్శ్వే చ పీడయన్ ౨౦
ప్రవర్తతే స వక్త్రేణ భిన్నకాంస్యోపమధ్వనిః
హేతుభేదాత్ప్రతీఘాతభేదో వాయోః సరంహసః ౨౧
యద్రుజాశబ్దవైషమ్యం కాసానాం జాయతే తతః
కుపితో వాతలైర్వాతః శుష్కోరఃకణ్ఠవక్త్రతామ్ ౨౨
హృత్పార్శ్వోరఃశిరఃశూలం మోహక్షోభస్వరక్షయాన్
కరోతి శుష్కం కాసం చ మహావేగరుజాస్వనమ్ ౨౩
సోఽఙ్గహర్షీ కఫం శుష్కం కృచ్ఛ్రాన్ముక్త్వాఽల్పతాం వ్రజేత్
పిత్తాత్పీతాక్షికఫతా తిక్తాస్యత్వం జ్వరో భ్రమః ౨౪
పిత్తాసృగ్వమనం తృష్ణా వైస్వర్యం ధూమకోఽమ్లకః
ప్రతతం కాసవేగేన జ్యోతిషామివ దర్శనమ్ ౨౫
కఫాదురోఽల్పరుజ్మూర్ధ్నహృదయం స్తిమితం గురు
కణ్ఠోపలేపః సదనం పీనసచ్ఛర్ద్యరోచకాః ౨౬
రోమహర్షో ఘనస్నిగ్ధశ్వేతశ్లేష్మప్రవర్తనమ్
యుద్ధాద్యైః సాహసైస్తైస్తైః సేవితైరయథాబలమ్ ౨౭
ఉరస్యన్తఃక్షతే వాయుః పిత్తేనానుగతో బలీ

కుపితః కురుతే కాసం కఫం తేన సశోణితమ్ ౨౮
పీతం శ్యావం చ శుష్కం చ గ్రథితం కుథితం బహు
ష్ఠీవేత్కణ్ఠేన రుజతా విభిన్నే నేవ చోరసా ౨౯
సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభిస్తుద్యమానేన శూలినా
పర్వభేదజ్వరశ్వాస తృష్ణావైస్వర్యకమ్పవాన్ ౩౦
పారావత ఇవాకూజన్ పార్శ్వశూలీ తతోఽస్య చ
క్రమాద్వీర్యం రుచిః పక్తా బలం వర్ణశ్చ హీయతే ౩౧
క్షీణస్య సాసృఙ్మూత్రత్వం స్యాచ్చ పృష్ఠకటీగ్రహః
వాయుప్రధానాః కుపితా ధాతవో రాజయక్ష్మిణః ౩౨
కుర్వన్తి యక్ష్మాయతనైః కాసం ష్ఠీవేత్కఫం తతః
పూతిపూయోపమం పీతం విస్రం హరితలోహితమ్ ౩౩
లుచ్యేత ఇవ పార్శ్వే చ హృదయం పతతీవ చ
అకస్మాదుష్ణశీతేచ్ఛా బహ్వాశిత్వం బలక్షయః ౩౪
స్నిగ్ధప్రసన్నవక్త్రత్వం శ్రీమద్దశననేత్రతా
తతోఽస్య క్షయరూపాణి సర్వాణ్యావిర్భవన్తి చ ౩౫
ఇత్యేష క్షయజః కాసః క్షీణానాం దేహనాశనః
యాప్యో వా బలినాం తద్వత్ క్షతజోఽభినవౌ తు తౌ ౩౬
సిధ్యేతామపి సానాథ్యాత్ సాధ్యా దోషైః పృథక్ త్రయః
మిశ్రా యాప్యా ద్వయాత్సర్వే జరసా స్థవిరస్య చ ౩౭
కాసాచ్ఛ్వాసక్షయచ్ఛర్దిస్వరసాదాదయో గదాః
భవన్త్యుపేక్షయా యస్మాత్తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్ ౩౮
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే రక్తపిత్తకాసనిదానం నామ తృతీయోఽధ్యాయః ౩

చతుర్థోఽధ్యాయః

అథాతః శ్వాసహిధ్మానిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
కాసవృద్ధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపనైః
ఆమాతిసారవమథువిష పాణ్డుజ్వరైరపి ౧
రజోధూమానిలైర్మర్మ ఘాతాదతిహిమామ్బునా
క్షుద్ర కస్తమకశ్ఛిన్నో మహానూర్ధ్వశ్చ పఞ్చమః ౨
కఫోపరుద్ధగమనః పవనో విష్వగాస్థితః
ప్రాణోదకాన్నవాహీని దుష్టః స్రోతాంసి దూషయన్ ౩
ఉరఃస్థః కురుతే శ్వాసమామాశయసముద్భవమ్
ప్రాగ్రూపం తస్య హృత్పార్శ్వశూలం ప్రాణవిలోమతా ౪
ఆనాహః శఙ్ఖభేదశ్చ తత్రాయాసాతిభోజనైః
ప్రేరితః ప్రేరయేత్ క్షుద్రం స్వయం సంశమనంమరుత్ ౫
ప్రతిలోమం సిరా గచ్ఛన్నుదీర్య పవనః కఫమ్
పరిగృహ్య శిరోగ్రీవమురః పార్శ్వే చ పీడయన్ ౬
కాసం ఘుర్ఘురకం మోహమరుచిం పీనసం తృషమ్
కరోతి తీవ్రవేగం చ శ్వాసం ప్రాణోపతాపినమ్ ౭
ప్రతామ్యేత్తస్య వేగేన నిష్ఠ్యూతాన్తే క్షణం సుఖీ
కృచ్ఛ్రాచ్ఛయానఃశ్వసితి నిషణ్ణః స్వాస్థ్యమృచ్ఛతి ౮
ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్విద్యతా భృశమర్తిమాన్
విశుష్కాస్యో ముహుఃశ్వాసీ కాఙ్క్షత్యుష్ణం సవేపథుః ౯
మేఘామ్బుశీతప్రాగ్వాతైః శ్లేష్మలైశ్చ వివర్ధతే
స యాప్యస్తమకః సాధ్యో నవో వా బలినో భవేత్ ౧౦
జ్వరమూర్చ్ఛాయుతః శీతైః శామ్యేత్ప్రతమకస్తు సః
ఛిన్నాచ్ఛ్వసితి విచ్ఛిన్నం మర్మచ్ఛేదరుజార్దితః ౧౧

సస్వేదమూర్చ్ఛః సానాహో బస్తిదాహనిరోధవాన్
అధోదృగ్విప్లుతాక్షశ్చ ముహ్యన్ రక్తైకలోచనః ౧౨
శుష్కాస్యః ప్రలపన్ దీనో నష్టచ్ఛాయో విచేతనః
మహతా మహతా దీనో నాదేన శ్వసితి క్రథన్ ౧౩
ఉద్ధూయమానః సంరబ్ధో మత్తర్షభ ఇవానిశమ్
ప్రణష్టజ్ఞానవిజ్ఞానో విభ్రాన్తనయనాననః ౧౪
వక్షః సమాక్షిపన్ బద్ధమూత్రవర్చా విశీర్ణవాక్
శుష్కకణ్ఠో ముహుర్ముహ్యన్ కర్ణశఙ్ఖశిరోతిరుక్ ౧౫
దీర్ఘమూర్ధ్వం శ్వసిత్యూర్ధ్వాన్న చ ప్రత్యాహరత్యధః
శ్లేష్మావృతముఖస్రోతాః క్రుద్ధగన్ధవహార్దితః ౧౬
ఊర్ధ్వదృగ్వీక్షతే భ్రాన్తమక్షిణీ పరితః క్షిపన్
మర్మసు చ్ఛిద్యమానేషు పరిదేవీ నిరుద్ధవాక్ ౧౭
ఏతే సిధ్యేయురవ్యక్తా వ్యక్తాః ప్రాణహరా ధ్రువమ్
ఇతి శ్వాసనిదానమ్
అథ హిధ్మానిదానమ్
శ్వాసైకహేతుప్రాగ్రూప సఙ్ఖ్యాప్రకృతిసంశ్రయాః ౧౮
హిధ్మాః భక్తోద్భవా క్షుద్రా యమలా మహతీతి చ
గమ్భీరా చ మరుత్తత్ర త్వరయాఽయుక్తిసేవితైః ౧౯
రూక్షతీక్ష్ణఖరాసాత్మ్యైరన్నపానైః ప్రపీడితః
కరోతి హిధ్మామరుజాం మన్దశబ్దాం క్షవానుగామ్ ౨౦
శమం సాత్మ్యాన్నపానేన యా ప్రయాతి చ సాఽన్నజా
ఆయాసాత్పవనః క్షుద్రః క్షుద్రాం హిధ్మాం ప్రవర్తయేత్ ౨౧
జత్రుమూలప్రవిసృతామల్పవేగాం మృదుం చ సా
వృద్ధిమాయాస్యతో యాతి భుక్తమాత్రే చ మార్దవమ్ ౨౨

చిరేణ యమలైర్వేగైరాహారే యా ప్రవర్తతే

పరిణామోన్ముఖే వృద్ధిం పరిణామే చ గచ్ఛతి ౨౩

కమ్పయన్తీ శిరోగ్రీవమాధ్మాతస్యాతితృష్యతః

ప్రలాపచ్ఛర్ద్యతీసార నేత్రవిప్లుతిజృమ్భిణః ౨౪

యమలా వేగినీ హిధ్మా పరిణామవతీ చ సా

స్తబ్ధభ్రూశఙ్ఖయుగ్మస్య సాస్రవిప్లుతచక్షుషః ౨౫

స్తమ్భయన్తీ తనుం వాచం స్మృతిం సంజ్ఞాం చ ముష్ణతీ

రున్ధతీ మార్గమన్నస్య కుర్వతీ మర్మఘట్టనమ్ ౨౬

పృష్ఠతో నమనం శోషం మహాహిధ్మా ప్రవర్తతే

మహామూలా మహాశబ్దా మహావేగా మహాబలా ౨౭

పక్వాశయాద్వా నాభేర్వా పూర్వవద్యా ప్రవర్తతే

తద్రూపా సా ముహుః కుర్యాజ్జృమ్భామఙ్గప్రసారణమ్ ౨౮

గమ్భీరేణానునాదేన గమ్భీరా తాసు సాధయేత్

ఆద్యే ద్వే వర్జయేదన్త్యే సర్వలిఙ్గాం చ వేగినీమ్ ౨౯

సర్వాశ్చ సఞ్చితామస్య స్థవిరస్య వ్యవాయినః

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య భక్తచ్ఛేదక్షతస్య వా ౩౦

ఇతి హిధ్మానిదానమ్

సర్వేఽపి రోగా నాశాయ న త్వేవం శీఘ్రకారిణః

హిధ్మాశ్వాసౌ యథా తౌ హి మృత్యుకాలే కృతాలయౌ ౩౧

ఇతి
శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాంతృతీయే నిదానస్థానే శ్వాసహిధ్మానిదానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ౪

పఞ్చమోఽధ్యాయః

అథాతో రాజయక్ష్మాదినిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

అథ రాజయక్ష్మనిదానమ్

అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః

రాజయక్ష్మా క్షయః శోషో రోగరాడితి చ స్మృతః ౧

నక్షత్రాణాం ద్విజానాం చ రాజ్ఞోఽభూద్యదయం పురా

యచ్చ రాజా చ యక్ష్మా చ రాజయక్ష్మా తతో మతః ౨

దేహౌషధక్షయకృతేః క్షయస్తత్సమ్భవాచ్చ సః

రసాదిశోషణాచ్ఛోషో రోగరాట్ తేషు రాజనాత్ ౩

సాహసం వేగసంరోధః శుక్రౌజఃస్నేహసఙ్క్షయః

అన్నపానవిధిత్యాగశ్చత్వారస్తస్య హేతవః ౪

తైరుదీర్ణోఽనిలః పిత్తం కఫం చోదీర్య సర్వతః

శరీరసన్ధీనావిశ్య తాన్ సిరాశ్చ ప్రపీడయన్ ౫

ముఖాని స్రోతసాం రుద్ధ్వా తథైవాతివివృత్య వా

సర్పన్నూర్ధ్వమధస్తిర్యగ్యథాస్వం జనయేద్గదాన్ ౬

రూపం భవిష్యతస్తస్య ప్రతిశ్యాయో భృశం క్షవః

ప్రసేకో ముఖమాధుర్యం సదనం వహ్నిదేహయోః ౭

స్థాల్యమత్రాన్నపానాదౌ శుచావప్యశుచీక్షణమ్

మక్షికాతృణకేశాదిపాతః ప్రాయోఽన్నపానయోః ౮

హృల్లాసశ్ఛర్దిరరుచిరశ్నతోఽపి బలక్షయః

పాణ్యోరవేక్షా పాదాస్యశోఫోఽక్ష్ణోరతిశుక్లతా ౯

బాహ్వోః ప్రమాణజిజ్ఞాసా కాయే వైభత్స్యదర్శనమ్

స్త్రీమద్యమాంసప్రియతా ఘృణిత్వం మూర్ద్ధగుణ్ఠనమ్ ౧౦

నఖకేశాతివృద్ధిశ్చ స్వప్నే చాభిభవో భవేత్

పతఙ్గకృకలాసాహికపి శ్వాపదపక్షిభిః ౧౧

కేశాస్థితుషభస్మాదిరాశౌ సమధిరోహణమ్
శూన్యానాం గ్రామదేశానాం దర్శనం శుష్యతోఽమ్బసః ౧౨
జ్యోతిర్గిరీణాం పతతాం జ్వలతాం చ మహీరుహామ్
పీనసశ్వాసకాసాం సమూర్ధ్నస్వరరుజోఽరుచిః ౧౩
ఊర్ధ్వం విడ్భ్రంశసంశోషావధః చ్ఛర్దిశ్చ కోష్ఠగే
తిర్యక్స్థే పార్శ్వరుగ్దోషే సన్ధిగే భవతి జ్వరః ౧౪
రూపాణ్యేకాదశైతాని జాయన్తే రాజయక్ష్మిణః
తేషాముపద్ర వాన్ విద్యాత్కణ్ఠోద్ధ్వంసమురోరుజమ్ ౧౫
జృమ్భాఙ్గమర్దనిష్ఠీవవహ్ని సాదాస్యపూతితాః
తత్ర వాతాచ్ఛిరఃపార్శ్వశూలమంసాఙ్గమర్దనమ్ ౧౬
కణ్ఠోద్ధ్వంసః స్వరభ్రంశః పిత్తాత్పాదాంసపాణిషు
దాహోఽతిసారోఽసృక్ఛర్దిర్ముఖగన్ధో జ్వరో మదః ౧౭
కఫాదరోచకశ్ఛర్దిః కాసో మూర్ధాఙ్గగౌరవమ్
ప్రసేకః పీనసః శ్వాసః స్వరసాదోఽల్పవహ్నితా ౧౮
దోషైర్మన్దానలత్వేన సోపలేపైః కఫోల్బణైః
స్రోతోముఖేషు రుద్ధేషు ధాతూష్మస్వల్పకేషు చ ౧౯
విదహ్యమానః స్వస్థానే రసస్తాంస్తానుపద్ర వాన్
కుర్యాదగచ్ఛన్మాంసాదీనసృక్ చోర్ధ్వం ప్రధావతి ౨౦
పచ్యతే కోష్ఠ ఏవాన్నమన్నపక్త్రైవ చాస్య యత్
ప్రాయోఽస్మాన్మలతాం యాతం నైవాలం ధాతుపుష్టయే ౨౧
రసోఽప్యస్య న రక్తాయ మాంసాయ కుత ఏవ తు
ఉపస్తబ్ధః స శకృతా కేవలం వర్తతే క్షయీ ౨౨
లిఙ్గేష్వల్పేష్వపి క్షీణం వ్యాధ్యౌషధబలాక్షమమ్
వర్జయేత్ సాధయేదేవ సర్వేష్వపి తతోఽన్యథా ౨౩

ఇతి రాజయక్ష్మనిదానమ్

అథ స్వరభేదనిదానమ్

దోషైర్వ్యస్తైః సమస్తైశ్చ క్షయాత్ షష్ఠశ్చ మేదసా

స్వరభేదో భవేత్తత్ర క్షామో రూక్షశ్చలః స్వరః ౨౪

శూకపూర్ణాభకణ్ఠత్వం స్నిగ్ధోష్ణోపశయోఽనిలాత్

పిత్తాత్తాలుగలే దాహః శోష ఉక్తావసూయనమ్ ౨౫

లిమ్పన్నివ కఫాత్కణ్ఠం మన్దః ఖురఖురాయతే

స్వరో విబద్ధః సర్వైస్తు సర్వలిఙ్గః క్షయాత్కపేత్ ౨౬

ధూమాయతీవ చాత్యర్థం మేదసా శ్లేష్మలక్షణః

కృచ్ఛ్రలక్ష్యాక్షరశ్చాత్ర సర్వైరన్త్యం చ వర్జయేత్ ౨౭

ఇతి స్వరభేదనిదానమ్

అథారోచకనిదానమ్

అరోచకో భవేద్దోషైర్జిహ్వాహృదయసంశ్రయైః

సన్నిపాతేన మనసః సన్తాపేన చ పఞ్చమః ౨౮

కషాయతిక్తమధురం వాతాదిషు ముఖం క్రమాత్

సర్వోత్థే విరసం శోకక్రోధాదిషు యథామలమ్ ౨౯

ఇత్యరోచకనిదానమ్

అథ ఛర్దినిదానమ్

ఛర్దిర్దోషైః పృథక్సర్వైర్ద్విష్టైరర్థైశ్చ పఞ్చమీ

ఉదానో వికృతో దోషాన్ సర్వాస్వప్యూర్ధ్వమస్యతి ౩౦

తాసూత్క్లేశాస్యలావణ్య ప్రసేకారుచయోఽగ్రగాః

నాభిపృష్ఠం రుజన్ వాయుః పార్శ్వే చాహారముత్క్షిపేత్ ౩౧

తతో విచ్ఛిన్నమల్పాల్పం కషాయం ఫేనిలం వమేత్

శబ్దోద్గారయుతం కృష్ణమచ్ఛం కృచ్ఛ్రేణ వేగవత్ ౩౨

కాసాస్యశోషహృన్మూర్ద్వస్వర పీడాక్లమాన్వితః
పిత్తాత్క్షారోదకనిభం ధూమ్రం హరితపీతకమ్ ౩౩
సాసృగమ్లం కటూష్ణం చ తృణ్మూర్చ్ఛాతాపదాహవత్
కఫాత్ స్నిగ్ధం ఘనంశీతం శ్లేష్మతన్తుగవాక్షితమ్ ౩౪
మధురం లవణం భూరి ప్రసక్తం లోమహర్షణమ్
ముఖశ్వయథుమాధుర్య తన్ద్రా హృల్లాసకాసవాన్ ౩౫
సర్వలిఙ్గా మలైః సర్వై రిష్టోక్తా యా చ తాంత్యజేత్
పూత్యమేధ్యాశుచిద్విష్ట దర్శనశ్రవణాదిభిః ౩౬
తప్తే చిత్తే హృది క్లిష్టే ఛర్దిర్ద్విష్టార్థయోగజా
వాతాదీనేవ విమృశేత్కృమితృష్ణామదౌహృదే ౩౭
శూలవేపథుహృల్లాసైర్విశేషాత్ కృమిజాం వదేత్
కృమి హృద్రో గలిఙ్గైశ్చ
ఇతి ఛర్దినిదానమ్
అథ హృద్రో గనిదానమ
స్మృతాః పఞ్చ తు హృద్గదాః ౩౮
తేషాం గుల్మనిదానోక్తైః సముత్థానైశ్చ సమ్భవః
వాతేన శూల్యతేఽత్యర్థం తుద్యతే స్ఫుటతీవ చ ౩౯
భిద్యతే శుష్యతి స్తబ్ధం హృదయం శూన్యతా ద్ర వః
అకస్మాద్దీనతా శోకో భయం శబ్దాసహిష్ణుతా ౪౦
వేపథుర్వేష్టనం మోహః శ్వాసరోధోఽల్పనిద్ర తా
పిత్తాత్తృష్ణా భ్రమో మూర్చ్ఛ దాహః స్వేదోఽమ్లకః క్లమః ౪౧
ఛర్దనం చామ్లపిత్తస్య ధూమకః పీతతా జ్వరః
శ్లేష్మణా హృదయం స్తబ్ధం భారికం సాశ్మగర్భవత్ ౪౨
కాసాగ్నిసాదనిష్ఠీవనిద్రా లస్యా రుచిజ్వరాః

సర్వలిఙ్గస్త్రిభిర్దోషైః కృమిభిః శ్యావనేత్రతా ४३
తమఃప్రవేశో హృల్లాసః శోషః కణ్డూః కఫస్రుతిః
హృదయం ప్రతతం చాత్ర క్రకచేనేవ దార్యతే ४४
చికిత్సేదామయం ఘోరం తం శీఘ్రం శీఘ్రకారిణమ్
ఇతి హృద్రోగనిదానమ్
అథ తృష్ణానిదానమ్
వాతాత్పిత్తాత్కఫాత్తృష్ణా సన్నిపాతాద్రసక్షయాత్ ४५
షష్ఠీ స్యాదుపసర్గాచ్చ వాతపిత్తే తు కారణమ్
సర్వాసు తత్ప్రకోపో హి సౌమ్యధాతుప్రశోషణాత్ ४६
సర్వదేహభ్రమోత్కమ్పతాపతృడ్దాహమోహకృత్
జిహ్వామూలగలక్లోమతాలుతోయవహాః సిరాః ४७
సంశోష్య తృష్ణా జాయన్తే తాసాం సామాన్యలక్షణమ్
ముఖశోషో జలాతృప్తిరన్నద్వేషః స్వరక్షయః ४८
కణ్ఠౌష్ఠజిహ్వాకార్కశ్యం జిహ్వానిష్క్రమణం క్లమః
ప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రంశస్తృడ్గ్రహోక్తాస్తథాఽమయాః ४९
మారుతాత్ క్షామతా దైన్యం శఙ్ఖతోదః శిరోభ్రమః
గన్ధాజ్ఞానాస్యవైరస్యశ్రుతినిద్రా బలక్షయాః ५०
శీతామ్బుపానాద్వృద్ధిశ్చ పిత్తాన్మూర్చ్ఛాస్యతిక్తతా
రక్తేక్షణత్వం ప్రతతం శోషో దాహోఽతిధూమకః ५१
కఫో రుణద్ధి కుపితస్తోయవాహిషు మారుతమ్
స్రోతఃసు స కఫస్తేన పఙ్కవచ్ఛోష్యతే తతః ५२
శూకైరివాచితః కణ్ఠో నిద్రా మధురవక్త్రతా
ఆధ్మానం శిరసో జాడ్యం స్తైమిత్యచ్ఛర్ద్యరోచకాః ५३
ఆలస్యమవిపాకశ్చ సర్వైః స్యాత్సర్వలక్షణా

ఆమోద్భవా చ భక్తస్య సంరోధాద్వాతపిత్తజా ౫౪
ఉష్ణక్లాన్తస్య సహసా శీతామ్భో భజతస్తృషమ్
ఊష్మా రుద్ధో గతః కోష్ఠం యాం కుర్యాత్పిత్తజైవ సా ౫౫
యా చ పానాతిపానోత్థా తీక్ష్ణాగ్నేః స్నేహజా చ యా
స్నిగ్ధగుర్వమ్లలవణభోజనేన కఫోద్భవా ౫౬
తృష్ణా రసక్షయోక్తేన లక్షణేన క్షయాత్మికా
శోషమేహజ్వరాద్యన్యదీర్ఘ రోగోపసర్గతః ౫౭
యా తృష్ణా జాయతే తీవ్రా సోపసర్గాత్మికా స్మృతా ౫౭-౨
ఇతి తృష్ణానిదానమ్
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే శారీరస్థానే రాజయక్ష్మాదినిదానం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ౫

షష్ఠోఽధ్యాయః

అథాతో మదాత్యయాదినిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
తీక్ష్ణోష్ణరూక్షసూక్ష్మామ్లం వ్యవాయ్యాశుకరం లఘు
వికాషి విశదం మద్యమోజసోఽస్మాద్విపర్యయః ౧
తీక్ష్ణాదయో విషేఽప్యుక్తాశ్చిత్తోపప్లావినో గుణాః
జీవితాన్తాయ జాయన్తే విషే తూత్కర్షవృత్తితః ౨
తీక్ష్ణాదిభిర్గుణైర్మద్యం మన్దాదీనోజసో గుణాన్
దశభిర్దశ సఙ్క్షోభ్య చేతో నయతి విక్రియామ్ ३
ఆద్యే మదే ద్వితీయే తు ప్రమాదాయతనే స్థితః
దుర్వికల్పహతో మూఢః సుఖమిత్యధిముచ్యతే ౪
మధ్యమోత్తమయోః సన్ధిం ప్రాప్య రాజసతామసః
నిరఙ్కుశ ఇవ వ్యాలో న కిఞ్చిన్నాచరేజ్జడః ౫

ఇయం భూమిరవద్యానాం దౌఃశీల్యస్యేదమాస్పదమ్
ఏకోఽయ బహుమార్గాయా దుర్గతేర్దేశికః పరమ్ ౬
నిశ్చేష్టః శవవచ్చేతే తృతీయే తు మదే స్థితః
మరణాదపి పాపాత్మా గతః పాపతరాం దశామ్ ౭
ధర్మాధర్మం సుఖం దుఃఖమర్థానర్థం హితాహితమ్
యదాసక్తో న జానాతి కథం తచ్ఛీలయేద్బుధః ౮
మద్యే మోహో భయం శోకః క్రోధో మృత్యుశ్చ సంశ్రితాః
సోన్మాదమదమూర్చ్ఛాయాః సాపస్మారాపతానకాః ౯
యత్రైకః స్మృతివిభ్రంశస్తత్ర సర్వమసాధు యత్
అయుక్తియుక్తమన్నం హి వ్యాధయే మరణాయ వా ౧౦
మద్యం త్రివర్గధీధైర్యలజ్జాదేరపి నాశనమ్
నాతిమాద్యన్తి బలినః కృతాహారా మహాశనాః ౧౧
స్నిగ్ధాః సత్త్వవయోయుక్తా మద్యనిత్యాస్తదన్వయాః
మేదఃకఫాధికా మన్దవాతపిత్తా దృఢాగ్నయః ౧౨
విపర్యయేఽతిమాద్యన్తి విశ్రబ్ధాః కుపితాశ్చ యే
మద్యేన చామ్లరూక్షేణ సాజీర్ణే బహునాఽతి చ ౧౩
వాతాత్పిత్తాత్కఫాత్సర్వైశ్చత్వారః స్యుర్మదాత్యయాః
సర్వేఽపి సర్వైర్జాయన్తే వ్యపదేశస్తు భూయసా ౧౪
సామాన్యం లక్షణం తేషాం ప్రమోహో హృదయవ్యథా
విడ్భేదః ప్రతతం తృష్ణా సౌమ్యాగ్నేయో జ్వరోఽరుచిః ౧౫
శిరఃపార్శ్వాస్థిరుక్కమ్పో మర్మభేదస్త్రికగ్రహః
ఉరోవిబన్ధస్తిమిరం కాసః శ్వాసః ప్రజాగరః ౧౬
స్వేదోఽతిమాత్రం విష్టమ్భః శ్వయథుశ్చిత్తవిభ్రమః
ప్రలాపశ్ఛర్దిరుత్క్లేశో భ్రమో దుఃస్వప్నదర్శనమ్ ౧౭

విశేషాజ్జాగరశ్వాసకమ్ప మూర్ధరుజోఽనిలాత్
స్వప్నే భ్రమత్యుత్పతతి ప్రేతైశ్చ సహ భాషతే ౧౮
పిత్తాద్ధాహజ్వరస్వేద మోహాతీసారతృడ్భ్రమాః
దేహో హరితహారిద్రో రక్తనేత్రకపోలతా ౧౯
శ్లేష్మణా ఛర్దిహృల్లాసనిద్రో దర్ధాఙ్గగౌరవమ్
సర్వజే సర్వలిఙ్గత్వమ్ ముక్త్వా మద్యం పిబేత్తు యః ౨౦
సహసాఽనుచితం వాఽన్యత్తస్య ధ్వంసకవిక్షయౌ
భవేతాం మారుతాత్కష్టౌ దుర్బలస్య విశేషతః ౨౧
ధ్వంసకే శ్లేష్మనిష్ఠీవః కణ్ఠశోషోఽతినిద్ర తా
శబ్దాసహత్వం తన్ద్రా చ విక్షయేఽఙ్గశిరోతిరుక్ ౨౨
హృత్కణ్ఠరోగః సమ్మోహః కాసస్తృష్ణా వమిర్జ్వరః
నివృత్తో యస్తు మద్యేభ్యో జితాత్మా బుద్ధిపూర్వకృత్ ౨౩
వికారైః స్పృశ్యతే జాతు న స శారీరమానసైః
ఇతి మదాత్యయనిదానమ్
రజోమోహాహితాహారపరస్య స్యుస్త్రయో గదాః ౨౪
రసాసృక్చేతనావాహిస్రోతోరోధ సముద్భవాః
మదమూర్చ్ఛాయసన్న్యాసా యథోత్తరబలోత్తరాః ౨౫
అథ మదనిదానమ్
మదోఽత్ర దోషైః సర్వైశ్చ రక్తమద్యవిషైరపి
సక్తానల్పద్రుతాభాషశ్చలః స్ఖలితచేష్టితః ౨౬
రూక్షశ్యావారుణతనుర్మదే వాతోద్భవే భవేత్
పిత్తేన క్రోధనో రక్తపీతాభః కలహప్రియః ౨౭
స్వల్పసమ్బద్ధవాక్పాణ్డుః కఫాద్ధ్యానపరోఽలసః
సర్వాత్మా సన్నిపాతేన రక్తాత్స్తబ్ధాఙ్గదృష్టితా ౨౮

పిత్తలిఙ్గం చ మద్యేన వికృతేహాస్వరాఙ్గతా

వి షే కమ్యో౽తినిద్రా చ సర్వేభ్యో౽భ్యధికస్తు సః ౨౯

లక్షయేల్లక్షణోత్కర్షాద్వాతాదీన్ శోణితాదిషు

ఇతి మదనిదానమ్

అథ మూర్చ్ఛాయనిదానమ్

అరుణం కృష్ణనీలం వా ఖం పశ్యన్ప్రవిశేత్తమః ౩౦

శీఘ్రం చ ప్రతిబుధ్యేత హృత్పీడా వేపథుర్భ్రమః

కార్శ్యం శ్యావారుణా ఛాయా మూర్చ్ఛాయే మారుతాత్మకే ౩౧

పిత్తేన రక్తం పీతం వా నభః పశ్యన్ విశేత్తమః

విబుధ్యేత చ సస్వేదో దాహతృట్తాపపీడితః ౩౨

భిన్నవిణ్నీలపీతాభో రక్తపీతాకులేక్షణః

కఫేన మేఘసంకాశం పశ్యన్నాకాశమావిశేత్ ౩౩

తమశ్చిరాచ్చ బుధ్యేత సహృల్లాసః ప్రసేకవాన్

గురుభిః స్తిమితైరఙ్గైరార్ద్ర చర్మావనద్ధవత్ ౩౪

సర్వాకృతిస్త్రిభిర్దోషైరపస్మార ఇవాపరః

పాతయత్యాశు నిశ్చేష్టం వినా బీభత్సచేష్టితైః ౩౫

ఇతి మూర్చ్ఛాయనిదానమ్

అథ సన్న్యాసనిదానమ్

దోషేషు మదమూర్చ్ఛాయాః కృతవేగేషు దేహినామ్

స్వయమేవోపశామ్యన్తి సన్న్యాసో నౌషధైర్వినా ౩౬

వాగ్దేహమనసాం చేష్టామాక్షిప్యాతిబలా మలాః

సన్న్యాసం సన్నిపతితాః ప్రాణాయతనసంశ్రయాః ౩౭

కుర్వన్తి తేన పురుషః కాష్ఠీభూతో మృతోపమః

మ్రియేత శీఘ్రం శీఘ్రం చేచ్చికిత్సా న ప్రయుజ్యతే ౩౮

అగాధే గ్రాహబహులే సలిలౌఘ ఇవాతటే
సన్న్యాసే వినిమజ్జన్తం నరమాశు నివర్తయేత్ ౩౯
ఇతి సన్న్యాసనిదానమ్
మదమానరోషతోషప్రభృతిభిరరిభిర్నిజైః పరిష్వఙ్గః
యుక్తాయుక్తం చ సమం యుక్తివియుక్తేన మద్యేన ౪౦
బలకాలదేశసాత్మ్యప్రకృతిసహాయామయవయాంసి
ప్రవిభజ్య తదనురూపం యది పిబతి తతః పిబత్యమృతమ్ ౪౧
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేమదాత్యయాదినిదానం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ౬

సప్తమోఽధ్యాయః
అథాతోఽశసాం నిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
అరివత్ప్రాణినో మాంసకీలకా విశసన్తి యత్
దోషాస్త్వఙ్మాంసమేదాంసి సన్దూష్య వివిధాకృతీన్ ౧
మాంసాఙ్కురానపానాదౌ కుర్వన్త్యర్శాంసి తాన్ జగుః ౨
సహజన్మోత్తరోత్థానభేదాద్ద్వేధా సమాసతః
శుష్కస్రావివిభేదాచ్చ గుదః స్థూలాన్త్రసంశ్రయః ౩
అర్ధపఞ్చాఙ్గులస్తస్మింస్తిస్రోఽధ్యర్ధాఙ్గులాః స్థితాః
వల్యః ప్రవాహిణీ తాసామన్తర్మధ్యే విసర్జనీ ౪
బాహ్యే సంవరణీ తస్యా గుదౌష్ఠో బహిరఙ్గులే
యవాధ్యర్ధః ప్రమాణేన రోమాణ్యత్ర తతః పరమ్ ౫
తత్ర హేతుః సహోత్థానాం వలీబీజోపతప్తతా
అర్శసాంబీజతప్తిస్తు మాతాపిత్రపచారతః ౬
దైవాచ్చ తాభ్యాం కోపో హి సన్నిపాతస్య తాన్యతః

అసాధ్యాన్యేవమాఖ్యాతాః సర్వే రోగాః కులోద్భవాః ౭
సహజాని విశేషేణ రూక్షదుర్దర్శనాని చ
అన్తర్ముఖాని పాణ్డూని దారుణోపద్ర వాణి చ ౮
షోఢాఽన్యాని పృథగ్దోషసంసర్గనిచయాస్రతః
శుష్కాణి వాతశ్లేష్మభ్యామార్ద్రాణి త్వస్రపిత్తతః ౯
దోషప్రకోపహేతుస్తు ప్రాగుక్తస్తేన సాదితే
అగ్నౌ మలేఽతినిచితేపునశ్చాతివ్యవాయతః ౧౦
యానసఙ్క్షోభవిషమ కఠినోత్కటకాసనాత్
బస్తినేత్రాశ్మలోష్ఠోర్వీతల చైలాదిఘట్టనాత్ ౧౧
భృశం శీతామ్బుసంస్పర్శాత్ప్రతతాతిప్రవాహణాత్
వాతమూత్రశకృద్వేగధారణా త్తదుదీరణాత్ ౧౨
జ్వరగుల్మాతిసారామగ్రహణీ శోఫపాణ్డుభిః
కర్శనాద్విషమాభ్యశ్చ చేష్టాభ్యో యోషితాం పునః ౧౩
ఆమగర్భప్రపతనా ద్గర్భవృద్ధిప్రపీడనాత్
ఈదృశైశ్చాపరైర్వాయురపానః కుపితో మలమ్ ౧౪
పాయోర్వలీషు తం ధత్తే తాస్వభిష్యణ్ణమూర్తిషు
జాయన్తేఽశాసి తత్పూర్వలక్షణం మన్దవహ్నితా ౧౫
విష్టమ్భః సక్థిసదనం పిణ్డికోద్వేష్టనం భ్రమః
సాదోఽఙ్గే నేత్రయోః శోఫః శకృద్భేదోఽథవా గ్రహః ౧౬
మారుతః ప్రచురో మూఢః ప్రాయో నాభేరధశ్చరన్
సరుక్ సపరికర్తశ్చ కృచ్ఛ్రాన్నిర్గచ్ఛతి స్వనన్ ౧౭
అన్త్రకూజనమాటోపః క్షామతోద్గారభూరితా
ప్రభూతం మూత్రమల్పా విడశ్రద్ధా ధూమకోఽమ్లకః ౧౮
శిరఃపృష్ఠోరసాం శూలమాలస్యం భిన్నవర్ణతా

తన్ద్రేన్ద్రియాణాం దౌర్బల్యం క్రోధో దుఃఖోపచారతా ౧౯
ఆశఙ్కా గ్రహణీదోషపాణ్డుగుల్మోదరేషు చ
ఏతాన్యేవ వివర్ద్ధన్తే జాతేషు హతనామసు ౨౦
నివర్తమానోఽపానో హి త్రైరధోమార్గరోధతః
క్షోభయన్ననిలానన్యాన్ సర్వేన్ద్రియశరీరగాన్ ౨౧
తథా మూత్రశకృత్పిత్తకఫాన్ ధాతూంశ్చ సాశయాన్
మృధ్గాత్యగ్నిం తతః సర్వో భవతి ప్రాయశోఽశసః ౨౨
కృశో భృశం హతోత్సాహో దీనః క్షామోఽతినిష్ప్రభః
అసారో విగతచ్ఛాయో జన్తుజుష్ట ఇవ ద్రుమః ౨౩
కృత్స్నైరుపద్రవైర్గ్రస్తో యథోక్తైర్మర్మపీడనైః
తథా కాసపిపాసాస్యవైరస్యశ్వాసపీనసైః ౨౪
క్లమాఙ్గభఙ్గవమథుక్షవథుశ్వయథుజ్వరైః
క్లైబ్యబాధిర్యతైమిర్యశర్కరాశ్మరిపీడితః ౨౫
క్షామభిన్నస్వరో ధ్యాయన్ముహుః ష్ఠీవన్నరోచకీ
సర్వపర్వాస్థిహృన్నాభిపాయువఙ్క్షణశూలవాన్ ౨౬
గుదేన స్రవతా పిచ్ఛాం పులాకోదకసన్నిభామ్
విబద్ధముక్తం శుష్కార్ద్రం పక్వామం చాన్తరాఽన్తరా ౨౭
పాణ్డు పీతం హరిద్రక్తం పిచ్ఛిలం చోపవేశ్యతే
గుదాఙ్కురా బహ్వనిలాః శుష్కాశ్చిమిచిమాన్వితాః ౨౮
మ్లానాఃశ్యావారుణాః స్తబ్ధా విషమాః పరుషాః ఖరాః
మిథో విసదృశా వక్రాస్తీక్ష్ణా విస్ఫుటితాననాః ౨౯
బిమ్బీకర్కన్ధుఖర్జూరకార్పాసీఫలసన్నిభాః
కేచిత్కదమ్బపుష్పాభాః కేచిత్సిద్ధార్థకోపమాః ౩౦
శిరఃపార్శ్వాంసకట్యూరువఙ్క్షణాభ్యధికవ్యథాః

క్షవథూద్గారవిష్టమ్భ హృద్గ్రహారోచకప్రదాః ౩౧
కాసశ్వాసాగ్నివైషమ్య కర్ణనాదభ్రమావహాః
తైరార్తో గ్రథితం స్తోకం సశబ్దం సప్రవాహికమ్ ౩౨
రుక్ఫేనపిచ్ఛానుగతం విబద్ధముపవేశ్యతే
కృష్ణత్వఙ్నఖవిణ్మూత్రనేత్రవక్త్రశ్చ జాయతే ౩౩
గుల్మప్లీహోదరాష్ఠీలాసమ్భవస్తత ఏవ చ
పిత్తోత్తరా నీలముఖా రక్తపీతాసితప్రభాః ౩౪
తన్వస్రస్రావిణో విస్రాస్తనవో మృదవః శ్లథాః
శుకజిహ్వాయకృత్ఖణ్డజలౌకోవక్త్రసన్నిభాః ౩౫
దాహపాకజ్వరస్వేద తృణ్మూర్ఛారుచిమోహదాః
సోష్మాణో ద్ర వనీలోష్ణపీతరక్తామవర్చసః ౩౬
యవమధ్యా హరిత్పీతహారిద్ర త్వఙ్నఖాదయః
శ్లేష్మోల్బణా మహామూలా ఘనా మన్దరుజః సితాః ౩౭
ఉచ్ఛూనోపచితాః స్నిగ్ధాః స్తబ్ధవృత్తగురుస్థిరాః
పిచ్ఛిలాః స్తిమితాః శ్లక్ష్ణాః కణ్డ్వాఢ్యాః స్పర్శనప్రియాః౩౮
కరీరపనసాస్థ్యాభాస్తథా గోస్తనసన్నిభాః
వఙ్క్షణానాహినః పాయుబస్తినాభివికర్తినః ౩౯
సకాసశ్వాసహృల్లాస ప్రసేకారుచిపీనసాః
మేహకృచ్ఛ్రశిరోజాడ్యశిశిర జ్వరకారిణః ౪౦
క్లైబ్యాగ్నిమార్దవచ్ఛర్దిరామ ప్రాయవికారదాః
వసాభసకఫప్రాజ్యపురీషాః సప్రవాహికాః ౪౧
న స్రవన్తి న భిద్యన్తే పాణ్డుస్నిగ్ధత్వగాదయః
సంసృష్టలిఙ్గాః సంసర్గాత్ నిచయాత్సర్వలక్షణాః ౪౨
రక్తోల్బణా గుదేకీలాః పిత్తాకృతిసమన్వితాః

వటప్రరోహసదృశా గుఞ్జావిద్రుమసన్నిభాః ౪౩
తే౽త్యర్థం దుష్టముష్ణం చ గాఢవిట్ప్రతిపీడితాః
స్రవన్తి సహసా రక్తం తస్య చాతిప్రవృత్తితః ౪౪
భేకాభః పీడ్యతే దుఃఖైః శోణితక్షయసమ్భవైః
హీనవర్ణబలోత్సాహో హతౌజాః కలుషేన్ద్రియః ౪౫
ముద్గకోద్రవజూర్ణాహ్వ కరీరచణకాదిభిః
రూక్షైః సఙ్గ్రాహిభిర్వాయుః స్వే స్థానే కుపితో బలీ ౪౬
అధోవహాని స్రోతాంసి సంరుధ్యాధః ప్రశోషయన్
పురీషం వాతవిణ్మూత్రసఙ్గం కుర్వీత దారుణమ్ ౪౭
తేన తీవ్రా రుజా కోష్ఠపృష్ఠహృత్పార్శ్వగా భవేత్
ఆధ్మానముదరావేష్టో హృల్లాసః పరికర్తనమ్ ౪౮
బస్తౌ చ సుతరాం శూలం గణ్డశ్వయథుసమ్భవః
పవనస్యోర్ధ్వగామిత్వం తతశ్ఛర్ద్యరుచిజ్వరాః ౪౯
హృద్రోగగ్రహణీ దోషమూత్రసఙ్గప్రవాహికాః
బాధిర్యతిమిరశ్వాస శిరోరుక్కాసపీనసాః ౫౦
మనోవికారస్తృష్ణాస్ర పిత్తగుల్మోదరాదయః
తే తే చ వాతజా రోగా జాయన్తే భృశదారుణాః ౫౧
దుర్నామ్నామిత్యుదావర్తః పరమో౽యముపద్రవః
వాతాభిభూతకోష్ఠానాం తైర్వినా౽పి స జాయతే ౫౨
సహజాని త్రిదోషాణి యాని చాభ్యన్తరే బలౌ
స్థితాని తాన్యసాధ్యాని యాప్యన్తే౽గ్నిబలాదిభిః ౫౩
ద్వన్ద్వజాని ద్వితీయాయాం వలౌ యాన్యాశ్రితాని చ
కృచ్ఛ్రసాధ్యాని తాన్యాహుః పరిసంవత్సరాణి చ ౫౪
బాహ్యాయాం తు వలౌ జాతాన్యేకదోషోల్బణాని చ

అర్శాంసి సుఖసాధ్యాని న చిరోత్పతితాని చ ౫౫

మేఢ్రాదిష్వపి వక్ష్యన్తే యథాస్వం నాభిజాని తు

గణ్డూపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూని చ ౫౬

వ్యానో గృహీత్వా శ్లేష్మాణం కరోత్యర్శస్త్వచో బహిః

కీలోపమం స్థిరఖరం చర్మకీలం తు తం విదుః ౫౭

వాతేన తోదః పారుష్యం పిత్తాదసితరక్తతా

శ్లేష్మణా స్నిగ్ధతా తస్య గ్రథితత్వం సవర్ణతా ౫౮

అర్శసాం ప్రశమే యత్నమాశు కుర్వీత బుద్ధిమాన్

తాన్యాశు హి గుదం బద్ధ్వా కుర్యుర్బద్ధగుదోదరమ్ ౫౯

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేఽశసాం నిదానం నామ సప్తమోఽధ్యాయః ౭

అష్టమోఽధ్యాయః

అథాతోఽతీసారగ్రహణీదోషనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

దోషైర్వ్యస్తైః సమస్తైశ్చ భయాచ్ఛోకాచ్చ షడివధః

అతీసారః స సుతరాం జాయతేఽత్యమ్బుపానతః ౧

కృశశుష్కామిషాసాత్మ్యతిల పిష్టవిరూఢకైః

మద్యరూక్షాతిమాత్రాన్నైరర్శోభిః స్నేహవిభ్రమాత్ ౨

కృమిభ్యో వేగరోధాచ్చ తద్విధైః కుపితోఽనిలః

విస్రంసయత్యధోఽబ్ధాతుం హత్వా తేనైవ చానలమ్ ౩

వ్యాపద్యానుశకృత్కోష్ఠం పురీషం ద్ర వతాం నయన్

ప్రకల్పతేఽతిసారాయ లక్షణం తస్య భావినః ౪

తోదో హృద్గుదకోష్ఠేషు గాత్రసాదో మలగ్రహః

ఆధ్మానమవిపాకశ్చ తత్ర వాతేన విడ్జలమ్ ౫

అల్పాల్పం శబ్దశూలాఢ్యం విబద్ధముపవేశ్యతే
రూక్షం సఫేనమచ్ఛం చ గ్రథితం వా ముహుర్ముహుః ౬
తథా దగ్ధగుడాభాసం సపిచ్ఛాపరికర్తికమ్
శుష్కాస్యో భ్రష్టపాయుశ్చ హృష్టరోమా వినిష్టనన్ ౭
పిత్తేన పీతమసితం హారిద్రం శాద్వలప్రభమ్
సరక్తమతిదుర్గన్ధం తృణ్మూర్చ్ఛాస్వేదదాహవాన్ ౮
సశూలం పాయుసన్తాపపాకవాన్ శ్లేష్మణా ఘనమ్
పిచ్ఛిలం తన్తుమచ్ఛ్వేతం స్నిగ్ధమామం కఫాన్వితమ్ ౯
అభీక్ష్ణం గురు దుర్గన్ధం విబద్ధమనుబద్ధరుక్
నిద్రా లురలసోఽన్నద్విడల్పాల్పం సప్రవాహికమ్ ౧౦
సరోమహర్షః సోత్క్లేశో గురుబస్తిగుదోదరః
కృతేఽప్యకృతసంజ్ఞశ్చ సర్వాత్మా సర్వలక్షణః ౧౧
భయేన క్షోభితే చిత్తే సపిత్తో ద్రా వయేచ్ఛకృత్
వాయుస్తతోఽతిసార్యేత క్షిప్రముష్ణం ద్ర వం ప్లవమ్ ౧౨
వాతపిత్తసమం లిఙ్గైరాహుః తద్వచ్చ శోకతః
అతీసారః సమాసేన ద్విధా సామో నిరామకః ౧౩
సాసృఙ్నిరస్రః తత్రాద్యే గౌరవాదప్సు మజ్జతి
శకృద్దుర్గన్ధ మాటోపవిష్టమ్భార్తిప్రసేకినః ౧౪
విపరీతో నిరామస్తు కఫాత్పక్వోఽపి మజ్జతి
అతీసారేషు యో నాతియత్నవాన్ గ్రహణీగదః ౧౫
తస్య స్యాదగ్నివిధ్వంసకరైరన్యస్య సేవితైః
సామం శకృన్నిరామం వా జీర్ణే యేనాతిసార్యతే ౧౬
సోఽతిసారోఽతిసరణాదాశుకారీ స్వభావతః
సామం సాన్నమజీర్ణేఽన్నే జీర్ణే పక్వం తు నైవ వా ౧౭

అకస్మాద్వా ముహుర్బద్ధమకస్మాచ్ఛిథిలం ముహుః
చిరకృద్గ్రహణీదోషః సఞ్చయాచ్చోపవేశయేత్ ౧౮
స చతుర్ధా పృథగ్దోషైః సన్నిపాతాచ్చ జాయతే
ప్రాగ్రూపం తస్య సదనం చిరాత్పచనమమ్లకః ౧౯
ప్రసేకో వక్త్రవైరస్యమరుచిస్తృట్క్లమో భ్రమః
ఆనద్ధోదరతా ఛర్దిః కర్ణక్ష్వేడోఽన్త్రకూజనమ్ ౨౦
సామాన్యం లక్షణం కార్శ్యం ధూమకస్తమకో జ్వరః
మూర్చ్ఛాశిరోరుగ్విష్టమ్భః శ్వయథుః కరపాదయోః ౨౧
తత్రానిలాత్తాలుశోషస్తిమిరం కర్ణయోః స్వనః
పార్శ్వోరువఙ్క్షణగ్రీవారుజాఽభీక్ష్ణం విషూచికా ౨౨
రసేషు గృద్ధిః సర్వేషు క్షుత్తృష్ణా పరికర్తికా
జీర్ణే జీర్యతి చాధ్మానం భుక్తే స్వాస్థ్యం సమశ్నుతే ౨౩
వాతహృద్రోగగుల్మార్శః ప్లీహపాణ్డుత్వశఙ్కితః
చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఫేనవత్ ౨౪
పునః పునః సృజేద్వర్చః పాయురుక్శ్వాసకాసవాన్
పిత్తేన నీలపీతాభం పీతాభః సృజతి ద్రవమ్ ౨౫
పూత్యమ్లోద్గారహృత్కణ్ఠదాహారుచితృడర్దితః
శ్లేష్మణా పచ్యతే దుఃఖమన్నం ఛర్దిరరోచకః ౨౬
ఆస్యోపదేహనిష్ఠీవకాసహృల్లాసపీనసాః
హృదయం మన్యతే స్త్యానముదరం స్తిమితం గురు ౨౭
ఉద్గారో దుష్టమధురః సదనం స్త్రీష్వహర్షణమ్
భిన్నామశ్లేష్మసంసృష్ట గురువర్చఃప్రవర్తనమ్ ౨౮
అకృశస్యాపి దౌర్బల్యమ్ సర్వజే సర్వసఙ్కరః
విభాగేఽఙ్గస్య యే చోక్తా విషమాద్యాస్త్రయోఽగ్నయః ౨౯

తేఽపి స్యుర్గ్రహణీదోషాః సమస్తు స్వాస్థ్యకారణమ్
వాతవ్యాధ్యశ్మరీ కుష్ఠమేహోదరభగన్దరాః
అర్శాంసి గ్రహణీత్యష్టౌ మహారోగాః సుదుస్తరాః ౩౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేఽతీసారగ్రహణీదోషనిదానంనామాష్టమోఽధ్యాయః ౮

నవమోఽధ్యాయః

అథాతో మూత్రాఘాతనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
బస్తిబస్తి శిరోమేఢ్రకటీ వృషణపాయవః
ఏకసమ్బన్ధనాః ప్రోక్తా గుదాస్థివివరాశ్రయాః ౧
అధోముఖోఽపి బస్తిర్హి మూత్రవాహిసిరాముఖైః
పార్శ్వేభ్యః పూర్యతే సూక్ష్మైః స్యన్దమానైరనారతమ్ ౨
యైస్తైరేవ ప్రవిశ్యైనం దోషాః కుర్వన్తి వింశతిమ్
మూత్రాఘాతాన్ ప్రమేహాంశ్చ కృచ్ఛ్రాన్మర్మసమాశ్రయాన్ ౩
బస్తివఙ్క్షణమేఢ్రార్తియుక్తోఽల్పాల్పం ముహుర్ముహుః
మూత్రయేద్వాతజే కృచ్ఛ్రే పైత్తే పీతం సదాహరుక్ ౪
రక్తం వాం కఫజే బస్తిమేఢ్రగౌరవశోఫవాన్
సపిచ్ఛం సవిబన్ధం చ సర్వైః సర్వాత్మకం మలైః ౫
యదా వాయుర్ముఖం బస్తేరావృత్య పరిశోషయేత్
మూత్రం సపిత్తం సకఫం సశుక్రం వా తదా క్రమాత్ ౬
సఞ్జాయతేఽశ్మరీ ఘోరా పిత్తాద్గోరివ రోచనా
శ్లేష్మాశ్రయా చ సర్వా స్యాత్ అథాస్యాః పూర్వలక్షణమ్ ౭
బస్త్యాధ్మానం తదాసన్నదేశేషు పరితోఽతిరుక్
మూత్రే చ బస్తగన్ధత్వం మూత్రకృచ్ఛ్రం జ్వరోఽరుచిః ౮

సామాన్యలిఙ్గం రుజా్నభిసేవనీబస్తిమూర్ధసు
విశీర్ణధారం మూత్రం స్యాత్తయా మార్గనిరోధనే ౯
తద్వ్యపాయాత్సుఖం మేహేదచ్ఛం గోమేదకోపమమ్
తత్సఙ్క్షోభాత్క్షతే సాస్రమాయాసాచ్చాతిరుగ్భవేత్ ౧౦
తత్ర వాతాద్భృశార్త్యార్తో దన్తాన్ ఖాదతి వేపతే
మృద్గాతి మేహనం నాభిం పీడయత్యనిశం క్వణన్ ౧౧
సానిలం ముఞ్చతి శకృన్ముహుర్మేహతి బిన్దుశః
శ్యావా రూక్షాఽశ్మరీ చాస్య స్యాచ్చితా కణ్టకైరివ ౧౨
పిత్తేన దహ్యతే బస్తిః పచ్యమాన ఇవోష్మవాన్
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తా పీతాఽసితాఽశ్మరీ ౧౩
బస్తిర్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలో గురుః
అశ్మరీ మహతీ శ్లక్ష్ణా మధువర్ణాఽథవా సితా ౧౪
ఏతా భవన్తి బాలానాం తేషామేవ చ భూయసా
ఆశ్రయోపచయాల్పత్వాద్గ్రహణాహరణే సుఖాః ౧౫
శుక్రాశ్మరీ తు మహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్
స్థానాచ్చ్యుతమముక్తం హి ముష్కయోరన్తరేఽనిలః ౧౬
శోషయత్యుపసఙ్గృహ్య శుక్రం తచ్చుష్కమశ్మరీ
బస్తిరుక్కృచ్ఛ్రమూత్రత్వముష్కశ్వయథుకారిణీ ౧౭
తస్యాముత్పన్నమాత్రాయాం శుక్రమేతి విలీయతే
పీడితే త్వవకాశేఽస్మిన్ అశ్మర్యేవ చ శర్కరా ౧౮
అణుశో వాయునా భిన్నా సా త్వస్మిన్ననులోమగే
నిరేతి సహ మూత్రేణ ప్రతిలోమే విబధ్యతే ౧౯
మూత్రసన్ధారిణః కుర్యాద్రుద్ధ్వా బస్తేర్ముఖం మరుత్
మూత్రసఙ్గం రుజం కణ్డూం కదాచిచ్చ స్వధామతః ౨౦

ప్రచ్యావ్య బస్తిముద్వృత్తం గర్భాభం స్థూలవిప్లుతమ్
కరోతి తత్ర రుగ్దాహస్పన్దనోద్వేష్టనాని చ ౨౧
బిన్దుశశ్చ ప్రవర్తేత మూత్రం బస్తౌ తు పీడితే
ధారయా ద్వివిధోఽప్యేష వాతబస్తిరితి స్మృతః ౨౨
దుస్తరో దుస్తరతరో ద్వితీయః ప్రబలానిలః
శకృన్మార్గస్య బస్తేశ్చ వాయురన్తరమాశ్రితః ౨౩
అష్ఠీలాభం ఘనం గ్రన్థిం కరోత్యచలమున్నతమ్
వాతాష్ఠీలేతి సాఽధ్మానవిణ్మూత్రానిలసఙ్గకృత్ ౨౪
విగుణః కుణ్డలీభూతో బస్తౌ తీవ్రవ్యథోఽనిలః
ఆవిధ్య మూత్రం భ్రమతి సస్తమ్భోద్వేష్టగౌరవః ౨౫
మూత్రమల్పాల్పమథవా విముఞ్చతి శకృత్సృజన్
వాతకుణ్డలికేత్యేషా మూత్రం తు విధృతం చిరమ్ ౨౬
న నిరేతి విబద్ధం వా మూత్రాతీతం తదల్పరుక్
విధారణాత్ప్రతిహతం వాతోదావర్తితం యదా ౨౭
నాభేరధస్తాదుదరం మూత్రమాపూరయేత్తదా
కుర్యాత్తీవ్రరుగాధ్మానమపక్తిం మలసఙ్గ్రహమ్ ౨౮
తన్మూత్రజఠరమ్ ఛిద్ర వైగుణ్యేనానిలేన వా
ఆక్షిప్తమల్పం మూత్రం తద్బస్తౌ నాలేఽథవా మణౌ ౨౯
స్థిత్వా స్రవేచ్ఛనైః పశ్చాత్సరుజం వాఽథ నీరుజమ్
మూత్రోత్సఙ్గః స విచ్ఛిన్నతచ్ఛేషగురుశేఫసః ౩౦
అన్తర్బస్తిముఖే వృత్తః స్థిరోఽల్పః సహసా భవేత్
అశ్మరీతుల్యరుక్ గ్రన్థిర్మూత్రగ్రన్థిః స ఉచ్యతే ౩౧
మూత్రితస్య స్త్రియం యాతో వాయునా శుక్రముద్ధతమ్
స్థానాచ్చ్యుతం మూత్రయతః ప్రాక్ పశ్చాద్వా ప్రవర్తతే ౩౨

భస్మోదకప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే

రూక్షదుర్బలయోర్వాతాదుదావర్తం శకృద్యదా ౩౩

మూత్రస్రోతోఽనుపర్యేతి సంసృష్టం శకృతా తదా

మూత్రం విట్తుల్యగన్ధం స్యాద్విడివఘాతం తమాదిశేత్ ౩౪

పిత్తం వ్యాయామతీక్ష్ణోష్ణభోజనాధ్వాతపాదిభిః

ప్రవృద్ధం వాయునా క్షిప్తం బస్త్యుపస్థార్తిదాహవత్ ౩౫

మూత్రం ప్రవర్తయేత్పీతం సరక్తం రక్తమేవ వా

ఉష్ణం పునః పునః కృచ్ఛ్రాదుష్ణవాతం వదన్తి తమ్ ౩౬

రూక్షస్య క్లాన్తదేహస్య బస్తిస్థౌ పిత్తమారుతౌ

మూత్రక్షయం సరుగ్దాహం జనయేతాం తదాహ్వయమ్ ౩౭

పిత్తం కఫో ద్వావపి వా సంహన్యేతేఽనిలేన చేత్

కృచ్ఛ్రాన్మూత్రం తదా పీతం రక్తం శ్వేతం ఘనం సృజేత్ ౩౮

సదాహం రోచనాశఙ్ఖచూర్ణవర్ణం భవేచ్చ తత్

శుష్కం సమస్తవర్ణం వా మూత్రసాదం వదన్తి తమ్ ౩౯

ఇతి విస్తరతః ప్రోక్తా రోగా మూత్రాప్రవృత్తిజాః

నిదాన లక్షణైరూర్ధ్వం వక్ష్యన్తేఽతి ప్రవృత్తిజాః ౪౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే మూత్రాఘాతనిదానం నామ నవమోఽధ్యాయః ౯

దశమోఽధ్యాయః

అథాతః ప్రమేహనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

ప్రమేహా వింశతిస్తత్ర శ్లేష్మతో దశ పిత్తతః

షట్ చత్వారోఽనిలాత్ తేషాం మేదోమూత్రకఫావహమ్ ౧

అన్నపానక్రియాజాతం యత్ప్రాయస్తత్ప్రవర్తకమ్

స్వాద్వమ్లలవణస్నిగ్ధగురుపిచ్ఛిలశీతలమ్ ౨
నవధాన్యసురానూప మాంసేక్షుగుడగోరసమ్
ఏకస్థానాసనరతిః శయనం విధివర్జితమ్ ౩
బస్తిమాశ్రిత్య కురుతే ప్రమేహాన్ దూషితః కఫః
దూషయిత్వా వపుః క్లేదస్వేదమేదోరసామిషమ్ ౪
పిత్తం రక్తమపి క్షీణే కఫాదౌ మూత్రసంశ్రయమ్
ధాతూన్ బస్తిముపానీయ తత్క్షయేఽపి చ మారుతః ౫
సాధ్యయాప్యపరిత్యాజ్యా మేహాస్తేనైవ తద్భవాః
సమాసమక్రియతయా మహాత్యయతయాఽపి చ ౬
సామాన్యం లక్షణం తేషాం ప్రభూతావిలమూత్రతా
దోషదూష్యావిశేషేఽపి తత్సంయోగవిశేషతః ౭
మూత్రవర్ణాదిభేదేన భేదో మేహేషు కల్ప్యతే
అచ్ఛం బహు సితం శీతం నిర్గన్ధముదకోపమమ్ ౮
మేహత్యుదకమేహేన కిఞ్చిచ్చావిలపిచ్ఛిలమ్
ఇక్షో రసమివాత్యర్థం మధురం చేక్షుమేహతః ౯
సాన్ద్రీ భవేత్పర్యుషితం సాన్ద్ర మేహేన మేహతి
సురామేహీ సురాతుల్యముపర్యచ్ఛమధో ఘనమ్ ౧౦
సంహృష్టరోమా పిష్టేన పిష్టవద్బహులం సితమ్
శుకాభం శుక్రమిశ్రం వా శుక్రమేహీ ప్రమేహతి ౧౧
మూర్తాణూన్ సికతామేహీ సికతారూపిణో మలాన్
శీతమేహీ సుబహుశో మధురం భృశశీతలమ్ ౧౨
శనైః శనైః శనైర్మేహీ మన్దంమన్దం ప్రమేహతి
లాలాతన్తుయుతం మూత్రం లాలామేహేన పిచ్ఛిలమ్ ౧౩
గన్ధవర్ణరసస్పర్శైః క్షారేణ క్షారతోయవత్

నీలమేహేన నీలాభం కాలమేహీ మషీనిభమ్ ౧౪
హారిద్ర మేహీ కటుకం హరిద్రా సన్నిభం దహత్
విస్రం మాఞ్జిష్ఠమేహేన మఞ్జిష్ఠాసలిలోపమమ్ ౧౫
విస్రముష్ణం సలవణం రక్తాభం రక్తమేహతః
వసామేహీ వసామిశ్రం వసాం వా మూత్రయేన్ముహుః ౧౬
మజ్జానం మజ్జమిశ్రం వా మజ్జమేహీ ముహుర్ముహుః
హస్తీ మత్త ఇవాజస్రం మూత్రం వేగవివర్జితమ్ ౧౭
సలసీకం విబద్ధం చ హస్తిమేహీ ప్రమేహతి
మధుమేహీ మధుసమమ్ జాయతే స కిల ద్విధా ౧౮
క్రుద్ధే ధాతుక్షయాద్వాయౌ దోషావృతపథేఽథవా
ఆవృతో దోషలిఙ్గాని సోఽనిమిత్తం ప్రదర్శయేత్ ౧౯
క్షీణః క్షణాత్పూర్ణో భజతే కృచ్ఛ్రసాధ్యతామ్
కాలేనోపేక్షితాః సర్వే యద్యాన్తి మధుమేహతామ్ ౨౦
మధురం యచ్చ సర్వేషు ప్రాయో మధ్వివ మేహతి
సర్వేఽపి మధుమేహాఖ్యా మాధుర్యాచ్చ తనోరతః ౨౧
అవిపాకోఽరుచిశ్ఛర్దిర్నిద్రా కాసః సపీనసః
ఉపద్ర వాః ప్రజాయన్తే మేహానాం కఫజన్మనామ్ ౨౨
బస్తిమేహనయోస్తోదో ముష్కావదరణం జ్వరః
దాహస్తృష్ణాఽమ్లకో మూర్చ్ఛా విడ్భేదః పిత్తజన్మనామ్ ౨౩
వాతికానాముదావర్తకమ్పహృద్ గ్రహలోలతాః
శూలమున్నిద్ర తా శోషః కాసః శ్వాసశ్చ జాయతే ౨౪
శరావికా కచ్ఛపికా జాలినీ వినతాఽలజీ
మసూరికా సర్షపికా పుత్రిణీ సవిదారికా ౨౫
విద్ర ధిశ్చేతి పిటికాః ప్రమేహోపేక్షయా దశ

సన్ధిమర్మసు జాయన్తే మాంసలేషు చ ధామసు ౨౬
అన్తోన్నతా మధ్యనిమ్నా శ్యావా క్లేదరుజాన్వితా
శరావమానసంస్థానా పిటికా స్యాచ్ఛరావికా ౨౭
అవగాఢార్తినిస్తోదా మహావస్తుపరిగ్రహా
శ్లక్ష్ణా కచ్ఛపపృష్ఠాభా పిటికా కచ్ఛపీ మతా ౨౮
స్తబ్ధా సిరాజాలవతీ స్నిగ్ధస్రావా మహాశయా
రుజానిస్తోదబహులా సూక్ష్మచ్ఛిద్రా చ జాలినీ ౨౯
అవగాఢరుజాక్లేదా పృష్ఠే వా జఠరేఽపి వా
మహతీ పిటికా నీలా వినతా వినతా స్మృతా ౩౦
దహతి త్వచముత్థానే భృశం కష్టా విసర్పిణీ
రక్తకృష్ణాఽతితృట్స్ఫోటదాహమోహజ్వరాఽలజీ ౩౧
పానసంస్థానయోస్తుల్యా మసూరేణ మసూరికా
సర్షపామానసంస్థానా క్షిప్రపాకా మహారుజా ౩౨
సర్షపీ సర్షపాతుల్యపిటికాపరివారితా
పుత్రిణీ మహతీ భూరిసుసూక్ష్మపిటికాచితా ౩౩
విదారీకన్దవద్వృత్తా కఠినా చ విదారికా
విద్ర ధిర్వక్ష్యతేఽన్యత్ర తత్రాద్యం పిటికాత్రయమ్ ౩౪
పుత్రిణీ చ విదారీ చ దుఃసహా బహుమేదసః
సహ్యాః పిత్తోల్బణాస్త్వన్యాః సమ్భవన్త్యల్పమేదసః ౩౫
తాసు మేహవశాచ్చ స్యాద్దోషోద్రే కో యథాయథమ్
ప్రమేహేణ వినాఽప్యేతా జాయన్తే దుష్టమేదసః
తావచ్చ నోపలక్ష్యన్తే యావద్వస్తుపరిగ్రహః ౩౬
హారిద్ర వర్ణం రక్తం వా మేహప్రాగ్రూపవర్జితమ్
యో మూత్రయేన్న తం మేహం రక్తపిత్తం తు తద్విదుః ౩౭

స్వేదోఽఙ్గ గన్ధః శిథిల త్వమఙ్గే

శయ్యాసనస్వప్న సుఖాభిషఙ్గః

హృన్నేత్ర జిహ్వా శ్రవణోపదేహో

ఘనాఙ్గతా కేశనఖాతివృద్ధిః౩౮

శీత ప్రియత్వం గలతాలుశోషో

మాధుర్యమాస్యే కరపాదదాహః

భవిష్యతో మేహగణస్య రూపం

మూత్రేఽభిధావన్తి పిపీలికాశ్చ ౩౯

దృష్ట్వా ప్రమేహం మధురం సపిచ్ఛం

మధూపమం స్యాద్ద్వివిధో విచారః

సమ్పూరణాద్వా కఫసమ్భవః స్యాత్

క్షీణేషు దోషేష్వనిలాత్మకో వా ౪౦

సపూర్వరూపాః కఫ పిత్తమేహాః

క్రమేణ యే వాతకృతాశ్చ మేహాః

సాధ్యా న తే పిత్తకృతాస్తు యాప్యాః

సాధ్యాస్తు మేదో యది నాతిదుష్టమ్ ౪౧

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే ప్రమేహనిదానం నామ దశమోఽధ్యాయః ౧౦

ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథాతో విద్ర ధివృద్ధిగుల్మనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

భుక్తైః పర్యుషితాత్యుష్ణ రూక్షశుష్కవిదాహిభిః

జిహ్మశయ్యావిచేష్టాభిస్తైస్తైశ్చా సృక్ప్రదూషణైః ౧

దుష్టత్వఙ్మాంసమేదోస్థిస్నాయ్వ సృక్కణ్డరాశ్రయః

యః శోఫో బహిరన్తర్వా మహామూలో మహారుజః ౨
వృత్తః స్యాదాయతో యో వా స్మృతః షోఢా స విద్ర ధిః
దోషైః పృథక్సముదితైః శోణితేన క్షతేన చ ౩
బాహ్యోఽత్ర తత్రతత్రాఙ్గే దారుణో గ్రథితోన్నతః
ఆన్తరో దారుణతరో గమ్భీరో గుల్మవద్ఘనః ౪
వల్మీకవత్సముచ్ఛ్రాయీ శీఘ్రఘాత్యగ్నిశస్త్రవత్
నాభిబస్తియకృత్ప్లీహ క్లోమహృత్కుక్షివఙ్క్షణే ౫
స్యాద్వృక్కయోరపానే చ వాతాత్తత్రాతితీవ్రరుక్
శ్యావారుణశ్చిరోరత్థానపాకో విషమసంస్థితిః ౬
వ్యధచ్ఛేదభ్రమానాహస్పన్ద సర్పణశబ్దవాన్
రక్తతామ్రాసితః పిత్తాత్తృణ్మోహజ్వరదాహవాన్ ౭
క్షిప్రోత్థానప్రపాకశ్చ పాణ్డుః కణ్డూయుతః కఫాత్
సోత్క్లేశశీతకస్తమ్భజృమ్భా రోచకగౌరవః ౮
చిరోత్థానవిపాకశ్చ సఙ్కీర్ణః సన్నిపాతతః
సామర్థ్యాచ్చాత్ర విభజేద్బాహ్యాభ్యన్తరలక్షణమ్ ౯
కృష్ణస్ఫోటావృతః శ్యావస్తీవ్రదాహరుజాజ్వరః
పిత్తలిఙ్గోఽసృజా బాహ్యః స్త్రీణామేవ తథాఽన్తరః ౧౦
శస్త్రాద్యైరభిఘాతేన క్షతే వాఽపథ్యకారిణః
క్షతోష్మా వాయువిక్షిప్తః సరక్తం పిత్తమీరయన్ ౧౧
పిత్తాసృగ్లక్షణం కుర్యాద్విద్ర ధిం భూర్యుపద్ర వమ్
తేషూపద్ర వభేదశ్చ స్మృతోఽధిష్ఠానభేదతః ౧౨
నాభ్యాం హిధ్మా భయేద్బస్తౌ మూత్రం కృచ్ఛ్రేణ పూతి చ
శ్వాసో యకృతి రోధస్తు ప్లీహ్న్యుచ్ఛ్వాసస్య తృట్ పునః ౧౩
గలగ్రహశ్చ క్లోమ్ని స్యాత్సర్వాఙ్గప్రగ్రహో హృది

ప్రమోహస్తమకః కాసో హృదయే ఘట్టనం వ్యథా ౧౪
కుక్షిపార్శ్వాన్తరాంసార్తిః కుక్షావాటోపజన్మ చ
సక్థ్నోగ్రహో వఙ్క్షణయోర్వృక్కయోః కటిపృష్ఠయోః ౧౫
పార్శ్వయోశ్చ వ్యథా పాయౌ పవనస్య నిరోధనమ్
ఆమపక్వవిదగ్ధత్వం తేషాం శోఫవదాదిశేత్ ౧౬
నాభేరూర్ధ్వం ముఖాత్పక్వాః ప్రస్రవన్త్యధరే గుదాత్
గుదాస్యాన్నాభిజో విద్యాద్దోషం క్లేదాచ్చ విద్ర ధౌ ౧౭
యథాస్వం వ్రణవత్ తత్ర వివర్జ్యః సన్నిపాతజః
పక్వో హృన్నాభిబస్తిస్థో భిన్నోఽన్తర్బహిరేవ వా ౧౮
పక్వశ్చాన్తః స్రవన్ వక్త్రాత్ క్షీణస్యోపద్ర వాన్వితః
ఏవమేవ స్తనసిరా వివృతాః ప్రాప్య యోషితామ్ ౧౯
సూతానాం గర్భిణీనాం వా సమ్భవేచ్ఛ్వయథుర్ఘనః
స్తనే సదుగ్ధేఽదుగ్ధే వా బాహ్యవిద్ర ధిలక్షణః ౨౦
నాడీనాం సూక్ష్మవక్త్రత్వాత్కన్యానాం న స జాయతే
ఇతి విద్ర ధినిదానమ్
అథ వృద్ధినిదానమ్
క్రుద్ధో రుద్ధగతిర్వాయుః శోఫశూలకరశ్చరన్ ౨౧
ముష్కౌ వఙ్క్షణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభివాహినీః
ప్రపీడ్య ధమనీర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః ౨౨
దోషాస్రమేదోమూత్రాన్త్రైః స వృద్ధిః సప్తధా గదః
మూత్రాన్త్రజావప్యనిలాద్ధేతుభేదస్తు కేవలమ్ ౨౩
వాతపూర్ణదృతిస్పర్శో రూక్షో వాతాదహేతురుక్
పక్వోదుమ్బరసఙ్కాశః పిత్తాద్దాహోష్మపాకవాన్ ౨౪
కఫాచ్ఛీతో గురుః స్నిగ్ధః కణ్డూమాన్ కఠినోఽల్పరుక్

కృష్ణస్ఫోటావృతః పిత్తవృద్ధిలిఙ్గశ్చ రక్తతః ౨౫
కఫవన్మేదసా వృద్ధిర్మృదుస్తాలఫలోపమః
మూత్రధారణశీలస్య మూత్రజః స తు గచ్ఛతః ౨౬
అమ్భోభిః పూర్ణదృతివత్క్షోభం యాతి సరుజ్మృదుః
మూత్రకృచ్ఛ్రమధస్తాచ్చ వలయం ఫలకోశయోః ౨౭
వాతకోపిభిరాహారైః శీతతోయావగాహనైః
ధారణేరణభారాధ్వవిషమాఙ్గ ప్రవర్తనైః ౨౮
క్షోభణైః క్షుభితోఽన్యైశ్చ క్షుద్రా న్త్రావయవం యదా
పవనో విగుణీకృత్య స్వనివేశాదధో నయేత్ ౨౯
కుర్యాద్వఙ్క్షణసన్ధిస్థో గ్రన్థ్యాభం శ్వయథుం తదా
ఉపేక్ష్యమాణస్య చ ముష్కవృద్ధి
మాధ్మానరుక్స్తమ్భవతీం స వాయుః
ప్రపీడితోఽన్త స్వనవాన్ ప్రయాతి
ప్రధ్మాపయన్నేతి పునశ్చ ముక్తః ౩౦
అన్త్రవృద్ధిరసాధ్యోఽయ వాతవృద్ధిసమాకృతిః ౩౧
ఇతి వృద్ధినిదానమ్
అథ గుల్మనిదానమ్
రూక్షకృష్ణారుణసిరాతన్తు జాలగవాక్షితః
గుల్మోఽష్టధా పృథగ్దోషైః సంసృష్టైర్నిచయం గతైః ౩౨
ఆర్తవస్య చ దోషేణ నరీణాం జాయతేఽష్టమః
జ్వరచ్ఛర్ద్యతిసారాద్యైర్వమనాద్యైశ్చ కర్మభిః ౩౩
కర్శితో వాతలాన్యత్తి శీతం వాఽమ్బు బుభుక్షితః
యః పిబత్యను చాన్నాని లఙ్ఘనప్లవనాదికమ్ ౩౪
సేవతే దేహసఙ్క్షోభి ఛర్దిం వా సముదీరయేత్

అనుదీర్ణాముదీర్ణాన్వా వాతాదీన్న విముఞ్చతి ३७
స్నేహస్వేదావనభ్యస్య శోధనం వా నిషేవతే
శుద్ధో వాఽశువిదాహీని భజతే స్యన్దనాని వా ३६
వాతోల్బణాస్తస్య మలాః పృథక్ క్రుద్ధా ద్విశోఽథవా
సర్వే వా రక్తయుక్తా వా మహాస్రోతోనుశాయినః ३८
ఊర్ధ్వాధోమార్గమావృత్య కుర్వతే శూలపూర్వకమ్
స్పర్శోపలభ్యం గుల్మాఖ్యముత్ప్లుతం గ్రన్థిరూపిణమ్ ३८
కర్శనాత్కఫవిట్పిత్తైర్మార్గస్యావరణేన వా
వాయుః కృతాశ్రయః కోష్ఠే రౌక్ష్యాత్కాఠిన్యమాగతః ३९
స్వతన్త్రః స్వాశ్రయే దుష్టః పరతన్త్రః పరాశ్రయే
పిణ్డితత్వాదమూర్తోఽపి మూర్తత్వమివ సంశ్రితః ४०
గుల్మ ఇత్యుచ్యతే బస్తినాభిహృత్పార్శ్వసంశ్రయః
వాతాన్మన్యాశిరఃశూలం జ్వరప్లీహాన్త్రకూజనమ్ ४१
వ్యధః సూచ్యేవ విట్సఙ్గః కృచ్ఛ్రాదుచ్ఛ్వసనం ముహుః
స్తమ్భో గాత్రే ముఖే శోషః కార్శ్యం విషమవహ్నితా ४२
రూక్షకృష్ణత్వగాదిత్వం చలత్వాదనిలస్య చ
అనిరూపితసంస్థానస్థానవృద్ధిక్షయవ్యథః ४३
పిపీలికావ్యాప్త ఇవ గుల్మః స్ఫురతి తుద్యతే
పిత్తాద్దాహోఽమ్లకో మూర్చ్ఛావిడ్భేదస్వేదతృడ్జ్వరాః ४४
హారిద్ర త్వం త్వగాద్యేషు గుల్మశ్చ స్పర్శనాసహః
దూయతే దీప్యతే సోష్మా స్వస్థానం దహతీవ చ ४५
కఫాత్స్తైమిత్యమరుచిః సదనం శిశిరజ్వరః
పీనసాలస్యహృల్లాసకాసశుక్లత్వగాదితాః ४६
గుల్మోఽవగాఢః కఠినో గురుః సుప్తః స్థిరోఽల్పరుక్

స్వదోషస్థానధామానః స్వే స్వే కాలే చ రుక్కరాః ౪౭
ప్రాయః త్రయస్తు ద్వన్ద్వోత్థా గుల్మాః సంసృష్టలక్షణాః
సర్వజస్తీవ్రరుగ్దాహః శీఘ్రపాకీ ఘనోన్నతః ౪౮
సోఽసాధ్యో రక్తగుల్మస్తు స్త్రియా ఏవ ప్రజాయతే
ఋతౌ వా నవసూతా వా యది వా యోనిరోగిణీ ౪౯
సేవతే వాతలాని స్త్రీ క్రుద్ధస్తస్యాః సమీరణః
నిరుణద్ధ్యార్తవం యోన్యాం ప్రతిమాసమవస్థితమ్ ౫౦
కుక్షిం కరోతి తద్గర్భలిఙ్గమావిష్కరోతి చ
హృల్లాసదౌహృదస్తన్యదర్శనక్షామతాదికమ్ ౫౧
క్రమేణ వాయుసంసర్గాత్పిత్తయోనితయా చ తత్
శోణితం కురుతే తస్యా వాతపిత్తోత్థగుల్మజాన్ ౫౨
రుక్స్తమ్భదాహాతీసారతృడ్ జ్వరాదీనుపద్ర వాన్
గర్భాశయే చ సుతరాం శూలం దుష్టాసృగాశ్రయే ౫౩
యోన్యాశ్చ స్రావదౌర్గన్ధ్యతోదస్పన్దనవేదనాః
న చాఙ్గైర్గర్భవద్గుల్మః స్ఫురత్యపి తు శూలవాన్ ౫౪
పిణ్డీభూతః స ఏవాస్యాః కదాచిత్స్పన్దతే చిరాత్
న చాస్యా వర్ద్ధతే కుక్షిర్గుల్మ ఏవ తు వర్ద్ధతే ౫౫
స్వదోషసంశ్రయో గుల్మః సర్వో భవతి తేన సః
పాకం చిరేణ భజతే నైవ వా విద్ర ధిః పునః ౫౬
పచ్యతే శీఘ్రమత్యర్థం దుష్టరక్తాశ్రయత్వతః
అతఃశీఘ్రవిదాహిత్వాద్విద్ర ధిః సోఽభిధీయతే ౫౭
గుల్మేఽన్తరాశ్రయే బస్తికుక్షిహృత్ప్లీహవేదనాః
అగ్నివర్ణబలభ్రంశో వేగానాం చాప్రవర్తనమ్ ౫౮
అతో విపర్యయో బాహ్యే కోష్ఠాఙ్గేషు తు నాతిరుక్

వైవర్ణ్యమవకాశస్య బహిరున్నతతాఽధికమ్ ౯౯

ఇతి గుల్మనిదానమ్

సాటోపమత్యుగ్రరుజమాధ్మానముదరే భృశమ్

ఊర్ధ్వాధోవాతరోధేన తమానాహం ప్రచక్షతే ౬౦

ఘనోఽష్ఠీలోపమో గ్రన్థిరష్ఠీలోర్ధ్వం సమున్నతః

ఆనాహలిఙ్గస్తిర్యక్తు ప్రత్యష్ఠీలా తదాకృతిః ౬౧

పక్వాశయాద్గుదోపస్థం వాయుస్తీవ్రరుజః ప్రయాన్

తూనీ ప్రతూనీ తు భవేత్స ఏవాతో విపర్యయే ౬౨

ఉద్గారబాహుల్య పురీషబన్ధ తృప్త్యక్షమత్వాన్త్ర వికూజనాని

ఆటోపమాధ్మాన మపక్తిశక్తి మాసన్నగుల్మస్య వదన్తి చిహ్నమ్ ౬౩

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయంసహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేవిద్ర ధివృద్ధిగుల్మనిదానం నామైకాదశోఽధ్యాయః ౧౧

ద్వాదశోఽధ్యాయః

అథాత ఉదరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

రోగాః సర్వేఽపి మన్దేఽగ్నౌ సుతరాముదరాణి తు

అజీర్ణాన్మలినైశ్చాన్నైర్జాయన్తే మలసఞ్చయాత్ ౧

ఊర్ధ్వాధో ధాతవో రుద్ధ్వా వాహినీరమ్బువాహినీః

ప్రాణాగ్న్యపానాన్ సన్దూష్య కుర్యుస్త్వఙ్మాంససన్ధిగాః ౨

ఆధ్మాప్య కుక్షిముదరమ్ అష్టధా తచ్చ భిద్యతే

పృథగ్దోషైః సమస్తైశ్చ ప్లీహబద్ధక్షతోదకైః ౩

తేనార్తాః శుష్కతాల్వోష్ఠాః శూనపాదకరోదరాః

నష్టచేష్టాబలాహారాః కృశాః ప్రధ్మాతకుక్షయః ౪

స్యుః ప్రేతరూపాః పురుషాః భావినస్తస్య లక్షణమ్

క్షున్నాశోఽన్న చిరాత్సర్వం సవిదాహం చ పచ్యతే ౫
జీర్ణాజీర్ణం న జానాతి సౌహిత్యం సహతే న చ
క్షీయతే బలతః శశ్వచ్ఛ్వసిత్యల్పేఽపి చేష్టితే ౬
వృద్ధిర్విశోఽప్రవృత్తిశ్చ కిఞ్చిచ్ఛోఫశ్చ పాదయోః
రుగ్బస్తిసన్ధౌ తతతా లఘ్వల్పాభోజనైరపి ౭
రాజీజన్మ వలీనాశో జఠరే జఠరేషు తు
సర్వేషు తన్ద్రా సదనం మలసఙ్గోఽల్పవహ్నితా ౮
దాహః శ్వయథురాధ్మానమన్తే సలిలసమ్భవః
సర్వం త్వతోయమరుణమసోఫం నాతిభారికమ్ ౯
గవాక్షితం సిరాజాలైః సదా గుడగుడాయతే
నాభిమన్త్రం చ విష్టభ్య వేగం కృత్వా ప్రణశ్యతి ౧౦
మారుతో హృత్కటీనాభిపాయువఙ్క్షణవేదనాః
సశబ్దో నిశ్చరేద్వాయుర్విడ్బద్ధా మూత్రమల్పకమ్ ౧౧
నాతిమన్దోఽనలో లౌల్యం న చ స్యాద్విరసం ముఖమ్
తత్ర వాతోదరే శోఫః పాణిపాన్ముష్కకుక్షిషు ౧౨
కుక్షిపార్శ్వోదరకటీ పృష్ఠరుక్ పర్వభేదనమ్
శుష్కకాసోఽఙ్గమర్దోఽధోగురుతా మలసఙ్గ్రహః ౧౩
శ్యావారుణత్వగాదిత్వ మకస్మాద్వృద్ధిహ్రాసవత్
సతోదభేదముదరం తనుకృష్ణసిరాతతమ్ ౧౪
ఆధ్మాతదృతివచ్ఛబ్దమాహతం ప్రకరోతి చ
వాయుశ్చాత్ర సరుక్శబ్దో విచరేత్సర్వతోగతిః ౧౫
పిత్తోదరే జ్వరో మూర్చ్ఛా దాహస్తృట్ కటుకాస్యతా
భ్రమోఽతిసారః పీతత్వం త్వగాదావుదరం హరిత్ ౧౬
పీతతామ్రసిరానద్ధం సస్వేదం సోష్మ దహ్యతే

ధూమాయతి మృదుస్పర్శం క్షిప్రపాకం ప్రదూయతే ౧౭
శ్లేష్మోదరేఽఙ్గసదనం స్వాపః శ్వయథుగౌరవమ్
నిద్రో త్క్లేశారుచిశ్వాసకాసశుక్లత్వగాదితా ౧౮
ఉదరం స్తిమితం శ్లక్ష్ణం శుక్లరాజీతతం మహత్
చిరాభివృద్ధి కఠినం శీతస్పర్శం గురు స్థిరమ్ ౧౯
త్రిదోషకోపనైస్తైస్తైః స్త్రీదత్తైశ్చ రజోమలైః
గరదూషీవిషాద్యైశ్చ సరక్తాః సఞ్చితా మలాః ౨౦
కోష్ఠం ప్రాప్య వికుర్వాణాః శోషమూర్చ్ఛాభ్రమాన్వితమ్
కుర్యుస్త్రిలిఙ్గముదరం శీఘ్రపాకం సుదారుణమ్ ౨౧
బాధతే తచ్చ సుతరాం శీతవాతాభ్రదర్శనే
అత్యాశితస్య సఙ్క్షోభాద్యానయానాదిచేష్టితైః ౨౨
అతివ్యవాయకర్మాధ్వ వమనవ్యాధికర్శనైః
వామపార్శ్వాశ్రితః ప్లీహాచ్యుతః స్థానాద్వివర్ద్ధతే ౨౩
శోణితం వా రసాదిభ్యో వివృద్ధం తం వివర్ద్ధయేత్
సోఽష్ఠీలేవాతికఠినః ప్రాక్ తతః కూర్మపృష్ఠవత్ ౨౪
క్రమేణ వర్ద్ధమానశ్చ కుక్షావుదరమావహేత్
శ్వాసకాసపిపాసాస్యవైర స్యాధ్మానరుగ్జ్వరైః ౨౫
పాణ్డుత్వమూర్చ్ఛాఛర్దీభిర్దాహమోహైశ్చ సంయుతమ్
అరుణాభం వివర్ణం వా నీలహారిద్ర రాజిమత్ ౨౬
ఉదావర్తరుజానాహైర్మోహతృడ్దహనజ్వరైః
గౌరవారుచికాఠిన్యైర్విద్యాత్తత్ర మలాన్ క్రమాత్ ౨౭
ప్లీహవద్దక్షిణాత్పార్శ్వాత్ కుర్యాద్యకృదపి చ్యుతమ్
పక్ష్మవాలైః సహాన్నేన భుక్తైర్బద్ధాయనే గుదే ౨౮
దుర్నామభిరుదావర్తైరన్యైర్వాఽన్త్రో పలోపిభిః

వర్చఃపిత్తకఫాన్ రుద్ధ్వా కరోతి కుపితోఽనిలః ౨౯
అపానో జఠరం తేన స్యుర్దాహజ్వరతృడ్భవాః
కాసశ్వాసోరుసదనం శిరోహృన్నాభిపాయురుక్ ౩౦
మలసఙ్గోఽరుచిశ్ఛర్దిరుదరం మూఢమారుతమ్
స్థిరం నీలారుణసిరారాజినద్ధమరాజి వా ౩౧
నాభేరుపరి చ ప్రాయో గోపుచ్ఛాకృతి జాయతే
అస్థ్యాదిశల్యైః సాన్నైశ్చేద్భుక్తైరత్యశనేన వా ౩౨
భిద్యతే పచ్యతే వాఽన్త్ర తచ్ఛిద్రైశ్చ స్రవన్బహిః
ఆమ ఏవ గుదాదేతి తతోఽల్పాల్పం సవిడ్రసః ౩౩
తుల్యః కుణపగన్ధేన పిచ్ఛిలః పీతలోహితః
శేషశ్చాపూర్య జఠరం జఠరం ఘోరమావహేత్ ౩౪
వర్ద్ధయేత్తదధో నాభేరాశు చైతి జలాత్మతామ్
ఉద్రిక్తదోషరూపం చ వ్యాప్తం చ శ్వాసతృడ్భ్రమైః ౩౫
ఛిద్రోదరమిదం ప్రాహుః పరిస్రావీతి చాపరే
ప్రవృత్తస్నేహపానాదేః సహసాఽమామ్బుపాయినః ౩౬
అత్యమ్బుపానాన్మన్దాగ్నేః క్షీణస్యాతికృశస్య వా
రుద్ధ్వాఽమ్బుమార్గాననిలః కఫశ్చ జలమూర్చ్ఛితః ౩౭
వర్ధయేతాం తదేవామ్బు తత్స్థానాదుదరాశ్రితౌ
తతః స్యాదుదరం తృష్ణాగుదస్రుతిరుజాన్వితమ్ ౩౮
కాసశ్వాసారుచియుతం నానావర్ణసిరాతతమ్
తోయపూర్ణదృతిస్పర్శ శబ్దప్రక్షోభవేపథు ౩౯
దకోదరం మహత్స్నిగ్ధం స్థిరమావృత్తనాభి తత్
ఉపేక్షయా చ సర్వేషు దోషాః స్వస్థానతశ్చ్యుతాః ౪౦
పాకాద్ద్రవా ద్రవీకుర్యుః సన్ధిస్రోతోముఖాన్యపి

స్వేదశ్చ బాహ్యస్రోతఃసు విహతస్తిర్యగాస్థితః ౪౧
తదేవోదకమాప్యాయ్య పిచ్ఛాం కుర్యాత్తదా భవేత్
గురూదరం స్థిరం వృత్తమాహతం చ న శబ్దవత్ ౪౨
మృదు వ్యపేతరాజీకం నాభ్యాం స్పృష్టం చ సర్పతి
తదనూదకజన్మాస్మిన్కుక్షివృద్ధిస్తతోఽధికమ్ ౪౩
సిరాన్తర్ధానముదకజఠరోక్తం చ లక్షణమ్
వాతపిత్తకఫప్లీహసన్నిపాతోదకోదరమ్ ౪౪
కృచ్ఛ్రం యథోత్తరమ్ పక్షాత్పరం ప్రాయోఽపరే హతః
సర్వం చ జాతసలిలం రిష్టోక్తోపద్రవాన్వితమ్ ౪౫
జన్మనైవోదరం సర్వం ప్రాయః కృచ్ఛ్రతమం మతమ్
బలినస్తదజాతామ్బు యత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్ ౪౬
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేఽఉదరనిదానం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ౧౨

త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథాతః పాణ్డురోగశోఫవిసర్పనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
పిత్తప్రధానాః కుపితా యథోక్తైః కోపనైర్మలాః
తత్రానిలేన బలినా క్షిప్తం పిత్తం హృది స్థితమ్ ౧
ధమనీర్దశ సమ్ప్రాప్య వ్యాప్నువత్సకలాం తనుమ్
శ్లేష్మత్వగ్రక్తమాంసాని ప్రదూష్యాన్తరమాశ్రితమ్ ౨
త్వఙ్మాంసయోస్తత్కురుతే త్వచి వర్ణాన్ పృథగ్విధాన్
పాణ్డుహారిద్ర హరితాన్ పాణ్డుత్వం తేషు చాధికమ్ ౩
యతోఽత పాణ్డురిత్యుక్తః స రోగః తేన గౌరవమ్
ధాతూనాం స్యాచ్చ శైథిల్యమోజసశ్చ గుణక్షయః ౪

తతోఽల్పరక్తమేదస్కో నిఃసారః స్యాచ్ఛ్లథేన్ద్రి యః
మృద్యమానేరివాఙ్గైర్నా ద్ర వతా హృదయేన చ ౫
శూనాక్షికూటః సదనః కోపనః ష్ఠీవనోఽల్పవాక్
అన్నద్విట్ శిశిరద్వేషీ శీర్ణరోమా హతానలః ౬
సన్నసక్థో జ్వరీ శ్వాసీ కర్ణక్ష్వేడీ భ్రమీ శ్రమీ
స పఞ్చధా పృథగ్దోషైః సమస్తైర్మృత్తికాదనాత్ ౭
ప్రాగ్రూపమస్య హృదయస్పన్దనం రూక్షతా త్వచి
అరుచిః పీతమూత్రత్వం స్వేదాభావోఽల్పవహ్నితా ౮
సాదః శ్రమో అనిలాత్తత్ర గాత్రరుక్తోదకమ్పనమ్
కృష్ణరూక్షారుణసిరానఖవిణ్మూత్రనేత్రతా ౯
శోఫానాహాస్యవైరస్యవిట్శోషాః పార్శ్వమూర్ధరుక్
పిత్తాద్ధరితపీతాభసిరాదిత్వం జ్వరస్తమః ౧౦
తృట్స్వేదమూర్చ్ఛాశీతేచ్ఛా దౌర్గన్ధ్యం కటువక్త్రతా
వర్చోభేదోఽమ్లకో దాహః కఫాచ్ఛుక్లసిరాదితా ౧౧
తన్ద్రా లవణవక్త్రత్వం రోమహర్షః స్వరక్షయః
కాసశ్ఛర్దిశ్చ నిచయాన్మిశ్రలిఙ్గోఽతిదుఃసహః ౧౨
మృత్కషాయాఽనిలం పిత్తమూషరా మధురా కఫమ్
దూషయిత్వా రసాదీంశ్చ రౌక్ష్యాద్భుక్తం విరూక్ష్య చ ౧౩
స్రోతాంస్యపక్వైవాపూర్య కుర్యాద్రుద్ధ్వా చ పూర్వవత్
పాణ్డురోగం తతః శూననాభిపాదాస్యమేహనః ౧౪
పురీషం కృమిమన్ముఞ్చేద్భిన్నం సాసృక్కఫం నరః
యః పాణ్డురోగీ సేవేత పిత్తలం తస్య కామలామ్ ౧౫
కోష్ఠశాఖాశ్రయాం పిత్తం దగ్ధ్వాఽసృఙ్మాంసమావహేత్
హారిద్ర నేత్రమూత్రత్వక్ నఖవక్త్రశకృత్తయా ౧౬

దాహావిపాకతృష్ణావాన్ భేకాభో దుర్బలేన్ద్రి యః
భవేత్పిత్తోల్బణస్యాసౌ పాణ్డురోగాదృతేఽపి చ ౧౭
ఉపేక్షయా చ శోఫాఢ్యా సా కృచ్ఛ్రా కుమ్భకామలా
హరితశ్యావపీతత్వం పాణ్డురోగే యదా భవేత్ ౧౮
వాతపిత్తాద్భ్రమస్తృష్ణా స్త్రీష్వహర్షో మృదుర్జ్వరః
తన్ద్రా బలానలభ్రంశో లోఢరం తం హలీమకమ్ ౧౯
అలసం చేతి శంసన్తి తేషాం పూర్వముపద్ర వాః
శోఫప్రధానాః కథితాః స ఏవాతో నిగద్యతే ౨౦
ఇతి పాణ్డురోగనిదానమ్
అథ శోఫనిదానమ్
పిత్తరక్తకఫాన్వాయుర్దుష్టో దుష్టాన్ బహిఃసిరాః
నీత్వా రుద్ధగతిస్తైర్హి కుర్యాత్త్వఙ్మాంససంశ్రయమ్ ౨౧
ఉత్సేధం సంహతం శోఫం తమాహుర్నిచయాదతః
సర్వం హేతువిశేషైస్తు రూపభేదాన్నవాత్మకమ్ ౨౨
దోషైః పృథగ్ద్వయైః సర్వైరభిఘాతాద్విషాదపి
ద్విధా వా నిజమాగన్తుం సర్వాఙ్గైకాఙ్గజం చ తమ్ ౨౩
పృథూన్నతగ్రథితతావిశేషైశ్చ త్రిధా విదుః
సామాన్యహేతుః శోఫానాం దోషజానాం విశేషతః ౨౪
వ్యాధికర్మోపవాసాదిక్షీణస్య భజతో ద్రుతమ్
అతిమాత్రమథాన్యస్య గుర్వమ్లస్నిగ్ధశీతలమ్ ౨౫
లవణక్షారతీక్ష్ణోష్ణశాకామ్బు స్వప్నజాగరమ్
మృద్గ్రామ్యమాంసవల్లూరమజీర్ణశ్రమమైథునమ్ ౨౬
పదాతేర్మార్గగమనం యానేన క్షోభిణాఽపి వా
శ్వాసకాసాతిసారార్శోజఠర ప్రదరజ్వరాః ౨౭

విషూచ్యలసకచ్ఛర్ది గర్భవీసర్పపాణ్డవః
అన్యే చ మిథ్యోపక్రాన్తాస్తైర్దోషా వక్షసి స్థితాః ౨౮
ఊర్ధ్వం శోఫమధో బస్తౌ మధ్యే కుర్వన్తి మధ్యగాః
సర్వాఙ్గగాః సర్వగతం ప్రత్యఙ్గేషు తదాశ్రయాః ౨౯
తత్పూర్వరూపం దవథుః సిరాయామోఽఙ్గగౌరవమ్
వాతాచ్ఛోఫశ్చలో రూక్షః ఖరరోమాఽరుణాసితః ౩౦
సఙ్కోచస్పన్దహర్షార్తితోద మేదప్రసుప్తిమాన్
క్షిప్రోత్థానశమః శీఘ్రమున్న మేత్పీడితస్తనుః ౩౧
స్నిగ్ధోష్ణమర్దనైః శామ్యేద్రా త్రావల్పో దివా మహాన్
త్వక్ చ సర్షపలిప్తేవ తస్మింశ్చిమిచిమాయతే ౩౨
పీతరక్తాసితాభాసః పిత్తాదాతామ్రరోమకృత్
శీఘ్రానుసారప్రశమో మధ్యే ప్రాగ్జాయతే తనుః ౩౩
సతృడ్దాహజ్వర స్వేదదవక్లేదమదభ్రమః
శీతాభిలాషీ విడ్భేదీ గన్ధీ స్పర్శాసహో మృదుః ౩౪
కణ్డూమాన్ పాణ్డురోమత్వక్కఠినః శీతలో గురుః
స్నిగ్ధః శ్లక్ష్ణః స్థిరః స్త్యానో నిద్రా చ్ఛర్ద్యగ్నిసాదకృత్ ౩౫
అక్రాన్తో నోన్న మేత్కృచ్ఛ్రశమజన్మా నిశాబలః
స్రవేన్నాసృక్ చిరాత్పిచ్ఛాం కుశశస్త్రాదివిక్షతః ౩౬
స్పర్శోష్ణకాఙ్క్షీ చ కఫాత్ యథాస్వం ద్వన్ద్వజాస్త్రయః
సఙ్కరాద్ధేతులిఙ్గానామ్ నిచయాన్నిచయాత్మకః ౩౭
అభిఘాతేన శస్త్రాదిచ్ఛేదభేదక్షతాదిభిః
హిమానిలోదధ్యనిలైర్భల్లా తకపికచ్ఛుజైః ౩౮
రసైః శూకైశ్చ సంస్పర్శాచ్ఛ్వయథుః స్యాద్విసర్పవాన్
భృశోష్మా లోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః ౩౯

విషజః సవిషప్రాణిపరిసర్పణమూత్రణాత్
దంష్ట్రాదన్తనఖాపాతా దవిషప్రాణినామపి ౪౦
విణ్మూత్రశుక్రోపహతమలవద్వస్త్ర సఙ్కరాత్
విషవృక్షానిలస్పర్శాద్గరయోగా వచూర్ణనాత్ ౪౧
మృదుశ్చలోఽవలమ్బీ చ శీఘ్రో దాహరుజాకరః
నవోఽనుపద్ర వః శోఫఃసాధ్యోఽసాధ్యఃపురేరితః ౪౨
ఇతి శోఫనిదానమ్
అథ విసర్పనిదానమ్
స్యాద్విసర్పోఽభిఘాతాన్తైర్దోషైర్దూష్యైశ్చ శోఫవత్
త్ర్యధిష్ఠానం చ తం ప్రాహుర్బాహ్యాన్తరుభయాశ్రయాత్ ౪౩
యథోత్తరం చ దుఃసాధ్యాః తత్ర దోషా యథాయథమ్
ప్రకోపణైః ప్రకుపితా విశేషేణ విదాహిభిః ౪౪
దేహే శీఘ్రం విసర్పన్తి తేఽన్తరన్తఃస్థితా బహిః
బహిఃస్థా ద్వితయే ద్విస్థాః విద్యాత్తత్రాన్తరాశ్రయమ్ ౪౫
మర్మోపతాపాత్సమ్మోహాదయనానాం విఘట్టనాత్
తృష్ణాతియోగాద్వేగానాం విషమం చ ప్రవర్తనాత్ ౪౬
ఆశు చాగ్నిబలభ్రంశాదతో బాహ్యం విపర్యయాత్
తత్ర వాతాత్పరీసర్పో వాతజ్వరసమవ్యథః ౪౭
శోఫస్ఫురణనిస్తోద మేదాయామార్తిహర్షవాన్
పిత్తాద్ద్రుతగతిః పిత్తజ్వరలిఙ్గోఽతిలోహితః ౪౮
కఫాత్కణ్డూయుతః స్నిగ్ధః కఫజ్వరసమానరుక్
స్వదోషలిఙ్గైశ్చీయన్తే సర్వే స్ఫోటైరుపేక్షితాః ౪౯
తే పక్వభిన్నాః స్వం స్వం చ బిభ్రతి వ్రణలక్షణమ్
వాతపిత్తాజ్జ్వరచ్ఛర్ది మూర్చ్ఛాతీసారతృడ్భ్రమైః ౫౦

అస్థిభేదాగ్ని సదనతమకా రోచకైర్యుతః
కరోతి సర్వమఙ్గం చ దీప్తాఙ్గారావకీర్ణవత్ ॥౧
యం యం దేశం విసర్పశ్చ విసర్పతి భవేత్స సః
శాన్తాఙ్గారాసితో నీలో రక్తో వాఽశు చ చీయతే ॥౨
అగ్నిదగ్ధ ఇవ స్ఫోటైః శీఘ్రగత్వాద్ ద్రుతం చ సః
మర్మానుసారీ వీసర్పః స్యాద్వాతోఽతిబలస్తతః ॥౩
వ్యథేతాఙ్గం హరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాం చ శ్వాసమీరయేత్
హిధ్మాం చ స గతోఽవస్థామీదృశీం లభతే న నా ॥౪
క్వచిచ్ఛర్మారతిగ్రస్తో భూమిశయ్యాసనాదిషు
చేష్టమానస్తతః క్లిష్టో మనోదేహశ్రమోద్భవామ్ ॥౫
దుష్ప్రబోధోఽశ్నుతే నిద్రాం సోఽగ్నివీసర్ప ఉచ్యతే
కఫేన రుద్ధః పవనో భిత్త్వా తం బహుధా కఫమ్ ॥౬
రక్తం వా వృద్ధరక్తస్య త్వక్సిరాస్నావమాంసగమ్
దూషయిత్వా చ దీర్ఘాణువృత్తస్థూలఖరాత్మనామ్ ॥౭
గ్రన్థీనాం కురుతే మాలాం రక్తానాం తీవ్రరుగ్జ్వరామ్
శ్వాసకాసాతిసారాస్య శోషహిధ్మావమిభ్రమైః ॥౮
మోహవైవర్ణ్యమూర్చ్ఛాఙ్గభఙ్గాగ్ని సదనైర్యుతామ్
ఇత్యయం గ్రన్థివీసర్పః కఫమారుతకోపజః ॥౯
కఫపిత్తాజ్జ్వరః స్తమ్భో నిద్రా తన్ద్రా శిరోరుజః
అఙ్గావసాదవిక్షేప ప్రలాపారోచకభ్రమాః ౬౦
మూర్చ్ఛాగ్నిహానిర్భేదోఽస్నాం పిపాసేన్ద్రి యగౌరవమ్
ఆమోపవేశనం లేపః స్రోతసాం స చ సర్పతి ౬౧
ప్రాయేణామాశయే గృహ్ణన్నేకదేశం న చాతిరుక్
పిటకైరవకీర్ణోఽతిపీత లోహితపాణ్డురైః ౬౨

మేచకాభోఽసితః స్నిగ్ధో మలినః శోఫవాన్ గురుః

గమ్భీరపాకః ప్రాజ్యోష్మా స్పృష్టః క్లిన్నోఽవదీర్యతే ౬౩

పఙ్కవచ్ఛీర్ణమాంసశ్చ స్పష్టస్నాయుసిరాగణః

శవగన్ధిశ్చ వీసర్పం కర్దమాఖ్యముశన్తి తమ్ ౬౪

సర్వజో లక్షణైః సర్వైః సర్వధాత్వతిసర్పణః

బాహ్యహేతోః క్షతాత్క్రుద్ధః సరక్తం పిత్తమీరయన్ ౬౫

విసర్పం మారుతః కుర్యాత్ కులత్థసదృశైశ్చితమ్

స్ఫోటైః శోఫజ్వరరుజాదాహాఢ్యం శ్యావలోహితమ్ ౬౬

పృథగ్దోషైస్త్రయః సాధ్యా ద్వన్ద్వజాశ్చానుపద్ర వాః

అసాధ్యౌ క్షతసర్వోత్థౌ సర్వే చాక్రాన్తమర్మకాః ౬౭

శీర్ణస్నాయుసిరామాంసాః ప్రక్లిన్నాః శవగన్ధయః౬౭॥౧౧౨ ఇతి విసర్పనిదానమ్

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే పాణ్డురోగశోఫవిసర్పనిదానంనామ త్రయోదశోఽధ్యాయః ౧౩

చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథాతః కుష్ఠశ్విత్రకృమినిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

మిథ్యాహారవిహారేణ విశేషేణ విరోధినా

సాధునిన్దావధాన్యస్వహరణాద్యైశ్చ సేవితైః ౧

పాప్మభిః కర్మభిః సద్యః ప్రాక్తనైర్వేరితా మలాః

సిరాః ప్రపద్య తిర్యగ్గాస్త్వగ్లసీకాసృగామిషమ్ ౨

దూషయన్తి శ్లథీకృత్య నిశ్చరన్తస్తతో బహిః

త్వచః కుర్వన్తి వైవర్ణ్యం దుష్టాః కుష్ఠముశన్తి తత్ ౩

కాలేనోపేక్షితం యస్మాత్సర్వం కుష్ణాతి తద్వపుః

ప్రపద్య ధాతూన్వ్యాప్యాన్తః సర్వాన్ సంక్లేద్య చావహేత్ ౪

సస్వేదక్లేదసఙ్కోథాన్ కృమీన్ సూక్ష్మాన్ సుదారుణాన్
లోమత్వక్స్నాయుధమనీతరుణాస్థీని యైః క్రమాత్ ౫
భక్షయేచ్చివత్రమస్మాచ్చ కుష్ఠవాహ్యముదాహృతమ్
కుష్ఠాని సప్తధా దోషైః పృథఙ్మిశ్రైః సమాగతైః ౬
సర్వేష్వపి త్రిదోషేషు వ్యపదేశోఽధికత్వతః
వాతేన కుష్ఠం కాపాలం పిత్తాదౌదుమ్బరంకఫాత్ ౭
మణ్డలాఖ్యం విచర్చి చ ఋక్షాఖ్యం వాతపిత్తజమ్
చర్మైకకుష్ఠకిటిభసిధ్మాల సవిపాదికాః ౮
వాతశ్లేష్మోద్భవాః శ్లేష్మపిత్తాద్దద్రుశతారుషీ
పుణ్డరీకం సవిస్ఫోటం పామా చర్మదలం తథా ౯
సర్వైః స్యాత్కాకణం పూర్వం త్రికం దద్రు సకాకణమ్
పుణ్డరీకర్ణజిహ్వే చ మహాకుష్ఠాని సప్త తు ౧౦
అతిశ్లక్ష్ణఖర స్పర్శఖేదాస్వేదవివర్ణతాః
దాహః కణ్డూస్త్వచి స్వాపస్తోదః కోఠోన్నతిః శ్రమః ౧౧
వ్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః
రూఢానామపి రూక్షత్వం నిమిత్తేఽల్పేఽపి కోపనమ్ ౧౨
రోమహర్షోఽసృజః కార్ష్ణ్యం కుష్ఠలక్షణమగ్రజమ్
కృష్ణారుణకపాలాభం రూక్షం సుప్తం ఖరం తను ౧౩
విస్తృతాసమపర్యన్తం హృషితైర్లోమభిశ్చితమ్
తోదాఢ్యమల్పకణ్డూకం కాపాలం శీఘ్రసర్పి చ ౧౪
పక్వోదుమ్బరతామ్రత్వగ్రోమ గౌరసిరాచితమ్
బహలం బహలక్లేదరక్తం దాహరుజాధికమ్ ౧౫
ఆశూత్థానావదరణకృమి విద్యాదుదుమ్బరమ్
స్థిరం స్త్యానం గురు స్నిగ్ధం శ్వేతరక్తమనాశుగమ్ ౧౬

అన్యోన్యసక్తముత్సన్నం బహుకణ్డూస్రుతిక్రిమి
శ్లక్ష్ణపీతాభపర్యన్తం మణ్డలం పరిమణ్డలమ్ ౧౭
సకణ్డూపిటికా శ్యావా లసీకాఢ్యా విచర్చికా
పరుషం తను రక్తాన్తమన్తఃశ్యావం సమున్నతమ్ ౧౮
సతోదదాహరుక్క్లేదం కర్కశైః పిటికైశ్చితమ్
ఋక్షజిహ్వాకృతి ప్రోక్తమృక్షజిహ్వం బహుక్రిమి ౧౯
హస్తిచర్మఖరస్పర్శం చర్మ ఏకాఖ్యం మహాశ్రయమ్
అస్వేదం మత్స్యశకలసన్నిభమ్ కిటిభం పునః ౨౦
రూక్షం కిణఖరస్పర్శం కణ్డూమత్పరుషాసితమ్
సిధ్మం రూక్షం బహిః స్నిగ్ధమన్తఘృష్టం రజః కిరేత్ ౨౧
శ్లక్ష్ణస్పర్శం తను శ్వేతతామ్రం దౌగ్ధికపుష్పవత్
ప్రాయేణ చోర్ధ్వకాయే స్యాత్ గణ్డైః కణ్డూయుతశ్చితమ్ ౨౨
రక్తైరలసకమ్ పాణిపాదదార్యో విపాదికాః
తీవ్రార్త్యో మన్దకణ్ఢ్వశ్చ సరాగపిటికాచితాః ౨౩
దీర్ఘప్రతానా దూర్వావదతసీకుసుమచ్ఛవిః
ఉత్సన్నమణ్డలా దద్రూః కణ్డూమత్యనుషఙ్గిణీ ౨౪
స్థూలమూలం సదాహార్తి రక్తశ్యావం బహువ్రణమ్
శతారుః క్లేదజన్త్వాఢ్యం ప్రాయశః పర్వజన్మ చ ౨౫
రక్తాన్తమన్తరా పాణ్డు కణ్డూదాహరుజాన్వితమ్
సోత్సేధమాచితం రక్తైః పద్మపత్రమివాంశుభిః ౨౬
ఘనభూరిలసీకాసృక్ప్రాయమాశు విభేది చ
పుణ్డరీకమ్ తనుత్వగ్భిశ్చితం స్ఫోటైః సితారుణైః ౨౭
విస్ఫోటమ్ పిటికాః పామా కణ్డూక్లేదరుజాధికాః
సూక్ష్మాః శ్యావారుణా బహ్వ్యః ప్రాయః స్ఫిక్పాణికూర్పరే ౨౮

సస్ఫోటమస్పర్శసహం కణ్డూషాతోదదాహవత్
రక్తం దలచ్చర్మదలమ్ కాకణం తీవ్రదాహరుక్ ౨౯
పూర్వం రక్తం చ కృష్ణం చ కాకణన్తీఫలోపమమ్
కుష్ఠలిఙ్గైర్యుతం సర్వైర్నైకవర్ణం తతో భవేత్ ౩౦
దోషభేదీయవిహితైరాదిశేల్లిఙ్గ కర్మభిః
కుష్ఠేషు దోషోల్బణతామ్ సర్వదోషోల్బణం త్యజేత్ ౩౧
రిష్టోక్తం యచ్చ యచ్చాస్థిమజ్జశుక్రసమాశ్రయమ్
యాప్యం మేదోగతమ్ కృచ్ఛ్రం పిత్తద్వన్ద్వాస్రమాంసగమ్ ౩౨
అకృచ్ఛ్రం కఫవాతాఢ్యం త్వక్స్థమేకమలం చ యత్
తత్ర త్వచి స్థితే కుష్ఠే తోదవైవర్ణ్యరూక్షతాః ౩౩
స్వేదస్వాపశ్వయథవః శోణితేపిశితే పునః
పాణిపాదాశ్రితాః స్ఫోటాఃక్లేదః సన్ధిషు చాధికమ్ ౩౪
కౌణ్యం గతిక్షయోఽఙ్గానాం దలనం స్యాచ్చ మేదసి
నాసాభఙ్గోఽస్థిమజ్జస్థే నేత్రరాగః స్వరక్షయః ౩౫
క్షతే చ కృమయః శుక్రే స్వదారాపత్యబాధనమ్
యథాపూర్వం చ సర్వాణి స్యుర్లిఙ్గాన్యసృగాదిషు ౩౬
ఇతి కుష్ఠనిదానమ్
అథ శ్విత్రనిదానమ్
కుష్ఠైకసమ్భవం శ్విత్రం కిలాసం దారుణం చ తత్
నిర్దిష్టమపరిస్రావి త్రిధాతూద్భవసంశ్రయమ్ ౩౭
వాతాద్రూ క్షారుణం పిత్తాత్తామ్రం కమలపత్రవత్
సదాహం రోమవిధ్వంసి కఫాచ్ఛ్వేతం ఘనం గురు ౩౮
సకణ్డు చ క్రమాద్ర క్తమాంసమేదఃసు చాదిశేత్
వర్ణేనైవదృగుభయం కృచ్ఛ్రం తచ్చోత్తరోత్తరమ్ ౩౯

అశుక్లరోమాబహలమసంసృష్టం మిథో నవమ్
అనగ్నిదగ్ధజం సాధ్యం శ్విత్రం వర్జ్యమతోఽన్యథా ४०
గుహ్యపాణితలౌష్ఠేషు జాతమప్యచిరన్తనమ్
స్పర్శైకాహారశయ్యాదిసేవనాత్ ప్రాయశో గదాః ४१
సర్వే సఞ్చారిణో నేత్రత్వగ్వికారా విశేషతః
ఇతి శ్విత్రనిదానమ్
అథ కృమినిదానమ్
కృమయస్తు ద్విధా ప్రోక్తా బాహ్యాభ్యన్తరభేదతః ४२
బహిర్మలకఫాసృగ్విడ్జన్మ భేదాచ్చతుర్విధాః
నామతో వింశతివిధాః బాహ్యాస్త్రామృజోద్భవాః ४३
తిలప్రమాణసంస్థానవర్ణాః కేశామ్బరాశ్రయాః
బహుపాదాశ్చ సూక్ష్మాశ్చ యూకా లిక్షాశ్చ నామతః ४४
ద్విధా తే కోఠపిటికాకణ్డూగణ్డాన్ ప్రకుర్వతే
కుష్ఠైకహేతవోఽన్తర్జాః శ్లేష్మజాస్తేషు చాధికమ్ ४५
మధురాన్నగుడక్షీరదధి సక్తునవౌదనైః
శకృజ్జా బహువిడ్ధాన్యపర్ణశాకోలకాదిభిః ४६
కఫాదామాశయే జాతా వృద్ధాః సర్పన్తి సర్వతః
పృథుబ్రధ్ననిభాః కేచిత్ కేచిద్గణ్డూపదోపమాః ४७
రూఢధాన్యాఙ్కురాకారాస్తను దీర్ఘాస్తథాఽణవః
శ్వేతాస్తామ్రావభాసాశ్చ నామతః సప్తధా తు తే ४८
అన్త్రాదా ఉదరావేష్టా హృదయాదా మహాకుహాః
కురవో దర్భకుసుమాః సుగన్ధాస్తే చ కుర్వతే ४९
హృల్లాసమాస్యస్రవణ మవిపాకమరోచకమ్
మూర్చ్ఛాచ్ఛర్దిజ్వరానాహకార్శ్యక్షవథుపీనసాన్ ५०

రక్తవాహిసిరోత్థానా రక్తజా జన్తవోఽణవః

అపాదా వృత్తతామ్రాశ్చ సౌక్ష్మ్యాత్కేచిదదర్శనాః ॥౧

కేశాదా లోమవిధ్వంసా లోమద్వీపా ఉదుమ్బరాః

షట్ తే కుష్ఠైకకర్మాణః సహసౌరసమాతరః ॥౨

పక్వాశయే పురీషోత్థా జాయన్తేఽధోవిసర్పిణః

వృద్ధాః సన్తో భవేయుశ్చ తే యదాఽమాశయోన్ముఖాః ॥౩

తదాఽస్యోద్గారనిఃశ్వాసా విడ్గన్ధానువిధాయినః

పృథువృత్తతనుస్థూలాః శ్యావపీతసితాసితాః ॥౪

తే పఞ్చ నామ్నా కృమయః కకేరుకమకేరుకాః

సౌసురాదాః సులూనాఖ్యా లేలిహా జనయన్తి చ ॥౫

విడ్భేదశూలవిష్టమ్భ కార్శ్యపారుష్యపాణ్డుతాః

రోమహర్షాగ్నిసదనగుద కణ్డూర్వినిర్గమాత్ ॥౬

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే కుష్ఠశ్విత్రకృమినిదానం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః ౧౪

పఞ్చదశోఽధ్యాయః

అథాతో వాతవ్యాధినిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

సర్వార్థానర్థకరణే విశ్వస్యాస్యైకకారణమ్

అదుష్టదుష్టః పవనః శరీరస్య విశేషతః ౧

స విశ్వకర్మా విశ్వాత్మా విశ్వరూపః ప్రజాపతిః

స్రష్టా ధాతా విభుర్విష్ణుః సంహర్తా మృత్యురన్తకః ౨

తదదుష్టౌ ప్రయత్నేన యతితవ్యమతః సదా

తస్యోక్తం దోషవిజ్ఞానే కర్మ ప్రాకృతవైకృతమ్ 3

సమాసాద్వ్యాసతో దోషభేదీయే నామ ధామ చ

ప్రత్యేకం పఞ్చధా చారో వ్యాపారశ్చ ఇహ వైకృతమ్ ౪
తస్యోచ్యతే విభాగేన సనిదానం సలక్షణమ్
అసఙ్ఖ్యమపి సఙ్ఖ్యాయ యదశీత్యా పురేరితమ్
ధాతుక్షయకరైర్వాయుః కుప్యత్యతినిషేవితైః ౫
చరన్ స్రోతఃసు రిక్తేషు భృశం తాన్యేవ పూరయన్
తేభ్యోఽన్యదోషపూర్ణేభ్యః ప్రాప్య వాఽవరణం బలీ ౬
తత్ర పక్వాశయే క్రుద్ధః శూలానాహాన్త్రకూజనమ్
మలరోధాశ్మవర్ధ్మార్శస్త్రిక పృష్ఠకటీగ్రహమ్ ౭
కరోత్యధరకాయే చ తాంస్తాన్ కృచ్ఛ్రానుపద్ర వాన్
ఆమాశయే తృడ్వమథుశ్వాసకాసవిసూచికాః ౮
కణ్ఠోపరోధముద్గారాన్ వ్యాధీనూర్ధ్వం చ నాభితః
శ్రోత్రాదిష్విన్ద్రియవధం త్వచి స్ఫుటనరూక్షతే ౯
రక్తే తీవ్రా రుజః స్వాపం తాపం రాగం వివర్ణతామ్
అరూంష్యన్నస్య విష్టమ్భమరుచిం కృశతాం భ్రమమ్ ౧౦
మాంసమేదోగతో గ్రన్థీంస్తోదాఢ్యాన్ కర్కశాన్ శ్రమమ్
గుర్వఙ్గం చాతిరుక్స్తబ్ధం ముష్టిదణ్డహతోపమమ్ ౧౧
అస్థిస్థః సక్థిసన్ధ్యస్థిశూలం తీవ్రం బలక్షయమ్
మజ్జస్థోఽస్థిషు సౌషిర్యమస్వప్నం సన్తతాం రుజమ్ ౧౨
శుక్రస్య శీఘ్రముత్సర్గం సఙ్గం వికృతిమేవ వా
తద్వద్గర్భస్య శుక్రస్థః సిరాస్వాధ్మానరిక్తతే ౧౩
తత్స్థః స్నావస్థితః కుర్యాద్గృధ్రస్యాయామకుబ్జతాః
వాతపూర్ణదృతిస్పర్శం శోథం సన్ధిగతోఽనిలః ౧౪
ప్రసారణాకుఞ్చనయోః ప్రవృత్తిం చ సవేదనామ్
సర్వాఙ్గసంశ్రయస్తోదభేద స్ఫురణభఞ్జనమ్ ౧౫

స్తమ్భనాక్షేపణస్వాప సన్ధ్యాకుఞ్చనకమ్పనమ్
యదా తు ధమనీః సర్వాః క్రుద్ధోఽభ్యేతి ముహుర్ముహుః ౧౬
తదాఽఙ్గమాక్షిపత్యేష వ్యాధిరాక్షేపకః స్మృతః
అధః ప్రతిహతో వాయుర్వ్రజన్నూర్ధ్వం హృదాశ్రితాః ౧౭
నాడీః ప్రవిశ్య హృదయం శిరః శఙ్ఖౌ చ పీడయన్
ఆక్షిపేత్పరితో గాత్రం ధనుర్వచ్చాస్య నామయేత్ ౧౮
కృచ్ఛ్రాదుచ్ఛ్వసితి స్తబ్ధస్తమీలితదృక్తతః
కపోత ఇవ కూజేచ్చ నిఃసంజ్ఞః సోఽపతన్త్రకః ౧౯
స ఏవ చాపతానాఖ్యో ముక్తే తు మరుతా హృది
అశ్నువీత ముహుః స్వాస్థ్యం ముహురస్వాస్థ్యమావృతే ౨౦
గర్భపాతసముత్పన్నః శోణితాతిస్రవోత్థితః
అభిఘాతసముత్థశ్చ దుశ్చికిత్స్యతమో హి సః ౨౧
మన్యే సంస్తభ్య వాతోఽన్తరాయచ్ఛన్ ధమనీర్యదా
వ్యాప్నోతి సకలం దేహం జత్రురాయమ్యతే తదా ౨౨
అన్తర్ధనురివాఙ్గం చ వేగైః స్తమ్భం చ నేత్రయోః
కరోతి జృమ్భాం దశనం దశనానాం కఫోద్వమమ్ ౨౩
పార్శ్వయోర్వేదనాం వాక్యహనుపృష్ఠశిరోగ్రహమ్
అన్తరాయామ ఇత్యేష బాహ్యాయామశ్చ తద్విధః ౨౪
దేహస్య బహిరాయామాత్ పృష్ఠతో నీయతే శిరః
ఉరశ్చోత్క్షిప్యతే తత్ర కన్ధరా చావమృద్యతే ౨౫
దన్తేష్వాస్యే చ వైవర్ణ్యం ప్రస్వేదః స్రస్తగాత్రతా
బాహ్యాయామం ధనుష్కమ్భం బ్రువతే వేగినం చ తమ్ ౨౬
వ్రణం మర్మాశ్రితం ప్రాప్య సమీరణసమీరణాత్
వ్యాయచ్ఛన్తి తనుం దోషాః సర్వామాపాదమస్తకమ్ ౨౭

తృష్యతః పాణ్డుగాత్రస్య వ్రణాయామః స వర్జితః
గతే వేగే భవేత్స్వాస్థ్యం సర్వేష్వాక్షేపకేషు చ ౨౮
జిహ్వాతిలేఖనాచ్ఛుష్క భక్షణాదభిఘాతతః
కుపితో హనుమూలస్థః స్రంసయిత్వాఽనిలో హనూ ౨౯
కరోతి వివృతాస్యత్వమథవా సంవృతాస్యతామ్
హనుస్రంసః స తేన స్యాత్కృచ్ఛ్రాచ్చర్వణభాషణమ్ ౩౦
వాగ్వాహినీసిరాసంస్థో జిహ్వాం స్తమ్భయతేఽనిలః
జిహ్వాస్తమ్భః స తేనాన్నపానవాక్యేష్వనీశతా ౩౧
శిరసా భారహరణాదతిహాస్యప్రభాషణాత్
ఉత్త్రాసవక్త్రక్షవథోః ఖరకార్ముకకర్షణాత్ ౩౨
విషమాదుపధానాచ్చ కఠినానాం చ చర్వణాత్
వాయుర్వివృద్ధస్తైస్తైశ్చ వాతలైరూర్ధ్వమాస్థితః ౩౩
బక్రీకరోతి వక్త్రార్ధముక్తం హసితమీక్షితమ్
తతోఽస్య కమ్పతే మూర్ధా వాక్సఙ్గః స్తబ్ధనేత్రతా ౩౪
దన్తచాలః స్వరభ్రంశః శ్రుతిహానిః క్షవగ్రహః
గన్ధాజ్ఞానం స్మృతేర్మోహస్త్రాసః సుప్తస్య జాయతే ౩౫
నిష్ఠీవః పార్శ్వతో యాయాదేకస్యాక్ష్ణో నిమీలనమ్
జత్రోరూర్ధ్వం రుజా తీవ్రా శరీరార్ధేఽధరేఽపి వా ౩౬
తమాహురర్దితం కేచిదేకాయామమథాపరే
రక్తమాశ్రిత్య పవనః కుర్యాన్మూర్ద్ధధరాః సిరాః ౩౭
రూక్షాః సవేదనాః కృష్ణాఃసోఽసాధ్యః స్యాత్సిరాగ్రహః
గృహీత్వాఽధతనోర్వాయుః సిరాః స్నాయూర్విశోష్య చ ౩౮
పక్షమన్యన్తరం హన్తి సన్ధిబన్ధాన్ విమోక్షయన్
కృత్స్నోఽధకాయస్తస్య స్యాదకర్మణ్యో విచేతనః ౩౯

ఏకాఙ్గరోగం తం కేచిదన్యే పక్షవధం విదుః
సర్వాఙ్గరోగం తద్వచ్చ సర్వకాయాశ్రితేఽనిలే ౪౦
శుద్ధవాతహతః పక్షః కృచ్ఛ్రసాధ్యతమో మతః
కృచ్ఛ్రస్త్వన్యేన సంసృష్టో వివర్జ్యః క్షయహేతుకః ౪౧
ఆమబద్ధాయనః కుర్యాత్సంస్తభ్యాఙ్గం కఫాన్వితః
అసాధ్యం హతసర్వేహం దణ్డవద్దణ్డకం మరుత్ ౪౨
అంసమూలస్థితో వాయుః సిరాః సఙ్కోచ్య తత్రగాః
బాహుప్రస్పన్దితహరం జనయత్యవబాహుకమ్ ౪౩
తలం ప్రత్యఙ్గులీనాం యా కణ్డరా బాహుపృష్ఠతః
బాహుచేష్టాపహరణీ విశ్వాచీ నామ సా స్మృతా ౪౪
వాయుః కట్యాం స్థితః సక్థ్నః కణ్డరామాక్షిపేద్యదా
తదా ఖఞ్జో భవేజ్జన్తుః పఙ్గుః సక్థ్నోర్ద్వయోరపి ౪౫
కమ్పతే గమనారమ్భే ఖఞ్జన్నివ చ యాతి యః
కలాయఖఞ్జం తం విద్యాన్ముక్తసన్ధిప్రబన్ధనమ్ ౪౬
శీతోష్ణద్రవ సంశుష్కగురుస్నిగ్ధైర్నిషేవితైః
జీర్ణాజీర్ణే తథాఽయాససఙ్క్షోభస్వప్నజాగరైః ౪౭
సశ్లేష్మమేదఃపవనమామ మత్యర్థసఞ్చితమ్
అభిభూయేతరం దోషమూరూ చేత్ప్రతిపద్యతే ౪౮
సక్థ్యస్థీని ప్రపూర్యాన్తః శ్లేష్మణా స్తిమితేనతత్
తదా స్కభ్నాతి తేనోరూ స్తబ్ధౌ శీతావచేతనౌ ౪౯
పరకీయావివ గురూ స్యాతామతిభృశవ్యథౌ
ధ్యానాఙ్గమర్దస్తైమిత్య తన్ద్రా చ్ఛర్ద్యరుచిజ్వరైః ౫౦
సంయుతౌ పాదసదన కృచ్ఛ్రోద్ధరణసుప్తిభిః
తమూరుస్తమ్భమిత్యాహురాఢ్య వాతమథాపరే ౫౧

వాతశోణితజః శోఫో జానుమధ్యే మహారుజః
జ్ఞేయః క్రోష్టుకశీర్షశ్చ స్థూలః క్రోష్టుకశీర్షవత్ ॥౨
రుక్ పాదే విషమన్యస్తే శ్రమాద్వా జాయతే యదా
వాతేన గుల్ఫమాశ్రిత్య తమాహుర్వాతకణ్టకమ్ ॥౩
పార్ష్ణిం ప్రత్యఙ్గులీనాం యా కణ్డరా మారుతార్దితా
సక్థ్న్యుత్క్షేపం నిగృహ్ణాతి గృధ్రసీం తాం ప్రచక్షతే ॥౪
విశ్వాచీ గృధ్రసీ చోక్తా ఖల్లీ తీవ్రరుజాన్వితే
హృష్యేతే చరణౌ యస్య భవేతాం చ ప్రసుప్తవత్ ॥౫
పాదహర్షః స విజ్ఞేయః కఫమారుతకోపజః
పాదయోః కురుతే దాహం పిత్తాసృక్సహితోఽనిలః ॥౬
విశేషతశ్చఙ్క్రమితే పాదదాహం తమాదిశేత్ ॥౬-౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానే వాతవ్యాధినిదానం నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః ౧౫

షోడశోఽధ్యాయః

అథాతో వాతశోణితనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
విదాహ్యన్నం విరుద్ధం చ తత్తచ్చాసృక్ప్రదూషణమ్
భజతాం విధిహీనం చ స్వప్నజాగరమైథునమ్ ౧
ప్రాయేణ సుకుమారాణామచఙ్క్రమణశీలినామ్
అభిఘాతాదశుద్ధేశ్చ నృణామసృజి దూషితే ౨
వాతలైః శీతలైర్వాయుర్వృద్ధః క్రుద్ధో విమార్గగః
తాదృశైవాసృజా రుద్ధః ప్రాక్తదేవ ప్రదూషయేత్ ౩
ఆఢ్యరోగం ఖుడం వాతబలాసం వాతశోణితమ్
తదాహుర్నామభిః తచ్చ పూర్వం పాదౌ ప్రధావతి ౪

విశేషాద్యానయానాద్యైః ప్రలమ్బో తస్య లక్షణమ్
భవిష్యతః కుష్ఠసమం తథా సాదః శ్లథాఙ్గతా ౫
జానుజఙ్ఘోరుకట్యంస హస్తపాదాఙ్గసన్ధిషు
కణ్డూస్ఫురణనిస్తోదభేద గౌరవసుప్తతాః ౬
భూత్వా భూత్వా ప్రణశ్యన్తి ముహురావిర్భవన్తి చ
పాదయోర్మూలమాస్థాయ కదాచిద్ధస్తయోరపి ౭
ఆఖోరివ విషం క్రుద్ధం కృత్స్నం దేహం విధావతి
త్వఙ్మాంసాశ్రయముత్తానం తత్పూర్వం జాయతే తతః ౮
కాలాన్తరేణ గమ్భీరం సర్వాన్ ధాతూనభిద్ర వత్
కణ్డ్వాదిసంయుతోత్తానే త్వక్తామ్రా శ్యావలోహితా ౯
సాయామా భృశదాహోషా గమ్భీరేఽధికపూర్వరుక్
శ్వయథుర్గ్రథితః పాకీ వాయుః సన్ధ్యస్థిమజ్జసు ౧౦
ఛిన్దన్నివ చరత్యన్తర్వక్రీకుర్వంశ్చ వేగవాన్
కరోతి ఖఞ్జం పఙ్గుం వా శరీరే సర్వతశ్చరన్ ౧౧
వాతేఽధికేఽధికం తత్ర శూలస్ఫురణతోదనమ్
శోఫస్య రౌక్ష్యకృష్ణత్వశ్యావతావృద్ధిహానయః ౧౨
ధమన్యఙ్గులిసన్ధీనాం సఙ్కోచోఽఙ్గగ్రహోఽతిరుక్
శీతద్వేషానుపశయౌ స్తమ్భవేపథుసుప్తయః ౧౩
రక్తే శోఫోఽతిరుక్తోదస్తామ్రశ్చిమిచిమాయతే
స్నిగ్ధరూక్షైః శమం నైతి కణ్డూక్లేదసమన్వితః ౧౪
పిత్తే విదాహః సమ్మోహః స్వేదో మూర్చ్ఛా మదః సతృట్
స్పర్శాక్షమత్వం రుగ్రాగః శోఫః పాకో భృశోష్మతా ౧౫
కఫే స్తైమిత్యగురుతాసుప్తిస్నిగ్ధత్వశీతతాః
కణ్డూర్మన్దా చ రుక్ ద్వన్ద్వసర్వలిఙ్గం చ సఙ్కరే ౧౬

ఏకదోషానుగం సాధ్యం నవం యాప్యం ద్విదోషజమ్
త్రిదోషజం త్యజేత్స్రావి స్తబ్ధమర్బుదకారి చ ౧౭
రక్తమార్గం నిహత్యాశు శాఖాసన్ధిషు మారుతః
నివిశ్యాన్యోన్యమావార్య వేదనాభిర్హరత్యసూన్ ౧౮
వాయౌ పఞ్చాత్మకే ప్రాణో రౌక్ష్యవ్యాయామలఙ్ఘనైః
అత్యాహారాభిఘాతాధ్వవేగోదీరణధారణైః ౧౯
కుపితశ్చక్షురాదీనాముపఘాతం ప్రవర్తయేత్
పీనసార్దితతృట్కాసశ్వాసాదీశ్చామయాన్బహూన్ ౨౦
ఉదానః క్షవథూద్గారచ్ఛర్దినిద్రా విధారణైః
గురుభారాతిరుదితహాస్యాద్యైర్వికృతో గదాన్ ౨౧
కణ్ఠరోధమనోభ్రంశచ్ఛర్ద్య రోచకపీనసాన్
కుర్యాచ్చ గలగణ్డాదీంస్తాంస్తాన్ జత్రూర్ధ్వసంశ్రయాన్ ౨౨
వ్యానోఽతిగమనధ్యానక్రీడా విషమచేష్టితైః
విరోధిరూక్షభీహర్ష విషాదాద్యైశ్చ దూషితః ౨౩
పుంస్త్వోత్సాహబలభ్రంశశోఫ చిత్తోత్ప్లవజ్వరాన్
సర్వాఙ్గరోగనిస్తోద రోమహర్షాఙ్గసుప్తతాః ౨౪
కుష్ఠం విసర్పమన్యాంశ్చ కుర్యాత్సర్వాఙ్గగాన్ గదాన్
సమానో విషమాజీర్ణశీతసఙ్కీర్ణభోజనైః ౨౫
కరోత్యకాలశయనజాగరాద్యైశ్చ దూషితః
శూలగుల్మగ్రహణ్యాదీన్ పక్వామాశయజాన్ గదాన్ ౨౬
అపానో రూక్షగుర్వన్న వేగాఘాతాతివాహనైః
యానయానాసనస్థాన చఙ్క్రమైశ్చాతి సేవితైః ౨౭
కుపితః కురుతే రోగాన్ కృచ్ఛ్రాన్ పక్వాశయాశ్రయాన్
మూత్రశుక్రప్రదోషార్శోగుదభ్రంశాదికాన్ బహూన్ ౨౮

సర్వం చ మారుతం సామం తన్ద్రా స్తైమిత్యగౌరవైః
స్నిగ్ధత్వారోచకాలస్యశైత్య శోఫాగ్నిహానిభిః ౨౯
కటురూక్షాభిలాషేణ తద్విధోపశయేన చ
యుక్తం విద్యాన్నిరామం తు తన్ద్రా దీనాం విపర్యయాత్ ౩౦
వాయోరావరణం చాతో బహుభేదం ప్రవక్ష్యతే
లిఙ్గం పిత్తావృత్తే దాహస్తృష్ణా శూలం భ్రమస్తమః ౩౧
కటుకోష్ణామ్లలవణైర్విదాహః శీతకామతా
శైత్యగౌరవశూలాని కట్వాద్యుపశయోఽధికమ్ ౩౨
లఙ్ఘనాయాసరూక్షోష్ణకామతా చ కఫావృతే
రక్తావృతే సదాహోఽతిస్త్వఙ్మాంసాన్తరజా భృశమ్ ౩౩
భవేచ్చ రాగీ శ్వయథుర్జాయన్తే మణ్డలాని చ
మాంసేన కఠినః శోఫో వివర్ణః పిటికాస్తథా ౩౪
హర్షః పిపీలికానాం చ సఞ్చార ఇవ జాయతే
చలః స్నిగ్ధో మృదుః శీతః శోఫో గాత్రేష్వరోచకః ౩౫
ఆఢ్యవాత ఇతి జ్ఞేయః స కృచ్ఛ్రో మేదసాఽవృతే
స్పర్శమస్థ్యావృతేఽత్యుష్ణం పీడనం చాభినన్దతి ౩౬
సూచ్యేవ తుద్యతేఽత్యర్థమఙ్గం సీదతి శూల్యతే
మజ్జావృతే వినమనం జృమ్భణం పరివేష్టనమ్ ౩౭
శూలం చ పీడ్యమానేన పాణిభ్యాం లభతే సుఖమ్
శుక్రావృతేఽతివేగో వా న వా నిష్ఫలతాఽపి వా ౩౮
భుక్తే కుక్షౌ రుజా జీర్ణే శామ్యత్యన్నావృతేఽనిలే
మూత్రాప్రవృత్తిరాధ్మానం బస్తేర్మూత్రావృతే భవేత్ ౩౯
విడావృతే విబన్ధోఽధ స్వస్థానే పరికృన్తతి
వ్రజత్యాశు జరాం స్నేహో భుక్తే చానహ్యతే నరః ౪౦

శకృత్పీడితమన్నేన దుఃఖం శుష్కం చిరాత్సృజేత్
సర్వధాత్వావృతే వాయౌ శ్రోణివఙ్క్షణపృష్ఠరుక్ ४౧
విలోమో మారుతోఽస్వస్థం హృదయం పీడ్యతేఽతి చ
భ్రమో మూర్చ్ఛా రుజా దాహః పిత్తేన ప్రాణ ఆవృతే ४౨
విదగ్ధేఽన్నే చ వమనమ్ ఉదానేఽపి భ్రమాదయః
దాహోఽన్తరూర్జాభ్రంశశ్చ దాహో వ్యానే చ సర్వగః ४౩
క్లమోఽఙ్గచేష్టాసఙ్గశ్చ ససన్తాపః సవేదనః
సమాన ఊష్మోపహతిరతిస్వేదోఽరతిః సతృట్ ४४
దాహశ్చ స్యాత్ అపానే తు మలే హారిద్ర వర్ణతా
రజోతివృత్తిస్తాపశ్చ యోనిమేహనపాయుషు ४౫
శ్లేష్మణా త్వావృతే ప్రాణే సాదస్తన్ద్రా ఽరుచిర్వమిః
ష్ఠీవనం క్షవథూద్గారనిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసస్రఙ్గహః ४౬
ఉదానే గురుగాత్రత్వమరుచిర్వాక్స్వరగ్రహః
బలవర్ణప్రణాశశ్చ వ్యానే పర్వాస్థివాగ్గ్రహః ४౭
గురుతాఽఙ్గేషు సర్వేషు స్ఖలితం చ గతౌ భృశమ్
సమానేఽతిహిమాఙ్గత్వమస్వేదో మన్దవహ్నితా ४౮
అపానే సకఫం మూత్రశకృతః స్యాత్ప్రవర్తనమ్
ఇతి ద్వావింశతివిధం వాయోరావరణం విదుః ४౯
ప్రాణాదయస్తథాఽన్యోన్యమావృణ్వన్తి యథాక్రమమ్
సర్వేఽపి వింశతివిధం విద్యాదావరణం చ తత్ ౫౦
నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాససంరోధః ప్రతిశ్యాయః శిరోగ్రహః
హృద్రోగో ముఖశోషశ్చ ప్రాణేనోదాన ఆవృతే ౫౧
ఉదానేనావృతే ప్రాణే వర్ణౌజోబలసఙ్క్షయః
దిశాఽనయా చ విభజేత్సర్వమావరణం భిషక్ ౫౨

స్థానాన్యవేక్ష్య వాతానాం వృద్ధిం హానిం చ కర్మణామ్

ప్రాణాదీనాం చ పఞ్చానాం మిశ్రమావరణం మిథః ౫౩

పిత్తాదిభిర్ద్వాదశభిర్మిశ్రాణాం మిశ్రితైశ్చ తైః

మిశ్రైః పిత్తాదిభిస్తద్వన్మిశ్రణాభిరనేకధా ౫౪

తారతమ్యవికల్పాచ్చ యాత్యావృతిరసఙ్ఖ్యతామ్

తాం లక్షయేదవహితో యథాస్వం లక్షణోదయాత్ ౫౫

శనైఃశనై శ్చోపశయాద్గూఢామపి ముహుర్ముహుః

విశేషాజ్జీవితం ప్రాణ ఉదానో బలముచ్యతే ౫౬

స్యాత్తయోః పీడనాద్ధానిరాయుషశ్చ బలస్య చ

ఆవృతా వాయవోఽజ్ఞాతా జ్ఞాతా వా వత్సరం స్థితాః ౫౭

ప్రయత్నేనాపి దుఃసాధ్యా భవేయుర్వాఽనుపక్రమాః

విద్ర ధిప్లీహహృద్రో గగుల్మాగ్నిసదనాదయః ౫౮

భవన్త్యుపద్ర వాస్తేషామావృతానాముపేక్షణాత్ ౫౮-౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయంసహితాయాం తృతీయే నిదానస్థానేవాతశోణితనిదానం నామ షోడశోఽధ్యాయః ౧౬

సమాప్తం చేదం తృతీయం నిదానస్థానమ్

శారీరస్థాన

శ్రీమద్వాగ్భటవిరచితే

అష్టాఙ్గహృదయే శారీరస్థానమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

అథాతో గర్భావక్రాన్తి శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

శుద్ధే శుక్రార్తవే సత్వః స్వకర్మక్లేశచోదితః
గర్భః సమ్పద్యతే యుక్తివశాదగ్నిరివారణౌ ౧
బీజాత్మకైర్మహాభూతైః సూక్ష్మైః సత్వానుగైశ్చ సః
మాతుశ్చాహారరసజైః క్రమాత్కుక్షౌ వివర్ద్ధతే ౨
తేజో యథాఽకరశ్మీనాం స్ఫటికేన తిరస్కృతమ్
నేన్ధనం దృశ్యతే గచ్ఛత్సత్వో గర్భాశయం తథా ౩
కారణానువిధాయిత్వాత్కార్యాణాం తత్స్వభావతా
నానాయోన్యాకృతీః సత్వో ధత్తేఽతో ద్రుతలోహవత్ ౪
అత ఏవ చ శుక్రస్య బాహుల్యాజ్జాయతే పుమాన్
రక్తస్య స్త్రీ తయోః సామ్యే క్లీబః శుక్రార్తవే పునః ౫
వాయునా బహుశో భిన్నే యథాస్వం బహ్వపత్యతా
వియోనివికృతాకారా జాయన్తే వికృతైర్మలైః ౬
మాసి మాసి రజః స్త్రీణాం రజసం స్రవతి త్ర్యహమ్
వత్సరాద్ద్వాదశాదూర్ధ్వం యాతి పఞ్చాశతః క్షయమ్ ౭
పూర్ణషోడశవర్షా స్త్రీ పూర్ణవింశేన సఙ్గతా
శుద్ధే గర్భాశయే మార్గే రక్తే శుక్రేఽనిలే హృది ౮
వీర్యవన్తం సుతం సూతే తతో న్యూనాబ్దయోః పునః
రోగ్యల్పాయురధన్యో వా గర్భో భవతి నైవ వా ౯
వాతాదికుణపగ్రన్థిపూయక్షీణ మలాహ్వయమ్
బీజాసమర్థం రేతోస్రమ్ స్వలిఙ్గైర్దోషజం వదేత్ ౧౦
రక్తేన కుణపం శ్లేష్మవాతాభ్యాం గ్రన్థిసన్నిభమ్
పూయాభం రక్తపిత్తాభ్యాంక్షీణం మారుతపిత్తతః ౧౧
కృచ్ఛ్రాణ్యేతాన్యసాధ్యం తు త్రిదోషం మూత్రవిట్ప్రభమ్
కుర్యాద్వాతాదిభిర్దుష్టే స్వౌషధమ్ కుణపే పునః ౧౨

ధాతకీపుష్పఖదిరదాడిమార్జున సాధితమ్
పాయయేత్సర్పిరథవా విపక్వమసనాదిభిః ౧౩
పలాశభస్మాశ్మభిదా గ్రన్థ్యాభే పూయరేతసి
పరుషకవటాదిభ్యామ్ క్షీణే శుక్రకరీ క్రియా ౧౪
సంశుద్ధో విట్ప్రభే సర్పిర్హిఙ్గుసేవ్యాది సాధితమ్
పిబేత్ గ్రన్థ్యార్తవే పాఠావ్యోషవృక్షకజం జలమ్ ౧౫
పేయం కుణపపూయాస్రే చన్దనం వక్ష్యతే తు యత్
గుహ్యరోగే చ తత్సర్వం కార్యం సోత్తరబస్తికమ్ ౧౬
శుక్రం శుక్లం గురు స్నిగ్ధం మధురం బహలం బహు
ఘృతమాక్షికతైలాభం సద్గర్భాయ ఆర్తవం పునః ౧౭
లాక్షారసశశాస్రాభం ధౌతం యచ్చ విరజ్యతే
శుద్ధశుక్రార్తవం స్వస్థం సంరక్తం మిథునం మిథః ౧౮
స్నేహైః పుంసవనైః స్నిగ్ధం శుద్ధం శీలితబస్తికమ్
నరం విశేషాత్క్షీరాజ్యైర్మధురౌషధసంస్కృతైః ౧౯
నారీం తైలేన మాషైశ్చ పిత్తలైః సముపాచరేత్
క్షామప్రసన్నవదనాం స్ఫురచ్ఛ్రోణిపయోధరామ్ ౨౦
స్రస్తాక్షికుక్షిం పుంస్కామాం విద్యాదృతుమతీం స్త్రియమ్
పద్మం సఙ్కోచమాయాతి దినేఽతీతే యథా తథా ౨౧
ఋతావతీతే యోనిః సా శుక్రం నాతః ప్రతీచ్ఛతి
మాసేనోపచితం రక్తం ధమనీభ్యామృతౌ పునః ౨౨
ఈషత్కృష్ణం విగన్ధం చ వాయుర్యోనిముఖాన్నుదేత్
తతః పుష్పేక్షణాదేవ కల్యాణధ్యాయినీ త్ర్యహమ్ ౨౩
మృజాలఙ్కార రహితా దర్భసంస్తరశాయినీ
క్షైరేయం యావకం స్తోకం కోష్ఠశోధనకర్షణమ్ ౨౪

పర్ణే శరావే హస్తే వా భుఞ్జీత బ్రహ్మచారిణీ
చతుర్థేఽహ్ని తతః స్నాతా శుక్లమాల్యామ్బరా శుచిః ౨౫
ఇచ్ఛన్తీ భర్తృసదృశం పుత్రం పశ్యేత్పురః పతిమ్
ఋతుస్తు ద్వాదశ నిశాః పూర్వాస్తిస్రోఽత్ర నిన్దితాః ౨౬
ఏకాదశీ చ యుగ్మాసు స్యాత్పుత్రోఽన్యాసు కన్యకా
ఉపాధ్యాయోఽథ పుత్రీయం కుర్వీత విధివద్విధిమ్ ౨౭
నమస్కారపరాయాస్తు శుద్రా యా మన్త్రవర్జితమ్
అవన్ధ్య ఏవం సంయోగః స్యాదపత్యం చ కామతః ౨౮
సన్తో హ్యాహురపత్యార్థం దమ్పత్యోః సఙ్గతిం రహః
దురపత్యం కులాఙ్గారో గోత్రే జాతం మహత్యపి ౨౯
ఇచ్ఛేతాం యాదృశం పుత్రం తద్రూపచరితాంశ్చ తౌ
చిన్తయేతాం జనపదాంస్తదాచారపరిచ్ఛదౌ ౩౦
కర్మాన్తే చ పుమాన్ సర్పిఃక్షీరశాల్యోదనాశితః
ప్రాగ్దక్షిణేన పాదేన శయ్యాం మౌహూర్తికాజ్ఞయా ౩౧
ఆరోహేత్ స్త్రీ తు వామేన తస్య దక్షిణపార్శ్వతః
తైలమాషోత్తరాహారా తత్ర మన్త్రంప్రయోజయేత్ ౩౨
ఓం ఆహిరసి ఆయురసి సర్వతః ప్రతిష్ఠాసి ధాతా త్వాం
దధాతు విధాతా త్వాం దధాతు బ్రహ్మవర్చసా భవేతి
బ్రహ్మా బృహస్పతిర్విష్ణుః సోమః సూర్యస్తథాఽశ్వినౌ
భగోఽథ మిత్రావరుణౌ వీరం దదతు మే సుతమ్ ౩౩
సాన్త్వయిత్వా తతోఽన్యోన్యం సంవిశేతాం ముదాన్వితౌ
ఉత్తానా తన్మనా యోషిత్తిష్ఠేదఙ్గైః సుసంస్థితైః ౩౪
తథా హి బీజం గృహ్ణాతి దోషైః స్వస్థానమాస్థితైః
లిఙ్గం తు సద్యోగర్భాయా యోన్యా బీజస్య సఙ్గ్రహః ౩౫

తృప్తిర్గురుత్వం స్ఫురణం శుక్రాస్రానను బన్ధనమ్
హృదయస్పన్దనం తన్ద్రా తృడ్గ్లానిర్లోమహర్షణమ్ ౩౬
అవ్యక్తః ప్రథమే మాసి సప్తాహాత్కలలీభవేత్
గర్భః పుంసవనాన్యత్ర పూర్వం వ్యక్తేః ప్రయోజయేత్ ౩౭
బలీ పురుషకారో హి దైవమప్యతివర్తతే
పుష్యే పురుషకం హైమం రాజతం వాఽథవాఽయసమ్ ౩౮
కృత్వాఽగ్నివర్ణం నిర్వాప్య క్షీరే తస్యాఞ్జలి పిబేత్
గౌరదణ్డమపామార్గం జీవకర్షభసైర్యకాన్ ౩౯
పిబేత్పుష్యే జలే పిష్టానేకద్విత్రిసమస్తశః
క్షీరేణ శ్వేతబృహతీమూలం నాసాపుటే స్వయమ్ ౪౦
పుత్రార్థం దక్షిణే సిఞ్చేద్వామే దుహితృవాఞ్ఛయా
పయసా లక్ష్మణామూలం పుత్రోత్పాదస్థితిప్రదమ్ ౪౧
నాసయాఽస్యేన వా పీతం వటశుఙ్గాష్టకం తథా
ఓషధీర్జీవనీయాశ్చ బాహ్యాన్తరుపయోజయేత్ ౪౨
ఉపచారః ప్రియహితైర్భర్త్రా భృత్యైశ్చ గర్భధృక్
నవనీతఘృతక్షీరైః సదా చైనాముపాచరేత్ ౪౩
అతివ్యవాయమాయాసం భారం ప్రావరణం గురు
అకాలజాగర స్వప్నం కఠినోత్కటకాసనమ్ ౪౪
శోకక్రోధభయోద్వేగవేగ శ్రద్ధావిధారణమ్
ఉపవాసాధ్వతీక్ష్ణోష్ణ గురువిష్టమ్భిభోజనమ్ ౪౫
రక్తం నివసనం శ్వభ్రకూపేక్షాం మద్యమామిషమ్
ఉత్తానశయనం యచ్చ స్త్రియో నేచ్ఛన్తి తత్త్యజేత్ ౪౬
తథా రక్తస్రుతిం శుద్ధిం బస్తిమామాసతోఽష్టమాత్
ఏభిర్గర్భః స్రవేదామః కుక్షౌ శుష్యేన్మ్రియేత వా ౪౭

వాతలైశ్చ భవేద్గర్భః కుబ్జాన్ధజడవామనః
పిత్తలైః ఖలతిః పిఙ్గః శ్విత్రీపాణ్డుః కఫాత్మభిః ౪౮
వ్యాధీంశ్చాస్యా మృదుసుఖైరతీక్ష్ణైరౌషధైర్జయేత్
ద్వితీయే మాసి కలలాద్ఘనః పేశ్యథవాఽబుదమ్ ౪౯
పుంస్త్రీక్లీబాః క్రమాత్తేభ్యః తత్ర వ్యక్తస్య లక్షణమ్
క్షామతా గరిమా కుక్షేర్మూర్చ్ఛా చ్ఛర్దిరరోచకః ౫౦
జృమ్భా ప్రసేకః సదనం రోమరాజ్యాః ప్రకాశనమ్
అమ్లేష్టతా స్తనౌ పీనౌ సస్తన్యౌ కృష్ణచూచుకౌ ౫౧
పాదశోఫో విదాహోఽన్యే శ్రద్ధాశ్చ వివిధాత్మికాః
మాతృజం హ్యస్య హృదయం మాతుశ్చ హృదయేన తత్ ౫౨
సమ్బద్ధం తేన గర్భిణ్యా నేష్టం శ్రద్ధావిమాననమ్
దేయమప్యహితం తస్యై హితోపహితమల్పకమ్ ౫౩
శ్రద్ధావిఘాతాద్గర్భస్య వికృతిశ్చ్యుతిరేవ వా
వ్యక్తీభవతి మాసేఽస్య తృతీయే గాత్రపఞ్చకమ్ ౫౪
మూర్ధా ద్వే సక్థినీ బాహూ సర్వసూక్ష్మాఙ్గజన్మ చ
సమమేవ హి మూర్ధాద్యైర్జ్ఞానం చ సుఖదుఃఖయోః ౫౫
గర్భస్య నాభౌ మాతుశ్చ హృది నాడీ నిబధ్యతే
యయా స పుష్టిమాప్నోతి కేదార ఇవ కుల్యయా ౫౬
చతుర్థే వ్యక్తతాఽఙ్గానాం చేతనాయాశ్చ పఞ్చమే
షష్ఠే స్నాయుసిరారోమబలవర్ణనఖత్వచామ్ ౫౭
సర్వైః సర్వాఙ్గసమ్పూర్ణో భావైః పుష్యతి సప్తమే
గర్భేణోత్పీడితా దోషాస్తస్మిన్ హృదయమాశ్రితాః
కణ్డూం విదాహం కుర్వన్తి గర్భిణ్యాః కిక్కిసాని చ ౫౮
నవనీతం హితం తత్ర కోలామ్బుమధురౌషధైః

సిద్ధమల్పపటుస్నేహం లఘు స్వాదు చ భోజనమ్ ౫౯
చన్దనోశీరకల్కేన లిమ్పేదూరుస్తనోదరమ్
శ్రేష్ఠయా వైణహరిణశశశోణితయుక్తయా ౬౦
అశ్వఘ్నపత్రసిద్ధేన తైలేనాభ్యజ్య మర్దయేత్
పటోలనిమ్బమఞ్జిష్ఠాసురసైః సేచయేత్పునః ౬౧
దార్వీమధుకతోయేన మృజాం చ పరిశీలయేత్
ఓజోఽష్టమే సఞ్చరతి మాతాపుత్రౌ ముహుః క్రమాత్ ౬౨
తేన తౌ మ్లానముదితౌ తత్ర జాతో న జీవతి
శిశురోజోనవస్థానాన్నారీ సంశయితా భవేత్ ౬౩
క్షీరపేయా చ పేయాఽత్ర సఘృతాఽన్వాసనం ఘృతమ్
మధురైః సాధితం శుద్ధ్యై పురాణశకృతస్తథా ౬౪
శుష్కమూలకకోలామ్లకషాయేణ ప్రశస్యతే
శతాహ్వాకల్కితో బస్తిః సతైలఘృతసైన్ధవః ౬౫
తస్మింస్త్వేకాహయాతేఽపి కాలః సూతేరతః పరమ్
వర్షాద్వికారకారీ స్యాత్కుక్షౌ వాతేన ధారితః ౬౬
శస్తశ్చ నవమే మాసి స్నిగ్ధో మాంసరసౌదనః
బహుస్నేహా యవాగూర్వా పూర్వోక్తం చానువాసనమ్ ౬౭
తత ఏవ పిచుం చాస్యా యోనౌ నిత్యం నిధాపయేత్
వాతఘ్నపత్రభఙ్గామ్బుః శీతం స్నానేఽన్వహం హితమ్ ౬౮
నిఃస్నేహాఙ్గీం న నవమాన్మాసాత్ప్రభృతి వాసయేత్
ప్రాగ్దక్షిణస్తనస్తన్యా పూర్వం తత్పార్శ్వచేష్టినీ ౬౯
పున్నామదౌర్హృదప్రశ్నరతా పుంస్వప్నదర్శినీ
ఉన్నతే దక్షిణే కుక్షౌ గర్భే చ పరిమణ్డలే ౭౦
పుత్రం సూతేఽన్యథా కన్యాం యా చేచ్ఛతి నృసఙ్గతిమ్

నృత్యవాదిత్రగాన్ధర్వగన్ధమాల్యప్రియా చ యా ౨౧
క్లీబం తత్సఙ్కరే తత్ర మధ్యం కుక్షేః సమున్నతమ్
యమౌ పార్శ్వద్వయోన్నా మాత్కుక్షౌ ద్రో ణ్యామివ స్థితే ౨౨
ప్రాక్ చైవ నవమాన్మాసాత్ సా సూతిగృహమాశ్రయేత్
దేశే ప్రశస్తే సమ్భారైః సమ్పన్నం సాధకేఽహని ౨౩
తత్రోదీక్షేత సా సూతిం సూతికాపరివారితా
అద్యశ్వఃప్రసవే గ్లానిఃకుక్ష్యక్షిశ్లథతా క్లమః ౨౪
అధోగురుత్వమరుచిః ప్రసేకో బహుమూత్రతా
వేదనోరూదరకటీపృష్ఠ హృద్బస్తివఙ్క్షణే ౨౫
యోనిభేదరుజాతోదస్ఫురణ స్రవణాని చ
ఆవీనామను జన్మాతస్తతో గర్భోదకస్రుతిః ౨౬
అథోపస్థితగర్భాం తాం కృతకౌతుకమఙ్గలామ్
హస్తస్థపున్నామఫలాం స్వభ్యక్తోష్ణామ్బుసేచితామ్ ౨౭
పాయయేత్సఘృతాం పేయాం తనౌ భూశయనే స్థితామ్
ఆభుగ్నసక్థిముత్తానామభ్యక్తాఙ్గీం పునః పునః ౨౮
అధో నాభేర్విమృద్గీయాత్కారయేజ్జృమ్భచఙ్క్రమమ్
గర్భః ప్రయాత్యవాగేవం తల్లిఙ్గం హృద్విమోక్షతః ౨౯
ఆవిశ్య జఠరం గర్భో బస్తేరుపరి తిష్ఠతి
ఆవ్యోఽభిత్వరయన్త్యేనాం ఖట్వామారోపయేత్తతః ౩౦
అథ సమ్పీడితే గర్భే యోనిమస్యాః ప్రసారయేత్
మృదు పూర్వం ప్రవాహేత బాఢమాప్రసవాచ్చ సా ౩౧
హర్షయేత్తాం ముహుః పుత్రజన్మశబ్దజలానిలైః
ప్రత్యాయాన్తి తథా ప్రాణాః సూతిక్లేశావసాదితాః ౩౨
ధూపయేద్గర్భసఙ్గే తు యోనిం కృష్ణాహికఞ్చుకైః

హిరణ్యపుష్పీమూలం చ పాణిపాదేన ధారయేత్ ౮౩
సువర్చలాం విశల్యాం వా జరాయ్వపతనేఽపి చ
కార్యమేతత్తథోత్క్షిప్య బాహ్వోరేనాం వికమ్పయేత్ ౮౪
కటీమాకోటయేత్పార్ష్ణ్యా స్ఫిజౌ గాఢం నిపీడయేత్
తాలుకణ్ఠం స్పృశేద్వేణ్యా మూర్ధ్ని దద్యాత్స్నుహీపయః ౮౫
భూర్జలాఙ్గలికీతుమ్బీ సర్పత్వక్కుష్ఠసర్షపైః
పృథగ్ద్వాభ్యాం సమస్తైర్వా యోనిలేపనధూపనమ్ ౮౬
కుష్ఠతాలీసకల్కం వా సురామణ్డేన పాయయేత్
యూషేణ వా కులత్థానాం బాల్వజేనాసవేన వా ౮౭
శతాహ్వాసర్ష పాజాజీశిగ్రుతీక్ష్ణకచిత్రకైః
సహిఙ్గుకుష్ఠమదనైర్మూత్రే క్షీరే చ సార్షపమ్ ౮౮
తైలం సిద్ధం హితం పాయౌ యోన్యాం వాఽప్యనువాసనమ్
శతపుష్పావచా కుష్ఠకణాసర్షపకల్కితః ౮౯
నిరూహః పాతయత్యాశు సస్నేహలవణోఽపరామ్
తత్సఙ్గే హ్యనిలో హేతుః సా నిర్యాత్యాశు తజ్జయాత్ ౯౦
కుశలా పాణినాఽక్తేన హరేత్క్లృప్తనఖేన వా
ముక్తగర్భాపరాం యోనిం తైలేనాఙ్గం చ మర్దయేత్ ౯౧
మక్కల్లాఖ్యే శిరోబస్తికోష్ఠశూలే తు పాయయేత్
సుచూర్ణితం యవక్షారం ఘృతేనోష్ణజలేన వా ౯౨
ధాన్యామ్బు వా గుడవ్యోషత్రిజాతకరజోన్వితమ్
అథ బాలోపచారేణ బాలం యోషిదుపాచరేత్ ౯౩
సూతికా క్షుద్వతీ తైలాద్ఘృతాద్వా మహతీం పిబేత్
పఞ్చకోలకినీం మాత్రామను చోష్ణం గుడోదకమ్ ౯౪
వాతఘ్నౌషధతోయం వా తథా వాయుర్న కుప్యతి

విశుధ్యతి చ దుష్టాస్రం ద్విత్రిరాత్రమయం క్రమః ౯౫

స్నేహాయోగ్యా తు నిఃస్నేహమముమేవ విధిం భజేత్

పీతవత్యాశ్చ జఠరం యమకాక్తం వివేష్టయేత్ ౯౬

జీర్ణే స్నాతా పిబేత్పేయాం పూర్వోక్తౌషధసాధితామ్

త్ర్యహాదూర్ధ్వం విదార్యాదివర్గక్వాథేన సాధితా ౯౭

హితా యవాగూః స్నేహాఢ్యా సాత్మ్యతః పయసాఽథవా

సప్తరాత్రాత్పరం చాస్యై క్రమశో బృంహణం హితమ్ ౯౮

ద్వాదశాహేఽనతిక్రాన్తే పిశితం నోపయోజయేత్

యత్నేనోపచరేత్సూతాం దుఃసాధ్యో హి తదామయః ౯౯

గర్భవృద్ధి ప్రసవరుక్క్లేదాస్రస్రుతిపీడనైః

ఏవం చ మాసాదధ్యర్ధాన్ముక్తాహారాదియన్త్రణా ౧౦౦

గతసూతాభిధానా స్యాత్పునరార్తవదర్శనాత్ ౧౦౦-౨

ఇతి
శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాంద్వితీయే

శారీరస్థానే గర్భావక్రాన్తిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ౧

ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథాతో గర్భవ్యాపదం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

గర్భిణ్యాః పరిహార్యాణాం సేవయా రోగతోఽథ వా

పుష్పేదృష్టేఽథవా శూలే బాహ్యాన్తః స్నిగ్ధశీతలమ్ ౧

సేవ్యామ్భోజహిమ క్షీరివల్కకల్కాజ్యలేపితాన్

ధారయేద్యోనిబస్తిభ్యామార్ద్రార్ద్రాన్ పిచునక్తకాన్ ౨

శతధౌతఘృతాక్తాం స్త్రీం తదమ్బుస్యవగాహయేత్
ససితాక్షౌద్ర కుముద కమలోత్పలకేసరమ్ ३
లిహ్యాత్ క్షీరఘృతం ఖాదేచ్ఛృఙ్గాటకకసేరుకమ్
పిబేత్కాన్తాబ్జశాలూకబాలో దుమ్బరవత్పయః ४
శృతేన శాలికాకోలీద్విబలామధుకేక్షుభిః
పయసా రక్తశాల్యన్నమద్యాత్సమధుశర్కరమ్ ५
రసైర్వా జాఙ్గలైః శుద్ధివర్జం చాస్రోక్తమాచరేత్
అసమ్పూర్ణత్రిమాసాయాః ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రసాధయేత్ ६
ఆమాన్వయే చ తత్రేష్టం శీతం రూక్షోపసంహితమ్
ఉపవాసో ఘనోశీరగుడూచ్యరలుధాన్యకాః ७
దురాలభాపర్పటకచన్దనాతి విషాబలాః
క్వథితాః సలిలే పానం తృణధాన్యాని భోజనమ్ ८
ముద్గాదియూషైరామే తు జితే స్నిగ్ధాది పూర్వవత్
గర్భే నిపతితే తీక్ష్ణం మద్యం సామర్థ్యతః పిబేత్ ९
గర్భకోష్ఠవిశుద్ధ్యర్థమర్తివిస్మరణాయ చ
లఘునా పఞ్చమూలేన రూక్షాం పేయాం తతః పిబేత్ ౧౦
పేయామమద్యపా కల్కే సాధితాం పాఞ్చకౌలికే
బిల్వాదిపఞ్చకక్వాథే తిలోద్దాలకతణ్డులైః ౧౧
మాసతుల్యదినాన్యేవం పేయాదిః పతితే క్రమః
లఘురస్నేహలవణో దీపనీయయుతో హితః ౧౨
దోషధాతుపరిక్లేదశోషార్థం విధిరిత్యయమ్
స్నేహాన్నబస్తయశ్చోర్ధ్వం బల్యదీపనజీవనాః ౧౩
సఞ్జాతసారే మహతి గర్భే యోనిపరిస్రవాత్
వృద్ధిమప్రాప్నువన్ గర్భః కోష్ఠే తిష్ఠతి సస్ఫురః ౧४

ఉపవిష్టకమాహుస్తం బర్ద్ధతే తేన నోదరమ్
శోకోపవాసరూక్షాద్యైరథవా యోన్యతిస్రవాత్ ౧౫
వాతే క్రుద్ధే కృశః శుష్యేద్గర్భో నాగోదరం తు తమ్
ఉదరం వృద్ధమప్యత్ర హీయతే స్ఫురణం చిరాత్ ౧౬
తయోర్బృంహణవాతఘ్నమధురద్ర వ్య సంస్కృతైః
ఘృతక్షీరరసైస్తృప్తిరామగర్భాంశ్చ ఖాదయేత్ ౧౭
తైరేవ చ సుభిక్షాయాః క్షోభణం యానవాహనైః
లీనాఖ్యే నిస్ఫురే శ్యేనగోమత్స్యోత్క్రోశబర్హిజాః ౧౮
రసా బహుఘృతా దేయా మాషమూలకజా అపి
బాలబిల్వం తిలాన్మాషాన్సక్తూంశ్చ పయసా పిబేత్ ౧౯
సమేద్యమాంసం మధు వా కట్యభ్యఙ్గం చ శీలయేత్
హర్షయేత్సతతం చైనామేవం గర్భః ప్రవర్ద్ధతే ౨౦
పుష్టోఽన్యథా వర్షగణైః కృచ్ఛ్రాజ్జాయేత్ నైవ వా
ఉదావర్తం తు గర్భిణ్యాః స్నేహైరాశుతరాం జయేత్ ౨౧
యోగ్యైశ్చ బస్తిభిర్హన్యాత్సగర్భాం స హి గర్భిణీమ్
గర్భేఽతిదోషోపచయాదపథ్యైర్దైవతోఽపి వా ౨౨
మృతేఽన్తరుదరం శీతం స్తబ్ధం ధ్మాతం భృశవ్యథమ్
గర్భాస్పన్దో భ్రమతృష్ణా కృచ్ఛ్రాదుచ్ఛ్వసనం క్లమః ౨౩
అరతిః స్రస్తనేత్రత్వమావీనామసముద్భవః
తస్యాః కోష్ణాముసిక్తాయాఃపిష్ట్వా యోనిం ప్రలేపయేత్ ౨౪
గుడం కిణ్వం సలవణం తథాన్తః పూరయేన్ముహుః
ఘృతేన కల్కీకృతయా శాల్మల్యతసిపిచ్ఛయా ౨౫
మన్త్రైర్యోగైర్జరాయూక్తైర్మూఢగర్భో న చేత్పతేత్
అథాపృచ్ఛ్యేశ్వరం వైద్యో యత్నేనాశు తమాహరేత్ ౨౬

హస్తమభ్యజ్య యోనిం చ సాజ్యశాల్మలిపిచ్ఛయా
హస్తేన శక్యం తేనైవ గాత్రం చ విషమం స్థితమ్ ౨౭
ఆఞ్ఛనోత్పీడసమ్పీడ విక్షేపోత్క్షేపణాదిభిః
ఆనులోమ్య సమాకర్షేద్యోనిం ప్రత్యార్జవాగతమ్ ౨౮
హస్తపాదశిరోభిర్యో యోనిం భుగ్నః ప్రపద్యతే
పాదేన యోనిమేకేన భుగ్నోఽన్యేన గుదం చ యః ౨౯
విష్కమ్భౌ నామ తౌ మూఢౌ శస్త్రదారణమర్హతః
మణ్డలాఙ్గులిశస్త్రాభ్యాం తత్ర కర్మ ప్రశస్యతే ౩౦
వృద్ధిపత్రం హి తీక్ష్ణాగ్రం న యోనావవచారయేత్
పూర్వం శిరఃకపాలాని దారయిత్వా విశోధయేత్ ౩౧
కక్షోరస్తాలుచిబుకప్రదేశేఽన్యతమే తతః
సమాలమ్బ్య దృఢం కర్షేత్కుశలో గర్భశఙ్కునా ౩౨
అభిన్నశిరసం త్వక్షికూటయోర్గణ్డయోరపి
బాహుం ఛిత్త్వాంఽససక్తస్య వాతాధ్మాతోదరస్య తు ౩౩
విదార్య కోష్ఠమన్త్రాణి బహిర్వా సన్నిరస్య చ
కటీసక్తస్య తద్వచ్చ తత్కపాలాని దారయేత్ ౩౪
యద్యద్వాయువశాదఙ్గం సజ్జేద్గర్భస్య ఖణ్డశః
తత్తచ్ఛిత్త్వాఽహరేత్సమ్యగ్రక్షేన్నారీం చ యత్నతః ౩౫
గర్భస్య హి గతిం చిత్రాం కరోతి విగుణోఽనిలః
తత్రానల్పమతిస్తస్మా దవస్థాపేక్షమాచరేత్ ౩౬
ఛిన్ద్యాద్గర్భం న జీవన్తం మాతరం స హి మారయేత్
సహాత్మనా న చోపేక్ష్యః క్షణమప్యస్తజీవితః ౩౭
యోనిసంవరణభ్రంశమక్కల్ల శ్వాసపీడితామ్
పూత్యుద్గారాం హిమాఙ్గీ చ మూఢగర్భాం పరిత్యజేత్ ౩౮

అథాపతన్తీమపరాం పాతయేత్పూర్వవద్భిషక్
ఏవం నిర్హృతశల్యాం తు సిఞ్చేదుష్ణేన వారిణా ౩౯
దద్యాదభ్యక్తదేహాయై యోనౌ స్నేహపిచుం తతః
యోనిర్మృదుర్భవేత్తేన శూలం చాస్యాః ప్రశామ్యతి ౪౦
దీప్యకాతివిషారాస్నాహిఙ్గ్వేలా పఞ్చకోలకాత్
చూర్ణం స్నేహేన కల్కం వా క్వాథం వాపాయయేత్తతః ౪౧
కటుకాతివిషాపాఠాశాకత్వగ్హిఙ్గు తేజినీః
తద్వచ్చ దోషస్యన్దార్థం వేదనోపశమాయ చ ౪౨
త్రిరాత్రమేవం సప్తాహం స్నేహమేవ తతః పిబేత్
సాయం పిబేదరిష్టం చ తథా సుకృతమాసవమ్ ౪౩
శిరీషకకుభక్వాథపిచూన్ యోనౌ వినిక్షిపేత్
ఉపద్రవాశ్చ యేఽన్యేస్యుస్తాన్ యథాస్వముపాచరేత్ ౪౪
పయో వాతహరైః సిద్ధం దశాహం భోజనే హితమ్
రసో దశాహం చ పరం లఘుపథ్యాల్పభోజనా ౪౫
స్వేదాభ్యఙ్గపరా స్నేహాన్ బలాతైలాదికాన్ భజేత్
ఊర్ధ్వం చతుర్భ్యో మాసేభ్యః సా క్రమేణ సుఖాని చ ౪౬
బలామూలకషాయస్య భాగాః షట్ పయసస్తథా
యవకోలకులత్థానాం దశమూలస్య చైకతః ౪౭
నిష్క్వాథభాగో భాగశ్చ తైలస్య తు చతుర్దశః
ద్విమేదాదారుమఞ్జిష్ఠా కాకోలీద్వయచన్దనైః ౪౮
సారివాకుష్ఠతగరజీవ కర్షభసైన్ధవైః
కాలానుసార్యాశైలేయవచా గురుపునర్నవైః ౪౯
అశ్వగన్ధావరీక్షీరశుక్లా యష్టీవరారసైః
శతాహ్వాశూర్పపర్ణ్యేలాత్వక్పత్రైః శ్లక్ష్ణకల్కితైః ౫౦

పక్వం మృద్వగ్నినా తైలం సర్వవాతవికారజిత్
సూతికాబాలమర్మాస్థిహతక్షీణేషు పూజితమ్ ౫౧
జ్వరగుల్మగ్రహోన్మాదమూత్రాఘాతాన్త్ర వృద్ధిజిత్
ధన్వన్తరేరభిమతం యోనిరోగక్షయాపహమ్ ౫౨
బస్తిద్వారే విపన్నాయాః కుక్షిః ప్రస్పన్దతే యది
జన్మకాలే తతః శీఘ్రం పాటయిత్వోద్ధరేచ్ఛిశుమ్ ౫౩
మధుకం శాకబీజం చ పయస్యా సురదారు చ
అశ్మన్తకః కృష్ణతిలాస్తామ్రవల్లీ శతావరీ ౫౪
వృక్షాదనీ పయస్యా చ లతా సోత్పలసారివా
అనన్తా సారివా రాస్నా పద్మా చ మధుయష్టికా ౫౫
బృహతీద్వయకాశ్మర్యక్షీరిశుఙ్గత్వచా ఘృతమ్
పృశ్నిపర్ణీ బలా శిగ్రుః శ్వదంష్ట్రా మధుపర్ణికా ౫౬
శృఙ్గాటకం బిసం ద్రాక్షా కసేరు మధుకం సితా
సప్తైతాన్ పయసా యోగానర్ద్ధశ్లోకసమాపనాన్ ౫౭
క్రమాత్సప్తసు మాసేషు గర్భే స్రవతి యోజయేత్
కపిత్థబిల్వబృహతీపటోలేక్షునిదిగ్ధికాత్ ౫౮
మూలైః శృతం ప్రయుఞ్జీత క్షీరం మాసే తథాఽష్టమే
నవమే సారివానన్తాపయస్యామధుయష్టిభిః ౫౯
యోజయేద్దశమే మాసి సిద్ధం క్షీరం పయస్యయా
అథవా యష్టిమధుకనాగరామరదారుభిః ౬౦
అవస్థితం లోహిత మఙ్గనాయా
వాతేన గర్భం బ్రువతేఽనభిజ్ఞాః
గర్భాకృతిత్వాత్కటు కోష్ణతీక్ష్ణైః
స్రుతే పునః కేవల ఏవ రక్తే ౬౧

గర్భం జడా భూతహృతం వదన్తి

మూర్తేర్న దృష్టం హరణం యతస్తైః

ఓజోశనత్వాదథ వాఽవ్యవస్థై

ర్భూతైరుపేక్ష్యేత న గర్భమాతా ౬౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం ద్వితీయే శారీరస్థానే గర్భవ్యాపన్నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః౨

తృతీయోఽధ్యాయః

అథాతోఽఙ్గవిభాగం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతిహ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

శిరోఽన్తరాధిర్ద్వౌ బాహూ సక్థినీతి సమాసతః

షడఙ్గమఙ్గం ప్రత్యఙ్గం తస్యాక్షిహృదయాదికమ్ ౧

శబ్దః స్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గన్ధః క్రమాద్గుణాః

ఖానిలాగ్న్యమ్బువామ్ ఏకగుణవృద్ధ్యన్వయః పరే ౨

తత్ర ఖాత్ ఖాని దేహేఽస్మిన్ శ్రోత్రం శబ్దో వివిక్తతా

వాతాత్స్పర్శత్వగుచ్ఛ్వాసా వహ్నేర్దృగ్రూపపక్తయః ౩

ఆప్యా జిహ్వారసక్లేదా ఘ్రాణగన్ధాస్థి పార్థివమ్

మృద్వత్ర మాతృజం రక్తమాంసమజ్జగుదాదికమ్ ౪

పైతృకం తు స్థిరం శుక్రధమన్యస్థికచాదికమ్

చైతనం చిత్తమక్షాణి నానాయోనిషు జన్మ చ ౫

సాత్మ్యజం త్వాయురారోగ్యమనాలస్యం ప్రభా బలమ్

రసజం వపుషో జన్మ వృత్తిర్వృద్ధిరలోలతా ౬

సాత్వికం శౌచమాస్తిక్యం శుక్లధర్మరుచిర్మతిః

రాజసం బహుభాషిత్వం మానక్రుద్ధమ్భమత్సరమ్ ౭

తామసం భయమజ్ఞానం నిద్రా ఽలస్యం విషాదితా

ఇతి భూతమయో దేహః తత్ర సప్త త్వచోఽసృజః ౮
పచ్యమానాత్ప్రజాయన్తే క్షీరాత్సన్తానికా ఇవ
ధాత్వాశయాన్తరక్లేదో విపక్వః స్వంస్వమూష్మణా ౯
శ్లేష్మస్నాయ్వపరాచ్ఛన్నః కలాఖ్యః కాష్ఠసారవత్
తాః సప్త సప్త చాధారా రక్తస్యాద్యః క్రమాత్ పరే ౧౦
కఫామపిత్తపక్వానాం వాయోర్మూత్రస్య చ స్మృతాః
గర్భాశయోఽష్టమః స్త్రీణాం పిత్తపక్వాశయాన్తరే ౧౧
కోష్ఠాఙ్గాని స్థితాన్యేషు హృదయం క్లోమ ఫుప్ఫుసమ్
యకృత్ప్లీహోణ్డుకం వృక్కౌ నాభిడిమ్బాన్త్రవస్తయః ౧౨
దశ జీవితధామాని శిరోరసనబన్ధనమ్
కణ్ఠోఽస్ర హృదయం నాభిర్బస్తిః శుక్రౌజసీ గుదమ్ ౧౩
జాలాని కణ్డరాశ్చాఙ్గే పృథక్ షోడశ నిర్దిశేత్
షట్ కూర్చాః సప్త సీవన్యో మేఢ్రజిహ్వాశిరోగతాః ౧౪
శస్త్రేణ తాః పరిహరేచ్చతస్రో మాంసరజ్జవః
చతుర్దశాస్థిసఙ్ఘాతాః సీమన్తా ద్విగుణా నవ ౧౫
అస్థ్నాం శతాని షష్టిశ్చ త్రీణి దన్తనఖైః సహ
ధన్వన్తరిస్తు త్రీణ్యాహ సన్ధీనాం చ శతద్వయమ్ ౧౬
దశోత్తరం సహస్రే ద్వే నిజగాదాత్రినన్దనః
స్నావ్నాం నవశతీ పఞ్చ పుంసాం పేశీశతాని తు ౧౭
అధికా వింశతిః స్త్రీణాం యోనిస్తనసమాశ్రితాః
దశ మూలశిరా హృత్స్థాస్తాః సర్వం సర్వతో వపుః ౧౮
రసాత్మకం వహన్త్యోజస్తన్నిబద్ధం హి చేష్టితమ్
స్థూలమూలాః సుసూక్ష్మాగ్రాః పత్రరేఖాప్రతానవత్ ౧౯
భిద్యన్తే తాస్తతః సప్తశతాన్యాసాం భవన్తి తు

తత్రైకైకం చ శాఖాయాం శతం తస్మిన్న వేధయేత్ ౨౦
సిరాం జాలన్ధరాం నామ తిస్రశ్చాభ్యన్తరాశ్రితాః
షోడశద్విగుణాః శ్రోణ్యాం తాసాం ద్వే ద్వే తు వఙ్క్షణే ౨౧
ద్వే ద్వే కటికతరుణే శస్త్రేణాష్టౌ స్పృశేన్న తాః
పార్శ్వయోః షోడశైకైకామూర్ధ్వగాం వర్జయేత్తయోః ౨౨
ద్వాదశద్విగుణాః పృష్ఠే పృష్ఠవంశస్య పార్శ్వయోః
ద్వే ద్వే తత్రోర్ధ్వగామిన్యౌ న శస్త్రేణ పరామృశేత్ ౨౩
పృష్ఠవజ్జఠరే తాసాం మేహనస్యోపరి స్థితే
రోమరాజీముభయతో ద్వే ద్వే శస్త్రేణ న స్పృశేత్ ౨౪
చత్వారింశదురస్యాసాం చతుర్దశ న వేధయేత్
స్తనరోహితతన్మూలహృదయే తు పృథగ్ద్వయమ్ ౨౫
అపస్తమ్భాఖ్యయోరేకాం తథాఽపాలాపయోరపి
గ్రీవాయాం పృష్ఠవత్తాసాం నీలే మన్యే కృకాటికే ౨౬
విధురే మాతృకాశ్చాష్టౌ షోడశేతి పరిత్యజేత్
హన్వోః షోడశ తాసాం ద్వే సన్ధిబన్ధనకర్మణీ ౨౭
జిహ్వాయాం హనువత్తాసామధో ద్వే రసబోధనే
ద్వేచ వాచఃప్రవర్తిన్యౌ నాసాయాం చతురుత్తరా ౨౮
వింశతిర్గన్ధవేదిన్యౌ తాసామేకాం చ తాలుగామ్
షట్పఞ్చాశన్నయనయో ర్నిమేషోన్మేషకర్మణీ ౨౯
ద్వే ద్వే అపాఙ్గయోర్ద్వే చ తాసాం షడితి వర్జయేత్
నాసానేత్రాశ్రితాః షష్టిర్లలాటే స్థపనీశ్రితామ్ ౩౦
తత్రైకాం ద్వే తథాఽవర్తౌ చతస్రశ్చ కచాన్తగాః
సప్తైవం వర్జయేత్తాసామ్ కర్ణయోః షోడశాత్ర తు ౩౧
ద్వే శబ్దబోధనే శఙ్ఖౌ సిరాస్తౌ ఏవ చాశ్రితాః

ద్వే శఙ్ఖసన్ధిగే తాసామ్ మూర్ధ్ని ద్వాదశ తత్ర తు ౩౨
ఏకైకాం పృథగుత్క్షేపసీమన్తాధిపతిస్థితామ్
ఇత్యవేధ్యవిభాగార్థం ప్రత్యఙ్గం వర్ణితాః సిరాః ౩౩
అవేధ్యాస్తత్ర కార్త్స్న్యేన దేహేఽష్టానవతిస్తథా
సఙ్కీర్ణా గ్రథితాః క్షుద్రా వక్రాః సన్ధిషు చాశ్రితాః ౩౪
తాసాం శతానాం సప్తానాం పాదోఽస్ర వహతే పృథక్
వాతపిత్తకఫైర్జుష్టం శుద్ధం చైవం స్థితా మలాః ౩౫
శరీరమనుగృహ్ణన్తి పీడయన్త్యన్యథా పునః
తత్ర శ్యావారుణాః సూక్ష్మాః పూర్ణరిక్తాః క్షణాత్సిరాః ౩౬
ప్రస్పన్దిన్యశ్చ వాతాస్రం వహన్తే పిత్తశోణితమ్
స్పర్శోష్ణాః శీఘ్రవాహిన్యో నీలపీతాః కఫం పునః ౩౭
గౌర్యః స్నిగ్ధాః స్థిరాః శీతాః సంసృష్టం లిఙ్గసఙ్కరే
గూఢాః సమస్థితాః స్నిగ్ధా రోహిణ్యః శుద్ధశోణితమ్ ౩౮
ధమన్యో నాభిసమ్బద్ధా వింశతిశ్చతురుత్తరా
తాభిః పరివృతా నాభిశ్చక్రనాభిరివారకైః ౩౯
తాభిశ్చోర్ధ్వమధస్తిర్యగ్దేహోఽయ మనుగృహ్యతే
స్రోతాంసి నాసికే కర్ణౌ నేత్రే పాయ్వాస్యమేహనమ్ ౪౦
స్తనౌ రక్తపథశ్చేతి నారీణామధికం త్రయమ్
జీవితాయతనాన్యన్తః స్రోతాంస్యాహుస్త్రయోదశ ౪౧
ప్రాణధాతుమలామ్భోన్నవాహీన్యహిత సేవనాత్
తాని దుష్టాని రోగాయ విశుద్ధాని సుఖాయ చ ౪౨
స్వధాతుసమవర్ణాని వృత్తస్థూలాన్యణూని చ
స్రోతాంసి దీర్ఘాణ్యాకృత్యా ప్రతానసదృశాని చ ౪౩
ఆహారశ్చ విహారశ్చ యః స్యాద్దోషగుణైః సమః

ధాతుభిర్విగుణో యశ్చ స్రోతసాం స ప్రదూషకః ౪౪
అతిప్రవృత్తిః సఙ్గో వా సిరాణాం గ్రన్థయోఽపి వా
విమార్గతో వా గమనం స్రోతసాం దుష్టిలక్షణమ్ ౪౫
బిసానామివ సూక్ష్మాణి దూరం ప్రవిసృతాని చ
ద్వారాణి స్రోతసాం దేహే రసో యైరుపచీయతే ౪౬
వ్యధే తు స్రోతసాం మోహకమ్పాధ్మానవమిజ్వరాః
ప్రలాపశూలవిణ్మూత్రరోధా మరణమేవ వా ౪౭
స్రోతోవిద్ధమతో వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రసాధయేత్
ఉద్ధృత్య శల్యం యత్నేన సద్యఃక్షతవిధానతః ౪౮
అన్నస్య పక్తా పిత్తం తు పాచకాఖ్యం పురేరితమ్
దోషధాతుమలాదీనామూష్మేత్యాత్రేయశాసనమ్ ౪౯
తదధిష్ఠానమన్నస్య గ్రహణాద్గ్రహణీ మతా
సైవ ధన్వన్తరిమతే కలా పిత్తధరాహ్వయా ౫౦
ఆయురారోగ్యవీర్యౌజోభూత ధాత్వగ్నిపుష్టయే
స్థితా పక్వాశయద్వారి భుక్తమార్గార్గలేవ సా ౫౧
భుక్తమామాశయే రుధ్వా సా విపాచ్య నయత్యధః
బలవత్యబలా త్వన్నమామమేవ విముఞ్చతి ౫౨
గ్రహణ్యా బలమగ్నిర్హి స చాపి గ్రహణీబలః
దూషితేఽగ్నావతో దుష్టా గ్రహణీ రోగకారిణీ ౫౩
యదన్నం దేహధాత్వోజోబలవర్ణాదిపోషణమ్
తత్రాగ్నిర్హేతురాహారాన్న హ్యపక్వాద్ర సాదయః ౫౪
అన్నం కాలేఽభ్యవహృతం కోష్ఠం ప్రాణానిలాహృతమ్
ద్ర వైర్విభిన్నసఙ్ఘాతం నీతం స్నేహేన మార్దవమ్ ౫౫
సన్ధుక్షితః సమానేన పచత్యామాశయస్థితమ్

ఔదర్యోఽగ్నిర్యథా బాహ్యః స్థాలీస్థం తోయతణ్డులమ్ ౫౬
ఆదౌ షడ్రసమప్యన్నం మధురీభూతమీరయేత్
ఫేనీభూతం కఫం యాతం విదాహాదమ్లతాం తతః ౫౭
పిత్తమామాశయాత్కుర్యాచ్చ్యవమానం చ్యుతం పునః
అగ్నినా శోషితం పక్వం పిణ్డితం కటు మారుతమ్ ౫౮
భౌమాప్యాగ్నేయవాయవ్యాః పఞ్చోష్మాణః సనాభసాః
పఞ్చాహారగుణాన్స్వాన్ స్వాన్ పార్థివాదీన్ పచన్త్యను ౫౯
యథాస్వం తే చ పుష్ణన్తి పక్వా భూతగుణాన్ పృథక్
పార్థివాః పార్థివానేవ శేషాః శేషాంశ్చ దేహగాన్ ౬౦
కిట్టం సారశ్చ తత్పక్వమన్నం సమ్భవతి ద్విధా
తత్రాచ్ఛం కిట్టమన్నస్య మూత్రం విద్యాద్ఘనం శకృత్ ౬౧
సారస్తు సప్తభిర్భూయో యథాస్వం పచ్యతేఽగ్నిభిః
రసాద్రక్తం తతోమాంసం మాంసాన్మేదస్తతోఽస్థి చ ౬౨
అస్థ్నో మజ్జా తతః శుక్రం శుక్రాద్గర్భః ప్రజాయతే
కఫః పిత్తం మలాః ఖేషు ప్రస్వేదో నఖరోమ చ ౬౩
స్నేహోఽక్షిత్వగ్విశామోజో ధాతూనాం క్రమశో మలాః
ప్రసాదకిట్టౌ ధాతూనాం పాకాదేవం ద్విధర్చ్ఛతః ౬౪
పరస్పరోపసంస్తమ్భాద్ధాతు స్నేహపరమ్పరా
కేచిదాహురహోరాత్రాత్షడహాదపరే పరే ౬౫
మాసేన యాతి శుక్రత్వమన్నం పాకక్రమాదిభిః
సన్తతా భోజ్యధాతూనాం పరివృత్తిస్తు చక్రవత్ ౬౬
వృష్యాదీని ప్రభావేణ సద్యః శుక్రాది కుర్వతే
ప్రాయః కరోత్యహోరాత్రాత్కర్మాన్యదపి భేషజమ్ ౬౭
వ్యానేన రసధాతుర్హి విక్షేపోచితకర్మణా

యుగత్ప్రసర్వతోఽజస్రం దేహే విక్షిప్యతే సదా ౬౮
క్షిప్యమాణః ఖవైగుణ్యాద్రసః సజ్జతి యత్ర సః
తస్మిన్వికారం కురుతే ఖే వర్షమివ తోయదః ౬౯
దోషాణామపి చైవం స్యాదేకదేశప్రకోపణమ్
అన్నభౌతికధాత్వగ్నికర్మేతి పరిభాషితమ్ ౭౦
అన్నస్య పక్తా సర్వేషాం పక్తౄణామధికో మతః
తన్మూలాస్తే హి తద్వృద్ధిక్షయవృద్ధిక్షయాత్మకాః ౭౧
తస్మాత్తం విధివద్యుక్తైరన్నపానేన్ధనైర్హితైః
పాలయేత్ప్రయతస్తస్య స్థితౌ హ్యాయుర్బలస్థితిః ౭౨
సమః సమానే స్థానస్థే విషమోఽగ్నిర్విమార్గగే
పిత్తాభిమూర్చ్ఛితే తీక్ష్ణో మన్దోఽస్మిన్కఫపీడితే ౭౩
సమోఽగ్నిర్విషమస్తీక్ష్ణో మన్దశ్చైవం చతుర్విధః
యః పచేత్సమ్యగేవాన్నం భుక్తం సమ్యక్ సమస్త్వసౌ ౭౪
విషమోఽసమ్యగప్యాశు సమ్యగ్వాఽపి చిరాత్పచేత్
తీక్ష్ణో వహ్నిః పచేచ్ఛీఘ్రమసమ్యగపి భోజనమ్ ౭౫
మన్దస్తు సమ్యగప్యన్నముపయుక్తం చిరాత్పచేత్
కృత్వాఽస్యశోషాటోపాన్త్రకూజనాధ్మానగౌరవమ్ ౭౬
సహజం కాలజం యుక్తికృతం దేహబలం త్రిధా
తత్ర సత్త్వశరీరోత్థం ప్రాకృతం సహజం బలమ్ ౭౭
వయస్కృతమృతూత్థం చ కాలజం యుక్తిజం పునః
విహారాహారజనితం తథోర్జస్కరయోగజమ్ ౭౮
దేశోఽల్పవారిద్రునగో జాఙ్గలః స్వల్పరోగదః
ఆనూపో విపరీతోఽస్మాత్సమః సాధారణః స్మృతః ౭౯ మజ్జమేదోవసామూత్రపిత్తశ్లేష్మ శకృన్త్యసృక్
రసో జలం చ దేహేఽస్మిన్నేకైకాఞ్జలివర్ద్ధితమ్ ౮౦

పృథక్ స్వప్రసృతం ప్రోక్తమోజోమస్తిష్కరేతసామ్
ద్వావఞ్జలీ తు స్తన్యస్య చత్వారో రజసః స్త్రియాః ౮౧
సమధాతోరిదం మానం విద్యాద్వృద్ధిక్షయావతః ౮౨
శుక్రాసృగ్గర్భిణీభోజ్యచేష్టా గర్భాశయర్తుషు
యః స్యాద్దోషోఽధికస్తేన ప్రకృతిః సప్తధోదితా ౮౩
విభుత్వాదాశుకారిత్వాద్వలిత్వాదన్య కోపనాత్
స్వాతన్త్ర్యాద్బహురోగత్వాద్దోషాణాం ప్రబలోఽనిలః ౮౪
ప్రాయోఽత ఏవ పవనాధ్యుషితా మనుష్యా
దోషాత్మకాః స్ఫుటితధూసరకేశగాత్రాః
శీతద్విషశ్చలధృతి స్మృతిబుద్ధిచేష్టా
సౌహార్దదృష్టి గతయోఽతిబహుప్రలాపాః ౮౫
అల్పవిత్తబల జీవితనిద్రాః
సన్న సక్త చలజర్జరవాచః
నాస్తికా బహుభుజః సవిలాసా
గీతహాసమృగయాకలిలోలాః ౮౬
మధురామ్లపటూష్ణ సాత్మ్యకాఙ్క్షాః
కృశదీర్ఘాకృతయః సశబ్దయాతాః
న దృఢా న జితేన్ద్రి యా న చార్యా
న చ కాన్తాదయితా బహుప్రజా వా ౮౭
నేత్రాణి చైషాం ఖరధూసరాణి
వృత్తాన్యచారూణి మృతోపమాని
ఉన్మీలితానీవ భవన్తి సుప్తే
శైలద్రుమాంస్తే గగనం చ యాన్తి ౮౮
అధన్యా మత్సరాధ్మాతాః స్తేనాః ప్రోద్బద్ధపిణ్డికాః

శ్వశృగాలోష్ట్రగృధ్రాఖుకాకానూకాశ్చ వాతికాః ౯౯
పిత్తం వహ్నిర్వహ్నిజం వా యదస్మా
త్పిత్తోద్రిక్తస్తీక్ష్ణతృష్ణో బుభుక్షుః
గౌరోష్ణాఙ్గ స్తామ్ర హస్తాఙ్ఘ్రివక్త్రః
శూరో మానీ పిఙ్గకేశోఽల్పరోమా ౯౦
దయితమాల్య విలేపన మణ్డనః
సుచరితః శుచిరాశ్రిత వత్సలః
విభవసాహస బుద్ధి బలాన్వితో
భవతి భీషు గతిర్ద్విషతామపి ౯౧
మేధావీ ప్రశిథిల సన్ధింబన్ధమాంసో
నారీణామనభిమతోఽల్ప శుక్రకామః
ఆవాసః పలితతరఙ్గనీలికానాం
భుఙ్క్తేఽన్న మధురకషాయతిక్తశీతమ్ ౯౨
ఘర్మద్వేషీ స్వేదనః పూతిగన్ధి
ర్భూర్యుచ్చార క్రోధపానాశనేర్ష్యః
సుప్తః పశ్యేత్కర్ణికారాన్పలాశాన్
దిగ్దాహోల్కావిద్యుదర్కానలాంశ్చ ౯౩
తనూని పిఙ్గాని చలాని చైషాం
తన్వల్పపక్ష్మాణి హిమప్రియాణి
క్రోధేన మద్యేన రవేశ్చ భాసా రాగం
వ్రజన్త్యాశు విలోచనాని ౯౪
మధ్యాయుషో మధ్యబలాః పణ్డితాః క్లేశభీరవః
వ్యాఘ్రర్క్షకపిమార్జారయక్షానూకాశ్చ పైత్తికాః ౯౫
శ్లేష్మా సోమః శ్లేష్మలస్తేన సౌమ్యో

గూఢస్నిగ్ధశ్లిష్ట సన్ధ్యస్థిమాంసః
క్షుత్తృడ్దుః ఖక్లేశఘర్మైరతప్తో
బుద్ధ్యా యుక్తః సాత్త్వికః సత్యసన్ధః ౯౬
ప్రియఙ్గుదూర్వాశర కాణ్డశస్త్ర
గోరోచనాపద్మ సువర్ణవర్ణః
ప్రలమ్బబాహుః పృథుపీనవక్షా
మహాలలాటో ఘననీలకేశః ౯౭
మృద్వఙ్గః సమసువిభక్త చారుదేహో
బహ్వోజోరతిరస శుక్రపుత్రభృత్యః
ధర్మాత్మా వదతి న నిష్ఠురం చ జాతు
ప్రచ్ఛన్నం వహతి దృఢం చిరం చ వైరమ్ ౯౮
సమదద్విరదేన్ద్ర తుల్య యాతో
జలదామ్బోధి మృదఙ్గ సింహఘోషః
స్మృతి మానభియోగవాన్ వినీతో
న చ బాల్యేఽప్యతిరోదనో న లోలః ౯౯
తిక్తం కషాయం కటుకోష్ణరూక్ష
మల్పం స భుఙ్క్తే బలవాంస్తథాఽపి
రక్తాన్తసుస్నిగ్ధ విశాలదీర్ఘ
సువ్యక్తశుక్లా సితపక్ష్మలాక్షః ౧౦౦
అల్పవ్యాహార క్రోధ పానాశనేహః
ప్రాజ్యాయుర్విత్తో దీర్ఘదర్శీ వదాన్యః
శ్రాద్ధో గమ్భీరః స్థూలలక్షః క్షమావా
నార్యో నిద్రా లుర్దీర్ఘసూత్రః కృతఙ్ఞః ౧౦౧
ఋజుర్విపశ్చిత్సుభగః సులజ్జో

భక్తో గురూణాం స్థిరసౌహృదశ్చ
స్వప్నే సపద్మాన్సవిహఙ్గ మాలాం
స్తోయాశయాన్ పశ్యతి తోయదాంశ్చ ౧౦౨
బ్రహ్మరుద్రే న్ద్ర వరుణతార్క్ష్య హంసగజాధిపైః
శ్లేష్మప్రకృతయస్తుల్యాస్తథా సింహాశ్వగోవృషైః ౧౦౩
ప్రకృతీర్ద్వయసర్వోత్థా ద్వన్ద్వసర్వగుణోదయే
శౌచాస్తిక్యాదిభిశ్చైవం గుణైర్గుణమయీర్వదేత్ ౧౦౪
వయస్త్వాషోడశాద్బాలం తత్ర ధాత్విన్ద్రి యౌజసామ్
వృద్ధిరాసప్తతేర్మధ్యం తత్రావృద్ధిః పరం క్షయః ౧౦౫
స్వం స్వం హస్తత్రయం సార్ద్ధం వపుః పాత్రం సుఖాయుషోః
న చ యద్యుక్తముద్రి క్తైరష్టాభిర్నిన్దితైర్నిజైః ౧౦౬
అరోమశాసితస్థూలదీర్ఘత్వైః సవిపర్యయైః
సుస్నిగ్ధా మృదవః సూక్ష్మా నైకమూలాః స్థిరాః కచాః ౧౦౭
లలాటమున్నతం శ్లిష్టశఙ్ఖమర్ధేన్దు సన్నిభమ్
కర్ణౌ నీచోన్నతౌ పశ్చాన్మహాన్తౌ శ్లిష్టమాంసలౌ ౧౦౮
నేత్రే వ్యక్తాసితసితే సుబద్ధఘనపక్ష్మణీ
ఉన్నతాగ్రా మహోచ్ఛ్వాసా పీనర్జుర్నాసికా సమా ౧౦౯
ఓష్ఠౌ రక్తావనుద్వృత్తౌ మహత్త్యే నోల్బణే హనూ
మహదాస్యం ఘనా దన్తాః స్నిగ్ధాః శ్లక్ష్ణాః సితాఃసమాః ౧౧౦
జిహ్వా రక్తాఽయతా తన్వీ మాంసలం చిబుకం మహత్
గ్రీవా హ్రస్వా ఘనా వృత్తా స్కన్ధావున్నతపీవరౌ ౧౧౧
ఉదరం దక్షిణావర్తగూఢనాభి సమున్నతమ్
తనురక్తోన్నతనఖం స్నిగ్ధమాతామ్రమాంసలమ్ ౧౧౨
దీర్ఘాచ్ఛిద్రా ఙ్గులి మహత్పాణిపాదం ప్రతిష్ఠితమ్

గూఢవంశం బృహత్పృష్ఠం నిగూఢాః సన్ధయో దృఢాః ౧౧౩

ధీరః స్వరోఽనునాదీ చ వర్ణః స్నిగ్ధః స్థిరప్రభః

స్వభావజం స్థిరం సత్త్వమవికారి విపత్స్వపి ౧౧౪

ఉత్తరోత్తరసుక్షేత్రం వపుర్గర్భాది నీరుజమ్

ఆయామజ్ఞానవిజ్ఞానైర్వర్ద్ధమానం శనైః శుభమ్ ౧౧౫

ఇతి సర్వగుణోపేతే శరీరే శరదాం శతమ్

ఆయురైశ్వర్యమిష్టాశ్చ సర్వే భావాః ప్రతిష్ఠితాః ౧౧౬

త్వగ్రక్తాదీని సత్త్వాన్తాన్యగ్ర్యాణ్యష్టౌ యథోత్తరమ్

బలప్రమాణజ్ఞానార్థం సారాణ్యుక్తాని దేహినామ్ ౧౧౭

సారైరుపేతః సర్వైః స్యాత్పరం గౌరవసంయుతః

సర్వారమ్భేషు చాశావాన్సహిష్ణుః సన్మతిః స్థిరః ౧౧౮

అనుత్సేకమదైన్యం చ సుఖం దుఃఖం చ సేవతే

సత్వవాంస్తప్యమానస్తు రాజసో నైవ తామసః ౧౧౯

దానశీలదయాసత్య బ్రహ్మచర్యకృతజ్ఞతాః

రసాయనాని మైత్రీ చ పుణ్యాయుర్వృద్ధికృద్గణః ౧౨౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయ సంహితాయాం ద్వితీయే శారీరస్థానేఽఙ్గవిభాగో నామ తృతీయోఽధ్యాయః ౩

చతుర్థోఽధ్యాయః

అథాతో మర్మవిభాగం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

సప్తోత్తరం మర్మశతం తేషామేకాదశాదిశేత్

పృథక్సక్థ్నోస్తథా బాహ్వోస్త్రీణి కోష్ఠే నవోరసి ౧

పృష్ఠే చతుర్దశోర్ధ్వం తు జత్రోస్త్రింశచ్చ సప్త చ

మధ్యే పాదతలస్యాహురభితో మధ్యమాఙ్గులిమ్ ౨

తలహృన్నామ రుజయా తత్ర విద్ధస్య పఞ్చతా
అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిమధ్యస్థం క్షిప్రమాక్షేపమారణమ్ ౩
తస్యోర్ధ్వం ద్వ్యఙ్గులే కూర్చః పాదభ్రమణకమ్పకృత్
గుల్ఫసన్ధేరధః కూర్చశిరః శోఫరుజాకరమ్ ౪
జఙ్ఘాచరణయోః సన్ధౌ గుల్ఫో రుక్స్తమ్భమాన్ద్యకృత్
జఙ్ఘాన్తరే త్విన్ద్రబస్తిర్మారయత్యసృజః క్షయాత్ ౫
జఙ్ఘోర్వోః సఙ్గమే జాను ఖఞ్జతా తత్ర జీవతః
జానునస్త్ర్యఙ్గులాదూర్ధ్వమాణ్యూరుస్తమ్భశోఫకృత్ ౬
ఉర్వ్యూరుమధ్యే తద్వేధాత్సక్థిశోషోఽస్రసఙ్క్షయాత్
ఊరుమూలే లోహితాక్షం హన్తి పక్షమసృక్క్షయాత్ ౭
ముష్కవఙ్క్షణయోర్మధ్యే విటపం షణ్ఢతాకరమ్
ఇతి సక్థ్నోస్తథా బాహ్వోర్మణిబన్ధోఽత్ర గుల్ఫవత్ ౮
కూర్పరం జానువత్కౌణ్యం తయోర్విటపవత్పునః
కక్షాక్షమధ్యే కక్షాధృక్ కుణిత్వం తత్ర జాయతే ౯
స్థూలాన్త్రబద్ధః సద్యోఘ్నో విడ్వాతవమనో గుదః
మూత్రాశయో ధనుర్వక్రో బస్తిరల్పాస్రమాంసగః ౧౦
ఏకాధోవదనో మధ్యే కట్యాః సద్యో నిహన్త్యసూన్
ఋతేఽశ్మరీవ్రణాద్విద్ధస్తత్రాప్యుభయతశ్చ సః ౧౧
మూత్రస్రావ్యేకతో భిన్నే వ్రణో రోహేచ్చ యత్నతః
దేహామపక్వస్థానానాం మధ్యే సర్వసిరాశ్రయః ౧౨
నాభిః సోఽపి హి సద్యఘ్నో ద్వారమామాశయస్య చ
సత్త్వాదిధామ హృదయం స్తనోరఃకోష్ఠమధ్యగమ్ ౧౩
స్తనరోహితమూలాఖ్యే ద్వ్యఙ్గులే స్తనయోర్వదేత్
ఊర్ధ్వాధోఽస్రకఫాపూర్ణకోష్ఠో నశ్యేత్తయోః క్రమాత్ ౧౪

అపస్తమ్భావురఃపార్శ్వే నాడ్యావనిలవాహినీ
రక్తేన పూర్ణకోష్ఠోఽత్ర శ్వాసాత్కాసాచ్చ నశ్యతి ౧౫
పృష్ఠవంశోరసోర్మధ్యే తయోరేవ చ పార్శ్వయోః
అధఓంఽసకూటయోర్విద్యాదపాలాపాఖ్యమర్మణీ ౧౬
తయోః కోష్ఠేఽసృజా పూర్ణే నశ్యేద్యాతేన పూయతామ్
పార్శ్వయోః పృష్ఠవంశస్య శ్రోణీకర్ణౌ ప్రతి స్థితే ౧౭
వంశాశ్రితే స్ఫిజోరూర్ధ్వం కటీకతరుణే స్మృతే
తత్ర రక్తక్షయాత్పాణ్డుర్హీనరూపో వినశ్యతి ౧౮
పృష్ఠవంశం హ్యుభయతో యౌ సన్ధీ కటిపార్శ్వయోః
జఘనస్య బహిర్భాగే మర్మణీ తౌ కుకున్దరౌ ౧౯
చేష్టాహానిరధఃకాయే స్పర్శాజ్ఞానం చ తద్వ్యధాత్
పార్శ్వాన్తరనిబద్ధౌ యావుపరి శ్రోణికర్ణయోః ౨౦
ఆశయచ్ఛాదనౌ తౌ తు నితమ్బౌ తరుణాస్థిగౌ
అధఃశరీరే శోషోఽత్ర దౌర్బల్యం మరణం తతః ౨౧
పార్శ్వాన్తరనిబద్ధౌ చ మధ్యే జఘనపార్శ్వయోః
తిర్యగూర్ధ్వం చ నిర్దిష్టౌ పార్శ్వసన్ధీ తయోర్వ్యధాత్ ౨౨
రక్తపూరితకోష్ఠస్య శరీరాన్తరసమ్భవః
స్తనమూలార్జవే భాగే పృష్ఠవంశాశ్రయే సిరే ౨౩
బృహత్యౌ తత్ర విద్ధస్య మరణం రక్తసఙ్క్షయాత్
బాహుమూలాభిసమ్బద్ధే పృష్ఠవంశస్య పార్శ్వయోః ౨౪
అంసయోః ఫలకే బాహుస్వాపశోషౌ తయోర్వ్యధాత్
గ్రీవాముభయతః స్నావ్నీ గ్రీవాబాహుశిరోన్తరే ౨౫
స్కన్ధాంసపీఠసమ్బన్ధావంసౌ బాహుక్రియాహరౌ
కణ్ఠనాడీముభయతః సిరా హనుసమాశ్రితాః ౨౬

చతస్రస్తాసు నీలే ద్వే మన్యే ద్వే మర్మణీ స్మృతే
స్వరప్రణాశవైకృత్యం రసాజ్ఞానం చ తద్వ్యధే ౨౭
కణ్ఠనాడీముభయతో జిహ్వానాసాగతాః సిరాః
పృథక్ చతస్రస్తాః సద్యో ఘ్నన్త్యసూన్మాతృకాహ్వయాః ౨౮
కృకాటికే శిరోగ్రీవాసన్ధౌ తత్ర చలం శిరః
అధస్తాత్కర్ణయోర్నిమ్నే విధురే శ్రుతిహారిణీ ౨౯
ఫణావుభయతో ఘ్రాణమార్గం శ్రోత్రపథానుగౌ
అన్తర్గలస్థితౌ వేధాద్గన్ధవిజ్ఞానహారిణౌ ౩౦
నేత్రయోర్బాహ్యతోఽపాఙ్గౌ భ్రువోః పుచ్ఛాన్తయోరధః
తథోపరి భ్రువోర్నిమ్నావావర్తావాన్ధ్యమేషు తు ౩౧
అనుకర్ణం లలాటాన్తే శఙ్ఖౌ సద్యోవినాశనౌ
కేశాన్తే శఙ్ఖయోరూర్ధ్వముత్క్షేపౌ స్థపనీ పునః ౩౨
భ్రువోర్మధ్యే త్రయేఽప్యత్ర శల్యే జీవేదనుద్ధృతే
స్వయం వా పతితే పాకాత్సద్యో నశ్యతి తూద్ధృతే ౩౩
జిహ్వాక్షినాసికా శ్రోత్రఖచతుష్టయసఙ్గమే
తాలున్యాస్యాని చత్వారి స్రోతసాం తేషు మర్మసు ౩౪
విద్ధః శృఙ్గాటకాఖ్యేషు సద్యస్త్యజతి జీవితమ్
కపాలే సన్ధయః పఞ్చ సీమన్తాస్తిర్యగూర్ధ్వగాః ౩౫
భ్రమోన్మాదమనోనాశైస్తేషు విద్ధేషు నశ్యతి
అన్తరో మస్తకస్యోర్ధ్వం సిరాసన్ధిసమాగమః ౩౬
రోమావర్తోఽధిపో నామ మర్మ సద్యో హరత్యసూన్
విషమం స్పన్దనం యత్ర పీడితే రుక్ చ మర్మ తత్ ౩౭
మాంసాస్థిస్నాయుధమనీసిరా సన్ధిసమాగమః
స్యాన్మర్మేతి చ తేనాత్ర సుతరాం జీవితం స్థితమ్ ౩౮

బాహుల్యేన తు నిర్దేశః షోఢైవం మర్మకల్పనా
ప్రాణాయతనసామాన్యాదైక్యం వా మర్మణాం మతమ్ ౩౯
మాంసజాని దశేన్ద్రా ఖ్యతలహృత్స్తనరోహితాః
శఙ్ఖౌ కటీకతరుణే నితమ్బావంసయోః ఫలే ౪౦
అస్థ్న్యష్టౌ స్నావమర్మాణి త్రయోవింశతిరాణయః
కూర్చకూర్చశిరోఽపాఙ్గ క్షిప్రోత్క్షేపాంసబస్తయః ౪౧
గుదాపస్తమ్భవిధురశృఙ్గాటాని నవాదిశేత్
మర్మాణి ధమనీస్థాని సప్తత్రింశత్సిరాశ్రయాః ౪౨
బృహత్యౌ మాతృకా నీలే మన్యే కక్షాధరౌ ఫణౌ
విటపే హృదయం నాభిః పార్శ్వసన్ధీ స్తనాధరే ౪౩
అపాలాపౌ స్థపన్యుర్వ్యశ్చతస్రో లోహితాని చ
సన్ధౌ వింశతిరావర్తౌ మణిబన్ధౌ కుకున్దరౌ ౪౪
సీమన్తాః కూర్పరౌ గుల్ఫౌ కృకాట్యౌ జానునీ పతిః
మాంసమర్మ గుదోఽన్యేషాం స్నావి్న కక్షాధరౌ తథా ౪౫
విటపౌ విధురాఖ్యే చ శృఙ్గాటాని సిరాసు తు
అపస్తమ్భావపాఙ్గౌ చ ధమనీస్థం న తైః స్మృతమ్ ౪౬
విద్ధేఽజస్రమసృక్స్రావో మాంసధావనవత్తనుః
పాణ్డుత్వమిన్ద్రి యాజ్ఞానం మరణం చాశు మాంసజే ౪౭
మజ్జాన్వితోఽచ్ఛ విచ్ఛిన్నః స్రావో రుక్ చాస్థిమర్మణి
ఆయామాక్షేపకస్తమ్భాః స్నావజేఽభ్యధికం రుజా ౪౮
యానస్థానాసనాశక్తి ర్వైకల్యమథవాఽన్తకః
రక్తం సశబ్దఫేనోష్ణం ధమనీస్థే విచేతసః ౪౯
సిరామర్మవ్యధే సాన్ద్ర మజస్రం బహ్వసృక్స్రవేత్
తత్క్షయాత్తృడ్భ్రమశ్వాసమోహహిధ్మాభిరన్తకః ౫౦

వస్తు శూకైరివాకీర్ణం రూఢే చ కుణిఖఞ్జతా
బలచేష్టాక్షయః శోషః పర్వశోఫశ్చ సన్ధిజే ౫౧
నాభిశఙ్ఖాధిపాపానహృచ్ఛృఙ్గాటకబస్తయః
అష్టౌ చ మాతృకాః సద్యో నిఘ్నన్త్యేకాన్నవింశతిః ౫౨
సప్తాహః పరమస్తేషాం కాలః కాలస్య కర్షణే
త్రయస్త్రింశదపస్తమ్భతల హృత్పార్శ్వసన్ధయః ౫౩
కటీతరుణసీమన్తస్తన మూలేన్ద్ర బస్తయః
క్షిప్రాపాలాపబృహతీ నితమ్బస్తనరోహితాః ౫౪
కాలాన్తరప్రాణహరా మాసమాసార్ధజీవితాః
ఉత్క్షేపౌ స్థపనీ త్రీణి విశల్యఘ్నాని తత్రహి ౫౫
వాయుర్మాంసవసామజ్జమస్తులుఙ్గాని శోషయన్
శల్యాపాయే వినిర్గచ్ఛన్ శ్వాసాత్కాసాచ్చ హన్త్యసూన్ ౫౬
ఫణావపాఙ్గౌ విధురే నీలే మన్యే కృకాటికే
అసాంసఫలకావర్త విటపోర్వీకుకున్దరాః ౫౭
సజానులోహితాక్షాణికక్షా ధృక్కూర్చకూర్పరాః
వైకల్యమితి చత్వారి చత్వారింశచ్చ కుర్వతే ౫౮
హరన్తి తాన్యపి ప్రాణాన్ కదాచిదభిఘాతతః
అష్టౌ కూర్చశిరోగుల్ఫమణిబన్ధా రుజాకరాః ౫౯
తేషాం విటపకక్షాధృగుర్వ్యః కూర్చశిరాంసి చ
ద్వాదశాఙ్గులమానాని ద్వ్యఙ్గులే మణిబన్ధనే ౬౦
గుల్ఫౌ చ స్తనమూలే చ త్ర్యఙ్గులం జానుకూర్పరమ్
అపానబస్తిహృన్నాభినీలాః సీమన్తమాతృకాః ౬౧
కూర్చశృఙ్గాటమన్యాశ్చ త్రింశదేకేన వర్జితాః
ఆత్మపాణితలోన్మానాః శేషాణ్యర్ధాఙ్గులం వదేత్ ౬౨

పఞ్చాశత్షట్ చ మర్మాణి తిలవ్రీహిసమాన్యపి
ఇష్టాని మర్మాణ్యన్యేషాం చతుర్ధోక్తాః సిరాస్తు యాః ౬౩
తర్పయన్తి వపుః కృత్స్నం తా మర్మాణ్యాశ్రితాస్తతః
తత్క్షతాత్క్షతజాత్యర్థ ప్రవృత్తేర్ధాతుసఙ్క్షయే ౬౪
వృద్ధశ్చలో రుజస్తీవ్రాః ప్రతనోతి సమీరయన్
తేజస్తదుద్ధృతం ధత్తే తృష్ణాశోషమదభ్రమాన్ ౬౫
స్విన్నస్రస్తశ్లథతనుం హరత్యేనం తతోఽన్తకః
వర్ధయేత్సన్ధితో గాత్రం మర్మణ్యభిహతే ద్రుతమ్ ౬౬
ఛేదనాత్సన్ధిదేశస్య సఙ్కుచన్తి సిరా హ్యతః
జీవితం ప్రాణినాం తత్ర రక్తే తిష్ఠతి తిష్ఠతి ౬౭
సువిక్షతోఽప్యతో జీవేదమర్మణి న మర్మణి
ప్రాణఘాతిని జీవేత్తు కశ్చిద్వైద్యగుణేన చేత్ ౬౮
అసమగ్రాభిఘాతాచ్చ సోఽపి వైకల్యమశ్నుతే
తస్మాత్క్షారవిషాగ్న్యాదీన్ యత్నాన్మర్మసు వర్జయేత్ ౬౯
మర్మాభిఘాతః స్వల్పోఽపి ప్రాయశో బాధతేతరామ్
రోగా మర్మాశ్రయాస్తద్వత్ప్రక్రాన్తా యత్నతోఽపి చ ౭౦
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం
ద్వితీయే శారీరస్థానే మర్మవిభాగో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ౪

పఞ్చమోఽధ్యాయః

అథాతో వికృతివిజ్ఞానీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
పుష్పం ఫలస్య ధూమోఽగ్నేర్వర్షస్య జలదోదయః
యథా భవిష్యతో లిఙ్గం రిష్టం మృత్యోస్తథా ధ్రువమ్ ౧
ఆయుష్మతి క్రియాః సర్వాః సఫలాః సమ్ప్రయోజితాః

భవన్తి భిషజాం భూత్యై కృతజ్ఞ ఇవ భూభుజి ౧
క్షీణాయుషి కృతం కర్మ వ్యర్థం కృతమివాధమే
అయశో దేహసన్దేహం స్వార్థహానిం చ యచ్ఛతి ౨
తర్హీదానీం గతాసూనాం లక్షణం సమ్ప్రచక్షతే
వికృతిః ప్రకృతేః ప్రాజ్ఞైః ప్రదిష్టా రిష్టసంజ్ఞయా ౩
అరిష్టం నాస్తి మరణం దృష్టరిష్టం చ జీవితమ్
అరిష్టే రిష్టవిజ్ఞానం న చ రిష్టేఽప్యనైపుణాత్ ౨
కేచిత్తు తదిద్వధేత్యాహుః స్థాయ్యస్థాయివిభేదతః
దోషాణామపి బాహుల్యాద్రి ష్టాభాసః సముద్భవేత్ ౩
స దోషాణాం శమే శామ్యేత్స్థాయ్యవశ్యం తు మృత్యవే
రూపేన్ద్రి యస్వరచ్ఛాయాప్రతిచ్ఛాయాక్రియాదిషు ౪
అన్యేష్వపి చ భావేషు ప్రాకృతేష్వనిమిత్తతః
వికృతిర్యా సమాసేన రిష్టం తదితి లక్షయేత్ ౫
కేశరోమ నిరభ్యఙ్గం యస్యాభ్యక్తమివేక్ష్యతే
యస్యాత్యర్థం చలే నేత్రే స్తబ్ధాన్తర్గతనిర్గతే ౬
జిహ్మే విస్తృతసఙ్క్షిప్తే సఙ్క్షిప్తవినతభ్రుణీ
ఉద్భ్రాన్తదర్శనే హీనదర్శనే నకులోపమే ౭
కపోతాభే అలాతాభే స్రుతే లులితపక్ష్మణీ
నాసికాఽత్యర్థవివృతా సంవృతా పిటికాచితా ౮
ఉచ్ఛూనా స్ఫుటితా మ్లానా యస్యోష్ఠో యాత్యధోఽధరః
ఊర్ధ్వం ద్వితీయః స్యాతాం వా పక్వజమ్బూనిభావుభౌ ౯
దన్తాః సశర్కరాః శ్యావాస్తామ్రాః పుష్పితపఙ్కితాః
సహసైవ పతేయుర్వా జిహ్వా జిహ్మా విసర్పిణీ ౧౦
శూనా శుష్కా గురుః శ్యావా లిప్తా సుప్తా సకణ్టకా

శిరః శిరోధరా వోఢుం పృష్ఠం వా భారమాత్మనః ౧౧
హనూ వా పిణ్డమాస్యస్థం శక్నువన్తి న యస్య చ
యస్యానిమిత్తమఙ్గాని గురూణ్యతి లఘూని వా ౧౨
విషదోషాద్వినా యస్య ఖేభ్యో రక్తం ప్రవర్తతే
ఉత్సిక్తం మేహనం యస్య వృషణావతినిఃసృతౌ ౧౩
అతోఽన్యథా వా యస్య స్యాత్ సర్వే తే కాలచోదితాః
యస్యాపూర్వాః సిరాలేఖా బాలేన్ద్వాకృతయోఽపి వా ౧౪
లలాటే బస్తిశీర్షే వా షణ్మాసాన్న స జీవతి
పద్మినీపత్రవత్తోయం శరీరే యస్య దేహినః ౧౫
ప్లవతే ప్లవమానస్య షణ్మాసాస్తస్య జీవితమ్
హరితాభాః సిరా యస్య రోమకూపాశ్చ సంవృతాః ౧౬
సోఽమ్లాభిలాషీ పురుషః పిత్తాన్మరణమశ్నుతే
యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణం మూర్ధ్ని ముఖేఽపి వా ౧౭
సస్నేహం మూర్ధ్ని ధూమో వా మాసాన్తం తస్య జీవితమ్
మూర్ధ్ని భ్రువోర్వా కుర్వన్తి సీమన్తావర్తకా నవాః ౧౮
మృత్యుం స్వస్థస్య షడ్రాత్రాత్త్రిరాత్రాదాతురస్య తు
జిహ్వా శ్యావా ముఖం పూతి సవ్యమక్షి నిమజ్జతి ౧౯
ఖగా వా మూర్ధ్ని లీయన్తే యస్య తం పరివర్జయేత్
యస్య స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం శుష్యత్యురో భృశమ్ ౨౦
ఆర్ద్రేషు సర్వగాత్రేషు సోఽర్ధమాసం న జీవతి
అకస్మాద్యుగపద్గాత్రే వర్ణౌ ప్రాకృతవైకృతౌ ౨౧
తథైవోపచయగ్లానిరౌక్ష్యస్నేహాది మృత్యవే
యస్య స్ఫుటేయురఙ్గుల్యో నాకృష్టా న స జీవతి ౨౨
క్షవకాసాదిషు తథా యస్యాపూర్వో ధ్వనిర్భవేత్

హ్రస్వో దీర్ఘోఽతి వోచ్ఛ్వాసః పూతిః సురభిరేవ వా ౨౩
ఆప్లుతానాప్లుతే కాయే యస్య గన్ధోఽతిమానుషః
మలవస్త్రవ్రణాదౌ వా వర్షాన్తం తస్య జీవితమ్ ౨౪
భజన్తేఽత్యఙ్గసౌరస్యాద్యం యూకామక్షికాదయః
త్యజన్తి వాఽతివైరస్యాత్సోఽపి వర్షం న జీవతి ౨౫
సతతోష్మసు గాత్రేషు శైత్యం యస్యోపలక్ష్యతే
శీతేషు భృశమౌష్ణ్యం వా స్వేదః స్తమ్భోఽప్యహేతుకః ౨౬
యో జాతశీతపిటికః శీతాఙ్గో వా విదహ్యతే
ఉష్ణద్వేషీ చ శీతార్తః స ప్రేతాధిపగోచరః ౨౭
ఉరస్యూష్మా భవేద్యస్య జఠరే చాతిశీతతా
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ యథా ప్రేతస్తథైవ సః ౨౮
మూత్రం పురీషం నిష్ఠ్యూతం శుక్రం వాఽప్సు నిమజ్జతి
నిష్ఠ్యూతం బహువర్ణం వా యస్య మాసాత్స నశ్యతి ౨౯
ఘనీభూతమివాకాశమాకాశమివ యో ఘనమ్
అమూర్తమివ మూర్తం చ మూర్తం చామూర్తవత్స్థితమ్ ౩౦
తేజస్వ్యతేజస్తద్వచ్చ శుక్లం కృష్ణమసచ్చ సత్
అనేత్రరోగశ్చన్ద్రం చ బహురూపమలాఞ్ఛనమ్ ౩౧
జాగ్రద్ర క్షాంసి గన్ధర్వాన్ ప్రేతానన్యాంశ్చ తద్విధాన్
రూపం వ్యాకృతి తత్తచ్చ యః పశ్యతి స నశ్యతి ౩౨
సప్తర్షీణాం సమీపస్థాం యో న పశ్యత్యరున్ధతీమ్
ధ్రువమాకాశగఙ్గాం వా స న పశ్యతి తాం సమామ్ ౩౩
మేఘతోయౌఘ నిర్ఘోషవీణాపణవ వేణుజాన్
శృణోత్యన్యాంశ్చ యః శబ్దానసతో న సతోఽపి వా ౩౪
నిపీడ్య కర్ణౌ శృణుయాన్న యో ధుకధుకాస్వనమ్

తద్వద్గన్ధరసస్పర్శాన్ మన్యతే యో విపర్యయాత్ ౩౫
సర్వశో వా న యో యశ్చ దీపగన్ధం న జిఘ్రతి
విధినా యస్య దోషాయ స్వాస్థ్యాయావిధినా రసాః ౩౬
యః పాంసునేవ కీర్ణాఙ్గో యోఽఙ్గే ఘృతం న వేత్తి వా
అన్తరేణ తపస్తీవ్రం యోగం వా విధిపూర్వకమ్ ౩౭
జానాత్యతీన్ద్రియం యశ్చ తేషాం మరణమాదిశేత్
హీనో దీనః స్వరోఽవ్యక్తో యస్య స్యాద్గద్గదోఽపి వా ౩౮
సహసా యో విముహ్యేద్వా వివక్షుర్న స జీవతి
స్వరస్య దుర్బలీభావం హానిం చ బలవర్ణయోః ౩౯
రోగవృద్ధిమయుక్త్యా చ దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్
అపస్వరం భాషమాణం ప్రాప్తం మరణమాత్మనః ౪౦
శ్రోతారం చాస్య శబ్దస్య దూరతః పరివర్జయేత్
సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన ప్రభయాఽపి వా ౪౧
ఛాయా వివర్తతే యస్య స్వప్నేఽపి ప్రేత ఏవ సః
ఆతపాదర్శతోయాదౌ యా సంస్థానప్రమాణతః ౪౨
ఛాయాఽఙ్గాత్సమ్భవత్యుక్తా ప్రతిచ్ఛాయేతి సా పునః
వర్ణప్రభాశ్రయా యా తు సా ఛాయైవ శరీరగా ౪౩
భవేద్యస్య ప్రతిచ్ఛాయా ఛిన్నా భిన్నాఽధికాఽకులా
విశిరా ద్విశిరా జిహ్మా వికృతా యది వాఽన్యథా ౪౪
తం సమాప్తాయుషం విద్యాన్న చేల్లక్ష్యనిమిత్తజా
ప్రతిచ్ఛాయామయీ యస్య న చాక్ష్ణీక్ష్యేత కన్యకా ౪౫
ఖాదీనాం పఞ్చ పఞ్చానాం ఛాయా వివిధలక్షణాః
నాభసీ నిర్మలాఽనీలా సస్నేహా సప్రభేవ చ ౪౬
వాతాద్రజోఽరుణా శ్యావా భస్మరూక్షా హతప్రభా

విశుద్ధరక్తా త్వాగ్నేయీ దీప్తాభా దర్శనప్రియా ౪౭
శుద్ధవైదూర్యవిమలా సుస్నిగ్ధా తోయజా సుఖా
స్థిరా స్నిగ్ధా ఘనా శుద్ధా శ్యామా శ్వేతా చ పార్థివీ ౪౮
వాయవీ రోగమరణక్లేశాయాన్యాః సుఖోదయాః
ప్రభోక్తా తైజసీ సర్వా సా తు సప్తవిధా స్మృతా ౪౯
రక్తా పీతా సితా శ్యావా హరితా పాణ్డురాఽసితా
తాసాం యాః స్యుర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చ విమలాశ్చ యాః ౫౦
తాః శుభా మలినా రూక్షాః సఙ్క్షిప్తాశ్చాశుభోదయాః
వర్ణమాక్రామతి ఛాయా ప్రభా వర్ణప్రకాశినీ ౫౧
ఆసన్నే లక్ష్యతే ఛాయా వికృష్టే భా ప్రకాశతే
నాచ్ఛాయో నాప్రభః కశ్చిద్విశేషాశ్చిహ్నయన్తి తు ౫౨
నృణాం శుభాశుభోత్పత్తిం కాలే ఛాయాసమాశ్రయాః
నికషన్నివ యః పాదౌ చ్యుతాంసః పరిసర్పతి ౫౩
హీయతే బలతః శశ్వద్యోఽన్నమశ్నన్ హితం బహు
యోఽల్పాశీ బహువిణ్మూత్రో బహ్వాశీ చాల్పమూత్రవిట్ ౫౪
యో వాఽల్పాశీ కఫేనార్తో దీర్ఘం శ్వసితి చేష్టతే
దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య యో హ్రస్వం నిఃశ్వస్య పరితామ్యతి ౫౫
హ్రస్వం చ యః ప్రశ్వసితి వ్యావిద్ధం స్పన్దతే భృశమ్
శిరో విక్షిపతే కృచ్ఛ్రాద్యోఽఞ్చయిత్వా ప్రపాణికౌ ౫౬
యో లలాటాత్స్రుతస్వేదః శ్లథసన్ధానబన్ధనః
ఉత్థాప్యమానః సమ్మోహ్యేద్యో బలీ దుర్బలోఽపి వా ౫౭
ఉత్తాన ఏవ స్వపితి యః పాదౌ వికరోతి చ
శయనాసనకుడ్యాదేర్యోఽసదేవ జిఘృక్షతి ౫౮
అహాస్యహాసీ సమ్ముహ్యన్ యో లేఢి దశనచ్ఛదౌ

ఉత్తరౌష్ఠం పరిలిహన్ ఫూత్కారాంశ్చ కరోతి యః ౫౯
యమభిద్ర వతి చ్ఛాయా కృష్ణా పీతాఽరుణాఽపి వా
భిషగ్భేషజపానాన్నగురుమిత్రద్విషశ్చ యే ౬౦
వశగాః సర్వ ఏవైతే విజ్ఞేయాః సమవర్తినః
గ్రీవాలలాటహృదయం యస్య స్విద్యతి శీతలమ్ ౬౧
ఉష్ణోఽపరః ప్రదేశశ్చ శరణం తస్య దేవతాః
పూర్వరూపాణి సర్వాణి జ్వరాదిష్వతిమాత్రయా
యం విశంతి విశత్యేనం మృత్యుర్జ్వరపురఃసరః ౧
యోఽణుజ్యోతిరనేకాగ్రో దుఃచ్ఛాయో దుర్మనాః సదా ౬౨
బలి బలిభృతో యస్య ప్రణీతం నోపభుఞ్జతే
నిర్నిమిత్తం చ యో మేధాం శోభాముపచయం శ్రియమ్ ౬౩
ప్రాప్నోత్యతో వా విభ్రంశం స ప్రాప్నోతి యమక్షయమ్
గుణదోషమయీ యస్య స్వస్థస్య వ్యాధితస్య వా ౬౪
యాత్యన్యథాత్వం ప్రకృతిః షణ్మాసాన్న స జీవతి
భక్తిః శీలం స్మృతిస్త్యాగో బుద్ధిర్బలమహేతుకమ్ ౬౫
షడేతాని నివర్తన్తే షడ్భిర్మాసైర్మరిష్యతః
మత్తవద్గతివాక్కమ్పమోహా మాసాన్మరిష్యతః ౬౬
నశ్యత్యజానన్ షడహాత్కేశలుఞ్చనవేదనామ్
న యాతి యస్య చాహారః కణ్ఠం కణ్ఠామయాదృతే ౬౭
ప్రేష్యాః ప్రతీపతాం యాన్తి ప్రేతాకృతిరుదీర్యతే
యస్య నిద్రా భవేన్నిత్యా నైవ వా న స జీవతి ౬౮
వక్త్రమాపూర్యతేఽశ్రూణాం స్విద్యతశ్చరణౌ భృశమ్
చక్షుశ్చాకులతాం యాతి యమరాజ్యం గమిష్యతః ౬౯
యైః పురా రమతే భావైరరతిస్తైర్న జీవతి

సహసా జాయతే యస్య వికారః సర్వలక్షణః ౭౦
నివర్తతే వా సహసాసహసా స వినశ్యతి
జ్వరో నిహన్తి బలవాన్ గమ్భీరో దైర్ఘరాత్రికః ౭౧
సప్రలాపభ్రమశ్వాసః క్షీణం శూనం హతానలమ్
అక్షామం సక్తవచనం రక్తాక్షం హృది శూలినమ్ ౭౨
సశుష్కకాసః పూర్వాహ్ణే యోఽపరాహ్ణేఽపి వా భవేత్
బలమాంసవిహీనస్య శ్లేష్మకాససమన్వితః ౭౩
రక్తపిత్తం భృశం రక్తం కృష్ణమిన్ద్ర ధనుప్ప్రభమ్
తామ్రహారిద్ర హరితం రూపం రక్తం ప్రదర్శయేత్ ౭౪
రోమకూపప్రవిసృతం కణ్ఠాస్యహృదయే సజత్
వాససోఽరఞ్జనం పూతి వేగవచ్చాతి భూరి చ ౭౫
వృద్ధం పాణ్డుజ్వరచ్ఛర్దికాసశోఫాతిసారిణమ్
కాసశ్వాసౌ జ్వరచ్ఛర్దితృష్ణాతీసారశోఫినమ్ ౭౬
యక్ష్మా పార్శ్వరుజానాహరక్తచ్ఛర్ద్యంసతాపినమ్
ఛర్దిర్వేగవతీ మూత్రశకృధ్గన్ధిః సచన్ద్రి కా ౭౭
సాస్రవిట్పూయరుక్కాస శ్వాసవత్యనుషఙ్గిణీ
తృష్ణాఽన్యరోగక్షపితం బహిర్జిహ్వం విచేతనమ్ ౭౮
మదాత్యయోఽతిశీతార్తం క్షీణం తైలప్రభాననమ్
అర్శాంసి పాణిపన్నాభిగుదముష్కాస్యశోఫినమ్ ౭౯
హృత్పార్శ్వాఙ్గరుజాఛర్దిపాయు పాకజ్వరాతురమ్
అతీసారో యకృత్పిణ్డమాంసధావనమేచకైః ౮౦
తుల్యస్తైలఘృతక్షీర దధిమజ్జవసాసవైః
మస్తులుఙ్గమషీ పూయవేసవారామ్బుమాక్షికైః ౮౧
అతిరక్తాసితస్నిగ్ధ పూత్యచ్ఛఘనవేదనః

కర్పురః ప్రస్రవన్ ధాతూన్ నిష్పురీషోఽథవాఽతివిట్ ౧౨
తన్తుమాన్ మక్షికాక్రాన్తో రాజీమాంశ్చన్ద్ర కైర్యుతః
శీర్ణపాయువలి ముక్తనాలం పర్వాస్థిశూలినమ్ ౧౩
స్రస్తపాయుం బలక్షీణమన్న మేవోపవేశయన్
సతృట్శ్వాసజ్వరచ్ఛర్దిదాహానాహప్రవాహికః ౧౪
అశ్మరీ శూనవృషణం బద్ధమూత్రం రుజార్దితమ్
మేహస్తృడ్దాహపిటికామాంసకోథాతిసారిణమ్ ౧౫
పిటికా మర్మహృత్పృష్ఠస్తనాంసగుదమూర్ద్ధగాః
పర్వపాదకరస్థా వా మన్దోత్సాహం ప్రమేహిణమ్ ౧౬
సర్వం చ మాంససఙ్కోథదాహతృష్ణామదజ్వరైః
విసర్పమర్మసంరోధహిధ్మాశ్వాసభ్రమక్లమైః ౧౭
గుల్మః పృథుపరీణాహో ఘనః కూర్మ ఇవోన్నతః
సిరానద్ధో జ్వరచ్ఛర్దిహిధ్మాధ్మానరుజాన్వితః ౧౮
కాసపీనసహృల్లాస శ్వాసాతీసారశోఫవాన్
విణ్మూత్రసఙ్గహశ్వాస శోఫహిధ్మాజ్వరభ్రమైః ౧౯
మూర్ఛాచ్ఛర్ద్యతిసారైశ్చ జఠరం హన్తి దుర్బలమ్
శూనాక్షం కుటిలోపస్థముపక్లిన్నతనుత్వచమ్ ౨౦
విరేచనహృతానాహమానహ్యన్తం పునః పునః
పాణ్డురోగః శ్వయథుమాన్ పీతాక్షినఖదర్శనమ్ ౨౧
తన్ద్రా దాహారుచిచ్ఛర్దిమూర్ఛాధ్మా నాతిసారవాన్
అనేకోపద్ర వయుతః పాదాభ్యాం ప్రసృతో నరమ్ ౨౨
నారీం శోఫో ముఖాద్ధన్తి కుక్షిగుహ్యాదుభావపి
రాజీచితః స్రవంశ్ఛర్దిజ్వరశ్వాసాతిసారిణమ్ ౨౩
జ్వరాతిసారౌ శోఫాన్తే శ్వయథుర్వా తయోః క్షయే

దుర్బలస్య విశేషేణ జాయన్తేఽన్తాయ దేహినః ౯౪
శ్వయథుర్యస్య పాదస్థః పరిస్రస్తే చ పిణ్డికే
సీదతః సక్థినీ చైవ తం భిషక్ పరివర్జయేత్ ౯౫
ఆననం హస్తపాదం చ విశేషాద్యస్య శుష్యతః
శూయేతే వా వినా దేహాత్స మాసాద్యాతి పఞ్చతామ్ ౯౬
విసర్పః కాసవైవర్ణ్యజ్వరమూర్చ్ఛాఙ్గభఙ్గవాన్
భ్రమాస్యశోషహృల్లాసదేహసాదాతిసారవాన్ ౯౭
కుష్ఠం విశీర్యమాణాఙ్గం రక్తనేత్రం హతస్వరమ్
మన్దాగ్నిం జన్తుభిర్జుష్టం హన్తి తృష్ణాతిసారిణమ్ ౯౮
వాయుః సుప్తత్వచం భుగ్నం కమ్పశోషరుజాతురమ్
వాతాస్రం మోహమూర్చ్ఛాయమదాస్వప్నజ్వరాన్వితమ్ ౯౯
శిరోగ్రహారుచిశ్వాస సఙ్కోచస్ఫోటకోథవత్
శిరోరోగా రుచిశ్వాసమోహవిడ్భేదతృడ్భ్రమైః ౧౦౦
ఘ్నన్తి సర్వామయాః క్షీణస్వరధాతుబలానలమ్
వాతవ్యాధిరపస్మారీ కుష్ఠీ రక్త్యుదరీ క్షయీ ౧౦౧
గుల్మీ మేహీ చ తాన్ క్షీణాన్ వికారేఽల్పేఽపి వర్జయేత్
బలమాంసక్షయస్తీవ్రో రోగవృద్ధిరరోచకః ౧౦౨
యస్యాతురస్య లక్ష్యన్తే త్రీన్ పక్షాన్న స జీవతి
వాతాష్ఠీలాఽతిసంవృద్ధా తిష్ఠన్తీ దారుణా హృది ౧౦౩
తృష్ణయా ను పరీతస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్
శైథిల్యం పిణ్డికే వాయుర్నీత్వా నాసాం చ జిహ్మతామ్ ౧౦౪
క్షీణస్యాయమ్య మన్యే వా సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్
నాభీగుదాన్తరం గత్వా వఙ్క్షణౌ వా సమాశ్రయన్ ౧౦౫
గృహీత్వా పాయుహృదయే క్షీణదేహస్య వా బలీ

మలాన్ బస్తిశిరో నాభిం విబద్ధ్య జనయన్ రుజమ్ ౧౦౬
కుర్వన్ వఙ్క్షణయోః శూలం తృష్ణాం భిన్నపురీషతామ్
శ్వాసం వా జనయన్ వాయుర్గృహీత్వా గుదవఙ్క్షణమ్ ౧౦౭
వితత్య పర్శుకాగ్రాణి గృహీత్వోరశ్చ మారుతః
స్తిమితస్యాతతాక్షస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్ ౧౦౮
సహసా జ్వరసన్తాపస్తృష్ణా మూర్చ్ఛా బలక్షయః
విశ్లేషణం చ సన్ధీనాం ముమూర్షోరుపజాయతే ౧౦౯
గోసర్గే వదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే భృశమ్
లేపజ్వరోపతప్తస్య దుర్లభం తస్య జీవితమ్ ౧౧౦
ప్రవాలగులికాభాసా యస్య గాత్రే మసూరికాః
ఉత్పద్యాశు విశ్యన్తి న చిరాత్స వినశ్యతి ౧౧౧
మసూరవిదలప్రఖ్యాస్తథా విద్రుమసన్నిభాః
అన్తర్వ్రక్త్రాః కిణాభాశ్చ విస్ఫోటా దేహనాశనాః ౧౧౨
కామలాఽక్ష్ణోర్ముఖం పూర్ణం శఙ్ఖయోర్ముక్తమాంసతా
సన్త్రాసశ్చోష్ణతాఽఙ్గే చ యస్య తం పరివర్జయేత్ ౧౧౩
అకస్మాదనుధావచ్చ విఘృష్టం త్వక్సమాశ్రయమ్
చిన్దనోశీరమదిరా కుణపధ్వాఙ్క్షగన్ధయః
శైవాలకుక్కుట శిఖాకుఙ్కుమాలమషీప్రభాః ౧
అన్తర్దాహా నిరూష్మాణః ప్రాణనాశకరా వ్రణాః
యో వాతజో న శూలాయ స్యాన్న దాహాయ పిత్తజః ౧౧౪
కఫజో న చ పూయాయ మర్మజశ్చ రుజే న యః
అచూర్ణశ్చూర్ణకీర్ణాభో యత్రాకస్మాచ్చ దృశ్యతే ౧౧౫
రూపం శక్తిధ్వజాదీనాం సర్వాంస్తాన్వర్జయేద్వ్రణాన్
విణ్మూత్రమారుతవహం కృమిణం చ భగన్దరమ్ ౧౧౬

ఘట్టయన్ జానునా జాను పాదావుద్యమ్య పాతయన్
యోఽపాస్యతి ముహుర్వ్క్త్రమాతురో న స జీవతి ౧౧౭
దన్తైశ్ఛిన్దన్నఖాగ్రాణి తైశ్చ కేశాంస్తృణాని చ
భూమిం కాష్ఠేన విలిఖన్ లోష్టం లోష్టేన తాడయన్ ౧౧౮
హృష్టరోమా సాన్ద్ర మూత్రః శుష్కకాసీ జ్వరీ చ యః
ముహుర్హసన్ ముహుఃక్ష్వేడన్ శయ్యాం పాదేన హన్తి యః ౧౧౯
ముహుశ్ఛిద్రా ణి విమృశన్నాతురో న స జీవతి
మృత్యవే సహసాఽతస్య తిలకవ్యఙ్గవిప్లవః ౧౨౦
ముఖే దన్తనఖే పుష్పం జఠరే వివిధాః సిరాః
ఊర్ధ్వశ్వాసం గతోష్మాణం శూలోపహతవఙ్క్షణమ్ ౧౨౧
శర్మ చానధిగచ్ఛన్తం బుద్ధిమాన్ పరివర్జయేత్
వికారా యస్య వర్ధన్తే ప్రకృతిః పరిహీయతే ౧౨౨
సహసా సహసా తస్య మృత్యుర్హరతి జీవితమ్
యముద్దిశ్యాతురం వైద్యః సమ్పాదయితుమౌషధమ్ ౧౨౩
యతమానో న శక్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితమ్
విజ్ఞాతం బహుశః సిద్ధం విధివచ్చావచారితమ్ ౧౨౪
న సిధ్యత్యౌషధం యస్య నాస్తి తస్య చికిత్సితమ్
భవేద్యస్యౌషధేఽన్నే వా కల్ప్యమానే విపర్యయః ౧౨౫
అకస్మాద్వర్ణగన్ధాదేః స్వస్థోఽపి న స జీవతి
నివాతే సేన్ధనం యస్య జ్యోతిశ్చాప్యుపశామ్యతి ౧౨౬
ఆతురస్య గృహే యస్య భిద్యన్తే వా పతన్తి వా
అతిమాత్రమమత్రాణి దుర్లభం తస్య జీవితమ్ ౧౨౭
యం నరం సహసా రోగో దుర్బలం పరిముఞ్చతి
సంశయప్రాప్తమాత్రేయో జీవితం తస్య మన్యతే ౧౨౮

కథయేన్న చ పృష్టోఽపి దుఃశ్రవం మరణం భిషక్
గతాసోర్బన్ధుమిత్రాణాం న చేచ్ఛేత్తం చికిత్సితుమ్ ౧౨౯
యమదూతపిశాచాద్యైర్యత్పరాసు రుపాస్యతే
ఘ్నద్భిరౌషధవీర్యాణి తస్మాత్తం పరివర్జయేత్ ౧౩౦
ఆయుర్వేదఫలం కృత్స్నం యదాయుర్జ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్
రిష్టజ్ఞానాదృతస్తస్మాత్సర్వదైవ భవేద్భిషక్ ౧౩౧
మరణం ప్రాణినాం దృష్టమాయుఃపుణ్యోభయక్షయాత్
తయోరప్యక్షయాద్దృష్టం విషమాపరిహారిణామ్ ౧౩౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం ద్వితీయే శారీరస్థానే వికృతివిజ్ఞానీయో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ౫

షష్ఠోఽధ్యాయః

అథాతో దూతాదివిజ్ఞానీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
పాఖణ్డాశ్రమవర్ణానాం సవర్ణాః కర్మసిద్ధయే
త ఏవ విపరీతాః స్యుర్దూతాః కర్మవిపత్తయే ౧
దీనం భీతం ద్రుతం త్రస్తం రూక్షామఙ్గలవాదినమ్
శస్త్రిణం దణ్డినం షణ్ఢం ముణ్డశ్మశ్రుజటాధరమ్ ౨
అమఙ్గలాహ్వయం క్రూరకర్మాణం మలినం స్త్రియమ్
అనేకం వ్యాధితం వ్యఙ్గం రక్తమాల్యానులేపనమ్ ౩
తైలపఙ్కాఙ్కితం జీర్ణవివర్ణార్ద్రైకవాససమ్
ఖరోష్ట్రమహిషారూఢం కాష్ఠలోష్టాదిమర్దినమ్ ౪
నానుగచ్ఛేద్భిషగ్దూతమాహ్వయన్తం చ దూరతః
అశస్తచిన్తావచనే నగ్నే ఛిన్దతి భిన్దతి ౫
జుహ్వనే పావకం పిణ్డాన్ పితృభ్యో నిర్వపత్యపి

సుప్తే ముక్తకచేఽభ్యక్తే రుదత్యప్రయతే తథా ౬
వైద్యే దూతా మనుష్యాణామాగచ్ఛన్తి ముమూర్షతామ్
వికార సామాన్య గుణే దేశే కాలేఽథవాభిషక్ ౭
దూతమభ్యాగతం దృష్ట్వా నాతురం తముపాచరేత్
స్పృశన్తో నాభినాసాస్యకేశరోమనఖద్విజాన్ ౮
గుహ్యపృష్ఠస్తనగ్రీవా జఠరానామికాఙ్గులద్యః
కార్పాసబుససీసాస్థి కపాలముశలోపలమ్ ౯
మార్జనీశూర్పచైలాన్త భస్మాఙ్గారదశాతుషాన్
రజ్జూపానత్తులాపాశమన్యద్వా భగ్నవిచ్యుతమ్ ౧౦
తత్పూర్వదర్శనే దూతా వ్యాహరన్తి మరిష్యతామ్
తథాఽధరాత్రే మధ్యాహ్నే సన్ధ్యయోః పర్వవాసరే ౧౧
షష్ఠీచతుర్థీనవమీరాహు కేతూదయాదిషు
భరణీకృత్తికాఽశ్లేషా పూర్వాఽఽద్రా పైత్ర్యనైరృతే ౧౨
యస్మింశ్చ దూతే బ్రువతి వాక్యమాతురసంశ్రయమ్
పశ్యేన్నిమిత్తమశుభం తం చ నానువ్రజేద్భిషక్ ౧౩
తద్యథా వికలః ప్రేతః ప్రేతాలఙ్కార ఏవ వా
ఛిన్నం దగ్ధం వినష్టం వా తద్వాదీని వచాంసి వా ౧౪
రసో వా కటుకస్తీవ్రో గన్ధో వా కౌణపో మహాన్
స్పర్శో వా విపులః క్రూరో యద్వాఽన్యదపి తాదృశమ్ ౧౫
తత్సర్వమభితో వాక్యం వాక్యకాలేఽథవా పునః
దూతమభ్యాగతం దృష్ట్వా నాతురం తముపాచరేత్ ౧౬
హాహాక్రన్దితముత్క్రుష్టమాక్రుష్టం స్ఖలనం క్షుతమ్
వస్త్రాతపత్రపాదత్రవ్యసనం వ్యసనీక్షణమ్ ౧౭
చైత్యధ్వజానాం పాత్రాణాం పూర్ణానాం చ నిమజ్జనమ్

హతానిష్టప్రవాదాశ్చ దూషణం భస్మపాంసుభిః ౧౮
పథఃచ్ఛేదోఽహిమార్జార గోధాసరఠవానరైః
దీప్తాం ప్రతి దిశం వాచః క్రూరాణాం మృగపక్షిణామ్ ౧౯
కృష్ణధాన్యగుడోదశ్విల్లవణా సవచర్మణామ్
సర్పాణాం వసాతైలతృణపఙ్కేన్ధనస్య చ ౨౦
క్లీబక్రూరశ్వపాకానాం జాలవాగురయోరపి
ఛర్దితస్య పురీషస్య పూతిదుర్దర్శనస్య చ ౨౧
నిఃసారస్య వ్యవాయస్య కార్పాసాదేరరేరపి
శయనాసనయానానాముత్తానానాం తు దర్శనమ్ ౨౨
న్యుబ్జానామితరేషాం చ పాత్రాదీనామశోభనమ్
పుంసంజ్ఞాః పక్షిణో వామాః స్త్రీసంజ్ఞా దక్షిణాః శుభాః ౨౩
ప్రదక్షిణం ఖగమృగా యాన్తో నైవం శ్వజమ్బుకాః
అయుగ్మాశ్చ మృగాః శస్తాః శస్తా నిత్యం చ దర్శనే ౨౪
చాషభాసభరద్వాజ నకులచ్ఛాగబర్హిణః
అశుభం సర్వథోలూకబిడాలసరతేక్షణమ్ ౨౫
ప్రశస్తాః కీర్తనే కోలగోధాహిశశజాహకాః
న దర్శనే న విరుతే వానరర్క్షావతోఽన్యథా ౨౬
ధనురైన్ద్రం చ లాలాటమశుభం శుభమన్యతః
అగ్నిపూర్ణాని పాత్రాణి భిన్నాని విశిఖాని చ ౨౭
దధ్యక్షతాది నిర్గచ్ఛద్వక్ష్యమాణం చ మఙ్గలమ్
వైద్యో మరిష్యతాం వేశ్మ ప్రవిశన్నేవ పశ్యతి ౨౮
దూతాద్యసాధు దృష్ట్వైవం త్యజేదార్తమతోఽన్యథా
కరుణాశుద్ధసన్తానో యత్నతస్తముపాచరేత్ ౨౯
దధ్యక్షతేక్షునిష్పావప్రియఙ్గు మధుసర్పిషామ్

యావకాఞ్జనభృఙ్గారఘణ్టాదీప సరోరుహామ్ ३०
దూర్వార్ద్ర మత్స్యమాంసానాం లాజానాం ఫలభక్షయోః
రత్నేభపూర్ణకుమ్భానాం కన్యాయాః స్యన్దనస్య చ ३१
నరస్య వర్ధమానస్య దేవతానాం నృపస్య చ
శుక్లానాం సుమనోవాలచామరామ్బరవాజినామ్ ३२
శఙ్ఖసాధుద్విజోష్ణీషతోరణస్వస్తికస్య చ
భూమేః సముద్ధతాయాశ్చ వహ్నేః ప్రజ్వలితస్య చ ३३
మనోజ్ఞస్యాన్నపానస్య పూర్ణస్య శకటస్య చ
నృభిర్ధేన్వాః సవత్సాయా వడవాయాః స్త్రియా అపి ३४
జీవఞ్జీవకసారఙ్గ సారసప్రియవాదినామ్
హంసానాం శతపత్రాణాం బద్ధస్యైకపశోస్తథా ३५
రుచకాదర్శసిద్ధార్థరోచనానాం చ దర్శనమ్
గన్ధః సుసురభిర్వర్ణః సుశుక్లో మధురో రసః ३६
గోపతేరనుకూలస్య స్వనస్తద్వ్ధవామపి
మృగపక్షినరాణాం చ శోభినాం శోభనా గిరః ३७
ఛత్రధ్వజపతా కానాముత్క్షేపణమభిష్టుతిః
భేరీమృదఙ్గశఙ్ఖానాం శబ్దాః పుణ్యాహనిఃస్వనాః३८
వేదాధ్యయనశబ్దాశ్చ సుఖో వాయుః ప్రదక్షిణః
పథి వేశ్మప్రవేశే చ విద్యాదారోగ్యలక్షణమ్ ३९
ఇత్యుక్తం దూతశకునం స్వప్నానూర్ధ్వం ప్రచక్షతే
స్వప్నే మద్యం సహ ప్రేతైర్యః పిబన్ కృష్యతే శునా ४०
స మర్త్యో మృత్యునా శీఘ్రం జ్వరరూపేణ నీయతే
రక్తమాల్యవపుర్వస్త్రో యో హసన్ హ్రియతే స్త్రియా ४१
సోఽస్రపిత్తేన మహిషశ్వవరాహోష్ట్రగర్దభైః

యః ప్రయాతి దిశం యామ్యాం మరణం తస్య యక్ష్మణా ౪౨
లతా కణ్టకినీ వంశస్తాలో వా హృది జాయతే
యస్య తస్యాశు గుల్మేన యస్య వహ్నిమనర్చిషమ్ ౪౩
జుహ్వతో ఘృతసిక్తస్య నగ్నస్యోరసి జాయతే
పద్మం స నశ్యేత్కుష్ఠేన చణ్డాలైః సహ యః పిబేత్ ౪౪
స్నేహం బహువిధం స్వప్నే స ప్రమేహేణ నశ్యతి
ఉన్మాదేన జలే మజ్జేద్యో నృత్యన్ రాక్షసైః సహ ౪౫
అపస్మారేణ యో మర్త్యో నృత్యన్ ప్రేతేన నీయతే
యానం ఖరోష్ట్రమార్జారకపిశార్దూలసూకరైః ౪౬
యస్య ప్రేతైః శృగాలైర్వా స మృత్యోర్వర్తతే ముఖే
అపూపశష్కులీర్జగ్ధ్వా విబుద్ధస్తద్విధం వమన్ ౪౭
న జీవత్యక్షిరోగాయ సుర్యేన్దుగ్రహణేక్షణమ్
సూర్యాచన్ద్ర మసోః పాతదర్శనం దృగ్వినాశనమ్ ౪౮
మూర్ధ్ని వంశలతాదీనాం సమ్భవో వయసాం తథా
నిలయో ముణ్డతా కాకగృధ్రాద్యైః పరివారణమ్ ౪౯
తథా ప్రేతపిశాచస్త్రీద్ర విడాన్ధగవాశనైః
సఙ్గో వేత్రలతావంశతృణకణ్టకసఙ్కటే ౫౦
శ్వభ్రశ్మశానశయనం పతనం పాంసుభస్మనోః
మజ్జనం జలపఙ్కాదౌ శీఘ్రేణ స్రోతసా హృతిః ౫౧
నృత్యవాదిత్రగీతాని రక్తస్రగ్వస్త్రధారణమ్
వయోఙ్గవృద్ధిరభ్యఙ్గో వివాహః శ్మశ్రుకర్మ చ ౫౨
పక్వాన్నస్నేహమద్యాశః ప్రచ్ఛర్దనవిరేచనే
హిరణ్యలోహయోర్లాభః కలిర్బన్ధపరాజయౌ ౫౩
ఉపానద్యుగనాశశ్చ ప్రపాతః పాదచర్మణోః

హర్షో భృశం ప్రకుపితైః పితృభిశ్చావభర్త్సనమ్ ౫౪
ప్రదీపగ్రహనక్షత్ర దన్తదైవతచక్షుషామ్
పతనం వా వినాశో వా భేదనం పర్వతస్య చ ౫౫
కాననే రక్తకుసుమే పాపకర్మనివేశనే
చితాన్ధకారసమ్బాధే జనన్యాం చ ప్రవేశనమ్ ౫౬
పాతః ప్రాసాదశైలాదేర్మత్స్యేన గ్రసనం తథా
కాషాయిణామసౌమ్యానాం నగ్నానాం దణ్డధారిణామ్ ౫౭
రక్తాక్షాణాం చ కృష్ణానాం దర్శనం జాతు నేష్యతే
కృష్ణా పాపాననాచారా దీర్ఘకేశనఖస్తనీ ౫౮
విరాగమాల్యవసనా స్వప్నే కాలనిశా మతా
మనోవహానాం పూర్ణత్వాత్స్రోతసాం ప్రబలైర్మలైః ౫౯
దృశ్యన్తే దారుణాః స్వప్నా రోగీ యైర్యాతి పఞ్చతామ్
అరోగః సంశయం ప్రాప్య కశ్చిదేవ విముచ్యతే ౬౦
దృష్టః శ్రుతోఽనుభూతశ్చ ప్రార్థితః కల్పితస్తథా
భావికో దోషజశ్చేతి స్వప్నః సప్తవిధో మతః ౬౧
తేష్వాద్యా నిష్ఫలాః పఞ్చ యథాస్వప్రకృతిర్దివా
విస్మృతో దీర్ఘహ్రస్వోఽతి పూర్వరాత్రే చిరాత్ఫలమ్ ౬౨
దృష్టః కరోతి తుచ్ఛం చ గోసర్గే తదహర్మహత్
నిద్ర యా వాఽనుపహతః ప్రతీపైర్వచనైస్తథా ౬౩
యాతి పాపోఽల్పఫలతాం దానహోమజపాదిభిః
అకల్యాణమపి స్వప్నం దృష్ట్వా తత్రైవ యః పునః ౬౪
పశ్యేత్సౌమ్యం శుభం తస్య శుభమేవ ఫలం భవేత్
దేవాన్ ద్విజాన్ గోవృషభాన్ జీవతః సుహృదో నృపాన్ ౬౫
సాధూన్ యశస్వినో వహ్నిమిద్ధం స్వచ్ఛాన్ జలాశయాన్

కన్యాః కుమారకాన్ గౌరాన్ శుక్లవస్త్రాన్సుతేజసః ౬౬

నరాశనం దీప్తతనుం సమన్తాద్రుధిరోక్షితమ్

యఃపశ్యేల్లభతే యో వా ఛత్రాదర్శవిషామిషమ్ ౬౭

శుక్లాః సుమనసో వస్త్రమమేధ్యాలేపనం ఫలమ్

శైలప్రాసాదసఫలవృక్షసింహనరద్విపాన్ ౬౮

ఆరోహేద్గోశ్వయానం చ తరేన్నదహ్రదోదధీన్

పూర్వోత్తరేణ గమనమగమ్యాగమనం మృతమ్ ౬౯

సమ్బాధాన్నిఃసృతిర్దేవైః పితృభిశ్చాభినన్దనమ్

రోదనం పతితోత్థానం ద్విషతాం చావమర్దనమ్ ౭౦

యస్య స్యాదాయురారోగ్యం విత్తం బహు చ సోఽశ్నుతే

మఙ్గలాచారసమ్పన్నః పరివారస్తథాఽతురః ౭౧

శ్రద్దధానోఽనుకూలశ్చ ప్రభూతద్ర వ్యసఙ్గహః

సత్త్వలక్షణసంయోగో భక్తిర్వైద్యద్విజాతిషు ౭౨

చికిత్సాయామనిర్వేదస్తదారోగ్యస్య లక్షణమ్

ఇత్యత్ర జన్మమరణం యతః సమ్యగుదాహృతమ్ ౭౩

శరీరస్య తతః స్థానం శారీరమిదముచ్యతే ౭౩ ౧౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం ద్వితీయే శారీరస్థానే దూతాదివిజ్ఞానీయో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ౬

సమాప్తం చేదం ద్వితీయం శారీరస్థానమ్

చికిత్సస్థానమ్

శ్రీమద్వాగ్భటవిరచితే

అష్టాఙ్గహృదయే చికిత్సితస్థానమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

అథాతో జ్వరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఆమాశయస్థో హత్వాఽగ్నిం సామో మార్గాన్ పిధాయ యత్
విదధాతి జ్వరం దోషస్తస్మాత్కుర్వీత లఙ్ఘనమ్ ౧
ప్రాగ్రూపేషు జ్వరాదౌ వా బలం యత్నేన పాలయన్
బలాధిష్ఠానమారోగ్యమారోగ్యార్థః క్రియాక్రమః ౨
లఙ్ఘనైః క్షపితే దోషే దీప్తేఽగ్నౌ లాఘవే సతి
స్వాస్థ్యం క్షుత్తృడ్ రుచిః పక్తిర్బలమోజశ్చ జాయతే ౩
తత్రోత్కృష్టే సముత్క్లిష్టే కఫప్రాయే చలే మలే
సహృల్లాసప్రసేకాన్నద్వేషకాస విషూచికే ౪
సద్యోభుక్తస్య సఞ్జాతే జ్వరే సామే విశేషతః
వమనం వమనార్హస్య శస్తం కుర్యాత్తదన్యథా ౫
శ్వాసాతీసారసమ్మోహ హృద్రో గవిషమజ్వరాన్
పిప్పలీభిర్యుతాన్ గాలాన్ కలిఙ్గైర్మధుకేన వా ౬
ఉష్ణామ్బునా సమధునా పిబేత్సలవణేన వా
పటోలనిమ్బకర్కోటవేత్రపత్రోదకేన వా ౭
తర్పణేన రసేనేక్షోర్మద్యైః కల్పోదితాని వా
వమనాని ప్రయుఞ్జీత బలకాలవిభాగవిత్ ౮
కృతేఽకృతే వా వమనే జ్వరీ కుర్యాద్విశోషణమ్
దోషాణాం సముదీర్ణానాం పాచనాయ శమాయ చ ౯
దోషేణ భస్మనేవాగ్నౌ ఛన్నేఽన్న న విపచ్యతే
తస్మాదాదోషపచనాజ్జ్వరితానుపవాసయేత్ ౧౦
తృష్ణగల్పాల్పముష్ణామ్బు పిబేద్వాతకఫజ్వరే
తత్కఫం విలయం నీత్వా తృష్ణామాశు నివర్తయేత్ ౧౧
ఉదీర్య చాగ్నిం స్రోతాంసి మృదూకృత్య విశోధయేత్

లీనపిత్తానిలస్వేదశకృన్మూత్రాను లోమనమ్ ౧౨
నిద్రా జాడ్యారుచిహరం ప్రాణానామవలమ్బనమ్
విపరీతమతః శీతం దోషసఙ్ఘాతవర్ద్ధనమ్ ౧౩
ఉష్ణమేవంగుణత్వేఽపి యుఞ్జ్యాన్నైకాన్తపిత్తలే
ఉద్రి క్తపిత్తే దవథుదాహమోహాతిసారిణి ౧౪
విషమద్యోత్థితే గ్రీష్మే క్షతక్షీణేఽస్రపిత్తిని
ఘనచన్దనశుణ్ఠ్యమ్బుపర్పటోశీరసాధితమ్ ౧౫
శీతం తేభ్యో హితం తోయం పాచనం తృడ్జ్వరాపహమ్
ఊష్మా పిత్తాదృతే నాస్తి జ్వరో నాస్త్యూష్మణా వినా ౧౬
తస్మాత్పిత్తవిరుద్ధాని త్యజేత్ పిత్తాధికేఽధికమ్
స్నానాభ్యఙ్గప్రదేహాంశ్చ పరిశేషం చ లఙ్ఘనమ్ ౧౭
అజీర్ణ ఇవ శూలఘ్నం సామే తీవ్రరుజి జ్వరే
న పిబేదౌషధం తద్ధి భూయ ఏవామమావహేత్ ౧౮
ఆమాభిభూతకోష్ఠస్య క్షీరం విషమహేరివ
సోదర్దపీనసశ్వాసే జఙ్ఘాపర్వాస్థిశూలిని ౧౯
వాతశ్లేష్మాత్మకే స్వేదః ప్రశస్తః స ప్రవర్తయేత్
స్వేదమూత్రశకృద్వాతాన్ కుర్యాదగ్నేశ్చ పాటవమ్ ౨౦
స్నేహోక్తమాచారవిధిం సర్వశశ్చానుపాలయేత్
లఙ్ఘనం స్వేదనం కాలో యవాగ్వస్తిక్తకో రసః ౨౧
మలానాం పాచనాని స్యుర్యథావస్థం క్రమేణ వా
శుద్ధవాతక్షయాగన్తుజీర్ణజ్వరిషు లఙ్ఘనమ్ ౨౨
నేష్యతే తేషు హి హితం శమనం యన్న కర్శనమ్
తత్ర సామజ్వరాకృత్యా జానీయాదవిశోషితమ్ ౨౩
ద్వివిధోపక్రమజ్ఞానమవేక్షేత చ లఙ్ఘనే

యుక్తం లఙ్ఘితలిఙ్గైస్తు తం పేయాభిరుపాచరేత్ ౨౪
యథాస్వౌషధసిద్ధాభిర్మణ్డ పూర్వాభిరాదితః
షడహం వా మృదుత్వం వా జ్వరో యావదవాప్నుయాత్ ౨౫
తస్యాగ్నిర్దీప్యతే తాభిః సమిద్భిరివ పావకః
ప్రాగ్లాజపేయాం సుజరాం సశుణ్ఠీధాన్యపిప్పలీమ్ ౨౬
ససైన్ధవాం తథాఽమ్లార్థీ తాం పిబేత్సహదాడిమామ్
సృష్టవిడ్ బహుపిత్తో వా సశుణ్ఠీమాక్షికాం హిమామ్ ౨౭
బస్తిపార్శ్వశిరఃశూలీ వ్యాఘ్రీగోక్షురసాధితామ్
పృశ్నిపర్ణీబలాబిల్వనాగరోత్పలధాన్యకైః ౨౮
సిద్ధాం జ్వరాతిసార్యమ్లాం పేయాం దీపనపాచనీమ్
హ్రస్వేన పఞ్చమూలేన హిక్కారుక్శ్వాసకాసవాన్ ౨౯
పఞ్చమూలేన మహతా కఫార్తో యవసాధితామ్
విబద్ధవర్చాః సయవాం పిప్పల్యామలకైః కృతామ్ ౩౦
యవాగూం సర్పిషా భృష్టాం మలదోషానులోమనీమ్
చవికాపిప్పలీమూల ద్రా క్షామలకనాగరైః ౩౧
కోష్ఠే విబద్ధే సరుజి పిబేత్తు పరికర్తిని
కోలవృక్షామ్లకలశీధావనీశ్రీఫలైః కృతామ్ ౩౨
అస్వేదనిద్ర స్తృష్ణార్తః సితామలకనాగరైః
సితాబదరమృద్వీకాసారివాముస్తచన్దనైః ౩౩
తృష్ణాచ్ఛర్దిపరీదాహజ్వరఘ్నీం క్షౌద్ర సంయుతామ్
కుర్యాత్పేయౌషధైరేవ రసయూషాదికానపి ౩౪
మద్యోద్భవే మద్యనిత్యే పిత్తస్థానగతే కఫే
గ్రీష్మే తయోర్వాఽధికయోస్తృట్ఛర్దిర్దాహపీడితే ౩౫
ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తే రక్తే చ పేయాం నేచ్ఛన్తి తేషు తు

జ్వరాపహైః ఫలరసైరద్భిర్వా లాజతర్పణాన్ ౩౬
పిబేత్సశర్కరాక్షౌద్రాన్ తతో జీర్ణే తు తర్పణే
యవాగ్వాం వౌదనం క్షుద్వానశ్నీయాద్భృష్టతణ్డులమ్ ౩౭
దకలావణికైర్యూషై రసైర్వా ముద్గలావజైః
ఇత్యయం షడహో నేయో బలం దోషం చ రక్షతా ౩౮
తతః పక్వేషు దోషేషు లఙ్ఘనాద్యైః ప్రశస్యతే
కషాయో దోషశేషస్య పాచనః శమనోఽథవా ౩౯
తిక్తః పిత్తే విశేషేణ ప్రయోజ్యః కటుకః కఫే
పిత్తశ్లేష్మహరత్వేఽపి కషాయః స న శస్యతే ౪౦
నవజ్వరే మలస్తమ్భాత్కషాయో విషమజ్వరమ్
కురుతేఽరుచిహృల్లాసహిధ్మాధ్మానాదికానపి ౪౧
సప్తాహాదౌషధం కేచిదాహురన్యే దశాహతః
కేచిల్లఘ్వన్నభుక్తస్య యోజ్యమామోల్బణే న తు ౪౨
తీవ్రజ్వరపరీతస్య దోషవేగోదయే యతః
దోషేఽథవాఽతినిచితే తన్ద్రా స్తైమిత్యకారిణి ౪౩
అపచ్యమానం భైషజ్యం భూయో జ్వలయతి జ్వరమ్
మృదుర్జ్వరో లఘుర్దేహశ్చలితాశ్చ మలా యదా ౪౪
అచిరజ్వరితస్యాపి భేషజం యోజయేత్తదా
ముస్తయా పర్పటం యుక్తం శుణ్ఠ్యా దుఃస్పర్శయాఽపి వా ౪౫
పాక్యం శీతకషాయం వా పాఠోశీరం సవాలకమ్
పిబేత్తద్వచ్చ భూనిమ్బగుడూచీముస్తనాగరమ్ ౪౬
యథాయోగమిమే యోజ్యాః కషాయా దోషపాచనాః
జ్వరారోచకతృష్ణాస్యవైరస్యాపక్తినాశనాః ౪౭
కలిఙ్గకాః పటోలస్య పత్రం కటుకరోహిణీ ౪౮

పటోలం సారివా ముస్తా పాఠా కటుకరోహిణీ
పటోలనిమ్బత్రిఫలా మృద్వీకాముస్తవత్సకాః ౪౯
కిరాతతిక్తమమృతా చన్దనం విశ్వభేషజమ్
ధాత్రీముస్తామృతాక్షౌద్ర మర్ధ శ్లోకసమాపనాః ౫౦
పఞ్చైతే సన్తతాదీనాం పఞ్చానాం శమనా మతాః
దురాలభామృతాముస్తానాగరం వాతజే జ్వరే ౫౧
అథవా పిప్పలీమూలగుడూచీవిశ్వభేషజమ్
కనీయః పఞ్చమూలం చ పిత్తే శక్రయవాఘనమ్ ౫౨
కటుకా చేతి సక్షౌద్రం ముస్తాపర్పటకం తథా
సధన్వయాసభూనిమ్బం వత్సకాద్యో గణః కఫే ౫౩
అథవా వృషగాఙ్గేయీశృఙ్గవేరదురాలభాః
రుగ్విబన్ధానిలశ్లేష్మయుక్తే దీపనపాచనమ్ ౫౪
అభయాపిప్పలీ మూలశమ్యాకకటుకాఘనమ్
ద్రా క్షామధూకమధు కరోధ్రకాశ్మర్యసారివాః ౫౫
ముస్తామలకహ్రీబేరపద్మ కేసరపద్మకమ్
మృణాలచన్దనోశీర నీలోత్పలపరూషకమ్ ౫౬
ఫాణ్టో హిమో వా ద్రా క్షాదిర్జాతీకుసుమవాసితః
యుక్తో మధుసితాలాజైర్జయత్యనిలపిత్తజమ్ ౫౭
జ్వరం మదాత్యయం ఛర్దిం మూర్చ్ఛాం దాహం శ్రమం భ్రమమ్
ఊర్ధ్వగం రక్తపిత్తం చ పిపాసాం కామలామపి ౫౮
పాచయేత్కటుకాం పిష్ట్వా కర్ప రేఽభినవే శుచౌ
నిష్పీడితో ఘృతయుతస్తద్ర సో జ్వరదాహజిత్ ౫౯
కఫవాతే వచాతిక్తాపాఠారగ్వధవత్సకాః
పిప్పలీచూర్ణయుక్తో వా క్వాథశ్ఛిన్నోద్భవోద్భవః ౬౦

వ్యాఘ్రీశుణ్ఠ్యమృతాక్వాథః పిప్పలీచూర్ణసంయుతః
వాతశ్లేష్మజ్వర శ్వాసకాసపీనసశూలజిత్ ౬౧
పథ్యాకుస్తుమ్బురీముస్తా శుణ్ఠీకట్తృణపర్పటమ్
సకట్ఫలవచాభార్గీదేవాహ్వం మధుహిఙ్గుమత్ ౬౨
కఫవాతజ్వరష్ఠీవకుక్షి హృత్పార్శ్వవేదనాః
కణ్ఠామయాస్యశ్వయథు కాసశ్వాసాన్నియచ్ఛతి ౬౩
ఆరగ్వధాదిః సక్షౌద్రః కఫపిత్తజ్వరం జయేత్
తథా తిక్తావృషోశీరత్రాయన్తీత్రిఫలామృతాః ౬౪
పటోలాతివిషానిమ్బ మూర్వాధన్వయవాసకాః
సన్నిపాతజ్వరే వ్యాఘ్రీదేవదారునిశాఘనమ్ ౬౫
పటోలపత్రనిమ్బత్వక్త్రిఫలా కటుకాయుతమ్
నాగరం పౌష్కరం మూలం గుడూచీ కణ్టకారికా ౬౬
సకాసశ్వాసపార్శ్వార్తౌ వాతశ్లేష్మోత్తరే జ్వరే
మధూకపుష్పమృద్వీకాత్రాయమాణా పరూషకమ్ ౬౭
సోశీరతిక్తాత్రిఫలాకాశ్మర్యం కల్పయేద్ధిమమ్
కషాయం తం పిబన్ కాలే జ్వరాన్ సర్వానపోహతి ౬౮
జాత్యామలకముస్తాని తద్వద్ధన్వయవాసకమ్
బద్ధవిట్ కటుకాద్రా క్షాత్రాయన్తీత్రిఫలాగుడమ్ ౬౯
జీర్ణౌషధోఽన్న పేయాద్యమాచరేత్ శ్లేష్మవాన్న తు
పేయా కఫం వర్ధయతి పఙ్కం పాంసుషు వృష్టివత్ ౭౦
శ్లేష్మాభిష్యణ్ణదేహానామతః ప్రాగపి యోజయేత్
యూషాన్ కులత్థచణకకలాయాదికృతాన్ లఘూన్ ౭౧
రూక్షాంస్తిక్తరసోపేతాన్ హృద్యాన్ రుచికరాన్ పటూన్
రక్తాద్యాః శాలయో జీర్ణాః షష్టికాశ్చ జ్వరే హితాః ౭౨

శ్లేష్మోత్తరే వీతతుషాస్తథా వాటీకృతా యవాః
ఓదనస్తైః స్రుతో ద్విస్త్రిః ప్రయోక్తవ్యో యథాయథమ్ ౭౩
దోషదూష్యాదిబలతో జ్వరఘ్నక్వాథసాధితః
ముద్గాద్యైర్లఘుభిర్యూషాః కులత్థైశ్చ జ్వరాపహాః ౭౪
కారవేల్లకకర్కోటబాల మూలకపర్పటైః
వార్తాకనిమ్బకుసుమపటోల ఫలపల్లవైః ౭౫
అత్యన్తలఘుభిర్మాంసైర్జాఙ్గలైశ్చ హితా రసాః
వ్యాఘ్రీపరూషతర్కారీద్రా క్షామలకదాడిమైః ౭౬
సంస్కృతాః పిప్పలీశుణ్ఠీధాన్యజీరకసైన్ధవైః
సితామధుభ్యాం ప్రాయేణ సంయుతా వా కృతాకృతాః ౭౭
అనమ్లతక్రసిద్ధాని రుచ్యాని వ్యఞ్జనాని చ
అచ్ఛాన్యనలసమ్పన్నాన్యనుపానేఽపి యోజయేత్ ౭౮
తాని క్వథితశీతం చ వారి మద్యం చ సాత్మ్యతః
సజ్వరం జ్వరముక్తం వా దినాన్తే భోజయేల్లఘు ౭౯
శ్లేష్మక్షయవివృద్ధోష్మా బలవాననలస్తదా
యథోచితేఽథవా కాలే దేశసాత్మ్యానురోధతః ౮౦
ప్రాగల్పవహ్నిర్భుఞ్జానో న హ్యజీర్ణేన పీడ్యతే
కషాయపానపథ్యాన్నైర్దశాహ ఇతి లఙ్ఘితే ౮౧
సర్పిర్దద్యాత్కఫే మన్దే వాతపిత్తోత్తరే జ్వరే
పక్వేషు దోషేష్వమృతం తద్విషోపమమన్యథా ౮౨
దశాహే స్యాదతీతేఽపి జ్వరోపద్ర వవృద్ధికృత్
లఙ్ఘనాదిక్రమం తత్ర కుర్యాదాకఫసఙ్క్షయాత్ ౮౩
దేహధాత్వబలత్వాచ్చ జ్వరో జీర్ణోఽనువర్తతే
రూక్షం హి తేజో జ్వరకృత్తేజసా రూక్షితస్య చ ౮౪

వమనస్వేదకాలామ్బు కషాయలఘుభోజనైః
యః స్యాదతిబలో ధాతుః సహచారీ సదాగతిః ౮౫
తస్య సంశమనం సర్పిర్దీప్తస్యేవామ్బు వేశ్మనః
వాతపిత్తజితామగ్ర్యం సంస్కారం చానురుధ్యతే ౮౬
సుతరాం తద్ధ్యో దద్యాద్యథాస్వౌషధసాధితమ్
విపరీతం జ్వరోష్మాణం జయేత్పిత్తం చ శైత్యతః ౮౭
స్నేహాద్వాతం ఘృతం తుల్యం యోగసంస్కారతః కఫమ్
పూర్వే కషాయాః సఘృతాః సర్వే యోజ్యా యథామలమ్ ౮౮
త్రిఫలాపిచుమన్దత్వఙ్మధుకం బృహతీద్వయమ్
సమసూరదలం క్వాథః సఘృతో జ్వరకాసహా ౮౯
పిప్పలీన్ద్ర యవధావనితిక్తా సారివామలకతామలకీభిః
బిల్వముస్తహిమపాలనిసేవ్యైర్ద్రాక్షయాఽతివిషయా స్థిరయా చ ౯౦
ఘృతమాశు నిహన్తి సాధితం జ్వరమగ్నిం విషమం హలీమకమ్
అరుచిం భృశతాపమంసయోర్వమథుం పార్శ్వశిరోరుజం క్షయమ్ ౯౧
తైల్వకం పవనజన్మని జ్వరే యోజయేత్త్రివృతయా వియోజితమ్
తిక్తకం వృషఘృతం చ పైత్తికే యచ్చ పాలనికయా శృతం హవిః ౯౨
విడఙ్గసౌవర్చలచవ్యపాఠావ్యోషాగ్నిసిన్ధూద్భవయావశూకైః
పలాంశకైః క్షీరసమం ఘృతస్యప్రస్థం పచేజ్జీర్ణకఫజ్వరఘ్నమ్ ౯౩
గుడూచ్యా రసకల్కాభ్యాం త్రిఫలాయా వృషస్య చ
మృద్వీకాయా బలాయాశ్చ స్నేహాః సిద్ధా జ్వరచ్ఛిదః ౯౪
జీర్ణే ఘృతే చ భుఞ్జీత మృదుమాంసరసౌదనమ్
బలం హ్యలం దోషహరం పరం తచ్చ బలప్రదమ్ ౯౫
కఫపిత్తహరా ముద్గకారవేల్లాదిజా రసాః
ప్రాయేణ తస్మాన్న హితా జీర్ణే వాతోత్తరే జ్వరే ౯౬

శూలోదావర్తవిష్టమ్భజననా జ్వరవర్ధనాః
న శామ్యత్యేవమపి చేజ్జ్వరః కుర్వీత శోధనమ్ ౯౭
శోధనార్థస్య వమనం ప్రాగుక్తం తస్య యోజయేత్
ఆమాశయగతే దోషే బలినః పాలయన్బలమ్ ౯౮
పక్వే తు శిథిలే దోషే జ్వరే వా విషమద్యజే
మోదకం త్రిఫలాశ్యామాత్రివృత్పిప్పలికేసరైః ౯౯
ససితామధుభిర్దద్యాద్వ్యోషాద్యం వా విరేచనమ్
లిహ్యాద్వా త్రైవృతం చూర్ణం సంయుక్తం మధుసర్పిషా
ద్రాక్షాధాత్రీరసం తద్వత్సద్రాక్షాం వా హరీతకీమ్ ౧౦౦
ఆరగ్వధం వా పయసా మృద్వీకానాం రసేన వా
త్రిఫలాం త్రాయమాణాం వా పయసా జ్వరితః పిబేత్ ౧౦౧
విరిక్తానాం చ సంసర్గీ మణ్డపూర్వా యథాక్రమమ్
చ్యవమానం జ్వరోత్క్లిష్టముపేక్షేత మలం సదా ౧౦౨
పక్వోఽపి హి వికుర్వీత దోషః కోష్ఠే కృతాస్పదః
అతిప్రవర్తమానం వా పాచయన్ సఙ్గ్రహం నయేత్ ౧౦౩
ఆమసఙ్గ్రహణే దోషా దోషోపక్రమ ఈరితాః
పాయయేద్దోషహరణం మోహాదామజ్వరే తు యః ౧౦౪
ప్రసుప్తం కృష్ణసర్పం స కరాగ్రేణ పరామృశేత్
జ్వరక్షీణస్య న హితం వమనం న విరేచనమ్ ౧౦౫
కామం తు పయసా తస్య నిరూహైర్వా హరేన్మలాన్
క్షీరోచితస్య ప్రక్షీణశ్లేష్మణో దాహతృడ్వతః ౧౦౬
క్షీరం పిత్తానిలార్తస్య పథ్యమప్యతిసారిణః
తద్వపుర్లఙ్ఘనోత్తప్తం ప్లుష్టం వనమివాగ్నినా ౧౦౭
దివ్యామ్బు జీవయేత్తస్య జ్వరం చాశు నియచ్ఛతి

సంస్కృతం శీతముష్ణం వా తస్మాద్ధారోష్ణమేవ వా ౧౦౮
విభజ్య కాలే యుఞ్జీత జ్వరిణం హన్త్యతోఽన్యథా
పయః సశుణ్ఠీఖర్జూరమృద్వీకాశర్కరాఘృతమ్ ౧౦౯
శృతశీతం మధుయుతం తృడ్దాహజ్వరనాశనమ్
తద్వద్ ద్రాక్షాబలాయష్టీసారివాకణచన్దనైః ౧౧౦
చతుర్గుణేనామ్భసా వా పిప్పల్యా వా శృతం పిబేత్
కాసాచ్ఛ్వాసాచ్ఛిరఃశూలాత్పార్శ్వశూలాచ్చిరజ్వరాత్ ౧౧౧
ముచ్యతే జ్వరితః పీత్వా పఞ్చమూలీశృతం పయః
శృతమేరణ్డమూలేన బాలబిల్వేన వా జ్వరాత్ ౧౧౨
ధారోష్ణం వా పయః పీత్వా విబద్ధానిలవర్చసః
సరక్తపిచ్ఛాతిసృతేః సతృట్శూలప్రవాహికాత్ ౧౧౩
సిద్ధం శుణ్ఠీబలావ్యాఘ్రీగోకణ్టకగుడైః పయః
శోఫమూత్రశకృద్వాతవిబన్ధజ్వరకాసజిత్ ౧౧౪
వృశ్చీవబిల్వవర్షాభూసాధితం జ్వరశోఫనుత్
శింశిపాసారసిద్ధం చ క్షీరమాశు జ్వరాపహమ్ ౧౧౫
నిరూహస్తు బలం వహ్నిం విజ్వరత్వం ముదం రుచిమ్
దోషే యుక్తః కరోత్యాశు పక్వే పక్వాశయం గతే ౧౧౬
పిత్తం వా కఫపిత్తం వా పక్వాశయగతం హరేత్
స్రంసనం త్రీనపి మలాన్ బస్తిః పక్వాశయాశ్రయాన్ ౧౧౭
ప్రక్షీణకఫపిత్తస్య త్రికపృష్ఠకటిగ్రహే
దీప్తాగ్నేర్బద్ధశకృతః ప్రయుఞ్జీతానువాసనమ్ ౧౧౮
పటోలనిమ్బచ్ఛదనకటుకా చతురఙ్గులైః
స్థిరాబలాగోక్షురక మదనోశీరవాలకైః ౧౧౯
పయస్యర్ధోదకే క్వాథం క్షీరశేషం విమిశ్రితమ్

కల్కైస్త్రైర్ముస్తమదనకృష్ణామధుకవత్సకైః ౧౨౦
బస్తిం మధుఘృతాభ్యాం చ పీడయేజ్జ్వరనాశనమ్
చతస్రః పర్ణినీర్యష్టీఫలోశీరనృపద్రుమాన్ ౧౨౧
క్వాథయేత్కల్కయేద్యష్టీశతాహ్వాఫలినీఫలమ్
ముస్తం చ బస్తిః సగుడక్షౌద్ర సర్పిర్జ్వరాపహః ౧౨౨
జీవన్తీం మదనం మేదాం పిప్పలద్యం మధుకం వచామ్
ఋద్ధిం రాస్నాం బలాం బిల్వం శతపుష్పాం శతావరీమ్ ౧౨౩
పిష్ట్వా క్షీరం జలం సర్పిస్తైలం చైకత్ర సాధితమ్
జ్వరేఽనువాసనం దద్యాద్యథాస్నేహం యథామలమ్ ౧౨౪
యే చ సిద్ధిషు వక్ష్యన్తే బస్తయో జ్వరనాశనాః
శిరోరుగ్గౌరవశ్లేష్మహరమిన్ద్రియ బోధనమ్ ౧౨౫
జీర్ణజ్వరే రుచికరం దద్యాన్నస్యం విరేచనమ్
స్నైహికం శూన్యశిరసో దాహార్తే పిత్తనాశనమ్ ౧౨౬
ధూమగణ్డూషకవలాన్ యథాదోషం చ కల్పయేత్
ప్రతిశ్యాయాస్యవైరస్యశిరః కణ్ఠామయాపహాన్ ౧౨౭
అరుచౌ మాతులుఙ్గస్య కేసరం సాజ్యసైన్ధవమ్
ధాత్రీద్రా క్షాసితానాం వా కల్కమాస్యేన ధారయేత్ ౧౨౮
యథోపశయసంస్పర్శాన్ శీతోష్ణద్ర వ్యకల్పితాన్
అభ్యఙ్గాలేపసేకాదీన్ జ్వరే జీర్ణే త్వగాశ్రితే ౧౨౯
కుర్యాదగ్ఙ్నధూమాంశ్చ తథైవాగన్తుజేఽపి తాన్
దాహే సహస్రధౌతేన సర్పిషాఽభ్యఙ్గమాచరేత్ ౧౩౦
సూత్రోక్తైశ్చ గణైస్తైస్తైర్మధురామ్లకషాయకైః
దూర్వాదిభిర్వా పిత్తఘ్నైః శోధనాదిగణోదితైః ౧౩౧
శీతవీర్యైర్హిమస్పర్శైః క్వాథకల్కీకృతైః పచేత్

తైలం సక్షీరమభ్యఙ్గాత్సద్యో దాహజ్వరాపహమ్ ౧౩౨
శిరో గాత్రం చ తైరేవ నాతిపిష్టైః ప్రలేపయేత్
తత్క్వాథేన పరీషేకమవగాహం చ యోజయేత్ ౧౩౩
తథాఽరనాలసలిలక్షీరశుక్తఘృతాదిభిః
కపిత్థమాతులుఙ్గామ్లవిదారీరోధ్రదాడిమైః ౧౩౪
బదరీపల్లవోత్థేన ఫేనేనారిష్టకస్య వా
లిప్తేఽఙ్గే దాహరుఙ్మోహాశ్ఛర్దిస్తృష్ణా చ శామ్యతి ౧౩౫
యో వర్ణితః పిత్తహరో దోషోపక్రమణే క్రమః
తం చ శీలయతః శీఘ్రం సదాహో నశ్యతి జ్వరః ౧౩౬
వీర్యోష్ణైరుష్ణసంస్పర్శైస్తగరా గురుకుఙ్కుమైః
కుష్ఠస్థౌణేయశైలేయ సరలామరదారుభిః ౧౩౭
నఖరాస్నాపురవచా చణ్డైలాద్వయచోరకైః
పృథ్వీకాశిగ్రుసుర సాహింస్రాధ్యామకసర్షపైః ౧౩౮
దశమూలామృతైరణ్డద్వయ పత్తూరరోహిషైః
తమాలపత్రభూతీకశల్లకీధాన్య దీప్యకైః ౧౩౯
మిశిమాషకులత్థాగ్ని ప్రకీర్యానాకులీద్వయైః
అన్యైశ్చ తద్విధైర్ద్రవ్యైః శీతే తైలం జ్వరే పచేత్ ౧౪౦
క్వథితైః కల్కితైర్యుక్తైః సురాసౌవీరకాదిభిః
తేనాభ్యఙ్గ్యాత్సుఖోష్ణేన తైః సుపిష్టైశ్చ లేపయేత్ ౧౪౧
కవోష్ణైస్తైః పరీషేకమవగాహం చ కల్పయేత్
కేవలైరపి తద్వచ్చ సుక్తగోమూత్రమస్తుభిః ౧౪౨
ఆరగ్వధాదివర్గం చ పానాభ్యఙ్గనలేపనే
ధూపానగరుజాన్ యాంశ్చ వక్ష్యన్తే విషమజ్వరే ౧౪౩
అగ్న్యనగ్నికృతాన్ స్వేదాన్ స్వేది భేషజభోజనమ్

గర్భభూవేశ్మశయనం కుథకమ్బలరల్లకాన్ ౧౪౪
నిర్ధూమదీప్తైరఙ్గారైర్హసన్తీశ్చ హసన్తికాః
మద్యం సత్ర్యూషణం తక్రం కులత్థవ్రీహికోద్ర వాన్ ౧౪౫
సంశీలయేద్వేపథుమాన్ యచ్చాన్యదపి పిత్తలమ్
దయితాః స్తనశాలిన్యః పీనా విభ్రమభూషణాః ౧౪౬
యౌవనాసవమత్తాశ్చ తమాలిఙ్గేయురఙ్గనాః
వీతశీతం చ విజ్ఞాయ తాస్తతోఽపనయేత్పునః ౧౪౭
వర్ధనేనైకదోషస్య క్షపణేనోచ్ఛ్రితస్య వా
కఫస్థానానుపూర్వ్యా వా తుల్యకక్షాఞ్జయేన్మలాన్ ౧౪౮
సన్నిపాతజ్వరస్యాన్తే కర్ణమూలే సుదారుణః
శోఫః సఞ్జాయతే యేన కశ్చిదేవ విముచ్యతే ౧౪౯
రక్తావసేచనైః శీఘ్రం సర్పిఃపానైశ్చ తం జయేత్
ప్రదేహైః కఫపిత్తఘ్నైర్నావనైః కవలగ్రహైః ౧౫౦
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైర్జ్వరో యస్య న శామ్యతి
శాఖానుసారీ తస్యాశు ముఞ్చేద్బాహ్వోః క్రమాచ్ఛిరామ్ ౧౫౧
అయమేవ విధిః కార్యో విషమేఽపి యథాయథమ్
జ్వరే విభజ్య వాతాదీన్ యశ్చానన్తరముచ్యతే ౧౫౨
పటోలకటుకాముస్తా ప్రాణదామధుకైః కృతాః
త్రిచతుఃపఞ్చశః క్వాథా విషమజ్వరనాశనాః ౧౫౩
యోజయేత్త్రిఫలాం పథ్యాం గుడూచీం పిప్పలద్యం పృథక్
తైస్తైర్విధానైః సగుడం భల్లాతకమథాపి వా ౧౫౪
లఙ్ఘనం బృంహణం వాఽదౌ జ్వరాగమనవాసరే
ప్రాతః సతైలం లశునం ప్రాగ్భక్తం వా తథా ఘృతమ్ ౧౫౫
జీర్ణం తద్వద్దధి పయస్తక్రం సర్పిశ్చ షట్పలమ్

కల్యాణకం పఞ్చగవ్యం తిక్తాఖ్యం వృషసాధితమ్ ౧౫౬
త్రిఫలాకోలతర్కారీక్వాథే దధ్నా శృతం ఘృతమ్
తిల్వకత్వక్కృతావాపం విషమజ్వరజిత్పరమ్ ౧౫౭
సురాం తీక్ష్ణం చ యన్మద్యం శిఖితిత్తిరిదక్షజమ్
మాంసం మేద్యోష్ణవీర్యం చ సహాన్నేన ప్రకామతః ౧౫౮
సేవిత్వా తదహః స్వప్యాదథవా పునరుల్లిఖేత్
సర్పిషో మహతీం మాత్రాం పీత్వా వా ఛర్దయేత్పునః ౧౫౯
నీలినీమజగన్ధాం చ త్రివృతాం కటురోహిణీమ్
పిబేజ్జ్వరస్యాగమనే స్నేహస్వేదోపపాదితః ౧౬౦
మనోహ్వా సైన్ధవం కృష్ణా తైలేన నయనాఞ్జనమ్
యోజ్యం హిఙ్గుసమా వ్యాఘ్రీవసా నస్యం ససైన్ధవమ్ ౧౬౧
పురాణసర్పిః సింహస్య వసా తద్వత్ససైన్ధవా
పలఙ్కషా నిమ్బపత్రం వచా కుష్ఠం హరీతకీ ౧౬౨
సర్షపాః సయవాః సర్పిర్ధూపో విడ్వా బిడాలజా
పురధ్యామవచాసర్జనిమ్బార్కాగరుదారుభిః ౧౬౩
ధూపో జ్వరేషు సర్వేషు కార్యోఽయమపరాజితః
ధూపనస్యాఞ్జనోత్త్రాసా యే చోక్తాశ్చిత్తవైకృతే ౧౬౪
దైవాశ్రయం చ భైషజ్యం జ్వరాన్ సర్వాన్ వ్యపోహతి
విశేషాద్విషమాన్ ప్రాయస్తే హ్యాగన్త్వనుబన్ధజాః ౧౬౫
యథాస్వం చ సిరాం విధ్యేదశాన్తౌ విషమజ్వరే
కేవలానిలవీసర్పవిస్ఫోటాభిహతజ్వరే ౧౬౬
సర్పిఃపాన హిమాలేపసేకమాంసరసాశనమ్
కుర్యాద్యథాస్వముక్తం చ రక్తమోక్షాది సాధనమ్ ౧౬౭
గ్రహోత్థే భూతవిద్యోక్తం బలిమన్త్రాది సాధనమ్

ఓషధీగన్ధజే పిత్తశమనం విషజిద్విషే ౧౬౮

ఇష్టైరర్థైర్మనోజ్ఞైశ్చ యథాదోషశమేన చ

హితాహితవివేకైశ్చ జ్వరం క్రోధాదిజం జయేత్ ౧౬౯

క్రోధజో యాతి కామేన శాన్తిం క్రోధేన కామజః

భయశోకోద్భవౌ తాభ్యాం భీశోకాభ్యాం తథేతరౌ ౧౭౦

శాపాథర్వణమన్త్రోత్థే విధిర్దైవవ్యపాశ్రయః

తే జ్వరాః కేవలాః పూర్వం వ్యాప్యన్తేఽనన్తరం మలైః ౧౭౧

తస్మాద్దోషానుసారేణ తేష్వాహారాది కల్పయేత్

న హి జ్వరోఽనుబధ్నాతి మారుతాద్యైర్వినా కృతః ౧౭౨

జ్వరకాలస్మృతిం చాస్య హారిభిర్విషయైర్హరేత్

కరుణార్ద్రం మనః శుద్ధం సర్వజ్వరవినాశనమ్ ౧౭౩

త్యజేదాబలలాభాచ్చ వ్యాయామస్నానమైథునమ్

గుర్వసాత్మ్యవిదాహ్యన్నం యచ్చాన్యజ్జ్వరకారణమ్ ౧౭౪

న విజ్వరోఽపి సహసా సర్వాన్నీనో భవేత్తథా

నివృత్తోఽపి జ్వరః శీఘ్రం వ్యాపాదయతి దుర్బలమ్ ౧౭౫

సద్యః ప్రాణహరో యస్మాత్తస్మాత్తస్య విశేషతః

తస్యాం తస్యామవస్థాయాం తత్తత్కుర్యాద్భిషగ్జితమ్ ౧౭౬

ఓషధయో మణయశ్చ సుమన్త్రాః సాధుగురుద్విజదైవతపూజాః

ప్రీతికరా మనసో విషయాశ్చ ఘ్నన్త్యపి విష్ణుకృతం జ్వరముగ్రమ్ ౧౭౭

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానేజ్వరచికిత్సితం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ౧

ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథాతో రక్తపిత్తచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఊర్ధ్వగం బలినోఽవేగమేకదోషానుగం నవమ్
రక్తపిత్తం సుఖే కాలే సాధయేన్నిరుపద్రవమ్ ౧
అధోగం యాపయేద్రక్తం యచ్చ దోషద్వయానుగమ్
శాన్తం శాన్తం పునః కుప్యన్మార్గాన్మార్గాన్తరం చ యత్ ౨
అతిప్రవృత్తం మన్దాగ్నేస్త్రిదోషం ద్విపథం త్యజేత్
జ్ఞాత్వా నిదానమయనం మలావనుబలౌ బలమ్ ౩
దేశకాలాద్యవస్థాం చ రక్తపిత్తే ప్రయోజయేత్
లఙ్ఘనం బృంహణం వాఽదౌ శోధనం శమనం తథా ౪
సన్తర్పణోత్థం బలినో బహుదోషస్య సాధయేత్
ఊర్ధ్వభాగం విరేకేణ వమనేన త్వధోగతమ్ ౫
శమనైర్బృంహణైశ్చాన్యల్లఙ్ఘ్యబృంహ్యానవేక్ష్య చ
ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తే శమనౌ రసౌ తిక్తకషాయకౌ ౬
ఉపవాసశ్చ నిఃశుణ్ఠీషడఙ్గోదకపాయినః
అధోగే రక్తపిత్తే తు బృంహణో మధురో రసః ౭
ఊర్ధ్వగే తర్పణం యోజ్యం ప్రాక్ చ పేయా త్వధోగతే
అశ్నతో బలినోఽశుద్ధం న ధార్యం తద్ధి రోగకృత్ ౮
ధారయేదన్యథా శీఘ్రమగ్నివచ్ఛీఘ్రకారి తత్
త్రివృచ్ఛ్యామాకషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరమ్ ౯
సాధయేద్విధివల్లేహం లిహ్యాత్పాణితలం తతః
త్రివృతా త్రిఫలా శ్యామా పిప్పలీ శర్కరా మధు ౧౦
మోదకః సన్నిపాతోర్ధ్వరక్తశోఫజ్వరాపహః
త్రివృత్సమసితా తద్వత్ పిప్పలీపాదసంయుతా ౧౧
వమనం ఫలసంయుక్తం తర్పణం ససితామధు

ససితం వా జలం క్షౌద్ర యుక్తం వా మధుకోదకమ్ ౧౨
క్షీరం వా రసమిక్షోర్వా శుద్ధస్యానన్తరో విధిః
యథాస్వం మన్థపేయాదిః ప్రయోజ్యో రక్షతా బలమ్ ౧౩
మన్థో జ్వరోక్తో ద్రాక్షాదిః పిత్తఘ్నైర్వా ఫలైః కృతః
మధుఖర్జూరమృద్వీకాపరూష కసితామ్బుసా ౧౪
మన్థో వా పఞ్చసారేణ సఘృతైర్లాజసక్తుభిః
దాడిమామలకామ్లో వా మన్దాగ్న్యమ్లాభిలాషిణామ్ ౧౫
కమలోత్పలకిఞ్జల్కపృశ్నిపర్ణీ ప్రియఙ్గుకాః
ఉశీరం శాబరం రోధ్రం శృఙ్గబేరం కుచన్దనమ్ ౧౬
హ్రీబేరం ధాతకీపుష్పం బిల్వమధ్యం దురాలభా
అర్ధార్ధైర్విహితాః పేయా వక్ష్యన్తే పాదయౌగికాః ౧౭
భూనిమ్బసేవ్యజలదా మసూరాః పృశ్నిపర్ణ్యపి
విదారిగన్ధా ముద్గాశ్చ బలా సర్పిర్ష రేణుకాః ౧౮
జాఙ్గలాని చ మాంసాని శీతవీర్యాణి సాధయేత్
పృథక్పృథగ్జలే తేషాం యవాగూః కల్పయేద్ర సే ౧౯
శీతాః సశర్కరాక్షౌద్రా స్తద్వన్మాంసరసానపి
ఈషదమ్లాననమ్లాన్ వా ఘృతభృష్టాన్ సశర్కరాన్ ౨౦
శూకశిమ్బీభవం ధాన్యం రక్తే శాకం చ శస్యతే
అన్నస్వరూపవిజ్ఞానే యదుక్తం లఘు శీతలమ్ ౨౧
పూర్వోక్తమమ్బు పానీయం పఞ్చమూలేన వా శృతమ్
లఘునా శృతశీతం వా మధ్వమ్బో వా ఫలామ్బు వా ౨౨
శశః సవాస్తుకః శస్తో విబన్ధే తిత్తిరిః పునః
ఉదుమ్బరస్య నిర్యూహే సాధితో మారుతేऽధికే ౨౩
ప్లక్షస్య బర్హిణస్తద్వన్న్యగ్రోధస్య చ కుక్కుటః

యత్కిఞ్చిద్ర క్తపిత్తస్య నిదానం తచ్చ వర్జయేత్ ౨౪
వాసారసేన ఫలినీమృద్రో ధ్రాఞ్జనమాక్షికమ్
పిత్తాసృక్ శమయేత్పీతం నిర్యాసో వాఽటరూషకాత్ ౨౫
శర్కరామధుసంయుక్తః కేవలో వా శృతోఽపి వా
వృషః సద్యో జయత్యస్రం స హ్యస్య పరమౌషధమ్ ౨౬
పటోలమాలతీనిమ్బ చన్దనద్వయపద్మకమ్
రోధ్రో వృషస్తన్దులీయః కృష్ణా మృన్మదయన్తికా ౨౭
శతావరీ గోపకన్యా కాకోల్యౌ మధుయష్టికా
రక్తపిత్తహరాః క్వాథాస్త్రయః సమధుశర్కరాః ౨౮
పలాశవల్కక్వాథో వా సుశీతః శర్కరాన్వితః
లిహ్యాద్వా మధుసర్పిర్భ్యాం గవాశ్వశకృతో రసమ్ ౨౯
సక్షౌద్రం గ్రథితే రక్తే లిహ్యాత్పారావతాచ్ఛకృత్
అతినిఃస్రుతరక్తశ్చ క్షౌద్రే ఖ రుధిరం పిబేత్ ౩౦
జాఙ్గలం భక్షయేద్వాఽజమామం పిత్తయుతం యకృత్
చన్దనోశీరజలదలాజముద్గకణాయవైః ౩౧
బలాజలే పర్యుషితైః కషాయో రక్తపిత్తహా
ప్రసాదశ్చన్దనామ్భోజసేవ్యమృద్భృష్టలోష్టజః ౩౨
సుశీతః ససితాక్షౌద్రః శోణితాతిప్రవృత్తిజిత్
ఆపోథ్య వా నవే కుమ్భే ప్లావయేదిక్షుగణ్డికాః ౩౩
స్థితం తద్గుప్తమాకాశే రాత్రిం ప్రాతః స్రుతం జలమ్
మధుమద్వీకచామ్భోజకృతోత్తంసం చ తద్గుణమ్ ౩౪
యే చ పిత్తజ్వరే చోక్తాః కషాయాస్తాంశ్చ యోజయేత్
కషాయైర్వివిధైరేభిర్దీప్తేఽగ్నౌ విజితే కఫే ౩౫
రక్తపిత్తం న చేచ్ఛామ్యేత్తత్ర వాతోల్బణే పయః

యుఞ్జ్యాచ్ఛాగం శృతం తద్వద్ధవ్యం పఞ్చగుణేఽమ్బుసి ౩౬
పఞ్చమూలేన లఘునా శృతం వా ససితామధు
జీవకర్షభకద్రాక్షా బలాగోక్షురనాగరైః ౩౭
పృథక్పృథక్శృతం క్షీరం సఘృతం సితయాఽథవా
గోకణ్టకాభీరుశృతం పర్ణినీభిస్తథా పయః ౩౮
హన్త్యాశు రక్తం సరుజం విశేషాన్మూత్రమార్గగమ్
విణ్మార్గగే విశేషేణ హితం మోచరసేన తు ౩౯
వటప్రరోహైః శుఙ్గైర్వా శుణ్ఠ్యుదీచ్యోత్పలైరపి
రక్తాతిసారదుర్నామచికిత్సాం చాత్ర కల్పయేత్ ౪౦
పీత్వా కషాయాన్ పయసా భుఞ్జీత పయసైవ చ
కషాయయోగైరేభిర్వా విపక్వం పాయయేద్ఘృతమ్ ౪౧
సమూలమస్తకం క్షుణ్ణం వృషమష్టగుణేఽమ్బుసి
పక్త్వాఽష్టాశావశేషేణ ఘృతం తేన విపాచయేత్ ౪౨
తత్పుష్పగర్భం తచ్ఛీతం సక్షౌద్రం పిత్తశోణితమ్
పిత్తగుల్మజ్వరశ్వాసకాస హృద్రోగకామలాః ౪౩
తిమిరభ్రమవీసర్ప స్వరసాదాంశ్చ నాశయేత్
పలాశవృన్తస్వరసే తద్గర్భం చ ఘృతం పచేత్ ౪౪
సక్షౌద్రం తచ్చ రక్తఘ్నం తథైవ త్రాయమాణయా
రక్తే సపిచ్ఛే సకఫే గ్రథితే కణ్ఠమార్గగే ౪౫
లిహ్యాన్మాక్షికసర్పిర్భ్యాం క్షారముత్పలనాలజమ్
పృథక్పృథక్ తథాఽమ్భోజరేణుశ్యామామధూకజమ్ ౪౬
గుదాగమే విశేషేణ శోణితే బస్తిరిష్యతే
ఘ్రాణగే రుధిరే శుద్ధే నావనం చానుషేచయేత్ ౪౭
కషాయయోగాన్ పూర్వోక్తాన్ క్షీరేక్ష్వాదిరసాప్లుతాన్

క్షీరాదీన్ససితాంస్తోయం కేవలం వా జలం హితమ్ ౪౮

రసో దాడిమపుష్పాణామామ్రాస్థ్నః శాడ్వలస్య వా

కల్పయేచ్ఛీతవర్గం చ ప్రదేహాభ్యఞ్జనాదిషు ౪౯

యచ్చ పిత్తజ్వరే ప్రోక్తం బహిరన్తశ్చ భేషజమ్

రక్తపిత్తే హితం తచ్చ క్షతక్షీణే హితం చ యత్ ౫౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానే రక్తపిత్తచికిత్సితం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ౨

తృతీయోఽధ్యాయః

అథాతః కాసచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

కేవలానిలజం కాసం స్నేహైరాదావుపాచరేత్

వాతఘ్నసిద్ధైః స్నిగ్ధైశ్చ పేయాయూషరసాదిభిః ౧

లేహైర్ధూమైస్తథాఽభ్యఙ్గస్వేద సేకావగాహనైః

బస్తిభిర్బద్ధవిడ్వాతం సపిత్తం తూర్ధ్వభక్తికైః ౨

ఘృతైః క్షీరైశ్చ సకఫం జయేత్స్నేహవిరేచనైః

గుడూచీకణ్టకారీభ్యాం పృథక్త్రింశత్పలాద్ర సే ౩

ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాద్వాతకాసనుద్వహ్నిదీపనః

క్షారరాస్నావచాహిఙ్గుపాఠాయష్ట్యాహ్వధాన్యకైః ౪

ద్విశాణైః సర్పిషః ప్రస్థం పఞ్చకోలయుతైః పచేత్

దశమూలస్య నిర్యూహే పీతో మణ్డానుపాయినా ౫

స కాసశ్వాసహృత్పార్శ్వగ్రహణీరోగగుల్మనుత్

ద్రోణేఽపా సాధయేద్రా స్నాదశమూలశతావరీః ౬

పలోన్మితా ద్వికుడవం కులత్థం బదరం యవమ్

తులార్ధం చాజమాంసస్య తేన సాధ్యం ఘృతాఢకమ్ ౭
సమక్షీరం పలాంశైశ్చ జీవనీయైః సమీక్ష్య తత్
ప్రయుక్తం వాతరోగేషు పానవావనబస్తిభిః ౮
పఞ్చకాసాన్ శిరఃకమ్పం యోనివఙ్క్షణవేదనామ్
సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగాంశ్చ సప్లీహోర్ధ్వానిలాన్ జయేత్ ౯
విదార్యాదిగణక్వాథకల్కసిద్ధం చ కాసజిత్
అశోకబీజక్షవక జన్తుఘ్నా ఞ్జనపద్మకైః ౧౦
సవిడైశ్చ ఘృతం సిద్ధం తచ్చూర్ణం వా ఘృతప్లుతమ్
లిహ్యాత్పయశ్చాను పిబేదాజం కాసాతిపీడితః ౧౧
విడఙ్గం నాగరం రాస్నా పిప్పలీ హిఙ్గు సైన్ధవమ్
భార్గీ క్షారశ్చ తచ్చూర్ణం పిబేద్వా ఘృతమాత్రయా ౧౨
సకఫేఽనిలజే కాసే శ్వాసహిధ్మాహతాగ్నిషు
దురాలభాం శృఙ్గబేరం శఠీం ద్రా క్షాం సితోపలామ్ ౧౩
లిహ్యాత్కర్కటశృఙ్గీం చ కాసే తైలేన వాతజే
దుస్పర్శాం పిప్పలద్యం ముస్తాం భార్గీం కర్కటకీం శఠీమ్ ౧౪
పురాణగుడతైలాభ్యాం చూర్ణితాన్యవలేహయేత్
తద్వత్సకృష్ణాం శుణ్ఠీం చ సభార్గీ తద్వదేవ చ ౧౫
పిబేచ్చ కృష్ణాం కోష్ణేన సలిలేన ససైన్ధవాన్
మస్తునా ససితాం శుణ్ఠీం దధ్నా వా కణరేణుకామ్ ౧౬
పిబేద్బదరమజ్జో్ఞ వా మదిరాదధిమస్తుభిః
అథవా పిప్పలీకల్కం ఘృతభృష్టం ససైన్ధవమ్ ౧౭
కాసీ సపీనసో ధూమం స్నైహికం విధినా పిబేత్
హిధ్మాశ్వాసోక్తధూమాంశ్చ క్షీరమాంసరసాశనః ౧౮
గ్రామ్యానూపౌదకైః శాలియవగోధూమషష్టికాన్

రసైర్మాషాత్మగుప్తానాం యూషైర్వా భోజయేద్ధితాన్ ౧౯
యవానీపిప్పలీ బిల్వమధ్యనాగరచిత్రకైః
రాస్నా జాజీపృథక్పర్ణీపలాశ శఠిపౌష్కరైః ౨౦
సిద్ధాం స్నిగ్ధామ్లలవణాం పేయామనిలజే పిబేత్
కటిహృత్పార్శ్వకోష్ఠార్తిశ్వాసహిధ్మాప్రణాశనీమ్ ౨౧
దశమూలరసే తద్వత్ పఞ్చకోలగుడాన్వితామ్
పిబేత్పేయాం సమతిలాం క్షైరేయీం వా ససైన్ధవామ్ ౨౨
మాత్స్యకౌక్కుటవారాహైర్మాంసైర్వా సాజ్యసైన్ధవామ్
వాస్తుకో వాయసీశాకం కాసఘ్నః సునిషణ్ణకః ౨౩
కణ్టకార్యాః ఫలం పత్రం బాలం శుష్కం చ మూలకమ్
స్నేహాస్తైలాదయో భక్ష్యాః క్షీరేక్షురసగౌడికాః ౨౪
దధిమస్త్వారనాలామ్లఫలామ్బుమదిరాః పిబేత్
పిత్తకాసే తు సకఫే వమనం సర్పిషా హితమ్ ౨౫
తథా మదనకాశ్మర్యమధుకక్వథితైర్జలైః
ఫలయష్ట్యాహ్వకల్కైర్వా విదారీక్షురసాప్లుతైః ౨౬
పిత్తకాసే తనుకఫే త్రివృతాం మధురైర్యుతామ్
యుఞ్జ్యాద్విరేకాయ యుతాం ఘనశ్లేష్మణి తిక్తకైః ౨౭
హృతదోషో హిమం స్వాదు స్నిగ్ధం సంసర్జనం భజేత్
ఘనే కఫే తు శిశిరం రూక్షం తిక్తోపసంహితమ్ ౨౮
లేహః పైత్తే సితాధాత్రీక్షౌద్ర ద్రా క్షాహిమోత్పలైః
సకఫే సాబ్దమరిచః సఘృతః సానిలే హితః ౨౯
మృద్వీకార్ధశతం త్రింశత్పిప్పలద్యః శర్కరాపలమ్
లేహయేన్మధునా గోర్వా క్షీరపస్య శకృద్ర సమ్ ౩౦
త్వగేలావ్యోషమృద్వీకా పిప్పలీమూలపౌష్కరైః

లాజముస్తాశఠీరాస్నా ధాత్రీఫలబిభీతకైః ౩౧
శర్కరాక్షౌద్ర సర్పిర్భిర్లేహో హృద్రో గకాసహా
మధురైర్జాఙ్గలరసై ర్యవశ్యామాకకోద్ర వాః ౩౨
ముద్గాదియూషైః శాకైశ్చ తిక్తకైర్మాత్రయా హితాః
ఘనశ్లేష్మణి లేహాశ్చ తిక్తకా మధుసంయుతాః ౩౩
శాలయః స్యుస్తనుకఫే షష్టికాశ్చ రసాదిభిః
శర్కరామ్భోఽనుపానార్థం ద్రా క్షేక్షుస్వరసాః పయః ౩౪
కాకోలీబృహతీమేదాద్వయైః సవృషనాగరైః
పిత్తకాసే రసక్షీరపేయాయూషాన్ ప్రకల్పయేత్ ౩౫
ద్రా క్షాం కణాం పఞ్చమూలం తృణాఖ్యం చ పచేజ్జలే
తేన క్షీరం శృతం శీతం పిబేత్సమధుశర్కరమ్ ౩౬
సాధితాం తేన పేయాం వా సుశీతాం మధునాఽన్వితామ్
శఠీహ్రీబేరబృహతీశర్కరావిశ్వభేషజమ్ ౩౭
పిష్ట్వా రసం పిబేత్పూతం వస్త్రేణ ఘృతమూర్చ్ఛితమ్
మేదాం విదారీం కాకోలద్యం స్వయంగుప్తాఫలం బలామ్ ౩౮
శర్కరాం జీవకం ముద్గమాషపర్ణ్యౌ దురాలభామ్
కల్కీకృత్య పచేత్సర్పిః క్షీరేణాష్టగుణేన తత్ ౩౯
పానభోజనలేహేషు ప్రయుక్తం పిత్తకాసజిత్
లిహ్యాద్వా చూర్ణమేతేషాం కషాయమథవా పిబేత్ ౪౦
కఫకాసీ పిబేదాదౌ సురకాష్ఠాత్ ప్రదీపితాత్
స్నేహం పరిస్రుతం వ్యోషయవక్షారావచూర్ణితమ్ ౪౧
స్నిగ్ధం విరేచయేదూర్ధ్వమధో మూర్ధ్ని చ యుక్తితః
తీక్ష్ణైర్విరేకైర్బలినం సంసర్గీ చాస్య యోజయేత్ ౪౨
యవముద్గకులత్థాన్నైరుష్ణరూక్షైః కటూత్కటైః

కాసమర్దకవార్తాకవ్యాఘ్రీక్షారకణాన్వితైః ౪౩
ధాన్వబైలరసైః స్నేహైస్తిలసర్షపనిమ్బజైః
దశమూలామ్బు ఘర్మామ్బు మద్యం మధ్వమ్బు వా పిబేత్ ౪౪
మూలైః పౌష్కరశమ్యాకపటోలైః సంస్థితం నిశామ్
పిబేద్వారి సహక్షౌద్రం కాలేష్వన్నస్య వా త్రిషు ౪౫
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం శృఙ్గబేరం బిభీతకమ్
శిఖికుక్కుటపిచ్ఛానాం మషీ క్షారో యవోద్భవః ౪౬
విశాలా పిప్పలీమూలం త్రివృతా చ మధుద్రవాః
కఫకాసహరా లేహాస్త్రయః శ్లోకార్ధయోజితాః ౪౭
మధునా మరిచం లిహ్యాన్మధునైవ చ జోఙ్గకమ్
పృథగ్రసాంశ్చ మధునా వ్యాఘ్రీవార్తాకభృఙ్గజాన్ ౪౮
కాసఘ్నస్యాశ్వశకృతః సురసస్యాసితస్య చ
దేవదారుశఠీరాస్నాకర్కటాఖ్యాదురాలభాః ౪౯
పిప్పలీ నాగరం ముస్తం పథ్యా ధాత్రీ సితోపలా
లాజాః సితోపలా సర్పిః శృఙ్గీ ధాత్రీఫలోద్భవా ౫౦
మధుతైలయుతా లేహాస్త్రయో వాతానుగే కఫే
ద్వే పలే దాడిమాదష్టౌ గుడాద్వ్యోషాత్పలత్రయమ్ ౫౧
రోచనం దీపనం స్వర్యం పీనసశ్వాసకాసజిత్
గుడక్షారోషణకణాదాడిమం శ్వాసకాసజిత్ ౫౨
క్రమాత్పలద్వయార్ధాక్ష కర్షార్ధాక్షపలోన్మితమ్
పిబేజ్జ్వరోక్తం పథ్యాది సశృఙ్గీకం చ పాచనమ్ ౫౩
అథవా దీప్యకత్రివృద్విశాలాఘనపౌష్కరమ్
సకణం క్వథితం మూత్రే కఫకాసీ జలేఽపి వా ౫౪
తైలభృష్టం చ వైదేహీకల్కాక్షం ససితోపలమ్

పాయయేత్కఫకాసఘ్నం కులత్థసలిలాప్లుతమ్ ౫౫
దశమూలాఢకే ప్రస్థం ఘృతస్యాక్షసమైః పచేత్
పుష్కరాహ్వశఠీబిల్వసురసావ్యోషహిఙ్గుభిః ౫౬
పేయానుపానం తత్సర్వవాతశ్లేష్మామయాపహమ్
నిర్గుణ్డీపత్రనిర్యాససాధితం కాసజిద్ఘృతమ్ ౫౭
ఘృతం రసే విడఙ్గానాం వ్యోషగర్భం చ సాధితమ్ ౫౭-౨
పునర్నవశివాటికా సరలకాసమర్దామృతా
పటోలబృహతీఫణిజ్జకరసైః పయఃసంయుతైః
ఘృతం త్రికటునా చ సిద్ధముపయుజ్య సఞ్జాయతే
నకాసవిషమజ్వరక్షయ గుదాఙ్కురేభ్యో భయమ్ ౫౮
సమూలఫలపత్రాయాః కణ్టకార్యా రసాఢకే ౫౯
ఘృతప్రస్థం వలావ్యోషవిడఙ్గశఠిదాడిమైః
సౌవర్చలయవక్షార మూలామలకపౌష్కరైః ౬౦
వృశ్చీవబృహతీపథ్యాయవానీ చిత్రకర్ధిభిః
మృద్వీకాచవ్యవర్షాభూదురాలమ్భామ్లవేతసైః ౬౧
శృఙ్గీతామలకీభార్గీరాస్నాగోక్షురకైః పచేత్
కల్కైస్తత్సర్వకాసేషు శ్వాసహిధ్మాసు చేష్యతే ౬౨
కణ్టకారీఘృతం చైతత్కఫవ్యాధివినాశనమ్
పచేద్వ్యాఘ్రీతులాం క్షుణ్ణాం వహేఽపామాఢకస్థితే ౬౩
క్షిపేత్ పూతే తు సఞ్చూర్ణ్య వ్యోషరాస్నామృతాగ్నికాన్
శృఙ్గీభార్గీఘనగ్రన్థిధన్వయాసాన్ పలార్ధకాన్ ౬౪
సర్పిషః షోడశపలం చత్వారింశత్పలాని చ
మత్స్యణ్డికాయాః శుద్ధాయాః పునశ్చ తదధిశ్రయేత్ ౬౫
దర్వీలేపిని శీతే చ పృథక్ ద్వికుడవం క్షిపేత్

పిప్పలీనాం తవక్షీర్యా మాక్షికస్యానవస్య చ ౬౬
లేహోఽయ గుల్మహృద్రోగదుర్నామశ్వాసకాసజిత్
శమనం చ పిబేద్ధూమం శోధనం బహలే కఫే ౬౭
మనఃశిలాలమధుక మాంసీముస్తేఙ్గుదీత్వచః
ధూమం కాసఘ్నవిధినా పీత్వా క్షీరం పిబేదను ౬౮
నిష్ఠ్యూతాన్తే గుడయుతం కోష్ణం ధూమో నిహన్తి సః
వాతశ్లేష్మోత్తరాన్ కాసానచిరేణ చిరన్తనాన్ ౬౯
తమకః కఫకాసే తు స్యాచ్చేత్పిత్తానుబన్ధజః
పిత్తకాసక్రియాం తత్ర యథావస్థం ప్రయోజయేత్ ౭౦
కఫానుబన్ధే పవనే కుర్యాత్కఫహరాం క్రియామ్
పిత్తానుబన్ధయోర్వాతకఫయోః పిత్తనాశినీమ్ ౭౧
వాతశ్లేష్మాత్మకే శుష్కే స్నిగ్ధమార్ద్రే విరూక్షణమ్
కాసే కర్మ సపిత్తే తు కఫజే తిక్తసంయుతమ్ ౭౨
ఉరస్యన్తఃక్షతే సద్యో లాక్షాం క్షౌద్ర యుతాం పిబేత్
క్షీరేణ శాలీన్ జీర్ణేఽద్యాత్క్షీరేణైవ సశర్కరాన్ ౭౩
పార్శ్వబస్తిసరుక్చాల్పపిత్తాగ్నిస్తాం సురాయుతామ్
భిన్నవిట్కః సముస్తాతివిషాపాఠాం సవత్సకామ్ ౭౪
లాక్షాం సర్పిర్మధూచ్ఛిష్టం జీవనీయం గణం సితామ్
త్వక్క్షీరీం సమితం క్షీరే పక్త్వా దీప్తానలః పిబేత్ ౭౫
ఇక్ష్వారికాబిస గ్రన్థిపద్మకేసరచన్దనైః
శృతం పయో మధుయుతం సన్ధానార్థం పిబేత్క్షతీ ౭౬
యవానాం చూర్ణమామానాం క్షీరే సిద్ధం ఘృతాన్వితమ్
జ్వరదాహే సితాక్షౌద్ర సక్తూన్వా పయసా పిబేత్ ౭౭
కాసవాంస్తు పిబేత్సర్పిర్మధురౌషధసాధితమ్

గుడోదకం వా క్వథితం సక్షౌద్ర మరిచం హితమ్ ౨౮
చూర్ణమామలకానాం వా క్షీరే పక్వం ఘృతాన్వితమ్
రసాయనవిధానేన పిప్పలీర్వా ప్రయోజయేత్ ౨౯
కాసీ పర్వాస్థిశూలీ చ లిహ్యాత్సఘృతమాక్షికాః
మధూకమధుకద్రా క్షాత్వక్షీరీపిప్పలీబలాః ౩౦
త్రిజాతమర్ధకర్షాంశం పిప్పల్యర్ధపలం సితా
ద్రా క్షా మధూకం ఖర్జూరం పలాంశం శ్లక్ష్ణచూర్ణితమ్ ౩౧
మధునా గుటికా ఘ్నన్తి తా వృష్యాః పిత్తశోణితమ్
కాసశ్వాసారుచిచ్ఛర్దిమూర్చ్ఛాహిధ్మామదభ్రమాన్ ౩౨
క్షతక్షయస్వరభ్రంశప్లీహ శోషాఢ్యమారుతాన్
రక్తనిష్ఠీవహృత్పార్శ్వరుక్పిపాసాజ్వరానపి ౩౩
వర్షాభూశర్కరారక్తశాలితణ్డులజం రజః
రక్తష్ఠీవీ పిబేత్సిద్ధం ద్రా క్షారసపయోఘృతైః ౩౪
మధూకమధుకక్షీరసిద్ధం వా తణ్డులీయకమ్
యథాస్వం మార్గవిసృతే రక్తే కుర్యాచ్చ భేషజమ్ ౩౫
మూఢవాతస్త్వజామేదః సురాభృష్టం ససైన్ధవమ్
క్షామః క్షీణః క్షతోరస్కో మన్దనిద్రో ౽గ్నిదీప్తిమాన్ ౩౬
శృతక్షీరసరేణాద్యాత్సఘృత క్షౌద్ర శర్కరమ్
శర్కరాయవగోధూమం జీవకర్షభకౌ మధు ౩౭
శృతక్షీరానుపానం వా లిహ్యాత్క్షీణః క్షతః కృశః
క్రవ్యాత్పిశితనిర్యూహం ఘృతభృష్టం పిబేచ్చ సః ౩౮
పిప్పలీక్షౌద్ర సంయుక్తం మాంసశోణితవర్ధనమ్
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్ష శాలప్రియఙ్గుభిః ౩౯
తాలమస్తకజమ్బూత్వక్ప్రియాలైశ్చ సపద్మకైః

సాశ్వకర్షైః శృతాత్క్షీరాదద్యాజ్జాతేన సర్పిషా ౯౦
శాల్యోదనం క్షతోరస్కః క్షీణశుక్రబలేన్ద్రి యః
వాతపిత్తార్దితేఽభ్యఙ్గో గాత్రభేదే ఘృతైర్మతః ౯౧
తైలైశ్చానిలరోగఘ్నైః పీడితే మాతరిశ్వనా
హృత్పార్శ్వార్తిషు పానం స్యాజ్జీవనీయస్య సర్పిషః ౯౨
కుర్యాద్వా వాతరోగఘ్నం పిత్తరక్తావిరోధి యత్
యష్ట్యాహ్వనాగబలయోః క్వాథే క్షీరసమే ఘృతమ్ ౯౩
పయస్యాపిప్పలీవాంశీకల్కైః సిద్ధం క్షతే హితమ్
జీవనీయో గణః శుణ్ఠీ వరీ వీరా పునర్నవా ౯౪
బలాభార్గీస్వగుప్తర్ద్ధి శఠీతామలకీకణాః
శృఙ్గాటకం పయస్యా చ పఞ్చమూలం చ యల్లఘు ౯౫
ద్రా క్షాక్షోడాది చ ఫలం మధురస్నిగ్ధబృంహణమ్
తైః పచేత్సర్పిషః ప్రస్థం కర్షాంశైః శ్లక్ష్ణకల్కితైః ౯౬
క్షీరధాత్రీవిదారీక్షు చ్ఛాగమాంసరసాన్వితమ్
ప్రస్థార్ధం మధునః శీతే శర్కరార్ధతులారజః ౯౭
పలార్ధకం చ మరిచత్వగేలాపత్రకేసరమ్
వినీయ చూర్ణితం తస్మాల్లిహ్యాన్మాత్రాం యథాబలమ్ ౯౮
అమృతప్రాశమిత్యేతన్నరాణామమృతం ఘృతమ్
సుధామృతరసం ప్రాశ్యం క్షీరమాంసరసాశినా ౯౯
నష్టశుక్రక్షతక్షీణ దుర్బలవ్యాధికర్శితాన్
స్త్రీప్రసక్తాన్ కృశాన్ వర్ణస్వరహీనాంశ్చ బృంహయేత్ ౧౦౦
కాసహిధ్మాజ్వరశ్వాసదాహ తృష్ణాస్రపిత్తనుత్
పుత్రదం ఛర్దిమూర్చ్ఛాహృద్యోనిమూత్రామయాపహమ్ ౧౦౧
శ్వదంష్ట్రోశీరమఞ్జిష్ఠా బలాకాశ్మర్యకత్తృణమ్

దర్భమూలం పృథక్పర్ణీం పలాశర్షభకౌ స్థిరామ్ ౧౦౨
పాలికాని పచేత్తేషాం రసే క్షీరచతుర్గుణే
కల్కైః స్వగుప్తాజీవన్తీమేదర్షభకజీవకైః ౧౦౩
శతావర్యర్ద్ధిమృద్వీకా శర్కరాశ్రావణీబిసైః
ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాద్వాతపిత్తహృద్రోగశూలనుత్ ౧౦౪
మూత్రకృచ్ఛ్రప్రమేహార్శః కాసశోషక్షయాపహః
ధనుఃస్త్రీమద్యభారాధ్వఖిన్నానాం బలమాంసదః ౧౦౫
మధుకాష్టపలద్రాక్షాప్రస్థక్వాథే పచేద్ఘృతమ్
పిప్పల్యష్టపలే కల్కే ప్రస్థం సిద్ధే చ శీతలే ౧౦౬
పృథగష్టపలం క్షౌద్ర శర్కరాభ్యాం విమిశ్రయేత్
సమసక్తు క్షతక్షీణరక్తగుల్మేషు తద్ధితమ్ ౧౦౭
ధాత్రీఫలవిదారీక్షుజీవనీయ రసాద్ఘృతాత్
గవ్యాజయోశ్చ పయసోః ప్రస్థం ప్రస్థం విపాచయేత్ ౧౦౮
సిద్ధశీతే సితాక్షౌద్రం ద్విప్రస్థం వినయేత్తతః
యక్ష్మాపస్మారపిత్తాసృక్కాస మేహక్షయాపహమ్ ౧౦౯
వయఃస్థాపనమాయుష్యం మాంసశుక్రబలప్రదమ్
ఘృతం తు పిత్తేఽభ్యధికే లిహ్యాద్వాతేఽధికే పిబేత్ ౧౧౦
లీఢం నిర్వాపయేత్పిత్తమల్పత్వాద్ధన్తి నానలమ్
ఆక్రామత్యనిలం పీతమూష్మాణం నిరుణద్ధి చ ౧౧౧
క్షామక్షీణకృశాఙ్గానామేతాన్యేవ ఘృతాని తు
త్వక్క్షీరీశర్కరాలాజచూర్ణైః స్త్యానాని యోజయేత్ ౧౧౨
సర్పిర్గుడాన్ సమధ్వంశాన్ కృత్వా దద్యాత్పయోఽను చ
రేతో వీర్యం బలం పుష్టిం తైరాశుతరమాప్నుయాత్ ౧౧౩
వీతత్వగస్థికూష్మాణ్డతులాం స్విన్నాం పునః పచేత్

ఘట్టయన్ సర్పిషః ప్రస్థే క్షౌద్ర వర్జేఽత్ర చ క్షిపేత్ ౧౧౪
ఖణ్డాచ్చతం కణాశుణ్ఠ్యోర్ద్విపలం జీరకాదపి
త్రిజాతధాన్యమరిచం పృథగర్ధపలాంశకమ్ ౧౧౫
అవతారితశీతే చ దత్వా క్షౌద్రం ఘృతార్ధకమ్
ఖజేనామథ్య చ స్థాప్యం తన్నిహన్త్యుపయోజితమ్ ౧౧౬
కాసహిధ్మాజ్వరశ్వాసరక్త పిత్తక్షతక్షయాన్
ఉరఃసన్ధానజననం మేధాస్మృతిబలప్రదమ్ ౧౧౭
అశ్విభ్యాం విహితం హృద్యం కూష్మాణ్డకరసాయనమ్
పిబేన్నాగబలామూలస్యార్ధకర్షాభివర్ధితమ్ ౧౧౮
పలం క్షీరయుతం మాసం క్షీరవృత్తిరనన్నభుక్
ఏష ప్రయోగః పుష్ట్యాయుర్బలవర్ణకరః పరమ్ ౧౧౯
మణ్డూకపర్ణ్యాః కల్కోఽయ యష్ట్యా విశ్వౌషధస్య చ
పాదశేషం జలద్రో ణే పచేన్నాగబలాతులామ్ ౧౨౦
తేన క్వాథేన తుల్యాంశం ఘృతం క్షీరం చ సాధయేత్
పలార్ధికైశ్చాతిబలాబలాయష్టీపునర్నవైః ౧౨౧
ప్రపౌణ్డరీకకాశ్మర్య ప్రియాలకపికచ్ఛుభిః
అశ్వగన్ధాసితాభీరుమేదా యుగ్మత్రికణ్టకైః ౧౨౨
కాకోలీక్షీరకాకోలీ క్షీరశుక్లాద్విజీరకైః
మృణాలబిసఖర్జూర శృఙ్గాటకకసేరుకైః ౧౨౩
ఏతన్నాగబలాసర్పిః పిత్తరక్తక్షతక్షయాన్
జయేత్తృడ్భ్రమదాహాంశ్చ బలపుష్టికరం పరమ్ ౧౨౪
వర్ణ్యమాయుష్యమోజస్యం బలీపలితనాశనమ్
ఉపయుజ్య చ షణ్మాసాన్ వృద్ధోఽపి తరుణాయతే ౧౨౫
దీప్తేఽగ్నౌ విధిరేష స్యాత్ మన్దే దీపనపాచనః

యక్ష్మోక్తః క్షతినాం శస్తో గ్రాహీ శకృతి తు ద్ర వే ౧౨౬
దశమూలం స్వయంగుప్తాం శఙ్ఖపుష్పీం శఠీం బలామ్
హస్తిపిప్పల్యపామార్గపిప్పలీమూలచిత్రకాన్ ౧౨౭
భార్గీం పుష్కరమూలం చ ద్విపలాంశం యవాఢకమ్
హరీతకీశతం చైకం జలపఞ్చాఢకే పచేత్ ౧౨౮
యవ స్వేదే కషాయం తం పూతం తచ్చాభయాశతమ్
పచేద్గుడతులాం దత్త్వా కుడవం చ పృథగ్ఘృతాత్ ౧౨౯
తైలాత్సపిప్పలీచూర్ణాత్సిద్ధశీతే చ మాక్షికాత్
లేహం ద్వే చాభయే నిత్యమతః ఖాదేద్ర సాయనాత్ ౧౩౦
తద్వలీపలితం హన్యాద్వర్ణాయుర్బలవర్ధనమ్
పఞ్చకాసాన్ క్షయం శ్వాసం సహిధ్మం విషమజ్వరమ్ ౧౩౧
మేహగుల్మగ్రహణ్యర్శో హృద్రో గారుచిపీనసాన్
అగస్త్యవిహితం ధన్యమిదం శ్రేష్ఠం రసాయనమ్ ౧౩౨
దశమూలం బలాం మూర్వాం హరిద్రే పిప్పలీద్వయమ్
పాఠాశ్వగన్ధాపామార్గస్వగుప్తాతివిషామృతాః ౧౩౩
బాలబిల్వం త్రివృద్దన్తీమూలం పత్రం చ చిత్రకాత్
పయస్యాం కుటజం హింస్రాం పుష్పం సారం చ బీజకాత్ ౧౩౪
బోటస్థవిరభల్లాతవికఙ్కత శతావరీః
పూతీకరఞ్జశమ్యాకచన్ద్ర లేఖాసహాచరమ్ ౧౩౫
సౌభాఞ్జనకనిమ్బత్వగిక్షురం చ పలాంశకమ్
పథ్యాసహస్రం సశతం యవానాం చాఢకద్వయమ్ ౧౩౬
పచేదష్టగుణే తోయే యవ స్వేదేఽవతారయేత్
పూతే క్షి పేత్సపథ్యే చ తత్ర జీర్ణగుడాత్తులామ్ ౧౩౭
తైలాజ్యధాత్రీరసతః ప్రస్థం ప్రస్థం తతః పునః

అధిశ్రయేన్మృదావగ్నౌ దర్వీలేపేఽవతార్య చ ౧౩౮
శీతే ప్రస్థద్వయం క్షౌద్రా త్పిప్పలీకుడవం క్షి పేత్
చూర్ణీకృతం త్రిజాతాచ్చ త్రిపలం నిఖనేత్తతః ౧౩౯
ధాన్యే పురాణకుమ్భస్థం మాసం ఖాదేచ్చ పూర్వవత్
రసాయనం వసిష్ఠోక్తమేతత్పూర్వగుణాధికమ్ ౧౪౦
స్వస్థానాం నిష్పరీహారం సర్వర్తుషు చ శస్యతే
పాలికం సైన్ధవం శుణ్ఠీ ద్వే చ సౌవర్చలాత్పలే ౧౪౧
కుడవాంశాని వృక్షామ్లం దాడిమం పత్రమార్జకాత్
ఏకైకాం మరిచాజాజ్యోర్ధాన్యకాద్ ద్వే చతుర్థికే ౧౪౨
శర్కరాయాః పలాన్యత్ర దశ ద్వే చ ప్రదాపయేత్
కృత్వా చూర్ణమతో మాత్రామన్నపానేషు దాపయేత్ ౧౪౩
రుచ్యం తద్దీపనం బల్యం పార్శ్వార్తిశ్వాసకాసజిత్
ఏకాం షోడశికాం ధాన్యాద్ ద్వే ద్వే చాజాజిదీప్యకాత్ ౧౪౪
తాభ్యాం దాడిమవృక్షామ్లే ద్విర్ద్విః సౌర్వచలాత్పలమ్
శుణ్ఠ్యాః కర్షం దధిత్థస్య మధ్యాత్పఞ్చ పలాని చ ౧౪౫
తచ్చూర్ణం షోడశపలైః శర్కరాయా విమిశ్రయేత్
షాడవోఽయ ప్రదేయః స్యాదన్నపానేషు పూర్వవత్ ౧౪౬
విధిశ్చ యక్ష్మవిహితో యథావస్థం క్షతే హితః
నివృత్తే క్షతదోషే తు కఫే వృద్ధే ఉరః శిరః ౧౪౭
దాల్యతే కాసినో యస్య స నా ధూమాన్ పిబేదిమాన్
ద్విమేదాద్విబలాయష్టీకల్కైః క్షౌమే సుభావితే ౧౪౮
వర్తిం కృత్వా పిబేద్ధూమం జీవనీయఘృతానుపః
మనఃశిలాపలాశాజగన్ధాత్వక్షీరినాగరైః ౧౪౯
తద్వదేవానుపానం తు శర్కరేక్షుగుడోదకమ్

పిష్ట్వా మనఃశిలాం తుల్యామార్ద్ర యా వటశుఙ్గయా ౧౪౦
ససర్పిష్కం పిబేద్ధూమం తిత్తిరిప్రతిభోజనమ్
క్షయజే బృంహణం పూర్వం కుర్యాదగ్నేశ్చ వర్ధనమ్ ౧౪౧
బహుదోషాయ సస్నేహం మృదు దద్యాద్విరేచనమ్
శమ్యాకేన త్రివృతయా మృద్వీకారసయుక్తయా ౧౪౨
తిల్వకస్య కషాయేణ విదారీస్వరసేన చ
సర్పిః సిద్ధం పిబేద్యుక్త్యా క్షీణదేహో విశోధనమ్ ౧౪౩
పిత్తే కఫే ధాతుషు చ క్షీణేషు క్షయకాసవాన్
ఘృతం కర్కటకీక్షీరద్విబలాసాధితం పిబేత్ ౧౪౪
విదారిభిః కదమ్బైర్వా తాలసస్యైశ్చ సాధితమ్
ఘృతం పయశ్చ మూత్రస్య వైవర్ణ్యే కృచ్ఛ్రనిర్గమే ౧౪౫
శూనే సవేదనే మేఢ్రే పాయౌ సశ్రోణివఙ్క్షణే
ఘృతమణ్డేన లఘునాఽనువాస్యో మిశ్రకేణ వా ౧౪౬
జాఙ్గలైః ప్రతిభుక్తస్య వర్తకాద్యా బిలేశయాః
క్రమశః ప్రసహాస్తద్వత్ప్రయోజ్యాః పిశితాశినః ౧౪౭
ఔష్ణ్యాత్ప్రమాథిభావాచ్చ స్రోతోభ్యశ్చ్యావయన్తి తే
కఫం శుద్ధైశ్చ తైః పుష్టిం కుర్యాత్సమ్యగ్ వహన్ రసః ౧౪౮
చవికాత్రిఫలాభార్గీదశమూలైః సచిత్రకైః
కులత్థపిప్పలీ మూలపాఠాకోలయవైర్జలే ౧౪౯
శృతైర్నాగరదుఃస్పర్శాపిప్పలీ శఠిపౌష్కరైః
పిష్టైః కర్కటశృఙ్గ్యా చ సమైః సర్పిర్విపాచయేత్ ౧౫౦
సిద్ధేఽస్మింశ్చూర్ణితౌ క్షారౌ ద్వౌ పఞ్చ లవణాని చ
దత్త్వా యుక్త్యా పిబేన్మాత్రాం క్షయకాసనిపీడితః ౧౫౧
కాసమర్దాభయాముస్తాపాఠాకట్ ఫలనాగరైః

పిప్పల్యా కటురోహిణ్యా కాశ్మర్యా సురసేన చ ౧౬౨
అక్షమాత్రైర్ఘృతప్రస్థం క్షీరద్రా క్షారసాధకే
పచేచ్చోషజ్వరప్లీహసర్వకాసహరం శివమ్ ౧౬౩
వృషవ్యాఘ్రీగుడూచీనాం పత్రమూలఫలాఙ్కురాత్
రసకల్కైర్ఘృతం పక్వం హన్తి కాసజ్వరారుచీః ౧౬౪
ద్విగుణే దాడిమరసే సిద్ధం వా వ్యోషసంయుతమ్
పిబేదుపరి భుక్తస్య యవక్షారయుతం నరః ౧౬౫
పిప్పలీగుడసిద్ధం వా ఛాగక్షీరయుతం ఘృతమ్
ఏతాన్యగ్నివివృర్ద్ధ్యం సర్పింషి క్షయకాసినామ్ ౧౬౬
స్యుర్దోషబద్ధకణ్ఠోరఃస్రోతసాం చ విశుద్ధయే
ప్రస్థోన్మితే యవక్వాథే వింశతిం విజయాః పచేత్ ౧౬౭
స్విన్నా మృదిత్వా తాస్తస్మిన్పురాణాత్షట్పలం గుడాత్
పిప్పల్యా ద్విపలం కర్షం మనోహ్వాయా రసాఞ్జనాత్ ౧౬౮
దత్త్వాఽర్ధాక్షం పచేద్భూయః స లేహః శ్వాసకాసజిత్
శ్వావిధాం సూచయో దగ్ధాః సఘృతక్షౌద్ర శర్కరాః ౧౬౯
శ్వాసకాసహరాబర్హిపాదౌ వా మధుసర్పిషా
ఏరణ్డపత్రక్షారం వా వ్యోషతైలగుడాన్వితమ్ ౧౭౦
లేహయేత్ క్షారమేవం వా సురసైరణ్డపత్రజమ్
లిహ్యాత్ త్ర్యూషణచూర్ణం వా పురాణగుడసర్పిషా ౧౭౧
పద్మకం త్రిఫలా వ్యోషం విడఙ్గం దేవదారు చ
బలా రాస్నా చ తచ్చూర్ణం సమస్తం సమశర్కరమ్ ౧౭౨
ఖాదేన్మధుఘృతాభ్యాం వా లిహ్యాత్కాసహరం పరమ్
తద్వన్మరిచచూర్ణం వా సఘృతక్షౌద్ర శర్కరమ్ ౧౭౩
పథ్యాశుణ్ఠీఘనగుడైర్గుటికాం ధారయేన్ముఖే

సర్వేషు శ్వాసకాసేషు కేవలం వా బిభీతకమ్ ౧౭౪

పత్రకల్కం ఘృతభృష్టం తిల్వకస్య సశర్కరమ్

పేయా వోత్కారికా ఛర్దితృట్కాసామాతిసారజిత్ ౧౭౫

కణ్టకారీరసే సిద్ధో ముద్గయూషః సుసంస్కృతః

సగౌరామలకః సామ్లః సర్వకాసభిషగ్జితమ్ ౧౭౬

వాతఘ్నౌషధనిఃక్వాథే క్షీరం యూషాన్ రసానపి

వైష్కిరాన్ ప్రాతుదాన్ బైలాన్ దాపయేత్క్షయకాసినే ౧౭౭

క్షతకాసే చ యే ధూమాః సానుపానా నిదర్శితాః

క్షయకాసేఽపి తే యోజ్యా వక్ష్యతే యచ్చ యక్ష్మణి ౧౭౮

బృంహణం దీపనం చాగ్నేః స్రోతసాం చ విశోధనమ్

వ్యత్యాసాత్క్షయకాసిభ్యో బల్యం సర్వం ప్రశస్యతే ౧౭౯

సన్నిపాతోద్భవో ఘోరః క్షయకాసో యతస్తతః

యథాదోషబలం తస్య సన్నిపాతహితం హితమ్ ౧౮౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానే కాసచికిత్సితం నామ తృతీయోఽధ్యాయః 3

చతుర్థోఽధ్యాయః

అథాతః శ్వాసహిధ్మాచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

శ్వాసహిధ్మా యతస్తుల్యహేత్వాద్యాః సాధనం తతః

తుల్యమేవ తదార్తం చ పూర్వం స్వేదైరుపాచరేత్ ౧

స్నిగ్ధైర్లవణతైలాక్తం తైః ఖేషు గ్రథితః కఫః

సులీనోఽపి విలీనోఽస్య కోష్ఠం ప్రాప్తః సునిర్హరః ౨

స్రోతసాం స్యాన్మృదుత్వం చ మరుతశ్చానులోమతా

స్విన్నం చ భోజయేదన్నం స్నిగ్ధమానూపజై రసైః ౩
దధ్యుత్తరేణ వా దద్యాత్తతోఽస్మై వమనం మృదు
విశేషాత్కాసవమథుహృద్గ్రహస్వరసాదినే ౪
పిప్పలీసైన్ధవక్షౌద్ర యుక్తం వాతావిరోధి యత్
నిర్హృతే సుఖమాప్నోతి స కఫే దుష్టవిగ్రహే ౫
స్రోతఃసు చ విశుద్ధేషు చరత్యవిహతోఽనిలః
ధ్మానోదావర్తతమకే మాతులుఙ్గామ్లవేతసైః ౬
హిఙ్గుపీలుబిడైర్యుక్తమన్నం స్యాదనులోమనమ్
ససైన్ధవం ఫలామ్లం వా కోష్ణం దద్యాద్విరేచనమ్ ౭
ఏతే హి కఫసంరుద్ధగతిప్రాణప్రకోపజాః
తస్మాత్తన్మార్గశుద్ధ్యర్థమూర్ధ్వాధః శోధనం హితమ్ ౮
ఉదీర్యతే భృశతరం మార్గరోధాద్వహజ్జలమ్
యథా తథాఽనిలస్తస్య మార్గమస్మాద్విశోధయేత్ ౯
అశాన్తౌ కృతసంశుద్ధేర్ధూమైర్లీనం మలం హరేత్
హరిద్రా పత్రమేరణ్డమూలం లాక్షాం మనఃశిలామ్ ౧౦
సదేవదార్వలం మాంసీ పిష్ట్వా వర్తిం ప్రకల్పయేత్
తాం ఘృతాక్తాం పిబేద్ధూమం యవాన్ వా ఘృతసంయుతాన్ ౧౧
మధూచ్ఛిష్టం సర్జరసం ఘృతం వా గురు వాఽగురు
చన్దనం వా తథా శృఙ్గం వాలాన్వా స్నావ వా గవామ్ ౧౨
ఋక్షగోధకురఙ్గైణచర్మ శృఙ్గఖురాణి వా
గుగ్గులుం వా మనోహ్వాం వా శాలనిర్యాసమేవ వా ౧౩
శల్లకీం గుగ్గులుం లోహం పద్మకం వా ఘృతాప్లుతమ్
అవశ్యం స్వేదనీయానామస్వేద్యానామపి క్షణమ్ ౧౪
స్వేదయేత్ససితాక్షీర సుఖోష్ణస్నేహసేచనైః

ఉత్కారికోపనాహైశ్చ స్వేదాద్యాయోక్తభేషజైః ౧౫
ఉరః కణ్ఠం చ మృదుభిః సామే త్వామవిధిం చరేత్
అతియోగోద్ధతం వాతం దృష్ట్వా పవననాశనైః ౧౬
స్నిగ్ధై రసాద్యైర్నాత్యుష్ణైరభ్యఙ్గైశ్చ శమం నయేత్
అనుత్క్లిష్టకఫాస్విన్నదుర్బలానాం హి శోధనాత్ ౧౭
వాయుర్లబ్ధాస్పదో మర్మ సంశోష్యాశు హరేదసూన్
కషాయలేహస్నేహాద్యైస్తేషాం సంశమయేదతః ౧౮
క్షీణక్షతాతిసారాసృక్పిత్తదాహాను బన్ధజాన్
మధురస్నిగ్ధశీతాద్యైర్హిధ్మా శ్వాసానుపాచరేత్ ౧౯
కులత్థదశమూలానాం క్వాథే స్యుర్జాఙ్గలా రసాః
యూషాశ్చ శిగ్రువార్తాకకాసఘ్నవృషమూలకైః ౨౦
పల్లవైర్నిమ్బకులకబృహతీ మాతులుఙ్గజైః
వ్యాఘ్రీదురాలభాశృఙ్గీబిల్వమధ్యత్రికణ్టకైః ౨౧
సామృతాగ్నికులత్థైశ్చ యూషః స్యాత్క్వథితైర్జలే
తద్వద్రా స్నాబృహత్యాదిబలాముద్గైః సచిత్రకైః ౨౨
పేయా చ చిత్రకాజాజీశృఙ్గీసౌవర్చలైః కృతా
దశమూలేన వా కాసశ్వాసహిధ్మారుజాపహా ౨౩
దశమూలశఠీరాస్నాభార్గీ బిల్వర్ద్ధిపౌష్కరైః
కులీరశృఙ్గీచపలా తామలక్యమృతౌషధైః ౨౪
పిబేత్కషాయం జీర్ణేఽస్మిన్ పేయాం తైరేవ సాధితామ్
శాలిషష్టికగోధూమయవముద్గకులత్థభుక్ ౨౫
కాసహృద్గ్రహపార్శ్వార్తిహిధ్మాశ్వాస ప్రశాన్తయే
సక్తూన్ వాఽర్కాఙ్కురక్షీరభావితానాం సమాక్షికాన్ ౨౬
యవానాం దశమూలాదినిష్క్వాథలులితాన్ పిబేత్

అన్నే చ యోజయేత్ క్షారహిఙ్గ్వాజ్యవిడదాడిమాన్ ౨౭
సపౌష్కరశఠీవ్యోష మాతులుఙ్గామ్లవేతసాన్
దశమూలస్య వా క్వాథమథవా దేవదారుణః ౨౮
పిబేద్వా వారుణీమణ్డం హిధ్మాశ్వాసీ పిపాసితః
పిప్పలీపిప్పలీ మూలపథ్యాజన్తుఘ్నచిత్రకైః ౨౯
కల్కితైర్లేపితే రూఢే నిఃక్షిపేద్ఘృభాజనే
తక్రం మాసస్థితం తద్ధి దీపనం శ్వాసకాసజిత్ ౩౦
పాఠాం మధురసాం దారు సరలం చ నిశి స్థితమ్
సురామణ్డేఽల్పలవణం పిబేత్ప్రసృతసమ్మితమ్ ౩౧
భార్గీశుణ్ఠ్యౌ సుఖామ్బోభిః క్షారం వా మరిచాన్వితమ్
స్వక్వాథపిష్టాం లులితాం బాష్పికాం పాయయేత వా ౩౨
స్వరసః సప్తపర్ణస్య పుష్పాణాం వా శిరీషతః
హిధ్మాశ్వాసే మధుకణాయుక్తః పిత్తకఫానుగే ౩౩
ఉత్కారికా తుగాకృష్ణా మధూలీఘృతనాగరైః
పిత్తానుబన్ధే యోక్తవ్యా పవనే త్వనుబన్ధిని ౩౪
శ్వావిచ్ఛశామిషకణా ఘృతశల్యకశోణితైః
సువర్చలారసవ్యోషసర్పిర్భిః సహితం పయః ౩౫
అను శాల్యోదనం పేయం వాతపిత్తానుబన్ధిని
చతుర్గుణామ్బుసిద్ధం వా ఛాగం సగుడనాగరమ్ ౩౬
పిప్పలీమూలమధుకగుడగోశ్వ శకృద్ర సాన్
హిధ్మాభిష్యన్దకాసఘ్నాన్ లిహ్యాన్మధుఘృతాన్వితాన్ ౩౭
గోగజాశ్వవరాహోష్ట్రఖర మేషాజవిడ్రసమ్
సమధ్వేకైకశో లిహ్యాద్బహుశ్లేష్మాఽథవా పిబేత్ ౩౮
చతుష్పాచ్చర్మరోమాస్థిఖురశృఙ్గోద్భవాం మషీమ్

తథైవ వాజిగన్ధాయా లిహ్యాచ్ఛ్వాసీ కఫోల్బణః ౩౯
శఠీపౌష్కరధాత్రీర్వా పౌష్కరం వా కణాన్వితమ్
గైరికాఞ్జనకృష్ణా వా స్వరసం వా కపిత్థజమ్ ౪౦
రసేన వా కపిత్థస్య ధాత్రీ సైన్ధవపిప్పలద్యః
ఘృతక్షౌద్రే ణ వా పథ్యావిడఙ్గోషణపిప్పలద్యః ౪౧
కోలలాజామలద్రా క్షాపిప్పలీనాగరాణి వా
గుడతైలనిశాద్రా క్షాకణారాస్నోషణాని వా ౪౨
పిబేద్ర సామ్బుమద్యామ్లై ర్లేహౌషధరజాంసి వా
జీవన్తీముస్తసురసత్వగేలాద్వయ పౌష్కరమ్ ౪౩
చణ్డాతామలకీలోహభార్గీ నాగరవాలకమ్
కర్కటాఖ్యాశఠీకృష్ణానాగ కేసరచోరకమ్ ౪౪
ఉపయుక్తం యథాకామం చూర్ణం ద్విగుణశర్కరమ్
పార్శ్వరుగ్జ్వరకాసఘ్నం హిధ్మాశ్వాసహరం పరమ్ ౪౫
శఠీతామలకీభార్గీ చణ్డావాలకపౌష్కరమ్
శర్కరాష్టగుణం చూర్ణంహిధ్మాశ్వాసహరం పరమ్ ౪౬
తుల్యం గుడం నాగరం చ భక్షయేన్నావయేత వా
లశునస్య పలాణ్డోర్వా మూలం గృఞ్జనకస్య వా ౪౭
చన్దనాద్వా రసం దద్యాన్నారీక్షీరేణ నావనమ్
స్తన్యేన మక్షికావిష్ఠామలక్తకరసేన వా ౪౮
ససైన్ధవం ఘృతాచ్ఛం వా సిద్ధం స్తన్యేన వా ఘృతమ్
కల్కైత్రైర్మధురద్ర వ్యైస్తత్పిబేన్నావయేత వా ౪౯
సకృదుష్ణం సకృచ్ఛీతం వ్యత్యాసాత్ ససితామధు
తద్వత్పయస్తథా సిద్ధమధోభాగౌషధైర్ఘృతమ్ ౫౦
కణాసౌవర్చలక్షారవయస్థాహిఙ్గుచోరకైః

సకాయస్తైర్ఘృతం మస్తుదశమూలరసే పచేత్ ॥౧
తత్పిబేజ్జీవనీయైర్వా లిహ్యాత్సమధు సాధితమ్
తేజోవత్యభయా కుష్ఠం పిప్పలీ కటురోహిణీ ॥౨
భూతీకం పౌష్కరం మూలం పలాశశ్చిత్రకః శఠీ
పటుద్వయం తామలకీ జీవన్తీ బిల్వపేశికా ॥౩
వచా పత్రం చ తాలీసం కర్షాంశైస్తైర్విపాచయేత్
హిఙ్గుపాదైర్ఘృతప్రస్థం పీతమాశు నిహన్తి తత్ ॥౪
శాఖానిలార్శో గ్రహణీహిధ్మాహృత్పార్శ్వవేదనాః
అర్ధాంశేన పిబేత్సర్పిః క్షారేణ పటునాఽథవా ॥౫
ధాన్వన్తరం వృషఘృతం దాధికం హపుషాది వా
శీతామ్బు సేకః సహసా త్రాసవిక్షేపభీశుచః ॥౬
హర్షేర్ష్యోచ్ఛ్వాసరోధాశ్చ హితం కీటైశ్చ దంశనమ్
యత్కిఞ్చిత్కఫవాతఘ్నముష్ణం వాతానులోమనమ్ ॥౭
తత్సేవ్యం ప్రాయశో యచ్చ సుతరాం మారుతాపహమ్
సర్వేషాం బృంహణే హ్యల్పః శక్యశ్చ ప్రాయశో భవేత్ ॥౮
నాత్యర్థం శమనేఽపాయో భృశోఽశక్యశ్చ కర్షణే
శమనైర్బృంహణైశ్చాతో భూయిష్ఠం తానుపాచరేత్ ॥౯
కాసశ్వాసక్షయచ్ఛర్దిహిధ్మాశ్చాన్యోన్యభేషజైః ॥౯॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానే శ్వాసహిధ్మాచికిత్సితం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ౪

పఞ్చమోఽధ్యాయః
అథాతో రాజయక్ష్మాదిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

బలినో బహుదోషస్య స్నిగ్ధస్విన్నస్య శోధనమ్
ఊర్ధ్వాధో యక్ష్మిణః కుర్యాత్సస్నేహం యన్న కర్శనమ్ ౧
పయసా ఫలయుక్తేన మధురేణ రసేన వా
సర్పిష్మత్యా యవాగ్వా వా వమనద్ర వ్యసిద్ధయా ౨
వమేత్ విరేచనం దద్యాత్త్రివృచ్ఛ్యామానృపద్రుమాన్
శర్కరామధుసర్పిర్భిః పయసా తర్పణేన వా ౩
ద్రా క్షావిదారీకాశ్మర్యమాంసానాం వా రసైర్యుతాన్
శుద్ధకోష్ఠస్య యుఞ్జీత విధిం బృంహణదీపనమ్ ౪
హృద్యాని చాన్నపానాని వాతఘ్నాని లఘూని చ
శాలిషష్టికగోధూమయవముద్గం సమోషితమ్ ౫
లిఘుమచ్యుతవీర్యం చ సుజరం బలకృచ్చ యత్
ఆజం క్షీరం ఘృతం మాంసం క్రవ్యాన్మాంసం చ శోషజిత్
కాకోలూకవృకద్వీపిగవాశ్వనకులోరగమ్ ౬
గృధ్రభాసఖరోష్ట్రం చ హితం ఛద్మోపసంహితమ్
జ్ఞాతం జుగుప్సితం తద్ధి ఛర్దిషే న బలౌజసే ౭
మృగాద్యాః పిత్తకఫయోః పవనే ప్రసహాదయః
వేసవారీకృతాః పథ్యా రసాదిషు చ కల్పితాః ౮
భృష్టాః సర్షపతైలేన సర్పిషా వా యథాయథమ్
రసికా మృదవః స్నిగ్ధాః పటుద్ర వ్యాభిసంస్కృతాః ౯
హితా మౌలకకౌలత్థాస్తద్వద్యూషాశ్చ సాధితాః
సపిప్పలీకం సయవం సకులత్థం సనాగరమ్ ౧౦
సదాడిమం సామలకం స్నిగ్ధమాజం రసం పిబేత్
తేన షడివనివర్తన్తే వికారాః పీనసాదయః ౧౧
పిబేచ్చ సుతరాం మద్యం జీర్ణం స్రోతోవిశోధనమ్

పిత్తాదిషు విశేషేణ మధ్వరిష్టాచ్చవారుణీః ౧౨
సిద్ధం వా పఞ్చమూలేన తామలక్యాऽథవా జలమ్
పర్ణినీభిశ్చతసృభిర్ధాన్యనాగరకేణ వా ౧౩
కల్పయేచ్చానుకూలోऽస్య తేనాన్నం శుచి యత్నవాన్
దశమూలేన పయసా సిద్ధం మాంసరసేన వా ౧౪
బలాగర్భం ఘృతం యోజ్యం క్రవ్యాన్మాంసరసేన వా
సక్షౌద్రం పయసా సిద్ధం సర్పిర్దశగుణేన వా ౧౫
జీవన్తీం మధుకం ద్రా క్షాం ఫలాని కుటజస్య చ
పుష్కరాహ్వం శఠీం కృష్ణాం వ్యాఘ్రీం గోక్షురకం బలామ్ ౧౬
నీలోత్పలం తామలకీం త్రాయమాణాం దురాలభామ్
కల్కీకృత్య ఘృతం పక్వం రోగరాజహరం పరమ్ ౧౭
ఘృతం ఖర్జూరమృద్వీకామధుకైః సపరూషకైః
సపిప్పలీకం వైస్వర్యకాసశ్వాసజ్వరాపహమ్ ౧౮
దశమూలశృతాత్క్షీరాత్సర్పిర్యదుదియాన్నవమ్
సపిప్పలీకం సక్షౌద్రం తత్పరం స్వరబోధనమ్ ౧౯
శిరఃపార్శ్వాంసశూలఘ్నం కాసశ్వాసజ్వరాపహమ్
పఞ్చభిః పఞ్చమూలైర్వా శృతాద్యదుదియాద్ఘృతమ్ ౨౦
పఞ్చానాం పఞ్చమూలానాం రసే క్షీరచతుర్గుణే
సిద్ధం సర్పిర్జయత్యేతద్యక్ష్మణః సప్తకం బలమ్ ౨౧
పఞ్చకోలయవక్షారషట్పలేన పచేద్ఘృతమ్
ప్రస్థోన్మితం తుల్యపయః స్రోతసాం తద్విశోధనమ్ ౨౨
గుల్మజ్వరోదరప్లీహ గ్రహణీపాణ్డుపీనసాన్
శ్వాసకాసాగ్నిసదన శ్వయథూర్ధ్వానిలాఞ్జయేత్ ౨౩
రాస్నా బలాగోక్షురక స్థిరావర్షాభువారిణి

జీవన్తీపిప్పలీగర్భం సక్షీరం శోషజిద్ఘృతమ్ ౨౪
అశ్వగన్ధాశృతాత్క్షీరాద్ఘృతం చ ససితాపయః
సాధారణామిషతులాం తోయద్రోణద్వయే పచేత్ ౨౫
తేనాష్టభాగశేషేణ జీవనీయైః పలోన్మితైః
సాధయేత్సర్పిషః ప్రస్థం వాతపిత్తామయాపహమ్ ౨౬
మాంససర్పిరిదం పీతం యుక్తం మాంసరసేన వా
కాసశ్వాసస్వరభ్రంశశోష హృత్పార్శ్వశూలజిత్ ౨౭
ఏలాజమోదాత్రిఫలా సౌరాష్ట్రీవ్యోషచిత్రకాన్
సారానరిష్టగాయత్రీశాల బీజకసమ్భవాన్ ౨౮
భల్లాతకం విడఙ్గం చ పృథగష్టపలోన్మితమ్
సలిలే షోడశగుణే షోడశాంశస్థితం పచేత్ ౨౯
పునస్తేన ఘృతప్రస్థం సిద్ధే చాస్మిన్పలాని షట్
తవక్షీర్యాః క్షిపేత్త్రింశత్సితాయా ద్విగుణం మధు ౩౦
ఘృతాత్త్రిజాతాత్త్రిపలం తతో లీఢం ఖజాహతమ్
పయోనుపానం తత్పాణ్ణో రసాయనమయన్త్రణమ్ ౩౧
మేధ్యం చక్షుష్యమాయుష్యం దీపనం హన్తి చాచిరాత్
మేహగుల్మక్షయవ్యాధి పాణ్డురోగభగన్దరాన్ ౩౨
యే చ సర్పిర్గుడాః ప్రోక్తాః క్షతే యోజ్యాః క్షయేఽపి తే
త్వగేలాపిప్లీక్షీరీశర్కరా ద్విగుణాః క్రమాత్ ౩౩
చూర్ణితా భక్షితాః క్షౌద్ర సర్పిషా వాఽవలేహితాః
స్వర్యాః కాసక్షయశ్వాసపార్శ్వరుక్కఫనాశనాః ౩౪
అథ స్వరసాదచికిత్సితమ్
విశేషాత్స్వరసాదేఽస్య నస్యధూమాది యోజయేత్
తత్రాపి వాతజే కోష్ణం పిబేదౌత్తరభక్తికమ్ ౩౫

కాసమర్దకవార్తాకీమార్కవ స్వరసైర్ఘృతమ్
సాధితం కాసజిత్స్వర్యం సిద్ధమార్తగలేన వా ౩౬
బదరీపత్రకల్కం వా ఘృతభృష్టం ససైన్ధవమ్
త్రైలం వా మధుకద్రా క్షాపిప్పలీకృమినుత్పలైః ౩౭
హంసపాద్యాశ్చ మూలేన పక్వం నస్తో నిషేచయేత్
సుఖోదకానుపానం చ ససర్పిష్కం గుడౌదనమ్ ౩౮
అశ్నీయాత్పాయసం చైవం స్నిగ్ధం స్వేదం నియోజయేత్
పిత్తోద్భవే పిబేత్సర్పిః శృతశీతపయోనుపః ౩౯
క్షీరివృక్షాఙ్కురక్వాథకల్కసిద్ధం సమాక్షికమ్
అశ్నీయాచ్చ ససర్పిష్కం యష్టీమధుకపాయసమ్ ౪౦
బలావిదారిగన్ధాభ్యాం విదార్యా మధుకేన చ
సిద్ధం సలవణం సర్పిర్నస్యం స్వర్యమనుత్తమమ్ ౪౧
ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం పిప్పలీ బృహతీ బలా
సాధితం క్షీరసర్పిశ్చ తత్స్వర్యం నావనం పరమ్ ౪౨
లిహ్యాన్మధురకాణాం చ చూర్ణం మధుఘృతాప్లుతమ్
పిబేత్కటూని మూత్రేణ కఫజే రూక్షభోజనః ౪౩
కట్ఫలామలకవ్యోషం లిహ్యాత్తైలమధుప్లుతమ్
వ్యోషక్షారాగ్నిచవికాభార్గీపథ్యామధూని వా ౪౪
యవైర్యవాగూం యమకే కణాధాత్రీకృతాం పిబేత్
భుక్త్వాఽద్యాత్పిప్పలద్యం శుణ్ఠీం తీక్ష్ణం వా వమనం భజేత్ ౪౫
శర్కరాక్షౌద్ర మిశ్రాణి శృతాని మధురైః సహ
పిబేత్పయాంసి యస్యోచ్చైర్వదతోఽభిహతః స్వరః ౪౬
ఇతి స్వరసాదచికిత్సితమ్
అథారోచకచికిత్సితమ్

విచిత్రమన్నమరుచౌ హితైరుపహితం హితమ్
బహిరన్తర్మృజా చిత్తనిర్వాణం హృద్యమౌషధమ్ ౪౭
ద్వౌ కాలౌ దన్తపవనం భక్షయేన్ముఖధావనైః
కషాయైః క్షాలయేదాస్యం ధూమం ప్రాయోగికం పిబేత్ ౪౮
తాలీసచూర్ణవటకాః సకర్పూరసితోపలాః
శాశాఙ్కకిరణాఖ్యాశ్చ భక్ష్యా రుచికరాః పరమ్ ౪౯
వాతాదరోచకే తత్ర పిబేచ్చూర్ణం ప్రసన్నయా
హరేణుకృష్ణాకృమిజిద్ద్రాక్షాసైన్ధవనాగరాత్ ౫౦
ఏలాభార్గీయవక్షారహిఙ్గుయుక్తాద్ధృతేన వా
ఛర్దయేద్వా వచామ్బుభిః పిత్తాచ్చ గుడవారిభిః ౫౧
లిహ్యాద్వా శర్కరాసర్పిర్లవణోత్తమమాక్షికమ్
కఫాద్వమేన్నిమ్బజలైర్దీప్యకారగ్వధోదకమ్ ౫౨
పానం సమధ్వరిష్టాశ్చ తీక్ష్ణాః సమధుమాధవాః
పిబేచ్చూర్ణం చ పూర్వోక్తం హరేణ్వాద్యుష్ణవారిణా ౫౩
ఏలాత్వఙ్నాగకుసుమతీక్ష్ణ కృష్ణామహౌషధమ్
భాగవృద్ధం క్రమాచ్చూర్ణం నిహన్తి సమశర్కరమ్ ౫౪
ప్రసేకారుచిహృత్పార్శ్వకాసశ్వాస గలామయాన్
యవానీతిత్తిడీకామ్లవేత సౌషధదాడిమమ్ ౫౫
కృత్వా కోలం చ కర్షాంశం సితాయాశ్చ చతుష్పలమ్
ధాన్యసౌవర్చలాజాజీవరాఙ్గం చార్ధకార్షికమ్ ౫౬
పిప్పలీనాం శతం చైకం ద్వే శతే మరిచస్య చ
చూర్ణమేతత్పరం రుచ్యం హృద్యం గ్రాహి హినస్తి చ ౫౭
విబన్ధకాసహృత్పార్శ్వప్లీహార్శో గ్రహణీగదాన్
తాలీసపత్రం మరిచం నాగరం పిప్పలీ శుభా ౫౮

యథోత్తరం భాగవృద్ధ్యా త్వగేలే చార్ధభాగికే
తద్రుచ్యం దీపనం చూర్ణం కణాష్టగుణశర్కరమ్ ౫౯
కాసశ్వాసారుచిచ్ఛర్దిప్లీహహృత్పార్శ్వ శూలనుత్
పాణ్డుజ్వరాతిసారఘ్నం మూఢవాతానులోమనమ్ ౬౦
ఇత్యరోచకచికిత్సితమ్
అర్కామృతాక్షారజలే శర్వరీముషితైర్యవైః
ప్రసేకే కల్పితాన్సక్తూన్ భక్ష్యాంశ్చాద్యాద్వ్యలీ వమేత్ ౬౧
కటుతిక్తైస్తథా శూల్యం భక్షయేజ్జాఙ్గలం పలమ్
శుష్కాంశ్చ భక్ష్యాన్ సులఘూంశ్చణకాదిరసానుపః ౬౨
శ్లేష్మణోఽతిప్రసేకేన వాయుః శ్లేష్మాణమస్యతి
కఫప్రసేకం తం విద్వాన్స్నిగ్ధోష్ణైరేవ నిర్జయేత్ ౬౩
పీనసేఽపి క్రమమిమం వమథౌ చ ప్రయోజయేత్
విశేషాత్పీనసేఽభ్యఙ్గాన్ స్నేహాన్ స్వేదాంశ్చ శీలయేత్ ౬౪
స్నిగ్ధానుత్కారికాపిణ్డైః శిరః పార్శ్వగలాదిషు
లవణామ్లకటూష్ణాంశ్చ రసాన్ స్నేహోపసంహితాన్ ౬౫
శిరఓంసపార్శ్వశూలేషు యథాదోషవిధిం చరేత్
ఔదకానూపపిశితైరుపనాహాః సుసంస్కృతాః ౬౬
తత్రేష్టాః సచతుఃస్నేహాః దోషసంసర్గ ఇష్యతే
ప్రలేపో నతయష్ట్యాహ్వశతాహ్వాకుష్ఠచన్దనైః ౬౭
బలారాస్నాతిలైస్తద్వత్స సర్పిర్మధుకోత్పలైః
పునర్నవాకృష్ణగన్ధా బలావీరావిదారిభిః ౬౮
నావనం ధూమపానాని స్నేహాశ్చోత్తరభక్తికాః
తైలాన్యభ్యఙ్గయోగీని బస్తికర్మ తథా పరమ్ ౬౯
శృఙ్గాద్యైర్వా యథాదోషం దుష్టమేషాం హరేదసృక్

ప్రదేహాః సఘృతైః శ్రేష్ఠాః పద్మకోశీరచన్దనైః ౭౦
దూర్వామధుకమఞ్జిష్ఠాకేసరైర్వా ఘృతాప్లుతైః
వటాదిసిద్ధతైలేన శతధౌతేన సర్పిషా ౭౧
అభ్యఙ్గః పయసా సేకః శస్తశ్చ మధుకామ్బునా
ప్రాయేణోపహతాగ్నిత్వాత్సపిచ్ఛమతిసార్యతే ౭౨
తస్యాతిసారగ్రహణీవిహితం హితమౌషధమ్
పురీషం యత్నతో రక్షేచ్ఛుష్యతో రాజయక్ష్మిణః ౭౩
సర్వధాతుక్షయార్తస్య బలం తస్య హి విడ్బలమ్
మాంసమేవాశ్నతో యుక్త్యా మార్ద్వీకం పిబతోఽను చ ౭౪
అవిధారితవేగస్య యక్ష్మా న లభతేఽన్తరమ్
సురాం సమణ్డాం మార్ద్వీకమరిష్టాన్సీధుమాధవాన్ ౭౫
యథార్హమనుపానార్థం పిబేన్మాంసాని భక్షయన్
స్రోతోవిబన్ధమోక్షార్థం బలౌజఃపుష్టయే చ తత్ ౭౬
స్నేహక్షీరామ్బుకోష్ఠేషు స్వభ్యక్తమవగాహయేత్
ఉత్తీర్ణం మిశ్రకైః స్నేహైర్భూయోఽభ్యక్తం సుఖైః కరైః ౭౭
మృద్గీయాత్సుఖమాసీనం సుఖం చోద్వర్తయేత్పరమ్
జీవన్తీం శతవీర్యాం చ వికసాం సపునర్నవామ్ ౭౮
అశ్వగన్ధామపామార్గం తర్కారీం మధుకం బలామ్
విదారీం సర్షపాన్ కుష్ఠం తణ్డులానతసీఫలమ్ ౭౯
మాషాంస్తిలాంశ్చ కిణ్వం చ సర్వమేకత్ర చూర్ణయేత్
యవచూర్ణం త్రిగుణితం దధ్నా యుక్తం సమాక్షికమ్ ౮౦
ఏతదుద్వర్తనం కార్యం పుష్టివర్ణబలప్రదమ్
గౌరసర్షపకల్కేన స్నానీయౌషధిభిశ్చ సః ౮౧
స్నాయాదృతుసుఖైస్తోయై ర్జీవనీయోపసాధితైః

గన్ధమాల్యాదికాం భూషామలక్ష్మీనాశనీం భజేత్ ౮౨

సుహృదాం దర్శనం గీతవాదిత్రోత్సవసంశ్రుతిః

బస్తయః క్షీరసర్పింషి మద్యమాంససుశీలతా ౮౩

దైవవ్యపాశ్రయం తత్తదథర్వోక్తం చ పూజితమ్ ౮౩-౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానే రాజయక్ష్మాదిచికిత్సితం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ౫

షష్ఠోఽధ్యాయః

అథాతశ్ఛర్దిహృద్రోగతృష్ణాచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

ఆమాశయోత్క్లేశభవాః ప్రాయశ్ఛర్ద్యో హితం తతః

లఙ్ఘనం ప్రాగృతే వాయోర్వమనం తత్ర యోజయేత్ ౧

బలినో బహుదోషస్య వమతః ప్రతతం బహు

తతో విరేకం క్రమశో హృద్యం మద్యైః ఫలామ్బుభిః ౨

క్షీరైర్వా సహ స హ్యూర్ధ్వం గతం దోషం నయత్యధః

శమనం చౌషధం రూక్షదుర్బలస్య తదేవ తు ౩

పరిశుష్కం ప్రియం సాత్మ్యమన్నం లఘు చ శస్యతే

ఉపవాసస్తథా యూషా రసాః కామ్బలికాః ఖలాః ౪

శాకాని లేహా భోజ్యాని రాగషాడవపానకాః

భక్ష్యాః శుష్కా విచిత్రాశ్చ ఫలాని స్నానఘర్షణమ్ ౫

గన్ధాః సుగన్ధయో గన్ధఫలపుష్పాన్నపానజాః

భుక్తమాత్రస్య సహసా ముఖే శీతామ్బుసేచనమ్ ౬

హన్తి మారుతజాం ఛర్దిం సర్పిః పీతం ససైన్ధవమ్

కిఞ్చిదుష్ణం విశేషేణ సకాసహృదయద్రవామ్ ౭

వ్యోషత్రిలవణాఢ్యం వా సిద్ధం వా దాడిమామ్బునా
సశుణ్ఠీదధిధాన్యేన శృతం తుల్యామ్బు వా పయః ౮
వ్యక్తసైన్ధవసర్పిర్వా ఫలామ్లో వైష్కిరో రసః
స్నిగ్ధం చ భోజనం శుణ్ఠీదధిదాడిమసాధితమ్ ౯
కోష్ణం సలవణం చాత్ర హితం స్నేహవిరేచనమ్
పిత్తజాయాం విరేకార్థం ద్రాక్షేక్షుస్వరసైస్త్రివృత్ ౧౦
సర్పిర్వా తైల్వకం యోజ్యం వృద్ధం చ శ్లేష్మధామగమ్
ఊర్ధ్వమేవ హరేత్ పిత్తం స్వాదుతిక్తైర్విశుద్ధిమాన్ ౧౧
పిబేన్మన్థం యవాగూం వా లాజైః సమధుశర్కరామ్
ముద్గజాఙ్గలజైరద్యాద్వ్యఞ్జనైః శాలిషష్టికమ్ ౧౨
మృద్భృష్టలోష్టప్రభవం సుశీతం సలిలం పిబేత్
ముద్గోశీరకణాధాన్యైః సహ వా సంస్థితం నిశామ్ ౧౩
ద్రాక్షారసం రసం వేక్షోర్గుడూచ్యమ్బు పయోఽపి వా
జమ్బ్వామ్రపల్లవోశీరవటశుఙ్గావరోహజః ౧౪
క్వాథః క్షౌద్ర యుతః పీతః శీతో వా వినియచ్ఛతి
ఛర్ది జ్వరమతీసారం మూర్చ్ఛాం తృష్ణాం చ దుర్జయామ్ ౧౫
ధాత్రీరసేన వా శీతం పిబేన్ముద్గదలామ్బు వా
కోలమజ్జసితాలాజామక్షికావిట్కణాఞ్జనమ్ ౧౬
లిహ్యాత్క్షౌద్రేణ పథ్యాం వా ద్రాక్షాం వా బదరాణి వా
కఫజాయాం వమేన్నిమ్బకృష్ణాపిణ్డీతసర్షపైః ౧౭
యుక్తేన కోష్ణతోయేన దుర్బలం చోపవాసయేత్
ఆరగ్వధాదినిర్యూహం శీతం క్షౌద్ర యుతం పిబేత్ ౧౮
మన్థాన్ యవైర్వా బహుశశ్ఛర్దిఘ్నౌషధభావితైః
కఫఘ్నమన్నం హృద్యం చ రాగాః సార్జకభూస్తృణాః ౧౯

లీఢం మనఃశిలాకృష్ణామరిచం బీజపూరకాత్
స్వరసేన కపిత్థస్య సక్షౌద్రే ణ వమిం జయేత్ ౨౦
ఖాదేత్కపిత్థం సవ్యోషం మధునా వా దురాలభామ్
లిహ్యాన్మరిచచోచైలాగోశకృద్ర సమాక్షికమ్ ౨౧
అనుకూలోపచారేణ యాతి ద్విష్టార్థజా శమమ్
కృమిజా కృమిహృద్రో గగదితైశ్చ భిషగ్జితైః ౨౨
యథాస్వం పరిశేషాశ్చ తత్కృతాశ్చ తథాఽమయాః
ఛర్దిప్రసఙ్గేన హి మాతరిశ్వా ధాతుక్షయాత్కోపముపైత్యవశ్యమ్
కుర్యాదతోఽస్మిన్ వమనాతియోగప్రోక్తం విధిం స్తమ్భనబృంహణీయమ్ ౨౩
సర్పిగుడా మాంసరసా ఘృతాని కల్యాణకత్ర్యూషణజీవనాని
పయాంసి పథ్యోపహితాని లేహాశ్చర్దిం ప్రసక్తాం ప్రశమం నయన్తి ౨౪
ఇతి ఛర్దిచికిత్సితమ్
అథ హృద్రో గచికిత్సితమ్
హృద్రో గే వాతజే తైలం మస్తుసౌవీరతక్రవత్ ౨౫
పిబేత్సుఖోష్ణం సబిడం గుల్మానాహార్తిజిచ్చ తత్
తైలం చ లవణైః సిద్ధం సమూత్రామ్లం తథాగుణమ్ ౨౬
బిల్వం రాస్నాం యవాన్ కోలం దేవదారుం పునర్నవామ్
కులత్థాన్ పఞ్చమూలం చ పక్త్వా తస్మిన్పచేజ్జలే ౨౭
తైలం తన్నావనే పానే బస్తౌ చ వినియోజయేత్
శుణ్ఠీవయస్థాలవణకాయస్థాహిఙ్గుపౌష్కరైః ౨౮
పథ్యయా చ శృతం పార్శ్వహృద్రుజాగుల్మజిద్ఘృతమ్
సౌవర్చలస్య ద్విపలే పథ్యాపఞ్చాశదన్వితే ౨౯
ఘృతస్య సాధితః ప్రస్థో హృద్రో గశ్వాసగుల్మజిత్
దాడిమం కృష్ణలవణం శుణ్ఠీ హిఙ్గ్వమ్లవేతసమ్ ౩౦

అపతన్త్రకహృద్రోగశ్వాసఘ్నం చూర్ణముత్తమమ్
పుష్కరాహ్వశఠీశుణ్ఠీ బీజపూరజటాభయాః ౩౧
పీతాః కల్కీకృతాః క్షారఘృతామ్లలవణైర్యుతాః
వికర్తికాశూలహరాః క్వాథః కోష్ణశ్చ తద్గుణః ౩౨
యవానీలవణక్షారవచాజాజ్యౌషధైః కృతః
సపూతిదారుబీజాహ్వపలాశ శఠిపౌష్కరైః ౩౩
యివక్షారో యవానీ చ పిబేదుష్ణేన వారిణా
ఏతేన వాతజం శూలం గుల్మం చైవ చిరోత్థితమ్ ౧
భిద్యతే సప్తరాత్రేణ పవనేన యథా ఘనః
పఞ్చకోలశఠీపథ్యాగుడబీజాహ్వ పౌష్కరమ్
వారుణీకల్కితం భృష్టం యమకే లవణాన్వితమ్ ౩౪
హృత్పార్శ్వయోనిశూలేషు ఖాదేద్గుల్మోదరేషు చ
స్నిగ్ధాశ్చేహ హితాః స్వేదాః సంస్కృతాని ఘృతాని చ ౩౫
లఘునా పఞ్చమూలేన శుణ్ఠ్యా వా సాధితం జలమ్
వారుణీదధిమణ్డం వా ధాన్యామ్లం వా పిబేత్తృషి ౩౬
సాయామస్తమ్భశూలామే హృది మారుతదూషితే
క్రియైషా సద్రవాయామప్రమోహే తు హితా రసాః ౩౭
స్నేహాఢ్యాస్తిత్తిరిక్రౌఞ్చ శిఖివర్తకదక్షజాః
బలాతైలం సహృద్రోగః పిబేద్వా సుకుమారకమ్ ౩౮
యష్ట్యాహ్వశతపాకం వా మహాస్నేహం తథోత్తమమ్
రాస్నాజీవకజీవన్తీబలావ్యాఘ్రీపునర్నవైః ౩౯
భార్గీస్థిరావచావ్యోషైర్మహాస్నేహం విపాచయేత్
దధిపాదం తథామ్లైశ్చ లాభతః స నిషేవితః ౪౦
తర్పణో బృంహణో బల్యో వాతహృద్రోగనాశనః

దీప్తేఽగ్నౌ సద్ర వాయామే హృద్రో గే వాతికే హితమ్ ౪౧
క్షీరం దధి గుడః సర్పిరౌదకానూపమామిషమ్
ఏతాన్యేవ చ వర్జ్యాని హృద్రో గేషు చతుర్ష్వపి ౪౨
శే షేషు స్తమ్భజాడ్యామసంయుక్తేఽపి చ వాతికే
కఫానుబన్ధే తస్మింస్తు రూక్షోష్ణామాచరేత్క్రియామ్ ౪౩
పైత్తే ద్రా క్షేక్షునిర్యాససితాక్షౌద్ర పరూషకైః
యుక్తో విరేకో హృద్యః స్యాత్క్రమః శుద్ధే చ పిత్తహా ౪౪
క్షతపిత్తజ్వరోక్తం చ బాహ్యాన్తః పరిమార్జనమ్
కట్వీమధుకకల్కం చ పిబేత్ససితమమ్బునా ౪౫
శ్రేయసీశర్కరా ద్రా క్షాజీవకర్షభకోత్పలైః
బలాఖర్జూరకాకోలీమేదాయుగ్మైశ్చ సాధితమ్ ౪౬
సక్షీరం మాహిషం సర్పిః పిత్తహృద్రో గనాశనమ్
ప్రపౌణ్డరీకమధుకవిస గ్రన్థికసేరుకాః ౪౭
సశుణ్ఠీశైవలాస్తాభిః సక్షీరం విపచేద్ఘృతమ్
శీతం సమధు తచ్చేష్టం స్వాదువర్గకృతం చ యత్ ౪౮
బస్తిం చ దద్యాత్సక్షౌద్రం తైలం మధుకసాధితమ్
కఫోద్భవే వమేత్స్విన్నః పిచుమన్దవచామ్బునా ౪౯
కులత్థధన్వోత్థ రసతీక్ష్ణమద్యయవాశనః
పిబేచ్చూర్ణం వచాహిఙ్గులవణద్వయనాగరాత్ ౫౦
సైలాయవానకకణాయవక్షారాత్సుఖామ్బునా
ఫలధాన్యామ్లకౌలత్థయూష మూత్రాసవైస్తథా ౫౧
పుష్కరాహ్వాభయాశుణ్ఠీశటీ రాస్నావచాకణాత్
క్వాథం తథాఽభయాశుణ్ఠీమాద్రీ పీతద్రుకట్ఫలాత్ ౫౨
క్వాథే రోహితకాశ్వత్థఖదిరోదుమ్బరార్జునే

సపలాశవటే వ్యోషత్రివృచ్చూర్ణాన్వితే కృతః ౫౩
సుఖోదకానుపానశ్చ లేహః కఫవికారహా
శ్లేష్మగుల్మోదితాజ్యాని క్షారాంశ్చ వివిధాన్ పిబేత్ ౫౪
ప్రయోజయేచ్ఛిలాహ్వం వా బ్రాహ్మం వాఽత్ర రసాయనమ్
తథాఽమలకలేహం వా ప్రాశం వాఽగస్త్యనిర్మితమ్ ౫౫
స్యాచ్ఛూలం యస్య భుక్తేఽతి జీర్యత్యల్పం జరాం గతే
శామ్యేత్స కుష్ఠకృమిజిల్లవణద్వయతిల్వకైః ౫౬
సదేవదార్వతివిషైశ్చూర్ణముష్ణామ్బునా పిబేత్
యస్య జీర్ణేఽధికం స్నేహైః స విరేచ్యః ఫలైః పునః ౫౭
జీర్యత్యన్నే తథా మూలైస్తీక్ష్ణైః శూలే సదాఽధికే
ప్రాయోఽనిలో రుద్ధగతిః కుప్యత్యామాశయే గతః ౫౮
తస్యానులోమనం కార్యం శుద్ధిలఙ్ఘనపాచనైః
కృమిఘ్నమౌషధం సర్వం కృమిజే హృదయామయే ౫౯
ఇతి హృద్రోగచికిత్సితమ్
అథ తృష్ణా చికిత్సితమ్
తృష్ణాసు వాతపిత్తఘ్నో విధిః ప్రాయేణ శస్యతే
సర్వాసు శీతో బాహ్యాన్తస్తథా శమనశోధనః ౬౦
దివ్యామ్బు శీతం సక్షౌద్రం తద్వద్భౌమం చ తద్గుణమ్
నిర్వాపితం తప్తలోష్టకపాలసికతాదిభిః ౬౧
సశర్కరం వా క్వథితం పఞ్చమూలేన వా జలమ్
దర్భపూర్వేణ మన్థశ్చ ప్రశస్తో లాజసక్తుభిః ౬౨
వాట్యశ్చామయవైః శీతః శర్కరామాక్షికాన్వితః
యవాగూః శాలిభిస్తద్వత్కోద్రవైశ్చ చిరన్తనైః ౬౩
శీతేన శీతవీర్యైశ్చ ద్రవ్యైః సిద్ధేన భోజనమ్

హిమామ్బుపరిషిక్తస్య పయసా ససితామధు ౬౪
రసైశ్చానమ్లలవణైర్జాఙ్గలై ర్ఘృతభర్జితైః
ముద్గాదీనాం తథా యూషైర్జీవనీయరసాన్వితైః ౬౫
నస్యం క్షీరఘృతం సిద్ధం శీతైరిక్షోస్తథా రసః
నిర్వాపణాశ్చ గణ్డూషాః సూత్రస్థానోదితా హితాః ౬౬
దాహజ్వరోక్తా లేపాద్యా నిరీహత్వం మనోరతిః
మహాసరిద్ధ్రదాదీనాం దర్శనస్మరణాని చ ౬౭
తృష్ణాయాం పవనోత్థాయాం సగుడం దధి శస్యతే
రసాశ్చ బృంహణాః శీతాః విదార్యాదిగణామ్బు చ ౬౮
పిత్తజాయాం సితాయుక్తః పక్వోదుమ్బరజో రసః
తత్క్వాథో వా హిమస్తద్వత్సారివాదిగణామ్బు వా ౬౯
తద్విధైశ్చ గణైః శీతకషాయాన్ ససితామధూన్
మధురైరౌషధైస్తద్వత్ క్షీరివృక్షైశ్చ కల్పితాన్ ౭౦
బీజపూరకమృద్వీకావట వేతసపల్లవాన్
మూలాని కుశకాశానాం యష్ట్యాహ్వం చ జలే శృతమ్ ౭౧
జ్వరోదితం వా ద్రాక్షాది పఞ్చసారామ్బు వా పిబేత్
కఫోద్భవాయాం వమనం నిమ్బప్రసవవారిణా ౭౨
బిల్వాఢకీపఞ్చకోలదర్భ పఞ్చకసాధితమ్
జలం పిబేద్ర జన్యా వా సిద్ధం సక్షౌద్ర శర్కరమ్ ౭౩
ముద్గయూషం చ సవ్యోషపటోలీనిమ్బపల్లవమ్
యవాన్నం తీక్ష్ణకవలనస్యలేహాంశ్చ శీలయేత్ ౭౪
సర్వైరామాచ్చ తద్వన్త్రీ క్రియేష్టా వమనం తథా
త్ర్యూషణారుష్కరవచాఫలామ్లోష్ణామ్బుమస్తుభిః ౭౫
అన్నాత్యయాన్మణ్డముష్ణం హిమం మన్థం చ కాలవిత్

తృషి శ్రమాన్మాంసరసం మన్థం వా ససితం పిబేత్ ౭౬

ఆతపాత్ససితం మన్థం యవకోలజసక్తుభిః

సర్వాణ్యఙ్గాని లిమ్పేచ్చ తిలపిణ్యాకకాఞ్జికైః ౭౭

శీతస్నానాచ్చ మద్యామ్బు పివేత్తృణ్మాన్ గుడామ్బు వా

మద్యాదర్ధజలం మద్యం స్నాతోఽమ్లలవణైర్యుతమ్ ౭౮

స్నేహతీక్ష్ణతరాగ్నిస్తు స్వభావశిశిరం జలమ్

స్నేహాదుష్ణామ్బ్వజీర్ణాత్తు జీర్ణాన్మణ్డం పిపాసితః ౭౯

పిబేత్స్నిగ్ధాన్నతృషితో హిమస్పర్ధి గుడోదకమ్

గుర్వాద్యన్నేన తృషితః పీత్వోష్ణామ్బు తదుల్లిఖేత్ ౮౦

క్షయజాయాం క్షయహితం సర్వం బృంహణమౌషధమ్

కృశదుర్బలరూక్షాణాం క్షీరం ఛాగో రసోఽథవా ౮౧

క్షీరం చ సోర్ధ్వవాతాయాం క్షయకాసహరైః శృతమ్

రోగోపసర్గాజ్జాతాయాం ధాన్యామ్బు ససితామధు ౮౨

పానే ప్రశస్తం సర్వా చ క్రియా రోగాద్యపేక్షయా

తృష్యన్ పూర్వామయక్షీణో న లభేత జలం యది ౮౩

మరణం దీర్ఘరోగం వా ప్రాప్నుయాత్త్వరితం తతః

సాత్మ్యాన్నపానభైషజ్యైస్తృష్ణాం తస్య జయేత్పురా ౮౪

తస్యాం జితాయామన్యోఽపి వ్యాధిః శక్యశ్చికిత్సితుమ్ ౮౪॥౧౨

ఇతి తృష్ణారోగచికిత్సితమ్

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానే ఛర్దిహృద్రోగతృష్ణాచికిత్సితం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః౬

సప్తమోఽధ్యాయః

అథాతో మదాత్యయాదిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
యం దోషమధికం పశ్యేత్తస్యాదౌ ప్రతికారయేత్
కఫస్థానానుపూర్వ్యా చ తుల్యదోషే మదాత్యయే ౧
పిత్తమారుతపర్యన్తః ప్రాయేణహి మదాత్యయః
హీనమిథ్యాతిపీతేన యో వ్యాధిరుపజాయతే ౨
సమపీతేన తేనైవ స మద్యేనోపశామ్యతి
మద్యస్య విషసాదృశ్యాత్ విషం తూత్కర్షవృత్తిభిః ౩
తీక్ష్ణాదిభిర్గుణైర్యోగా ద్విషాన్తరమపేక్షతే
తీక్ష్ణోష్ణేనాతిమాత్రేణ పీతేనామ్లవిదాహినా ౪
మద్యేనాన్నరసక్లేదో విదగ్ధః క్షారతాం గతః
యాన్ కుర్యాన్మదతృణ్మోహజ్వరాన్తర్దాహవిభ్రమాన్ ౫
మద్యోత్క్లిష్టేన దోషేణ రుద్ధః స్రోతఃసు మారుతః
సుతీవ్రా వేదనా యాశ్చ శిరస్యస్థిషు సన్ధిషు ౬
జీర్ణామమద్యదోషస్య ప్రకాఙ్క్షాలాఘవే సతి
యౌగికం విధివద్యుక్తం మద్యమేవ నిహన్తి తాన్ ౭
క్షారో హి యాతి మాధుర్యం శీఘ్రమమ్లోపసంహితః
మద్యమమ్లేషు చ శ్రేష్ఠం దోషవిష్యన్దనాదలమ్ ౮
తీక్ష్ణోష్ణాద్యైః పురా ప్రోక్తైర్దీపనాద్యైస్తథా గుణైః
సాత్మ్యత్వాచ్చ తదేవాస్య ధాతుసామ్యకరం పరమ్ ౯
సప్తాహమష్టరాత్రం వా కుర్యాత్పానాత్యయౌషధమ్
జీర్యత్యేతావతా పానం కాలేన విషథాశ్రితమ్ ౧౦
పరం తతోఽనువధ్నాతి యో రోగస్తస్య భేషజమ్
యథాయథం ప్రయుఞ్జీత కృతపానాత్యయౌషధః ౧౧
తత్ర వాతోల్బణే మద్యం దద్యాత్పిష్టకృతం యుతమ్

బీజపూరకవృక్షామ్లకోలదాడిమదీప్యకైః ౧౨
యవానీహపుషాజాజీ వ్యోషత్రిలవణార్ద్ర కైః
శూల్యైర్మాంసైర్ఘరితకైః స్నేహవద్భిశ్చ సక్తుభిః ౧౩
ఉష్ణస్నిగ్ధామ్లలవణా మేద్యమాంసరసా హితాః
ఆమ్రామ్రాతకపేశీభిః సంస్కృతా రాగషాడవాః ౧౪
గోధూమమాషవికృతిర్మృదుశ్చిత్రా ముఖప్రియా
ఆర్ద్రి కార్ద్ర కకుల్మాషసుక్తమాంసాదిగర్భిణీ ౧౫
సురభిర్లవణా శీతా నిర్గదా వాఽచ్ఛవారుణీ
స్వరసో దాడిమాత్ క్వాథః పఞ్చమూలాత్కనీయసః ౧౬
శుణ్ఠీధాన్యాత్తథా మస్తుసుక్తామ్బ్చామ్లకాఞ్జికమ్
అంభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానముష్ణం ప్రావరణం ఘనమ్ ౧౭
ఘనశ్చాగురుజో ధూపః పఙ్కశ్చాగురుకుఙ్కుమః
కుచోరుశ్రోణిశాలిన్యో యౌవనోష్ణాఙ్గయష్టయః ౧౮
హర్షేణాలిఙ్గనే యుక్తాః ప్రియాః సంవాహనేషు చ
పిత్తోల్వణే బహుజలం శార్కరం మధు వా యుతమ్ ౧౯
రసైర్దాడిమ ఖర్జూర భవ్యద్రా క్షాపరూషజైః
సుశీతం ససితాసక్తు యోజ్యం తాదృక్ చ పానకమ్ ౨౦
స్వాదువర్గకషాయైర్వా యుక్తం మద్యం సమాక్షికమ్
శాలిషష్టికమశ్నీయాచ్చశాజైణకపిఞ్జలైః ౨౧
సతీనముద్గామలకపటోలీదాడిమైై రసైః
కఫపిత్తం సముత్క్లిష్టముల్లిఖేత్తృడ్విదాహవాన్ ౨౨
పీత్వాఽమ్బు శీతం మద్యం వా భూరీక్షురససంయుతమ్
ద్రా క్షారసం వా సంసర్గీ తర్పణాదిః పరం హితః ౨౩
తథాఽగ్నిర్దీప్యతే తస్య దోషశేషాన్నపాచనః

కాసే సరక్తనిష్ఠీవే పార్శ్వస్తనరుజాసు చ ౨౪
తృష్ణాయాం సవిదాహాయాం సోత్క్లేశే హృదయోరసి
గుడూచీభద్ర ముస్తానాం పటోలస్యాథవా రసమ్ ౨౫
సశృఙ్గబేరం యుఞ్జీత తిత్తిరిప్రతిభోజనమ్
తృష్యతే చాతి బలవద్వాతపిత్తే సముద్ధతే ౨౬
దద్యాద్ ద్రా క్షారసం పానం శీతం దోషానులోమనమ్
జీర్ణేఽద్యాన్మధురామ్లేన ఛాగమాంసరసేన చ ౨౭
తృష్యల్పశః పిబేన్మద్యం మదం రక్షన్ బహూదకమ్
ముస్తదాడిమలాజామ్బు జలం వా పర్ణినీశృతమ్ ౨౮
పాటల్యుత్పలకన్దైర్వా స్వభావాదేవ వా హిమమ్
మద్యాతిపానాదబ్ధాతౌ క్షీణే తేజసి చోద్ధతే ౨౯
యః శుష్కగలతాల్వోష్ఠో జిహ్వాం నిష్కృష్య చేష్టతే
పాయయేత్కామతోఽమ్బుస్తం నిశీథపవనాహతమ్ ౩౦
కోలదాడిమవృక్షామ్లచుక్రీకాచుక్రికారసః
పఞ్చామ్లకో ముఖాలేపః సద్యస్తృష్ణాం నియచ్ఛతి ౩౧
త్వచం ప్రాప్తశ్చ పానోష్మా పిత్తరక్తాభిమూర్చ్ఛితః
దాహం ప్రకురుతే ఘోరం తత్రాతిశిశిరో విధిః ౩౨
అశామ్యతి రసైస్తృప్తే రోహిణీం వ్యధయేచ్చిరామ్
ఉల్లేఖనోపవాసాభ్యాం జయేచ్ఛ్లేష్మోల్వణం పిబేత్ ౩౩
శీతం శుణ్ఠీస్థిరోదీచ్యదుఃస్పర్శాన్యతమోదకమ్
నిరామం క్షుధితం కాలే పాయయేద్బహుమాక్షికమ్ ౩౪
శార్కరం మధు వా జీర్ణమరిష్టం సీధుమేవ వా
రూక్షతర్పణసంయుక్తం యవానీనాగరాన్వితమ్ ౩౫
యూషేణయవగోధూమం తనునాఽల్పేన భోజయేత్

ఉష్ణామ్లకటుతిక్తేన కౌలత్థేనాల్పసర్పిషా ౩౬
శుష్కమూలకజైశ్చాగ్రై రసైర్వా ధన్వచారిణామ్
సామ్లవేతసవృక్షామ్లపటోలీవ్యోషదాడిమైః ౩౭
ప్రభూతశుణ్ఠీమరిచ హరితార్ద్ర కపేశికమ్
బీజపూరరసాద్యమ్లభృష్టనీరసవర్తితమ్ ౩౮
కరీరకరమర్దాది రోచిష్ణు బహుశాలనమ్
ప్రవ్యక్తాష్టాఙ్గలవణం వికల్పితనిమర్దకమ్ ౩౯
యథాగ్ని భక్షయన్ మాంసం మాధవం నిగదం పిబేత్
సితాసౌవర్చలాజాజీతిన్తిడీకామ్లవేతసమ్ ౪౦
త్వగేలామరిచార్ధాంశమష్టాఙ్గ లవణం హితమ్
స్రోతోవిశుద్ధ్యగ్నికరం కఫప్రాయే మదాత్యయే ౪౧
రూక్షోష్ణోద్వర్తనోద్ధర్షస్నాన భోజనలఙ్ఘనైః
సకామాభిః సహ స్త్రీభిర్యుక్త్యా జాగరణేన చ ౪౨
మదాత్యః కఫప్రాయః శీఘ్రం సముపశామ్యతి
యదిదం కర్మ నిర్దిష్టం పృథగ్దోషబలం ప్రతి ౪౩
సన్నిపాతే దశవిధే తచ్ఛేషేఽపి వికల్పయేత్
త్వఙ్నాగపుష్పమగధామరిచాజాజిధాన్యకైః ౪౪
పరూషకమధూకైలాసురాహ్వైశ్చ సితాన్వితైః
సకపిత్థరసం హృద్యం పానకం శశిబోధితమ్ ౪౫
మదాత్యయేషు సర్వేషు పేయం రుచ్యగ్నిదీపనమ్
నావిక్షోభ్య మనో మద్యం శరీరమవిహన్య వా ౪౬
కుర్యాన్మదాత్యయం తస్మాదిష్యత హర్షణీ క్రియా
సంశుద్ధిశమనాద్యేషు మదదోషః కృతేష్వపి ౪౭
న చేచ్ఛామ్యేత్కఫే క్షీణే జాతే దౌర్బల్యలాఘవే

తస్య మద్యవిదగ్ధస్య వాతపిత్తాధికస్య చ ౪౮
గ్రీష్మోపతప్తస్య తరోర్యథా వర్షం తథా పయః
మద్యక్షీణస్య హి క్షీణం క్షీరమాశ్వేవ పుష్యతి ౪౯
ఓజస్తుల్యం గుణైః సర్వైర్విపరీతం చ మద్యతః
పయసా విహతే రోగే బలే జాతే నివర్తయేత్ ౫౦
క్షీరప్రయోగం మద్యం చ క్రమేణాల్పాల్పమాచరేత్
న విక్షయధ్వంసకోత్థైః స్పృశేతోపద్ర వైర్యథా ౫౧
తయోస్తు స్యాద్ఘృతం క్షీరం బస్తయో బృంహణాః శివాః
అభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానాన్యన్నపానం చ వాతజిత్ ౫౨
యుక్తమద్యస్య మద్యోత్థో న వ్యాధిరుపజాయతే
అతోఽస్య వక్ష్యతే యోగో యః సుఖాయైవ కేవలమ్ ౫౩
ఆశ్వినం యా మహత్తేజో బలం సారస్వతం చ యా
దధాత్యైన్ద్రం చ యా వీర్యం ప్రభావం వైష్ణవం చ యా ౫౪
అస్త్రం మకరకేతోర్యా పురుషార్థో బలస్య యా
సౌత్రామణ్యాం ద్విజముఖే యా హుతాశే చ హూయతే ౫౫
యా సర్వౌషధిసమ్పూర్ణాన్మథ్యమానాత్సురాసురైః
మహోదధేః సముద్భూతా శ్రీశశాఙ్కామృతైః సహ ౫౬
మధుమాధవమైరేయసీధు గౌడాసవాదిభిః
మదశక్తిమనుజ్ఝన్తీ యా రూపైర్బహుభిః స్థితా ౫౭
యామాస్వాద్య విలాసిన్యో యథార్థం నామ బిభ్రతి
కులాఙ్గనాఽపి యాం పీత్వా నయత్యుద్ధతమానసా ౫౮
అనఙ్గాలిఙ్గితైరఙ్గైః క్వాపి చేతో మునేరపి
తరఙ్గభఙ్గభ్రుకుటీతర్జనై ర్మానినీమనః ౫౯
ఏకం ప్రసాద్య కురుతే యా ద్వయోరపినిర్వృ తిమ్

యథాకామం భటావాప్తిపరిహృష్టాప్సరోగణే ౬౦
తృణవత్పురుషా యుద్ధే యామాస్వాద్య త్యజన్త్యసూన్
యాం శీలయిత్వాఽపి చిరం బహుధా బహువిగ్రహామ్ ౬౧
నిత్యం హర్షాతివేగేన తత్పూర్వమివ సేవతే
శోకోద్వేగారతిభయైర్యాం దృష్ట్వా నాభిభూయతే ౬౨
గోష్ఠీమహోత్సవోద్యానం న యస్యాః శోభతే వినా
స్మృత్వా స్మృత్వా చ బహుశో వియుక్తః శోచతే యయా ౬౩
అప్రసన్నాఽపి యా ప్రీత్యై ప్రసన్నా స్వర్గ ఏవ యా
అపీన్ద్రం మన్యతే దుఃస్థం హృదయస్థితయా యయా ౬౪
అనిర్దేశ్యసుఖాస్వాదా స్వయంవేద్యైవ యా పరమ్
ఇతి చిత్రాస్వవస్థాసు ప్రియామనుకరోతి యా ౬౫
ప్రియాఽతిప్రియతాం యాతి యత్ప్రియస్య విశేషతః
యా ప్రీతిర్యా రతిర్వా వాగ్ యా పుష్టిరితి చ స్తుతా ౬౬
దేవదానవగన్ధర్వయక్ష రాక్షసమానుషైః
పానప్రవృత్తౌ సత్యాం తు తాం సురాం విధినా పిబేత్ ౬౭
సమ్భవన్తి న తే రోగా మేదోనిలకఫోద్భవాః
విధియుక్తాదృతే మద్యాద్యే న సిధ్యన్తి దారుణాః ౬౮
అస్తి దేహస్య సాఽవస్థా యస్యాం పానం నివార్యతే
అన్యత్ర మద్యాన్నిగదాద్వివిధౌషధసంస్కృతాత్ ౬౯
ఆనూపం జాఙ్గలం మాంసం విధినాఽప్యుపకల్పితమ్
మద్యం సహాయమప్రాప్య సమ్యక్ పరిణమేత్కథమ్ ౭౦
సుతీవ్రమారుతవ్యాధిఘాతినో లశునస్య చ
మద్యమాంసవియుక్తస్య ప్రయోగే స్యాత్కియాన్ గుణః ౭౧
నిగూఢశల్యాహరణే శస్త్రక్షారాగ్నికర్మణి

పీతమద్యో విషహతే సుఖం వైద్యవికత్థనామ్ ౭౨
అనలోత్తేజనం రుచ్యం శోకశ్రమవినోదకమ్
న చాతః పరమస్త్యన్యదారోగ్యబలపుష్టికృత్ ౭౩
రక్షతా జీవితం తస్మాత్పేయమాత్మవతా సదా
ఆశ్రితోపాశ్రితహితం పరమం ధర్మసాధనమ్ ౭౪
స్నాతః ప్రణమ్య సురవిప్రగురూన్ యథాస్వం వృత్తిం విధాయ చ సమస్తపరిగ్రహస్య
ఆపానభూమిమథ గన్ధజలాభిషిక్తా మాహారమణ్డపసమీపగతాం శ్రయేత ౭౫
స్వాస్తృతేఽథ శయనే కమనీయే మిత్రభృత్య రమణీసమవేతః
స్వం యశః కథకచారణసఙ్ఘై రుద్ధతం నిశమయన్నతిలోకమ్ ౭౬
విలాసినీనాం చ విలాసశోభి గీతం సనృత్యం కలతూర్యఘోషైః
కాఞ్చీకలాపైశ్చల కిఙ్కిణీభిః క్రీడావిహఙ్గైశ్చ కృతానునాదమ్ ౭౭
మణికనక సముత్థైరావనేయైర్విచిత్రైః సజలవివిధలేఖక్షౌమవస్త్రావృతాఙ్గైః
అపి మునిజనచిత్తక్షోభసమ్పాదినీభిశ్చకి తహరిణలోలప్రేక్షణీభిః ప్రియాభిః ౭౮
స్తననితమ్బకృతాదతిగౌరవాదలసమాకులమీశ్వరసమ్భ్రమాత్
ఇతి గతం దధతీభిరసంస్థితం తరుణచిత్తవిలోభనకార్మణమ్ ౭౯
యౌవనాసవమత్తాభి ర్విలాసాధిష్ఠితాత్మభిః
సఞ్చార్యమాణం యుగపత్తన్వఙ్గీభిరితస్తతః ౮౦
తాలవృన్తనలినీదలానిలైః శీతలీకృతమతీవ శీతలైః
దర్శనేఽపి విదధద్వశానుగం స్వాదితం కిముత చిత్తజన్మనః ౮౧
చూతరసేన్దుమృగైః కృతవాసం మల్లికయోజ్జ్వలయా చ సనాథమ్
స్ఫాటికశుక్తిగతం సతరఙ్గం కాన్తమనఙ్గమివోద్వహదఙ్గమ్ ౮౨
తాలీసాద్యం చూర్ణమేలాదికం వా హృద్యం ప్రాశ్య ప్రాగ్వయఃస్థాపనం వా
తత్రార్థిభ్యో భూమిభాగే సుమృష్టే తోయోన్మిశ్రం దాపయిత్వా తతశ్చ ౮౩
ధృతిమాన్ స్మృతిమాన్నిత్యమనూనాధికమాచరన్

ఉచితేనోపచారేణ సర్వమేవోపపాదయన్ ౧౪

జితవికసితాసితసరోజనయనసచ్ఛ్రాన్తివర్ధితశ్రీకమ్

కాన్తాముఖమివ సౌరభహృతమధుపగణం పిబేన్మద్యమ్ ౧౫

పీత్వైవం చషకద్వయం పరిజనం సన్మాన్య సర్వం తతో

గత్వాఽహారభువం పురః సుభిషజో భుఞ్జీత భూయోఽత్ర చ

మాంసాపూపఘృతార్ద్ర కాదిహరితైర్యుక్తం ససౌవర్చలైర్ద్విస్త్రిర్వా నిశి చాల్పమేవ వనితాసంవల్గనార్థం పిబేత్ ౧౬

రహసి దయితామఙ్కే కృత్వా భుజాన్తరపీడనా

త్పులకితతనుం జాత స్వేదాం సకమ్పపయోధరామ్

యది సరభసం శీధోర్వారం న పాయయతే కృతీ

కిమనుభవతి క్లేశప్రాయం తతో గృహతన్త్రతామ్ ౧౭

వరతనువక్త్రసఙ్గతి సుగన్ధితరం సరకం

ద్రుతమివ పద్మరాగమణిమాసవ రూపధరమ్

భవతి రతిశ్రమేణ చ మదః పిబతోఽల్పమపి

క్షయమత ఓజసః పరిహరన్ స శయీత పరమ్ ౧౮

ఇత్థం యుక్త్యా పిబన్మద్యం న త్రివర్గాద్విహీయతే

అసారసంసారసుఖం పరమం చాధిగచ్ఛతి ౧౯

ఏశ్వర్యస్యోపభోగోఽయ స్పృహణీయః సురైరపి

అన్యథా హి విపత్సు స్యాత్పశ్చాత్తాపేన్ధనం ధనమ్ ౬౦

ఉపభోగేన రహితో భోగవానితి నిన్ద్యతే

నిర్మితోఽతికదర్యోఽయ విధినా నిధిపాలకః ౬౧

తస్మాద్వ్యవస్థయా పానం పానస్య సతతం హితమ్

జిత్వా విషయలుబ్ధానామిన్ద్రి యాణాం స్వతన్త్రతామ్ ౬౨

విధిర్వసుమతామేష భవిష్యద్వసవస్తు యే

యథోపపత్తి తైర్మద్యం పాతవ్యం మాత్రయా హితమ్ ౬౩

యావద్ దృష్టేర్న సమ్భ్రాన్తిర్యావన్న క్షోభతే మనః
తావదేవ విరన్తవ్యం మద్యాదాత్మవతా సదా ౯౪
అభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానవాస ధూపానులేపనైః
స్నిగ్ధోష్ణైర్భావితశ్చాన్నైః పానం వాతోత్తరః పిబేత్ ౯౫
శీతోపచారైర్వివిధైర్మధురస్నిగ్ధ శీతలైః
పైత్తికో భావితశ్చాన్నైః పిబన్మద్యం న సీదతి ౯౬
ఉపచారైరశిశిరైర్యవ గోధూమభుక్ పిబేత్
శ్లైష్మికో ధన్వజైర్మాంసైర్మద్యం మారిచికైః సహ ౯౭
తత్ర వాతే హితం మద్యం ప్రాయః పైష్టికగౌడికమ్
పిత్తే సామ్భోమధు కఫే మార్ద్వీకారిష్టమాధవమ్ ౯౮
ప్రాక్ పిబేచ్ఛ్లైష్మికో మద్యం భుక్తస్యోపరి పైత్తికః
వాతికస్తు పిబేన్మధ్యే సమదోషో యథేచ్ఛయా ౯౯
ఇతి మదాత్యయచికిత్సితమ్
అథ మదమూర్ఛాయచికిత్సితమ్
మదేషు వాతపిత్తఘ్నం ప్రాయో మూర్ఛాసు చేష్యతే
సర్వత్రాపి విశేషేణ పిత్తమేవోపలక్షయేత్ ౧౦౦
శీతాః ప్రదేహా మణయః సేకా వ్యజనమారుతాః
సితా ద్రా క్షేక్షుఖర్జూరకాశ్మర్యస్వరసాః పయః ౧౦౧
సిద్ధం మధురవర్గేణ రసా యూషాః సదాడిమాః
షష్టికాః శాలయో రక్తా యవాః సర్పిశ్చ జీవనమ్ ౧౦౨
కల్యాణకం మహాతిక్తం షట్పలం పయసాఽగ్నికః
పిప్పల్యో వా శిలాహ్వం వా రసాయనవిధానతః ౧౦౩
త్రిఫలా వా ప్రయోక్తవ్యా సఘృతక్షౌద్ర శర్కరా
ప్రసక్తవేగేషు హితం ముఖనాసావరోధనమ్ ౧౦౪

పిబేద్వా మానుషీక్షీరం తేన దద్యాచ్చ బూనావనమ్
మృణాలబిసకృష్ణా వా లిహ్యాత్క్షౌద్రే ణ సాభయాః ౧౦౫
దురాలభాం వా ముస్తం వా శీతేన సలిలేన వా
పిబేన్మరిచకోలాస్థిమజ్జోశీరాహికేసరమ్ ౧౦౬
ధాత్రీఫలరసే సిద్ధం పథ్యాక్వాథేన వా ఘృతమ్
కుర్యాత్క్రియాం యథోక్తాం చ యథాదోషబలోదయమ్ ౧౦౭
పఞ్చకర్మాణి చేష్టాని సేచనం శోణితస్య చ
సత్త్వస్యాలమ్బనం జ్ఞానమగృద్ధిర్విషయేషు చ ౧౦౮
మదేష్వతిప్రవృద్ధేషు మూర్చ్ఛాయేషు చ యోజయేత్
తీక్ష్ణం సంన్యాసవిహితం విషఘ్నం విషజేషు చ ౧౦౯
ఇతి మదమూర్చ్ఛాయచికిత్సితమ్
అథ సన్న్యాసచికిత్సితమ్
ఆశు ప్రయోజ్యం సన్న్యాసే సుతీక్ష్ణం నస్యమఞ్జనమ్
ధూమః ప్రధమనం తోదః సూచీభిశ్చ నఖాన్తరే ౧౧౦
కేశానాం లుఞ్చనం దాహో దంశఓం దశనవృశ్చికైః
కట్వమ్లగాలనం వక్త్రే కపికచ్ఛ్వవఘర్షణమ్ ౧౧౧
ఉత్థితో లబ్ధసంజ్ఞశ్చ లశునస్వరసం పిబేత్
ఖాదేత్సవ్యోషలవణం బీజపూరకకేసరమ్ ౧౧౨
లఘ్వన్నప్రతి తీక్ష్ణోష్ణమద్యాత్స్రోతోవిశుద్ధయే
విస్మాపనైః సంస్మరణైః ప్రియశ్రవణదర్శనైః ౧౧౩
పటుభిర్గీతవాదిత్ర శబ్దైర్వ్యాయామశీలనైః
స్రంసనోల్లేఖనైర్ధూమైః శోణితస్యావసేచనైః ౧౧౪
ఉపాచరేత్తం ప్రతతమనుబన్ధభయాత్పునః
తస్య సంరక్షితవ్యం చ మనః ప్రలయహేతుతః ౧౧౫

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానేమదాత్యయాదిచికిత్సితం నామ సప్తమోఽధ్యాయః ౭

అష్టమోఽధ్యాయః

అథాతోఽశసాం చికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

కాలే సాధారణే వ్యభ్రే నాతిదుర్బలమర్శసమ్

విశుద్ధకోష్ఠం లఘ్వల్పమనులోమనమాశితమ్ ౧

శుచిం కృతస్వస్త్యయనం ముక్తవిణ్మూత్రమవ్యథమ్

శయనే ఫలకే వాఽన్యనరోత్సఙ్గే వ్యపాశ్రితమ్ ౨

పూర్వేణ కాయేనోత్తానం ప్రత్యాదిత్యగుదం సమమ్

సమున్నతకటీదేశమథ యన్త్రణవాససా ౩

సక్థ్నోః శిరోధరాయాం చ పరిక్షిప్తమృజు స్థితమ్

ఆలమ్బితం పరిచరైః సర్పిషాఽభ్యక్తపాయవే ౪

తతోఽస్మై సర్పిషాఽభ్యక్తం నిదధ్యాదృజు యన్త్రకమ్

శనైరనుసుఖం పాయౌ తతో దృష్ట్వా ప్రవాహణాత్ ౫

యన్త్రే ప్రవిష్టం దుర్నామ ప్లోతగుణ్ఠితయాఽను చ

శలాకయోత్పీడ్య భిషక్ యథోక్తవిధినా దహేత్ ౬

క్షారేణైవార్ద్రమితరత్క్షారేణ జ్వలనేన వా

మహద్వా బలినశ్ఛిత్త్వా వీతయన్త్రమథాతురమ్ ౭

స్వభ్యక్తపాయుజఘనమవగాహే నిధాపయేత్

నిర్వాతమన్దిరస్థస్య తతోఽస్యాచారమాదిశేత్ ౮

ఏకైకమితి సప్తాహాత్సప్తాహాత్సముపాచరేత్

ప్రాగ్దక్షిణం తతో వామమర్శః పృష్ఠాగ్రజం తతః ౯

బహ్వర్శసః సుదగ్ధస్య స్యాద్వాయోరనులోమతా

రుచిరన్నేఽగ్నిపటుతా స్వాస్థ్యం వర్ణబలోదయః ౧౦

బస్తిశూలే త్వధో నాభేర్లేపయేచ్ఛ్లక్ష్ణకల్కితైః

వర్షాభూకుష్ఠసురభి మిశిలోహామరాహ్వయైః ౧౧

శకృన్మూత్రప్రతీఘాతే పరిషేకావగాహయోః

వరణాలమ్బుషైరణ్డ గోకణ్టకపునర్నవైః ౧౨

సుషవీసురభీభ్యాం చ క్వాథముష్ణం ప్రయోజయేత్

ససేన్నహమథవా క్షీరం తైలం వా వాతనాశనమ్ ౧౩

యుఞ్జీతాన్నం శకృద్భేది స్నేహాన్ వాతఘ్నదీపనాన్

అథాప్రయోజ్యదాహస్య నిర్గతాన్ కఫవాతజాన్ ౧౪

సస్తమ్భకణ్డూరుక్శోఫానభ్యజ్య గుదకీలకాన్

విల్వమూలాగ్నికక్షారకుష్ఠైః సిద్ధేన సేచయేత్ ౧౫

తైలేనాహిబిడాలోష్ట్ర వరాహవసయాఽథవా

స్వేదయేదను పిణ్డేన ద్రవస్వేదేన వా పున: ౧౬ సక్తూనాం పిణ్డికాభిర్వా స్నిగ్ధానాం తైలసార్పిషా రాస్నాయా హపుషాయా వా పిణ్డైర్వా కార్ష్ణ్యగాన్ధికై: ౧౭ కాసీసం సైన్ధవం రాస్నా శుణ్ఠీ కుష్ఠం చ లాఙ్గలీ

శిలాభ్రకాశ్వమారం చ జన్తుహృద్దన్తిచిత్రకౌ ౧

హరితాలం తథా స్వర్ణక్షీరీ తైశ్చ పచేత్సమైః

తైలం సుధార్కపయసీ గవాం మూత్రే చతుర్గుణే ౨

ఏతదభ్యఙ్గతోఽశాసి క్షారవత్పాతయేద్ద్రుతమ్

క్షారకర్మకరం హ్యేతన్న చ దూషయతే వలిమ్ ౩

స్వేదయేదను పిణ్డేన ద్ర వస్వేదేన వా పునః ౧౬

సక్తూనాం పిణ్డికాభిర్వా స్నిగ్ధానాం తైలసర్పిషా

రాస్నాయా హపుషాయా వా పిణ్డైర్వా కార్ష్ణ్యగన్ధికైః ౧౭

అర్కమూలం శమీపత్రం నృకేశాః సర్పకఞ్చుకమ్

మార్జారచర్మ సర్పిశ్చ ధూపనం హితమర్శసామ్ ౧౮
తథాఽశ్వగన్ధా సురసా వృహతీ పిప్పలీ ఘృతమ్
ధాన్యామ్లపిష్టైర్జీమూతబీజైస్తజ్జాలకం మృదు ౧౯
లేపితం ఛాయయా శుష్కం వర్తిర్గుదజశాతనీ
సజాలమూలజీమూతలేహే వా క్షారసంయుతే ౨౦
గుఞ్జాసూరణకూష్మాణ్డ బీజైర్వర్తిస్తథాగుణా
స్నుక్షీరాఽర్ద్ర నిశాలేపస్తథా గోమూత్రకల్కితైః ౨౧
కృకవాకుశకృత్కృష్ణా నిశాగుఞ్జాఫలైస్తథా
స్నుక్షీరపిష్టైః షడ్గన్ధాహలినీవారణాస్థిభిః ౨౨
కులీరశృఙ్గీవిజయా కుష్ఠారుష్కరతుత్థకైః
శిగ్రుమూలకజైర్బీజైః పత్రైరశ్వఘ్న నిమ్బజైః ౨౩
పీలుమూలేన బిల్వేన హిఙ్గునా చ సమన్వితైః
కుష్ఠం శిరీషబీజాని పిప్పల్యః సైన్ధవం గుడః ౨౪
అర్కక్షీరం సుధాక్షీరం త్రిఫలా చ ప్రలేపనమ్
ఆర్కం పయః సుధాకాణ్డం కటుకాలాబుపల్లవాః ౨౫
కరఞ్జో వస్తమూత్రం చ లేపనం శ్రేష్ఠమర్శసామ్
ఆనువాసనికైర్లేపః పిప్పల్యాద్యైశ్చ పూజితః ౨౬
ఏభిరేవౌషధైః కుర్యాత్తైలాన్యభ్యఞ్జనాయ చ
ధూపనాలేపనాభ్యఙ్గైః ప్రస్రవన్తి గుదాఙ్కురాః ౨౭
సఞ్చితం దుష్టరుధిరం తతః సమ్పద్యతే సుఖీ
అవర్తమానముచ్చూనకఠినేభ్యో హరేదసృక్ ౨౮
అర్శోభ్యో జలజాశస్త్రసూచీకూర్చైః పునః పునః
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షైర్హి న వ్యాధిరుపశామ్యతి ౨౯
రక్తే దుష్టే భిషక్ తస్మాద్ర క్తమేవావసేచయేత్

యో జాతో గోరసః క్షీరాద్వహ్ని చూర్ణావచూర్ణితాత్ ౩౦
పిబంస్తమేవ తేనైవ భుఞ్జానో గుదజాన్ జయేత్
కోవిదారస్య మూలానాం మథితేన రజః పిబన్ ౩౧
అశ్నన్ జీర్ణే చ పథ్యాని ముచ్యతే హతనామభిః
గుదశ్వయథుశూలార్తో మన్దాగ్నిర్గౌల్మికాన్ పిబేత్ ౩౨
హిఙ్గ్వాదీననుతక్రం వా ఖాదేద్గుడహరీతకీమ్
తక్రేణ వా పిబేత్పథ్యావేల్లాగ్నికుటజత్వచః ౩౩
కలిఙ్గమగధాజ్యోతిఃసూరణాన్ వాంఽశవర్ధితాన్
కోష్ణామ్బునా వా త్రిపటుర్వ్యోషహిఙ్గ్వమ్లవేతసమ్ ౩౪
యుక్తం బిల్వకపిత్థాభ్యాం మహౌషధబిడేన వా
అరుష్కరైర్యవాన్యా వా ప్రదద్యాత్తక్రతర్పణమ్ ౩౫
దద్యాద్వా హపుషాహిఙ్గుచిత్రకం తక్రసంయుతమ్
మాసం తక్రానుపానాని ఖాదేత్పీలుఫలాని వా ౩౬
పిబేదహరహస్తక్రం నిరన్నో వా ప్రకామతః
అత్యర్థం మన్దకాయాగ్నేస్తక్రమేవావచారయేత్ ౩౭
సప్తాహం వా దశాహం వా మాసార్ధం మాసమేవ వా
బలకాలవికారజ్ఞో భిషక్ తక్రం ప్రయోజయేత్ ౩౮
సాయం వా లాజసక్తూనాం దద్యాత్తక్రావలేహికామ్
జీర్ణే తక్రే ప్రదద్యాద్వా తక్రపేయాం ససైన్ధవామ్ ౩౯
తక్రానుపానం సస్నేహం తక్రౌదనమతః పరమ్
యూషై రసైర్వా తక్రాఢ్యైః శాలీన్ భుఞ్జీత మాత్రయా ౪౦
రూక్షమర్ధోద్ధృతస్నేహం యతశ్చానుద్ధృతం ఘృతమ్
తక్రం దోషాగ్నిబలవిత్త్రివిధం తత్ప్రయోజయేత్ ౪౧
న విరోహన్తి గుదజాః పునస్తక్రసమాహతాః

నిషిక్తం తద్ధి దహతి భూమావపి తృణోలుపమ్ ౪౨
స్రోతఃసు తక్రశుద్ధేషు రసో ధాతూనుపైతి యః
తేన పుష్టిర్బలం వర్ణః పరం తుష్టిశ్చ జాయతే ౪౩
వాతశ్లేష్మవికారాణాం శతం చ వినివర్తతే
మథితం భాజనే క్షుద్ర బృహతీఫలలేపితే ౪౪
నిశాం పర్యుషితం పేయమిచ్ఛద్భిర్గుదజక్షయమ్
ఘాన్యోపకుఞ్చికాజాజీహపుషాపిప్పలీద్వయైః ౪౫
కారవీగ్రన్థికశఠీ యవాన్యగ్నియవానకైః
చూర్ణితైర్ల్పుతపాత్రస్థం నాత్యమ్లం తక్రమాసుతమ్ ౪౬
తక్రారిష్టం పిబేజ్జాతం వ్యక్తామ్లకటు కామతః
దీపనం రోచనం వర్ణ్యం కఫవాతానులోమనమ్ ౪౭
గుదశ్వయథుకణ్డ్వర్తినాశనం బలవర్ధనమ్
త్వచం చిత్రకమూలస్య పిష్ట్వా కుమ్భం ప్రలేపయేత్ ౪౮
తక్రం వా దధి వా తత్ర జాతమర్శోహరం పిబేత్
భార్గ్యాస్ఫోతామృతాపఞ్చకోలేష్వప్యేష సంవిధిః ౪౯
పిష్టైర్గజకణాపాఠాకారవీ పఞ్చకోలకైః
తుమ్బుర్వజాజీధనికాబిల్వమధ్యైశ్చ కల్పయేత్ ౫౦
ఫలామ్లాన్ యమకస్నేహాన్ పేయాయూషరసాదికాన్
ఏభిరేవౌషధైః సాధ్యం వారి సర్పిశ్చ దీపనమ్ ౫౧
క్రమోఽయ భిన్నశకృతాం వక్ష్యతే గాఢవర్చసామ్
స్నేహాఢ్యైః సక్తుభిర్యుక్తాం లవణాం వారుణీం పిబేత్ ౫౨
లవణా ఏవ వా తక్రసీధుధాన్యామ్లవారుణీః
ప్రాగ్భక్తాన్ యమకే భృష్టాన్ సక్తుభిశ్చావచూర్ణితాన్ ౫౩
కరఞ్జపల్లవాన్ ఖాదేద్వాతవర్చోనులోమనాన్

సగుడం నాగరం పాఠాం గుడక్షారఘృతాని వా ౫౪
గోమూత్రాధ్యుషితామద్యాత్సగుడాం వా హరీతకీమ్
పథ్యాశతద్వయాన్మూత్రద్రో ణేనా మూత్రసఙ్క్షయాత్ ౫౫
పక్వాత్ ఖాదేత్సమధునీ ద్వే ద్వే హన్తి కఫోద్భవాన్
దుర్నామకుష్ఠశ్వయథుగుల్మ మేహోదరకృమీన్ ౫౬
గ్రన్థ్యర్బుదాపచీస్థౌల్యపాణ్డురోగాఢ్యమారుతాన్
అజశృఙ్గీజటాకల్కమజామూత్రేణ యః పిబేత్ ౫౭
గుడవార్తాకభుక్ తస్య నశ్యన్త్యాశు గుదాఙ్కురాః
శ్రేష్ఠారసేన త్రివృతాం పథ్యాం తక్రేణ వా సహ ౫౮
పథ్యాం వా పిప్పలీయుక్తాం ఘృతభృష్టాం గుడాన్వితామ్
అథవా సత్రివృద్ధన్తీం భక్షయేదనులోమనీమ్ ౫౯
హతే గుదాశ్రయే దోషే గుదజా యాన్తి సఙ్క్షయమ్
దాడిమస్వర సాజాజీయవానీగుడనాగరైః ౬౦
పాఠయా వా యుతం తక్రం వాతవర్చోనులోమనమ్
సీధుం వా గౌడమథవా సచిత్రకమహౌషధమ్ ౬౧
పిబేత్సురాం వా హపుషాపాఠాసౌవర్చలాన్వితామ్
దశాదిదశకైవృద్ధాః పిప్పలీర్ద్విపిచుం తిలాన్ ౬౨
పీత్వా క్షీరేణ లభతే బలం దేహహుతాశయోః
దుఃస్పర్శకేన బిల్వేన యవాన్యా నాగరేణ వా ౬౩
ఏకైకేనాపి సంయుక్తా పాఠా హన్త్యర్శసాం రుజమ్
సలిలస్య వహే పక్త్వా ప్రస్థార్ధమభయాత్వచామ్ ౬౪
ప్రస్థం ధాత్ర్యా దశపలం కపిత్థానాం తతోఽర్ధతః
విశాలాం రోధ్రమరిచకృష్ణావేల్లైలవాలుకమ్ ౬౫
ద్విపలాంశం పృథక్పాదశేషే పూతే గుడాత్తులే

దత్త్వా ప్రస్థం చ ధాతక్యాః స్థాపయేద్ఘృతభాజనే ౬౬
పక్షాత్స శీలితోఽరిష్టః కరోత్యగ్నిం నిహన్తి చ
గుదజగ్రహణీపాణ్డుకుష్ఠోదరగరజ్వరాన్ ౬౭
శ్వయథుప్లీహహృద్రోగగుల్మ యక్ష్మవమికృమీన్
జలద్రోణే పచేద్దన్తీదశమూలవరాగ్నికాన్ ౬౮
పాలికాన్ పాదశేషే తు క్షిపేద్గుడతులాం పరమ్
పూర్వవత్సర్వమస్య స్యాదానులోమితరస్త్వయమ్ ౬౯
పచేద్దురాలభాప్రస్థం ద్రోణేఽపాం ప్రాసృతైః సహ
దన్తీపాఠాగ్నివిజయావాసామలకనాగరైః ౭౦
తస్మిన్ సితాశతం దద్యాత్పాదస్థేఽన్యచ్చ పూర్వవత్
లిమ్పేత్కుమ్భం తు ఫలినీకృష్ణాచవ్యాజ్యమాక్షికైః ౭౧
ప్రాగ్భక్తమానులోమ్యాయ ఫలామ్లం వా పిబేద్ఘృతమ్
చవ్యచిత్రకసిద్ధం వా యవక్షారగుడాన్వితమ్ ౭౨
పిప్పలీమూలసిద్ధం వా సగుడక్షారనాగరమ్
పిప్పలీపిప్పలీమూలధానకాదాడిమైర్ఘృతమ్ ౭౩
దధ్నా చ సాధితం వాతశకృన్మూత్రవిబన్ధనుత్
పలాశక్షారతోయేన త్రిగుణేన పచేద్ఘృతమ్ ౭౪
వత్సకాదిప్రతీవాపమర్శోఘ్నం దీపనం పరమ్
పఞ్చకోలాభయాక్షారయవానీవిడసైన్ధవైః ౭౫
సపాఠాధాన్యమరిచైః సబిల్వైర్దధిమద్ఘృతమ్
సాధయేత్ తజ్జయత్యాశు గుదవఙ్క్షణవేదనామ్ ౭౬
ప్రవాహికాం గుదభ్రంశం మూత్రకృచ్ఛ్రం పరిస్రవమ్
పాఠాజమోదధనికాశ్వదంష్ట్రాపఞ్చకోలకైః ౭౭
సబిల్వైర్దధ్ని చాఙ్గేరీస్వరసే చ చతుర్గుణే

హన్త్యాజ్యం సిద్ధమానాహం మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రవాహికామ్ ౭౮
గుదభ్రంశార్తిగుదజ గ్రహణీగదమారుతాన్
శిఖితిత్తిరిలావానాం రసానమ్లాన్ సుసంస్కృతాన్ ౭౯
దక్షాణాం వర్తకానాం వా దద్యాద్విడ్వాతసఙ్గ్రహే
వాస్తుకాగ్నిత్రివృద్ధన్తీపాఠామ్లీకాదిపల్లవాన్ ౮౦
అన్యచ్చ కఫవాతఘ్నం శాకం చ లఘు భేది చ
సహిఙ్గు యమకే భృష్టం సిద్ధం దధిసరైః సహ ౮౧
ధనికాపఞ్చకోలాభ్యాం పిష్టాభ్యాం దాడిమామ్బునా
ఆర్ద్రి కాయాః కిసలయైః శకలైరార్ద్ర కస్య చ ౮౨
యుక్తమఙ్గారధూపేన హృద్యేన సురభీకృతమ్
సజీరకం సమరిచం విడసౌవర్చలోత్కటమ్ ౮౩
వాతోత్తరస్య రూక్షస్య మన్దాగ్నేర్బద్ధవర్చసః
కల్పయేద్ర క్తశాల్యన్నవ్యఞ్జనం శాకవద్ర సాన్ ౮౪
గోగోధాఛగలోష్ట్రాణాం విశేషాత్క్రవ్యభోజినామ్
మదిరాం శార్కరం గౌడం సీధుం తక్రం తుషోదకమ్ ౮౫
అరిష్టం మస్తు పానీయం పానీయం వాఽల్పకం శృతమ్
ధాన్యేన ధాన్యశుణ్ఠీభ్యాం కణ్టకారికయాఽథవా ౮౬
అన్తే భక్తస్య మధ్యే వా వాతవర్చోనులోమనమ్
విడ్వాతకఫపిత్తానామానులోమ్యే హి నిర్మలే ౮౭
గుదే శామ్యన్తి గుదజాః పావకశ్చాభివర్ధతే
ఉదావర్తపరీతా యే యే చాత్యర్థం విరూక్షితాః ౮౮
విలోమవాతాః శూలార్తాస్తేష్విష్టమనువాసనమ్
పిప్పలద్యం మదనం బిల్వం శతాహ్వం మధుకం వచామ్ ౮౯
కుష్ఠం శఠీం పుష్కరాఖ్యం చిత్రకం దేవదారు చ

పిష్ట్వా తైలం విపక్తవ్యం ద్విగుణక్షీరసంయుతమ్ ౯౦
అర్శసాం మూఢవాతానాం తచ్ఛ్రేష్ఠమనువాసనమ్
గుదనిఃసరణం శూలం మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రవాహికామ్ ౯౧
కట్యూరుపృష్ఠదౌర్బల్యమానాహం వఙ్క్షణాశ్రయమ్
పిచ్ఛాస్రావం గుదే శోఫం వాతవర్చోవినిగ్రహమ్ ౯౨
ఉత్థానం బహుశో యచ్చ జయేత్తచ్చానువాసనాత్
నిరూహం వా ప్రయుఞ్జీత సక్షీరం పాఞ్చమూలికమ్ ౯౩
సమూత్రస్నేహలవణం కల్కైర్యుక్తం ఫలాదిభిః
అథ రక్తార్శసాం వీక్ష్య మారుతస్య కఫస్య వా ౯౪
అనుబన్ధం తతః స్నిగ్ధం రూక్షం వా యోజయేద్విమమ్
శకృచ్ఛ్యావం ఖరం రూక్షమధో నిర్యాతి నానిలః ౯౫
కట్యూరుగుదశూలం చ హేతుర్యది చ రూక్షణమ్
తత్రానుబన్ధో వాతస్య శ్లేష్మణో యది విట్శ్లథా ౯౬
శ్వేతా పీతా గురుః స్నిగ్ధా సపిచ్ఛః స్తిమితో గుదః
హేతుః స్నిగ్ధగురుర్విద్యాద్యథాస్వం చాస్రలక్షణాత్ ౯౭
దుష్టేఽస్రే శోధనం కార్యం లఙ్ఘనం చ యథాబలమ్
యావచ్చ దోషైః కాలుష్యం స్రుతేస్తావదుపేక్షణమ్ ౯౮
దోషాణాం పాచనార్థం చ వహ్నిసన్ధుక్షణాయ చ
సఙ్గ్రహాయ చ రక్తస్య పరం తిక్తైరుపాచరేత్ ౯౯
యత్తు ప్రక్షీణదోషస్య రక్తం వాతోల్బణస్య వా
స్నేహైస్తత్సాధయేద్యుక్తైః పానాభ్యఞ్జనబస్తిషు ౧౦౦
యత్తు పిత్తోల్బణం రక్తం ఘర్మకాలే ప్రవర్తతే
స్తమ్భనీయం తదేకాన్తాన్న చేద్వాతకఫానుగమ్ ౧౦౧
సకఫేఽస్రే పిబేత్పాక్యం శుణ్ఠీకుటజవల్కలమ్

కిరాతతిక్తకం శుణ్ఠీ ధన్వయాసం కుచన్దనమ్ ౧౦౨
దార్వీత్వఙ్నిమ్బసేవ్యాని త్వచం వా దాడిమోద్భవామ్
కుటజత్వక్ఫలం తార్క్ష్యం మాక్షికం ఘుణవల్లభామ్ ౧౦౩
పిబేత్తణ్డులతోయేన కల్కితం వా మయూరకమ్
తులాం దివ్యామ్బుసి పచేదార్ద్రాయా: కుటజత్వచః ౧౦౪
నీరసాయాం త్వచి క్వాథే దద్యాత్పూక్ష్మరజీకృతాన్
సమఙ్గాఫలినీమోచరసాన్ ముష్ట్యంశకాన్సమాన్ ౧౦౫
త్రైశ్చ శక్రయవాన్ పూతే తతో దర్వీప్రలేపనమ్
పక్త్వాఽవలేహం లీఢ్వాచ తం యథాగ్నిబలం పిబేత్ ౧౦౬
పేయాం మణ్డం పయశ్ఛాగం గవ్యం వా ఛాగదుగ్ధభుక్
లేహోఽయ శమయత్యాశు రక్తాతీసారపాయుజాన్ ౧౦౭
బలవద్ర క్తపిత్తం చ స్రవదూర్ధ్వమధోఽపి వా
కుటజత్వక్తులాం ద్రో ణే పచేదష్టాంశశేషితమ్ ౧౦౮
కల్కీకృత్య క్షి పేత్తత్ర తార్క్ష్యశైలం కటుత్రయమ్
రోధ్రద్వయం మోచరసం బలాం దాడిమజాం త్వచమ్ ౧౦౯
బిల్వకర్కటికాం ముస్తం సమఙ్గాం ధాతకీఫలమ్
పలోన్మితం దశపలం కుటజస్యైవ చ త్వచః ౧౧౦
త్రింశత్పలాని గుడతో ఘృతాత్పూతే చ వింశతిః
తత్పక్వం లేహతాం యాతం ధాన్యే పక్షస్థితం లిహన్ ౧౧౧
సర్వార్శోగ్రహణీదోషశ్వాస కాసాన్నియచ్ఛతి
రోధ్రం తిలాన్మోచరసం సమఙ్గాం చన్దనోత్పలమ్ ౧౧౨
పాయయిత్వాఽజదుగ్ధేన శాలద్యంస్తేనైవ భోజయేత్
యష్ట్యాహ్వపద్మకానన్తాపయస్యా క్షీరమోరటమ్ ౧౧౩
ససితామధు పాతవ్యం శీతతోయేన తేన వా

రోధ్రకట్వఙ్గకుటజసమఙ్గాశాల్మలీత్వచమ్ ౧౧౪
హిమకేసరయష్ట్యాహ్వసేవ్యం వా తణ్డులామ్బునా
యవానీన్ద్ర యవాః పాఠా బిల్వం శుణ్ఠీ రసాఞ్జనమ్ ౧౧౫
చూర్ణశ్చలే హితః శూలే ప్రవృత్తే చాతి శోణితే
దుగ్దికాకణ్టకారీభ్యాం సిద్ధం సర్పిః ప్రశస్యతే ౧౧౬
అథవా ధాతకీరోధ్రకుటజత్వక్పలోత్పలైః
సకేసరైర్యవక్షారదాడిమస్వరసేన వా ౧౧౭
శర్కరామ్భోజకిఞ్జల్కసహితం సహ వా తిలైః
అభ్యస్తం రక్తగుదజాన్ నవనీతం నియచ్ఛతి ౧౧౮
ఛాగాని నవనీతాజ్యక్షీరమాంసాని జాఙ్గలః
అనమ్లో వా కదమ్లో వా సవాస్తుకరసో రసః ౧౧౯
రక్తశాలి సరో దధ్నః షష్టికస్తరుణీ సురా
తరుణశ్చ సురామణ్డః శోణితస్యౌషధం పరమ్ ౧౨౦
పేయాయూషరసాద్యేషు పలాణ్డుః కేవలోఽపి వా
స జయత్యుల్బణం రక్తం మారుతం చ ప్రయోజితః ౧౨౧
వాతోల్బణాని ప్రాయేణ భవన్త్యస్రేఽతినిఃసృతే
అర్శాంసి తస్మాదధికం తజ్జయే యత్నమాచరేత్ ౧౨౨
దృష్ట్వాఽస్రపిత్తం ప్రబలమబలౌ చ కఫానిలౌ
శీతోపచారః కర్తవ్యః సర్వథా తత్ప్రశాన్తయే ౧౨౩
న చేదేవం శమస్తస్య స్నిగ్ధోష్ణైస్తర్పయేత్తతః
రసైఃకోష్ణైశ్చ సర్పిర్భిరవపీడకయోజితైః ౧౨౪
సేచయేత్తం కవోష్ణైశ్చ కామం తైలపయోఘృతైః
యవాసకుశకాశానాం మూలం పుష్పం చ శాల్మలేః ౧౨౫
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థశుఙ్గాశ్చ ద్విపలోన్మితాః

త్రిప్రస్థే సలిలస్యైతత్క్షీరప్రస్థే చ సాధయేత్ ౧౨౬
క్షీరశేషే కషాయే చ తస్మిన్ పూతే విమిశ్రయేత్
కల్కీకృతం మోచరసం సమఙ్గాం చన్దనోత్పలమ్ ౧౨౭
ప్రియఙ్గుం కౌటజం బీజం కమలస్య చ కేసరమ్
పిచ్ఛాబస్తిరయం సిద్ధః సఘృతక్షౌద్ర శర్కరః ౧౨౮
ప్రవాహికాగుదభ్రంశరక్త స్రావజ్వరాపహః
యష్ట్యాహ్వపుణ్డరీకేణ తథా మోచరసాదిభిః ౧౨౯
క్షీరద్విగుణితః పక్వో దేయః స్నేహోఽనువాసనమ్
మధుకోత్పలరోధ్రామ్బు సమఙ్గా బిల్వచన్దనమ్ ౧౩౦
చవికాఽతివిషా ముస్తం పాఠా క్షారో యవాగ్రజః
దార్వీత్వఙ్నాగరం మాంసీ చిత్రకో దేవదారు చ ౧౩౧
చాఙ్గేరీస్వరసే సర్పిః సాధితం త్రైస్త్రిదోషజిత్
అర్శోతిసారగ్రహణీపాణ్డు రోగజ్వరారుచౌ ౧౩౨
మూత్రకృచ్ఛ్రే గుదభ్రంశే బస్త్యానాహే ప్రవాహణే
పిచ్ఛాస్రావేఽశసాం శూలే దేయం తత్పరమౌషధమ్ ౧౩౩
వ్యత్యాసాన్మధురామ్లాని శీతోష్ణాని చ యోజయేత్
నిత్యమగ్నిబలాపేక్షీ జయత్యర్శఃకృతాన్ గదాన్ ౧౩౪
ఉదావర్తార్తమభ్యజ్య తైలైః శీతజ్వరాపహైః
సుస్నిగ్ధైః స్వేదయేత్పిణ్డైర్వర్తిమస్మై గుదే తతః ౧౩౫
అభ్యక్తాం తత్కరాఙ్గుష్ఠసన్నిభామనులోమనీమ్
దద్యాచ్ఛ్యామాత్రివృద్దన్తీపిప్పలీనీలినీఫలైః ౧౩౬
విచూర్ణితైర్ద్విలవణైర్గుడ గోమూత్రసంయుతైః
తద్వన్మాగధికారాఠగృహధూమైః ససర్షపైః ౧౩౭
ఏతేషామేవ వా చూర్ణం గుదే నాడ్యా వినిర్ధమేత్

తద్విఘాతే సుతీక్ష్ణం తు బస్తిం స్నిగ్ధం ప్రపీడయేత్ ౧౩౮

ఋజూ కుర్యాద్గుదశిరావిణ్మూత్రమరుతోఽస్య సః

భూయోఽనుబన్ధే వాతఘ్నైర్విరేచ్యః స్నేహరేచనైః ౧౩౯

అనువాస్యశ్చ రౌక్ష్యాద్ధి సఙ్గో మారుతవర్చసోః

త్రిపటుత్రికటుశ్రేష్ఠాదన్త్యరుష్కరచిత్రకమ్ ౧౪౦

జర్జరం స్నేహమూత్రాక్తమన్తర్ధూమం విపాచయేత్

శరావసన్ధౌ మృల్లిప్తే క్షారః కల్యాణకాహ్వయః ౧౪౧

స పీతః సర్పిషా యుక్తో భక్తే వా స్నిగ్ధభోజినా

ఉదావర్తవిబన్ధార్శోగుల్మపాణ్డూదరకృమీన్ ౧౪౨

మూత్రసఙ్గాశ్మరీశోఫ హృద్రో గగ్రహణీగదాన్

మేహప్లీహరుజానాహశ్వాసకాసాంశ్చ నాశయేత్ ౧౪౩

సర్వం చ కుర్యాద్యత్రోక్తమర్శసాం గాఢవర్చసామ్

ద్రో ణేఽపా పూతివల్కద్వితులమథ పచేత్పాదశేషే చ తస్మిన్

దేయాఽశీతిర్గుడస్య ప్రతనుకరజసో వ్యోషతోఽష్టౌ పలాని

ఏతన్మాసేన జాతం జనయతి పరమామూష్మణః పక్తిశక్తింశుక్తం కృత్వాఽనులోమ్యం ప్రజయతి గుదజప్లీహగుల్మోదరాణి ౧౪౪

పచేత్తులాం పూతికరఞ్జవల్కాద్ ద్వే మూలతశ్చిత్రకకణ్టకార్యోః

ద్రో ణత్రయేఽపా చరణావశేషేపూతే శతం తత్ర గుడస్య దద్యాత్ ౧౪౫

పలికం చ సుచూర్ణితం త్రిజాతత్రికటుగ్రన్థికదాడిమాశ్మభేదమ్

పురపుష్కరమూలధాన్యచవ్యం హపుషామార్ద్ర కమమ్లవేతసం చ ౧౪౬

శీతీభూతం క్షౌద్ర వింశత్యుపేతమార్ద్ర ద్రా క్షాబీజపూరార్ద్ర కైశ్చ

యుక్తం కామం గణ్డికాభిస్తథేక్షోః సర్పిఃపాత్రే మాసమాత్రేణ జాతమ్ ౧౪౭

చుక్రం క్రకచమివేదం దుర్నామ్నాం వహ్నిదీపనం పరమమ్

పాణ్డుగరోదరగుల్మప్లీహానాహాశ్మకృచ్ఛ్రఘ్నమ్ ౧౪౮

ద్రో ణం పీలురసస్యవస్త్రగలితం న్యస్తం హవిర్భాజనే

యుఞ్జీత ద్విపలైర్మదామధుఫలా ఖర్జూరధాత్రీఫలైః
పాఠామాద్రి దురాలభామ్ల విదుల వ్యోషత్వగేలోల్లకైః
స్పృక్కాకోలలవఙ్గవేల్లచపలామూలాగ్నికైఃపాలికైః ౧౪౯
గుడపలశతయోజితం నివాతే నిహితమిదం ప్రపివంశ్చ పక్షమాత్రాత్
నిశమయతి గుదాఙ్కురాన్ సగుల్మాననలబలం ప్రబలం కరోతి చాశు ౧౫౦
ఏకైకశో దశపలే దశమూలకుమ్భ
పాఠాద్వయార్కఘుణ వల్లభకట్ ఫలానామ్
దగ్ధే స్రుతేఽను కలశేన జలేన పక్వేపాదస్థితే గుడతులాం పలపఞ్చకం చ ౧౫౧
దద్యాత్ప్రత్యేకం వ్యోషచవ్యా భయానాం
వహ్నేర్ముష్టీ ద్వే ద్వేయవక్షారతశ్చ
దర్వీమాలిమ్పన్ హన్తి లీఢో గుడోఽయ గుల్మప్లీహార్శః కుష్ఠమేహాగ్నిసాదాన్ ౧౫౨
తోయద్రో ణే చిత్రకమూలతులార్ధం
సాధ్యంయావత్పాద దలస్థమథేదమ్
అష్టౌ దత్వా జీర్ణగుడస్య పలాని
క్వాథ్యంభూయః సాన్ద్ర తయా సమమేతత్ ౧౫౩
త్రికటుకమిసిపథ్యాకుష్ఠముస్తావరాఙ్గ
కృమిరిపుదహనైలా చూర్ణకీర్ణోఽవలేహః
జయతి గుదజ కుష్ఠప్లీహగుల్మోదరాణి ప్రబలయతి హుతాశం శశ్వదభ్యస్యమానః ౧౫౪
గుడవ్యోషవరా వేల్లతిలారుష్కరచిత్రకైః
అర్శాంసి హన్తి గులికా త్వగ్వికారం చ శీలితా ౧౫౫
మృల్లిప్తం సౌరణం కన్దం పక్త్వాఽగ్నౌ పుటపాకవత్
అద్యాత్సతైలలవణం దుర్నామవినివృత్తయే ౧౫౬
మరిచపిప్పలినాగరచిత్రకాన్ క్రమవివర్ధితభాగసమాహృతాన్
శిఖిచతుర్గుణసూరణయోజితాన్ కురుగుడేన గుడాన్ గుదజచ్ఛిదః ౧౫౭

చూర్ణీకృతాః షోడశ సూరణస్యభాగాస్తతోఽర్ధేన చ చిత్రకస్య
మహౌషధాద్ద్వౌ మరిచస్య చైకోగుడేన దుర్నామజయాయ పిణ్డీ ౧౫౮
పథ్యానాగరకృష్ణాకరఞ్జవేల్లాగ్నిభిః సితాతుల్యైః
వడవాముఖ ఇవ జరయతి బహుగుర్వపి భోజనం చూర్ణః ౧౫౯
కలిఙ్గలాఙ్గలీకృష్ణావహ్న్య పామార్గతణ్డులైః
భూనిమ్బసైన్ధవగుడైర్గుడా గుదజనాశనాః ౧౬౦
లవణోత్తమవహ్నికలిఙ్గయవాంశ్చిరిబిల్వ మహాపిచుమన్దయుతాన్
పిబ సప్తదినం మథితాలుడితాన్ యది మర్దితుమిచ్ఛసి పాయురుహాన్ ౧౬౧
శుష్కేషు భల్లాతకమగ్ర్యముక్తం భైషజ్యమార్ద్రేషు తు వత్సకత్వక్
సర్వేషు సర్వర్తుషు కాలశేయమర్శఃసు బల్యం చ మలాపహం చ ౧౬౨
భిత్త్వా విబన్ధాననులోమనాయ యన్మారుతస్యాగ్నిబలాయ యచ్చ
తదన్నపానౌషధమర్శసేన సేవ్యం వివర్జ్యం విపరీతమస్మాత్ ౧౬౩
అర్శోతిసారగ్రహణీవికారాః ప్రాయేణ చాన్యోన్య నిదాన భూతాః
సన్నేఽనలే సన్తి న సన్తి దీప్తే రక్షేదత స్తేషు విశేషతోఽగ్నిమ్ ౧౬౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే చికిత్సితస్థానేఽశశ్చికిత్సితం నామాష్టమోఽధ్యాయః ౮

నవమోఽధ్యాయః
అథాతోఽతీసారచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
అతీసారోహి భూయిష్ఠం భవత్యామాశయాన్వితః
హత్వాఽగ్ని వాతజేఽప్యస్మాత్ప్రాక్ తస్మింల్లఙ్ఘనం హితమ్ ౧
శూలానాహప్రసేకార్తం వామయేదతిసారిణమ్
దోషాః సన్నిచితా యే చ విదగ్ధాహారమూర్చ్ఛితాః ౨

అతీసారాయ కల్పన్తే తేషూపేక్షైవభేషజమ్
భృశోత్క్లేశప్రవృత్తేషు స్వయమేవ చలాత్మసు ౩
న తు సఙ్గ్రహణం యోజ్యం పూర్వమామాతిసారిణి
అపి చాధ్మానగురుతాశూలస్తైమిత్యకారిణి ౪
ప్రాణదా ప్రాణదా దోషే విబద్ధే సమ్ప్రవర్తినీ
పిబేత్ప్రక్వథితాస్తోయే మధ్యదోషో విశోషయన్ ౫
భూతీకపిప్పలీశుణ్ఠీ వచాధాన్యహరీతకీః
అథవా బిల్వధనికాముస్తనాగరవాలకమ్ ౬
బిడపాఠావచాపథ్యాకృమిజిన్నాగరాణి వా
శుణ్ఠీఘనవచామాద్రీ బిల్వవత్సకహిఙ్గు వా ౭
శస్యతే త్వల్పదోషాణాముపవాసోఽతిసారిణామ్
వచాప్రతివిషాభ్యాం వా ముస్తాపర్పటకేన వా ౮
హ్రీబేరనాగరాభ్యాం వా విపక్వం పాయయేజ్జలమ్
యుక్తేఽన్నకాలే క్షుత్క్షామం లఘ్వన్నం ప్రతిభోజయేత్ ౯
తథా స శీఘ్రం ప్రాప్నోతి రుచిమగ్నిబలం బలమ్
తక్రేణావన్తిసోమేన యవాగ్వా తర్పణేన వా ౧౦
సురయా మధునా వాఽథ యథాసాత్మ్యముపాచరేత్
భోజ్యాని కల్పయేదూర్ధ్వం గ్రాహిదీపనపాచనైః ౧౧
బాలబిల్వశఠీధాన్యహిఙ్గువృక్షామ్లదాడిమైః
పలాశహపుషాజాజీయవానీబిడసైన్ధవైః ౧౨
లఘునా పఞ్చమూలేన పఞ్చకోలేన పాఠయా
శాలిపర్ణీబలాబిల్వైః పృశ్నిపర్ణ్యా చ సాధితా ౧౩
దాడిమామ్లా హితా పేయా కఫపిత్తే సముల్బణే
అభయాపిప్పలీమూలబిల్వైర్వాతానులోమనీ ౧౪

విబద్ధం దోషబహులో దీప్తాగ్నిర్యోఽతిసార్యతే
కృష్ణావిడఙ్గత్రిఫలాకషాయైస్తం విరేచయేత్ ౧౫
పేయాం యుఞ్జ్యాద్విరిక్తస్య వాతఘ్నైర్దీపనైః కృతామ్
ఆమే పరిణతే యస్తు దీప్తేఽగ్నావుపవేశ్యతే ౧౬
సఫేనపిచ్ఛం సరుజం సవిబన్ధం పునః పునః
అల్పాల్పమల్పశమలం నిర్విడ్ వా సప్రవాహికమ్ ౧౭
దధితైలఘృతక్షీరైః స శుణ్ఠీం సగుడాం పిబేత్
స్విన్నాని గుడతైలేన భక్షయేద్వ్దదరాణి వా ౧౮
గాఢవిడ్ విహితైః శాకైర్బహుస్నేహైస్తథా రసైః
క్షుధితం భోజయేదేనం దధిదాడిమసాధితైః ౧౯
శాల్యోదనం తిలైర్మాషైర్ముద్గైర్వా సాధు సాధితమ్
శట్యా మూలకపోతాయాః పాఠాయాః స్వస్తికస్య వా ౨౦
సూపాయవానీకర్కారుక్షీరిణీచిర్భటస్య వా
ఉపోదకాయా జీవన్త్యా వాకుచ్యా వాస్తుకస్య వా ౨౧
సువర్చలాయాశ్చుఞ్చోర్వా లోణికాయా రసైరపి
కూర్మవర్తకలోపాకశిఖితిత్తిరికౌక్కుటైః ౨౨
బిల్వముస్తాక్షిభైషజ్య ధాతకీపుష్పనాగరైః
పక్వాతీసారజిత్తక్రే యవాగూర్ధాధికీ తథా ౨౩
కపిత్థకచ్ఛురాఫఞ్జీ యూథికావటశేలుజైః
దాడిమీశణకార్పాసీశాల్మలీనాం చ పల్లవైః ౨౪
కల్కే బిల్వశలాటూనాం తిలకల్కశ్చ తత్సమః
దధ్నః సరోఽమ్ల సస్నేహః ఖలో హన్తి ప్రవాహికామ్
మరిచం ధనికాఽజాజీ తిన్తిడీకం శఠీ విడమ్
దాడిమం ధాతకీ పాఠా త్రిఫలా పఞ్చకోలకమ్ ౨౬

యావశూకం కపిత్థామ్రజమ్బూమధ్యం సదీప్యకమ్
పిష్టైః షడ్గుణబిల్వైస్తైర్దధ్ని ముద్గరసే గుడే ౨౭
స్నేహే చ యమకే సిద్ధః ఖలోఽయమపరాజితః
దీపనః పాచనో గ్రాహీ రుచ్యో విమ్బిశినాశనః ౨౮
కోలానాం బాలబిల్వానాం కల్కైః శాలియవస్య చ
ముద్గమాషతిలానాం చ ధాన్యయూషం ప్రకల్పయేత్ ౨౯
ఏకధ్యం యమకే భృష్టం దధిదాడిమసారికమ్
వర్చఃక్షయే శుష్కముఖం శాల్యన్నం తేన భోజయేత్ ౩౦
దధ్నః సరం వా యమకే భృష్టం సగుడనాగరమ్
సురాం వా యమకే భృష్టాం వ్యఞ్జనార్థం ప్రయోజయేత్ ౩౧
ఫలామ్లం యమకే భృష్టం యూషం గృఞ్జనకస్య వా
భృష్టాన్వా యమకే సక్తూన్ ఖాదేద్వ్యోషావచూర్ణితాన్ ౩౨
మాషాన్ సుసిద్ధాంస్తద్వద్వా ఘృతమణ్డోపసేవనాన్
రసం సుసిద్ధపూతం వా ఛాగమేషాన్తరాధిజమ్ ౩౩
పచేద్దాడిమసారామ్లం సధాన్యస్నేహనాగరమ్
రక్తశాల్యోదనం తేన భుఞ్జానః ప్రపిబంశ్చ తమ్ ౩౪
వర్చఃక్షయకృతైరాశు వికారైః పరిముచ్యతే
బాలబిల్వం గుడం తైలం పిప్పలద్యం విశ్వభేషజమ్ ౩౫
లిహ్యాద్వాతే ప్రతిహతే సశూలః సప్రవాహికః
వల్కలం శాబరం పుష్పం ధాతక్యా బదరీదలమ్ ౩౬
పిబేద్దధిసరక్షౌద్ర కపిత్థ స్వరసాప్లుతమ్
వివద్ధవాతవర్చాస్తు బహుశూలప్రవాహికః ౩౭
సరక్తపిచ్ఛస్తృష్ణార్తః క్షీరసౌహిత్యమర్హతి
యమకస్యోపరి క్షీరం ధారోష్ణం వా ప్రయోజయేత్ ౩౮

శృతమేరణ్డమూలేన బాలబిల్వేన వా పునః
పయస్యుత్క్వాథ్య ముస్తానాం వింశతిం త్రిగుణేఽమ్బుసి ౩౯
క్షీరావశిష్టం తత్పీతం హన్యాదామం సవేదనమ్
పిప్పల్యాః పిబతః సూక్ష్మం రజో మరిచజన్మ వా ౪౦
చిరకాలానుషక్తాఽపి నశ్యత్యాశు ప్రవాహికా
నిరామరూపం శూలార్తం లఙ్ఘనాద్యైశ్చ కర్షితమ్ ౪౧
రూక్షకోష్ఠమపేక్ష్యాగ్నిం సక్షారం పాయయేద్ ఘృతమ్
సిద్ధం దధిసురామణ్డే దశమూలస్య చామ్బుసి ౪౨
సిన్ధూత్థపఞ్చకోలాభ్యాం తైలం సద్యోఽతినాశనమ్
షడ్భిః శుణ్ఠ్యాః పలైర్ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం గ్రన్థ్యగ్ని సైన్ధవాత్ ౪౩
తైలప్రస్థం పచేద్దధ్నా నిఃసారకరుజాపహమ్
ఏకతో మాంసదుగ్ధాజ్యం పురీషగ్రహశూలజిత్ ౪౪
పానానువాసనాభ్యఙ్గప్రయుక్తం తైలమేకతః
తద్ధి వాతజితామగ్ర్యం శూలం చ విగుణోఽనిలః ౪౫
ధాత్వన్తరోపమర్దేద్ధశ్చలో వ్యాపీ స్వధామగః
తైలం మన్దానలస్యాపి యుక్త్యా శర్మకరం పరమ్ ౪౬
వాయ్వాశయే సతైలే హి విమ్బిసీ నావతిష్ఠతే
క్షీణే మలే స్వాయతనచ్యుతేషు
దోషాన్తరేష్వీరణ ఏకవీరే
కో నిష్టనన్ప్రాణితి కోష్ఠశూలీ
నాన్తర్బహిస్తైలపరో యది స్యాత్ ౪౭
గుదరుగ్భ్రంశయోర్యుఞ్జ్యాత్సక్షీరం సాధితం హవిః ౪౮
రసే కోలామ్లచాఙ్గేర్యోర్దధ్ని పిష్టే చ నాగరే
తైరేవ చామ్లైః సంయోజ్య సిద్ధం సుశ్లక్ష్ణకల్కితైః ౪౯

ధాన్యోషణవిడాజాజీపఞ్చకోలకదాడిమైః
యోజయేత్స్నేహబస్తిం వా దశమూలేన సాధితమ్ ౫౦
శఠీశతాహ్వాకుష్ఠైర్వా వచయా చిత్రకేణ వా
ప్రవాహణే గుదభ్రంశే మూత్రాఘాతే కటిగ్రహే ౫౧
మధురామ్లైః శృతం తైలం ఘృతం వాఽప్యనువాసనమ్
ప్రవేశయేద్గుదం ధ్వస్తమభ్యక్తం స్వేదితం మృదు ౫౨
కుర్యాచ్చ గోఃఫణాబన్ధం మధ్యచ్ఛిద్రేణ చర్మణా
పఞ్చమూలస్య మహతః క్వాథం క్షీరే విపాచయేత్ ౫౩
ఉన్దురుం చాన్త్రరహితం తేన వాతఘ్నకల్కవత్
తైలం పచేద్గుదభ్రంశం పానాభ్యఙ్గేన తజ్జయేత్ ౫౪
పైత్తే తు సామే తీక్ష్ణోష్ణవర్జ్యం ప్రాగివ లఙ్ఘనమ్
తృడ్వాన్ పిబేత్ షడఙ్గామ్బు సభూనిమ్బం ససారివమ్ ౫౫
పేయాది క్షుధితస్యాన్నమగ్నిసన్ధుక్షణం హితమ్
బృహత్యాదిగణాభీరుద్విబలా శూర్పపర్ణిభిః ౫౬
పాయయేదనుబన్ధే తు సక్షౌద్రం తణ్డులామ్బునా
కుటజస్య ఫలం పిష్టం సవల్కం సఘుణప్రియమ్ ౫౭
పాఠావత్సకవీజత్వగ్దార్వీగ్రన్థికశుణ్ఠి వా
క్వాథం వాఽతివిషావిల్వవత్సకోదీచ్యముస్తజమ్ ౫౮
అథవాఽతివిషామూర్వా నిశేన్ద్ర యవతార్క్ష్యజమ్
సమధ్వతివిషాశుణ్ఠీముస్తేన్ద్ర యవకట్ఫలమ్ ౫౯
పలం వత్సకబీజస్య శ్రపయిత్వా రసం పిబేత్
యో రసాశీ జయేచ్ఛీఘ్రం స పైత్తం జఠరామయమ్ ౬౦
ముస్తాకషాయమేవం వా పిబేన్మధుసమాయుతమ్
సక్షౌద్రం శాల్మలీవృన్తకషాయం వా హిమాహ్వయమ్ ౬౧

కిరాతతిక్తకం ముస్తం వత్సకం సరసాఞ్జనమ్
కటఙ్కటేరీ హ్రీబేరం బిల్వమధ్యం దురాలభా ౬౨
తిలా మోచరసం రోధ్రం సమఙ్గాకమలోత్పలమ్
నాగరం ధాతకీపుష్పం దాడిమస్య త్వగుత్పలమ్ ౬౩
అర్ధశ్లోకైః స్మృతా యోగాః సక్షౌద్రా స్తణ్డులామ్బునా
నిశేర్ధ యవరోధ్రైలాక్వాథః పక్వాతిసారజిత్ ౬౪
రోధ్రామ్బష్ఠాప్రియఙ్గ్వాదిగణాంస్తద్వత్ పృథక్ పిబేత్
కట్వఙ్గవల్కయష్ట్యాహ్వఫలినీదాడిమాఙ్కురైః ౬౫
పేయావిలేపీఖలకాన్ కుర్యాత్సదధిదాడిమాన్
తద్వద్దధిత్థవిల్వామ్రజమ్బుమధ్యైః ప్రకల్పయేత్ ౬౬
అజాపయః ప్రయోక్తవ్యం నిరామే తేన చేచ్ఛమః
దోషాధిక్యాన్న జాయేత బలినం తం విరేచయేత్ ౬౭
వ్యత్యాసేన శకృద్ర క్తముపవేశ్యేత యోఽపి వా
పలాశఫలనిర్యూహం యుక్తం వా పయసా పిబేత్ ౬౮
తతోఽను కోష్ణం పాతవ్యం క్షీరమేవ యథాబలమ్
ప్రవాహితే తేన మలే ప్రశామ్యత్యుదరామయః ౬౯
పలాశవత్త్రప్రయోజ్యా వా త్రాయమాణా విశోధనీ
సంసర్గ్యాం క్రియమాణాయాం శూలం యద్యనువర్తతే ౭౦
స్రుతదోషస్య తం శీఘ్రం యథావహ్న్యనువాసయేత్
శతపుష్పావరీభ్యాం చ విల్వేన మధుకేన చ ౭౧
తైలపాదం పయోయుక్తం పక్వమన్వాసనం ఘృతమ్
అశాన్తావిత్యతీసారే పిచ్ఛాబస్తిః పరం హితః ౭౨
పరివేష్ట్య కుశైరార్ద్రైరార్ద్రవృన్తాని శాల్మలేః
కృష్ణమృత్తికయాఽలిప్య స్వేదయేద్గోమయాగ్నినా ౭౩

మృచ్ఛేషే తాని సఙ్చూద్య తత్పిణ్డం ముష్టిసమ్మితమ్
మర్దయేత్పయసః ప్రస్థే పూతేనాస్థాపయేత్తతః ౭౪
నతయష్ట్యాహ్వకల్కాజ్యక్షౌద్ర తైలవతాఽను చ
స్నాతో భుఞ్జీత పయసా జాఙ్గలేన రసేన వా ౭౫
పిత్తాతిసారజ్వరశోఫగుల్మసమీరణాస్రగ్రహణీవికారాన్
జయత్యయం శీఘ్రమతిప్రవృత్తిం విరేచనాస్థాపనయోశ్చ బస్తిః ౭౬
ఫాణితం కుటజోత్థం చ సర్వాతీసారనాశనమ్
వత్సకాదిసమాయుక్తం సామ్బష్ఠాది సమాక్షికమ్ ౭౭
నీరుజ్నిరామం దీప్తాగ్నేరపి సాస్రం చిరోత్థితమ్
నానావర్ణమతీసారం పుటపాకైరుపాచరేత్ ౭౮
త్వక్పిణ్డాద్దీర్ఘవృన్తస్య శ్రీపర్ణీపత్రసంవృతాత్
మృల్లిప్తాదగ్నినా ఖిన్నాద్ర సం నిష్పీడితం హిమమ్ ౭౯
అతీసారీ పిబేద్యుక్తం మధునా సితయాఽథవా
ఏవం క్షీరిద్రుమత్వగ్భిస్తత్ప్రరోహైశ్చ కల్పయేత్ ౮౦
కట్వఙ్గత్వగ్ఘృతయుతా స్వేదితా సలిలోష్మణా
సక్షౌద్రా హన్త్యతీసారం బలవన్తమపి ద్రుతమ్ ౮౧
పిత్తాతిసారీ సేవేతే పిత్తలాన్యేవ యః పునః
రక్తాతిసారం కురుతే తస్య పిత్తం సతృడ్జ్వరమ్ ౮౨
దారుణం గుదపాకం చ తత్ర ఛాగం పయో హితమ్
పద్మోత్పలసమఙ్గాభిః శృతం మోచరసేన చ ౮౩
సారివాయష్టిరోధ్రైర్వా ప్రసవైర్వా వటాదిజైః
సక్షౌద్ర శర్కరం పానే భోజనే గుదసేచనే ౮౪
తద్వద్ర సాదయోఽనమ్లాః సాజ్యాః పానాన్న యోర్హితాః
కాశ్మర్యఫలయూషశ్చ కిఞ్చిదమ్లః సశర్కరః ౮౫

పయస్యర్ధోదకే ఛాగే హ్రీబేరోత్పలనాగరైః
పేయా రక్తాతిసారఘ్నీ పృశ్నిపర్ణీరసాన్వితా ౮౬
ప్రాగ్భక్తం నవనీతం వా లిహ్యాన్మధుసితాయుతమ్
బలిన్యస్రేఽస్రమేవాజం మార్గం వా ఘృతభర్జితమ్ ౮౭
క్షీరానుపానం క్షీరాశీ త్ర్యహం క్షీరరోద్భవం ఘృతమ్
కపిఞ్జలరసాశీ వా లిహన్నారోగ్యమశ్నుతే ౮౮
పీత్వా శతావరీకల్కం క్షీరేణ క్షీరభాజనః
రక్తాతిసారం హన్త్యాశు తయా వా సాధితం ఘృతమ్ ౮౯
లాక్షానాగరవైదేహీకటుకా దార్వివల్కలైః
సర్పిః సేన్ద్ర యవైః సిద్ధం పేయామణ్డావచారితమ్ ౯౦
అతీసారం జయేచ్ఛీఘ్రం త్రిదోషమపి దారుణమ్
కృష్ణమృచ్ఛఙ్ఖయష్ట్యాహ్వక్షౌద్రా సృక్తణ్డులోదకమ్ ౯౧
జయత్యస్రం ప్రియఙ్గుశ్చ తణ్డులామ్బుమధుప్లుతా
కల్కస్తిలానాం కృష్ణానాం శర్కరాపాఞ్చభాగికః ౯౨
ఆజేన పయసా పీతః సద్యో రక్తం నియచ్ఛతి
పీత్వా సశర్కరాక్షౌద్రం చన్దనం తణ్డులామ్బునా ౯౩
దాహతృష్ణాప్రమోహేభ్యో రక్తస్రావాచ్చ ముచ్యతే
గుదస్య దాహే పాకే వా సేకలేపా హితా హిమాః ౯౪
అల్పాల్పం బహుశో రక్తం సశూలముపవేశ్యతే
యదా విబద్ధో వాయుశ్చ కృచ్ఛ్రాచ్చరతి వా న వా ౯౫
పిచ్ఛాబస్తిం తదా తస్య పూర్వోక్తముపకల్పయేత్
పల్లవాన్ జర్జరీకృత్య శింశిపాకోవిదారయోః ౯౬
పచేద్యవాంశ్చ స క్వాథో ఘృతక్షీరసమన్వితః
పిచ్ఛా సుతౌ గుదభ్రంశే ప్రవాహణరుజాసు చ ౯౭

పిచ్ఛాబస్తిః ప్రయోక్తవ్యః క్షతక్షీణబలావహః
ప్రపౌణ్డరీకసిద్ధేన సర్పిషా చానువాసనమ్ ౯౮
రక్తం విట్సహితం పూర్వం పశ్చాద్వా యోఽతిసార్యతే
శతావరీఘృతం తస్య లేహార్థముపకల్పయేత్ ౯౯
శర్కరార్ధాంశకం లీఢం నవనీతం నవోద్ధృతమ్
క్షౌద్ర పాదం జయేచ్ఛీఘ్రం తం వికారం హితాశినః ౧౦౦
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థశుఙ్గానాపోథ్య వాసయేత్
అహోరాత్రం జలే తప్తే ఘృతం తేనామ్బసా పచేత్ ౧౦౧
తదర్ధశర్కరాయుక్తం లేహయేత్క్షౌద్ర పాదికమ్
అధో వా యది వాఽప్యూర్ధ్వం యస్య రక్తం ప్రవర్తతే ౧౦౨
శ్లేష్మాతిసారే వాతోక్తం విశేషాదామపాచనమ్
కర్తవ్యమనుబన్ధేఽస్య పిబేత్పక్త్వాఽగ్నిదీపనమ్ ౧౦౩
బిల్వకర్కటికాముస్త ప్రాణదావిశ్వభేషజమ్
వచావిడఙ్గభూతీకధనికామరదారు వా ౧౦౪
అథవా పిప్పలీమూలపిప్పలీద్వయచిత్రకమ్
పాఠాగ్నివత్సకగ్రన్థితిక్తాశుణ్ఠీవచాభయాః ౧౦౫
క్వథితా యది వా పిష్టాః శ్లేష్మాతీసారభేషజమ్
సౌవర్చలవచావ్యోషహిఙ్గు ప్రతివిషాభయాః ౧౦౬
పిబేచ్ఛ్లేష్మాతిసారార్తశ్చూర్ణితాః కోష్ణవారిణా
మధ్యం లీఢ్వా కపిత్థస్య సవ్యోషక్షౌద్ర శర్కరమ్ ౧౦౭
కట్ఫలం మధుయుక్తం వా ముచ్యతే జఠరామయాత్
కణాం మధుయుతాం లీఢ్వా తక్రం పీత్వా సచిత్రకమ్ ౧౦౮
భుక్త్వా వా బాలబిల్వాని వ్యపోహత్యుదరామయమ్
పాఠామోచరసామ్బోదధాతకీబిల్వనాగరమ్ ౧౦౯

సుకృచ్ఛమప్యతీసారం గుడతక్రేణ నాశయేత్
యవానీపిప్పలీమూలచాతుర్జాతకనాగరైః ౧౧౦
మరిచాగ్నిజలాజాజీధాన్యసౌవర్చలైః సమైః
వృషామ్లధాతకీకృష్ణాబిల్వదాడిమదీప్యకైః ౧౧౧
త్రిగుణైః షడ్గుణసితైః కపిత్థాష్టగుణైః కృతః
చూర్ణోఽతీసారగ్రహణీక్షయగుల్మగలామయాన్ ౧౧౨
కాసశ్వాసాగ్నిసాదార్శఃపీనసారోచకాన్ జయేత్
కర్షోన్మితా తవక్షీరీ చాతుర్జాతం ద్వికార్షికమ్ ౧౧౩
యవానీధాన్యకాజాజీగ్రన్థివ్యోషం పలాంశకమ్
పలాని దాడిమాదష్టౌ సితాయాశ్చైకతః కృతః ౧౧౪
గుణైః కపిత్థాష్టకవచ్చూర్ణోఽయ దాడిమాష్టకః
భోజ్యో వాతాతిసారోక్తైర్యథావస్థం ఖలాదిభిః ౧౧౫
సవిడఙ్గః సమరిచః సకపిత్థః సనాగరః
చాఙ్గేరీతక్రకోలామ్లః ఖలః శ్లేష్మాతిసారజిత్ ౧౧౬
క్షీణే శ్లేష్మణి పూర్వోక్తమమ్లం లాక్షాది షట్పలమ్
పురాణం వా ఘృతం దద్యాద్యవాగూమణ్డమిశ్రితమ్ ౧౧౭
వాతశ్లేష్మవిబన్ధే వా స్రవత్యతి కఫేఽపి వా
శూలే ప్రవాహికాయాం వా పిచ్ఛాబస్తిః ప్రశస్యతే ౧౧౮
వచాబిల్వకణా కుష్ఠశతాహ్వాలవణాన్వితః
బిల్వతైలేన తైలేన వచాద్యైః సాధితేన వా ౧౧౯
బహుశః కఫవాతార్తే కోష్ణేనాన్వాసనం హితమ్
క్షీణే కఫే గుదే దీర్ఘకాలాతీసారదుర్బలే ౧౨౦
అనిలః ప్రబలోఽవశ్యం స్వస్థానస్థః ప్రజాయతే
స బలీసహసా హన్యాత్తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్ ౧౨౧

వాయోరనన్తరం పిత్తం పిత్తస్యానన్తరం కఫమ్

జయేత్పూర్వం త్రయాణాం వా భవేద్యో బలవత్తమః ౧౨౨

భీశోకాభ్యామపి చలః శీఘ్రం కుప్యత్యతస్తయోః

కార్యా క్రియా వాతహరా హర్షణాశ్వాసనాని చ ౧౨౩

యస్యోచ్చారాద్వినా మూత్రం పవనో వా ప్రవర్తతే

దీప్తాగ్నేర్లఘుకోష్ఠస్య శాన్తస్తస్యోదరామయః ౧౨౪

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానేఽతీసారచికిత్సితం నామ నవమోఽధ్యాయః ౯

దశమోఽధ్యాయః

అథాతో గ్రహణీదోషచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

గ్రహణీమాశ్రితం దోషమజీర్ణవదుపాచరేత్

అతీసారోక్తవిధినా తస్యామం చ విపాచయేత్ ౧

అన్నకాలే యవాగ్వాది పఞ్చకోలాదిభిర్యుతమ్

వితరేత్పటులఘ్వన్నం పునర్యోగాంశ్చ దీపనాన్ ౨

దద్యాత్సాతివిషాం పేయామామే సామ్లాం సనాగరామ్

పానేఽతీసారవిహితం వారి తక్రం సురాది చ ౩

గ్రహణీదోషిణాం తక్రం దీపనగ్రాహిలాఘవాత్

పథ్యం మధురపాకిత్వాన్న చ పిత్తప్రదూషణమ్ ౪

కషాయోష్ణవికాశిత్వాద్రూక్షత్వాచ్చ కఫే హితమ్

వాతే స్వాద్వమ్లసాన్ద్రత్వాత్సద్యస్కమవిదాహి తత్ ౫

చతుర్ణాం ప్రస్థమమ్లానాం త్ర్యూషణాచ్చ పలత్రయమ్

లవణానాం చ చత్వారి శర్కరాయాః పలాష్టకమ్ ౬

తచ్చూర్ణం శాకసూపాన్నరాగాదిష్వవచారయేత్
కాసాజీర్ణారుచిశ్వాసహృత్పాణ్డుప్లీహగుల్మనుత్ ౭
నాగరాతివిషాముస్తం పాక్యమామహరం పివేత్
ఉష్ణామ్బునా వా తత్కల్కం నాగరం వాఽథవాఽభయామ్ ౮
ససైన్ధవం వచాదిం వా తద్వన్మదిరయాఽథవా
వర్చస్యామే సప్రవాహే పిబేద్వా దాడిమామ్బునా ౯
విడేన లవణం పిష్టం బిల్వచిత్రకనాగరమ్
సామే కఫానిలే కోష్ఠరుక్కరే కోష్ణవారిణా ౧౦
కలిఙ్గహిఙ్గ్వతి విషావచాసౌవర్చలాభయమ్
ఛర్దిహృద్రో గశూలేషు పేయముష్ణేన వారిణా ౧౧
పథ్యాసౌవర్చలాజాజీచూర్ణం మరిచసంయుతమ్
పిప్పలద్యం నాగరం పాఠాం సారివాం బృహతీద్వయమ్ ౧౨
చిత్రకం కౌటజం క్షారం తథా లవణపఞ్చకమ్
చూర్ణీకృతం దధిసురాతన్మణ్డోష్ణామ్బుకాఞ్జికైః ౧౩
పిబేదగ్నివివృద్ధ్యర్థం కోష్ఠవాతహరం పరమ్
పటూని పఞ్చ ద్వౌ క్షారౌ మరిచం పఞ్చకోలకమ్ ౧౪
దీప్యకం హిఙ్గు గులికా బీజపూరరసే కృతా
కోలదాడిమతోయే వా పరం పాచనదీపనీ ౧౫
తాలీసపత్రచవికామరిచానాం పలం పలమ్
కృష్ణాతన్మూలయోర్ద్వే ద్వే పలే శుణ్ఠీ పలత్రయమ్ ౧౬
చతుర్జాతముశీరం చ కర్షాంశం శ్లక్ష్ణచూర్ణితమ్
గుడేన వటకాన్ కృత్వా త్రిగుణేన సదా భజేత్ ౧౭
మద్యయూషరసారిష్టమస్తు పేయాపయోనుపః
వాతశ్లేష్మాత్మనాం ఛర్దిగ్రహణీపార్శ్వహృద్రుజామ్ ౧౮

జ్వరశ్వయథుపాణ్డుత్వగుల్మ పానాత్యయార్శసామ్
ప్రసేకపీనసశ్వాసకాసానాం చ నివృత్తయే ౧౯
అభయాం నాగరస్థానే దద్యాత్త్రైవ విడ్గ్రహే
ఛర్ద్యాదిషు చ పైత్తేషు చతుర్గుణసితాన్వితాః ౨౦
పక్వేన వటకాః కార్యా గుడేన సితయాఽపి వా
పరం హి వహ్నిసమ్పర్కాల్లఘిమానం భజన్తి తే ౨౧
అథైనం పరిపక్వామం మారుతగ్రహణీగదమ్
దీపనీయయుతం సర్పిః పాయయేదల్పశో భిషక్ ౨౨
కిఞ్చిత్సన్ధుక్షితే త్వగ్నౌ సక్తవిణ్మూత్రమారుతమ్
ద్వ్యహం త్ర్యహం వా సంస్నేహ్య స్విన్నాభ్యక్తం నిరూహయేత్ ౨౩
తత ఏరణ్డతైలేన సర్పిషా తైల్వకేన వా
సక్షారేణానిలే శాన్తే స్రస్తదోషం విరేచయేత్ ౨౪
శుద్ధరూక్షాశయం బద్ధవర్చస్కం చానువాసయేత్
దీపనీయామ్లవాతఘ్నసిద్ధతైలేన తం తతః ౨౫
నిరూఢం చ విరిక్తం చ సమ్యక్చాప్యనువాసితమ్
లఘ్వన్నప్రతిసంయుక్తం సర్పిరభ్యాసయేత్పునః ౨౬
పఞ్చమూలాభయా వ్యోషపిప్పలీమూలసైన్ధవైః
రాస్నాక్షారద్వయాజాజీ విడఙ్గశఠిభిర్ఘృతమ్ ౨౭
శుక్తేన మాతులుఙ్గస్య స్వరసేనార్ద్రకస్య చ
శుష్కమూలకకోలామ్లచుక్రికాదాడిమస్య చ ౨౮
తక్రమస్తు సురామణ్డసౌవీరకతుషోదకైః
కాఞ్జికేన చ తత్పక్వమగ్నిదీప్తికరం పరమ్ ౨౯
శూలగుల్మోదరశ్వాసకాసా నిలకఫాపహమ్
సబీజపూరకరసం సిద్ధం వా పాయయేద్ఘృతమ్ ౩౦

తైలమభ్యఙ్గనార్థం చ సిద్ధమేభిశ్చలాపహమ్
ఏతేషామౌషధానాం వా పిబేచ్చూర్ణం సుఖామ్బునా ३०
వాతే శ్లేష్మావృతే సామే కఫే వా వాయునోద్ధతే
అగ్నేర్నిర్వాపకం పిత్తం రేకేణ వమనేన వా ३२
హత్వా తిక్తలఘుగ్రాహిదీపనైరవిదాహిభిః
అన్నైః సన్ధుక్షయేదగ్నిం చూర్ణైః స్నేహైశ్చ తిక్తకైః ३३
పటోలనిమ్బత్రాయన్తీతిక్తా తిక్తకపర్పటమ్
కుటజత్వక్ఫలం మూర్వా మధుశిగ్రుఫలం వచా ३४
దార్వీత్వక్పద్మకోశీరయవానీ ముస్తచన్దనమ్
సౌరాష్ట్ర్యతివిషావ్యోషత్వగేలాపత్రదారు చ ३५
చూర్ణితం మధునా లేహ్యం పేయం మద్యైర్జలేన వా
హృత్పాణ్డుగ్రహణీరోగగుల్మశూలారుచిజ్వరాన్ ३६
కామలాం సన్నిపాతం చ ముఖరోగాంశ్చ నాశయేత్
భూనిమ్బకటుకాముస్తాత్ర్యూషణేన్ద్ర యవాన్ సమాన్ ३७
ద్వౌ చిత్రకాద్వత్సకత్వగ్భాగాన్ షోడశ చూర్ణయేత్
గుడశీతామ్బునా పీతం గ్రహణీదోషగుల్మనుత్ ३८
కామలాజ్వరపాణ్డుత్వమేహారుచ్యతిసారజిత్
నాగరాతివిషాముస్తాపాఠాబిల్వం రసాఞ్జనమ్ ३९
కుటజత్వక్ఫలం తిక్తా ధాతకీ చ కృతం రజః
క్షౌద్ర తణ్డులవారిభ్యాం పైత్తికే గ్రహణీగదే ४०
ప్రవాహికార్శోగుదరుగ్రక్తోత్థానేషు చేష్యతే
చన్దనం పద్మకోశీరం పాఠాం మూర్వాం కుటన్నటమ్ ४१
షడ్గ్రన్థాసారివాస్ఫోతాసప్త పర్ణాటరూషకాన్
పటోలోదుమ్బరాశ్వత్థవటప్లక్షక పీతనాన్ ४२

కటుకాం రోహిణీం ముస్తాం నిమ్బం చ ద్విపలాంశకాన్
ద్రోణేఽపా సాధయేత్తేన పచేత్సర్పిః పిచూన్మితైః ४३
కిరాతతిక్తేన్ద్ర యవవీరా మాగధికోత్పలైః
పిత్తగ్రహణ్యాం తత్పేయం కుష్ఠోక్తం తిక్తకం చ యత్ ४४
గ్రహణ్యాం శ్లేష్మదుష్టాయాం తీక్ష్ణైః ప్రచ్ఛర్దనే కృతే
కట్వమ్లలవణక్షారైః క్రమాదగ్నిం వివర్ధయేత్ ४५
పఞ్చకోలాభయాధాన్యపాఠా గన్ధపలాశకైః
బీజపూరప్రగాఢైశ్చ సిద్ధైః పేయాది కల్పయేత్ ४६
ద్రోణం మధూకపుష్పాణాం విడఙ్గం చ తతోఽధతః
చిత్రకస్య తతోఽధ చ తథా భల్లాతకాఢకమ్ ४७
మఞ్జిష్ఠాఽష్టపలం చైతజ్జలద్రోణత్రయే పచేత్
ద్రోణశేషం శృతం శీతం మధ్వర్ధాఢకసంయుతమ్ ४८
ఏలామృణాలాగురుభిశ్చన్దనేన చ రూషితే
కుమ్భే మాసం స్థితం జాతమాసవం తం ప్రయోజయేత్ ४९
గ్రహణీం దీపయత్యేష బృంహణః పిత్తరక్తనుత్
శోషకుష్ఠకిలాసానాం ప్రమేహాణాం చ నాశనః ५०
మధూకపుష్పస్వరసం శృతమర్ధక్షయీకృతమ్
క్షౌద్ర పాదయుతం శీతం పూర్వవత్సన్నిధాపయేత్ ५१
తత్పిబన్ గ్రహణీదోషాన్ జయేత్సర్వాన్ హితాశనః
తద్వద్ద్రాక్షేక్షుఖర్జూరస్వరసానాసుతాన్ పిబేత్ ५२
హిఙ్గుతిక్తావచామాద్రీ పాఠేన్ద్ర యవగోక్షురమ్
పఞ్చకోలం చ కర్షాంశం పలాంశం పటుపఞ్చకమ్ ५३
ఘృతతైలద్వికుడవే దధ్నః ప్రస్థద్వయే చ తత్
ఆపోథ్య క్వాథయేదగ్నౌ మృదావనుగతే రసే ५४

అన్తర్ధూమం తతో దగ్ధ్వా చూర్ణీకృత్య ఘృతాప్లుతమ్
పిబేత్పాణితలం తస్మిన్ జీర్ణే స్యాన్మధురాశనః ౫౫
వాతశ్లేష్మామయాన్ సర్వాన్ హన్యాద్విషగరాంశ్చ సః
భూనిమ్బం రోహిణీ తిక్తాం పటోలం నిమ్బపర్పటమ్ ౫౬
దగ్ధ్వా మాహిషమూత్రేణ పిబేదగ్నివివర్ధనమ్
ద్వే హరిద్రే వచా కుష్ఠం చిత్రకః కటురోహిణీ ౫౭
ముస్తా చ ఛాగమూత్రేణ సిద్ధః క్షారోఽగ్నివర్ధనః
చతుష్పలం సుధాకాణ్డాత్త్రిపలం లవణత్రయాత్ ౫౮
వార్తాకకుడవం చార్కాదష్టౌ ద్వే చిత్రకాత్పలే
దగ్ధ్వా రసేన వార్తాకాద్గుటికా భోజనోత్తరాః ౫౯
భుక్తమన్నం పచన్త్యాశు కాసశ్వాసార్శసాం హితాః
విసూచికాప్రతిశ్యాయహృద్రోగశమనాశ్చ తాః ౬౦
మాతులుఙ్గశఠీరాస్నాకటుత్రయ హరీతకీ
స్వర్జికాయావశూకాఖ్యౌ క్షారౌ పఞ్చపటూని చ ౬౧
సుఖామ్బుపీతం తచ్చూర్ణం బలవర్ణాగ్నివర్ధనమ్
శ్లైష్మికే గ్రహణీదోషే సవాతే తైర్ఘృతం పచేత్ ౬౨
ధాన్వన్తరం షట్పలం చ భల్లాతకఘృతాభయమ్
బిడకాచోషలవణస్వర్జికాయావశూకజాన్ ౬౩
సప్తలాం కణ్టకారీం చ చిత్రకం చైకతో దహేత్
సప్తకృత్వః స్రుతస్యాస్య క్షారస్యార్ధాఢకే పచేత్ ౬౪
ఆఢకం సర్పిషః పేయం తదగ్నిబలవృద్ధయే
నిచయే పఞ్చకర్మాణి యుఞ్జ్యాచ్చైతద్యథాబలమ్ ౬౫
ప్రసేకే శ్లైష్మికేఽల్పాగ్నేర్దీపనం రూక్షతిక్తకమ్
యోజ్యం కృశస్య వ్యత్యాసాత్స్నిగ్ధరూక్షం కఫోదయే ౬౬

క్షీణక్షామశరీరస్య దీపనం స్నేహసంయుతమ్
దీపనం బహుపిత్తస్య తిక్తం మధురకైర్యుతమ్ ౬౭
స్నేహోఽమ్లలవణైర్యుక్తో బహువాతస్య శస్యతే
స్నేహమేవ పరం విద్యాద్దుర్బలానలదీపనమ్ ౬౮
నాలం స్నేహసమిద్ధస్య శమాయాన్నం సుగుర్వపి
యోఽల్పాగ్నిత్వాత్కఫే క్షీణే వర్చః పక్వమపి శ్లథమ్ ౬౯
ముఞ్చేత్పట్వౌషధయుతం స పిబేదల్పశో ఘృతమ్
తేన స్వమార్గమానీతః స్వకర్మణి నియోజితః ౭౦
సమానో దీపయత్యగ్నిమగ్నేః సన్ధుక్షకో హి సః
పురీషం యశ్చ కృచ్ఛ్రేణ కఠినత్వాద్వి ముఞ్చతి ౭౧
స ఘృతంలవణైర్యుక్తం న రోఽన్నావగ్రహం పిబేత్
రౌక్ష్యాన్మన్దేఽనలే సర్పిస్తైలం వా దీపనైః పిబేత్ ౭౨
క్షారచూర్ణాసవారిష్టాన్ మన్దే స్నేహాతిపానతః
ఉదావర్తాత్తు యోక్తవ్యా నిరూహస్నేహవస్తయః ౭౩
దోషాతివృద్ధ్యా మన్దేఽగ్నౌ సంశుద్ధోఽన్నవిధిం చరేత్
వ్యాధిముక్తస్య మన్దేఽగ్నౌ సర్పిరేవ తు దీపనమ్ ౭౪
అధ్వోపవాసక్షామత్వైర్యవాగ్వా పాయయేద్ఘృతమ్
అన్నావపీడితం బల్యం దీపనం వృంహణం చ తత్ ౭౫
దీర్ఘకాలప్రసఙ్గాత్తు క్షామక్షీణకృశాన్నరాన్
ప్రసహానాం రసైః సామ్లైర్భోజయేత్పిశితాశినామ్ ౭౬
లఘూష్ణకటుశోధిత్వాద్ దీపయన్త్యాశు తేఽనలమ్
మాంసోపచితమాంసత్వాత్పరం చ బలవర్ధనాః ౭౭
స్నేహాసవసురారిష్ట చూర్ణక్వాథహితాశనైః
సమ్యక్ ప్రయుక్తైర్దేహస్య బలమగ్నేశ్చ వర్ధతే ౭౮

దీప్తో యథైవ స్థాణుశ్చ బాహ్యోఽగ్ని సారదారుభిః
సస్నేహైర్జాయతే తద్వదాహారైః కోష్ఠగోఽనలః ౬౯
నాభోజనేన కాయాగ్నిర్దీప్యతే నాతిభోజనాత్
యథా నిరిన్ధనో వహ్నిరల్పో వాఽతీన్ధనావృతః ౭౦
యదా క్షీణే కఫే పిత్తం స్వస్థానే పవనానుగమ్
ప్రవృద్ధం వర్ధయత్యగ్నిం తదాఽసౌ సానిలోఽనలః ౭౧
పక్త్వాఽన్నమాశు ధాతూంశ్చ సర్వానోజశ్చ సఙ్క్షిపన్
మారయేత్స్యాత్స నా స్వస్థో భుక్తే జీర్ణే తు తామ్యతి ౭౨
తృట్కాసదాహమూర్చ్ఛాద్యా వ్యాధయోఽత్యగ్నిసమ్భవాః
తమత్యగ్నిం గురుస్నిగ్ధమన్దసాన్ద్ర హిమస్థిరైః ౭౩
అన్నపానైర్నయేచ్ఛాన్తిం దీప్తమగ్నిమివామ్బుభిః
ముహుర్ముహురజీర్ణేఽపి భోజ్యాన్యస్యోపహారయేత్ ౭౪
నిరిన్ధనోఽన్తరం లబ్ధ్వా యథైనం న విపాదయేత్
కృశరాం పాయసం స్నిగ్ధం పైష్టికం గుడవైకృతమ్ ౭౫
అశ్నీయాదౌదకానూపపిశితాని భృతాని చ
మత్స్యాన్ విశేషతః శ్లక్ష్ణాన్ స్థిరతోయచరాశ్చ యే ౭౬
ఆవికం సుభృతం మాంసమద్యాదత్యగ్నివారణమ్
పయః సహామధూచ్ఛిష్టం ఘృతం వా తృషితః పిబేత్ ౭౭
గోధూమచూర్ణం పయసా బహుసర్పిఃపరిప్లుతమ్
ఆనూపరసయుక్తాన్ వా స్నేహాంస్తైలవివర్జితాన్ ౭౮
శ్యామాత్రివృద్విపక్వం వా పయో దద్యాద్విరేచనమ్
అసకృత్ పిత్త హరణం పాయసప్రతి భోజనమ్ ౭౯
యత్కిఞ్చిద్గురు మేద్యం చ శ్లేష్మకారి చ భోజనమ్
సర్వం తదత్యగ్నిహితం భుక్త్వా చ స్వపనం దివా ౮౦

ఆహారమగ్నిః పచతి దోషానాహారవర్జితః
ధాతూన్ క్షీణేషు దోషేషు జీవితం ధాతుసఙ్క్షయే ୮౧
ఏతత్ప్రకృత్యైవ విరుద్ధమన్నంసంయోగసంస్కారవశేన చేదమ్
ఇత్యాద్యవిజ్ఞాయ యథేష్టచేష్టా
శ్చరన్తి యత్సాఽగ్నిబలస్య శక్తిః ୮౨
తస్మాదగ్నిం పాలయేత్సర్వయత్నై
స్తస్మిన్నష్టే యాతి నా నాశమేవ
దోషైర్గ్రస్తే గ్రస్యతే రోగసఙ్ఘై
ర్యుక్తే తు స్యాన్నీరుజో దీర్ఘజీవీ ୮౩
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే చికిత్సితస్థానే గ్రహణీదోషచికిత్సితం నామ దశమోఽధ్యాయః ౧౦

ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథాతో మూత్రాఘాతచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
కృచ్ఛ్రే వాతఘ్నతైలాక్తమధోనాభేః సమీరజే
సుస్నిగ్ధైః స్వేదయేదఙ్గం పిణ్డసేకావగాహనైః ౧
దశమూల బలైరణ్డయవాభీరు పునర్నవైః
కులత్థకోల పత్తూరవృశ్చీవోపలభేదకైః ౨
తైలసర్పిర్వరాహర్క్షవసాః క్వథితకల్కితైః
సపఞ్చలవణాః సిద్ధాః పీతాః శూలహరాః పరమ్ ౩
ద్రవ్యాణ్యేతాని పానాన్నే తథా పిణ్డోపనాహనే
సహ తైలఫలైర్యుఞ్జ్యాత్సామ్లాని స్నేహవన్తి చ ౪
సౌవర్చలాఢ్యాం మదిరాం పిబేన్మూత్రరుజాపహామ్
పైత్తే యుఞ్జీత శిశిరం సేకలేపావగాహనమ్ ౫

పిబేద్వరీం గోక్షురకం విదారీం సకసేరుకామ్
తృణాఖ్యం పఞ్చమూలం చ పాక్యం సమధుశర్కరమ్ ౬
వృషకం త్రపుసైర్వారులట్వాబీజాని కుఙ్కుమమ్
ద్రాక్షామ్బుభిః పిబన్ సర్వాన్ మూత్రాఘాతానపోహతి ౭
ఏర్వారుబీజయష్ట్యాహ్వదార్వీర్వా తణ్డులామ్బునా
తోయేన కల్కం ద్రాక్షాయాః పిబేత్పర్యుషితేన వా ౮
కఫజే వమనం స్వేదం తీక్ష్ణోష్ణకటుభోజనమ్
యవానాం వికృతీః క్షారం కాలశేయం చ శీలయేత్ ౯
పిబేన్మద్యేన సూక్ష్మైలాం ధాత్రీఫలరసేన వా
సారసాస్థిశ్వదంష్ట్రైలావ్యోషం వా మధుమూత్రవత్ ౧౦
స్వరసం కణ్టకార్యా వా పాయయేన్మాక్షికాన్వితమ్
శితివారకబీజం వా తక్రేణ శ్లక్ష్ణచూర్ణితమ్ ౧౧
ధవసప్తాహ్వకుటజగుడూచీ చతురఙ్గులమ్
కేమ్బుకైలాకరఞ్జం చ పాక్యం సమధు సాధితమ్ ౧౨
తైర్వా పేయాం ప్రవాలం వా చూర్ణితం తణ్డులామ్బునా
సతైలం పాటలాక్షారం సప్తకృత్వోఽథవా స్రుతమ్ ౧౩
పాటలీయావశూకాభ్యాం పారిభద్రాత్తిలాదపి
క్షారోదకేన మదిరాం త్వగేలోషకసంయుతామ్ ౧౪
పిబేద్గుడోపదంశాన్వా లిహ్యాదేతాన్ పృథక్ పృథక్
సన్నిపాతాత్మకే సర్వం యథావస్థమిదం హితమ్ ౧౫
అశ్మన్యప్యచిరోత్థానే వాతబస్త్యాదికేషు చ
అశ్మరీ దారుణో వ్యాధిరన్తకప్రతిమో మతః ౧౬
తరుణో భేషజైః సాధ్యః ప్రవృద్ధశ్ఛేదమర్హతి
తస్య పూర్వేషు రూపేషు స్నేహాదిక్రమ ఇష్యతే ౧౭

పాషాణమేదో వసుకో వశిరోఽశ్మన్తకో వరీ
కపోతవఙ్కాతిబలాభల్లూకోశీరకచ్చకమ్ ౧౮
వృక్షాదనీ శాకఫలం వ్యాఘ్రౌ గుణ్ఠస్త్రికణ్టకః
యవాః కులత్థాః కోలాని వరుణః కతకాత్ఫలమ్ ౧౯
ఊషకాదిప్రతీవాపమేషాం క్వాథే శృతం ఘృతమ్
భినత్తి వాతసమ్భూతాం తత్పీతం శీఘ్రమశ్మరీమ్ ౨౦
గన్ధర్వహస్తబృహతీవ్యాఘ్రీ గోక్షురకేక్షురాత్
మూలకల్కం పిబేద్దధ్నా మధురేణాశ్మభేదనమ్ ౨౧
కుశః కాశః శరో గుణ్ఠ ఇత్కటో మోరటోఽశ్మమిత్
దర్భో విదారీ వారాహీ శాలిమూలం త్రికణ్టకః ౨౨
భల్లూకః పాటలీ పాఠా పత్తూరః సకురణ్టకః
పునర్నవే శిరీషశ్చ తేషాం క్వాథే పచేద్ఘృతమ్ ౨౩
పిష్టేన త్రపుసాదీనాం బీజేనేన్దీవరేణ చ
మధుకేన శిలాజేన తత్పిత్తాశ్మరిభేదనమ్ ౨౪
వరుణాదిః సమీరఘ్నో గణావేలాహరేణుకా
గుగ్గులుర్మరిచం కుష్ఠం చిత్రకః ససురాహ్వయః ౨౫
తై కల్కితైః కృతావాపమూషకాదిగణేన చ
భినత్తి కఫజామాశు సాధితం ఘృతమశ్మరీమ్ ౨౬
క్షారక్షీరయవాగ్వాది ద్ర వ్యైః స్వైః స్వైశ్చ కల్పయేత్
పిచుకాఙ్కోల్లకతకశాకేన్దీవరజైః ఫలైః ౨౭
పీతముష్ణామ్బు సగుడం శర్కరాపాతనం పరమ్
క్రౌఞ్చోష్ట్రరాసభాస్థీని శ్వదంష్ట్రా తాలపత్రికా ౨౮
అజమోదా కదమ్బస్య మూలం విశ్వస్య చౌషధమ్
పీతాని శర్కరాం భిన్ద్యుః సురయోష్ణోదకేన వా ౨౯

నృత్యకుణ్డకబీజానాం చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్
అవిక్షీరేణ సప్తాహం పీతమశ్మరిపాతనమ్ ౩౦
క్వాథశ్చ శిగ్రు మూలోత్థః కదుష్ణోఽశ్మరి పాతనః
తిలాపామార్గ కదలీపలాశయవసమ్భవః ౩౧
క్షారః పేయోఽవిమూత్రేణ శర్కరాస్వశ్మరీషు చ
కపోతవఙ్కామూలం వా పిబేదేకం సురాదిభిః ౩౨
తత్సిద్ధం వా పిబేత్క్షీరం వేదనాభిరుపద్రుతః
హరీతక్యస్థిసిద్ధం వా సాధితం వా పునర్నవైః ౩౩
క్షీరాన్నభుగ్వర్హిశిఖామూలం వా తణ్డులామ్బునా
మూత్రాఘాతేషు విభజేదతః శేషేష్వపి క్రియామ్ ౩౪
బృహత్యాదిగణే సిద్ధం ద్విగుణీకృతగోక్షురే
తోయం పయో వా సర్పిర్వా సర్వమూత్రవికారజిత్ ౩౫
దేవదారుం ఘనం మూర్వాం యష్టీమధు హరీతకీమ్
మూత్రాఘాతేషు సర్వేషు సురాక్షీరజలైః పిబేత్ ౩౬
రసం వా ధన్వయాసస్య కషాయం కకుభస్య వా
సుఖామ్బునా వా త్రిఫలాం పిష్టాం సైన్ధవసంయుతామ్ ౩౭
వ్యాఘ్రీగోక్షురకక్వాథే యవాగూం వా సఫాణితామ్
క్వాథే వీరతరాదేర్వా తామ్రచూడరసేఽపి వా ౩౮
అద్యాద్వీరతరాద్యేన భావితం వా శిలాజతు
మద్యం వా నిగదం పీత్వా రథేనాశ్వేన వా వ్రజేత్ ౩౯
శీఘ్రవేగేన సఙ్క్షోభాత్తథాఽస్య చ్యవతేఽశ్మరీ
సర్వథా చోపయోక్తవ్యో వర్గో వీరతరాదికః ౪౦
రేకార్థం తైల్వకం సర్పిర్బస్తికర్మ చ శీలయేత్
విశేషాదుత్తరాన్ బస్తీన్ శుక్రాశ్మర్యాం తు శోధితే ౪౧

త్రైర్యూత్రమార్గే బలవాన్ శుక్రాశయవిశుద్ధయే
పుమాన్ సుతృప్తో వృష్యాణాం మాంసానాం కుక్కుటస్య చ ౪౨
కామం సకామాః సేవేత ప్రమదా మదదాయినీః
సిద్ధైరుపక్రమైరేభిర్న చేచ్ఛాన్తిస్తదా భిషక్ ౪౩
ఇతి రాజానమాపృచ్ఛ్య శస్త్రం సాధ్వవచారయేత్
అక్రియాయాం ధ్రువో మృత్యుః క్రియాయాం సంశయో భవేత్ ౪౪
నిశ్చితస్యాపి వైద్యస్య బహుశః సిద్ధకర్మణః
అథాతురముపస్నిగ్ధశుద్ధమీషచ్చ కర్శితమ్ ౪౫
అభ్యక్తస్విన్నవపుషమభుక్తం కృతమఙ్గలమ్
ఆజానుఫలకస్థస్య నరస్యాఙ్కే వ్యపాశ్రితమ్ ౪౬
పూర్వేణకాయేనోత్తానం నిషణ్ణం వస్త్రచుమ్బలే
తతోఽస్యాకుఞ్చితే జానుకూర్పరే వాససా దృఢమ్ ౪౭
సహాశ్రయమనుష్యేణ బద్ధస్యాశ్వాసితస్య చ
నాభేః సమన్తాదభ్యజ్యాదధస్తస్యాశ్చ వామతః ౪౮
మృదిత్వా ముష్టినాఽక్రామేద్యావదశ్మర్యధోగతా
తైలాక్తే వర్ధితనఖే తర్జనీమధ్యమే తతః ౪౯
అదక్షిణే గుదేఽఙగుల్యౌ ప్రణిధాయానుసేవని
ఆసాద్య బలయత్నాభ్యామశ్మరీం గుదమేఢ్రయోః ౫౦
కృత్వాఽన్తరే తథా బస్తిం నిర్వలీకమనాయతమ్
ఉత్పీడయేదఙ్గులిభ్యాం యావద్గ్రన్థిరివోన్నతమ్ ౫౧
శల్యం స్యాత్సేవనీం ముక్త్వా యవమాత్రేణ పాటయేత్
అశ్మమానేన న యథా భిద్యతే సా తథాఽహరేత్ ౫౨
సమగ్రం సర్పవక్త్రేణస్త్రీణాం బస్తిస్తు పార్శ్వగః
గర్భాశయాశ్రయస్తాసాం శస్త్రముత్సఙ్గవత్తతః ౫౩

న్యసేదతోఽన్యథా హ్యాసాం మూత్రస్రావీ వ్రణో భవేత్
మూత్రప్రసేకక్షణనాన్నరస్యాప్యపి చైకధా ౫౪
బస్తిభేదోఽశ్మరీహేతుః సిద్ధిం యాతి న తు ద్విధా
విశల్యముష్ణపానీయద్రోణ్యాం తమవగాహయేత్ ౫౫
తథా న పూర్యతేఽస్రేణ బస్తిః పూర్ణే తు పీడయేత్
మేఢ్రాన్తః క్షీరివృక్షామ్బు మూత్రసంశుద్ధయే తతః ౫౬
కుర్యాద్గుడస్య సౌహిత్యం మధ్వాజ్యాక్తవ్రణః పిబేత్
ద్వౌ కాలౌ సఘృతాం కోష్ణాం యవాగూం మూత్రశోధనైః ౫౭
త్ర్యహం దశాహం పయసా గుడాఢ్యేనాల్పమోదనమ్
భుఞ్జీతోర్ధ్వం ఫలామ్లైశ్చ రసైర్జాఙ్గలచారిణామ్ ౫౮
క్షీరివృక్షకషాయేణ వ్రణం ప్రక్షాల్య లేపయేత్
ప్రపౌణ్డరీకమఞ్జిష్ఠాయష్ట్యాహ్వనయనౌషధైః ౫౯
వ్రణాభ్యఙ్గే పచేత్తైలమేభిరేవ నిశాన్వితైః
దశాహం స్వేదయేచ్చైనం స్వమార్గం సప్తరాత్రతః ౬౦
మూత్రే త్వగచ్ఛతి దహేదశ్మరీవ్రణమగ్నినా
స్వమార్గప్రతిపత్తౌ తు స్వాదుప్రాయైరుపాచరేత్ ౬౧
తం బస్తిభిర్న చారోహేద్వర్షం రూఢవ్రణోఽపి సః
నగనాగాశ్వవృక్షస్త్రీరథాన్నాప్సు ప్లవేత చ ౬౨
మూత్రశుక్రవహౌ బస్తివృషణౌ సేవనీం గుదమ్
మూత్రప్రసేకం యోనిం చ శస్త్రేణాష్టౌ వివర్జయేత్ ౬౩

ఇతి
శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాంచతుర్థే
చికిత్సితస్థానే మూత్రాఘాతచికిత్సితం నామైకాదశోఽధ్యాయః ౧౧

ద్వాదశోఽధ్యాయః

అథాతః ప్రమేహచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

మేహినో బలినః కుర్యాదాదౌ వమనరేచనే

స్నిగ్ధస్య సర్షపారిష్టనికుమ్భాక్షకరఞ్జజైః ౧

తైలైస్త్రికణ్టకాద్యేన యథాస్వం సాధితేన వా

స్నేహేన ముస్తదేవాహ్వనాగరప్రతివాపవత్ ౨

సురసాదికషాయేణ దద్యాదాస్థాపనం తతః

న్యగ్రోధాదేస్తు పిత్తార్తం రసైః శుద్ధం చ తర్పయేత్ ౩

మూత్రగ్రహరుజాగుల్మక్షయాద్యా స్త్వపతర్పణాత్

తతోఽనుబన్ధరక్షార్థం శమనాని ప్రయోజయేత్ ౪

అసంశోధ్యస్య తాన్యేవ సర్వమేహేషు పాయయేత్

ధాత్రీరసప్లుతాం ప్రాహ్ణే హరిద్రాం మాక్షికాన్వితామ్ ౫

దార్వీసురాహ్వత్రిఫలాముస్తా వా క్వథితా జలే

చిత్రకత్రిఫలాదార్వీకలిఙ్గాన్ వా సమాక్షికాన్ ౬

మధుయుక్తం గుడూచ్యా వా రసమామలకస్య వా

రోధ్రాభయాతోయదకట్ఫలానాం పాఠావిడఙ్గార్జునధన్వనానామ్

గాయత్రిదార్వీకృమిహృద్ధవానాం కఫే త్రయః క్షౌద్ర యుతాః కషాయాః౭

ఉశీరరోధ్రార్జునచన్దనానాం పటోలనిమ్బామలకామృతానామ్

రోధ్రామ్బుకాలీయకధాతకీనాంపిత్తే త్రయః క్షౌద్ర యుతాః కషాయాః౮

యథాస్వమేభిః పానాన్నం యవగోధూమభావనాః ౯

వాతోల్బణేషు స్నేహాంశ్చ ప్రమేహేషు ప్రకల్పయేత్

అపూపసక్తువాట్యాదిర్యవానాం వికృతిర్హితా ౧౦

గజాశ్వగుదముక్తానామథవా వేణుజన్మనామ్

తృణధాన్యాని ముద్గాద్యాః శాలిజీర్ణః సషష్టికః ౧౧
శ్రీకుక్కుటోఽమ్లు ఖలకస్తిలసర్షపకిట్టజః
కపిత్థం తిన్దుకం జమ్బ్వాస్తత్కృతా రాగషాడవాః ౧౨
తిక్తం శాకం మధు శ్రేష్ఠా భక్ష్యాః శుష్కాః ససక్తవః
ధన్వమాంసాని శూల్యాని పరిశుష్కాణ్యయస్కృతిః ౧౩
మధ్వరిష్టాసవా జీర్ణాః సీధుః పక్వరసోద్భవః
తథాఽసనాదిసారామ్బు దర్భామ్భో మాక్షికోదకమ్ ౧౪
వాసితేషు వరాక్వాథే శర్బరీం శోషితేష్వహః
యవేషు సుకృతాన్ సక్తూన సక్షౌద్రా న్ సీధునా పిబేత్ ౧౫
శాలసప్తాహ్వకమ్పిల్ల వృక్షకాక్షకపిత్థజమ్
రోహీతకం చ కుసుమం మధునాఽద్యాత్సుచూర్ణితమ్ ౧౬
కఫపిత్తప్రమేహేషు పిబేద్ధాత్రీరసేన వా
త్రికణ్టకనిశారోధ్ర సోమవల్కవచార్జునైః ౧౭
పద్మకాశ్మన్తకారిష్ట చన్దనాగురుదీప్యకైః
పటోలముస్తమఞ్జిష్ఠామాద్రీ భల్లాతకైః పచేత్ ౧౮
తైలం వాతకఫే పిత్తే ఘృతం మిశ్రేషు మిశ్రకమ్
దశమూలశఠీదన్తీసురాహ్వం ద్విపునర్నవమ్ ౧౯
మూలం స్నుగర్కయోః పథ్యాం భూకదమ్బమరుష్కరమ్
కరఞ్జౌ వరుణాన్మూలం పిప్పల్యాః పౌష్కరం చ యత్ ౨౦
పృథగ్ దశ పలం ప్రస్థాన్ యవకోలకులత్థతః
త్రీంశ్చాష్టగుణితే తోయే విపచేత్పాదవర్తినా ౨౧
తేన ద్విపిప్పలీచవ్యవచానిచులరోహిషైః
త్రివృద్విడఙ్గకమ్పిల్లభార్గీవిశ్వైశ్చ సాధయేత్ ౨౨
ప్రస్థం ఘృతాజ్జయేత్సర్వాంస్తన్మేహాన్ పిటికా విషమ్

పాణ్డువిద్ర ధిగుల్మార్శఃశోషశోఫగరోదరమ్ ౨౩
శ్వాసం కాసం వమిం వృద్ధిం ప్లీహానం వాతశోణితమ్
కుష్ఠోన్మాదావపస్మారం ధాన్వన్తరమిదం ఘృతమ్ ౨౪
రోధ్రమూర్వాశఠీవేల్లభార్గీనత నఖప్లవాన్
కలిఙ్గకుష్ఠక్రముకప్రియఙ్గ్వతివిషాగ్నికాన్ ౨౫
ద్వే విశాలే చతుర్జాతం భూనిమ్బం కటురోహిణీమ్
యవానీం పౌష్కరం పాఠాం గ్రన్థిం చవ్యం ఫలత్రయమ్ ౨౬
కర్షాంశమమ్బుకలశే పాదశేషే స్రుతే హిమే
ద్వౌ ప్రస్థౌ మాక్షికాత్క్షిప్త్వా రక్షేత్పక్షముపేక్షయా ౨౭
రోధ్రాసవోఽయ మేహార్శఃశ్విత్రకుష్ఠారుచికృమీన్
పాణ్డుత్వం గ్రహణీదోషం స్థూలతాం చ నియచ్ఛతి ౨౮
సాధయేదసనాదీనాం పలానాం వింశతిం పృథక్
ద్వివహేఽపా క్షి పేత్తత్ర పాదస్థే ద్వే శతే గుడాత్ ౨౯
క్షౌద్రా ఢకార్ధం పలికం వత్సకాదిం చ కల్కితమ్
తత్క్షౌద్ర పిప్పలీచూర్ణప్రదిగ్ధే ఘృతభాజనే ౩౦
స్థితం దృఢే జతుసృతే యవరాశౌ నిధాపయేత్
ఖదిరాఙ్గారతప్తాని బహుశోఽత్ర నిమజ్జయేత్ ౩౧
తనూని తీక్ష్ణలోహస్య పత్రాణ్యాలోహసఙ్క్షయాత్
అయస్కృతిః స్థితా పీతా పూర్వస్మాదధికా గుణైః ౩౨
రూక్షముద్వర్తనం గాఢం వ్యాయామో నిశి జాగరః
యచ్చాన్యచ్ఛ్లేష్మమేదోఘ్నం బహిరన్తశ్చ తద్ధితమ్ ౩౩
సుభావితాం సారజలైస్తులాం పీత్వా శిలోద్భవాత్
సారామ్బునైవ భుఞ్జానః శాలీన్ జాఙ్గలజై రసైః ౩౪
సర్వానభిభవేన్మేహాన్ సుబహూపద్ర వానపి

గణ్డమాలార్బుదగ్రన్థిస్థౌల్యకుష్ఠభగన్దరాన్ ౩౫
కృమిశ్లీపదశోఫాంశ్చ పరం చైతద్ర సాయనమ్
అధనశ్ఛత్రపాదత్రరహితో మునివర్తనః ౩౬
యోజనానాం శతం యాయాత్ఖనేద్వా సలిలాశయాన్
గోశకృన్మూత్రవృత్తిర్వా గోభిరేవ సహ భ్రమేత్ ౩౭
బృంహయేదౌషధాహారైరమేదోమూత్రలైః కృశమ్
శరావికాద్యాః పిటికాః శోఫవత్సముపాచరేత్ ౩౮
అపక్వా వ్రణవత్పక్వాః తాసాం ప్రాగ్రూప ఏవ చ
క్షీరివృక్షామ్బు పానాయ వస్తమూత్రం చ శస్యతే ౩౯
తీక్ష్ణం చ శోధనం ప్రాయో దుర్విరేచ్యా హి మేహినః
తైలమేలాదినా కుర్యాద్గణేన వ్రణరోపణమ్ ౪౦
ఉద్వర్తనే కషాయం తు వర్గేణారగ్వధాదినా
పరిషేకోఽసనాద్యేన పానాన్నే వత్సకాదినా ౪౧
పాఠాచిత్రకశార్ఙ్గ్యష్టాసారివాకణ్టకారికాః
సప్తాహ్వం కౌటజం మూలం సోమవల్కం నృపద్రుమమ్ ౪౨
సఞ్చూర్ణ్య మధునా లిహ్యాత్తద్వచ్చూర్ణం నవాయసమ్
మధుమేహిత్వమాపన్నో భిషగ్భిః పరివర్జితః ౪౩
శిలాజతుతులామద్యాత్ప్రమేహార్తః పునర్నవః ౪౩-౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానేప్రమేహచికిత్సితం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ౧౨

త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథాతో విద్ర ధివృద్ధిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

విద్ర ధిం సర్వమేవామం శోఫవత్సముపాచరేత్
ప్రతతం చ హరేద్ర క్తం పక్వే తు వ్రణవత్క్రియా ౧
పఞ్చమూలజలైర్ధౌతం వాతికం లవణోత్తరైః
భద్రా దివర్గయష్ట్యాహ్వతిలై రాలేపయేద్వ్రణమ్ ౨
వైరేచనికయుక్తేన త్రైవృతేన విశోధ్య చ
విదారీవర్గసిద్ధేన త్రైవృతేనైవ రోపయేత్ ౩
క్షాలితం క్షీరితోయేన లిమ్పేద్యష్ట్యమృతాతిలైః
పైత్తం ఘృతేన సిద్ధేన మఞ్జిష్ఠోశీరపద్మకైః ౪
పయస్యాద్వినిశాశ్రేష్ఠాయష్టీదుగ్ధైశ్చ రోపయేత్
న్యగ్రోధాదిప్రవాలత్వక్ఫలైర్వా కఫజం పునః ౫
ఆరగ్వధాదినా ధౌతం సక్తుకుమ్భనిశాతిలైః
లిమ్పేత్కుల్థికాదన్తీత్రివృచ్ఛ్యామాగ్నితిల్వకైః ౬
ససైన్ధవైః సగోమూత్రైస్తైలం కుర్వీత రోపణమ్
రక్తాగన్తూద్భవే కార్యా పిత్తవిద్ర ధివత్క్రియా ౭
వరుణాదిగణక్వాథ మపక్వేఽభ్యన్తరోత్థితే
ఊషకాదిప్రతీవాపం పూర్వాహ్ణే విద్ర ధౌ పిబేత్ ౮
ఘృతం విరేచనద్ర వ్యైః సిద్ధం తాభ్యాం చ పాయయేత్
నిరూహం స్నేహబస్తిం చ తాభ్యామేవ ప్రకల్పయేత్ ౯
పానభోజనలేపేషు మధుశిగ్రుః ప్రయోజితః
దత్తావాపో యథాదోషమపక్వం హన్తి విద్ర ధిమ్ ౧౦
త్రాయన్తీత్రిఫలానిమ్బకటుకామధుకం సమమ్
త్రివృత్పటోలమూలాభ్యాం చత్వారఓంఽశా పృథక్ పృథక్ ౧౧
మసూరాన్నిస్తుషాదష్టౌ తత్క్వాథః సఘృతో జయేత్
విద్ర ధీగుల్మ వీసర్పదాహమోహమదజ్వరాన్ ౧౨

తృణ్మూర్చ్ఛచ్ఛర్దిహృద్రో గపిత్తా సృక్కుష్ఠకామలాః
కుడవం త్రాయమాణాయాః సాధ్యమష్టగుణేఽమ్బుసి ౧౩
కుడవం తద్ర సాద్ధాత్రీస్వరసాత్క్షీరతో ఘృతాత్
కర్షాంశం కల్కితం తిక్తాత్రాయన్తీధన్వయాసకమ్ ౧౪
ముస్తాతామలకీవీరాజీవన్తీచన్దనోత్పలమ్
పచేదేకత్ర సంయోజ్య తద్ఘృతం పూర్వవద్గుణైః ౧౫
ద్రా క్షా మధూకం ఖర్జూరం విదారీ సశతావరీ
పరూషకాణి త్రిఫలా తత్క్వాథే పాచయేద్ఘృతమ్ ౧౬
క్షీరేక్షుధాత్రీనిర్యాసప్రాణదాకల్కసంయుతమ్
తచ్ఛీతం శర్కరాక్షౌద్ర పాదికం పూర్వవద్గుణైః ౧౭
హరేచ్ఛృఙ్గాదిభిరసృక్ సిరయా వా యథాన్తికమ్
విద్ర ధిం పచ్యమానం చ కోష్ఠస్థం బహిరున్నతమ్ ౧౮
జ్ఞాత్వోపనాహయేత్ శూలే స్థితే తత్రైవ పిణ్డితే
తత్పార్శ్వపీడనాత్సుప్తౌ దాహాదిష్వల్పకేషు చ ౧౯
పక్వః స్యాద్విద్ర ధిం భిత్త్వా వ్రణవత్తముపాచరేత్
అన్తర్భాగస్య చాప్యేతచ్చిహ్నం పక్వస్య విద్ర ధేః ౨౦
పక్వః స్రోతాంసి సమ్పూర్య స యాత్యూర్ధ్వమధోఽథవా
స్వయం ప్రవృత్తం తం దోషముపేక్షేత హితాశినః ౨౧
దశాహం ద్వాదశాహం వా రక్షన్ భిషగుపద్ర వాన్
అసమ్యగ్వహతి క్లేదే వరుణాదిం సుఖామ్బుసా ౨౨
పాయయేన్మధుశిగ్రుం వా యవాగూం తేన వా కృతామ్
ఊర్ధ్వం దశాహాత్త్రాయన్తీసర్పిషా తైల్వకేన వా
శోధయేద్బలతః శుద్ధః సక్షౌద్రం తిక్తకం పిబేత్ ౨౪
సర్వశో గుల్మవచ్చైనం యథాదోషముపాచరేత్

సర్వావస్థాసు సర్వాసు గుగ్గులుం విద్ర ధీషు చ ౨౫
కషాయైర్యోగికైర్యుఞ్జ్యాత్రైవ్వైః స్వైస్తద్వచ్ఛిలాజతు
పాకం చ వారయేద్యత్నాత్సిద్ధిః పక్వే హి దైవికీ ౨౬
అపి చాశు విదాహిత్వాద్విద్ర ధిః సోఽభిధీయతే
సతి చాలోచయేన్మేహే ప్రమేహాణాం చికిత్సితమ్ ౨౭
స్తనజే వ్రణవత్సర్వం న త్వేనముపనాహయేత్
పాటయేత్పాలయన్ స్తన్యవాహినీః కృష్ణచూచుకౌ ౨౮
సర్వాస్వామాద్యవస్థాసు నిర్దుహీత చ తత్స్తనమ్
ఇతి విద్ర ధిచికిత్సితమ్
అథ వృద్ధిచికిత్సితమ్
శోధయేత్త్రివృతా స్నిగ్ధం వృద్ధౌ స్నేహైశ్చలాత్మకే ౨౯
కౌశామ్రతిల్వకైరణ్డసుకుమారకమిశ్రకైః
తతోఽనిలఘ్ననిర్యూహకల్కస్నేహైర్నిరూహయేత్ ౩౦
రసేన భోజితం యష్టితైలేనాన్వాసయేదను
స్వేదప్రలేపా వాతఘ్నాః పక్వే భిత్త్వా వ్రణక్రియామ్ ౩౧
పిత్తరక్తోద్భవే వృద్ధావామపక్వే యథాయథమ్
శోఫవ్రణక్రియాం కుర్యాత్ ప్రతతం చ హరేదసృక్ ౩౨
గోమూత్రేణ పిబేత్కల్కం శ్లైష్మికే పీతదారుజమ్
విమ్లాపనాదృతే చాస్య శ్లేష్మగ్రన్థిక్రమో హితః ౩౩
పక్వే చ పాటితే తైలమిష్యతే వ్రణశోధనమ్
సుమనోరుష్కరాఙ్కోల్లసప్తపర్ణేషు సాధితమ్ ౩౪
పటోలనిమ్బరజనీవిడఙ్గకుటజేషు చ
మేదోజం మూత్రపిష్టేన సుస్విన్నం సురసాదినా ౩౫
శిరోవిరేకద్ర వ్యైర్వా వర్జయన్ ఫలసేవనీమ్

దారయేద్వృద్ధిపత్రేణ సమ్యజ్మేదసి సూద్ధృతే ౩౬
వ్రణం మాక్షికకాసీససైన్ధవప్రతిసారితమ్
సీవ్యేదభ్యఞ్జనం చాస్య యోజ్యం మేదోవిశుద్ధయే ౩౭
మనః శిలైలాసుమనోగ్రన్థిభల్లాతకైః కృతమ్
తైలమావ్రణసన్ధానాత్స్నేహస్వేదౌ చ శీలయేత్ ౩౮
మూత్రజం స్వేదితం స్నిగ్ధైర్వస్త్రపట్టేన వేష్టితమ్
విధ్యేదధస్తాత్సేవన్యాః స్రావయేచ్చ యథోదరమ్ ౩౯
వ్రణం చ స్థగికాబద్ధం రోపయేత్ అన్త్రహేతుకే
ఫలకోశమసమ్ప్రాప్తే చికిత్సా వాతవృద్ధివత్ ౪౦
పచేత్పునర్నవతులాం తథా దశపలాః పృథక్
దశమూలపయస్యాశ్వ గన్ధైరణ్డశతావరీః ౪౧
ద్విదర్భశరకాశేక్షు మూలపోటగలాన్వితాః
వహేఽపామష్టభాగస్థే తత్ర త్రింశత్పలం గుడాత్ ౪౨
ప్రస్థమేరణ్డతైలస్య ద్వౌ ఘృతాత్పయసస్తథా
ఆవపేద్ ద్విపలాంశం చ కృష్ణాతన్మూలసైన్ధవమ్ ౪౩
యష్టీమధు కమృద్వీకాయవానీనాగరాణి చ
తత్సిద్ధం సుకుమారాఖ్యం సుకుమారం రసాయనమ్ ౪౪
వాతాతపాధ్వయానాది పరిహార్యేష్వయన్త్రణమ్
ప్రయోజ్యం సుకుమారాణామీశ్వరాణాం సుఖాత్మనామ్ ౪౫
నృణాం స్త్రీవృన్దభర్తౄణామలక్ష్మీకలినాశనమ్
సర్వకాలోపయోగేన కాన్తిలావణ్యపుష్టిదమ్ ౪౬
వర్ధ్మవిద్ర ధిగుల్మార్శోయోనిమేఢ్రా నిలార్తిషు
శోఫోదరఖుడప్లీహవిడివబన్ధేషు చోత్తమమ్ ౪౭
యాంయాద్వర్ధ్మ న చేచ్ఛాన్తిం స్నేహరేకానువాసనైః

బస్తికర్మ పురః కృత్వా వఙ్క్షణస్థం తతో దహేత్ ౪౮

అగ్నినా మార్గరోధార్థం మరుతః అర్ధేన్దువక్రయా

అఙ్గుష్ఠస్యోపరి స్నావ పీతం తన్తుసమం చ యత్ ౪౯

ఉత్క్షిప్య సూచ్యా తత్తిర్యగ్దహేచ్ఛిత్త్వా యతో గదః

తతోఽన్యపార్శ్వేఽన్యే త్వాహుర్దహేద్వాఽనామికాఙ్గులేః ౫౦

గుల్మేఽన్యైర్వాతకఫజే ప్లీహ్ని చాయం విధిః స్మృతః

కనిష్ఠికానామికయోర్విశ్వాచ్యాం చ యతో గదః ౫౧

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానే విద్ర ధివృద్ధిచికిత్సితం నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః౧౩

చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథాతో గుల్మచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

గుల్మం బద్ధశకృద్వాతం వాతికం తీవ్రవేదనమ్

రూక్షశీతోద్భవం తైలైః సాధయేద్వాతరోగికైః ౧

పానాన్నాన్వాసనాభ్యఙ్గైః స్నిగ్ధస్య స్వేదమాచరేత్

ఆనాహవేదనాస్తమ్భవిబన్ధేషు విశేషతః ౨

స్రోతసాం మార్దవం కృత్వా జిత్వా మారుతముల్బణమ్

భిత్త్వా విబన్ధం స్నిగ్ధస్య స్వేదో గుల్మమపోహతి ౩

స్నేహపానం హితం గుల్మే విశేషేణోర్ధ్వనాభిజే

పక్వాశయగతే బస్తిరుభయం జఠరాశ్రయే ౪

దీప్తేఽగ్నౌ వాతికే గుల్మే విబన్ధేఽనిలవర్చసోః

బృంహణాన్యన్నపానాని స్నిగ్ధోష్ణాని ప్రదాపయేత్ ౫

పునః పునః స్నేహపానం నిరూహాః సానువాసనాః

ప్రయోజ్యా వాతజే గుల్మే కఫపిత్తానురక్షిణః ౬

బస్తికర్మ పరం విద్యాద్గుల్మఘ్నంతద్ధి మారుతమ్
స్వస్థానే ప్రథమం జిత్వా సద్యో గుల్మమపోహతి ౭
తస్మాదభీక్ష్ణశో గుల్మా నిరూహైః సానువాసనైః
ప్రయుజ్యమానైః శామ్యన్తి వాతపిత్తకఫాత్మకాః ౮
హిఙ్గుసౌవర్చలవ్యోషవిడ దాడిమదీప్యకైః
పుష్కరాజాజిధాన్యామ్లవేత సక్షారచిత్రకైః ౯
శఠీవచాజగన్ధైలాసుర సైర్దధిసంయుతైః
శూలానాహహరం సర్పిః సాధయేద్వాతగుల్మినామ్ ౧౦
హపుషోషణపృథ్వీకాపఞ్చ కోలకదీప్యకైః
సాజాజీసైన్ధవైర్దధ్నా దుగ్దేన చ రసేన చ ౧౧
దాడిమాన్మూలకాత్కోలాత్పచేత్సర్పిర్నిహన్తి తత్
వాతగుల్మోదరానాహ పార్శ్వహృత్కోష్ఠవేదనాః ౧౨
యోన్యర్శోగ్రహణీదోష కాసశ్వాసారుచిజ్వరాన్
దశమూలం బలాం కాలాం సుషవీం ద్వౌ పునర్నవౌ ౧౩
పౌష్కరైరణ్డరాస్నాశ్వగన్ధా భార్గ్యమృతాశఠీః
పచేద్గన్ధపలాశం చ ద్రోణేఽపా ద్విపలోన్మితమ్ ౧౪
యవైః కోలైః కులత్థైశ్చ మాషైశ్చ ప్రాస్థికైః సహ
క్వాథేఽస్మిన్దధిపాత్రే చ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ౧౫
స్వరసైర్దాడిమామ్రాత మాతులుఙ్గోద్భవైర్యుతమ్
తథా తుషామ్బుధాన్యామ్లశుక్తైఃశ్లక్ష్ణైశ్చ కల్కితైః ౧౬
భార్గీతుమ్బురుషడ్గన్ధా గ్రన్థిరాస్నాగ్నిధాన్యకైః
యవానకయవాన్యమ్ల వేతసాసితజీరకైః ౧౭
అజాజీహిఙ్గుహపుషాకారవీ వృషకోషకైః
నికుమ్భకుమ్భమూర్వేభపిప్పలీ వేల్లదాడిమైః ౧౮

శ్వదంష్ట్రాత్రపుసైర్వారుబీజ హింస్రాశ్మభేదకైః
మిసిద్విక్షారసురస సారివానీలినీఫలైః ౧౯
త్రికటుత్రిపటూపేతైర్ద్ధాధికం తద్వ్యపోహతి
రోగానాశుతరాన్ పూర్వాన్ కష్టానపి చ శీలితమ్ ౨౦
అపస్మారగదోన్మాద మూత్రాఘాతానిలామయాన్
త్ర్యూషణత్రిఫలాధాన్యచవికావేల్లచిత్రకైః ౨౧
కల్కీకృతైర్ఘృతం పక్వం సక్షీరం వాతగుల్మనుత్
తులాం లశునకన్దానాం పృథక్పఞ్చపలాంశకమ్ ౨౨
పఞ్చమూలం మహచ్చామ్బుభారార్ద్ధే తద్విపాచయేత్
పాదశేషం తదర్ద్ధేన దాడిమస్వరసం సురామ్ ౨౩
ధాన్యామ్లం దధి చాదాయ పిష్టాంశ్చార్ధపలాంశకాన్
త్ర్యూషణత్రిఫలాహిఙ్గుయవానీచవ్యదీప్యకాన్ ౨౪
సామ్లవేతససిన్ధూత్థదేవదారూన్ పచేద్ఘృతాత్
తైః ప్రస్థం తత్పరం సర్వవాతగుల్మవికారజిత్ ౨౫
షట్పలం వా పిబేత్ సర్పిర్యదుక్తం రాజయక్ష్మణి
ప్రసన్నయా వా క్షీరార్థః సురయా దాడిమేన వా ౨౬
ఘృతే మారుతగుల్మఘ్నః కార్యో దధ్నః సరేణ వా
వాతగుల్మే కఫో వృద్ధో హత్వాఽగ్నిమరుచిం యది ౨౭
హృల్లాసం గౌరవం తన్ద్రాం జనయేదుల్లిఖేత్తు తమ్
శూలానాహవిబన్ధేషు జ్ఞాత్వా సస్నేహమాశయమ్ ౨౮
నిర్యూహచూర్ణవటకాః ప్రయోజ్యా ఘృతభేషజైః
కోలదాడిమఘర్మామ్బుతక్రమద్యామ్లకాఞ్జికైః ౨౯
మణ్డేన వా పిబేత్ప్రాతశ్చూర్ణాన్యన్నస్య వా పురః
చూర్ణాని మాతులుఙ్గస్య భావితాన్యసకృద్రసే ౩౦

కుర్వీత కార్ముకతరాన్ వటకాన్ కఫవాతయోః
హిఙ్గువచావిజయాపశుగన్ధాదాడిమదీప్యకధాన్యకపాఠాః
పుష్కరమూలశఠీహపుషాగ్నిక్షారయుగ త్రిపటుత్రికటూని ౩౧
సాజాజిచవ్యం సహతిత్తిడీకం సవేతసామ్లం వినిహన్తి చూర్ణమ్
హృత్పార్శ్వబస్తిత్రికయోనిపాయుశూలానివాయ్వామకఫోద్భవాని ౩౨
కృచ్ఛ్రాన్ గుల్మాన్ వాతవిణ్మూత్రసఙ్గంకణ్ఠే బన్ధం హృద్గ్రహం పాణ్డురోగమ్
అన్నాశ్రద్ధాప్లీహదుర్నామహిధ్మావర్ధ్మాధ్మానశ్వాసకాసాగ్నిసాదాన్ ౩౩
లవణయవానీదీప్యకకణనాగరముత్తరోత్తరం వృద్ధమ్
సర్వసమాంశహరీతకీచూర్ణం వైశ్వానరః సాక్షాత్ ౩౪
త్రికటుకమజమోదా సైన్ధవం జీరకే ద్వే
సమధరణధృతానామష్టమో హిఙ్గుభాగః
ప్రథమకవలభోజ్యః సర్పిషా సంప్రయుక్తో
జనయతి జఠరాగ్నిం వాతగుల్మం నిహన్తి ౩౫
హిఙ్గుగ్రాబిడశుణ్ఠ్యజాజి విజయావాట్యాభిధానామయై
శ్చూర్ణః కుమ్భనికుమ్భమూలసహితైర్భాగోత్తరం వర్ధితైః
పీతః కోష్ణజలేన కోష్ఠజరుజో గుల్మోదరాదీనయం
శార్దూలః ప్రసభం ప్రమథ్య హరతి వ్యాధీన్ మృగౌఘానివ ౩౬
సిన్ధూత్థపథ్యా కణదీప్యకానాం
చూర్ణాని తోయైః పిబతాం కవోష్ణైః
ప్రయాతి నాశం కఫవాతజన్మా
నారాచనిర్భిన్న ఇవామయౌఘః ౩౭
పూతీకపత్రగజ చిర్భటచవ్యవహ్ని
వ్యోషం చ సంస్తరచితం లవణోపధానమ్
దగ్ధ్వా విచూర్ణ్య దధిమస్తుయుతంప్రయోజ్యం

గుల్మోదరశ్వయథుపాణ్డుగుదోద్భవేషు ౩౮
హిఙ్గుత్రిగుణం సైన్ధవమస్మాత్త్రిగుణం చ తైలమైరణ్డమ్
తత్త్రిగుణరసోనరసం గుల్మోదరవర్ధ్మశూలఘ్నమ్ ౩౯
మాతులుఙ్గరసో హిఙ్గు దాడిమం బిడసైన్ధవమ్ ౪౦
సురామణ్డేన పాతవ్యం వాతగుల్మరుజాపహమ్
శుణ్ఠ్యాః కర్షం గుడస్య ద్వౌ ధౌతాత్కృష్ణతిలాత్పలమ్ ౪౧
ఖాదన్నేకత్ర సఞ్చూర్ణ్య కోష్ణక్షీరానుపో జయేత్
వాతహృద్రో గగుల్మార్శోయోనిశూలశకృద్గ్రహాన్ ౪౨
పిబేదేరణ్డతైలం తు వాతగుల్మీ ప్రసన్నయా
శ్లైష్మణ్యనుబలే వాయౌ పిత్తే తు పయసా సహ ౪౩
వివృద్ధం యది వా పిత్తం సన్తాపం వాతగుల్మినః
కుర్యాద్విరేచనీయోఽసౌ సస్నేహైరానులోమికైః ౪౪
తాపానువృత్తావేవం చ రక్తం తస్యావసేచయేత్
సాధయేచ్ఛుద్ధశుష్కస్య లశునస్య చతుష్పలమ్ ౪౫
క్షీరోదకేఽష్టగుణితే క్షీరశేషం చ పాచయేత్
వాతగుల్మముదావర్తం గృధ్రసీం విషమజ్వరమ్ ౪౬
హృద్రో గం విద్ర ధిం శోషం సాధయత్యాశు తత్పయః
తైలం ప్రసన్నా గోమూత్రమారనాలం యవాగ్రజః ౪౭
గుల్మం జఠరమానాహం పీతమేకత్ర సాధయేత్
చిత్రకగ్రన్థికైరణ్డశుణ్ఠీక్వాథః పరం హితః ౪౮
శూలానాహవిబన్ధేషు సహిఙ్గుబిడసైన్ధవః
పుష్కరైరణ్డయోర్మూలం యవధన్వయవాసకమ్ ౪౯
జలేన క్వథితం పీతం కోష్ఠదాహరుజాపహమ్
వాట్యాహ్వైరణ్డదర్భాణాం మూలం దారు మహౌషధమ్ ౫౦

పీతం నిఃక్వాథ్య తోయేన కోష్ఠపృష్ఠాంసశూలజిత్
శిలాజం పయసాఽనల్పపఞ్చమూలశృతేన వా ౹౹౧
వాతగుల్మీ పిబేత్ వాట్యముదావర్తే తు భోజయేత్
స్నిగ్ధం పైప్పలికైర్యూషైర్మూలకానాం రసేన వా ౹౹౨
బద్ధవిణ్మారుతోఽశ్నీయాత్క్షీరేణోష్ణేన యావకమ్
కుల్మాషాన్ వా బహుస్నేహాన్ భక్షయేల్లవణోత్తరాన్ ౹౹౩
నీలినీత్రివృతాదన్తీపథ్యాకమ్పిల్లకైః సహ
సమలాయ ఘృతం దేయం సబిడక్షారనాగరమ్ ౹౹౪
నీలినీం త్రిఫలాం రాస్నాం బలాం కటుకరోహిణీమ్
పచేద్విడఙ్గం వ్యాఘ్రీం చ పాలికాని జలాఢకే ౹౹౫
రసేఽష్టభాగశేషే తు ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్
దధ్నః ప్రస్థేన సంయోజ్య సుధాక్షీరపలేన చ ౹౹౬
తతో ఘృతపలం దద్యాద్యవాగూమణ్డమిశ్రితమ్
జీర్ణే సమ్యగ్విరిక్తం చ భోజయేద్ర సభోజనమ్ ౹౹౭
గుల్మకుష్ఠోదరవ్యఙ్గశోఫపాణ్డ్వామయజ్వరాన్
శ్విత్రం ప్లీహానమున్మాదం హన్త్యేతన్నీలినీఘృతమ్ ౹౹౮
కుక్కుటాశ్చ మయూరాశ్చ తిత్తిరిక్రౌఞ్చవర్తకాః
శాలయో మదిరా సర్పిర్వాతగుల్మచికిత్సితమ్ ౹౹౯
మితముష్ణం ద్ర వం స్నిగ్ధం భోజనం వాతగుల్మినామ్
సమణ్డా వారుణీ పానం తప్తం వా ధాన్యకైర్జలమ్ ౬౦
స్నిగ్ధోష్ణేనోదితే గుల్మే పైత్తికే స్రంసనం హితమ్
ద్రా క్షాభయాగుడరసం కమ్పిల్లం వా మధుద్రుతమ్ ౬౧
కల్పోక్తం రక్తపిత్తోక్తం గుల్మే రూక్షోష్ణజే పునః
పరం సంశమనం సర్పిస్తిక్తం వాసాఘృతం శృతమ్ ౬౨

తృణాఖ్యపఞ్చకక్వాథే జీవనీయగణేన వా
శృతం తేనైవ వా క్షీరం న్యగ్రోధాదిగణేన వా ౬౩
తత్రాపి స్రంసనం యుఞ్జ్యాచ్ఛీఘ్రమాత్యయికే భిషక్
వైరేచనికసిద్ధేన సర్పిషా పయసాఽపి వా ౬౪
రసేనామలకేక్షూణాం ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్
పథ్యాపాదం పిబేత్సర్పిస్తత్సిద్ధం పిత్తగుల్మనుత్ ౬౫
పిబేద్వా త్రైల్వకం సర్పిర్యచ్చోక్తం పిత్తవిద్రధౌ
ద్రాక్షాం పయస్యాం మధుకం చన్దనం పద్మకం మధు ౬౬
పిబేత్తణ్డులతోయేన పిత్తగుల్మోపశాన్తయే
ద్విపలం త్రాయమాణాయా జలద్విప్రస్థసాధితమ్ ౬౭
అష్టభాగస్థితం పూతం కోష్ణం క్షీరసమం పిబేత్
పిబేదుపరి తస్యోష్ణం క్షీరమేవ యథాబలమ్ ౬౮
తేన నిర్హృతదోషస్య గుల్మః శామ్యతి పైత్తికః
దాహేఽభ్యఙ్గో ఘృతైః శీతైః సాజ్యైర్లేపో హిమౌషధైః ౬౯
స్పర్శః సరోరుహాం పత్రైః పాత్రైశ్చ ప్రచలజ్జలైః
విదాహపూర్వరూపేషు శూలే వహ్నేశ్చ మార్దవే ౭౦
బహుశోఽపహరేద్రక్తం పిత్తగుల్మే విశేషతః
ఛిన్నమూలా విదహ్యన్తే న గుల్మా యాన్తి చ క్షయమ్ ౭౧
రక్తం హి వ్యమ్లతాం యాతి తచ్చ నాస్తి న చాస్తి రుక్
హృతదోషం పరిమ్లానం జాఙ్గలైస్తర్పితం రసైః ౭౨
సమాశ్వస్తం సశేషార్తిం సర్పిరభ్యాసయేత్పునః
రక్తపిత్తాతివృద్ధత్వాత్క్రియామనుపలభ్య వా ౭౩
గుల్మే పాకోన్ముఖే సర్వా పిత్తవిద్రధివత్క్రియా
శాలిర్గవ్యాజపయసీ పటోలీ జాఙ్గలం ఘృతమ్ ౭౪

ధాత్రీ పరూషకం ద్రా క్షా ఖర్జూరం దాడిమం సితా
భోజ్యం పానేఽమ్బు బలయా బృహత్యాద్ర్యైశ్చ సాధితమ్ ౭౫
శ్లేష్మజే వామయేత్పూర్వమవమ్యముపవాసయేత్
తిక్తోష్ణకటుసంసర్గ్యా వహ్నిం సన్ధుక్షయేత్తతః ౭౬
హిఙ్గ్వాదిమిశ్చ ద్విగుణక్షారహిఙ్గ్వమ్లవేత సైః
నిగూఢం యది వోన్నద్ధం స్తిమితం కఠినం స్థిరమ్ ౭౭
ఆనాహాదియుతం గుల్మం సంస్వేద్య వినయేదను
ఘృతం సక్షారకటుకం పాతవ్యం కఫగుల్మినామ్ ౭౮
సవ్యోషక్షారలవణం సహిఙ్గుబిడదాడిమమ్
కఫగుల్మం జయత్యాశు దశమూలశృతం ఘృతమ్ ౭౯
భల్లాతకానాం ద్విపలం పఞ్చమూలం పలోన్మితమ్
అల్పం తోయాఢకే సాధ్యం పాదశే షేణ తేన చ ౮౦
తుల్యం ఘృతం తుల్యపయో విపచేదక్షసమ్మితైః
విడఙ్గహిఙ్గుసిన్ధూత్థయావశూకశఠీవిడైః ౮౧
సద్వీపిరాస్నాయష్ట్యాహ్వాషడ్గ్రన్థాకణనాగరైః ఏతద్భల్లాతకఘృతం కఫగుల్మహరం పరమ్ ౮౨
ప్లీహపాణ్డ్వామయశ్వాసగ్రహణీరోగకాసజిత్
తతోఽస్య గుల్మే దేహే చ సమస్తే స్వేదమాచరేత్ ౮౩
సర్వత్ర గుల్మే ప్రథమం స్నేహస్వేదోపపాదితే
యా క్రియా క్రియతే యాతి సా సిద్ధిం న విరూక్షితే ౮౪
స్నిగ్ధస్విన్నశరీరస్య గుల్మే శైథిల్యమాగతే
యథోక్తాం ఘటికాం న్యస్యేద్గృహీతేఽపనయేచ్చ తామ్ ౮౫
వస్త్రాన్తరం తతః కృత్వా ఛిన్ద్యాద్గుల్మం ప్రమాణవిత్
విమార్గాజపదాదర్శైర్యథాలాభం ప్రపీడయేత్ ౮౬
ప్రమృజ్యాద్గుల్మమేవైకం న త్వన్త్రహృదయం స్పృశేత్

తిలైరణ్డాతసీబీజసర్షపైః పరిలిప్య చ ౮౭
శ్లేష్మగుల్మమయస్పాత్రైః సుఖోష్ణైః స్వేదయేత్తతః
ఏవం చ విసృతం స్థానాత్ కఫగుల్మం విరేచనైః ౮౮
సస్నేహైర్బస్తిభిశ్చైనం శోధయేద్దాశమూలికైః
పిప్పల్యామలకద్రాక్షాశ్యామాద్యైః పాలికైః పచేత్ ౮౯
ఏరణ్డతైలహవిషోః ప్రస్థౌ పయసి షడ్గుణే
సిద్ధోఽయ మిశ్రకః స్నేహోగుల్మినాం స్రంసనం హితమ్ ౯౦
వృద్ధివిద్ర ధిశూలేషు వాతవ్యాధిషు చామృతమ్
పిబేద్వా నీలినీసర్పిర్మాత్రయా ద్విపలీనయా ౯౧
తథైవ సుకుమారాఖ్యం ఘృతాన్యోదరికాణి వా
ద్రోణేఽమ్భసః పచేద్దన్త్యాః పలానాం పఞ్చవింశతిమ్ ౯౨
చిత్రకస్య తథా పథ్యాస్తావతీస్తద్ర సే స్రుతే
ద్విప్రస్థే సాధయేత్పూతే క్షిపేద్దన్తీసమం గుడమ్ ౯౩
తైలాత్పలాని చత్వారి త్రివృతాయాశ్చ చూర్ణతః
కణాకర్షౌ తథా శుణ్ఠ్యాః సిద్ధే లేహే తు శీతలే ౯౪
మధు తైలసమం దద్యాచ్చతుర్జాతాచ్చతుర్థికామ్
అతో హరీతకీమేకాం సావలేహపలామదన్ ౯౫
సుఖం విరిచ్యతే స్నిగ్ధో దోషప్రస్థమనామయః
గుల్మహృద్రోగదుర్నామశోఫానాహగరోదరాన్ ౯౬
కుష్ఠోత్క్లేశారుచిప్లీహగ్రహణీవిషమజ్వరాన్
ఘ్నన్తి దన్తీహరీతక్యః పాణ్డుతాం చ సకామలామ్ ౯౭
సుధాక్షీరద్ర వం చూర్ణం త్రివృతాయాః సుభావితమ్
కార్షికం మధుసర్పిర్భ్యాం లీఢ్వా సాధు విరిచ్యతే ౯౮
కుష్ఠశ్యామాత్రివృద్దన్తీవిజయాక్షారగుగ్గులూన్

గోమూత్రేణ పిబేదేకం తేన గుగ్గులుమేవ వా ౯౯
నిరూహాన్ కల్పసిద్ధ్యుక్తాన్ యోజయేద్గుల్మ నాశనాన్
కృతమూలం మహావాస్తుం కఠినం స్తిమితం గురుమ్ ౧౦౦
గూఢమాంసం జయేద్గుల్మం క్షారారిష్టాగ్నికర్మభిః
ఏకాన్తరం ద్వ్యన్తరం వా విశ్రమయ్యాథ వా త్ర్యహమ్ ౧౦౧
శరీరదోషబలయో ర్వర్ధనక్షపణోద్యతః
అర్శోశ్మరీగ్రహణ్యుక్తాః క్షారా యోజ్యాః కఫోల్బణే ౧౦౨
దేవదారుత్రివృద్ధన్తీకటుకా పఞ్చకోలకమ్
స్వర్జికాయావశూకాఖ్యౌ శ్రేష్ఠాపాఠోపకుఞ్చికాః ౧౦౩
కుష్ఠం సర్పసుగన్ధాం చ ద్వ్యక్షాంశం పటుపఞ్చకమ్
పాలికం చూర్ణితం తైలవసాదధిఘృతాప్లుతమ్ ౧౦౪
ఘటస్యాన్తః పచేత్పక్వమగ్నివర్ణే ఘటే చ తమ్
క్షారం గృహీత్వా క్షీరాజ్యతక్రమద్యాదిమిః పిబేత్ ౧౦౫
గుల్మోదావర్తవర్ధ్మార్శోజఠర గ్రహణీకృమీన్
అపస్మారగరోన్మాదయోనిశుక్రామయాశ్మరీః ౧౦౬
క్షారాగదోఽయ శమయేద్విషం చాఖుభుజఙ్గజమ్
శ్లేష్మాణం మధురం స్నిగ్ధం రసక్షీరఘృతాశినః ౧౦౭
ఛిత్త్వా భిత్త్వాఽశయాత్ క్షారః క్షరత్వాత్క్షారయత్యధః
మన్దేఽగ్నావరుచౌ సాత్మ్యైర్మద్యైః ససేన్హమశ్నతామ్ ౧౦౮
యోజయేదాసవారిష్టాన్నిగదాన్ మార్గశుద్ధయే
శాలయః షష్టికా జీర్ణాః కులత్థా జాఙ్గలం పలమ్ ౧౦౯
చిరిబిల్వాగ్నితర్కారీ యవానీవరుణాఙ్కురాః
శిగ్రుస్తరుణబిల్వాని బాలం శుష్కం చ మూలకమ్ ౧౧౦
బీజపూరకహిఙ్గ్వమ్ల వేతసక్షారదాడిమమ్

వ్యోషం తక్రం ఘృతం తైలం భక్తం పానం తు వారుణీ ౧౧౧
ధాన్యామ్లం మస్తు తక్రం చ యవానీవిడచూర్ణితమ్
పఞ్చమూలశృతం వారి జీర్ణం మార్ద్వీకమేవ వా ౧౧౨
పిప్పలీపిప్పలీమూలచిత్రకాజాజిసైన్ధవైః
సురా గుల్మం జయత్యాశు జగలశ్చ విమిశ్రితః ౧౧౩
వమనైర్లఙ్ఘనైః స్వేదైః సర్పిఃపానైర్వి రేచనైః
బస్తిక్షారాసవారిష్టగులికాపథ్యభోజనైః ౧౧౪
శ్లైష్మికో బద్ధమూలత్వాద్యది గుల్మో న శామ్యతి
తస్య దాహం హృతే రక్తే కుర్యాదన్తే శరాదిభిః ౧౧౫
అథ గుల్మం సపర్యన్తం వాససాఽన్తరితం భిషక్
నాభివస్త్యన్త్రహృదయం రోమరాజీం చ వర్జయన్ ౧౧౬
నాతిగాఢం పరిమృశేచ్చరేణ జ్వలతాఽథవా
లోహేనారణికోత్థేన దారుణా తైన్దుకేన వా ౧౧౭
తతోఽగ్నివేగే శమితే శీతైర్వ్రణ ఇవ క్రియా
ఆమాన్వయే తు పేయాద్యైః సన్ధుక్ష్యాగ్నిం విలఙ్ఘితే ౧౧౮
స్వం స్వం కుర్యాత్క్రమం మిశ్రం మిశ్రదోషే చ కాలవిత్
గతప్రసవకాలాయై నార్యై గుల్మేఽస్రసమ్భవే ౧౧౯
స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్స్నేహవిరేచనమ్
తిలక్వాథో ఘృతగుడవ్యోషభార్గీరజోన్వితః ౧౨౦
పానం రక్తభవే గుల్మే నష్టే పుష్పే చ యోషితః
భార్గీకృష్ణాకరఞ్జత్వగ్గ్రన్థికామరదారుజమ్ ౧౨౧
చూర్ణం తిలానాం క్వాథేన పీతం గుల్మరుజాపహమ్
పలాశక్షారపాత్రే ద్వే ద్వే పాత్రే తైలసర్పిషోః ౧౨౨
గుల్మశైథిల్యజననీం పక్త్వా మాత్రాం ప్రయోజయేత్

న ప్రమిద్యేత యద్యేవం దద్యాద్యోనివిరేచనమ్ ౧౨౩
క్షారేణ యుక్తం పలలం సుధాక్షీరేణ వా తతః
తాభ్యాం వా భావితాన్దద్యాద్యోనౌ కటుకమత్స్యకాన్ ౧౨౪
వరాహమత్స్యపిత్తాభ్యాం నక్తకాన్ వా సుభావితాన్
కిణ్వం వా సగుడక్షారం దద్యాద్యోనౌ విశుద్ధయే ౧౨౫
రక్తపిత్తహరం క్షారం లేహయేన్మధుసర్పిషా
లశునం మదిరాం తీక్ష్ణాం మత్స్యాంశ్చాస్యై ప్రయోజయేత్ ౧౨౬
బస్తిం సక్షీరగోమూత్రం సక్షారం దాశమూలికమ్
అవర్తమానే రుధిరే హితం గుల్మప్రభేదనమ్ ౧౨౭
యమకాభ్యక్తదేహాయాః ప్రవృత్తే సముపేక్షణమ్
రసౌదనస్తథాఽహారః పానం చ తరుణీ సురా ౧౨౮
రుధిరేఽతిప్రవృత్తే తు రక్తపిత్తహరాః క్రియాః
కార్యా వాతరుగార్తాయాః సర్వా వాతహరాః పునః ౧౨౯
ఆనాహాదావుదావర్తబలాసఘ్న్యో యథాయథమ్ ౧౨౯॥౧౨
ఇతిశ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానే గుల్మచికిత్సితం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః ౧౪

పఞ్చదశోఽధ్యాయః

అథాత ఉదరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
దోషాతిమాత్రోపచయాత్స్రోతోమార్గ నిరోధనాత్
సమ్భవత్యుదరం తస్మాన్నిత్యమేనం విరేచయేత్ ౧
పాయయేత్తైలమైరణ్డం సమూత్రం సపయోఽపి వా
మాసం ద్వౌ వాఽథవా గవ్యం మూత్రం మాహిషమేవ వా ౨

పిబేద్గోక్షీరభుక్ స్యాద్వా కరభీక్షీరవర్తనః
దాహానాహాతితృణ్మూర్చ్ఛాపరీతస్తు విశేషతః ౩
రూక్షాణాం బహువాతానాం దోషసంశుద్ధికాఙ్క్షిణామ్
స్నేహనీయాని సర్పీంషి జఠరఘ్నాని యోజయేత్ ౪
షట్పలం దశమూలామ్బుమస్తుద్వ్యాఢకసాధితమ్
నాగరత్రిపలం ప్రస్థం ఘృతతైలాత్తథాఽఢకమ్ ౫
మస్తునః సాధయిత్వైతత్పిబేత్సర్వోదరాపహమ్
కఫమారుతసమ్భూతే గుల్మే చ పరమం హితమ్ ౬
చతుర్గుణే జలే మూత్రే ద్విగుణే చిత్రకాత్పలే
కల్కే సిద్ధం ఘృతప్రస్థం సక్షారం జఠరీ పిబేత్ ౭
యవకోలకులత్థానాం పఞ్చమూలస్య చామ్బునా
సురాసౌవీరకాభ్యాం చ సిద్ధం వా పాయయేద్ఘృతమ్ ౮
ఏభిః స్నిగ్ధాయ సఞ్జాతే బలే శాన్తే చ మారుతే
స్రస్తే దోషాశయే దద్యాత్కల్పదృష్టం విరేచనమ్ ౯
పటోలమూలం త్రిఫలాం నిశాం వేల్లం చ కార్షికమ్
కమ్పిల్లనీలినీకుమ్భభాగాన్ ద్విత్రిచతుర్గుణాన్ ౧౦
పిబేత్సఞ్చూర్ణ్య మూత్రేణ పేయాపూర్వం తతో రసైః
విరిక్తో జాఙ్గలైరద్యాత్తతః షడ్దివసం పయః ౧౧
శృతం పిబేద్వ్యోషయుతం పీతమేవం పునః పునః
హన్తి సర్వోదరాణ్యేతచ్చూర్ణం జాతోదకాన్యపి ౧౨
గవాక్షీం శఙ్ఖినీం దన్తీం తిల్వకస్య త్వచం వచామ్
పిబేత్కర్కన్ధుమృద్వీకాకోలామ్బోమూత్రసీధుభిః ౧౩
యవానీ హపుషా ధాన్యం శతపుష్పోపకుఞ్చికా
కారవీ పిప్పలీమూలమజగన్ధా శఠీ వచా ౧౪

చిత్రకోఽజాజికం వ్యోషం స్వర్ణక్షీరీ ఫలత్రయమ్
ద్వౌ క్షారౌ పౌష్కరం మూలం కుష్ఠం లవణపఞ్చకమ్ ౧౫
విడఙ్గం చ సమాంశాని దన్త్యా భాగత్రయం తథా
త్రివృద్విశాలే ద్విగుణే సాతలా చ చతుర్గుణా ౧౬
ఏష నారాయణో నామ చూర్ణో రోగగణాపహః
నైనం ప్రాప్యాభివర్ధన్తే రోగా విష్ణుమివాసురాః ౧౭
తక్రేణోదరిభిః పేయో గుల్మిభిర్బదరామ్బునా
ఆనాహవాతే సురయా వాతరోగే ప్రసన్నయా ౧౮
దధిమణ్డేన విట్సఙ్గే దాడిమామ్బోభిరర్శసైః
పరికర్తే సవృక్షామ్లైరుష్ణామ్బుభిరజీర్ణకే ౧౯
భగన్దరే పాణ్డురోగే కాసే శ్వాసే గలగ్రహే
హృద్రో గే గ్రహణీదోషే కుష్ఠే మన్దేఽనలే జ్వరే ౨౦
దంష్ట్రావిషే మూలవిషే సగరే కృత్రిమే విషే
యథార్హం స్నిగ్ధకోష్ఠేన పేయమేతద్విరేచనమ్ ౨౧
హపుషాం కాఞ్చనక్షీరీ త్రిఫలాం నీలినీఫలమ్
త్రాయన్తీం రోహిణీం తిక్తాం సాతలాం త్రివృతాం వచామ్ ౨౨
సైన్ధవం కాలలవణం పిప్పలద్యం చేతి చూర్ణయేత్
దాడిమత్రిఫలామాంసరసమూత్రసుఖోదకైః ౨౩
పేయోఽయ సర్వగుల్మేషు ప్లీహ్ని సర్వోదరేషు చ
శ్విత్రే కుష్ఠేష్వజరకే సదనే విషమేఽనలే ౨౪
శోఫార్శఃపాణ్డురోగేషు కామలాయాం హలీమకే
వాతపిత్తకఫాంశ్చాశు విరేకేణ ప్రసాధయేత్ ౨౫
నీలినీం నిచులం వ్యోషం క్షారౌ లవణపఞ్చకమ్
చిత్రకం చ పివేచ్చూర్ణం సర్పిషోదరగుల్మనుత్ ౨౬

పూర్వవచ్చ పిబేద్దుగ్ధం క్షామః శుద్ధోఽన్తరాఽన్తరా
కారభం గవ్యమాజం వా దద్యాదాత్యయికే గదే ౨౭
స్నేహనేవ విరేకార్థే దుర్బలేభ్యో విశేషతః
హరీతకీసూక్ష్మరజఃప్రస్థయుక్తం ఘృతాఢకమ్ ౨౮
అగ్నౌ విలాప్య మథితం ఖజేన యవపల్లకే
నిధాపయేత్తతో మాసాదుద్ధృతం గాలితం పచేత్ ౨౯
హరీతకీనాం క్వాథేన దధ్నా చామ్లేన సంయుతమ్
ఉదరం గరమష్ఠీలామానాహం గుల్మవిద్ర ధీ ౩౦
హన్త్యేతత్కుష్ఠమున్మాదమపస్మారం చ పానతః
స్నుక్క్షీరయుక్తాద్గోక్షీరాచ్చృతశీతాత్ ఖజాహతాత్ ౩౧
యజ్జాతమాజ్యం స్నుక్క్షీరసిద్ధం తచ్చ తథాగుణమ్
క్షీరద్రో ణం సుధాక్షీరప్రస్థార్ధసహితం దధి ౩౨
జాతం మథిత్వా తత్సర్పిస్త్రివృత్సిద్ధం చ తద్గుణమ్
తథా సిద్ధం ఘృతప్రస్థం పయస్యష్టగుణే పిబేత్ ౩౩
స్నుక్క్షీరపలకల్కేన త్రివృతాషట్పలేన చ
ఏషాం చాను పిబేత్పేయాం రసం స్వాదు పయోఽథవా ౩౪
ఘృతే జీర్ణే విరిక్తశ్చ కోష్ణం నాగరసాధితమ్
పిబేదమ్బు తతః పేయాం తతో యూషం కులత్థజమ్ ౩౫
పిబేదూక్షస్త్ర్యహం త్వేవం భూయో వా ప్రతిభోజితః
పునః పునః పిబేత్సర్పిరానుపూర్వ్యాఽనయైవ చ ౩౬
ఘృతాన్యేతాని సిద్ధాని విదధ్యాత్కుశలో భిషక్
గుల్మానాం గరదోషాణాముదరాణాం చ శాన్తయే ౩౭
పీలుకల్కోపసిద్ధం వా ఘృతమానాహభేదనమ్
తైల్వకం నీలినీసర్పిః స్నేహం వా మిశ్రకం పిబేత్ ౩౮

హృతదోషః క్రమాదశ్నన్ లఘుశాల్యోదనప్రతి
ఉపయుఞ్జీత జఠరీ దోషశేషనివృత్తయే ౩౯
హరీతకీసహస్రం వా గోమూత్రేణ పయోనుపః
సహస్రం పిప్పలీనాం వా స్నుక్క్షీరేణ సుభావితమ్ ౪౦
పిప్పలీవర్ధమానం వా క్షీరాశీ వా శిలాజతు
తద్వద్వా గుగ్గులుం క్షీరం తుల్యార్ద్ర కరసం తథా ౪౧
చిత్రకామరదారుభ్యాం కల్కం క్షీరేణ వా పిబేత్
మాసం యుక్తస్తథా హస్తిపిప్పలీవిశ్వభేషజమ్ ౪౨
విడఙ్గం చిత్రకో దన్తీ చవ్యం వ్యోషం చ తైః పయః
కల్కైః కోలసమైః పీత్వా ప్రవృద్ధముదరం జయేత్ ౪౩
భోజ్యం భుఞ్జీత వా మాసం స్నుహీక్షీరఘృతాన్వితమ్
ఉత్కారికాం వా స్నుక్క్షీరపీతపథ్యాకణాకృతామ్ ౪౪
పార్శ్వశూలముపస్తమ్భం హృద్గ్రహం చ సమీరణః
యది కుర్యాత్ తతస్తైలం బిల్వక్షారాన్వితం పిబేత్ ౪౫
పక్వం వా టిణ్టుకబలాపలాశతిలనాలజైః
క్షారైః కదల్యపమార్గతర్కారీజైః పృథక్కృతైః ౪౬
కఫే వాతేన పిత్తే వా తాభ్యాం వాఽప్యావృతేఽనిలే
బలినః స్వౌషధయుతం తైలమేరణ్డజం హితమ్ ౪౭
దేవదారుపలాశార్కహస్తి పిప్పలిశిగ్రుకైః
సాశ్వకర్ణైః సగోమూత్రైః ప్రదిహ్యాదుదరం బహిః ౪౮
వృశ్చికాలీవచాశుణ్ఠీపఞ్చ మూలపునర్నవాత్
వర్షాభూధాన్యకుష్ఠాచ్చ క్వాథైర్మూత్రైశ్చ సేచయేత్ ౪౯
విరిక్తమ్లానముదరం స్వేదితం సాల్వణాదిభిః
వాససా వేష్టయేదేవం వాయుర్నాధ్మాపయేత్పునః ౫౦

సువిరిక్తస్య యస్య స్యాదాధ్మానం పునరేవ తమ్
సుస్నిగ్ధైరమ్లలవణైర్నిరూహైః సముపాచరేత్ ౫౧
సోపస్తమ్భోఽపి వా వాయురాధ్మాపయతి యం నరమ్
తీక్ష్ణాః సక్షారగోమూత్రాః శస్యన్తే తస్య బస్తయః ౫౨
ఇతి సామాన్యతః ప్రోక్తాః సిద్ధా జఠరిణాం క్రియాః
వాతోదరేఽథ బలినం విదార్యాదిశృతం ఘృతమ్ ౫౩
పాయయేత తతః స్నిగ్ధం స్వేదితాఙ్గం విరేచయేత్
బహుశస్తైల్వకేనైనం సర్పిషా మిశ్రకేణ వా ౫౪
కృతే సంసర్జనే క్షీరం బలార్థమవచారయేత్
ప్రాగుత్క్లేశాన్నివర్త్యం చ బలే లబ్ధే క్రమాత్పయః ౫౫
యూషై రసైర్వా మన్దామ్లలవణైరేధితానలమ్
సోదావర్తం పునః స్నిగ్ధస్విన్నమాస్థాపయేత్తతః ౫౬
తీక్ష్ణాధోభాగయుక్తేన దాశమూలికబస్తినా
తిలోరుబూకతైలేన వాతఘ్నామ్లశృతేన చ ౫౭
స్ఫురణాక్షేపసన్ధ్యస్థిపార్శ్వపృష్ఠత్రికార్తిషు
రూక్షం బద్ధశకృద్వాతం దీప్తాగ్నిమనువాసయేత్ ౫౮
అవిరేచ్యస్య శమనా బస్తిక్షీరఘృతాదయః
బలినం స్వాదుసిద్ధేన పైత్తే సంస్నేహ్యసర్పిషా ౫౯
శ్యామాత్రిభణ్డీత్రిఫలావిపక్వేన విరేచయేత్
సితామధుఘృతాఢ్యేన నిరూహోఽస్య తతో హితః ౬౦
న్యగ్రోధాదికషాయేణ స్నేహబస్తిశ్చ తచ్ఛృతః
దుర్బలం త్వనువాస్యాదౌ శోధయేత్క్షీరబస్తిభిః ౬౧
జాతే చాగ్నిబలే స్నిగ్ధం భూయో భూయో విరేచయేత్
క్షీరేణ సత్రివృత్కల్కేనోరుబూకశృతేన వా ౬౨

సాతలాత్రాయమాణాభ్యాం శృతేనారగ్వధేన వా
సకఫే వా సమూత్రేణ సతిక్తాజ్యేన సానిలే ౬౩
పయసాఽన్యతమేనైషాం విదార్యాదిశృతేన వా
భుఞ్జీత జఠరం చాస్య పాయసేనోపనాహయేత్ ౬౪
పునః క్షీరం పునర్బస్తిం పునరేవ విరేచనమ్
క్రమేణ ధ్రువమాతిష్ఠన్ యత్తః పిత్తోదరం జయేత్ ౬౫
వత్సకాదివిపక్వేన కఫే సంస్నేహ్య సర్పిషా
స్విన్నం స్నుక్షీరసిద్ధేన బలవన్తం విరేచితమ్ ౬౬
సంసర్జయేత్కటుక్షారయుక్తైరన్నైః కఫాపహైః
మూత్రత్ర్యూషణతైలాఢ్యో నిరూహోఽస్య తతో హితః ౬౭
ముష్కకాదికషాయేణ స్నేహబస్తిశ్చ తచ్ఛృతః
భోజనం వ్యోషదుగ్ధేన కౌలత్థేన రసేన వా ౬౮
స్తైమిత్యారుచిహృల్లాసే మన్దేఽగ్నౌ మద్యపాయ చ
దద్యాదరిష్టాన్ క్షారాంశ్చ కఫస్త్యానస్థిరోదరే ౬౯
హిఙ్గూపకుల్యం త్రిఫలాం దేవదారు నిశాద్వయమ్
భల్లాతకం శిగ్రుఫలం కటుకాం తిక్తకం వచామ్ ౭౦
శుణ్ఠీం మాద్రీం ఘనం కుష్ఠం సరలం పటుపఞ్చకమ్
దాహయేజ్జర్జరీకృత్య దధిస్నేహచతుష్కవత్ ౭౧
అన్తర్ధూమం తతః క్షారాద్బిడాలపదకం పిబేత్
మదిరాదధిమణ్డోష్ణజలారిష్టసురాసవైః ౭౨
ఉదరం గుల్మమష్ఠీలాం తూన్యౌ శోఫం విసూచికామ్
ప్లీహహృద్రోగగుదజానుదావర్తం చ నాశయేత్ ౭౩
జయేదరిష్టగోమూత్ర చూర్ణాయస్కృతిపానతః
సక్షారతైలపానైశ్చ దుర్బలస్య కఫోదరమ్ ౭౪

ఉపనాహ్యం ససిద్ధార్థకిణ్వైర్బీజైశ్చ మూలకాత్
కల్కితైరుదరం స్వేదమభీక్ష్ణం చాత్ర యోజయేత్ ౭౫
సన్నిపాతోదరే కుర్యాన్నాతిక్షీణబలానలే
దోషోద్రే కానురోధేన ప్రత్యాఖ్యాయ క్రియామిమామ్ ౭౬
దన్తీద్ర వన్తీఫలజం తైలం పానే చ శస్యతే
క్రియానివృత్తే జఠరే త్రిదోషే తు విశేషతః ౭౭
దద్యాదాపృచ్ఛ్య తజ్జ్ఞాతీన్ పాతుం మద్యేన కల్కితమ్
మూలం కాకాదనీగుఞ్జాకరవీరకసమ్భవమ్ ౭౮
పానభోజనసంయుక్తం దద్యాద్వా స్థావరం విషమ్
యస్మిన్ వా కుపితః సర్పో విముఞ్చతి ఫలే విషమ్ ౭౯
తేనాస్య దోషసఙ్ఘాతః స్థిరో లీనో విమార్గగః
బహిః ప్రవర్త తే భిన్నో విషేణాశు ప్రమాథినా ౮౦
తథా వ్రజత్యగదతాం శరీరాన్తరమేవ వా
హృతదోషం తు శీతామ్బుస్నాతం తం పాయయేత్పయః ౮౧
పేయాం వా త్రివృతః శాకం మణ్డూక్యా వాస్తుకస్య వా
కాలశాకం యవాఖ్యం వా ఖాదేత్స్వరససాధితమ్ ౮౨
నిరమ్లలవణస్నేహం స్విన్నాస్విన్నమనన్నభుక్
మాసమేకం తతశ్చైవ తృషితః స్వరసం పిబేత్ ౮౩
ఏవం వినిర్హృ తే శాకైర్దోషే మాసాత్ పరం తతః
దుర్బలాయ ప్రయుఞ్జీత ప్రాణభృత్కారభం పయః ౮౪
ప్లీహోదరే యథాదోషం స్నిగ్ధస్య స్వేదితస్య చ
సిరాం భుక్తవతో దధ్నా వామబాహౌ విమోక్షయేత్ ౮౫
లబ్ధే బలే చ భూయోఽపి స్నేహపీతం విశోధితమ్
సముద్ర శుక్తిజం క్షారం పయసా పాయయేత్తథా ౮౬

అమ్లస్రుతం బిడకణాచూర్ణాఢ్యం నక్తమాలజమ్
సౌభాఞ్జనస్య వా క్వాథం సైన్ధవాగ్నికణాన్వితమ్ ౮౭
హిఙ్గ్వాదిచూర్ణం క్షారాజ్యం యుఞ్జీత చ యథాబలమ్
పిప్పలీనాగరం దన్తీసమాంశం ద్విగుణాభయమ్ ౮౮
బిడార్ధాంశయుతం చూర్ణమిదముష్ణామ్బునా పిబేత్
విడఙ్గం చిత్రకం సక్తూన్ సఘృతాన్ సైన్ధవం వచామ్ ౮౯
దగ్ధ్వా కపాలే పయసా గుల్మప్లీహాపహం పిబేత్
తైలోన్మిశ్రైర్బదరకపత్రైః సమ్మర్దితైః సముపనద్ధః ౯౦
ముసలేన పీడితోఽను చ యాతి ప్లీహా పయోభుజో నాశమ్
రోహీతకలతాః క్షిప్తాః ఖణ్డశః సాభయా జలే ౯౧
మూత్రే వాఽసునుయాత్తచ్చ సప్తరాత్రస్థితం పిబేత్
కామలాప్లీహగుల్మార్శఃకృమిమేహోదరాపహమ్ ౯౨
రోహీతకత్వచః కృత్వా పలానాం పఞ్చవింశతిమ్
కోలద్విప్రస్థసంయుక్తం కషాయముపకల్పయేత్ ౯౩
పాలికైః పఞ్చకోలైస్తు తైః సమస్తైశ్చ తుల్యయా
రోహీతకత్వచా పిష్టైర్ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ౯౪
ప్లీహాభివృద్ధిం శమయత్యేతదాశు ప్రయోజితమ్
కదల్యాస్తిలనాలానాం క్షారేణ క్షురకస్య చ ౯౫
తైలం పక్వం జయేత్పానాత్ప్లీహానం కఫవాతజమ్
అశాన్తౌ గుల్మవిధినా యోజయేదగ్నికర్మ చ ౯౬
అప్రాప్తపిచ్ఛాసలిలే ప్లీహ్ని వాతకఫోల్బణే
పైత్తికే జీవనీయాని సర్పీంషి క్షీరబస్తయః ౯౭
రక్తావసేకః సంశుద్ధిః క్షీరపానం చ శస్యతే
యకృతి ప్లీహవత్కర్మ దక్షిణే తు భుజే సిరామ్ ౯౮

స్విన్నాయ బద్ధోదరిణే మూత్రతీక్ష్ణౌషధాన్వితమ్
సతైలలవణం దద్యాన్నిరూహం సానువాసనమ్ ౯౯
పరిస్రంసీని చాన్నాని తీక్ష్ణం చాస్మై విరేచనమ్
ఉదావర్తహరం కర్మ కార్యం యచ్చానిలాపహమ్ ౧౦౦
ఛిద్రో దరమృతే స్వేదాచ్ఛ్లేష్మోదరవదాచరేత్
జాతం జాతం జలం స్రావ్యమేవం తద్యాపయేద్భిషక్ ౧౦౧
అపాం దోషహరాణ్యాదౌ యోజయేదుదకోదరే
మూత్రయుక్తాని తీక్ష్ణాని వివిధక్షారవన్తి చ ౧౦౨
దీపనీయైః కఫఘ్నైశ్చ తమాహారైరుపాచరేత్
క్షారం ఛాగకరీషాణాం స్రుతం మూత్రేఽగ్నినా పచేత్ ౧౦౩
ఘనీభవతి తస్మింశ్చ కర్షాంశం చూర్ణితం క్షిపేత్
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం శుణ్ఠీ లవణపఞ్చకమ్ ౧౦౪
నికుమ్భకుమ్భత్రిఫలా స్వర్ణక్షీరీవిషాణికాః
స్వర్జికాక్షారషడ్గన్ధాసాతలాయవశూకజమ్ ౧౦౫
కోలాభా గుటికాః కృత్వా తతః సౌవీరకాప్లుతాః
పిబేదజరకే శోఫే ప్రవృద్ధే చోదకోదరే ౧౦౬
ఇత్యౌషధైరప్రశయే త్రిషు బద్ధోదరాదిషు
ప్రయుఞ్జీత భిషక్ శస్త్రమార్తబన్ధునృపార్థితః ౧౦౭
స్నిగ్ధస్విన్నతనోర్నాభేరధో బద్ధక్షతాన్త్రయోః
పాటయేదుదరం ముక్త్వా వామతశ్చతురఙ్గులాత్ ౧౦౮
చతురఙ్గులమానం తు నిష్కాస్యాన్త్రాణి తేన చ
నిరీక్ష్యాపనయేద్బాలమలలేపోపలాదికమ్ ౧౦౯
ఛిద్రే తు శల్యముద్ధృత్య విశోధ్యాన్త్రపరిస్రవమ్
మర్కోటైర్దంశయేచ్ఛిద్రం తేషు లగ్నేషు చాహరేత్ ౧౧౦

కాయం మూర్ధ్నిఽను చాన్త్రాణి యథాస్థానం నివేశయేత్
అక్తాని మధుసర్పిర్భ్యామథ సీవ్యేద్వహిర్వ్రణమ్ ౧౧౧
తతః కృష్ణమృదాఽలిప్య బధ్నీయాద్యష్టిమిశ్రయా
నివాతస్థః పయోవృత్తిః స్నేహద్రోణ్యాం వసేత్తతః ౧౧౨
సజలే జఠరే తైలైరభ్యక్తస్యానిలాపహైః
స్విన్నస్యోష్ణామ్బునాఽకక్షముదరే పట్టవేష్టితే ౧౧౩
బద్ధచ్ఛిద్రోదితస్థానే విధ్యేదఙ్గులమాత్రకమ్
నిధాయ తస్మిన్నాడీం చ స్రావయేదర్ధమమ్బుసః ౧౧౪
అథాస్య నాడీమాకృష్య తైలేన లవణేన చ
వ్రణమభ్యజ్య బధ్వా చ వేష్టయేద్వాససోదరమ్ ౧౧౫
తృతీయేఽహ్ని చతుర్థే వా యావదాషోడశం దినమ్
తస్య విశ్రమ్య విశ్రమ్య స్రావయేదల్పశో జలమ్ ౧౧౬
వివేష్టయేద్గాఢతరం జఠరం వాససా శ్లథమ్
నిఃస్రుతే లఙ్ఘితః పేయామస్నేహలవణాం పిబేత్ ౧౧౭
స్యాత్క్షీరవృత్తిః షణ్మాసాంస్త్రీన్ పేయాం పయసా పిబేత్
త్రీంశ్చాన్యాన్ పయసైవాద్యాత్ ఫలామ్లేన రసేన వా ౧౧౮
అల్పశోఽస్నేహలవణం జీర్ణం శ్యామాకకోద్రవమ్
ప్రయతో వత్సరేణైవం విజయేత జలోదరమ్ ౧౧౯
వర్జ్యేషు యన్త్రితో దిష్టే నాత్యదిష్టే జితేన్ద్రియః
సర్వమేవోదరం ప్రాయో దోషసఙ్ఘాతజం యతః ౧౨౦
అతో వాతాదిశమనీ క్రియా సర్వత్ర శస్యతే
వహ్నిర్మన్దత్వమాయాతి దోషైః కుక్షౌ ప్రపూరితే ౧౨౧
తస్మాద్భోజ్యాని భోజ్యానిదీపనాని లఘూని చ
సపఞ్చమూలాన్యల్పామ్లపటుస్నేహకటూని చ ౧౨౨

భావితానాం గవాం మూత్రే షష్టికానాం చ తణ్డులైః
యవాగూం పయసా సిద్ధాం ప్రకామం భోజయేన్నరమ్ ౧౨౩
పిబేదిక్షురసం చాను జఠరాణాం నివృత్తయే
స్వం స్వం స్థానం వ్రజన్త్యేషాం వాతపిత్తకఫాస్తథా ౧౨౪
అత్యర్థోష్ణామ్లలవణం రూక్షం గ్రాహి హిమం గురు
గుడం తైలకృతం శాకం వారి పానావగాహయోః ౧౨౫
ఆయాసాధ్వదివాస్వప్నయానాని చ పరిత్యజేత్
నాత్యచ్ఛసాన్ద్ర మధురం తక్రం పానే ప్రశస్యతే ౧౨౬
సకణాలవణం వాతే పిత్తే సోషణశర్కరమ్
యవానీసైన్ధవాజాజీమధువ్యోషైః కఫోదరే ౧౨౭
త్ర్యూషణక్షారలవణైః సంయుతం నిచయోదరే
మధుతైలవచాశుణ్ఠీశతాహ్వా కుష్ఠసైన్ధవైః ౧౨౮
ప్లీహ్ని బద్ధే తు హపుషాయవానీపట్వజాజిభిః
సకృష్ణామాక్షికం ఛిద్రే వ్యోషవత్సలిలోదరే ౧౨౯
గౌరవారోచకానాహమన్దవహ్న్యతి సారిణామ్
తక్రం వాతకఫార్తానామమృతత్వాయ కల్పతే ౧౩౦
ప్రయోగాణాం చ సర్వేషామను క్షీరం ప్రయోజయేత్
స్థైర్యకృత్సర్వధాతూనాం బల్యం దోషానుబన్ధహృత్ ౧౩౧
భేషజాపచితాఙ్గానాం క్షీరమేవామృతాయతే ౧౩౧॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానే ఉదరచికిత్సితం నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః ౧౫

షోడశోఽధ్యాయః

అథాతః పాణ్డురోగచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
పాణ్డ్వామయీ పిబేత్సర్పిరాదౌ కల్యాణకాహ్వయమ్
పఞ్చగవ్యం మహాతిక్తం శృతం వాఽరగ్వధాదినా ౧
దాడిమాత్కుడవో ధాన్యాత్కుడవార్ధం పలం పలమ్
చిత్రకాచ్ఛృఙ్గబేరాచ్చ పిప్పల్యర్ధపలం చ తైః ౨
కల్కైస్త్రింశతిపలం ఘృతస్య సలిలాఢకే
సిద్ధం హృత్పాణ్డుగుల్మార్శఃప్లీహవాతకఫార్తినుత్ ౩
దీపనం శ్వాసకాసఘ్నం మూఢవాతానులోమనమ్
దుఃఖప్రసవినీనాం చ వన్ధ్యానాం చ ప్రశస్యతే ౪
స్నేహితం వామయేత్తీక్ష్ణైః పునః స్నిగ్ధం చ శోధయేత్
పయసా మూత్రయుక్తేన బహుశః కేవలేన వా ౫
దన్తీఫలరసే కోష్ణే కాశ్మర్యాఞ్జలిమాసుతమ్
ద్రా క్షాఞ్జలి వా మృదితం తత్ పిబేత పాణ్డురోగజిత్ ౬
మూత్రేణ పిష్టాం పథ్యాం వా తత్సిద్ధం వా ఫలత్రయమ్
స్వర్ణక్షీరీత్రివృచ్ఛ్యామాభద్ర దారుమహౌషధమ్ ౭
గోమూత్రాఞ్జలినా పిష్టం శృతం తేనైవ వా పిబేత్
సాధితం క్షీరమేభిర్వా పిబేద్దోషానులోమనమ్ ౮
మూత్రే స్థితం వా సప్తాహం పయసాఽయోరజః పిబేత్
జీర్ణే క్షీరేణ భుఞ్జీత రసేన మధురేణ వా ౯
శుద్ధశ్చోభయతో లిహ్యాత్పథ్యాం మధుఘృతద్రుతామ్
విశాలాకటుకాముస్తాకుష్ఠదారుకలిఙ్గకాః ౧౦
కర్షాంశా ద్విపిచుర్మూర్వా కర్షార్ధాంశా ఘుణప్రియా
పీత్వా తచ్చూర్ణమమ్భోభిః సుఖైర్లిహ్యాత్తతో మధు ౧౧
పాణడురోగం జ్వరం దాహం కాసం శ్వాసమరోచకమ్

గుల్మానాహామవాతాంశ్చ రక్తపిత్తం చ తజ్జయేత్ ౧౨
వాసాగుడూచీత్రిఫలాకట్వీ భూనిమ్బనిమ్బజః
క్వాథః క్షౌద్ర యుతో హన్తి పాణ్డుపిత్తాస్రకామలాః ౧౩
వ్యోషాగ్ని వేల్లత్రిఫలాముస్తైస్తుల్యమయోరజః
చూర్ణితం తక్రమధ్వాజ్యకోష్ణామ్బోభిః ప్రయోజితమ్ ౧౪
కామలాపాణ్డుహృద్రోగకుష్ఠార్శోమేహ నాశనమ్
గుడనాగరమణ్డూరతిలాంశాన్ మానతః సమాన్ ౧౫
పిప్పలీద్విగుణాన్ దద్యాద్గుటికాం పాణ్డురోగిణే
తాప్యం దార్వ్యాస్త్వచం చవ్యం గ్రన్థికం దేవదారు చ ౧౬
వ్యోషాదినవకం చైతచ్చూర్ణయేద్ ద్విగుణం తతః
మణ్డూరం చాఞ్జననిభం సర్వతోఽష్టగుణేఽథ తత్ ౧౭
పృథగ్విపక్వే గోమూత్రే వటకీకరణక్షమే
ప్రక్షిప్య వటకాన్ కుర్యాత్తాన్ ఖాదేత్తక్రభోజనః ౧౮
ఏతే మణ్డూరవటకాః ప్రాణదాః పాణ్డురోగిణామ్
కుష్ఠాన్యజరకం శోఫమూరుస్తమ్భ మరోచకమ్ ౧౯
అర్శాంసి కామలాం మేహాన్ ప్లీహానం శమయన్తి చ
తాప్యాద్రి జతురౌప్యాయోమలాః పఞ్చపలాః పృథక్ ౨౦
చిత్రకత్రిఫలావ్యోషవిడఙ్గైః పాలికైః సహ
శర్కరాష్టపలోన్మిశ్రాశ్చూర్ణితా మధునా ద్రుతాః ౨౧
పాణ్డురోగం విషం కాసం యక్ష్మాణం విషమం జ్వరమ్
కుష్ఠాన్యజరకం మేహం శోఫం శ్వాసమరోచకమ్ ౨౨
విశేషాద్ధన్త్యపస్మారం కామలాం గుదజాని చ
కౌటజత్రిఫలానిమ్బపటోలఘన నాగరైః ౨౩
భావితాని దశాహాని రసైర్ద్విత్రిగుణాని వా

శిలాజతుపలాన్యష్టౌ తావతీ సితశర్కరా ౨౪
త్వక్షీరీపిప్పలీధాత్రీకర్కటాఖ్యాః పలోన్మితాః
నిదిగ్ధ్యాః ఫలమూలాభ్యాం పలం యుక్త్యాత్రిజాతకమ్ ౨౫
మధుత్రిపలసంయుక్తాన్ కుర్యాదక్షసమాన్ గుడాన్
దాడిమామ్బుపయఃపక్షిరసతోయసురాసవాన్ ౨౬
తాన్ భక్షయిత్వాऽను పిబేన్నిరన్నో భుక్త ఏవ వా
పాణ్డుకుష్ఠజ్వరప్లీహతమకార్శోభగన్దరమ్ ౨౭
హృన్మూత్రపూతిశుక్రాగ్నిదోష శోషగరోదరమ్
కాసాసృగ్దరపిత్తాసృక్శ్లేషగుల్మగలామయాన్ ౨౮
మేహవర్ధ్మభ్రమాన్ హన్యుః సర్వదోషహరాః శివాః
ద్రా క్షాప్రస్థం కణాప్రస్థం శర్కరార్ధతులాం తథా ౨౯
ద్విపలం మధుకం శుణ్ఠీం త్కక్షీరీం చ విచూర్ణితమ్
ధాత్రీఫలరసద్రో ణే తత్క్షిప్త్వా లేహవత్పచేత్ ౩౦
శీతాన్మధుప్రస్థయుతాద్ లిహ్యాత్పాణితలం తతః
హలీమకం పాణ్డురోగం కామలాం చ నియచ్ఛతి ౩౧
కనీయఃపఞ్చమూలామ్బు శస్యతే పానభోజనే
పాణ్డూనాం కామలార్తానాం మృద్వీకామలకాద్ర సః ౩౨
ఇతి సామాన్యతః ప్రోక్తం పాణ్డురోగే భిషగ్జితమ్
వికల్ప్య యోజ్యం విదుషా పృథగ్దోషబలం ప్రతి ౩౩
స్నేహప్రాయం పవనజే తిక్తశీతం తు పైత్తికే
శ్లైష్మికే కటురూక్షోష్ణం విమిశ్రం సాన్నిపాతికే ౩౪
మృదం నిర్యాపయేత్కాయాత్తీక్ష్ణైః సంశోధనైః పురః
బలాధానాని సర్పీంషి శుద్ధే కోష్ఠే తు యోజయేత్ ౩౫
వ్యోషబిల్వద్విరజనీత్రిఫలా ద్విపునర్నవమ్

ముస్తాన్యయోరజః పాఠా విడఙ్గం దేవదారు చ ౩౬
వృశ్చికాలీ చ భార్గీ చ సక్షీరై స్తైః శృతం ఘృతమ్
సర్వాన్ ప్రశమయత్యాశు వికారాన్ మృత్తికాకృతాన్ ౩౭
తద్వత్కేసరయష్ట్యాహ్వాపిప్పలీ క్షీరశాడ్వలైః
మృద్ద్వేషణాయ తల్లౌల్యే వితరేద్భావితాం మృదమ్ ౩౮
వేల్లాగ్నినిమ్బప్రసవైః పాఠయా మూర్వయాఽథవా
మృద్భేదభిన్నదోషానుగమాద్యోజ్యం చ భేషజమ్ ౩౯
కామలాయాం తు పిత్తఘ్నం పాణ్డురోగావిరోధి యత్
పథ్యాశతరసే పథ్యావృన్తార్ధశతకల్కితః ౪౦
ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాద్గుల్మకామలాపాణ్డురోగనుత్
ఆరగ్వధం రసేనేక్షోర్విదార్యామలకస్య వా ౪౧
సత్ర్యూషణం బిల్వమాత్రం పాయయేత్కామలాపహమ్
పిబేన్నికుమ్భకల్కం వా ద్విగుడం శీతవారిణా ౪౨
కుమ్భస్య చూర్ణం సక్షౌద్రం త్రైఫలేన రసేన వా
త్రిఫలాయా గుడూచ్యా వా దార్వ్యా నిమ్బస్య వా రసమ్ ౪౩
ప్రాతః ప్రాతర్మధుయుతం కామలార్తాయ యోజయేత్
నిశాగైరికధాత్రీభిః కామలాపహమఞ్జనమ్ ౪౪
తిలపిష్టనిభం యస్తు కామలావాన్ సృజేన్మలమ్
కఫరుద్ధపథం తస్య పిత్తం కఫహరైర్జయేత్ ౪౫
రూక్షశీతగురుస్వాదువ్యాయామ బలనిగ్రహైః
కఫసమ్మూర్చ్ఛితో వాయుర్యదా పిత్తం బహిః క్షిపేత్ ౪౬
హారిద్ర నేత్రమూత్రత్వక్శ్వేత వర్చాస్తదా నరః
భవేత్సాటోపవిష్టమ్భో గురుణా హృదయేన చ ౪౭
దౌర్బల్యాల్పాగ్నిపార్శ్వార్తిహిధ్మాశ్వాసా రుచిజ్వరైః

క్రమేణాల్పేఽనుషజ్యేత పిత్తే శాఖాసమాశ్రితే ౪౮
రసైస్తం రూక్షకట్వమ్లైః శిఖితిత్తిరిదక్షజైః
శుష్కమూలకజైర్యూషైః కులత్థోత్థైశ్చ భోజయేత్ ౪౯
భృశామ్లతీక్ష్ణకటుకలవణోష్ణం చ శస్యతే
సబీజపూరకరసం లిహ్యాద్వ్యోషం తథాఽశయమ్ ౫౦
స్వం పిత్తమేతి తేనాస్య శకృదప్యనురజ్యతే
వాయుశ్చ యాతి ప్రశమం సహాటోపాద్యుపద్ర వైః ౫౧
నివృత్తోపద్ర వస్యాస్య కార్యః కామలికో విధిః
గోమూత్రేణ పిబేత్కుమ్భకామలాయాం శిలాజతు ౫౨
మాసం మాక్షికధాతుం వా కిట్టం వాఽథ హిరణ్యజమ్
గుడూచీస్వరసక్షీరసాధితేన హలీమకీ ౫౩
మహిషీహవిషా స్నిగ్ధః పిబేద్ధాత్రీరసేన తు
త్రివృతాం తద్విరిక్తోఽద్యాత్స్వాదు పిత్తానిలాపహమ్ ౫౪
ద్రా క్షాలేహం చ పూర్వోక్తం సర్పీంషి మధురాణి చ
యాపనాన్ క్షీరబస్తీంశ్చ శీలయేత్సానువాసనాన్ ౫౫
మార్ద్వీకారిష్టయోగాంశ్చ పిబేద్యుక్త్యాఽగ్నివృద్ధయే
కాసికం చాభయాలేహం పిప్పలద్యం మధుకం బలామ్ ౫౬
పయసా చ ప్రయుఞ్జీత యథాదోషం యథాబలమ్
పాణ్డురోగేషు కుశలః శోఫోక్తం చ క్రియాక్రమమ్ ౫౭
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానే పాణ్డురోగచికిత్సితం నామ షోడశోఽధ్యాయః ౧౬

సప్తదశోఽధ్యాయః

అథాతః శ్వయథుచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
సర్వత్ర సర్వాఙ్గసరే దోషజే శ్వయథౌ పురా
సామే విశోషితో భుక్త్వా లఘు కోష్ణామ్బుసా పిబేత్ ౧
నాగరాతివిషాదారువిడఙ్గేన్ద్ర యవోషణమ్
అథవా విజయాశుణ్ఠీదేవదారుపునర్నవమ్ ౨
నవాయసం వా దోషాఢ్యః శుద్ధ్యై మూత్రహరీతకీః
వరాక్వాథేన కటుకాకుమ్భాయస్త్ర్యూషణాని వా ౩
అథవా గుగ్గులుం తద్వజ్జతు వా శైలసమ్భవమ్
మన్దాగ్నిః శీలయేదామగురుభిన్నవిబద్ధవిట్ ౪
తక్రం సౌవర్చలవ్యోషక్షౌద్ర యుక్తం గుడాభయామ్
తక్రానుపానమథవా తద్వద్వా గుడనాగరమ్ ౫
ఆర్ద్ర కం వా సమగుడం ప్రకుఞ్చార్ధవివర్ధితమ్
పరం పఞ్చపలం మాసం యూషక్షీరరసాశనః ౬
గుల్మోదరార్శఃశ్వయథుప్రమేహాన్శ్వాసప్రతిశ్యాలసకావిపాకాన్
సకామలాశోషమనోవికారాన్ కాసం కఫం చైవ జయేత్ప్రయోగః ౭
ఘృతమార్ద్ర కనాగరస్య కల్కస్వరసాభ్యాం పయసా చ సాధయిత్వా
శ్వయథుక్షవథూదరాగ్నిసాదైరభిభూతోఽపి పిబన్ భవత్యతరోగః ౮
నిరామో బద్ధశమలః పిబేచ్ఛ్వయథుపీడితః
త్రికటుత్రివృతాదన్తీచిత్రకైః సాధితం పయః ౯
మూత్రం గోర్వా మహిష్యా వా సక్షీరం క్షీరభోజనః
సప్తాహం మాసమథవా స్యాదుష్ట్రక్షీరవర్తనః ౧౦
యవానకం యవక్షారం యవానీం పఞ్చకోలకమ్
మరిచం దాడిమం పాఠాం ధానకామమ్లవేతసమ్ ౧౧
బాలబిల్వం చ కర్షాంశం సాధయేత్సలిలాఢకే

తేన పక్వో ఘృతప్రస్థః శోఫార్శోగుల్మమేహహా ౧౨
దధ్నశ్చిత్రకగర్భాద్వా ఘృతం తత్తక్రసంయుతమ్
పక్వం సచిత్రకం తద్వద్గుణైః యుఞ్జ్యాచ్చ కాలవిత్ ౧౩
ధాన్వన్తరం మహాతిక్తం కల్యాణమభయాఘృతమ్
దశమూలకషాయస్య కంసే పథ్యాశతం పచేత్ ౧౪
దత్త్వా గుడతులాం తస్మిన్ లేహే దద్యాద్విచూర్ణితమ్
త్రిజాతకం త్రికటుకం కిఞ్చిచ్చ యవశూకజమ్ ౧౫
ప్రస్థార్ధం చ హిమే క్షౌద్రా త్తన్నిహన్త్యుపయోజితమ్
ప్రవృద్ధశోఫజ్వరమేహగుల్మకార్శ్యామవాతామ్లకరక్తపిత్తమ్
వైవర్ణ్యమూత్రానిలశుక్రదోషశ్వాసారుచిప్లీహగరోదరం చ ౧౬
పురాణయవశాల్యన్నం దశమూలామ్బుసాధితమ్ ౧౭
అల్పమల్పపటుస్నేహం భోజనం శ్వయథోర్హితమ్
క్షారవ్యోషాన్వితైర్మౌద్గైః కౌలత్థైః సకణై రసైః ౧౮
తథా జాఙ్గలజైః కూర్మగోధాశల్యకజైరపి
అనమ్లం మథితం పానే మద్యాన్యౌషధవన్తి చ ౧౯
అజాజీశఠిజీవన్తీకారవీ పౌష్కరాగ్నికైః
బిల్వమధ్యయవక్షారవృక్షామ్లై ర్బదరోన్మితైః ౨౦
కృతా పేయాఽజ్యతైలాభ్యాం యుక్తిభృష్టా పరం హితా
శోఫాతిసారహృద్రో గగుల్మార్శోల్పాగ్ని మేహినామ్ ౨౧
గుణైస్తద్వచ్చ పాఠాయాః పఞ్చకోలేన సాధితా
శైలేయకుష్ఠస్థౌణేయరేణుకా గురుపద్మకైః ౨౨
శ్రీవేష్టకనఖస్పృక్కాదేవదారు ప్రియఙ్గుభిః
మాంసీమాగధికావన్యధాన్యధ్యామకవాలకైః ౨౩
చతుర్జాతకతాలీసముస్తాగన్ధ పలాశకైః

కుర్యాదభ్యఞ్జనం తైలం లేపం స్నానాయ తూదకమ్ ౨౪
స్నానం వా నిమ్బవర్షాభూనక్తమాలార్కవారిణా
ఏకాఙ్గశోఫే వర్షాభూకరవీరకకింశుకైః ౨౫
విశాలాత్రిఫలారోధ్రనలికా దేవదారుభిః
హింస్రాకోశాతకీమాద్రీ తాల పర్ణీజయన్తిభిః ౨౬
స్థూలకాకాదనీశాల నాకులీవృషపర్ణిభిః
వృద్ధ్వ్యధిహస్తికర్ణైశ్చ సుఖోష్ణైర్లేపనం హితమ్ ౨౭
అథానిలోత్థే శ్వయథౌ మాసార్ధం త్రివృతం పిబేత్
తైలమేరణ్డజం వాతవిడివబన్ధే తదేవ తు ౨౮
ప్రాగ్భక్తం పయసా యుక్తం రసైర్వా కారయేత్తథా
స్వేదాభ్యఙ్గాన్ సమీరఘ్నాన్ లేపమేకాఙ్గే పునః ౨౯
మాతులుఙ్గాగ్నిమన్థేన శుణ్ఠీహింస్రామరాహ్వయైః
పైత్తే తిక్తం పిబేత్సర్పిర్న్యగ్రోధాద్యేన వా శృతమ్ ౩౦
క్షీరం తృడ్దాహమోహేషు లేపాభ్యఙ్గాశ్చ శీతలాః
పటోలమూలత్రాయన్తీయష్ట్యాహ్వ కటుకాభయాః ౩౧
దారు దార్వీ హిమం దన్తీ విశాలా నిచులం కణా
తైః క్వాథః సఘృతః పీతో హన్త్యన్తస్తాపతృడ్భ్రమాన్ ౩౨
ససన్నిపాతవీసర్పశోఫదాహ విషజ్వరాన్
ఆరగ్వధాదినా సిద్ధం తైలం శ్లేష్మోద్భవే పిబేత్ ౩౩
స్రోతోవిబన్ధే మన్దేఽగ్నావరుచౌ స్తిమితాశయః
క్షారచూర్ణాసవారిష్టమూత్రతక్రాణి శీలయేత్ ౩౪
కృష్ణాపురాణపిణ్యాకశిగ్రుత్వక్సికతాతసీః
ప్రలేపోన్మర్దనే యుఞ్జ్యాత్సుఖోష్ణా మూత్రకల్కితాః ౩౫
స్నానం మూత్రామ్బుభిః సిద్ధే కుష్ఠతర్కారిచిత్రకైః

కులత్థనాగరాభ్యాం వా చణ్డాఽగురు విలేపనే ౩౬
కాలాజశృఙ్గీసరలబస్త గన్ధాహయాహ్వయాః
ఏకైషికా చ లేపః స్యాచ్ఛ్వయథావేకగాత్రగే ౩౭
యథాదోషం యథాసన్నం శుద్ధిం రక్తావసేచనమ్
కుర్వీత మిశ్రదోషే తు దోషోద్రే కబలాత్క్రియామ్ ౩౮
అజాజిపాఠాఘనపఞ్చకోలవ్యాఘ్రీరజన్యః సుఖతోయపీతాః
శోఫం త్రిదోషం చిరజం ప్రవృద్ధం నిఘ్నన్తి భూనిమ్బమహౌషధే చ ౩౯
అమృతాద్వితయం సివాటికాసురకాష్ఠం సపురం సగోజలమ్
శ్వయథూదరకుష్ఠపాణ్డుతాకృమిమేహోర్ధ్వకఫానిలాపహమ్ ౪౦
ఇతి నిజమధికృత్య పథ్యముక్తం క్షతజనితే క్షతజం విశోధనీయమ్
స్రుతిహిమఘృతలేపసేకరేకైర్విషజనితే విషజిచ్చ శోఫ ఇష్టమ్ ౪౧
గ్రామ్యాబ్జానూపం పిశితమబలం శుష్కశాకం తిలాన్నం
గౌడం పిష్టాన్నం దధి సలవణం విజ్జలం మద్యమమ్లమ్
ధానా వల్లూరం సమశనమథో గుర్వసాత్మ్యం విదాహి
స్వప్నం చారాత్రౌ శ్వయథుగదవాన్ వర్జయేన్మైథునం చ ౪౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానే శ్వయథుచికిత్సితం నామ సప్తదశోఽధ్యాయః ౧౭

అష్టాదశోఽధ్యాయః

అథాతో విసర్పచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఆదావేవ విసర్పేషు హితం లఙ్ఘనరూక్షణమ్
రక్తావసేకో వమనం విరేకః స్నేహనం న తు ౧
ప్రచ్ఛర్దనం విసర్పఘ్నం సయష్టీన్ద్ర యవం ఫలమ్

పటోలపిప్పలీనిమ్బపల్లవైర్వా సమన్వితమ్ ౨
రసేన యుక్తం త్రాయన్త్యా ద్రాక్షాయాస్త్రైఫలేన వా
విరేచనం త్రివృచ్చూర్ణం పయసా సర్పిషాఽథవా ౩
యోజ్యం కోష్ఠగతే దోషే విశేషేణ విశోధనమ్
అవిశోధ్యస్య దోషేఽల్పే శమనం చన్దనోత్పలమ్ ౪
ముస్తనిమ్బపటోలం వా పటోలాదికమేవ వా
సారివామలకోశీరముస్తం వా క్వథితం జలే ౫
దురాలభాం పర్పటకం గుడూచీం విశ్వభేషజమ్
పాక్యం శీతకషాయం వా తృష్ణావీసర్పవాన్ పిబేత్ ౬
దార్వీపటోలకటుకామసూర త్రిఫలాస్తథా
సనిమ్బయష్టీత్రాయన్తీః క్వథితా ఘృతమూర్చ్ఛితాః ౭
శాఖాదుష్టే తు రుధిరే రక్తమేవాదితో హరేత్
త్వఙ్మాంసస్నాయుసంక్లేదో రక్తక్లేదాద్ధి జాయతే ౮
నిరామే శ్లేష్మణి క్షీణే వాతపిత్తోత్తరే హితమ్
ఘృతం తిక్తం మహాతిక్తం శృతం వా త్రాయమాణయా ౯
నిర్వృతేఽస్రే విశుద్ధేఽన్తర్దోషే త్వఙ్మాంససన్ధిగే
బహిఃక్రియాః ప్రదేహాద్యాః సద్యో వీసర్పశాన్తయే ౧౦
శతాహ్వాముస్తవారాహీవంశార్తగల ధాన్యకమ్
సురాహ్వా కృష్ణగన్ధా చ కుష్ఠం చాలేపనం చలే ౧౧
న్యగ్రోధాదిగణః పిత్తే తథా పద్మోత్పలాదికమ్
న్యగ్రోధపాదాస్తరుణాః కదలీగర్భసంయుతాః ౧౨
బిసగ్రన్థిశ్చ లేపః స్యాచ్ఛతధౌతఘృతాప్లుతః
పద్మినీకర్దమః శీతః పిష్టం మౌక్తికమేవ వా ౧౩
శఙ్ఖః ప్రవాలం శుక్తిర్వా గైరికం వా ఘృతాన్వితమ్

త్రిఫలాపద్మకోశీర సమఙ్గాకరవీరకమ్ ౧౪
నలమూలాన్యనన్తా చ లేపః శ్లేష్మవిసర్పహా
ధవసప్తాహ్వఖదిరదేవదారు కురణ్టకమ్ ౧౫
సముస్తారగ్వధం లేపో వర్గో వా వరుణాదికః
ఆరగ్వధస్య పత్రాణి త్వచః శ్లేష్మాతకోద్భవాః ౧౬
ఇన్ద్రా ణిశాకం కాకాహ్వా శిరీషకుసుమాని చ
సేకవ్రణాభ్యఙ్గహవిర్లేపచూర్ణాన్ యథాయథమ్ ౧౭
ఏతైరేవౌషధైః కుర్యాద్వాయౌ లేపా ఘృతాధికాః
కఫస్థానగతే సామే పిత్తస్థానగతేఽథవా ౧౮
అశీతోష్ణా హితా రూక్షా రక్తపిత్తే ఘృతాన్వితాః
అత్యర్థశీతాస్తనవస్తను వస్త్రాన్తరాస్థితాః ౧౯
యోజ్యాః క్షణే క్షణేఽన్యేఽన్యే మన్దవీర్యాస్త ఏవ చ
సంసృష్టదోషే సంసృష్టమేతత్కర్మ ప్రశస్యతే ౨౦
శతధౌతఘృతేనాగ్నిం ప్రదిహ్యాత్కేవలేన వా
సేచయేద్ఘృతమణ్డేన శీతేన మధుకామ్బునా ౨౧
సితామ్బుసాఽమ్భోదజలైః క్షీరేణేక్షురసేన వా
పానలేపనసేకేషు మహాతిక్తం పరం హితమ్ ౨౨
గ్రన్థ్యాఖ్యే రక్తపిత్తఘ్నం కృత్వా సమ్యగ్యథోదితమ్
కఫానిలఘ్నం కర్మేష్టం పిణ్డస్వేదోపనాహనమ్ ౨౩
గ్రన్థివీసర్పశూలే తు తైలేనోష్ణేన సేచయేత్
దశమూలవిపక్వేన తద్వన్మూత్రైర్జలేన వా ౨౪
సుఖోష్ణయా ప్రదిహ్యాద్వా పిష్టయా కృష్ణగన్ధయా
నక్తమాలత్వచా శుష్కమూలకైః కలినాఽథవా ౨౫
దన్తీ చిత్రకమూలత్వక్ సౌధార్కపయసీ గుడః

భల్లాతకాస్థి కాసీసం లేపో భిన్ద్యాచ్ఛిలామపి ౨౬
బహిర్మార్గాశ్రితం గ్రన్థిం కిం పునః కఫసమ్భవమ్
దీర్ఘకాలస్థితం గ్రన్థిమేభిర్భిన్ద్యాచ్చ భేషజైః ౨౭
మూలకానాం కులత్థానాం యూషైః సక్షారదాడిమైః
గోధూమాన్నైర్యవాన్నైర్వా ససీధుమధుశార్కరైః ౨౮
సక్షౌద్రై ర్వారుణీమణ్డై ర్మాతులుఙ్గరసాన్వితైః
త్రిఫలాయాః ప్రయోగైశ్చ పిప్పల్యాః క్షౌద్ర సంయుతైః ౨౯
దేవదారుగుడూచ్యోశ్చ ప్రయోగైర్గిరిజస్య చ
ముస్తభల్లాతసక్తూనాం ప్రయోగైర్మాక్షికస్య చ ౩౦
ధూమైర్విరేకైః శిరసః పూర్వోక్తైర్గుల్మభేదనైః
తప్తాయోహేమలవణపాషాణాది ప్రపీడనైః ౩౧
ఆభిః క్రియాభిః సిద్ధాభిర్వివిధాభిర్బలే స్థితః
గ్రన్థిః పాషాణకఠినో యది నైవోపశామ్యతి ౩౨
అథాస్య దాహః క్షారేణ శరైర్హేమ్నాఽపి వా హితః
పాకిభిః పాచయిత్వా వా పాటయిత్వా తముద్ధరేత్ ౩౩
మోక్షయేద్బహుశశ్చాస్య రక్తముత్క్లేశమాగతమ్
పునశ్చాపహృతే రక్తే వాతశ్లేష్మజిదౌషధమ్ ౩౪
ప్రక్లిన్నే దాహపాకాభ్యాం బాహ్యాన్తర్వ్రణవత్క్రియా
దార్వీవిడఙ్గకమ్పిల్లైః సిద్ధం తైలం వ్రణే హితమ్ ౩౫
దూర్వాస్వరససిద్ధం తు కఫపిత్తోత్తరే ఘృతమ్
ఏకతః సర్వకర్మాణి రక్తమోక్షణమేకతః ౩౬
విసర్పో న హ్యసంసృష్టః సోఽస్రపిత్తేన జాయతే
రక్తమేవాశ్రయశ్చాస్య బహుశోఽస్ర హరేదతః ౩౭
న ఘృతం బహుదోషాయ దేయం యన్న విరేచనమ్

తేన దోషో హ్యుపస్తబ్ధస్త్వగ్రక్తపిశితం పచేత్ ౩౮

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానే విసర్పచికిత్సితం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః ౧౮

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అథాతః కుష్ఠచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

కుష్ఠినం స్నేహపానేన పూర్వం సర్వముపాచరేత్

తత్ర వాతోత్తరే తైలం ఘృతం వా సాధితం హితమ్ ౧

దశమూలామృతైరణ్డశార్ఙ్గేష్టామేష శృఙ్గిభిః

పటోలనిమ్బకటుకాదార్వీపాఠా దురాలభాః ౨

పర్పటం త్రాయమాణాం చ పలాంశం పాచయేదపామ్

ద్వ్యాఢకేఽష్టాశశేషేణ తేన కర్షోన్మితైస్తథా ౩

త్రాయన్తీముస్తభూనిమ్బ కలిఙ్గకణచన్దనైః

సర్పిషో ద్వాదశపలం పచేత్తత్తిక్తకం జయేత్ ౪

పిత్తకుష్ఠపరీసర్పపిటికాదాహ తృడ్భ్రమాన్

కణ్డు పాణ్డ్వామయాన్ గణ్డాన్ దుష్టనాడీవ్రణాపచీః ౫

విస్ఫోటవిద్ర ధీగుల్మ శోఫోన్మాదమదానపి

హృద్రో గతిమిరవ్యఙ్గగ్రహణీశ్విత్ర కామలాః ౬

భగన్దరమపస్మారముదరం ప్రదరం గరమ్

అర్శోఽస్రపిత్తమన్యాంశ్చ సుకృచ్ఛ్రాన్ పిత్తజాన్గదాన్ ౭

సప్తచ్ఛదః పర్పటకః శమ్యాకః కటుకా వచా

త్రిఫలా పద్మకం పాఠా రజన్యో సారివే కణే ౮

నిమ్బచన్దనయష్ట్యాహ్వ విశాలేన్ద్ర యవామృతాః

కిరాతతిక్తకం సేవ్యం వృషో మూర్వా శతావరీ ౯
పటోలాతివిషాముస్తాత్రాయన్తీధన్వ యాసకమ్
త్రైర్జలేऽష్టగుణే సర్పిర్ద్విగుణామలకీరసే ౧౦
సిద్ధం తిక్తాన్మహాతిక్తం గుణైరభ్యధికం మతమ్
కఫోత్తరే ఘృతం సిద్ధం నిమ్బసప్తాహ్వచిత్రకైః ౧౧
కుష్ఠోషణవచాశాలప్రియాల చతురఙ్గులైః
సర్వేషు చారుష్కరజం తౌవరం సార్షపం పిబేత్ ౧౨
స్నేహం ఘృతం వా కృమిజిత్పథ్యాభల్లాతకైః శృతమ్
ఆరగ్వధస్య మూలేన శతకృత్వః శృతం ఘృతమ్ ౧౩
పిబన్ కుష్ఠం జయత్యాశు భజన్ సఖదిరం జలమ్
ఏభిరేవ యథాస్వం చ స్నేహైరభ్యఞ్జనం హితమ్ ౧౪
స్నిగ్ధస్య శోధనం యోజ్యం విసర్పే యదుదాహృతమ్
లలాటహస్తపాదేషు శిరాశ్చాస్య విమోక్షయేత్ ౧౫
ప్రచ్ఛానమల్పకే కుష్ఠే శృఙ్గాద్యాశ్చ యథాయథమ్
స్నేహైరాప్యాయయేచ్చైనం కుష్ఠఘ్నైరన్తరాऽన్తరా ౧౬
ముక్తరక్తవిరిక్తస్య రిక్తకోష్ఠస్య కుష్ఠినః
ప్రభఞ్జనస్తథా హ్యస్య న స్యాద్దేహప్రభఞ్జనః ౧౭
వాసామృతానిమ్బవరాపటోలవ్యాఘ్రీకరఞ్జోదకకల్కపక్వమ్
సర్పిర్విసర్పజ్వరకామలాస్రకుష్ఠాపహం వజ్రకమామనన్తి ౧౮
త్రిఫలాత్రికటుద్వికణ్టకారీకటుకా కుమ్భనికుమ్భరాజవృక్షైః
సవచాతివిషాగ్నికైఃసపాఠైఃపిచుభాగైర్నవవజ్రదుగ్ధముష్ట్యా ౧౯
పిష్టైః సిద్ధం సర్పిషః ప్రస్థమేభిఃక్రూరే కోష్ఠే స్నేహనం రేచనం చ
కుష్ఠశ్విత్రప్లీహవర్ధ్మాశ్మగుల్మాన్హన్యాత్కృచ్ఛ్రాంస్తన్మహావజ్రకాఖ్యమ్ ౨౦
దన్త్యాఢకమపాం ద్రోణే పక్త్వా తేన ఘృతం పచేత్

ధామార్గవపలే పీతం తదూర్ధ్వాధో విశుద్ధికృత్ ౨౧
ఆవర్తకీతులాం ద్రో ణే పచేదష్టాంశశేషితమ్
తన్మ్కాలైస్త్ర నిర్వ్యూహే ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ౨౨
పీత్వా తదేకదివసాన్తరితం సుజీర్ణే
భుఞ్జీత కోద్ర వమసంస్కృతకాఞ్జికేన
కుష్ఠం కిలాసమపచీం చ విజేతుమిచ్ఛన్
ఇచ్ఛన్ ప్రజాం చ విపులాం గ్రహణం స్మృతిం చ ౨౩
యతేర్లేలీతకవసా క్షౌద్ర జాతీరసాన్వితా
కుష్ఠఘ్నీ సమసర్పిర్వా సగాయత్ర్యసనోదకా ౨౪
శాలయో యవగోధూమాః కోరదూషాః ప్రియఙ్గవః
ముద్గా మసూరాస్తువరీ తిక్తశాకాని జాఙ్గలమ్ ౨౫
వరాపటోలఖదిర నిమ్బారుష్కరయోజితమ్
మద్యాన్యౌషధగర్భాణి మథితం చేన్దురాజిమత్ ౨౬
అన్నపానం హితం కుష్ఠే న త్వమ్లలవణోషణమ్
దధిదుగ్ధగుడానూపతిలమాషాంస్త్యజేత్తరామ్ ౨౭
పటోలమూలత్రిఫలావిశాలాఃపృథక్త్రిభాగాపచితత్రిశాణాః
స్యుస్త్రాయమాణా కటురోహిణీ చ భాగార్ధికే నాగరపాదయుక్తే ౨౮
ఏతత్ఫలం జర్జరితం విపక్వం జలే పిబేద్దోషవిశోధనాయ
జీర్ణే రసైర్ధన్వమృగద్విజానాం పురాణశాల్యోదనమాదదీత ౨౯
కుష్ఠం కిలాసం గ్రహణీప్రదోషమర్శాంసి కృచ్ఛ్రాణి హలీమకం చ
షడ్రాత్రయోగేన నిహన్తి చైతద్ధృద్బస్తిశూలం విషమజ్వరం చ ౩౦
విడఙ్గసారామలకాభయానాంపలత్రయంత్రీణి పలాని కుమ్భాత్
గుడస్య చ ద్వాదశ మాసమేష జితాత్మనాం హన్త్యుపయుజ్యమానః ౩౧
కుష్ఠశ్విత్రశ్వాసకాసోదరార్శోమేహప్లీహ గ్రన్థిరుగ్జన్తుగుల్మాన్

సిద్ధం యోగం ప్రాహ యక్షో ముముక్షో ర్భిక్షోః ప్రాణాన్ మాణిభద్రః కిలేమమ్ ౩౨
భూనిమ్బనిమ్బత్రిఫలాపద్మకాతి విషాకణాః
మూర్వాపటోలీద్వినిశా పాఠాతిక్తేన్ద్ర వారుణీః ౩౩
సకలిఙ్గవచాస్తుల్యా ద్విగుణాశ్చ యథోత్తరమ్
లిహ్యాద్దన్తీత్రివృద్ద్రాబ్రహ్మీశ్చూర్ణితా మధుసర్పిషా ౩౪
కుష్ఠమేహప్రసుప్తీనాం పరమం స్యాత్తదౌషధమ్
వరావిడఙ్గకృష్ణా వా లిహ్యాత్తైలాజ్యమాక్షికైః ౩౫
కాకోదుమ్బరికావేల్లనిమ్బాదవ్యోషకల్కవాన్
హన్తి వృక్షకనిర్యూహః పానాత్సర్వాంస్త్వగామయాన్ ౩౬
కుటజాగ్నినిమ్బనృపతరుఖదిరాసనసప్తపర్ణనిర్యూహే
సిద్ధా మధుఘృతయుక్తాః కుష్ఠఘ్నీర్భక్షయేదభయాః ౩౭
దార్వీ ఖదిరనిమ్బానాం త్వక్క్వథః కుష్ఠ సూదనః ౩౭-౨
నిశోత్తమానిమ్బపటోలమూలతిక్తావచాలోహితయష్టికాభిః
కృతః కషాయః కఫపిత్తకుష్ఠం సుసేవితో ధర్మ ఇవోచ్చినత్తి ౩౮
ఏభిరేవ చ శృతం ఘృతముఖ్యం భేషజైర్జయతి మారుతకుష్ఠమ్
కల్పయేత్ఖదిరనిమ్బగుడూచీదేవదారురజనీః పృథగేవమ్ ౩౯
పాఠాదార్వీవహ్నిఘుణేష్టాకటుకాభిర్మూత్రం యుక్తం శక్రయవైశ్చోష్ణజలం వా
కుష్ఠీ పీత్వా మాసమరుక్ స్యాద్గుదకీలీ
మేహీ శోఫీ పాణ్డురజీర్ణీ కృమిమాంశ్చ ౪౦
లాక్షాదన్తీమధుర సవరాద్వీపిపాఠావిడఙ్గ
ప్రత్యక్పుష్పీత్రికటు రజనీసప్తపర్ణాటరూషమ్
రక్తా నిమ్బం సురతరు కృతం పఞ్చమూల్యౌ చ చూర్ణం
పీత్వా మాసం జయతి హితభుగ్గవ్యమూత్రేణ కుష్ఠమ్ ౪౧
నిశాకణానాగరవేల్లతౌవరం సవహ్నితాప్యం క్రమశో వివర్ధితమ్

గవామ్బుపీతం వటకీకృతం తథా నిహన్తి కుష్ఠాని సుదారుణాన్యపి ౪౨
త్రికటూత్తమాతిలారుష్కరాజ్యమాక్షికసితోపలావిహితా
గులికా రసాయనం కుష్ఠజిచ్చ వృష్యా చ సప్తసమా ౪౩
చన్ద్ర శకలాగ్ని రజనీవిడఙ్గతువరాస్థ్యరుష్కరత్రిఫలాభిః
వటకా గుడాంశక్లప్తాః సమస్తకుష్ఠాని నాశయన్త్యభ్యస్తాః ౪౪
విడఙ్గభల్లాతకబాకుచీనాం సద్వీపివారాహిహరీతకీనామ్
సలాఙ్గలీకృష్ణతిలోపకుల్యా కుడేన పిణ్డీ వినిహన్తి కుష్ఠమ్ ౪౫
శశాఙ్కలేఖా సవిడఙ్గసారా సపిప్పలీకా సహుతాశమూలా
సాయోమలా సామలకా సతైలా కుష్ఠాని కృచ్ఛ్రాణి నిహన్తి లీఢా ౪౬
పథ్యాతిలగుడైః పిణ్డీ కుష్ఠం సారుష్కరైర్జయేత్
గుడారుష్కరజన్తుఘ్నసోమరాజీకృతాఽథవా ౪౭
విడఙ్గాద్రి జతుక్షౌద్ర సర్పిష్మత్ఖాదిరం రజః
కిటిభశ్విత్రదద్రుఘ్నం ఖాదేన్మితహితాశనః ౪౮
సితాతైలకృమిఘ్నాని ధాత్ర్యయోమలపిప్పలద్యః
లిహానః సర్వకుష్ఠాని జయత్యతిగురూణ్యపి ౪౯
ముస్తం వ్యోషం త్రిఫలా మఞ్జిష్ఠా దారు పఞ్చమూలే ద్వే
సప్తచ్ఛదనిమ్బత్వక్ సవిశాలా చిత్రకో మూర్వా ౫౦
చూర్ణం తర్పణభాగైర్నవభిః సంయోజితం సమధ్వంశమ్
నిత్యం కుష్ఠనిబర్హణమేతత్ప్రాయోగికం ఖాదన్ ౫౧
శ్వయథుం సపాణ్డురోగం శ్విత్రం గ్రహణీప్రదోషమర్శాంసి
వర్ధ్మభగన్దరపిడకాకణ్డూకోఠాపచీర్హన్తి ౫౨
రసాయనప్రయోగేణ తువరాస్థీని శీలయేత్
భల్లాతకం బాకుచికాం వహ్నిమూలం శిలాహ్వయమ్ ౫౩
ఇతి దోషే విజితేఽన్తస్ త్వక్స్థే శమనం బహిఃప్రలేపాది హితమ్

తీక్ష్ణైలేపోత్క్లిష్టం కుష్ఠం హి వివృద్ధిమేతి మలినే దేహే ౫౪
స్థిరకఠినమణ్డలానాం కుష్ఠానాం పోటలైర్హితః స్వేదః
స్విన్నోత్సన్నం కుష్ఠం శస్త్రైర్లిఖితం ప్రలేపనైర్లిమ్పేత్ ౫౫
యేషు న శస్త్రం క్రమతే స్పర్శేన్ద్రియనాశనేషు కుష్ఠేషు
తేషు నిపాత్యః క్షారో రక్తం దోషం చ విస్రావ్య ౫౬
లేపోఽతికఠినపరుషే సుప్తే కుష్ఠే స్థిరే పురాణే చ
పీతాగదస్య కార్యో విషైః సమస్తోఽగదైశ్చాను ౫౭
స్తబ్ధాని సుప్తసుప్తాన్యస్వేదనకణ్డులాని కుష్ఠాని
ఘృష్టాని శుష్కగోమయఫేనకశస్త్రైః ప్రదేహ్యాని ౫౮
ముస్తా త్రిఫలా మదనం కరఞ్జ ఆరగ్వధః కలిఙ్గయవాః
సప్తాహ్వకుష్ఠఫలినీదార్వ్యః సిద్ధార్థకం స్నానమ్ ౫౯
ఏష కషాయో వమనం విరేచనం వర్ణకస్తథోద్ధర్షః
త్వగ్దోషకుష్ఠశోఫప్రబాధనః పాణ్డురోగఘ్నః ౬౦
కరవీరనిమ్బకుటజాచ్చమ్యాకాచ్చిత్రకాచ్చ మూలానామ్
మూత్రే దర్వీలేపీ క్వాథో లేపేన కుష్ఠఘ్నః ౬౧
శ్వేతకరవీరమూలం కుటజకరఞ్జాత్ఫలం త్వచో దార్వ్యాః
సుమనఃప్రవాలయుక్తో లేపః కుష్ఠాపహః సిద్ధః ౬౨
శైరీషీ త్వక్ పుష్పం కార్పాస్యా రాజవృక్షపత్రాణి
పిష్టా చ కాకమాచీ చతుర్విధః కుష్ఠహా లేపః ౬౩
వ్యోషసర్షపనిశాగృహధూమైర్యావశూకపటు చిత్రకకుష్ఠైః
కోలమాత్రగుటికాఽధవిషాంశా శ్విత్రకుష్ఠహరణో వరలేపః ౬౪
నిమ్బం హరిద్రే సురసం పటోలం కుష్ఠాశ్వగన్ధే సురదారు శిగ్రుః
ససర్షపం తుమ్బురుధాన్యవన్యం చణ్డా చ చూర్ణాని సమాని కుర్యాత్ ౬౫
తైస్తక్రపిష్టైః ప్రథమం శరీరం తైలాక్తముద్వర్తయితుం యతేత

తథాఽస్య కణ్డూః పిటికాః సకోఠాః
కుష్ఠాని శోఫాశ్చ శమం వ్రజన్తి ౬౬
ముస్తామృతాసఙ్గకటఙ్కటేరీకాసీస కమ్పిల్లకకుష్ఠరోధ్రాః
గన్ధోపలః సర్జరసో విడఙ్గం మనః శిలాలే కరవీరకత్వక్ ౬౭
తైలాక్తగాత్రస్య కృతాని చూర్ణాన్యేతాని దద్యాదవచూర్ణనార్థమ్
దద్రూః సకణ్డూః కిటిభాని పామా విచర్చికా చేతి తథా న సన్తి ౬౮
స్నుగ్గణ్డే సర్షపాత్కల్కః కుకూలానలపాచితః
లేపాద్విచర్చికాం హన్తి రాగవేగ ఇవ త్రపామ్ ౬౯
మనఃశిలాలే మరిచాని తైలమార్కం పయః కుష్ఠహరః ప్రదేహః
తథా కరఞ్జప్రపునాటబీజంకుష్ఠాన్వితం గోసలిలేన పిష్టమ్ ౭౦
గుగ్గులుమరిచవిడఙ్గైః సర్షపకాసీససర్జరసముస్తైః
శ్రీవేష్టకాలగన్ధైర్మనఃశిలాకుష్ఠకమ్పిల్లైః ౭౧
ఉభయహరిద్రా సహితైశ్చాక్రికతైలేన మిశ్రితైరేభిః
దినకరకరాభితప్తైః కుష్ఠం ఘృష్టం చ నష్టం చ ౭౨
మరిచం తమాలపత్రం కుష్ఠం సమనఃశిలం సకాసీసమ్
తైలేన యుక్తముషితం సప్తాహం భాజనే తామ్రే ౭౩
తేనాలిప్తం సిధ్మం సప్తాహాద్ ఘర్మసేవినోఽపైతి
మాసాన్నవం కిలాసం స్నానేన వినా విశుద్ధస్య ౭౪
మయూరకక్షారజలే సప్తకృత్వః పరిస్రుతే
సిద్ధం జ్యోతిష్మతీతైలమభ్యఙ్గాత్సిధ్మనాశనమ్ ౭౫
వాయసజఙ్ఘామూలం వమనీపత్రాణి మూలకాద్బీజమ్
తక్రేణ భౌమవారే లేపః సిధ్మాపహః సిద్ధః ౭౬
జీవన్తీ మఞ్జిష్ఠా దార్వీ కమ్పిల్లకం పయస్తుత్థమ్
ఏష ఘృతతైలపాకః సిద్ధః సిద్ధే చ సర్జరసః ౭౭

దేయః సమధూచ్ఛిష్టో విపాదికా తేన నశ్యతి హ్యక్తా
చర్మైకకుష్ఠకిటిభం కుష్ఠం శామ్యత్యలసకం చ ౭౮
మూలం సప్తాహ్వత్త్వక్ శిరీషాశ్వమారా దర్కాన్మాలత్యాశ్చిత్రకాస్ఫోత నిమ్బాత్
బీజం కారఞ్జం సార్షపం ప్రాపునాటంశ్రేష్ఠా జన్తుఘ్నం త్ర్యూషణం ద్వే హరిద్రే ౭౯
తైలం తైలం సాధితం తైః సమూత్రైస్త్వగ్దోషాణాం దుష్టనాడీవ్రణానామ్
అభ్యఙ్గేన శ్లేష్మవాతోద్భవానాంనాశాయాలం వజ్రకం వజ్రతుల్యమ్ ౮౦
ఏరణ్డతార్క్ష్యఘన నీపకదమ్బభార్గీ కమ్పిల్లవేల్ల ఫలినీసురవారుణీభిః
నిర్గుణ్ఠ్య రుష్కరసురాహ్వసువర్ణదుగ్ధా శ్రీవేష్టగుగ్గులు శిలాపటుతాలవిశ్వైః ౮౧
తుల్యస్నుగర్కదుగ్ధం సిద్ధం తైలం స్మృతం మహావజ్రమ్
అతిశయితవజ్రకగుణం శ్విత్రార్శోగ్రన్థిమాలాఘ్నమ్ ౮౨
కుష్ఠాశ్వమారభృఙ్గార్కమూత్ర స్నుక్షీరసైన్ధవైః
తైలం సిద్ధం విషావాపమభ్యఙ్గాత్ కుష్ఠజిత్పరమ్ ౮౩
సిద్ధం సిక్థకసిన్దూరపురతుత్థకతార్క్ష్యజైః
కచ్చూం విచర్చికాం చాశు కటుతైలం నిబర్హతి ౮౪
లాక్షా వ్యోషం ప్రాపునాటం చ బీజంసశ్రీవేష్టం కుష్ఠసిద్ధార్థకాశ్చ
తక్రోన్మిశ్రః స్యాద్ధరిద్రా చ లేపో దద్రూ ఘ్నోక్తో మూలకోత్థం చ బీజమ్ ౮౫
చిత్రకశోభాఞ్జనకౌ గుడూచ్యపామార్గదేవదారూణి
ఖదిరో ధవశ్చ లేపః శ్యామా దన్తీ ద్ర వన్తీ చ ౮౬
లాక్షారసాఞ్జనైలాః పునర్నవా చేతి కుష్ఠినాం లేపాః
దధిమణ్డయుతాః పాదైః షట్ ప్రోక్తా మారుతకఫఘ్నాః ౮౭
జలవాప్యలోహకేసరపత్రప్లవచన్దనమృణాలాని
భాగోత్తరాణి సిద్ధం ప్రలేపనం పిత్తకఫకుష్ఠే ౮౮
తిక్తఘృతైర్ధౌతఘృతైరభ్యఙ్గో దహ్యమానకుష్ఠేషు
తైలైశ్చన్దనమధుకప్రపౌణ్డరీకోత్పలయుతైశ్చ ౮౯

క్లేదే ప్రపతతి చాఙ్గే దాహే విస్ఫోటకే చ చర్మదలే
శీతాః ప్రదేహసేకా వ్యధనవిరేకౌ ఘృతం తిక్తమ్ ౯౦
ఖదిరవృషనిమ్బకుటజాఃశ్రేష్ఠాకృమిజిత్పటోలమధుపర్ణ్యః
అన్తర్బహిః ప్రయుక్తాః కృమికుష్ఠనుదః సగోమూత్రాః ౯౧
వాతోత్తరేషు సర్పిర్వమనం శ్లేష్మోత్తరేషు కుష్ఠేషు
పిత్తోత్తరేషు మోక్షో రక్తస్య విరేచనం చాగ్రే ౯౨
యే లేపాః కుష్ఠానాం యుజ్యన్తే నిర్హృతాస్రదోషాణామ్
సంశోధితాశయానాం సద్యః సిద్ధిర్భవతి తేషామ్ ౯౩
దోషే హృతేఽపనీతే రక్తే బాహ్యాన్తరే కృతే శమనే
స్నే హే చ కాలయుక్తే న కుష్ఠమతివర్తతే సాధ్యమ్ ౯౪
బహుదోషః సంశోధ్యః కుష్ఠీ బహుశోఽనురక్షతా ప్రాణాన్
దోషే హ్యతిమాత్రహృతే వాయుర్హన్యాదబలమాశు ౯౫
పక్షాత్పక్షాచ్ఛర్దనాన్యభ్యుపే యాన్మాసాన్మాసాచ్ఛోధనాన్యప్య ధస్తాత్
శుద్ధిర్మూర్ధ్ని స్యాత్త్రిరాత్రాత్త్రిరాత్రాత్ షష్ఠే షష్ఠే మాస్యసృఙ్మోక్షణం చ ౯౬
యో దుర్వాన్తో దుర్విరిక్తోఽథవా స్యాత్ కుష్ఠీ దోషైరుద్ధతైర్వ్యాప్యతేఽసౌ
నిఃసన్దేహం యాత్యసాధ్యత్వమేవం తస్మాత్ కృత్స్నాన్నిర్హరేదస్య దోషాన్ ౯౭
వ్రతదమయమసేవా త్యాగశీలాభియోగో ద్విజసురగురుపూజా సర్వసత్త్వేషు మైత్రీ
శివశివసుతతారా భాస్కరారాధనాని ప్రకటితమలపాపం కుష్ఠమున్మూలయన్తి ౯౮
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానేకుష్ఠచికిత్సితం నామైకోనవింశోఽధ్యాయః ౧౯

వింశోఽధ్యాయః

అథాతః శ్విత్రకృమిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

కుష్ఠాదపి బీభత్సం యచ్ఛీఘ్రతరం చ యాత్యసాధ్యత్వమ్
శ్విత్రమతస్తచ్ఛాన్త్యై యతేత దీప్తే యథా భవనే ౧
సంశోధనం విశేషాత్ప్రయోజయేత్పూర్వమేవ దేహస్య
శ్విత్రే స్రంసనమగ్ర్యం మలయూరస ఇష్యతే సగుడః ౨
తం పీత్వాఽభ్యక్తనుర్యథాబలం సూర్యపాదసన్తాపమ్
సేవేత విరిక్తతనుస్త్ర్యహం పిపాసుః పిబేత్పేయామ్ ౩
శ్విత్రేఽఙ్గే యే స్ఫోటా జాయన్తే కణ్టకేన తాన్ భిన్ద్యాత్
స్ఫోటేషు నిఃస్రుతేషు ప్రాతః ప్రాతః పిబేత్ త్రిదినమ్ ౪
మలయూమసనం ప్రియఙ్గుం శతపుష్పాం చామ్భసా సముత్క్వాథ్య
పాలాశం వా క్షారం యథాబలం ఫాణితోపేతమ్ ౫
ఫల్గ్వక్షవృక్షవల్కలనిర్యూహేణేన్దురాజికాకల్కమ్
పీత్వోష్ణస్థితస్య జాతే స్ఫోటే తక్రేణ భోజనం నిర్లవణమ్ ౬
గవ్యం మూత్రం చిత్రకవ్యోషయుక్తం సర్పిఃకుమ్భే స్థాపితం క్షౌద్ర మిశ్రమ్
పక్షాదూర్ధ్వం శ్విత్రిణా పేయమేతత్ కార్యం చాస్మై కుష్ఠదృష్టం విధానమ్ ౭
మార్కవమథవా స్వాదేద్భృష్టం తైలేన లోహపాత్రస్థమ్
బీజకశృతం చ దుగ్ధం తదను పిబేచ్ఛ్విత్రనాశాయ ౮
పూతీకార్కవ్యాధిఘాతస్నుహీనాం మూత్రే పిష్టాః పల్లవా జాతిజాశ్చ
ఘ్నన్త్యాలేపాచ్ఛ్విత్రదుర్నామదద్రూ పామాకోఠాన్ దుష్టనాడీవ్రణాంశ్చ ౯
ద్వైపం దగ్ధం చర్మ మాతఙ్గజం వా శ్విత్రే లేపస్తైలయుక్తో వరిష్ఠః
పూతిఃకీటో రాజవృక్షోద్భవేన క్షారేణాక్తః శ్విత్రమేకోఽపి హన్తి ౧౦
రాత్రౌ గోమూత్రే వాసితాన్ జర్జరాఙ్గా నహ్ని చ్ఛాయాయాం శోషయేత్స్ఫోటహేతూన్
ఏవం వారాంస్త్రీస్తైస్తతః శ్లక్ష్ణపిష్టైః స్నుహ్యాః క్షీరేణ శ్విత్రనాశాయ లేపః ౧౧
అక్షతైలద్రుతా లేపః కృష్ణసర్పోద్భవా మషీ
శిఖిపిత్తం తథా దగ్ధం హ్రీబేరం వా తదాప్లుతమ్ ౧౨

కుడవోఽవల్గుజబీజాద్ధరితాలచతుర్థభాగసమ్మిశ్రః
మూత్రేణ గవాం పిష్టః సవర్ణకరణం పరం శ్విత్రే ౧౩
క్షారే సుదగ్ధే గజలిణ్డజే చ గజస్య మూత్రేణపరిస్రుతే చ
ద్రో ణప్రమాణే దశభాగయుక్తం దత్త్వా పచేద్బీజమవల్గుజానామ్ ౧౪
శ్విత్రం జయేచ్చిక్కణతాం గతేన తేన ప్రలిమ్పన్ బహుశః ప్రఘృష్టమ్
కుష్ఠం మషం వా తిలకాలకం వా యద్వా వ్రణే స్యాదధిమాంసజాతమ్ ౧౫
భల్లాతకం ద్వీపిసుధార్కమూలంగుఞ్జాఫలం త్ర్యూషణశఙ్ఖచూర్ణమ్
తుత్థం సకుష్ఠం లవణాని పఞ్చక్షారద్వయం లాఙ్గలికాం చ పక్త్వా ౧౬
స్నుగర్కదుగ్ధే ఘనమాయసస్థం శలాకయా తద్విదధీత లేపమ్
కుష్ఠే కిలాసే తిలకాలకేషు మషేషు దుర్నామసు చర్మకీలే ౧౭
శుద్ధ్యా శోణితమోక్షైర్విరూక్షణైర్భక్షణైశ్చ సక్తూనామ్
శ్విత్రం కస్యచిదేవ ప్రశామ్యతి క్షీణపాపస్య ౧౮
ఇతి శ్విత్రచికిత్సితమ్
అథ కృమిచికిత్సితమ్
స్నిగ్ధస్విన్నే గుడక్షీరమత్స్యాద్యైః కృమిణోదరే
ఉత్క్లేశితకృమికఫే శర్వరీం తాం సుఖోషితే ౧౯
సురసాదిగణం మూత్రే క్వాథయిత్వాఽర్ధవారిణి
తం కషాయం కణాగాలకృమిజిత్కల్కయోజితమ్ ౨౦
సతైలస్వర్జికాక్షారం యుఞ్జ్యాద్బస్తిం తతోఽహని
తస్మిన్నేవ నిరూఢం తం పాయయేత విరేచనమ్ ౨౧
త్రివృత్కల్కం ఫలకణాకషాయాలోడితం తతః
ఊర్ధ్వాంధఃశోధితే కుర్యాత్పఞ్చకోలయుతం క్రమమ్ ౨౨
కటుతిక్తకషాయాణాం కషాయైః పరిషేచనమ్
కాలే విడఙ్గతైలేన తతస్తమనువాసయేత్ ౨౩

శిరోరోగనిషేధోక్త మాచరేన్మూర్ధగేష్వను
ఉద్రిక్తతిక్తకటుకమల్పస్నేహం చ భోజనమ్ ౨౪
విడఙ్గకృష్ణామరిచపిప్పలీ మూలశిగ్రుభిః
పిబేత్సస్వర్జికాక్షారైర్యవాగూం తక్రసాధితామ్ ౨౫
రసం శిరీషకిణిహీపారిభద్ర కకేమ్బుకాత్
పలాశబీజపత్తూరపూతికాద్వా పృథక్ పిబేత్ ౨౬
సక్షౌద్రం సురసాదీన్ వా లిహ్యాత్క్షౌద్ర యుతాన్ పృథక్
శతకృత్వోఽశ్వవిట్చూర్ణం విడఙ్గక్వాథభావితమ్ ౨౭
కృమిమాన్ మధునా లిహ్యాద్భావితం వా వరారసైః
శిరోగతేషు కృమిషు చూర్ణం ప్రధమనం చ తత్ ౨౮
ఆఖుకర్ణీకిసలయైః సుపిష్టైః పిష్టమిశ్రితైః
పక్త్వా పూపలికాం ఖాదేద్ధాన్యామ్లం చ పిబేదను ౨౯
సపఞ్చకోలలవణమసాన్ద్రం తక్రమేవ వా
నీపమార్కవనిర్గుణ్డీపల్లవేష్వప్యయం విధిః ౩౦
విడఙ్గచూర్ణమిశ్రైర్వా పిష్టైర్భక్ష్యాన్ ప్రకల్పయేత్
విడఙ్గతణ్డులైర్యుక్తమర్ధాంశైరాతపే స్థితమ్ ౩౧
దినమారుష్కరం తైలం పానే బస్తౌ చ యోజయేత్
సురాహ్వసరలస్నేహం పృథగేవం చ కల్పయేత్ ౩౨
పురీషజేషు సుతరాం దద్యాద్బస్తి విరేచనే
శిరోవిరేకం వమనం శమనం కఫజన్మసు ౩౩
రక్తజానాం ప్రతీకారం కుర్యాత్కుష్ఠ చికిత్సితాత్
ఇన్ద్ర లుప్తవిధిశ్చాత్ర విధేయో రోమభోజిషు ౩౪
క్షీరాణి మాంసాని ఘృతం గుడం చ దధీని శాకాని చ పర్ణవన్తి
సమాసతోఽమ్లాన్మధురాన్ రసాంశ్చకృమీన్ జిహాసుః పరివర్జయేత ౩౫

ఇతిశ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే
చికిత్సితస్థానే శ్విత్రకృమిచికిత్సితం నామ వింశోఽధ్యాయః ౨౦

ఏకవింశోఽధ్యాయః

అథాతో వాతవ్యాధిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

కేవలం నిరుపస్తమ్భమాదౌ స్నేహైరుపాచరేత్

వాయుం సర్పిర్వసామజ్జతైలపానైర్నరం తతః ౧

స్నేహక్లాన్తం సమాశ్వాస్య పయోభిః స్నేహయేత్పునః

యూషైర్గ్రామ్యోదకానూపరసైర్వా స్నేహసంయుతైః ౨

పాయసైః కృసరైః సామ్లలవణైః సానువాసనైః

నావనైస్తర్పణైశ్చాన్నైః సుస్నిగ్ధైః స్వేదయేత్తతః ౩

స్వభ్యక్తం స్నేహసంయుక్తైః శఙ్కరాద్యైః పునః పునః

స్నేహాక్తం స్విన్నమఙ్గం తు వక్రం స్తబ్ధం సవేదనమ్ ౪

యథేష్టమానామయితుం సుఖమేవ హి శక్యతే

శుష్కాణ్యపి హి కాష్ఠాని స్నేహస్వేదోపపాదనైః ౫

శక్యం కర్మణ్యతాం నేతుం కిము గాత్రాణి జీవతామ్

హర్షతోదరుగాయామశోఫ స్తమ్భగ్రహాదయః ౬

స్విన్నస్యాశు ప్రశామ్యన్తి మార్దవం చోపజాయతే

స్నేహశ్చ ధాతూన్ సంశుష్కాన్ పుష్ణాత్యాశూపయోజితః ౭

బలమగ్నిబలం పుష్టిం ప్రాణాంశ్చాస్యాభివర్ధయేత్

అసకృత్తం పునః స్నేహైః స్వేదైశ్చ ప్రతిపాదయేత్ ౮

తథా స్నేహమృదౌ కోష్ఠే న తిష్ఠన్త్యనిలామయాః

యద్యేతేన సదోషత్వాత్కర్మణా న ప్రశామ్యతి ౯

మృదుభిః స్నేహసంయుక్తైర్భేషజైస్తం విశోధయేత్
ఘృతం తిల్వకసిద్ధం వా సాతలాసిద్ధమేవ వా ౧౦
పయసైరణ్డతైలం వా పిబేద్దోషహరం శివమ్
స్నిగ్ధామ్లలవణోష్ణాద్యైరాహారైర్హి మలశ్చితః ౧౧
స్రోతో బద్ధ్వాఽనిలం రున్ధ్యాత్తస్మాత్తమనులోమయేత్
దుర్బలో యోఽవిరేచ్యః స్యాత్తం నిరూహైరుపాచరేత్ ౧౨
దీపనైః పాచనీయైర్వా భోజ్యైర్వా తద్యుతైర్నరమ్
సంశుద్ధస్యోత్థితే చాగ్నౌ స్నేహస్వేదౌ పునర్హితౌ ౧౩
ఆమాశయగతే వాయౌ వమితప్రతిభోజితే
సుఖామ్బునా షడ్ధరణం వచాదిం వా ప్రయోజయేత్ ౧౪
సన్ధుక్షితేఽగ్నౌ పరతో విధిః కేవలవాతికః
మత్స్యాన్నాభిప్రదేశస్థే సిద్ధాన్బిల్వశలాటుభిః ౧౫
బస్తికర్మ త్వధోనాభేః శస్యతే చావపీడకః
కోష్ఠగే క్షారచూర్ణాద్యా హితాః పాచనదీపనాః ౧౬
హృత్స్థే పయః స్థిరాసిద్ధమ్ శిరోబస్తిః శిరోగతే
స్నైహికం నావనం ధూమః శ్రోత్రాదీనాం చ తర్పణమ్ ౧౭
స్వేదాభ్యఙ్గనివాతాని హృద్యం చాన్నం త్వగాశ్రితే
శీతాః ప్రదేహా రక్తస్థే విరేకో రక్తమోక్షణమ్ ౧౮
విరేకో మాంసమేదఃస్థే నిరూహాః శమనాని చ
బాహ్యాభ్యన్తరతః స్నేహైరస్థిమజ్జగతం జయేత్ ౧౯
ప్రహర్షోఽన్నం చ శుక్రస్థే బలశుక్రకరం హితమ్
విబద్ధమార్గం దృష్ట్వా తు శుక్రం దద్యాద్విరేచనమ్ ౨౦
విరిక్తం ప్రతిభుక్తం చ పూర్వోక్తాం కారయేత్క్రియామ్
గర్భే శుష్కే తు వాతేన బాలానాం చ విశుష్యతామ్ ౨౧

సితాకాశ్మర్యమధుకైః సిద్ధముత్థాపనే పయః
స్నావసన్ధిశిరాప్రాప్తే స్నేహదాహోపనాహనమ్ ౨౨
తైలం సఙ్కుచితేఽభ్యఙ్గో మాషసైన్ధవసాధితమ్
ఆగారధూమలవణతైలైర్లేపః స్రుతేఽసృజి ౨౩
సుప్తేఽఙ్గే వేష్టయుక్తే తు కర్తవ్యముపనాహనమ్
అథాపతానకేనార్తమస్రస్తాక్షమవేపనమ్ ౨౪
అస్తబ్ధమేఢ్రమస్వేదం బహిరాయామవర్జితమ్
అఖట్వాఘాతినం చైనం త్వరితం సముపాచరేత్ ౨౫
తత్ర ప్రాగేవ సుస్నిగ్ధస్విన్నాఙ్గే తీక్ష్ణనావనమ్
స్రోతోవిశుద్ధయే యుఞ్జ్యాదచ్ఛపానం తతో ఘృతమ్ ౨౬
విదార్యాదిగణక్వాథదధిక్షీరరసైః శృతమ్
నాతిమాత్రం తథా వాయుర్వ్యాప్నోతి సహసైవ వా ౨౭
కులత్థయవకోలాని భద్ర దార్వాదికం గణమ్
నిఃక్వాథ్యానూపమాంసం చ తేనామ్లైః పయసాఽపి చ ౨౮
స్వాదుస్కన్ధప్రతీవాపం మహాస్నేహం విపాచయేత్
సేకాభ్యఙ్గావగాహాన్నపానస్యానువాసనైః ౨౯
స హన్తి వాతం తే తే చ స్నేహస్వేదాః సుయోజితాః
వేగాన్తరేషు మూర్ధానమసకృచ్చాస్య రేచయేత్ ౩౦
అవపీడైః ప్రధమనైస్తీక్ష్ణైః శ్లేష్మనిబర్హణైః
శ్వసనాసు విముక్తాసు తథా సంజ్ఞాం స విన్దతి ౩౧
సౌవర్చలాభయావ్యోషసిద్ధం సర్పిశ్చలేఽధికే ౩౧॥౧౨
పలాష్టకం తిల్వకతో వరాయాఃప్రస్థం పలాంశం గురుపఞ్చమూలమ్
సైరణ్డసింహీత్రివృతం ఘటేఽపా పక్త్వా పచేత్పాదశృతేన తేన ౩౨
దధ్నః పాత్రే యావశూకాత్త్రిబిల్వైః సర్పిఃప్రస్థం హన్తి తత్సేవ్యమానమ్

దుష్టాన్ వాతానేకసర్వాఙ్గసంస్థాన్ యోనివ్యాపద్గుల్మవర్ధ్మోదరం చ ౩౩
విధిస్తిల్వకవజ్జ్ఞేయో రమ్యకాశోకయోరపి ౩౪
చికిత్సితమిదం కుర్యాచ్ఛుద్ధవాతాపతానకే
సంసృష్టదోషే సంసృష్టం చూర్ణయిత్వా కఫాన్వితే ౩౫
తుమ్బురూణ్యభయా హిఙ్గు పౌష్కరం లవణత్రయమ్
యవక్వాథామ్బునా పేయం హృత్పార్శ్వార్త్యపతన్త్రకే ౩౬
హిఙ్గు సౌవర్చలం శుణ్ఠీ దాడిమం సామ్లవేతసమ్
పిబేద్వా శ్లేష్మపవనహృద్రోగోక్తం చ శస్యతే ౩౭
ఆయామయోరర్దితవద్బాహ్యాభ్యన్తరయోః క్రియా
తైలద్రోణ్యాం చ శయనమాన్తరోఽత్ర సుదుస్తరః ౩౮
వివర్ణదన్తవదనః స్రస్తాఙ్గో నష్టచేతనః
ప్రస్విద్యంశ్చ ధనుష్కమ్బీ దశరాత్రం న జీవతి ౩౯
వేగేష్వతోఽన్యథా జీవేన్మన్దేషు వినతో జడః
ఖఞ్జః కుణిః పక్షహతః పఙ్గులో వికలోఽథవా ౪౦
హనుస్రంసే హనూ స్నిగ్ధస్విన్నౌ స్వస్థానమానయేత్
ఉన్నామయేచ్చ కుశలశ్చిబుకం వివృతే ముఖే ౪౧
నామయేత్సంవృతే శేషమేకాయామవదాచరేత్
జిహ్వాస్తమ్భే యథావస్థం కార్యం వాతచికిత్సితమ్ ౪౨
అర్దితే నావనం మూర్ధ్ని తైలం శ్రోత్రాక్షితర్పణమ్
సశోఫే వమనం దాహరాగయుక్తే సిరావ్యధః ౪౩
స్నేహనం స్నేహసంయుక్తం పక్షాఘాతే విరేచనమ్
అవబాహౌ హితం నస్యం స్నేహశ్చోత్తరభక్తికః ౪౪
ఊరుస్తమ్భే తు న స్నేహో న చ సంశోధనం హితమ్
శ్లేష్మామమేదోబాహుల్యాద్యుక్త్యా తత్క్షపణాన్యతః ౪౫

కుర్యాద్రూ క్షోపచారశ్చ యవశ్యామాకకోద్ర వాః
శాకైరలవణైః శస్తాః కిఞ్చిత్తైలైర్జలైః శృతైః ౪౬
జాఙ్గలైరఘృతైర్మాంసై ర్మధ్వమ్భోరిష్టపాయినః
వత్సకాదిర్హరిద్రా దిర్వచాదిర్వా ససైన్ధవః ౪౭
ఆఢ్యవాతే సుఖామ్భోభిః పేయః షడ్ధరణోఽథవా
లిహ్యాత్క్షౌద్రే ణ వా శ్రేష్ఠాచవ్యతిక్తాకణాఘనాన్ ౪౮
కల్కం సమధు వా చవ్యపథ్యాగ్నిసురదారుజమ్
మూత్రైర్వా శీలయేత్పథ్యాం గుగ్గులుం గిరిసమ్భవమ్ ౪౯
వ్యోషాగ్నిముస్తత్రిఫలావిడఙ్గైర్గుగ్గులుం సమమ్
ఖాదన్ సర్వాన్ జయేద్వ్యాధీన్ మేదఃశ్లేష్మామవాతజాన్ ౫౦
శామ్యత్యేవం కఫాక్రాన్తః సమేదస్కః ప్రభఞ్జనః
క్షారమూత్రాన్వితాన్ స్వేదాన్ సేకానుద్వర్తనాని చ ౫౧
కుర్యాద్దిహ్యాచ్చ మూత్రాడ్యైః కరఞ్జఫలసర్షపైః
మూలైర్వాఽప్యర్కతర్కారీనిమ్బజైః ససురాహ్వయైః ౫౨
సక్షౌద్ర సర్షపాపక్వలోష్ట వల్మీకమృత్తికైః
కఫక్షయార్థం వ్యాయామే సహ్యే చైనం ప్రవర్తయేత్ ౫౩
స్థలాన్యుల్లఙ్ఘయేన్నారీః శక్తితః పరిశీలయేత్
స్థిరతోయం సరః క్షేమం ప్రతిస్రోతో నదీం తరేత్ ౫౪
శ్లేష్మమేదఃక్షయే చాత్ర స్నేహాదీనవచారయేత్
స్థానదూష్యాది చాలోచ్య కార్యా శేషేష్వపి క్రియా ౫౫
సహచరం సురదారు సనాగరం క్వథితమమ్భసి తైలవిమిశ్రితమ్
పవనపీడితదేహగతిః పిబన్ ద్రుతవిలమ్బితగో భవతీచ్ఛయా ౫౬
రాస్నామహౌషధద్వీపి పిప్పలీశఠిపౌష్కరమ్
పిష్ట్వా విపాచయేత్సర్పిర్వాతరోగహరం పరమ్ ౫౭

నిమ్బామృతావృషపటోల నిదిగ్ధికానాం భాగాన్ పృథక్ దశ పలాన్ విపచేద్ఘటేఽపామ్
అష్టాంశశేషితరసేన పునశ్చ తేన ప్రస్థం ఘృతస్యవిపచేత్పిచుభాగకల్కైః ౫౮
పాఠావిడఙ్గసురదారు గజోపకుల్యా ద్విక్షారనాగరనిశామిశి చవ్యకుష్ఠైః
తేజోవతీమరిచవత్సకదీప్యకాగ్ని రోహిణ్యరుష్కరవచా కణమూలయుక్తైః ౫౯
మఞ్జిష్ఠయాఽతివిషయా విషయా యవాన్యా సంశుద్ధగుగ్గులుపలైరపి పఞ్చసఙ్ఖ్యైః
తత్సేవితం విధమతి ప్రబలం సమీరం సన్ధ్యస్థిమజ్జగతమప్యథ కుష్ఠమీదృక్ ౬౦
నాడీవ్రణార్బుద భగన్దరగణ్డమాలా జత్రూర్ధ్వసర్వగద గుల్మగుదోత్థమేహాన్
యక్ష్మారుచిశ్వసనపీన సకాసశోఫ హృత్పాణ్డురోగమద విద్ర ధివాతరక్తమ్ ౬౧
బలాబిల్వశృతే క్షీరే ఘృతమణ్డం విపాచయేత్
తస్య శుక్తిః ప్రకుఞ్చో వా నస్యం వాతే శిరోగతే ౬౨
తద్వత్సిద్ధా వసా నక్రమత్స్యకూర్మచులూకజా
విశేషేణ ప్రయోక్తవ్యా కేవలే మాతరిశ్వని ౬౩
జీర్ణం పిణ్యాకం పఞ్చమూలం పృథక్ చ
క్వాథ్యం క్వాథాభ్యామేకత స్తైలమాభ్యామ్
క్షీరాదష్టాంశం పాచయేత్తేన పానాద్వాతా
నశ్యేయుః శ్లేష్మయుక్తా విశేషాత్ ౬౪
ప్రసారిణీతులాక్వాథే తైలప్రస్థం పయఃసమమ్
ద్విమేదామిశిమఞ్జిష్ఠాకుష్ఠరాస్నాకుచన్దనైః ౬౫
జీవకర్షభకాకోలీ యుగలామరదారుభిః
కల్కితైర్విపచేత్సర్వ మారుతామయనాశనమ్ ౬౬
సమూలశాఖస్య సహచరస్య తులాం సమేతాం దశమూలతశ్చ
పలాని పఞ్చాశదభీరుతశ్చ పాదావశేషం విపచేద్వహేఽపామ్ ౬౭
తత్ర సేవ్యనఖకుష్ఠహిమైలా స్పృక్ప్రియఙ్గునలికామ్బుశిలాజైః
లోహితానలదలోహసురాహ్వైః కోపనామిశితురుష్కనతైశ్చ ౬౮

తుల్యక్షీరం పాలికైస్తైలపాత్రం సిద్ధం కృచ్ఛ్రాన్ శీలితంహన్తి వాతాన్
కమ్పాక్షేపస్తమ్భ శోషాదియుక్తాన్ గుల్మోన్మాదౌపీనసం యోనిరోగాన్ ౬౯
సహచరతులాయాస్తు రసే తైలాఢకం పచేత్
మూలకల్కాద్దశపలం పయో దత్త్వా చతుర్గుణమ్ ౭౦
అథవా నతషడ్గ్రన్థాస్థిరాకుష్ఠసురాహ్వయాత్
సైలానలదశైలేయశతాహ్వారక్తచన్దనాత్ ౭౧
సిద్ధేఽస్మిన్ శర్కరాచూర్ణాదష్టాదశపలం క్షిపేత్
భేడస్య సమ్మతం తైలం తత్కృచ్ఛ్రాననిలామయాన్ ౭౨
వాతకుణ్డలికోన్మాదగుల్మవర్ధ్మాదికాన్ జయేత్
బలాశతం ఛిన్నరుహాపాదం రాస్నాష్టభాగికమ్ ౭౩
జలాఢకశతే పక్త్వా శతభాగస్థితే రసే
దధిమస్త్విక్షునిర్యాసశుక్తైస్తైలాఢకం సమైః ౭౪
పచేత్సాజపయోర్ధాంశం కల్కైరేభిః పలోన్మితైః
శఠీసరలదార్వేలా మఞ్జిష్ఠాగురుచన్దనైః ౭౫
పద్మకాతిబలాముస్తా శూర్పపర్ణీహరేణుభిః
యష్ట్యాహ్వసురసవ్యాఘ్ర నఖర్షభకజీవకైః ౭౬
పలాశరసకస్తూరీ నలికాజాతికోశకైః
స్పృక్కాకుఙ్కుమశైలేయ జాతీకటుఫలామ్బుభిః ౭౭
త్వక్కున్దరుకకర్పూరతురుష్క శ్రీనివాసకైః
లవఙ్గనఖకఙ్కోల కుష్ఠమాంసీప్రియఙ్గుభిః ౭౮
స్థౌణేయతగరధ్యామ వచామదనకప్లవైః
సనాగకేసరైః సిద్ధే దద్యాచ్చాత్రావతారితే ౭౯
పత్రకల్కం తతః పూతం విధినా తత్ప్రయోజితమ్
కాసంశ్వాసం జ్వరం ఛర్దిం మూర్చ్ఛాం గుల్మక్షతక్షయాన్ ౮౦

ప్లీహశోషావపస్మారమలక్ష్మీం చ ప్రణాశయేత్

బలాతైలమిదం శ్రేష్ఠం వాతవ్యాధివినాశనమ్ ౮౧

పానే నస్యేఽన్వాసనేఽభ్యఞ్జనే చ స్నేహాః కాలే సమ్యగేతే ప్రయుక్తాః

దుష్టాన్ వాతానాశు శాన్తిం నయేయుర్వన్ధ్యా నారీః పుత్రభాజశ్చ కుర్యుః ౮౨

స్నేహస్వేదైర్ద్రుతః శ్లేష్మా యదా పక్వాశయే స్థితః

పిత్తం వా దర్శయేద్రూపం బస్తిభిస్తం వినిర్జయేత్ ౮౩

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే

చికిత్సితస్థానేవాతవ్యాధిచికిత్సితం నామ ఏకవింశోఽధ్యాయః౨౧

ద్వావింశోఽధ్యాయః

అథాతో వాతశోణితచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

వాతశోణితినో రక్తం స్నిగ్ధస్య బహుశో హరేత్

అల్పాల్పం పాలయన్ వాయుం యథాదోషం యథాబలమ్ ౧

రుగ్రాగతోదదాహేషు జలౌకోభిర్వినిర్హరేత్

శృఙ్గతుమ్బైశ్చిమిచిమాకణ్డూరుగ్దూయనాన్వితమ్ ౨

ప్రచ్ఛానేన సిరాభిర్వా దేశాద్దేశాన్తరం వ్రజత్

అఙ్గగ్లానౌ తు న స్రావ్యం రూక్షే వాతోత్తరే చ యత్ ౩

గమ్భీరం శ్వయథుం స్తమ్భం కమ్పం స్నాయుసిరామయాన్

గ్లానిమన్యాంశ్చ వాతోత్థాన్ కుర్యాద్వాయురసృక్షయాత్ ౪

విరేచ్యః స్నేహయిత్వా తు స్నేహయుక్తైర్విరేచనైః

వాతోత్తరే వాతరక్తే పురాణం పాయయేద్ఘృతమ్ ౫

శ్రావణీక్షీరకాకోలీక్షీరిణీజీవకైః సమైః

సిద్ధం సర్షభకైః సర్పిః సక్షీరం వాతరక్తనుత్ ౬

ద్రా క్షామధూకవారిభ్యాం సిద్ధం వా ససితోపలమ్
ఘృతం పిబేత్తథా క్షీరం గుడూచీస్వరసే శృతమ్ ౭
త్రైలం పయః శర్కరాం చ పాయయేద్వా సుమూర్చ్ఛితమ్
బలాశతావరీరాస్నాదశమూలైః సపీలుభిః ౮
శ్యామైరణ్డస్థిరాభిశ్చ వాతార్తిఘ్నం శృతం పయః
ధారోష్ణం మూత్రయుక్తం వా క్షీరం దోషానులోమనమ్ ౯
పైత్తే పక్త్వా వరీతిక్తాపటోలత్రిఫలామృతాః
పిబేద్ఘృతం వా క్షీరం వా స్వాదుతిక్తకసాధితమ్ ౧౦
క్షీరేణైరణ్డత్రైలం చ ప్రయోగేణ పిబేన్నరః
బహుదోషో విరేకార్థం జీర్ణే క్షీరౌదనాశనః ౧౧
కషాయమభయానాం వా పాయయేద్ఘృతభర్జితమ్
క్షీరానుపానం త్రివృతాచూర్ణం ద్రా క్షారసేన వా ౧౨
నిర్హరేద్వా మలం తస్య సఘృతైః క్షీరబస్తిభిః
న హి బస్తిసమం కిఞ్చిద్వాతరక్తచికిత్సితమ్ ౧౩
విశేషాత్పాయుపార్శ్వోరుపర్వాస్థి జఠరార్తిషు
ముస్తాధాత్రీహరిద్రా ణాం పిబేత్క్వాథం కఫోల్బణే ౧౪
సక్షౌద్రం త్రిఫలాయా వా గుడూచీం వా యథాతథా
యథార్హస్నేహపీతం చ వామితం మృదు రూక్షయేత్ ౧౫
త్రిఫలావ్యోషపత్రైలాత్వక్షీరీచిత్రకం వచామ్
విడఙ్గం పిప్పలీమూలం లోమశాం వృషకం త్వచమ్ ౧౬
ఋద్ధిం లాఙ్గలికీం చవ్యం సమభాగాని పేషయేత్
కల్యేలిప్త్వాఽయసీం పాత్రీం మధ్యాహ్నే భక్షయేదిదమ్ ౧౭
వాతాస్రే సర్వదోషేఽపి పరం శూలాన్వితే హితమ్
కోకిలాక్షకనిర్యూహః పీతస్తచ్చాకభోజినా ౧౮

కృపాభ్యాస ఇవ క్రోధం వాతరక్తం నియచ్ఛతి
పఞ్చమూలస్య ధాత్ర్యా వా రసైర్లేలీతకీం వసామ్ ౧౯
ఖుడం సురూఢమప్యఙ్గే బ్రహ్మచారీ పిబన్ జయేత్
ఇత్యాభ్యన్తరముద్దిష్టం కర్మ వాహ్యమతః పరమ్ ౨౦
ఆరనాలాఢకే తైలం పాదసర్జరసం సృతమ్
ప్రభూతే ఖజితం తోయే జ్వరదాహార్తినుత్పరమ్ ౨౧
సమధూచ్ఛిష్టమఞ్జిష్ఠం ససర్జరససారివమ్
పిణ్డతైలం తదభ్యఙ్గాద్వాతరక్తరుజాపహమ్ ౨౨
దశమూలశృతం క్షీరం సద్యః శూలనివారణమ్
పరిషేకోఽనిలప్రాయే తద్వత్కోష్ణేన సర్పిషా ౨౩
స్నేహైర్మధురసిద్ధైర్వా చతుర్భిః పరిషేచయేత్
స్తమ్భాక్షేపకశూలార్తం కోష్ణైర్దాహే తు శీతలైః ౨౪
తద్వద్గవ్యావికచ్ఛాగైః క్షీరైస్తైలవిమిశ్రితైః
నిఃక్వాథైర్జీవనీయానాం పఞ్చమూలస్య వా లఘోః ౨౫
ద్రాక్షేక్షురసమద్యాని దధిమస్త్వమ్లకాఞ్జికమ్
సేకార్థం తణ్డులక్షౌద్ర శర్కరామ్భశ్చ శస్యతే ౨౬
ప్రియాః ప్రియంవదా నార్యశ్చన్దనార్ద్ర కరస్తనాః
స్పర్శశీతాః సుఖస్పర్శా ఘ్నన్తి దాహం రుజం క్లమమ్ ౨౭
సరాగే సరుజే దాహే రక్తం హృత్వా ప్రలేపయేత్
ప్రపౌణ్డరీకమఞ్జిష్ఠా దార్వీమధుకచన్దనైః ౨౮
సితోపలైరకాసక్తు మసూరోశీరపద్మకైః
లేపో రుగ్దాహవీసర్పరాగశోఫనిబర్హణః ౨౯
వాతఘ్నైః సాధితః స్నిగ్ధః కృశరో ముద్గపాయసః
తిలసర్షపపిణ్డైశ్చ శూలఘ్నముపనాహనమ్ ౩౦

ఔదకప్రసహానూపవేసవారాః సుసంస్కృతాః
జీవనీయౌషధైః స్నేహయుక్తాః స్యురుపనాహనే ३१
స్తమ్భతోదరుగాయామ శోఫాఙ్గగ్రహనాశనాః
జీవనీయౌషధైః సిద్ధా సపయస్కా వసాఽపి వా ३२
ఘృతం సహచరాన్మూలం జీవన్తీ ఛాగలం పయః
లేపః పిష్టాస్తిలాస్తద్వద్భృష్టాః పయసి నిర్వృతాః ३३
క్షీరపిష్టక్షుమాం లేపమేరణ్డస్య ఫలాని వా
కుర్యాచ్ఛూలనివృత్త్యర్థం శతాహ్వాం వాఽనిలేఽధికే ३४
మూత్రక్షారసురాపక్వం ఘృతమభ్యఞ్జనే హితమ్
సిద్ధం సమధు శుక్తం వా సేకాభ్యఙ్గే కఫోత్తరే ३५
గృహధూమో వచా కుష్ఠం శతాహ్వా రజనీద్వయమ్
ప్రలేపః శూలనుద్వాతరక్తే వాతకఫోత్తరే ३६
మధుశిగ్రోర్హితం తద్వద్బీజం ధాన్యామ్లసంయుతమ్
ముహూర్తలిప్తమమ్లైశ్చ సిఞ్చేద్వాతకఫోత్తరే ३७
ఉత్తానం లేపనాభ్యఙ్గపరిషేకావగాహనైః
విరేకాస్థాపన స్నేహపానైర్గమ్భీరమాచరేత్ ३८
వాతశ్లేష్మోత్తరే కోష్ణా లేపాద్యాస్తత్ర శీతలైః
విదాహశోఫరుక్కణ్డూవివృద్ధిః స్తమ్భనాద్భవేత్ ३९
పిత్తరక్తోత్తరే వాతరక్తే లేపాదయో హిమాః
ఉష్ణైః ప్లోషోషరుగ్రాగస్వేదావదరణోద్భవః ४०
మధుయష్ట్యాః పలశతం కషాయే పాదశేషితే
తైలాఢకం సమక్షీరం పచేత్కల్కైః పలోన్మితైః ४१
స్థిరాతామలకీదూర్వాపయస్యా భీరుచన్దనైః
లోహహంసపదీమాంసీద్వి మేదామధుపర్ణిభిః ४२

కాకోలీక్షీరకాకోలీశత పుష్పర్ద్ధిపద్మకైః
జీవకర్షభజీవన్తీత్వక్ పత్రనఖబాలకైః ౪౩
ప్రపౌణ్డరీకమఞ్జిష్ఠాసారివైన్ద్రీ వితున్నకైః
చతుష్ప్రయోగం వాతాసృక్పిత్తదాహజ్వరార్తినుత్ ౪౪
బలాకషాయకల్కాభ్యాం తైలం క్షీరసమం పచేత్
సహస్రశతపాకం తద్వాతాసృగ్వాతరోగనుత్ ౪౫
రసాయనం ముఖ్యతమమిన్ద్రి యాణాం ప్రసాదనమ్
జీవనం బృంహణం స్వర్యం శుక్రాసృగ్దోషనాశనమ్ ౪౬
కుపితే మార్గసంరోధాన్మేదసో వా కఫస్య వా
అతివృద్ధ్యాఽనిలే శస్తం నాదౌ స్నేహనబృంహణమ్ ౪౭
కృత్వా తత్రాఢ్యవాతోక్తం వాతశోణితికం తతః
భేషజం స్నేహనం కుర్యాద్యచ్చ రక్తప్రసాదనమ్ ౪౮
ప్రాణాదికోపే యుగపద్యథోద్దిష్టం యథామయమ్
యథాసన్నం చ భైషజ్యం వికల్ప్యం స్యాద్యథాబలమ్ ౪౯
నీతే నిరామతాం సామే స్వేదలఙ్ఘనపాచనైః
రూక్షైశ్చాలేపసేకాద్యైః కుర్యాత్కేవలవాతనుత్ ౫౦
శోషాక్షేపణసఙ్కోచ స్తమ్భస్వపనకమ్పనమ్
హనుస్రంసోఽదితం ఖాఞ్జ్యం పాఙ్గుల్యం ఖుడవాతతా ౫౧
సన్ధిచ్యుతిః పక్షవధో మేదోమజ్జాస్థిగా గదాః
ఏతే స్థానస్య గామ్భీర్యాత్సిధ్యేయుర్యత్నతో నవాః ౫౨
తస్మాజ్జయేన్నవానేతాన్ బలినో నిరూపద్ర వాన్
వాయౌ పిత్తావృతే శీతామిష్ణాం చ బహుశః క్రియామ్ ౫౩
వ్యత్యాసాద్యోజయేత్సర్పిర్జీవనీయం చ పాయయేత్
ధన్వమాంసం యవాః శాలిర్విరేకః క్షీరవాన్ మృదుః ౫౪

సక్షీరా బస్తయః క్షీరం పఞ్చమూలబలాశృతమ్
కాలేఽనువాసనం తైలైర్మధురౌషధసాధితైః ౫౫
యష్టీమధుబలాతైలఘృతక్షీరైశ్చ సేచనమ్
పఞ్చమూలకషాయేణ వారిణా శీతలేన వా ౫౬
కఫావృతే యవాన్నాని జాఙ్గలా మృగపక్షిణః
స్వేదాస్తీక్ష్ణా నిరూహాశ్చ వమనం సవిరేచనమ్ ౫౭
పురాణసర్పిస్తైలం చ తిలసర్షపజం హితమ్
సంసృష్టే కఫపిత్తాభ్యాం పిత్తమాదౌ వినిర్జయేత్ ౫౮
కారయేద్రక్తసంసృష్టే వాతశోణితికీం క్రియామ్
స్వేదాభ్యఙ్గరసాః క్షీరం స్నేహో మాంసావృతే హితమ్ ౫౯
ప్రమేహమేదోవాతఘ్నమాఢ్యవాతే భిషగ్జితమ్
మహాస్నేహోఽస్థిమజ్జస్థే పూర్వోక్తం రేతసాఽవృతే ౬౦
అన్నావృతే పాచనీయం వమనం దీపనం లఘు
మూత్రావృతే మూత్రలాని స్వేదాశ్చోత్తరబస్తయః ౬౧
ఏరణ్డతైలం వర్చఃస్థే బస్తిస్నేహాశ్చ భేదినః
కఫపిత్తావిరుద్ధం యద్యచ్చ వాతానులోమనమ్ ౬౨
సర్వస్థానావృతేఽప్యాశు తత్కార్యం మాతరిశ్వని
అనభిష్యన్ది చ స్నిగ్ధం స్రోతసాం శుద్ధికారణమ్ ౬౩
యాపనా బస్తయః ప్రాయో మధురాః సానువాసనాః
ప్రసమీక్ష్య బలాధిక్యం మృదు కార్యం విరేచనమ్ ౬౪
రసాయనానాం సర్వేషాముపయోగః ప్రశస్యతే
శిలాహ్వస్య విశేషేణ పయసా శుద్ధగుగ్గులోః ౬౫
లేహో వా భార్గవస్తద్వదేకాదశసితాశితః
అపానే త్వావృతే సర్వం దీపనం గ్రాహి భేషజమ్ ౬౬

వాతానులోమనం కార్యం మూత్రాశయవిశోధనమ్
ఇతి సఙ్క్షేపతః ప్రోక్తమావృతానాం చికిత్సితమ్ ౬౭
ప్రాణాదీనాం భిషక్కుర్యాద్వితర్క్య స్వయమేవ తత్
ఉదానం యోజయేదూర్ధ్వమపానం చానులోమయేత్ ౬౮
సమానం శమయేద్విద్వాంస్త్రిధా వ్యానం తు యోజయేత్
ప్రాణో రక్ష్యశ్చతుర్భ్యోఽపి తత్స్థితౌ దేహసంస్థితిః ౬౯
స్వం స్వం స్థానం నయేదేవం వృతాన్ వాతాన్ విమార్గగాన్
సర్వం చావరణం పిత్తరక్తసంసర్గవర్జితమ్ ౭౦
రసాయనవిధానేన లశునో హన్తి శీలితః
పిత్తావృతే పిత్తహరం మరుతశ్చానులోమనమ్ ౭౧
రక్తావృతేఽపి తద్వచ్చ ఖుడోక్తం యచ్చ భేషజమ్
రక్తపిత్తానిలహరం వివిధం చ రసాయనమ్ ౭౨
యథానిదానం నిర్దిష్టమితి సమ్యక్ చికిత్సితమ్
ఆయుర్వేదఫలం స్థానమేతత్సద్యోఽతినాశనాత్ ౭౩
చికిత్సితం హితం పథ్యం ప్రాయశ్చిత్తం భిషగ్జితమ్
భేషజం శమనం శస్తం పర్యాయైః స్మృతమౌషధమ్ ౭౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం చతుర్థే చికిత్సితస్థానే
వాతశోణితచికిత్సితం నామద్వావింశోఽధ్యాయః ౨౨
సమాప్తం చేదం చతుర్థం చికిత్సితస్థానమ్

ఉత్తరస్థాన

శ్రీమద్వాగ్భటవిరచితే
అష్టాఙ్గహృదయే ఉత్తరస్థానమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః
అథాతో బాలోపచరణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
జాతమాత్రం విశోధ్యోల్బాద్బాలం సైన్ధవసర్పిషా
ప్రసూతిక్లేశితం చాను బలాతైలేన సేచయేత్ ౧
అశ్మనోర్వాదనం చాస్య కర్ణమూలే సమాచరేత్
అథాస్య దక్షిణే కర్ణే మన్త్రముచ్చారయేదిమమ్ ౨
అఙ్గాదఙ్గాత్సమ్భవసి హృదయాదభిజాయసే
ఆత్మా వై పుత్రనామాసి సఞ్జీవ శరదాం శతమ్ ౩
శతాయుః శతవర్షోఽసి దీర్ఘమాయురవాప్నుహి
నక్షత్రాణి దిశో రాత్రిరహశ్చ త్వాఽభిరక్షతు ౪
స్వస్థీభూతస్య నాభిం చ సూత్రేణ చతురఙ్గులాత్
బద్ధ్వోర్ధ్వం వర్ధయిత్వా చ గ్రీవాయామవసఞ్జయేత్ ౫
నాభిం చ కుష్ఠతైలేన సేచయేత్స్నాపయేదను
క్షీరివృక్షకషాయేణ సర్వగన్ధోదకేన వా ౬
కోష్ణేన తప్తరజతతపనీయనిమజ్జనైః
తతో దక్షిణతర్జన్యా తాల్వున్నమ్యావగుణ్ఠయేత్ ౭
శిరసి స్నేహపిచునా ప్రాశ్యం చాస్య ప్రయోజయేత్
హరేణుమాత్రం మేధాయుర్బలార్థమభిమన్త్రితమ్ ౮
ఐన్ద్రీ బ్రాహ్మీవచాశఙ్ఖపుష్పీకల్కం ఘృతం మధు
చామీకరవచాబ్రాహ్మీతాప్యపథ్యా రజీకృతాః ౯
లిహ్యాన్మధుఘృతోపేతా హేమధాత్రీరజోఽథవా
గర్భామ్భః సైన్ధవవతా సర్పిషా వామయేత్తతః ౧౦
పాజాపత్యేన విధినా జాతకర్మాణి కారయేత్

సిరాణాం హృదయస్థానాం వివృతత్వాత్ ప్రసూతితః ౧౧
తృతీయేఽహ్ని చతుర్థే వా స్త్రీణాం స్తన్యం ప్రవర్తతే
ప్రథమే దివసే తస్మాత్త్రికాలం మధుసర్పిషీ ౧౨
అనన్తామిశ్రితే మన్త్రపావితే ప్రాశయేచ్ఛిశుమ్
ద్వితీయే లక్ష్మణాసిద్ధం తృతీయే చ ఘృతం తతః ౧౩
ప్రాఙ్నిషిద్ధస్తనస్యాస్య తత్పాణితలసమ్మితమ్
స్తన్యానుపానం ద్వౌ కాలౌ నవనీతం ప్రయోజయేత్ ౧౪
మాతురేవ పిబేత్స్తన్యం తద్ధ్యల్ం దేహవృద్ధయే
స్తన్యధాత్ర్యావుభే కార్యే తదసమ్పది వత్సలే ౧౫
అవ్యఙ్గే బ్రహ్మచారిణ్యౌ వర్ణప్రకృతితః సమే
నీరుజే మధ్యవయసౌ జీవద్వత్సే న లోలుపే ౧౬
హితాహారవిహారేణ యత్నాదుపచరేచ్చ తే
శుక్క్రోధలఙ్ఘనాయాసాః స్తన్యనాశస్య హేతవః ౧౭
స్తన్యస్య సీధువర్జ్యాని మద్యాన్యానూపజా రసాః
క్షీరం క్షీరిణ్య ఓషధ్యః శోకాదేశ్చ విపర్యయః ౧౮
విరుద్ధాహారభుక్తాయాః క్షుధితాయా విచేతసః
ప్రదుష్టధాతోర్గర్భిణ్యాః స్తన్యం రోగకరం శిశోః ౧౯
స్తన్యాభావే పయశ్ఛాగం గవ్యం వా తద్గుణం పిబేత్
హ్రస్వేన పఞ్చమూలేన స్థిరాభ్యాం వా సితాయుతమ్ ౨౦
షష్ఠీం నిశాం విశేషేణ కృతరక్షాబలిక్రియాః
జాగృయుర్బాన్ధవాస్తస్య దధతః పరమాం ముదమ్ ౨౧
దశమే దివసే పూర్ణే విధిభిః స్వకులోచితైః
కారయేత్సూతికోత్థానం నామ బాలస్య చార్చితమ్ ౨౨
విభ్రతోఽఙ్గైర్మనోహ్వాలరోచనా గురుచన్దనమ్

నక్షత్రదేవతాయుక్తం బాన్ధవం వా సమాక్షరమ్ ౨౩
తతః ప్రకృతిభేదోక్తరూపైరాయుఃపరీక్షణమ్
ప్రాగుదక్శిరసః కుర్యాత్ బాలస్య జ్ఞానవాన్ భిషక్ ౨౪
శుచిధౌతోపధానాని నిర్వలీని మృదూని చ
శయ్యాస్తరణవాసాంసి రక్షోఘ్నైర్ధూపితాని చ ౨౫
కాకో విశస్తః శస్తశ్చ ధూపనే త్రివృతాన్వితః
జీవత్ఖఙ్గాదిశృఙ్గోత్థాన్ సదా బాలః శుభాన్ మణీన్ ౨౬
ధారయేదౌషధీః శ్రేష్ఠా బ్రాహ్మ్యైన్ద్రీ జీవకాదికాః
హస్తాభ్యాం గ్రీవయా మూర్ధ్నా విశేషాత్సతతం వచామ్ ౨౭
ఆయుర్మేధాస్మృతిస్వాస్థ్యకరీం రక్షోభిరక్షిణీమ్
షట్సప్తాష్టమమాసేషు నీరుజస్య శుభేఽహని ౨౮
కర్ణౌ హిమాగమే విధ్యేద్ధాత్ర్యఙ్కస్థస్య సాన్త్వయన్
ప్రాగ్దక్షిణం కుమారస్య భిషగ్వామం తు యోషితః ౨౯
దక్షిణేన దధత్సూచీం పాలిమన్యేన పాణినా
మధ్యతః కర్ణపీఠస్య కిఞ్చిద్గణ్డాశ్రయం ప్రతి ౩౦
జరాయుమాత్రప్రచ్ఛన్నే రవిరశ్మ్యవభాసితే
ఘృతస్య నిశ్చలం సమ్యగలక్తకరసాఙ్కితే ౩౧
విధ్యేద్దైవకృతే ఛిద్రే సకృదేవర్జు లాఘవాత్
నోర్ధ్వం న పార్శ్వతో నాధః శిరాస్తత్ర హి సంశ్రితాః ౩౨
కాలికామర్మరీరక్తా స్తద్వ్యధాద్రా గరుగ్జ్వరాః
సశోఫదాహసంరమ్భమన్యా స్తమ్భాపతానకాః ౩౩
తేషాం యథామయం కుర్యాద్విభజ్యాశు చికిత్సితమ్
స్థానే వ్యధాన్న రుధిరం న రుగ్రాగాదిసమ్భవః ౩౪
స్నేహాక్తం సూచ్యనుస్యూతం సూత్రం చాను నిధాపయేత్

ఆమత్రైలేన సిఞ్చేచ్చ బహలాం తద్వదారయా ౩౫
విధ్యేత్పాలద్యం హితభుజః సఞ్చార్యాఽథ స్థవీయసీ
వర్తిస్త్ర్యహాత్తతో రుఢం వర్ధయేత శనైః శనైః ౩౬
అథైనం జాతదశనం క్రమేణాపనయేత్స్తనాత్
పూర్వోక్తం యోజయేత్క్షీరమన్నం చ లఘు బృంహణమ్ ౩౭
ప్రియాలమజ్జమధుక మధులాజసితోపలైః
అపస్తనస్య సంయోజ్యః ప్రీణనో మోదకః శిశోః ౩౮
దీపనో బాలబిల్వైలాశర్కరాలాజసక్తుభిః
సఙ్గ్రాహీ ధాతుకీపుష్పశర్కరాలాజతర్పణైః ౩౯
రోగాంశ్చాస్య జయేత్సౌమ్యైర్భేషజైరవిషాదకైః
అన్యత్రాత్యయికాద్వ్యాధేర్విరేకం సుతరాం త్యజేత్ ౪౦
త్రాసయేన్నావిధేయం తం త్రస్తం గృహ్ణన్తిహి గ్రహాః
వస్త్రవాతాత్ పరస్పర్శాత్ పాలయేల్లఙ్ఘనాచ్చ తమ్ ౪౧
బ్రాహ్మీసిద్ధార్థకవచాసారివా కుష్ఠసైన్ధవైః
సకణైః సాధితం పీతం వాఙ్మేధాస్మృతికృద్ ఘృతమ్ ౪౨
ఆయుష్యం పాప్మరక్షోఘ్నం భూతోన్మాదనిబర్హణమ్
వచేన్దులేఖామణ్డూకీ శఙ్ఖపుష్పీశతావరీః ౪౩
బ్రహ్మసోమామృతాబ్రాహ్మీః కల్కీకృత్య పలాంశికాః
అష్టాఙ్గం విపచేత్సర్పిః ప్రస్థం క్షీరచతుర్గుణమ్ ౪౪
తత్పీతం ధన్యమాయుష్యం వాఙ్మేధాస్మృతిబుద్ధికృత్
అజాక్షీరాభయావ్యోషపాఠోగ్రాశిగ్రుసైన్ధవైః ౪౫
సిద్ధం సారస్వతం సర్పిర్వాఙ్మేధాస్మృతివహ్నికృత్
వచామృతాశఠీపథ్యాశఙ్ఖినీవేల్లనాగరైః ౪౬
అపామార్గేణ చ ఘృతం సాధితం పూర్వవద్గుణైః

హేమ శ్వేతవచా కుష్ఠమర్కపుష్పీ సకాఞ్చనా ౪౭

హేమ మత్స్యాక్షకః శఙ్ఖః కైడర్యః కనకం వచా

చత్వార ఏతే పాదోక్తాః ప్రాశా మధుఘృతప్లుతాః ౪౮

వర్ణం లీఢా వపుర్మేధాబలవర్ణకరాః శుభాః

వచాయష్ట్యాహ్వసిన్ధూత్థపథ్యానాగరదీప్యకైః ౪౯

శుద్ధ్యై వాగ్ఘవిర్లీఢైః సకుష్ఠకణజీరకైః ౪౯॥౧౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే బాలోపచరణీయో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః ౧

ద్వితీయోఽధ్యాయః

అథాతో బాలామయప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

త్రివిధః కథితో బాలః క్షీరాన్నోభయవర్తనః

స్వాస్థ్యం తాభ్యామదుష్టాభ్యాం దుష్టాభ్యాం రోగసమ్భవః ౧

యదద్భిరేకతాం యాతి న చ దోషైరధిష్ఠితమ్

తద్విశుద్ధం పయో వాతాద్దుష్టం తు ప్లవతేఽమ్బుసి ౨

కషాయం ఫేనిలం రూక్షం వర్చోమూత్రవిబన్ధకృత్

పిత్తాదుష్ణామ్లకటుకం పీతరాజ్యప్సు దాహకృత్ ౩

కఫాత్సలవణం సాన్ద్రం జలే మజ్జతి పిచ్ఛిలమ్

సంసృష్టలిఙ్గం సంసర్గాత్త్రిలిఙ్గం సాన్నిపాతికమ్ ౪

యథాస్వలిఙ్గాంస్తద్వ్యాధీన్ జనయత్యుపయోజితమ్

శిశోస్తీక్ష్ణమభీక్ష్ణం చ రోదనాల్లక్షయేద్రుజమ్ ౫

స యం స్పృశేద్భృశం దేశం యత్ర చ స్పర్శనాక్షమః

తత్ర విద్యాద్రుజం మూర్ధ్ని రుజం చాక్షినిమీలనాత్ ౬

హృది జిహ్వోష్ఠదశనశ్వాసముష్టినిపీడనైః

కోష్ఠే విబన్ధవమథుస్తనదంశాన్త్రకూజనైః ౭
ఆధ్మానపృష్ఠనమన జఠరోన్నమనైరపి
బస్తౌ గుహ్యే చ విణ్మూత్రసఙ్గోత్త్రాసదిగీక్షణైః ౮
అథ ధాత్ర్యాః క్రియాం కుర్యాద్యథాదోషం యథామయమ్
తత్ర వాతాత్మకే స్తన్యే దశమూలం త్ర్యహం పిబేత్ ౯
అథవాఽగ్నివచాపాఠాకటుకా కుష్ఠదీప్యకమ్
సభార్గీదారుసరలవృశ్చి కాలీకణోషణమ్ ౧౦
తతః పిబేదన్యతమం వాతవ్యాధిహరం ఘృతమ్
అను చాచ్ఛసురామేవం స్నిగ్ధాం మృదు విరేచయేత్ ౧౧
బస్తికర్మ తతః కుర్యాత్స్వేదాదీంశ్చానిలాపహాన్
రాస్నాజమోదాసరల దేవదారురజోన్వితమ్ ౧౨
బాలో లిహ్యాద్ ఘృతం తైర్వా విపక్వం ససితోపలమ్
పిత్తదుష్టేఽమృతాభీరుపటోలీ నిమ్బచన్దనమ్ ౧౩
ధాత్రీ కుమారశ్చ పిబేత్ క్వాథయిత్వా ససారివమ్
అథవా త్రిఫలాముస్తభూనిమ్బకటురోహిణీః ౧౪
సారివాదిం పటోలాదిం పద్మకాది తథా గణమ్
ఘృతాన్యేభిశ్చ సిద్ధాని పిత్తఘ్నం చ విరేచనమ్ ౧౫
శీతాంశ్చాభ్యఙ్గలేపాదీన్ యుఞ్జ్యాచ్ఛ్లేష్మాత్మకే పునః
యష్ట్యాహ్వసైన్ధవయుతం కుమారం పాయయేద్ ఘృతమ్ ౧౬
సిన్ధూత్థపిప్పలీమద్యా పిష్టైః క్షౌద్ర యుతైరథ
రాఠపుష్పైః స్తనౌ లిమ్పేచ్ఛిశోశ్చ దశనచ్ఛదౌ ౧౭
సుఖమేవం వమేద్బాలస్తీక్ష్ణైర్ధాత్రీం తు వామయేత్
అథాచరితసంసర్గీ ముస్తాదిం క్వథితం పిబేత్ ౧౮
తద్వత్తగరపృథ్వీకా సురదారుకలిఙ్గకాన్

అథవాఽతివిషాముస్తషడ్గ్రన్థాపఞ్చకోలకమ్ ౧౯
స్తన్యే త్రిదోషమలినే దుర్గన్ధ్యామం జలోపమమ్
విబద్ధమచ్ఛం విచ్ఛిన్నం ఫేనిలం చోపవేశ్యతే ౨౦
శకృన్నానావ్యథావర్ణం మూత్రం పీతం సితం ఘనమ్
జ్వరారోచకతృట్ఛర్దిశుష్కోద్గారవిజృమ్భికాః ౨౧
అఙ్గభఙ్గోఽఙ్గవిక్షేపః కూజనం వేపథుర్భ్రమః
ఘ్రాణాక్షిముఖపాకాద్యా జాయన్తేఽన్యేఽపి తం గదమ్ ౨౨
క్షీరాలసకమిత్యాహురత్యయం చాతిదారుణమ్
తత్రాశు ధాత్రీం బాలం చ వమనేనోపపాదయేత్ ౨౩
విహితాయాం చ సంసర్గ్యాం వచాదిం యోజయేద్గణమ్
నిశాదిం వాఽథవా మాద్రీ పాఠాతిక్తాఘనామయాన్ ౨౪
పాఠాశుణ్ఠ్యమృతాతిక్తతిక్తా దేవాహ్వసారివాః
సముస్తమూర్వేన్ద్ర యవాః స్తన్యదోషహరాః పరమ్ ౨౫
అనుబన్ధే యథావ్యాధి ప్రతికుర్వీత కాలవిత్
దన్తోద్భేదశ్చ రోగాణాం సర్వేషామపి కారణమ్ ౨౬
విశేషాజ్జ్వరవిడ్భేద కాసచ్ఛర్దిశిరోరుజామ్
అభిష్యన్దస్య పోథక్యా విసర్పస్య చ జాయతే ౨౭
పృష్ఠభఙ్గే విడాలానాం బర్హిణాం చ శిఖోద్గమే
దన్తోద్భేదే చ బాలానాం న హి కిఞ్చిన్న దూయతే ౨౮
యథాదోషం యథారోగం యథోద్రే కం యథాభయమ్
విభజ్య దేశకాలాదీంస్తత్ర యోజ్యం భిషగ్జితమ్ ౨౯
త ఏవ దోషా దూష్యాశ్చ జ్వరాద్యా వ్యాధయశ్చ యత్
అతస్తదేవ భైషజ్యం మాత్రా త్వస్య కనీయసీ ౩౦
సౌకుమార్యాల్పకాయత్వాత్ సర్వాన్నానుపసేవనాత్

స్నిగ్ధా ఏవ సదా బాలా ఘృతక్షీరని షేవణాత్ ౩౧
సద్యస్తాన్ వమనం తస్మాత్ పాయయేన్మతిమాన్ మృదు
స్తన్యస్య తృప్తం వమయేత్ క్షీరక్షీరాన్న సేవినమ్ ౩౨
పీతవన్తం తనుం పేయామన్నాదం ఘృతసంయుతామ్
బస్తిం సాధ్యే విరేకేణ మర్శేన ప్రతిమర్శనమ్ ౩౩
యుఞ్జ్యాద్విరేచనాదీంస్తు ధాత్ర్యా ఏవ యథోదితాన్
మూర్వావ్యోషవరాకోలజమ్బూత్వక్దారుసర్షపాః ౩౪
సపాఠా మధునా లీఢాః స్తన్యదోషహరాః పరమ్
దన్తపాలద్యం సమధునా చూర్ణేన ప్రతిసారయేత్ ౩౫
పిప్పల్యా ధాతకీపుష్పధాత్రీఫలకృతేన వా
లావతిత్తిరివల్లూరరజః పుష్పరసద్రుతమ్ ౩౬
ద్రుతం కరోతి బాలానాం దన్తకేసరవన్ముఖమ్
వచాద్విబృహతీపాఠాకటుకాతివిషాఘనైః ౩౭
మధురైశ్చ ఘృతం సిద్ధం సిద్ధం దశనజన్మని
రజనీదారుసరలశ్రేయసీ బృహతీద్వయమ్ ౩౮
పృశ్నిపర్ణీ శతాహ్వా చ లీఢం మాక్షికసర్పిషా
గ్రహణీదీపనం శ్రేష్ఠం మారుతస్యానులోమనమ్ ౩౯
అతీసారజ్వరశ్వాసకామలా పాణ్డుకాసనుత్
బాలస్య సర్వరోగేషు పూజితం బలవర్ణదమ్ ౪౦
సమఙ్గాధాతకీరోధ్రకుటన్నట బలాద్బయైః
మహాసహాక్షుద్ర సహాముద్గ బిల్వశలాటుభిః ౪౧
సకార్పాసీఫలైస్తోయే సాధితైః సాధితం ఘృతమ్
క్షీరమస్తుయుతం హన్తి శీఘ్రం దన్తోద్భవోద్భవాన్ ౪౨
వివిధానామయానేతద్వృద్ధ కాశ్యపనిర్మితమ్

దన్తోద్భవేషు రోగేషు న బాలమతియన్త్రయేత్ ౪౩
స్వయమప్యుపశామ్యన్తి జాతదన్తస్య యద్గదాః
అత్యహఃస్వప్న శీతామ్బుశ్లైష్మికస్తన్య సేవినః ౪౪
శిశోః కఫేన రుద్ధేషు స్రోతఃసు రసవాహిషు
అరోచకః ప్రతిశ్యాయో జ్వరః కాసశ్చ జాయతే ౪౫
కుమారః శుష్యతి తతః స్నిగ్ధశుక్లముఖేక్షణః
సైన్ధవవ్యోషశార్ఙ్గేష్టాపాఠాగిరికదమ్బకాన్ ౪౬
శుష్యతో మధుసర్పిర్భ్యామరుచ్యాదిషు యోజయేత్
అశోకరోహిణీయుక్తం పఞ్చకోలం చ చూర్ణితమ్ ౪౭
బదరీధాతకీధాత్రీచూర్ణం వా సర్పిషా ద్రుతమ్
స్థిరావచాద్విబృహతీకాకోలీపిప్పలీనతైః ౪౮
నిచులోత్పలవర్షాభూభార్గీముస్తైశ్చ కార్షికైః
సిద్ధం ప్రస్థార్ధమాజ్యస్య స్రోతసాం శోధనం పరమ్ ౪౯
సింహ్యశ్వగన్ధాసురసాకణాగర్భం చ తద్గుణమ్
యష్ట్యాహ్వాపిప్పలీరోధ్రపద్మ కోత్పలచన్దనైః ౫౦
తాలీససారివాభ్యాం చ సాధితం శోషజిద్ఘృతమ్
శృఙ్గీమధూలికాభార్గీపిప్పలీ దేవదారుభిః ౫౧
అశ్వగన్ధాద్వికాకోలీరాస్నర్షభ కజీవకైః
శూర్పపర్ణీవిడఙ్గైశ్చ కల్కితైః సాధితం ఘృతమ్ ౫౨
శశోత్తమాఙ్గనిర్యూహే శుష్యతః పుష్టికృత్పరమ్
వచావయఃస్థాతగరకాయస్థాచోరకైః శృతమ్ ౫౩
బస్తమూత్రసురాభ్యాం చ తైలమభ్యఞ్జనే హితమ్
లాక్షారససమం తైలప్రస్థం మస్తు చతుర్గుణమ్ ౫౪
అశ్వగన్ధానిశాదారుకౌన్తీ కుష్ఠాబ్దచన్దనైః

సమూర్వారోహిణీరాస్నా శతాహ్వామధుకైః సమైః ౫౫
సిద్ధం లాక్షాదికం నామ తైలమభ్యఞ్జనాదిదమ్
బల్యం జ్వరక్షయోన్మాదశ్వాసాపస్మారవాతనుత్ ౫౬
యక్షరాక్షసభూతఘ్నం గర్భిణీనాం చ శస్యతే
మధునాఽతివిషాశృఙ్గీపిప్పలీర్లేహయేచ్ఛిశుమ్ ౫౭
ఏకాం వాఽతివిషాం కాసజ్వరచ్ఛర్దిరుపద్రుతమ్
పీతం పీతం వమతి యః స్తన్యం తం మధుసర్పిషా ౫౮
ద్విబార్తాకీఫలరసం పఞ్చకోలం చ లేహయేత్
పిప్పలీపఞ్చలవణం కృమిజిత్పారిభద్ర కమ్ ౫౯
తద్వల్లిహ్యాత్తథా వ్యోషం మషీం వా రోమచర్మణామ్
లాభతః శల్యకశ్వావిద్గోధర్క్షశిఖిజన్మనామ్ ౬౦
ఖదిరార్జునతాలీస కుష్ఠచన్దనజే రసే
సక్షీరం సాధితం సర్పిర్వమథుం వినియచ్ఛతి ౬౧
హనుమూలగతో వాయుర్దన్తదేశాస్థిగోచరః
యదా శిశోః ప్రకుపితో నోత్తిష్ఠన్తి తదా ద్విజాః ౧
రూక్షాశినో వాతికస్య చాలయత్యనిలః శిరాః
హన్వాశ్రయాః ప్రసుప్తస్య దన్తైః శబ్దం కరోత్యతః ౨
సదన్తో జాయతే యస్తు దన్తాః ప్రాగ్యస్య చోత్తరాః
కుర్వీత తస్మిన్నుత్పాతే శాన్తిం తం చ ద్విజాతయే ౬౨
దద్యాత్సదక్షిణం బాలం నైగమేషం చ పూజయేత్
తాలుమాంసే కఫః క్రుద్ధః కురుతే తాలుకణ్టకమ్ ౬౩
తేన తాలుప్రదేశస్య నిమ్నతా మూర్ధ్ని జాయతే
తాలుపాతః స్తనద్వేషః కృచ్ఛ్రాత్పానం శకృద్ద్రవమ్ ౬౪
తృడాస్యకణ్ఠ్యక్షిరుజా గ్రీవాదుర్ధరతా వమిః

తత్రోత్క్షిప్య యవక్షారక్షౌద్రా భ్యాం ప్రతిసారయేత్ ౬౫
తాలు తద్వత్కణాశుణ్ఠీగోశకృద్ర సస్సైన్ధవైః
శృఙ్గబేరనిశాభృఙ్గం కల్కితం వటపల్లవైః ౬౬
బధ్వా గోశకృతా లిప్తం కుకూలే స్వేదయేత్తతః
రసేన లిమ్పేత్తాల్వాస్యం నేత్రే చ పరిషేచయేత్ ౬౭
హరీతకీవచాకుష్ఠకల్కం మాక్షికసంయుతమ్
పీత్వా కుమారః స్తన్యేన ముచ్యతే తాలుకణ్టకాత్ ౬౮
మలోపలేపాత్స్వేదాద్వా గుదే రక్తకఫోద్భవః
తామ్రో వ్రణోఽన్త కణ్డూమాన్ జాయతే భూర్యుపద్ర వః ౬౯
కేచిత్తం మాతృకాదోషం వదన్త్యన్యేఽహిపూతనమ్
పృష్ఠారుర్గుదకుట్టం చ కేచిచ్చ తమనామికమ్ ౭౦
తత్ర ధాత్ర్యాః పయః శోధ్యం పిత్తశ్లేష్మహరౌషధైః
శృతశీతం చ శీతామ్బుయుక్తమన్తరపానకమ్ ౭౧
సక్షౌద్ర తార్క్ష్యశైలేన వ్రణం తేన చ లేపయేత్
త్రిఫలాబదరీప్లక్షత్వక్క్వాథపరిషేచితమ్ ౭౨
కాసీసరోచనాతుత్థమనోహ్వాలరసాఞ్జనైః
లేపయేదమ్లపిష్టైర్వా చూర్ణితైర్వాఽవచూర్ణయేత్ ౭3
సుశ్లక్ష్ణైరథవా యష్టీశఙ్ఖసౌవీరకాఞ్జనైః
సారివాశఙ్ఖనాభిభ్యామసనస్య త్వచాఽథవా ౭౪
రాగకణ్డూత్క టే కుర్యాద్ర క్తస్రావం జలౌకసా
సర్వం చ పిత్తవ్రణజిచ్చస్యతే గుదకుట్టకే ౭౫
పాఠావేల్లద్విరజనీముస్తభార్గీ పునర్నవైః
సబిల్వత్ర్యూషణైః సర్పిర్వృశ్చికాలీయుతైః శృతమ్ ౭౬
లిహానో మాత్రయా రోగైర్ముచ్యతే మృత్తికోద్భవైః

వ్యాధేర్యద్యస్య భైషజ్యం స్తనస్తేన ప్రలేపితః

స్థితో ముహూర్తం ధౌతోऽను పీతస్తం తం జయేద్గదమ్ ౭౭

ఇతి
శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాంషష్ఠే ఉత్తరస్థానే బాలామయప్రతిషేధో నామ ద్వితీయోऽధ్యాయః ౨

తృతీయోऽధ్యాయః

అథాతో బాలగ్రహప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

పురా గుహస్య రక్షార్థం నిర్మితాః శూలపాణినా

మనుష్యవిగ్రహాః పఞ్చ సప్త స్త్రీవిగ్రహా గ్రహాః ౧

స్కన్దో విశాఖో మేషాఖ్యః శ్వగ్రహః పితృసంజ్ఞితః

శకునిః పూతనా శీతపూతనాऽదృష్టిపూతనా ౨

ముఖమణ్డితికా తద్వద్రేవతీ శుష్కరేవతీ

తేషాం గ్రహీష్యతాం రూపం ప్రతతం రోదనం జ్వరః ౩

సామాన్యం రూపముత్త్రాసజృమ్భాభ్రూక్షేపదీనతాః

ఫేనస్రావోర్ధ్వదృష్ట్యోష్ఠ దన్తదంశప్రజాగరాః ౪

రోదనం కూజనం స్తన్యవిద్వేషః స్వరవైకృతమ్

నఖైరకస్మాత్పరితః స్వధాత్ర్యఙ్గవిలేఖనమ్ ౫

తత్రైకనయనస్రావీ శిరో విక్షిపతే ముహుః

హతైకపక్షః స్తబ్ధాఙ్గః సస్వేదో నతకన్ధరః ౬

దన్తఖాదీ స్తనద్వేషీ త్రస్యన్ రోదితి విస్వరమ్

వక్రవక్త్రో వమన్ లాలాం భృశమూర్ధ్వం నిరీక్షతే ౭

వసాసృగ్గన్ధిరుద్విగ్నో బద్ధముష్టిశకృచ్ఛిశుః

చలితైకాక్షిగణ్డభ్రూః సంరక్తోభయలోచనః ౮

స్కన్దార్త్తేన వైకల్యం మరణం వా భవేద్ ధ్రువమ్
సంజ్ఞానాశో ముహుః కేశలుఞ్చనం కన్ధరానతిః ౯
వినమ్య జృమ్భమాణస్య శకృన్మూత్రప్రవర్తనమ్
ఫేనోద్వమనమూర్ధ్వేక్షా హస్తభ్రూపాదనర్తనమ్ ౧౦
స్తనస్వజిహ్వాసన్దంశ సంరమ్భజ్వరజాగరాః
పూయశోణితగన్ధశ్చ స్కన్దాపస్మారలక్షణమ్ ౧౧
ఆధ్మానం పాణిపాదస్య స్పన్దనం ఫేననిర్వమః
తృణ్ముష్టిబన్ధాతీసారస్వరదైన్యవివర్ణతాః ౧౨
కూజనం స్తననం ఛర్దిః కాసహిధ్మాప్రజాగరాః
ఓష్ఠదంశాఙ్గసఙ్కోచస్తమ్భబస్తాభగన్ధతాః ౧౩
ఊర్ధ్వం నిరీక్ష్య హసనం మధ్యే వినమనం జ్వరః
మూర్ఛైకనేత్రశోఫశ్చ నైగమేషగ్రహాకృతిః ౧౪
కమ్పో హృషితరోమత్వం స్వేదశ్చక్షుర్నిమీలనమ్
బహిరాయామనం జిహ్వాదంశోఽన్తకణ్ఠకూజనమ్ ౧౫
ధావనం విట్సగన్ధత్వం క్రోశనం చ శ్వవచ్ఛుని
రోమహర్షో ముహుస్త్రాసః సహసా రోదనం జ్వరః ౧౬
కాసాతిసారవమథుజృమ్భా తృట్శవగన్ధతాః
అఙ్గేష్వాక్షేపవిక్షేపశోష స్తమ్భవివర్ణతాః ౧౭
ముష్టిబన్ధః స్రుతిశ్చాక్ష్ణోర్బాలస్య స్యుః పితృగ్రహే
స్రస్తాఙ్గత్వమతీసారో జిహ్వాతాలుగలే వ్రణాః ౧౮
స్ఫోటాః సదాహరుక్పాకాః సన్ధిషు స్యుః పునః పునః
నిశ్యహ్ని ప్రవిలీయన్తే పాకో వక్త్రే గుదేఽపి వా ౧౯
భయం శకునిగన్ధత్వం జ్వరశ్చ శకునిగ్రహే
పూతనాయాం వమిః కమ్పస్తన్ద్రా రాత్రౌ ప్రజాగరః ౨౦

హిధ్మాఽధ్మానం శకృద్భేదః పిపాసా మూత్రనిగ్రహః
స్రస్తహృష్టాఙ్గరోమత్వం కాకవత్పూతిగన్ధితా ౨౧
శీతపూతనయా కమ్పో రోదనం తిర్యగీక్షణమ్
తృష్ణాఽన్త్రకూజోఽతీసారో వసావద్విస్రగన్ధతా ౨౨
పార్శ్వస్యైకస్య శీతత్వముష్ణత్వమపరస్య చ
అన్ధపూతనయా ఛర్దిర్జ్వరః కాసోఽల్పనిద్ర తా ౨౩
వర్చసో భేదవైవర్ణ్యదౌర్గన్ధ్యాన్యఙ్గశోషణమ్
దృష్టేః సాదాతిరుక్కణ్డూపోథకీజన్మశూనతాః ౨౪
హిధ్మోద్వేగస్తనద్వేషవైవర్ణ్య స్వరతీక్ష్ణతాః
వేపథుర్మత్స్యగన్ధత్వమథవా సామ్లగన్ధతా ౨౫
ముఖమణ్డితయా పాణిపాదాస్యరమణీయతా
సిరాభిరసితాభాభిరాచితోదరతా జ్వరః ౨౬
అరోచకోఽఙగగ్లపనం గోమూత్రసమగన్ధతా
రేవత్యాం శ్యావనీలత్వం కర్ణనాసాక్షిమర్దనమ్ ౨౭
కాసహిధ్మాక్షివిక్షేపవక్ర వక్త్రత్వరక్తతాః
బస్తగన్ధో జ్వరః శోషః పురీషం హరితం ద్ర వమ్ ౨౮
జాయతే శుష్కరేవత్యాం క్రమాత్సర్వాఙ్గసఙ్క్షయః
కేశశాతోఽన్నవిద్వేషః స్వరదైన్యం వివర్ణతా ౨౯
రోదనం గృధ్రగన్ధత్వం దీర్ఘకాలానువర్తనమ్
ఉదరే గ్రన్థయో వృత్తా యస్య నానావిధం శకృత్ ౩౦
జిహ్వాయా నిమ్నతా మధ్యే శ్యావం తాలు చ తం త్యజేత్
భుఞ్జానోఽన్న బహువిధం యో బాలః పరిహీయతే ౩౧
తృష్ణాగృహీతః క్షామాక్షో హన్తి తం శుష్కరేవతీ
హింసారత్యర్చనాకాఙ్క్షా గ్రహాగ్రహణకారణమ్ ౩౨

తత్ర హింసాత్మకే బాలో మహాన్ వా స్రుతనాసికః
క్షతజిహ్వః క్వణేద్బాఢమసుఖీ సాస్రులోచనః ౩౩
దుర్వర్ణో హీనవచనః పూతిగన్ధిశ్చ జాయతే
క్షామో మూత్రపురీషం స్వం మృద్గాతి న జుగుప్సతే ౩౪
హస్తౌ చోద్యమ్య సంరబ్ధో హన్త్యాత్మానం తథా పరమ్
తద్వచ్చ శస్త్రకాష్ఠాద్యైరగ్నిం వా దీప్తమావిశేత్ ౩౫
అప్సు మజ్జేత్పతేత్కూపే కుర్యాదన్యచ్చ తద్విధమ్
తృడ్దాహమోహాన్ పూయస్య ఛర్దనం చ ప్రవర్తయేత్ ౩౬
రక్తం చ సర్వమార్గేభ్యో రిష్టోత్పత్తిం చ తం త్యజేత్
రహఃస్త్రీరతిసంలాప గన్ధస్రగ్భూషణప్రియః ౩౭
హృష్టః శాన్తశ్చ దుఃసాధ్యో రతికామేన పీడితః
దీనః పరిమృశన్ వక్త్రం శుష్కోష్ఠగలతాలుకః ౩౮
శఙ్కితం వీక్షతే రౌతి ధ్యాయత్యాయాతి దీనతామ్
అన్నమన్నాభిలాషేఽపి దత్తం నాతి బుభుక్షతే ౩౯
గృహీతం బలికామేన తం విద్యాత్సుఖసాధనమ్
హన్తుకామం జయేద్ధోమైః సిద్ధమన్త్రప్రవర్తితః ౪౦
ఇతరౌ తు యథాకామం రతిబల్యాదిదానతః
అథ సాధ్యగ్రహం బాలం వివిక్తే శరణే స్థితమ్ ౪౧
త్రిరహ్నః సిక్తసంమృష్టే సదా సన్నిహితానలే
వికీర్ణభూతికుసుమపత్ర బీజాన్నసర్షపే ౪౨
రక్షోఘ్నతైలజ్వలిత ప్రదీపహతపాప్మని
వ్యవాయమద్యపిశిత నివృత్తపరిచారకే ౪౩
పురాణసర్పిషాఽభ్యక్తం పరిషిక్తం సుఖామ్బునా
సాధితేన బలానిమ్బవైజయన్తీనృపద్రుమైః ౪౪

పారిభద్ర కకట్వఙ్గజమ్బూ వరుణకట్పృణైః
కపోతవఙ్కాపామార్గపాటలా మధుశిగ్రుభిః ౪౫
కాకజఙ్ఘామహాశ్వేతాకపిత్థ క్షీరిపాదపైః
సకదమ్బకరఞ్జైశ్చ ధూపం స్నాతస్య చాచరేత్ ౪౬
ద్వీపివ్యాఘ్రాహిసింహర్క్షచర్మ భిర్ఘృతమిశ్రితైః
పూతీదశాఙ్గసిద్ధార్థవచాభల్లాత దీప్యకైః ౪౭
సకుష్ఠైః సఘృతైర్ధూపః సర్వగ్రహవిమోక్షణః
సర్షపా నిమ్బపత్రాణి మూలమశ్వఖురా వచా ౪౮
భూర్జపత్రం ఘృతం ధూపః సర్వగ్రహనివారణః
అనన్తామ్రాస్థితగరం మరిచం మధురో గణః ౪౯
శృగాలవిన్నా ముస్తా చ కల్కితైస్తైర్ఘృతం పచేత్
దశమూలరసక్షీరయుక్తం తద్ గ్రహజిత్పరమ్ ౫౦
రాస్నాద్వ్యంశుమతీవృద్ధపఞ్చ మూలబలాఘనాత్
క్వాథే సర్పిః పచేత్పిష్టైః సారివావ్యోషచిత్రకైః ౫౧
పాఠావిడఙ్గమధుక పయస్యాహిఙ్గుదారుభిః
సగ్రన్థికైః సేన్ద్ర యవైః శిశోస్తత్సతతం హితమ్ ౫౨
సర్వరోగగ్రహహరం దీపనం బలవర్ణదమ్
సారివాసురభిబ్రాహ్మీశఙ్ఖినీ కుష్ఠసర్షపైః ౫౩
వచాశ్వగన్ధాసురసయుక్తైః సర్పిర్విపాచయేత్
తన్నాశయేద్గ్రహాన్ సర్వాన్ పానేనాభ్యఞ్జనేన చ ౫౪
గోశృఙ్గచర్మవాలాహినిర్మోకం వృషదంశవిట్
నిమ్బపత్రాజ్యకటుకామదనం బృహతీద్వయమ్ ౫౫
కార్పాసాస్థియవచ్ఛాగ రోమదేవాహ్వసర్షపమ్
మయూరపత్రశ్రీవాసం తుషకేశం సరామఠమ్ ౫౬

మృద్భాణ్డే బస్తమూత్రేణ భావితం శ్లక్ష్ణచూర్ణితమ్
ధూపనం చ హితం సర్వభూతేషు విషమజ్వరే ౫౭
ఘృతాని భూతవిద్యాయాం వక్ష్యన్తే యాని తాని చ
యుఞ్జ్యాత్తథా బలి హోమం స్నపనం మన్త్రతన్త్రవిత్ ౫౮
పూతీకరఞ్జత్వక్పత్రం క్షీరిభ్యో బర్బరాదపి
తుమ్బీవిశాలారలుకశమీబిల్వకపిత్థతః ౫౯
ఉత్క్వాథ్య తోయం తద్రాత్రౌ బాలానాం స్నపనం శివమ్
అనుబన్ధాన్ యథాకృచ్ఛ్రం గ్రహాపాయేఽప్యుపద్రవాన్ ౬౦
బాలామయనిషేధోక్తభేషజైః సముపాచరేత్ ౬౦॥౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే బాలగ్రహప్రతిషేధో నామ తృతీయోఽధ్యాయః 3

చతుర్థోఽధ్యాయః

అథాతో భూతవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
లక్షయేజ్జ్ఞానవిజ్ఞానవాక్చేష్టా బలపౌరుషమ్
పురుషేఽపౌరుషం యత్ర తత్ర భూతగ్రహం వదేత్ ౧
భూతస్య రూపప్రకృతిభాషాగత్యాదిచేష్టితైః
యస్యానుకారం కురుతే తేనావిష్టం తమాదిశేత్ ౨
సోఽష్టాదశవిధో దేవదానవాదివిభేదతః
హేతుస్తదనుషక్తౌ తు సద్యః పూర్వకృతోఽథవా 3
ప్రజ్ఞాపరాధః సుతరాం తేన కామాదిజన్మనా
లుప్తధర్మవ్రతాచారః పూజ్యానప్యతివర్తతే ౪
తం తథా భిన్నమర్యాదం పాపమాత్మోపఘాతినమ్
దేవాదయోఽప్యనుఘ్నన్తి గ్రహాశ్ఛిద్రప్రహారిణః ౫

ఛిద్రం పాపక్రియారమ్భః పాకోఽనిష్టస్య కర్మణః
ఏకస్య శూన్యేఽవస్థానం శ్మశానాదిషు వా నిశి ౬
దిగ్వాసస్త్వం గురోర్నిన్దా రతేరవిధిసేవనమ్
అశుచేర్దేవతార్చాది పరసూతకసఙ్కరః ౭
హోమమన్త్రబలీజ్యానాం విగుణం పరికర్మ చ
సమాసాద్దినచర్యాదిప్రోక్తా చారవ్యతిక్రమః ౮
గృహ్ణన్తి శుక్లప్రతిపత్త్రయోదశ్యోః సురా నరమ్
శుక్లత్రయోదశీకృష్ణద్వాదశ్యోర్దానవా గ్రహాః ౯
గన్ధర్వాస్తు చతుర్దశ్యాం ద్వాదశ్యాం చోరగాః పునః
పఞ్చమ్యాం శుక్లసప్తమ్యేకాదశ్యోస్తు ధనేశ్వరాః ౧౦
శుక్లాష్టపఞ్చమీపౌర్ణమాసీషు బ్రహ్మరాక్షసాః
కృష్ణే రక్షఃపిశాచాద్యా నవద్వాదశపర్వసు ౧౧
దశామావాస్యయోరష్టనవమ్యోః పితరోఽపరే
గురువృద్ధాదయః ప్రాయః కాలం సన్ధ్యాసు లక్షయేత్ ౧౨
ఫుల్లపద్మోపమముఖం సౌమ్యదృష్టిమకోపనమ్
అల్పవాక్స్వేదవిణ్మూత్రం భోజనానభిలాషిణమ్ ౧౩
దేవద్విజాతిపరమం శుచిం సంస్కృతవాదినమ్
మీలయన్తం చిరాన్నేత్రే సురభిం వరదాయినమ్ ౧౪
శుక్లమాల్యామ్బరసరిచ్ఛలోచ్చ భవనప్రియమ్
అనిద్ర మప్రధృష్యం చ విద్యాద్దేవవశీకృతమ్ ౧౫
జిహ్మదృష్టిం దురాత్మానం గురుదేవద్విజద్విషమ్
నిర్భయం మానినం శూరం క్రోధనం వ్యవసాయినమ్ ౧౬
రుద్రః స్కన్దో విశాఖోఽహమిన్ద్రో ఽహమితి వాదినమ్
సురామాంసరుచిం విద్యాత్ దైత్యగ్రహగృహీతకమ్ ౧౭

స్వాచారం సురభిం హృష్టం గీతనర్తనకారిణమ్
స్నానోద్యానరుచిం రక్తవస్త్రమాల్యానులేపనమ్ ౧౮
శృఙ్గారలీలాభిరతం గన్ధర్వాధ్యుషితం వదేత్
రక్తాక్షం క్రోధనం స్తబ్ధదృష్టిం వక్రగతిం చలమ్ ౧౯
శ్వసన్తమనిశం జిహ్వాలోలినం సృక్కిణీలిహమ్
ప్రియదుగ్ధగుడస్నాన మధోవదనశాయినమ్ ౨౦
ఉరగాధిష్ఠితం విద్యాత్తస్యన్తం చాతపత్రతః
విప్లుతత్రస్తరక్తాక్షం శుభగన్ధం సుతేజసమ్ ౨౧
ప్రియనృత్యకథాగీతస్నాన మాల్యానులేపనమ్
మత్స్యమాంసరుచిం హృష్టం తుష్టం బలినమవ్యథమ్ ౨౨
చలితాగ్రకరం కస్మై కిం దదామీతి వాదినమ్
రహస్యభాషిణం వైద్యద్విజాతిపరిభావినమ్ ౨౩
అల్పరోషం ద్రుతగతిం విద్యాద్యక్షగృహీతకమ్
హాస్యనృత్యప్రియం రౌద్ర చేష్టం ఛిద్ర ప్రహారిణమ్ ౨౪
ఆక్రోశినం శీఘ్రగతిం దేవద్విజభిషగ్ద్విషమ్
ఆత్మానం కాష్ఠశస్త్రాద్యైర్ఘ్నన్తం భోఃశబ్దవాదినమ్ ౨౫
శాస్త్రవేదపఠం విద్యాద్ గృహీతం బ్రహ్మరాక్షసైః
సక్రోధదృష్టిం భృకుటిముద్వహన్తం ససంభ్రమమ్ ౨౬
ప్రహరన్తం ప్రధావన్తం శబ్దన్తం భైరవాననమ్
అన్నాద్వినాఽపి బలినం నష్టనిద్రం నిశాచరమ్ ౨౭
నిర్లజ్జమశుచిం శూరం క్రూరం పరుషభాషిణమ్
రోషణం రక్తమాల్యస్త్రీరక్తమద్యామిషప్రియమ్ ౨౮
దృష్ట్వా చ రక్తం మాంసం వాఽలిహానం దశనచ్ఛదౌ
హసన్తమన్నకాలే చ రాక్షసాధిష్ఠితం వదేత్ ౨౯

అస్వస్థచిత్తం నైకత్ర తిష్ఠన్తం పరిధావినమ్
ఉచ్ఛిష్టనృత్యగాన్ధర్వహాసమద్యామిషప్రియమ్ ౩౦
నిర్భర్త్సనాద్దీనముఖం రుదన్తమనిమిత్తతః
నఖైర్లిఖన్తమాత్మానం రూక్షధ్వస్తవపుఃస్వరమ్ ౩౧
ఆవేదయన్తం దుఃఖాని సమ్బద్ధాబద్ధభాషిణమ్
నష్టస్మృతిం శూన్యరతిం లోలం నగ్నం మలీమసమ్ ౩౨
రథ్యాచైలపరీధానం తృణమాలావిభూషణమ్
ఆరోహన్తం చ కాష్ఠాశ్వం తథా సఙ్కరకూటకమ్ ౩౩
బహ్వాశినం పిశాచేన విజానీయాదధిష్ఠితమ్
ప్రేతాకృతిక్రియాగన్ధం భీతమాహారవిద్విషమ్ ౩౪
తృణచ్ఛిదం చ ప్రేతేన గృహీతం నరమాదిశేత్
బహుప్రలాపం కృష్ణాస్యం ప్రవిలమ్బితయాయినమ్ ౩౫
శూనప్రలమ్బవృషణం కూష్మాణ్డాధిష్ఠితం వదేత్
గృహీత్వా కాష్ఠలోష్టాది భ్రమన్తం చీరవాససమ్ ౩౬
నగ్నం ధావన్తముత్త్రస్తదృష్టిం తృణవిభూషణమ్
శ్మశానశూన్యాయతనరథ్యైకద్రుమసేవినమ్ ౩౭
తిలాన్నమద్యమాంసేషు సతతం సక్తలోచనమ్
నిషాదాధిష్ఠితం విద్యాద్ వదన్తం పరుషాణి చ ౩౮
యాచన్తముదకం చాన్నం త్రస్తలోహితలోచనమ్
ఉగ్రవాక్యం చ జానీయాన్నరమౌకిరణార్దితమ్ ౩౯
గన్ధమాల్యరతిం సత్యవాదినం పరివేపినమ్
బహునిద్రం చ జానీయాద్వేతాలేన వశీకృతమ్ ౪౦
అప్రసన్నదృశం దీనవదనం శుష్కతాలుకమ్
చలన్నయనపక్ష్మాణం నిద్రా లుం మన్దపావకమ్ ౪౧

అపసవ్యపరీధానం తిలమాంసగుడప్రియమ్

స్ఖలద్వాచం చ జానీయాత్ పితృగ్రహవశీకృతమ్ ౪౨

గురువృద్ధర్షిసిద్ధాభి శాపచిన్తానురూపతః

వ్యాహారాహారచేష్టాభిర్యథాస్వం తద్గ్రహం వదేత్ ౪౩

కుమారవృదానుగతం నగ్నముద్ధతమూర్ధజమ్

అస్వస్థమనసం దైర్ఘ్యకాలికం సగ్రహం త్యజేత్ ౪౪

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే భూతవిజ్ఞానీయో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ౪

పఞ్చమోఽధ్యాయః

అథాతో భూతప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

భూతం జయేదహింసేచ్ఛం జపహోమబలివ్రతైః

తపఃశీలసమాధాన దానజ్ఞానదయాదిభిః ౧

హిఙ్గువ్యోషాలనేపాలీ లశునార్కజటాజటాః

అజలోమీ సగోలోమీ భూతకేశీ వచా లతా ౨

కుక్కుటీ సర్పగన్ధాఖ్యా తిలాః కాణవికాణికే

వజ్రప్రోక్తా వయఃస్థా చ శృఙ్గీ మోహనవల్ల్యపి ౩

స్రోతోజాఞ్జనరక్షోఘ్నం రక్షోఘ్నం చాన్యదౌషధమ్

ఖరాశ్వశ్వావిదుష్ట్రర్క్షగోధానకులశల్యకాత్ ౪

ద్వీపిమార్జారగోసింహవ్యాఘ్రు సాముద్ర సత్త్వతః

చర్మపిత్తద్విజనఖా వర్గేఽస్మిన్ సాధయేద్ఘృతమ్ ౫

పురాణమథవా తైలం నవం తత్పాననస్యయోః

అభ్యఙ్గే చ ప్రయోక్తవ్యమేషాం చూర్ణం చ ధూపనే ౬

ఏభిశ్చ గుటికాం యుఞ్జ్యాదఞ్జనే సావపీడనే

ప్రలేపే కల్కమేతేషాం క్వాథం చ పరిషేచనే ౭

ప్రయోగోఽయ గ్రహోన్మాదాన్ సాపస్మారాఞ్శమం నయేత్
గజాహ్వాపిప్పలీమూలవ్యోషా మలకసర్షపాన్ ౮
గోధానకులమార్జారఝష పిత్తప్రపేషితాన్
నావనాభ్యఙ్గసేకేషు విదధీత గ్రహాపహాన్ ౯
సిద్ధార్థకవచాహిఙ్గుప్రియఙ్గు రజనీద్వయమ్
మఞ్జిష్ఠా శ్వేతకటభీ వరా శ్వేతాఽద్రి కర్ణికా ౧౦
నిమ్బస్య పత్రం బీజం తు నక్తమాలశిరీషయోః
సురాహ్వం త్ర్యూషణం సర్పిర్గోమూత్రే త్రైశ్చతుర్గుణే ౧౧
సిద్ధం సిద్ధార్థకం నామ పానే నస్యే చ యోజితమ్
గ్రహాన్ సర్వాన్నిహన్త్యాశు విశేషాదాసురాన్ గ్రహాన్ ౧౨
కృత్యాలక్ష్మీవిషోన్మాదజ్వరాపస్మారపాప్మ చ
ఏభిరేవౌషధైర్బస్తవారిణా కల్పితోఽగదః ౧౩
పాననస్యాఞ్జనాలేపస్నానోద్ ఘర్షణయోజితః
గుణైః పూర్వవదుద్దిష్టో రాజద్వారే చ సిద్ధికృత్ ౧౪
సిద్ధార్థకవ్యోష వచాశ్వగన్ధా
నిశాద్వయం హిఙ్గుపలాణ్డుకన్దః
బీజం కరఞ్జాత్ కుసుమం శిరీషాత్
ఫలం చ వల్కం చ కపిత్థవృక్షాత్ ౧౫
సమాంసిమన్థం సనతం సకుష్ఠం
స్యోనాకమూలం కిణిహీ సితా చ
బస్తస్య మూత్రేణ సుభావితం తత్
పిత్తేన గవ్యేన గుడాన్ విదధ్యాత్ ౧౬
దుష్టవ్రణోన్మాద తమోనిశాన్ధా
నుద్బన్ధకాన్వారి నిమగ్నదేహాన్

దిగ్దాహతాన్ దర్పితసర్పదష్టాం

స్తేసామధయన్త్యఞ్జన నస్యలేపైః ౧౭

కార్పాసాస్థిమయూరపత్రబృహతీ నిర్మాల్యపిణ్డీతక
త్వఙ్మాంసీవృషదంశవిట్తుషవచాకేశాహినిర్మోకకైః

నాగేన్ద్ర ద్విజశృఙ్గహిఙ్గుమరిచైస్తుల్యైః కృతం ధూపనం

స్కన్దోన్మాదపిశాచరాక్షససురావేశజ్వరఘ్నంపరమ్ ౧౮

త్రికటుకదలకుఙ్కుమ గ్రన్థికక్షారసింహీ

నిశాదారుసిద్ధార్థ యుగ్మామ్బుశక్రాహ్వయైః

సితలశునఫలత్రయో శీరతిక్తావచా

తుత్థయష్టీబలాలోహి తైలాశిలాపద్మకైః

దధితగరమధూకసార ప్రియాహ్వావిషాఖ్యా

విషాతార్క్ష్యశైలైః సచవ్యామయైః

కల్కితైర్ఘృత మనవమశేషమూత్రాంశసిద్ధం మతం

భూతరావాహ్వయం పానతస్తద్ గ్రహఘ్నం పరమ్ ౧౯

నతమధుకరఞ్జలాక్షాపటోలీ సమఙ్గావచా

పాటలీహిఙ్గుసిద్ధార్థ సింహీనిశాయుగ్లతారోహిణీ

బదరకటుఫలత్రికా కాణ్డదారుకృమిఘ్నా జగన్ధా

మరాఙ్కోల్లకోశాతకీశిగ్రునిమ్బామ్బుదేన్ద్రా హ్వయైః

గదశుకతరుపుష్పబీజోగ్రయష్ట్యద్రి కర్ణీనికుమ్బా

గ్నిబిల్వైః సమైః కల్కితైర్మూత్రవర్గేణ సిద్ధం ఘృతం

విధివినిహితమాశు సర్వైః క్రమైర్యోజితం హన్తి

సర్వగ్రహోన్మాదకుష్ఠజ్వరాంస్తన్మహాభూతరావంస్మృతమ్ ౨౦

గ్రహా గృహ్ణన్తి యే యేషు తేషాం తేషు విశేషతః

దినేషు బలిహోమాదీన్ ప్రయుఞ్జీత చికిత్సకః ౨౧

స్నానవస్త్రవసా మాంసమద్యక్షీరగుడాది చ

రోచతే యద్యదా యేభ్యస్తత్తేషామాహరేత్తదా ౨౨
రత్నాని గన్ధమాల్యాని బీజాని మధుసర్పిషీ
భక్ష్యాశ్చ సర్వే సర్వేషాం సామాన్యో విధిరిత్యయమ్ ౨౩
సురర్షిగురువృద్ధేభ్యః సిద్ధేభ్యశ్చ సురాలయే
దిశ్యుత్తరస్యాం తత్రాపి దేవాయోపహరేద్బలిమ్ ౨౪
పశ్చిమాయాం యథాకాలం దైత్యభూతాయ చత్వరే
గన్ధర్వాయ గవాం మార్గే సవస్త్రాభరణం బలిమ్ ౨౫
పితృనాగగ్రహే నద్యాం నాగేభ్యః పూర్వదక్షిణే
యక్షాయ యక్షాయతనే సరితోర్వా సమాగమే ౨౬
చతుష్పథే రాక్షసాయ భీమేషు గహనేషు చ
రక్షసాం దక్షిణస్యాం తు పూర్వస్యాం బ్రహ్మరక్షసామ్ ౨౭
శూన్యాలయే పిశాచాయ పశ్చిమాం దిశమాస్థితే
శుచిశుక్లాని మాల్యాని గన్ధాః క్షైరేయమోదనమ్ ౨౮
దధి ఛత్రం చ ధవలం దేవానాం బలిరిష్యతే
హిఙ్గుసర్షపషడ్గ్రన్థావ్యోషైరర్ధపలోన్మితైః ౨౯
చతుర్గుణే గవాం మూత్రే ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్
తత్పాననావనాభ్యఙ్గైర్దేవ గ్రహవిమోక్షణమ్ ౩౦
నస్యాఞ్జనం వచాహిఙ్గులశునం బస్తవారిణా
దైత్యే బలిర్బహుఫలః సోశీరకమలోత్పలః ౩౧
నాగానాం సుమనోలాజగుడాపూపగుడౌదనైః
పరమాన్నమధుక్షీర కృష్ణమృన్నాగకేసరైః ౩౨
వచాపద్మపురోశీరరక్తోత్పల దలైర్బలి
శ్వేతపత్రం చ రోధ్రం చ తగరం నాగసర్షపాః ౩౩
శీతేన వారిణా పిష్టం నావనాఞ్జనయోర్హితమ్

యక్షాణాం క్షీరదధ్యాజ్యమిశ్రకౌదనగుగ్గులు ౩౪
దేవదారూత్పలం పద్మముశీరం వస్త్రకాఞ్చనమ్
హిరణ్యం చ బలిర్యోజ్యో మూత్రాజ్యక్షీరమేకతః ౩౫
సిద్ధం సమోన్మితం పాననావనాభ్యఞ్జనే హితమ్
హరితకీ హరిద్రే ద్వే లశునో మరిచం వచా ౩౬
నిమ్బపత్రం చ బస్తామ్బుకల్కితం నావనాఞ్జనమ్
బ్రహ్మరక్షోబలి సిద్ధం యవానాం పూర్ణమాఢకమ్ ౩౭
తోయస్య కుమ్భః పలలం ఛత్రం వస్త్రం విలేపనమ్
గాయత్రీవింశతిపలక్వాథేఽధపలికైః పచేత్ ౩౮
త్ర్యూషణత్రిఫలాహిఙ్గుషడ్ గ్రన్థామిశిసర్షపైః
సనిమ్బపత్రలశునైః కుడవాన్ సప్త సర్పిషః ౩౯
గోమూత్రే త్రిగుణేపాననస్యాభ్యఙ్గేషు తద్ధితమ్
రక్షసాం పలలం శుక్లం కుసుమం మిశ్రకౌదనమ్ ౪౦
బలి పక్వామమాంసాని నిష్పావా రుధిరోక్షితాః
నక్తమాలశిరీషత్వఙ్మూలపుష్పఫలాని చ ౪౧
తద్వచ్చ కృష్ణపాటల్యా బిల్వమూలం కటుత్రికమ్
హింగ్విన్ద్ర యవసిద్ధార్థలశునామలకీఫలమ్ ౪౨
నావనాఞ్జనయోర్యోజ్యో బస్తమూత్రయుతోఽగదః
ఏభిరేవ ఘృతం సిద్ధం గవాం మూత్రే చతుర్గుణే ౪౩
రక్షోగ్రహాన్ వారయతే పానాభ్యఞ్జననావనైః
పిశాచానాం బలి సీధుః పిణ్యాకః పలలం దధి ౪౪
మూలకం లవణం సర్పిః సభూతౌదనయావకమ్
హరిద్రా ద్వయమఞ్జిష్ఠామిశి సైన్ధవనాగరమ్ ౪౫
హిఙ్గుప్రియఙ్గు త్రికటురసోనాత్రిఫలా వచా

పాటలీశ్వేతకటభీశిరీష కుసుమైర్వృతమ్ ౪౬
గోమూత్రపాదికం సిద్ధం పానాభ్యఞ్జనయోర్హితమ్
బస్తామ్బుపిష్టైస్తైరేవ యోజ్యమఞ్జననావనమ్ ౪౭
దేవర్షిపితృగన్ధర్వే తీక్ష్ణం నస్యాది వర్జయేత్
సర్పిష్పానాది మృద్వస్మిన్ భైషజ్యమవచారయేత్ ౪౮
ఋతే పిశాచాత్సర్వేషు ప్రతికూలం చ నాచరేత్
సవైద్యమాతురం ఘ్నన్తి క్రుద్ధాస్తే హి మహౌజసః ౪౯
ఈశ్వరం ద్వాదశభుజం నాథమార్యావలోకితమ్
సర్వవ్యాధిచికిత్సాం చ జపన్ సర్వగ్రహాన్ జయేత్ ౫౦
తథోన్మాదానపస్మారానన్యం వా చిత్తవిప్లవమ్
మహావిద్యాం చ మాయూరీం శుచిం తం శ్రావయేత్సదా ౫౧
భూతేశం పూజయేత్ స్థాణుం ప్రమథాఖ్యాంశ్చ తద్గణాన్
జపన్ సిద్ధాంశ్చ తన్మన్త్రాన్ గ్రహాన్ సర్వానపోహతి ౫౨
యచ్చానన్తరయోః కిఞ్చిద్వక్ష్యతేఽధ్యాయయోర్హితమ్
యచ్చోక్తమిహ తత్సర్వం ప్రయుఞ్జీత పరస్పరమ్ ౫౩
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానేభూతప్రతి షేధో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః ౫

షష్ఠోఽధ్యాయః

అథాత ఉన్మాదప్రతి షేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఉన్మాదాః షట్ పృథగ్దోషనిచయాధివిషోద్భవాః
ఉన్మాదో నామ మనసో దోషైరున్మార్గగైర్మదః ౧
శారీరమానసైర్దుష్టైర హితాదన్నపానతః
వికృతాసాత్మ్యసమలా ద్విషమాదుపయోగతః ౨

విషణ్ణస్యాల్పసత్త్వస్య వ్యాధివేగసముద్గమాత్
క్షీణస్య చేష్టావైషమ్యాత్ పూజ్యపూజావ్యతిక్రమాత్ ౩
ఆధిభిశ్చిత్తవిభ్రంశాద్ విషేణోపవిషేణ చ
ఏభిర్హి హీనసత్త్వస్య హృది దోషాః ప్రదూషితాః ౪
ధియో విధాయ కాలుష్యం హత్వా మార్గాన్ మనోవహాన్
ఉన్మాదం కుర్వతే తేన ధీవిజ్ఞానస్మృతిభ్రమాత్ ౫
దేహో దుఃఖసుఖభ్రష్టో భ్రష్టసారథివద్ర థః
భ్రమత్యచిన్తితారమ్భః తత్ర వాతాత్కృశాఙ్గతా ౬
అస్థానే రోదనాక్రోశహసితస్మితనర్తనమ్
గీతవాదిత్రవాగఙ్గవిక్షేపాస్ఫోటనాని చ ౭
అసామ్నా వేణువీణాదిశబ్దానుకరణం ముహుః
ఆస్యాత్ఫేనాగమోఽజస్రమటనం బహుభాషితా ౮
అలఙ్కారోఽన లఙ్కారైరయానైర్గమనోద్యమః
గృద్ధిరభ్యవహార్యేషు తల్లాభే చావమానతా ౯
ఉత్పిణ్డితారుణాక్షిత్వం జీర్ణే చాన్నే గదోద్భవః
పిత్తాత్సన్తర్జనం క్రోధో ముష్టిలోష్టాద్యభిద్ర వః ౧౦
శీతచ్ఛాయోదకాకాఙ్క్షా నగ్నత్వం పీతవర్ణతా
అసత్యజ్వలనజ్వాలాతారకాదీపదర్శనమ్ ౧౧
కఫాదరోచకశ్ఛర్ది రల్పేహాహారవాక్యతా
స్త్రీకామతా రహఃప్రీతిర్లాలాసిఙ్ఘాణకస్రుతిః ౧౨
బైభత్స్యం శౌచవిద్వేషో నిద్రా శ్వయథురాననే
ఉన్మాదో బలవాన్ రాత్రౌ భుక్తమాత్రే చ జాయతే ౧౩
సర్వాయతనసంస్థానసన్నిపాతే తదాత్మకమ్
ఉన్మాదం దారుణం విద్యాత్ తం భిషక్ పరివర్జయేత్ ౧౪

ధనకాన్తాదినాశేన దుఃసహేనాభిషఙ్గవాన్
పాణ్డుర్దీనో ముహుర్ముహ్యన్ హా హేతి పరిదేవతే ౧౫
రోదిత్యకస్మాన్మ్రియతే తద్గుణాన్ బహు మన్యతే
శోకక్లిష్టమనా ధ్యాయన్ జాగరూకో విచేష్టతే ౧౬
విషేణ శ్యావవదనో నష్టచ్ఛాయాబలేన్ద్రియః
వేగాన్తరేఽపి సమ్భ్రాన్తో రక్తాక్షస్తం వివర్జయేత్ ౧౭
అథానిలజ ఉన్మాదే స్నేహపానం ప్రయోజయేత్
పూర్వమావృతమార్గే తు సస్నేహం మృదు శోధనమ్ ౧౮
కఫపిత్తభవేఽప్యాదౌ వమనం సవిరేచనమ్
స్నిగ్ధస్విన్నస్య బస్తిం చ శిరసః సవిరేచనమ్ ౧౯
తథాఽస్య శుద్ధదేహస్య ప్రసాదం లభతే మనః
ఇత్థమప్యనువృత్తౌ తు తీక్ష్ణం నావనమఞ్జనమ్ ౨౦
హర్షణాశ్వాసనోత్త్రాస భయతాడనతర్జనమ్
అభ్యఙ్గోద్వర్తనాలేపధూపాన్ పానం చ సర్పిషః ౨౧
యుఞ్జ్యాత్తాని హి శుద్ధస్య నయన్తి ప్రకృతిం మనః
హిఙ్గుసౌవర్చలవ్యోషైర్ద్విపలాంశైర్ఘృతాఢకమ్ ౨౨
సిద్ధం సమూత్రమున్మాదభూతాపస్మారనుత్పరమ్
ద్వౌ ప్రస్థౌ స్వరసాద్ బ్రాహ్మ్యా ఘృతప్రస్థం చ సాధితమ్ ౨౩
వ్యోషశ్యామాత్రివృద్దన్తీ శఙ్ఖపుష్పీనృపద్రుమైః
ససప్తలాకృమిహరైః కల్కితైరక్షసమ్మితైః ౨౪
పలవృద్ధ్యా ప్రయుఞ్జీత పరం మాత్రా చతుష్పలమ్
ఉన్మాదకుష్ఠాపస్మారహరం వన్ధ్యాసుతప్రదమ్ ౨౫
వాక్స్వరస్మృతిమేధాకృద్ ధన్యం బ్రాహ్మీఘృతం స్మృతమ్
వరావిశాలాభద్రై లా దేవదార్వేలవాలుకైః ౨౬

ద్విసారివాద్విరజనీ ద్విస్థిరాఫలినీనతైః
బృహతీకుష్ఠమఞ్జిష్ఠా నాగకేసరదాడిమైః ౨౭
వేల్లతాలీసపత్రైలామాలతీ ముకులోత్పలైః
సదన్తీపద్మకహిమైః కర్షాంశైః సర్పిషః పచేత్ ౨౮
ప్రస్థం భూతగ్రహోన్మాదకాసాపస్మారపాప్మసు
పాణ్డుకణ్డూవిషే శోషే మోహే మేహే గరే జ్వరే ౨౯
అరేతస్యప్రజసి వా దైవోపహతచేతసి
అమేధసి స్ఖలద్వాచి స్మృతికామేఽల్పపావకే ౩౦
బల్యం మఙ్గల్యమాయుష్యం కాన్తిసౌభాగ్యపుష్టిదమ్
కల్యాణకమిదం సర్పిః శ్రేష్ఠం పుంసవనేషు చ ౩౧
ఏభ్యో ద్విసారివాదీని జలే పక్త్వైకవింశతిమ్
రసే తస్మిన్ పచేత్సర్పిర్గృష్టిక్షీరచతుర్గుణమ్ ౩౨
వీరాద్విమేదాకాకోలీ కపికచ్ఛూవిషాణిభిః
శూర్పపర్ణీయుతైరేతన్మహాకల్యాణకం పరమ్ ౩౩
బృంహణం సన్నిపాతఘ్నం పూర్వస్మాదధికం గుణైః
జటిలా పూతనా కేశీ చారటీ మర్కటీ వచా ౩౪
త్రాయమాణా జయా వీరా చోరకః కటురోహిణీ
వయఃస్థా శూకరీ ఛత్రా సాతిచ్ఛత్రా పలఙ్కషా ౩౫
మహాపురుషదన్తా చ కాయస్థా నాకులీద్వయమ్
కటమ్భరా వృశ్చికాలీ శాలిపర్ణీ చ తైర్ఘృతమ్ ౩౬
సిద్ధం చాతుర్థికోన్మాదగ్రహాపస్మారనాశనమ్
మహాపైశాచకం నామ ఘృతమేతద్యథాఽమృతమ్ ౩౭
బుద్ధిమేధాస్మృతికరం బాలానాం చాఙ్గవర్ధనమ్
బ్రాహ్మీమైన్ద్రీం విడఙ్గాని వ్యోషం హిఙ్గుజటాం మురామ్ ౩౮

రాస్నాం విషఘ్నాం లశునం విశల్యాం సురసాం వచామ్
జ్యోతిష్మతీం నాగవిన్నా మనన్తాం సహరీతకీమ్ ౩౯
కాఙ్క్షీం చ హస్తిమూత్రేణ పిష్ట్వా ఛాయావిశోషితా
వర్తిర్నస్యాఞ్జనాలేప ధూపైరున్మాదసూదనీ ౪౦
అవపీడాశ్చ వివిధాః సర్షపాః స్నేహసంయుతాః
కటుతైలేన చాభ్యఙ్గో ధ్మాపయేచ్చాస్య తద్ర జః ౪౧
సహిఙ్గుస్తీక్ష్ణధూమశ్చ సూత్రస్థానోదితో హితః
శృగాలశల్యకోలూకజలౌకావృషబస్తజైః ౪౨
మూత్రపిత్తశకృల్లోమ నఖచర్మభిరాచరేత్
ధూపధూమాఞ్జనాభ్యఙ్గప్రదేహ పరిషేచనమ్ ౪౩
ధూపయేత్సతతం చైనం శ్వగోమత్స్యైః సుపూతిభిః
వాతశ్లేష్మాత్మకే ప్రాయః పైత్తికే తు ప్రశస్యతే ౪౪
తిక్తకం జీవనీయం చ సర్పిః స్నేహశ్చ మిశ్రకః
శీతాని చాన్నపానాని మధురాణి లఘూని చ ౪౫
విధ్యేచ్చిరాం యథోక్తాం వా తృప్తం మేద్యామిషస్య వా
నివాతే శాయయేదేవం ముచ్యతే మతివిభ్రమాత్ ౪౬
ప్రక్షిప్యాసలిలే కూపే శోషయేద్వా బుభుక్షయా
ఆశ్వాసయేత్సుహృత్తం వా వాక్యైర్ధమార్థసంహితైః ౪౭
బ్రూయాదిష్టవినాశం వా దర్శయేదద్భుతాని వా
బద్ధం సర్షపతైలాక్తం న్యసేదోత్తానమాతపే ౪౮
కపికచ్ఛ్వాఽథవా తప్తైర్లోహతైలజలైః స్పృశేత్
కశాభిస్తాడయిత్వా వా బద్ధం శ్వభ్రే వినిఃక్షిపేత్ ౪౯
అథవా వీతశస్త్రాశ్మజనే సంతమసే గృహే
సర్పేణోద్ధృతదంష్ట్రేణ దాన్తైః సింహైర్గజైశ్చ తమ్ ౫౦

త్రాసయేచ్ఛస్త్రహస్తైర్వా కిరాతారాతితస్కరైః
అథవా రాజపురుషా బహిర్నీత్వా సుసంయతమ్
భాపయేయుర్వధేనైనం తర్జయన్తో నృపాజ్ఞయా ౫౧
దేహదుఃఖభయేభ్యో హి పరం ప్రాణభయం మతమ్
తేన యాతి శమం తస్య సర్వతో విప్లుతం మనః ౫౨
సిద్ధా క్రియా ప్రయోజ్యేయం దేశకాలాద్యపేక్షయా
ఇష్టద్ర వ్యవినాశాత్తు మనో యస్యోపహన్యతే ౫౩
తస్య తత్సదృశప్రాప్తిసాన్త్వాశ్వాసైః శమం నయేత్
కామశోకభయక్రోధహర్షేర్ష్యాలోభసమ్భవాన్ ౫౪
పరస్పరప్రతిద్వన్ద్వైరేభిరేవ శమం నయేత్
భూతానుబన్ధమీక్షేత ప్రోక్తలిఙ్గాధికాకృతిమ్ ౫౫
యద్యున్మాదే తతః కుర్యాద్భూతనిర్దిష్టమౌషధమ్
బలి చ దద్యాత్పలలం యావకం సక్తుపిణ్డికామ్ ౫౬
స్నిగ్ధం మధురమాహారం తణ్డులాన్ రుధిరోక్షితాన్
పక్వామకాని మాంసాని సురాం మైరేయమాసవమ్ ౫౭
అతిముక్తస్య పుష్పాణి జాత్యాః సహచరస్య చ
చతుష్పథే గవాం తీర్థే నదీనాం సఙ్గమేషు చ ౫౮
నివృత్తామిషమద్యో యో హితాశీ ప్రయతః శుచిః
నిజాగన్తుభిరున్మాదైః సత్త్వవాన్న స యుజ్యతే ౫౯
ప్రసాద ఇన్ద్రి యార్థానాం బుద్ధ్యాత్మమనసాం తథా
ధాతూనాం ప్రకృతిస్థత్వం విగతోన్మాదలక్షణమ్ ౬౦
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే ఉన్మాదప్రతిషేధో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ౬

సప్తమోఽధ్యాయః

అథాతోఽపస్మారప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
స్మృత్యపాయో హ్యపస్మారః స ధీసత్త్వాభిసంప్లవాత్
జాయతేఽభిహతే చిత్తే చిన్తాశోకభయాదిభిః ౧
ఉన్మాదవత్ప్రకుపితైశ్చిత్త దేహగతైర్మలైః
హతే సత్త్వే హృది వ్యాప్తే సంజ్ఞావాహిషు ఖేషు చ ౨
తమో విశన్ మూఢమతిర్బీభత్సాః కురుతే క్రియాః
దన్తాన్ ఖాదన్ వమన్ ఫేనం హస్తౌ పాదౌ చ విక్షిపన్ ౩
పశ్యన్నసన్తి రూపాణి ప్రస్ఖలన్ పతతి క్షితౌ
విజిహ్మాక్షిభ్రువో దోషవేగేఽతీతే విబుధ్యతే ౪
కాలాన్తరేణ స పునశ్చైవమేవ విచేష్టతే
అపస్మారశ్చతుర్భేదో వాతాద్యైర్నిచయేన చ ౫
రూపముత్పత్స్యమానేఽస్మిన్ హృత్కమ్పః శూన్యతా భ్రమః
తమసో దర్శనం ధ్యానం భ్రూవ్యుదాసోఽక్షివైకృతమ్ ౬
అశబ్దశ్రవణం స్వేదో లాలాసిఙ్ఘాణకస్రుతిః
అవిపాకోఽరుచిర్మూర్చ్ఛా కుక్ష్యాటోపో బలక్షయః ౭
నిద్రా నాశోఽఙ్గమర్దస్తృట్ స్వప్నే గానం సనర్తనమ్
పానం తైలస్య మద్యస్య తయోరేవ చ మేహనమ్ ౮
తత్ర వాతాత్స్ఫురత్సక్థిః ప్రపతంశ్చ ముహుర్ముహుః
అపస్మరతి సంజ్ఞాం చ లభతే విస్వరం రుదన్ ౯
ఉత్పిణ్డితాక్షః శ్వసితి ఫేనం వమతి కమ్పతే
ఆవిధ్యతి శిరోదన్తాన్ దశత్యాధ్మాతకన్ధరః ౧౦
పరితో విక్షిపత్యఙ్గం విషమం వినతాఙ్గులి
రూక్షశ్యావారుణాక్షిత్వఙ్నఖాస్యః కృష్ణమీక్షతే ౧౧

చపలం పరుషం రూపం విరూపం వికృతాననమ్
అపస్మరతి పిత్తేన ముహుః సంజ్ఞాం చ విన్దతి ౧౨
పీతఫేనాక్షివక్త్రత్వగాస్ఫాలయతి మేదినీమ్
భైరవాదీప్తరుషితరూపదర్శీ తృషాన్వితః ౧౩
కఫాచ్చిరేణ గ్రహణం చిరేణైవ విబోధనమ్
చేష్టాఽల్పా భూయసీ లాలా శుక్లనేత్రనఖాస్యతా ౧౪
శుక్లాభరూపదర్శిత్వం సర్వలిఙ్గం తు వర్జయేత్
అథాఽవృతానాం ధీచిత్తహృత్ఖానాం ప్రాక్ప్రబోధనమ్ ౧౫
తీక్ష్ణైః కుర్యాదపస్మారే కర్మభిర్వమనాదిభిః
వాతికం బస్తిభూయిష్ఠైః పైత్తం ప్రాయో విరేచనైః ౧౬
శ్లైష్మికం వమనప్రాయైరపస్మారముపాచరేత్
సర్వతః సువిశుద్ధస్య సమ్యగాశ్వాసితస్య చ ౧౭
అపస్మారవిమోక్షార్థం యోగాన్ సంశమనాన్ శృణు
గోమయస్వరసక్షీరదధిమూత్రైః శృతం హవిః ౧౮
అపస్మారజ్వరోన్మాదకామలాన్తకరం పిబేత్
ద్విపఞ్చమూలత్రిఫలాద్వినిశాకుటజత్వచః ౧౯
సప్తపర్ణమపామార్గం నీలినీం కటురోహిణీమ్
శమ్యాకపుష్కరజటాఫల్గుమూలదురాలభాః ౨౦
ద్విపలాః సలిలద్రో ణే పక్త్వా పాదావశేషితే
భార్గీపాఠాఢకీకుమ్భనికుమ్భవ్యోషరోహిషైః ౨౧
మూర్వాభూతీకభూ నిమ్బశ్రేయసీసారివాద్వయైః
మదయన్త్యగ్నినిచులైరక్షాంశైః సర్పిషః పచేత్ ౨౨
ప్రస్థం తద్వద్ ద్ర వైః పూర్వైః పఞ్చగవ్యమిదం మహత్
జ్వరాపస్మారజఠరభగన్దరహరం పరమ్ ౨౩

శోఫార్శఃకామలాపాణ్డుగుల్మకాసగ్రహాపహమ్
బ్రాహ్మీరసవచాకుష్ఠశఙ్ఖపుష్పీశృతం ఘృతమ్ ౨౪
పురాణం మేధ్యమున్మాదాలక్ష్మ్యపస్మారపాప్మజిత్
తైలప్రస్థం ఘృతప్రస్థం జీవనీయైః పలోన్మితైః ౨౫
క్షీరద్రో ణే పచేత్సిద్ధమపస్మారవిమోక్షణమ్
కంసే క్షీరేక్షురసయోః కాశ్మర్యేఽష్టగుణే రసే ౨౬
కార్షికైర్జీవనీయైశ్చ సర్పిఃప్రస్థం విపాచయేత్
వాతపిత్తోద్భవం క్షిప్రమపస్మారం నిహన్తి తత్ ౨౭
తద్వత్ కాశవిదారీక్షుకుశక్వాథశృతం పయః
కూష్మాణ్డస్వరసే సర్పిరష్టాదశగుణే శృతమ్ ౨౮
యష్టీకల్కమపస్మారహరం ధీవాక్స్వరప్రదమ్
కపిలానాం గవాం పిత్తం నావనే పరమం హితమ్ ౨౯
శ్వశృగాలబిడాలానాం సింహాదీనాం చ పూజితమ్
గోధానకులనాగానాం పృషతర్క్షగవామపి ౩౦
పిత్తేషు సాధితం తైలం నస్యేఽభ్యఙ్గే చ శస్యతే
త్రిఫలావ్యోషపీతద్రుయవక్షారఫణిజ్జకైః ౩౧
శ్యాహ్వాపామార్గకారఞ్జబీజైస్తైలం విపాచితమ్
బస్తమూత్రే హితం నస్యం చూర్ణం వా ధ్మాపయేద్భిషక్ ౩౨
నకులోలూకమార్జారగృధ్రకీటాహికాకజైః
తుణ్డైః పక్షైః పురీషైశ్చ ధూపమస్య ప్రయోజయేత్ ౩౩
శీలయేత్తైలలశునం పయసా వా శతావరీమ్
బ్రాహ్మీరసం కుష్ఠరసం వచాం వా మధుసంయుతామ్ ౩౪
సమం క్రుద్ధైరపస్మారో దోషైః శారీరమానసైః
యజ్జాయతే యతశ్చైష మహామర్మసమాశ్రయః ౩౫

తస్మాద్ర సాయనైరేనం దుశ్చికిత్స్యముపాచరేన్

తదార్తం చాగ్నితోయాదేర్విషమాత్పాలయేత్సదా ౩౬

ముక్తం మనో వికారేణ త్వమిత్థం కృతవానితి

న బ్రూయాద్విషయైరిష్టైః క్లిష్టం చేతోఽస్య బృంహయేత్ ౩౭

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానేఽపస్మారప్రతి షేధో నామ సప్తమోఽధ్యాయః ౭

ఇత్యష్టాఙ్గహృదయే భూతతంత్రం తృతీయం సమాప్తమ్

అష్టమోఽధ్యాయః

అథాతో వర్త్మరోగవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

సర్వరోగనిదానోక్తైరహితైః కుపితా మలాః

అచక్షుష్యైర్విశేషేణ ప్రాయః పిత్తానుసారిణః ౧

శిరాభిరూర్ధ్వం ప్రసృతా నేత్రావయవమాశ్రితాః

వర్త్మ సన్ధి సితం కృష్ణం దృష్టిం వా సర్వమక్షి వా ౨

రోగాన్ కుర్యుః చలస్తత్ర ప్రాప్య వర్త్మాశ్రయాః సిరాః

సుప్తోత్థితస్య కురుతే వర్త్మస్తమ్భం సవేదనమ్ ౩

పాంశుపూర్ణాభనేత్రత్వం కృచ్ఛ్రోన్మీలనమశ్రు చ

విమర్దనాత్ స్యాచ్చ శమః కృచ్ఛ్రోన్మీలం వదన్తి తత్ ౪

చాలయన్ వర్త్మనీ వాయుర్నిమేషోన్మేషణం ముహుః

కరోత్యరుజ్ నిమేషోఽసౌ వర్త్మ యత్తు నిమీల్యతే ౫

విముక్తసన్ధి నిశ్చేష్టం హీనం వాతహతం హి తత్

కృష్ణాః పిత్తేన బహ్వ్యోఽన్తర్వర్త్మ కుమ్భీకబీజవత్ ౬

ఆధ్మాయన్తే పునర్భిన్నాః పిటికాః కుమ్భిసంజ్ఞితాః

సదాహక్లేదనిస్తోదం రక్తాభం స్పర్శనాక్షమమ్ ౭

పిత్తేన జాయతే వర్త్మ పిత్తోత్క్లిష్టముశన్తి తత్
కరోతి కణ్డూం దాహం చ పిత్తం పక్ష్మాన్తమాస్థితమ్ ౮
పక్ష్మణాం శాతనం చాను పక్ష్మశాతం వదన్తి తమ్
పోథక్యః పిటికాః శ్వేతాః సర్షపాభా ఘనాః కఫాత్ ౯
శోఫోపదేహరుక్కణ్డూపిచ్ఛిలాశ్రు సమన్వితాః
కఫోత్క్లిష్టం భవేద్వర్త్మ స్తమ్భక్లేదోపదేహవత్ ౧౦
గ్రన్థిః పాణ్డురరుక్పాకః కణ్డూమాన్ కఠినః కఫాత్
కోలమాత్రః స లగణః కిఞ్చిదల్పస్తతోఽథ వా ౧౧
రక్తా రక్తేన పిటికా తత్తుల్యపిటికాచితా
ఉత్సఙ్గాఖ్యా తథోత్క్లిష్టం రాజిమత్స్పర్శనాక్షమమ్ ౧౨
అర్శోఽధిమాంసం వర్త్మాన్తః స్తబ్ధం స్నిగ్ధం సదాహరుక్
రక్తం రక్తేన తత్స్రావి ఛిన్నం ఛిన్నం చ వర్ధతే ౧౩
మధ్యే వా వర్త్మనోఽన్తే వా కణ్డూషారుగ్వతీ స్థిరా
ముద్గమాత్రాఽసృజా తామ్రా పిటికాఽఞ్జననామికా ౧౪
దోషైర్వర్త్మ బహిః శూనం యదన్తః సూక్ష్మఖాచితమ్
సస్రావమన్తరుదకం బిసాభం బిసవర్త్మ తత్ ౧౫
యద్వర్త్మోత్క్లిష్టముత్క్లిష్టమకస్మాన్మ్లానతామియాత్
రక్తదోషత్రయోత్క్లేశాద్భవత్యుత్క్లిష్టవర్త్మ తత్ ౧౬
శ్యావవర్త్మ మలైః సాస్రైః శ్యావం రుక్క్లేదశోఫవత్
శ్లిష్టాఖ్యం వర్త్మనీ శ్లిష్టే కణ్డూశ్వయథురాగిణీ ౧౭
వర్త్మనోఽన్త ఖరా రూక్షాః పిటికాః సికతోపమాః
సికతావర్త్మ కృష్ణం తు కర్దమం కర్దమోపమమ్ ౧౮
బహలం బహలైర్మాంసైః సవర్ణైశ్చీయతే సమైః
కుకూణకః శిశోరేవ దన్తోత్పత్తినిమిత్తజః ౧౯

స్యాత్తేన శిశురుచ్చూనతామ్రాక్షో వీక్షణాక్షమః
సవర్త్మశూలపైచ్చిల్యః కర్ణనాసాక్షిమర్దనః ౨౦
పక్ష్మోపరోధే సఙ్కోచో వర్త్మనాం జాయతే తథా
ఖరతాఽన్తర్ముఖత్వం చ రోమ్ణామన్యాని వా పునః ౨౧
కణ్టకైరివ తీక్ష్ణాగ్రైర్ఘృష్టం తైరక్షి శూయతే
ఉష్యతే చానిలాదిద్విడల్పాహః శాన్తిరుద్ధృతైః ౨౨
కనీనకే బహిర్వర్త్మ కఠినో గ్రన్థిరున్నతః
తామ్రః పక్వోఽస్రపూయస్రుదలజ్యాధ్మాయతే ముహుః ౨౩
వర్త్మాన్తర్మాంసపిణ్డాభః శ్వయథుర్గ్రథితోఽరుజః
సాస్రైః స్యాదర్బుదో దోషైర్విషమో బాహ్యతశ్చలః ౨౪
చతుర్వింశతిరిత్యేతే వ్యాధయో వర్త్మసంశ్రయాః
ఆద్యోఽత్ర భేషజైః సాధ్యో ద్వౌ తతోఽశశ్చ వర్జయేత్ ౨౫
పక్ష్మోపరోధో యాప్యః స్యాచ్ఛేషాఞ్చస్త్రేణ సాధయేత్
కుట్టయేత్పక్ష్మసదనం ఛిన్ద్యాత్తేష్వపి చార్బుదమ్ ౨౬
భిన్ద్యాల్లగణకుమ్భీకా బిసోత్సఙ్గాఞ్జనాలజీః
పోథకీశ్యావసికతాశ్లిష్టోత్క్లిష్టచతుష్టయమ్ ౨౭
సకర్దమం సబహలం విలిఖేత్సకుకూణకమ్ ౨౭ ౧౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే వర్త్మరోగవిజ్ఞానీయో నామ అష్టమోఽధ్యాయః ౮

నవమోఽధ్యాయః

అథాతో వర్త్మరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
కృచ్ఛ్రోన్మీలే పురాణాజ్యం ద్రాక్షాకల్కామ్బుసాధితమ్
ససితం యోజయేత్స్నిగ్ధం నస్యధూమాఞ్జనాది చ ౧

కుమ్భీకావర్త్మ లిఖితం సైన్ధవప్రతిసారతమ్
యష్టీధాత్రీపటోలీనాం క్వాథేన పరిషేచయేత్ ౨
నివాతేఽధిష్ఠితస్యాప్తైః శుద్ధస్యోత్తానశాయినః
బహిః కోష్ణామ్బుతప్తేన స్వేదితం వర్త్మ వాససా ౩
నిర్భుజ్య వస్త్రాన్తరితం వామాఙ్గుష్ఠాఙ్గులీధృతమ్
న స్రంసతే చలతి వా వర్త్మైవం సర్వతస్తతః ౪
మణ్డలాగ్రేణ తత్తిర్యక్ కృత్వా శస్త్రపదాఙ్కితమ్
లిఖేత్తేనైవ పత్రైర్వా శాకశేఫాలికాదిజైః ౫
ఫేనేన తోయరాశేర్వా పిచునా ప్రమృజన్నసృక్
స్థితే రక్తే సులిఖితం సక్షౌద్రైః ప్రతిసారయేత్ ౬
యథాస్వముక్తైరను చ ప్రక్షాల్యోష్ణేన వారిణా
ఘృతేన సిక్తమభ్యక్తం బధ్నీయాన్మధుసర్పిషా ౭
ఊర్ధ్వాధః కర్ణయోర్దత్త్వా పిణ్డీం చ యవసక్తుభిః
ద్వితీయేఽహని ముక్తస్య పరిషేకం యథాయథమ్ ౮
కుర్యాచ్చతుర్థే నస్యాదీన్ ముఞ్చేదేవాహ్ని పఞ్చమే
సమం నఖనిభం శోఫకణ్డూఘర్షాద్యపీడితమ్ ౯
విద్యాత్సులిఖితం వర్త్మ లిఖేద్ భూయో విపర్యయే
రుక్పక్ష్మవర్త్మసదనస్రంసనాన్యతిలేఖనాత్ ౧౦
స్నేహస్వేదాదికస్తస్మిన్నిష్టో వాతహరః క్రమః
అభ్యజ్య నవనీతేన శ్వేతరోధ్రం ప్రలేపయేత్ ౧౧
ఏరణ్డమూలకల్కేన పుటపాకే పచేత్తతః
స్విన్నం ప్రక్షాలితం శుష్కం చూర్ణితం పోటలీకృతమ్ ౧౨
స్త్రియాః క్షీరే ఛగల్యా వా మృదితం నేత్రసేచనమ్
శాలితన్దులకల్కేన లిప్తం తద్వత్ పరిష్కృతమ్ ౧౩

కుర్యాన్నేత్రేఽతిలిఖితే మృదితం దధిమస్తునా
కేవలేనాపి వా సేకం మస్తునా జాఙ్గలాశినః ౧౪
పిటికా వ్రీహివక్త్రేణ భిత్త్వా తు కఠినోన్నతాః
నిష్పీడయేదను విధిః పరిశేషస్తు పూర్వవత్ ౧౫
లేఖనే భేదనే చాయం క్రమః సర్వత్ర వర్త్మని
పిత్తాస్రోత్క్లిష్టయోః స్వాదుస్కన్ధసిద్ధేన సర్పిషా ౧౬
సిరావిమోక్షః స్నిగ్ధస్య త్రివృచ్ఛ్రేష్ఠం విరేచనమ్
లిఖితే స్రుతరక్తే చ వర్త్మని క్షాలనం హితమ్ ౧౭
యష్టీకషాయః సేకస్తు క్షీరం చన్దనసాధితమ్
పక్ష్మణాం సదనే సూచ్యా రోమకూపాన్ వికుట్టయేత్ ౧౮
గ్రాహయేద్వా జలౌకోభిః పయసేక్షురసేన వా
వమనం నావనం సర్పిః శృతం మధురశీతలైః ౧౯
సఞ్చూర్ణ్య పుష్పకాసీసం భావయేత్సురసారసైః
తామ్రే దశాహం పరమం పక్ష్మశాతే తదఞ్జనమ్ ౨౦
పోథకీర్లిఖితాః శుణ్ఠీసైన్ధవప్రతిసారితాః
ఉష్ణామ్బుక్షాలితాః సిఞ్చేత్ ఖదిరాఢకిశిగ్రుభిః ౨౧
అప్సిద్ధైర్ద్వినిశాశ్రేష్ఠామధుకైర్వా సమాక్షికైః
కఫోత్క్లిష్టే విలిఖితే సక్షౌద్రైః ప్రతిసారణమ్ ౨౨
సూక్ష్మైః సైన్ధవకాసీసమనోహ్వాకణతార్క్ష్యజైః
వమనాఞ్జననస్యాది సర్వం చ కఫజిద్ధితమ్ ౨౩
కర్తవ్యం లగణేఽప్యేతదశాన్తావగ్నినా దహేత్
స్విన్నాం భిత్త్వా వినిష్పీడ్య భిషగఞ్జననామి కామ్ శిలైలాసైన్ధవనతైః సక్షౌద్రైః ప్రతిసారయేత్ ౧
కుకూణే ఖదిరశ్రేష్ఠానిమ్బపత్రశృతం ఘృతమ్ ౨౪
పీత్వా ధాత్రీ వమేత్కృష్ణాయష్టీసర్షపసైన్ధవైః

అభయాపిప్పలీద్రా క్షాక్వాథేనైనాం విరేచయేత్ ౨౫
ముస్తాద్విరజనీకృష్ణా కల్కేనాలేపయేత్స్తనౌ
ధూపయేత్సర్షపైః సాజ్యైః శుద్ధాం క్వాథం చ పాయయేత్ ౨౬
పటోలముస్తమృద్వీకాగుడూచీ త్రిఫలోద్భవమ్
శిశోస్తు లిఖితం వర్త్మ స్రుతాసృగ్వాఽమ్బుజన్మభిః ౨౭
ధాత్ర్యశ్మన్తకజమ్బ్వాత్థపత్రక్వాథేన సేచయేత్
ప్రాయః క్షీరఘృతాశిత్వాద్బాలానాం శ్లేష్మజా గదాః ౨౮
తస్మాద్వమనమేవాగ్రే సర్వవ్యాధిషు పూజితమ్
సిన్ధూత్థకృష్ణాపామార్గబీజాజ్యస్తన్యమాక్షికమ్ ౨౯
చూర్ణో వచాయాః సక్షౌద్రో మదనం మధుకాన్వితమ్
క్షీరం క్షీరాన్నమన్నం చ భజతః క్రమతః శిశోః ౩౦
వమనం సర్వరోగేషు విశేషేణ కుకూణకే
సప్తలారససిద్ధాజ్యం యోజ్యం చోభయశోధనమ్ ౩౧
ద్వినిశారోధ్రయష్ట్యాహ్వరోహిణీ నిమ్బపల్లవైః
కుకూణకే హితా వర్తిః పిష్టైస్తామ్రరజోన్వితైః ౩౨
క్షీరక్షౌద్ర ఘృతోపేతం దగ్ధం వా లోహజం రజః
ఏలారసోనకతక శఙ్ఖోషణఫణిజ్జకైః ౩౩
వర్తిః కుకూణపోథక్యోః సురాపిష్టైః సకట్ఫలైః
పక్ష్మరోధే ప్రవృద్ధేషు శుద్ధదేహస్య రోమసు ౩౪
ఉత్సృజ్య ద్వౌ భ్రువోఽధస్తాద్భాగౌ భాగం చ పక్ష్మతః
యవమాత్రం యవాకారం తిర్యక్ ఛిత్వాఽద్ర వాససా ౩౫
అపనేయమసృక్ తస్మిన్నల్పీభవతి శోణితే
సీవ్యేత్కుటిలయా సూచ్యా ముద్గమాత్రాన్తరైః పదైః ౩౬
బధ్వా లలాటే పట్టం చ తత్ర సీవనసూత్రకమ్

నాతిగాఢశ్లథం సూచ్యా నిక్షిపేదథ యోజయేత్ ౩౭
మధుసర్పిఃకవలికాం న చాస్మిన్ బన్ధమాచరేత్
న్యగ్రోధాదికషాయైశ్చ సక్షీరైః సేచయేద్రుజి ౩౮
పఞ్చమే దివసే సూత్రమపనీయావచూర్ణయేత్
గైరికేణ వ్రణం యుఞ్జ్యాత్తీక్ష్ణం నస్యాఞ్జనాది చ ౩౯
దహేదశాన్తౌ నిర్భుజ్య వర్త్మదోషాశ్రయాం వలీమ్
సందంశేనాధికం పక్ష్మ హృత్వా తస్యాశ్రయం దహేత్ ౪౦
సూచ్యగ్రేణాగ్నివర్ణేన దాహో బాహ్యేలజేః పునః
భిన్నస్య క్షారవహ్నిభ్యాం సుచ్ఛిన్నస్యార్బుదస్య చ ౪౧

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే వర్త్మరోగప్రతిషేధో నామ నవమోఽధ్యాయః ౯

దశమోఽధ్యాయః

అథాతః సన్ధిసితాసితరోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వాయుః క్రుద్ధః సిరాః ప్రాప్య జలాభం జలవాహినీః
అశ్రు స్రావయతే వర్త్మశుక్లసన్ధే కనీనకాత్ ౧
తేన నేత్రం సరుగ్రాగశోఫం స్యాత్స జలాస్రవః
కఫాత్ కఫాస్రవే శ్వేతం పిచ్ఛిలం బహలం స్రవేత్ ౨
కఫేన శోఫస్తీక్ష్ణాగ్రః క్షారబుద్బుదకోపమః
పృథుమూలబలః స్నిగ్ధః సవర్ణో మృదుపిచ్ఛిలః ౩
మహానపాకః కణ్డూమానుపనాహః స నీరుజః
రక్తాద్ రక్తాస్రవే తామ్రం బహూష్ణం చాశ్రు సంస్రవేత్ ౪
వర్త్మసన్ధ్యాశ్రయా శుక్లే పిటికా దాహశూలినీ
తామ్రా ముద్గోపమా భిన్నా రక్తం స్రవతి పర్వణీ ౫

పూయాస్రవే మలాః సాస్రా వర్త్మసన్ధే కనీనకాత్
స్రావయన్తి ముహుః పూయం సాస్రం త్వఙ్మాంసపాకతః ౬
పూయాలసో వ్రణః సూక్ష్మః శోఫసంరమ్భపూర్వకః
కనీనసన్ధావాధ్మాయీ పూయాస్రావీ సవేదనః ౭
కనీనస్యాన్తరలజీ శోఫో రుక్తోదదాహవాన్
అపాఙ్గే వా కనీనే వా కణ్డూషాపక్ష్మపోటవాన్ ౮
పూయాస్రావీ కృమిగ్రన్థిర్గ్రన్థిః కృమియుతోఽతిమాన్
ఉపనాహకృమిగ్రన్థిపూయాలసకపర్వణీః ౯
శస్త్రేణ సాధయేత్పఞ్చ సాలజీనాస్రవాంస్త్యజేత్
పిత్తం కుర్యాత్సితే బిన్దూనసితశ్యావపీతకాన్ ౧౦
మలాక్తాదర్శతుల్యం వా సర్వం శుక్లం సదాహరుక్
రోగోఽయ శుక్తికాసంజ్ఞః సశకృద్భేదతృడ్జ్వరః ౧౧
కఫాచ్ఛుక్లే సమం శ్వేతం చిరవృద్ధ్యధిమాంసకమ్
శుక్లార్మ శోఫస్త్వరుజః సవర్ణో బహలోఽమృదుః ౧౨
గురుః స్నిగ్ధోఽమ్బుబిన్ద్వాభో బలాసగ్రథితం స్మృతమ్
బిన్దుభిః పిష్టధవలైరుత్సన్నైః పిష్టకం వదేత్ ౧౩
రక్తరాజీతతం శుక్లముష్యతే యత్సవేదనమ్
అశోఫాశ్రూపదేహం చ సిరోత్పాతః స శోణితాత్ ౧౪
ఉపేక్షితః సిరోత్పాతో రాజీస్తా ఏవ వర్ధయన్
కుర్యాత్సాస్రం సిరాహర్షం తేనాక్ష్యుద్వీక్షణాక్షమమ్ ౧౫
సిరాజాలే సిరాజాలం బృహద్రక్తం ఘనోన్నతమ్
శోణితార్మ సమం శ్లక్ష్ణం పద్మాభమధిమాంసకమ్ ౧౬
నీరుక్ శ్లక్ష్ణోఽజునం బిన్దుః శశలోహితలోహితః
మృద్వాశువృద్ధ్యఙ్మాంసం ప్రస్తారి శ్యావలోహితమ్ ౧౭

ప్రస్తార్యర్మ మలైః సాస్రైః స్నావార్మ స్నావసన్నిభమ్
శుష్కాసృక్పిణ్డవచ్ఛ్యావం యన్మాంసం బహలం పృథు ౧౮
అధిమాంసార్మ తద్ దాహఘర్షవత్యః సిరావృతాః
కృష్ణాసన్నాః సిరాసంజ్ఞాః పిటికాః సర్షపోపమాః ౧౯
శుక్తిహర్షసిరోత్పాతపిష్టక గ్రథితార్జునమ్
సాధయేదౌషధైః షట్కం శేషం శస్త్రేణ సప్తకమ్ ౨౦
నవోత్థం తదపి ద్రవ్యైః అర్మోక్తం యచ్చ పఞ్చధా
తచ్ఛేద్యమసితప్రాప్తం మాంసస్నావసిరావృతమ్ ౨౧
చర్మోద్దాలవదుచ్ఛ్రాయి దృష్టిప్రాప్తం చ వర్జయేత్
పిత్తం కృష్ణేఽథవా దృష్టౌ శుక్రం తోదాశ్రురాగవత్ ౨౨
ఛిత్త్వా త్వచం జనయతి తేన స్యాత్కృష్ణమణ్డలమ్
పక్వజమ్బూనిభం కిఞ్చిన్నిమ్నం చ క్షతశుక్రకమ్ ౨౩
తత్కృచ్ఛ్రసాధ్యం యాప్యం తు ద్వితీయపటలవ్యధాత్
తత్ర తోదాదిబాహుల్యం సూచీవిద్ధాభకృష్ణతా ౨౪
తృతీయపటలచ్ఛేదాదసాధ్యం నిచితం వ్రణైః
శఙ్ఖశుక్లం కఫాత్సాధ్యం నాతిరుక్ శుద్ధశుక్రకమ్ ౨౫
ఆతామ్రపిచ్ఛిలాస్రస్రుదాతామ్ర పిటికాఽతిరుక్
అజావిట్సదృశోచ్ఛ్రాయకార్ష్ణ్యా వర్జ్యాఽసృజాఽజకా ౨౬
సిరాశుక్రం మలైః సాస్రైస్తజ్జుష్టం కృష్ణమణ్డలమ్
సతోదదాహతామ్రాభిః సిరాభిరవతన్యతే ౨౭
అనిమిత్తోష్ణశీతాచ్ఛఘనాస్రస్రుచ్చ తత్త్యజేత్
దోషైః సాస్రైః సకృత్కృష్ణం నీయతే శుక్లరూపతామ్ ౨౮
ధవలాభ్రోపలిప్తాభం నిష్పావార్ధదలాకృతి
అతితీవ్రరుజా రాగదాహశ్వయథుపీడితమ్ ౨౯

పాకాత్యయేన తచ్చుక్రం వర్జయేత్తీవ్రవేదనమ్
యస్య వా లిఙ్గనాశోఽన్త శ్యావం యద్వా సలోహితమ్ ౩౦
అత్యుత్సేధావగాఢం వా సాస్రు నాడీవ్రణావృతమ్
పురాణం విషమం మధ్యే విచ్ఛిన్నం యచ్చ శుక్రకమ్ ౩౧
పఞ్చేత్యుక్తా గదాః కృష్ణే సాధ్యాసాధ్యవిభాగతః ౩౧-౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే సన్ధిసితాసితరోగవిజ్ఞానీయో నామ దశమోఽధ్యాయః ౧౦

ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథాతఃసన్ధిసితాసితరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఉపనాహం భిషక్ స్విన్నం భిన్నం వ్రీహిముఖేన చ
లేఖయేన్మణ్డలాగ్రేణ తతశ్చ ప్రతిసారయేత్ ౧
పిప్పలీక్షౌద్ర సిన్ధూత్థై ర్బధ్నీయాత్పూర్వవత్తతః
పటోలపత్రామలకక్వాథేనాచ్యోతయేచ్చ తమ్ ౨
పర్వణీ బడిశేనాత్తా బాహ్యసన్ధిత్రిభాగతః
వృద్ధిపత్రేణ వర్ధ్యాఽధే స్యాదశ్రుగతిరన్యథా ౩
చికిత్సా చార్మవత్క్షౌద్ర సైన్ధవప్రతిసారితా
పూయాలసే సిరాం విధ్యేత్తతస్తముపనాహయేత్ ౪
కుర్వీత చాక్షిపాకోక్తం సర్వం కర్మ యథావిధి
సైన్ధవార్ద్ర కకాసీసలోహతామ్రైః సుచూర్ణితైః ౫
చూర్ణాఞ్జనం ప్రయుఞ్జీత సక్షౌద్రై ర్వా రసక్రియామ్
కృమిగ్రన్థిం కరీషేణ స్విన్నం భిత్త్వా విలిఖ్య చ ౬
త్రిఫలాక్షౌద్ర కాసీససైన్ధవైః ప్రతిసారయేత్
పిత్తాభిష్యన్దవచ్ఛుక్తిం బలాసాహ్వయపిష్టకే ౭

కఫాభిష్యన్దవన్మక్త్వా సిరావ్యధముపాచరేత్
బీజపూరరసాక్తం చ వ్యోషకట్ఫలమఞ్జనమ్ ౮
జాతీముకులసిన్ధూత్థదేవ దారుమహౌషధైః
పిష్టైః ప్రసన్నయా వర్తిః శోఫకణ్డూఘ్నమఞ్జనమ్ ౯
రక్తస్యన్దవదుత్పాతహర్ష జాలార్జునక్రియా
సిరోత్పాతే విశేషేణ ఘృతమాక్షికమఞ్జనమ్ ౧౦
సిరాహర్షే తు మధునా శ్లక్ష్ణఘృష్టం రసాఞ్జనమ్
అర్జునే శర్కరామస్తుక్షౌద్రై రాశ్చ్యోతనం హితమ్ ౧౧
స్ఫటికః కుఙ్కుమం శఙ్ఖో మధుకం మధునాఽఞ్జనమ్
మధునా చాఞ్జనం శఙ్ఖః ఫేనో వా సితయా సహ ౧౨
అర్మోక్తం పఞ్చధా తత్ర తను ధూమావిలం చ యత్
రక్తం దధినిభం యచ్చ శుక్రవత్తస్య భేషజమ్ ౧౩
ఉత్తానస్యేతరత్ స్విన్నం ససిన్ధూత్థేన చాఞ్జితమ్
రసేన బీజపూరస్య నిమీల్యాక్షి విమర్దయేత్ ౧౪
ఇత్థం సంరోషితాక్షస్య ప్రచలేఽమాధిమాంసకే
ధృతస్య నిశ్చలం మూర్ధ్ని వర్త్మనోశ్చ విశేషతః ౧౫
అపాఙ్గమీక్షమాణస్య వృద్ధేఽమణి కనీనకాత్
వలీ స్యాద్యత్ర తత్రార్మ బడిశేనావలమ్బితమ్ ౧౬
నాత్యాయతం ముచుణ్ఢ్యా వా సూచ్యా సూత్రేణ వా తతః
సమన్తాన్మణ్డలాగ్రేణ మోచయేదథ మోక్షితమ్ ౧౭
కనీనకముపానీయ చతుర్భాగావశేషితమ్
ఛిన్ద్యాత్కనీనకం రక్షేద్వాహినీశ్చాశ్రువాహినీః ౧౮
కనీనకవ్యధాదశ్రు నాడీ చాక్షి ప్రవర్తతే
వృద్ధేఽమణి తథాఽపాఙ్గాత్పశ్యతోఽస్య కనీనకమ్ ౧౯

సమ్యక్ ఛిన్నం మధువ్యోషసైన్ధవప్రతిసారితమ్
ఉష్ణేన సర్పిషా సిక్తమభ్యక్తం మధుసర్పిషా ౨౦
బధ్నీయాత్సేచయేన్ముక్త్వా తృతీయాదిదినేషు చ
కరఞ్జబీజసిద్ధేన క్షీరేణ క్వథితైస్తథా ౨౧
సక్షౌద్రై ర్ద్వినిశారోధ్ర పటోలీయష్టికింశుకైః
కురణ్టముకులోపేతైర్ముఞ్చేదేవాహ్ని సప్తమే ౨౨
సమ్యక్ ఛిన్నే భవేత్స్వాస్థ్యం హీనాతిచ్ఛేదజాన్ గదాన్
సేకాఞ్జనప్రభృతి భిర్జయేల్లేఖనబృంహణైః ౨౩
సితామనః శిలైలేయలవణోత్తమనాగరమ్
అర్ధకర్షోన్మితం తార్క్ష్యం పలార్ధం చ మధుద్రుతమ్ ౨౪
అఞ్జనం శ్లేష్మతిమిరపిల్లశుక్రార్మశేషజిత్
త్రిఫలైకతమద్ర వ్యత్వచం పానీయకల్కితామ్ ౨౫
శరావపిహితాం దగ్ధ్వా కపాలే చూర్ణయేత్తతః
పృథక్శేషౌషధరసైః పృథగేవ చ భావితా ౨౬
సా మషీ శోషితా పేష్యా భూయో ద్విలవణాన్వితా
త్రీణ్యేతాన్యఞ్జనాన్యాహ లేఖనాని పరం నిమిః ౨౭
సిరాజాలే సిరా యాస్తు కఠినా లేఖనౌషధైః
న సిద్ధ్యన్త్యర్మవత్తాసాం పిటికానాం చ సాధనమ్ ౨౮
దోషానురోధాచ్ఛుక్రేషు స్నిగ్ధరూక్షా వరా ఘృతమ్
తిక్తమూర్ధ్వమసృక్స్రావో రేకసేకాది చేష్యతే ౨౯
త్రిస్త్రివృద్వారిణా పక్వం క్షతశుక్రే ఘృతం పిబేత్
సిరయాఽను హరేద్ర క్తం జలౌకోభిశ్చ లోచనాత్ ౩౦
సిద్ధేనోత్పలకాకోలీద్రా క్షా యష్టివిదారిభిః
ససితేనాజపయసా సేచనం సలిలేన వా ౩౧

రాగాశ్రువేదనాశాన్తౌ పరం లేఖనమఞ్జనమ్
వర్తయో జాతిముకులలాక్షాగైరికచన్దనైః ౩౨
ప్రసాదయన్తి పిత్తాస్రం ఘ్నన్తి చ క్షతశుక్రకమ్
దన్తైర్దన్తివరాహోష్ట్రగవాశ్వాజఖరోద్భవైః ౩౩
సశఙ్ఖమౌక్తికామ్భోధిఫేనైర్మరిచ పాదికైః
క్షతశుక్రమపి వ్యాపి దన్తవర్తిర్నివర్తయేత్ ౩౪
తమాలపత్రం గోదన్తశఙ్ఖఫేనోఽస్థి గార్దభమ్
తామ్రం చ వర్తిర్మూత్రేణ సర్వశుక్రకనాశినీ ౩౫
రత్నాని దన్తాః శృఙ్గాణి ధాతవస్త్ర్యూషణం త్రుటిః
కరఞ్జబీజం లశునో వ్రణసాది చ భేషజమ్ ౩౬
సవ్రణావ్రణగమ్భీరత్వక్స్థ శుక్రఘ్నమఞ్జనమ్
నిమ్నమున్నమయేత్స్నేహ పాననస్యరసాఞ్జనైః ౩౭
సరుజం నీరుజం తృప్తిపుటపాకేన శుక్రకమ్
శుద్ధశుక్రే నిశాయష్టీసారివాశాబరామ్బుసా ౩౮
సేచనం రోధ్రపోటల్యా కోష్ణామ్భోమగ్నయాఽథవా
బృహతీమూలయష్ట్యాహ్వతామ్ర సైన్ధవనాగరైః ౩౯
ధాత్రీఫలామ్బునా పిష్టైర్లేపితం తామ్రభాజనమ్
యవాజ్యామలకీపత్రైర్బహుశో ధూపయేత్తతః ౪౦
తత్ర కుర్వీత గుటికాస్తా జలక్షౌద్ర పేషితాః
మహానీలా ఇతి ఖ్యాతాః శుద్ధశుక్రహరాః పరమ్ ౪౧
స్థిరే శ్రుకే ఘనే చాస్య బహుశోఽపహరేదసృక్
శిరఃకాయవిరేకాంశ్చ పుటపాకాంశ్చ భూరిశః ౪౨
కుర్యాన్మరిచవైదేహీశిరీష ఫలసైన్ధవైః
హర్షణం త్రిఫలాక్వాథపీతేన లవణేన వా ౪౩

కుర్యాదఞ్జనయోగౌ వా శ్లోకార్ధగదితావిమౌ
శఙ్ఖకోలాస్థికతకద్రా క్షామధుకమాక్షికైః ४४
సురాదన్తార్ణవమలైః శిరీషకుసుమాన్వితైః
ధాత్రీఫణిజ్జకరసే క్షారో లాఙ్గలికోద్భవః ४५
ఉషితః శోషితశ్చూర్ణః శుక్రహర్షణమఞ్జనమ్
ముద్గా వా నిస్తుషాః పిష్టాః శఙ్ఖక్షౌద్ర సమాయుతాః ४६
సారో మధూకాన్మధుమాన్ మజ్జా వాఽక్షాత్సమాక్షికా
గోఖరాశ్వోష్ట్రదశనాః శఙ్ఖః ఫేనః సముద్ర జః ४७
వర్తిరర్జునతోయేన హృష్టశుక్రకనాశినీ
ఉత్సన్నం వా సశల్యం వా శుక్రం వాలాదిభిర్లిఖేత్ ४८
సిరాశుక్రే త్వదృష్టిఘ్నే చికిత్సా వ్రణశుక్రవత్
పుణ్డ్రయష్ట్యాహ్వకాకోలీసింహీలోహనిశాఞ్జనమ్ ४९
కల్కితం ఛాగదుగ్ధేన సఘృతైర్ధూపితం యవైః
ధాత్రీపత్రైశ్చ పర్యాయాద్వర్తిరత్రాఞ్జనం పరమ్ ५०
అశాన్తావర్మవచ్ఛస్త్రమజకాఖ్యే చ యోజయేత్
అజకాయామసాధ్యాయాం శుక్రేఽన్యత్ర చ తద్విధే ५१
వేదనోపశమం స్నేహపానాసృక్స్రావణాదిభిః
కుర్యాద్బీభత్సతాం జేతుం శుక్రస్యోత్సేధసాధనమ్ ५२
నాలికేరాస్థిభల్లాతతాల వంశకరీరజమ్
భస్మాద్భిః స్రావయేత్తాభిర్భావయేత్కరభాస్థిజమ్ ५३
చూర్ణం శుక్రేష్వసాధ్యేషు తద్వైవర్ణ్యఘ్నమఞ్జనమ్
సాధ్యేషు సాధనాయాలమిదమేవ చ శీలితమ్ ५४
అజకాం పార్శ్వతో విధ్వా సూచ్యా విస్రావ్య చోదకమ్
సమం ప్రపీడ్యాఙ్గుష్ఠేన వసార్ద్రేణాను పూరయేత్ ५५

వ్రణం గోమాంసచూర్ణేన బద్ధం బద్ధం విముచ్య చ

సప్తరాత్రాద్ వ్రణే రూఢే కృష్ణభాగే సమే స్థిరే ౫౬

స్నేహాఞ్జనం చ కర్తవ్యం నస్యం చ క్షీరసర్పిషా

తథాఽపి పునరాధ్మానే భేదచ్ఛేదాదికాం క్రియామ్ ౫౭

యుక్త్యా కుర్యాద్యథా నాతిచ్ఛేదేన స్యాన్నిమజ్జనమ్ ౫౭॥౧౨

నిత్యం చ శుక్రేషు శృతం యథాస్వం

పానే చ మర్శే చ ఘృతం విదధ్యాత్

న హీయతే లబ్ధబలా తథాఽన్త

స్తీక్ష్ణాఞ్జనైర్దృక్ సతతం ప్రయుక్తైః ౫౮-౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే సన్ధిసితాసితరోగప్రతిషేధో నామైకాదశోఽధ్యాయః ౧౧

ద్వాదశోఽధ్యాయః

అథాతో దృష్టిరోగవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

సిరానుసారిణి మలే ప్రథమం పటలం శ్రితే

అవ్యక్తమీక్షతే రూపం వ్యక్తమప్యనిమిత్తతః ౧

ప్రాప్తే ద్వితీయం పటలమభూతమపి పశ్యతి

భూతం తు యత్నాదాసన్నం దూరే సూక్ష్మం చ నేక్షతే ౨

దూరాన్తికస్థం రూపం చ విపర్యాసేన మన్యతే

దోషే మణ్డలసంస్థానే మణ్డలానీవ పశ్యతి ३

ద్విధైకం దృష్టిమధ్యస్థే బహుధా బహుధాస్థితే

దృష్టేరభ్యన్తరగతే హ్రస్వవృద్ధవిపర్యయమ్ ४

నాన్తికస్థమధఃసంస్థే దూరగం నోపరి స్థితే

పార్శ్వే పశ్యేన్నపార్శ్వస్థే తిమిరాఖ్యోఽయమామయః ౫

ప్రాప్నోతి కాచతాం దోషే తృతీయపటలాశ్రితే
తేనోర్ధ్వమీక్షతే నాధస్తనుచైలావృతోపమమ్ ౬
యథా వర్ణం చ రజ్యేత దృష్టిహీర్యేత చ క్రమాత్
తథాఽప్యుపేక్షమాణస్య చతుర్థం పటలం గతః ౭
లిఙ్గనాశం మలః కుర్వన్ ఛాదయేద్దృష్టిమణ్డలమ్
తత్ర వాతేన తిమిరే వ్యావిద్ధమివ పశ్యతి ౮
చలావిలారుణాభాసం ప్రసన్నం చేక్షతే ముహుః
జాలాని కేశాన్ మశకాన్ రశ్మీంశ్చోపేక్షితేఽత్ర చ ౯
కాచీభూతే దృగరుణా పశ్యత్యాస్యమనాసికమ్
చన్ద్ర దీపాద్యనేకత్వం వక్రమృజ్వపి మన్యతే ౧౦
వృద్ధః కాచో దృశం కుర్యాద్రజోధూమావృతామివ
స్పష్టారుణాభాం విస్తీర్ణాం సూక్ష్మాం వా హతదర్శనామ్ ౧౧
స లిఙ్గనాశో వాతే తు సఙ్కోచయతి దృక్సిరాః
దృగ్మణ్డలం విశత్యన్తర్గమ్భీరా దృగసౌ స్మృతా ౧౨
పిత్తజే తిమిరే విద్యుత్ఖద్యోతద్యోతదీపితమ్
శిఖితిత్తిరిపత్రాభం ప్రాయో నీలం చ పశ్యతి ౧౩
కాచే దృక్ కాచనీలాభా తాదృగేవ చ పశ్యతి
అర్కేన్దుపరివేషాగ్నిమరీచీన్ద్ర ధనూంషి చ ౧౪
భృఙ్గనీలా నిరాలోకా దృక్ స్నిగ్ధా లిఙ్గనాశతః
దృష్టిః పిత్తేన హ్రస్వాఖ్యా సా హ్రస్వా హ్రస్వదర్శినీ ౧౫
భవేత్పిత్తవిదగ్ధాఖ్యా పీతా పీతాభదర్శనా
కఫేన తిమిరే ప్రాయః స్నిగ్ధం శ్వేతం చ పశ్యతి ౧౬
శఙ్ఖేదుకున్దకుసుమైః కుముదైరివ చాచితమ్
కాచే తు నిష్ప్రభేన్ద్వర్కప్రదీపాద్యైరివాచితమ్ ౧౭

సితాభా సా చ దృష్టిః స్యాల్లిఙ్గనాశే తు లక్ష్యతే
మూర్తః కఫో దృష్టిగతః స్నిగ్ధో దర్శననాశనః ౧౮
బిన్దుర్జలస్యేవ చలః పద్మినీపుటసంస్థితః
ఉష్ణే సఙ్కోచమాయాతి ఛాయాయాం పరిసర్పతి ౧౯
శఙ్ఖకున్దేన్దుకుముదస్ఫటికోపమశుక్లిమా
రక్తేన తిమిరే రక్తం తమోభూతం చ పశ్యతి ౨౦
కాచేన రక్తా కృష్ణా వా దృష్టిస్తాదృక్ చ పశ్యతి
లిఙ్గనాశేఽపి తాదృగ్ దృఙ్ నిష్ప్రభా హతదర్శనా ౨౧
సంసర్గసన్నిపాతేషు విద్యాత్సఙ్కీర్ణలక్షణాన్
తిమిరాదీనకస్మాచ్చ తైః స్యాద్వ్యక్తాకులేక్షణః ౨౨
తిమిరే శేషయోర్దృష్టౌ చిత్రో రాగః ప్రజాయతే
ద్యోత్యతే నకులస్యేవ యస్య దృఙ్ నిచితా మలైః ౨౩
నకులాన్ధః స తత్రాహ్ని చిత్రం పశ్యతి నో నిశి
అర్కేఽస్తమస్తకన్యస్తగభస్తౌ స్తమ్భమాగతాః ౨౪
స్థగయన్తి దృశం దోషా దోషాన్ధః స గదోఽపరః
దివాకరకరస్పృష్టా భ్రష్టా దృష్టిపథాన్మలాః ౨౫
విలీనలీనా యచ్ఛన్తి వ్యక్తమత్రాహ్ని దర్శనమ్
ఉష్ణతప్తస్య సహసా శీతవారినిమజ్జనాత్ ౨౬
త్రిదోషరక్తసంపృక్తో యాత్యూష్మోర్ధ్వం తతోఽక్షిణి
దాహోషే మలినం శుక్లమహన్యావిలదర్శనమ్ ౨౭
రాత్రావాన్ధ్యం చ జాయేత విదగ్ధోష్ణేన సా స్మృతా
భృశమమ్లాశనాద్దోషైః సాస్రైర్యా దృష్టిరాచితా ౨౮
సక్లేదకణ్డూకలుషా విదగ్ధాఽమ్లేన సా స్మృతా
శోకజ్వరశిరోరోగసన్తప్తస్యానిలాదయః ౨౯

ధూమావిలాం ధూమదృశం దృశం కుర్యుః స ధూమరః

సహసైవాల్పసత్త్వస్య పశ్యతో రూపమద్భుతమ్ ౩౦

భాస్వరం భాస్కరాదిం వా వాతాద్యా నయనాశ్రితాః

కుర్వన్తి తేజః సంశోష్య దృష్టిం ముషితదర్శనామ్ ౩౧

వైడూర్యవర్ణాం స్తిమితాం ప్రకృతిస్థామివావ్యథామ్

ఔపసర్గిక ఇత్యేష లిఙ్గనాశో ఽత్ర వర్జయేత్ ౩౨

వినా కఫాల్లిఙ్గనాశాన్ గమ్భీరాం హ్రస్వజామపి

షట్ కాచా నకులాన్ధశ్చ యాప్యాః శేషాంస్తు సాధయేత్

ద్వాదశేతి గదా దృష్టౌ నిర్దిష్టాః సప్తవింశతిః ౩౩॥౧౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే దృష్టిరోగవిజ్ఞానీయో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ౧౨

త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథాతస్తిమిరప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

తిమిరం కాచతాం యాతి కాచోఽప్యాన్ధ్యముపేక్షయా

నేత్రరోగేష్వతో ఘోరం తిమిరం సాధయేద్ ద్రుతమ్ ౧

తులాం పచేత జీవన్త్యా ద్రోణేఽపా పాదశేషితే

తత్క్వాథే ద్విగుణక్షీరం ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ౨

ప్రపౌణ్డరీకకాకోలీ పిప్పలీరోధ్రసైన్ధవైః

శతాహ్వామధుకద్రాక్షాసితా దారుఫలత్రయైః ౩

కార్షికైర్నిశి తత్పీతం తిమిరాపహరం పరమ్

ద్రాక్షాచన్దనమఞ్జిష్ఠాకాకోలీద్వయజీవకైః ౪

సితాశతావరీమేదాపుణ్డ్రాహ్వ మధుకోత్పలైః

పచేజ్జీర్ణఘృతప్రస్థం సమక్షీరం పిచూన్మితైః ౫

హన్తి తత్కాచతిమిరరక్తరాజీశిరోరుజః
పటోలనిమ్బకటుకాదార్వీసేవ్యవరావృషమ్ ౬
సధన్వయాసత్రాయన్తీపర్పటం పాలికం పృథక్
ప్రస్థమామలకానాం చ క్వాథయేన్నల్వణేఽమ్భసి ౭
తదాఢకేఽధపలికైః పిష్టైః ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్
ముస్తభూనిమ్బయష్ట్యాహ్వ కుటజోదీచ్యచన్దనైః ౮
సపిప్పలీకైస్తత్సర్పిర్ఘ్రాణ కర్ణాస్యరోగజిత్
విద్ర ధిజ్వరదుష్టారుర్విసర్పా పచికుష్ఠనుత్ ౯
విశేషాచ్చుక్రతిమిరనక్తాన్ధ్యోష్ణామ్లదాహహృత్
త్రిఫలాష్టపలం క్వాథ్యం పాదశేషం జలాఢకే ౧౦
తేన తుల్యపయస్కేన త్రిఫలాపలకల్కవాన్
అర్ధప్రస్థో ఘృతాత్సిద్ధః సితయా మాక్షి కేణ వా ౧౧
యుక్తం పిబేత్తత్తిమిరీ తద్యుక్తం వా వరారసమ్
యష్టీమధుద్వికాకోలీవ్యాఘ్రీకృష్ణామృతోత్పలైః ౧౨
పాలికైః ససితాద్రా క్షైర్ఘృతప్రస్థం పచేత్సమైః
అజాక్షీరవరావాసామార్కవస్వరసైః పృథక్ ౧౩
మహాత్రైఫలమిత్యేతత్పరం దృష్టివికారజిత్
త్రైఫలేనాథ హవిషా లిహాన్స్త్రిఫలాం నిశి ౧౪
యష్టీమధుకసంయుక్తాం మధునా చ పరిప్లుతామ్
మాసమేకం హితాహారః పిబన్నామలకోదకమ్ ౧౫
సౌపర్ణం లభతే చక్షురిత్యాహ భగవాన్నిమిః
తాప్యాయోహేమయష్ట్యాహ్వసితాజీర్ణాజ్యమాక్షికైః ౧౬
సంయోజితా యథాకామం తిమిరఘ్నీ వరా వరా
సఘృతం వా వరాక్వాథం శీలయేత్తిమిరామయీ ౧౭

అపూపసూపసక్తూన్ వా త్రిఫలాచూర్ణసంయుతాన్
పాయసం వా వరాయుక్తం శీతం సమధుశర్కరమ్ ౧౮
ప్రాతర్భక్తస్య వా పూర్వమద్యాత్పథ్యాం పృథక్ పృథక్
మృద్వీకాశర్కరాక్షౌద్రైః సతతం తిమిరాతురః ౧౯
స్రోతోజాంశాంశ్చతుఃషష్టిం తామ్రాయోరూప్యకాఞ్చనైః
యుక్తాన్ ప్రత్యేకమేకాంశైరన్ధమూషోదరస్థితాన్ ౨౦
ధ్మాపయిత్వా సమావృత్తం తతస్తచ్చ నిషేచయేత్
రసస్కన్ధకషాయేషు సప్తకృత్వః పృథక్ పృథక్ ౨౧
వైడూర్యముక్తాశఙ్ఖానాం త్రిభిర్భాగైర్యుతం తతః
చూర్ణాఞ్జనం ప్రయుఞ్జీత తత్సర్వతిమిరాపహమ్ ౨౨
మాంసీత్రిజాతకాయఃకుఙ్కుమనీలోత్పలాభయాతుత్థైః
సితకాచశఙ్ఖఫేనకమరిచాఞ్జనపిప్పలీమధుకైః ౨౩
చన్ద్రే ఽశ్వినీసనాథే సుచూర్ణితైరఞ్జయేద్యుగులమక్ష్ణోః
తిమిరార్మరక్తరాజీకణ్డూకాచాదిశమమిచ్ఛన్ ౨౪
మరిచవరలవణభాగౌ భాగౌ ద్వౌ కణసముద్ర ఫేనాభ్యామ్
సౌవీరభాగనవకం చిత్రాయాం చూర్ణితం కఫామయజిత్ ౨౫
మినోహ్వాతుత్థకస్తురీ మాంసీమలయరోచనాః
దశకర్పూరసంయుక్త మశీతిగుణమఞ్జనమ్ ౧
పిష్టం చిత్రాశ్వినీపుష్యే షడివధే తిమిరే హితమ్
ప్రసాదనం చ దృష్టేః స్యాచ్చక్షుష్యేణావభాషితమ్ ౨
ద్రా క్షామృణాలీస్వరసే క్షీరమద్యవసాసు చ
పృథక్ దివ్యాప్సు స్రోతోజం సప్తకృత్వో నిషేచయేత్ ౨౬
తచ్చూర్ణితం స్థితం శఙ్ఖే దృక్ప్రసాదనమఞ్జనమ్
శస్తం సర్వాక్షిరోగేషు విదేహపతినిర్మితమ్ ౨౭

నిర్దగ్ధం బాదరాఙ్గారైస్తుత్థం చేత్థం ని షేచితమ్
క్రమాదజాపయః సర్పిఃక్షౌద్రే తస్మాత్ పలద్వయమ్ ౨౮
కార్షికైస్తాప్యమరిచస్రో తోజ కటుకానతైః
పటురోధ్రశిలాపథ్యాకణై లాఞ్జనఫేనకైః ౨౯
యుక్తం పలేన యష్ట్యాశ్చ మూషాన్తర్ధ్మాతచూర్ణితమ్
హన్తి కాచార్మనక్తాన్ధ్యరక్తరాజీః సుశీలితః ౩౦
చూర్ణో విశేషాత్తిమిరం భాస్కరో భాస్కరో యథా
త్రింశద్భాగా భుజఙ్గస్య గన్ధపాషాణపఞ్చకమ్ ౩౧
శుల్బతాలకయోర్ద్వౌ ద్వౌ వఙ్గస్యైకోఽఞ్జనాత్త్రయమ్
అన్ధమూషీకృతం ధ్మాతం పక్వం విమలమఞ్జనమ్ ౩౨
తిమిరాన్తకరం లోకే ద్వితీయఇవ భాస్కరః
గోమూత్రే ఛగణరసేఽమ్లకాఞ్జికే చ
స్త్రీస్తన్యే హవిషి వి షే చ మాక్షికే చ
యత్తుత్థం జ్వలితమనేకశో నిషిక్తం
తత్కుర్యాద్గరుడసమం నరస్య చక్షుః ౩౩
శ్లేష్మాజలం భృఙ్గరసం సవిషాజ్యమజాపయః
యష్టీరసం చ యత్నీసం సప్తకృత్వః పృథక్ పృథక్ ౩౪
తప్తం తప్తం పాయితం తచ్చలాకా
నేత్రే యుక్తా సాఞ్జనాఽనఞ్జనా వా
తైమిర్యార్మస్రావ పైచ్చిల్యపైల్లం
కణ్డూం జాడ్యం రక్తరాజీం చ హన్తి ౩౫
రసేన్ద్ర భుజగౌ తుల్యౌ తయోస్తుల్యమథాఞ్జనమ్
ఈషత్కర్పూరసంయుక్తమఞ్జనం తిమిరాపహమ్ ౩౬
యో గృధ్రస్తరుణరవిప్రకాశగల్ల

స్తస్యాస్యం సమయమృతస్య గోశకృద్భిః
నిర్దగ్ధం సమధృతమఞ్జనం చ పేష్యం
యోగోఽయ నయనబలం కరోతి గార్ధమ్ ౩౭
కృష్ణసర్పవదనే సహవిష్కం దగ్ధమఞ్జననిఃసృతధూమమ్
చూర్ణితం నలదపత్రవిమిశ్రం భిన్నతారమపి రక్షతి చక్షుః ౩౮
కృష్ణసర్పం మృతం న్యస్య చతురశ్చాపి వృశ్చికాన్
క్షీరకుమ్భే త్రిసప్తాహం క్లేదయిత్వా ప్రమన్థయేత్ ౩౯
తత్ర యన్నవనీతం స్యాత్పుష్ణీయాత్తేన కుక్కుటమ్
అన్ధస్తస్య పురీషేణ ప్రేక్షతే ధ్రువమఞ్జనాత్ ౪౦
కృష్ణసర్పవసా శఙ్ఖః కతకాత్ ఫలమఞ్జనమ్
రసక్రియేయమచిరాదన్ధానాం దర్శనప్రదా ౪౧
మరిచాని దశార్ధపిచుస్తాప్యాత్తుత్థాత్పలం పిచుర్యష్ట్యాః
క్షీరార్ద్ర దగ్ధమఞ్జనమప్రతిసారాఖ్యముత్తమం తిమిరే ౪౨
అక్షబీజ మరిచామలకత్వక్తుత్థయష్టిమధు కైర్జలపిష్టైః
ఛాయయైవ గుటికాః పరిశుష్కానాశయన్తి తిమిరాణ్యచిరేణ ౪౩
మరిచామలకజలోద్భవ తుత్థాఞ్జనతాప్యధాతుభిః క్రమవృద్ధైః
షణ్మాక్షిక ఇతి యోగస్తిమిరార్మక్లేదకాచకణ్డూర్ఘ్నస్తా ౪౪
రత్నాని రూప్యం స్ఫటికం సువర్ణంస్రోతోఞ్జనం తామ్రమయః సశఙ్ఖమ్
కుచన్దనం లోహితగైరికం చ చూర్ణాఞ్జనం సర్వదృగామయఘ్నమ్ ౪౫
తిలతైలమక్షతైలం భృఙ్గస్వరసోఽసనాచ్చ నిర్యూహః
ఆయసపాత్రవిపక్వం కరోతి దృష్టేర్బలం నస్యమ్ ౪౬
దోషానురోధేన చ నైకశస్తం స్నేహాస్రవిస్రావణరేకనస్యైః
ఉపాచరేదఞ్జనమూర్ధబస్తి బస్తిక్రియాతర్పణలేపసేకైః ౪౭
సామాన్యం సాధనమిదమ్ ప్రతిదోషమతః శృణు ౪౮

వాతజే తిమిరే తత్ర దశమూలామ్బుసా ఘృతమ్
క్షీరే చతుర్గుణే శ్రేష్ఠాకల్కపక్వం పిబేత్తతః ౪౯
త్రిఫలాపఞ్చమూలానాం కషాయం క్షీరసంయుతమ్
ఏరణ్డతైలసంయుక్తం యోజయేచ్చ విరేచనమ్ ౫౦
సమూలజాలజీవన్తీతులాం ద్రోణేఽమ్బుసః పచేత్
అష్టభాగస్థితే తస్మింస్తైలప్రస్థం పయఃసమే ౫౧
బలాత్రితయజీవన్తీవరీమూలైః పలోన్మితైః
యష్టీపలైశ్చతుర్భిశ్చ లోహపాత్రే విపాచయేత్ ౫౨
లోహ ఏవ స్థితం మాసం నావనాదూర్ధ్వజత్రుజాన్
వాతపిత్తామయాన్ హన్తి తద్విశేషాద్దృగాశ్రయాన్ ౫౩
కేశాస్యకన్ధరాస్కన్ధపుష్టిలావణ్య కాన్తిదమ్
సితైరణ్డజటాసింహీఫల దారువచానతైః ౫౪
ఘోషయా బిల్వమూలైశ్చ తైలం పక్వం పయోన్వితమ్
నస్యం సర్వోర్ధ్వజత్రూత్థవాతశ్లేష్మామయార్తిజిత్ ౫౫
వసాఽఞ్జనే చ వైయాఘ్రీ వారాహీ వా ప్రశస్యతే
గృధ్రాహికుక్కుటోత్థా వా మధుకేనాన్వితా పృథక్ ౫౬
ప్రత్యఞ్జనే చ స్రోతోజం రసక్షీరఘృతే క్రమాత్
నిషిక్తం పూర్వవద్యోజ్యం తిమిరఘ్నమనుత్తమమ్ ౫౭
న చేదేవం శమం యాతి తతస్తర్పణమాచరేత్
శతాహ్వాకుష్ఠ నలదకాకోలీద్వయయష్టిభిః ౫౮
ప్రపౌణ్డరీకసరల పిప్పలీదేవదారుభిః
సర్పిరష్టగుణక్షీరం పక్వం తర్పణముత్తమమ్ ౫౯
మేదసస్తద్వదైణేయాద్దుగ్ధసిద్ధాత్ ఖజాహతాత్
ఉద్ధృతం సాధితం తేజో మధుకోశీరచన్దనైః ౬౦

శ్వావిచ్ఛల్యకగోధానాం దక్షతిత్తిరిబర్హిణామ్
పృథక్పృథగనేనైవ విధినా కల్పయేద్వసామ్ ౬౧
ప్రసాదనం స్నేహనం చ పుటపాకం ప్రయోజయేత్
వాతపీనసవచ్చాత్ర నిరూహం సానువాసనమ్ ౬౨
పిత్తజే తిమిరే సర్పిర్జీవనీయఫలత్రయైః
విపాచితం పాయయిత్వా స్నిగ్ధస్య వ్యధయేత్సిరామ్ ౬౩
శర్కరైలాత్రివృచ్చూర్ణైర్మధుయుక్తై ర్విరేచయేత్
సుశీతాన్ సేకలేపాదీన్ యుఞ్జ్యాన్నేత్రాస్యమూర్ధసు ౬౪
సారివాపద్మకోశీరముక్తా శాబరచన్దనైః
వర్తిః శస్తాఽఞ్జనే చూర్ణస్తథా పత్రోత్పలాఞ్జనైః ౬౫
సనాగపుష్పకర్పూరయష్ట్యాహ్వ స్వర్ణగైరికైః
సౌవీరాఞ్జనతుత్థకశృఙ్గీధాత్రీఫలస్ఫటికకర్పూరమ్ ౬౬
పఞ్చాంశం పఞ్చాంశం త్ర్యంశమథైకాంశమఞ్జనం తిమిరఘ్నమ్
నస్యం చాజ్యం శృతం క్షీరజీవనీయసితోత్పలైః ౬౭
శ్లేష్మోద్భవేఽమృతాక్వాథవరాకణశృతం ఘృతమ్
విధ్యేత్సిరాం పీతవతో దద్యాచ్చాను విరేచనమ్ ౬౮
క్వాథం పూగాభయాశుణ్ఠీకృష్ణాకుమ్భనికుమ్భజమ్
హ్రీబేరదారుద్వినిశాకృష్ణాకల్కైః పయోన్వితైః ౬౯
ద్విపఞ్చమూలనిర్యూహే తైలం పక్వం చ నావనమ్
శఙ్ఖప్రియఙ్గునేపాలీకటుత్రికఫలత్రికైః ౭౦
దృగ్వైమల్యాయ విమలా వర్తిః స్యాత్ కోకిలా పునః
కృష్ణలోహరజోవ్యోషసైన్ధవత్రిఫలాఞ్జనైః ౭౧
శశగోఖరసింహోష్ట్రద్విజా లాలాటమస్థి చ
శ్వేతగోవాలమరిచశఙ్ఖచన్దనఫేనకమ్ ౭౨

పిష్టం స్తన్యాజదుగ్ధాభ్యాం వర్తిస్తిమిరశుక్రజిత్
రక్తజే పిత్తవత్సిద్ధిః శీతైశ్చాస్రం ప్రసాదయేత్ ౭౩
ద్రా క్షయా నలదరోధ్రయష్టిభిః శఙ్ఖతామ్రహిమపద్మపద్మకైః
సోత్పలైశ్చగలదుగ్ధవర్తితైరస్రజంతిమిరమాశునశ్యతి ౭౪
సంసర్గసన్నిపాతోత్థే యథాదోషోదయం క్రియా
సిద్ధం మధూకకృమిజిన్మరిచామరదారుభిః ౭౫
సక్షీరం నావనం తైలం పిష్టైర్లేపో ముఖస్య చ
నతనీలోత్పలానన్తాయష్ట్యాహ్వసునిషణ్ణకైః ౭౬
సాధితం నావనే తైలం శిరోబస్తౌ చ శస్యతే
దద్యాదుశీరనిర్యూహే చూర్ణితం కణసైన్ధవమ్ ౭౭
తత్స్రుతం సఘృతం భూయః పచేత్క్షౌద్రం ఘనే క్షిపేత్
శీతే చాస్మిన్ హితమిదం సర్వజే తిమిరేఽఞ్జనమ్ ౭౮
అస్థీని మజ్జపూర్ణాని సత్త్వానాం రాత్రిచారిణామ్
స్రోతోజాఞ్జనయుక్తాని వహత్యమ్బుసి వాసయేత్ ౭౯
మాసం వింశతిరాత్రం వా తతశ్చోద్ధృత్య శోషయేత్
సమేషశృఙ్గీపుష్పాణి సయష్ట్యాహ్వాని తాన్యను ౮౦
చూర్ణితాన్యఞ్జనం శ్రేష్ఠం తిమిరే సాన్నిపాతికే
కాచేఽప్యేషా క్రియా ముక్త్వా సిరాం యన్త్రనిపీడితాః ౮౧
ఆన్ధ్యాయ స్యుర్మలా దద్యాత్స్రావ్యే త్వస్రే జలౌకసః
గుడః ఫేనోఽఞ్జనం కృష్ణా మరిచం కుఙ్కుమాద్ర జః ౮౨
రసక్రియేయం సక్షౌద్రా కాచయాపనమఞ్జనమ్
నకులాన్ధే త్రిదోషోత్థే తైమిర్యవిహితో విధిః ౮౩
రసక్రియా ఘృతక్షౌద్ర గోమయస్వరసద్రుతైః
తార్క్ష్యగైరికతాలీసైర్నిశాన్ధే హితమఞ్జనమ్ ౮౪

దధ్నా విఘృష్టం మరిచం రాత్ర్యన్ధేఽఞ్జనముత్తమమ్
కరఞ్జికోత్పలస్వర్ణగైరికామ్భోజకేసరైః ౮౫
పిష్టైర్గోమయతోయేన వర్తిర్దోషాన్ధనాశినీ
అజామూత్రేణ వా కౌన్తీకృష్ణాస్రోతోజసైన్ధవైః ౮౬
కాలానుసారీత్రికటుత్రిఫలాలమనః శిలాః
సఫేనాశ్చగదుగ్ధేన రాత్ర్యన్ధే వర్తయో హితాః ౮౭
సన్నివేశ్య యకృన్మధ్యే పిప్పలీరదహన్పచేత్
తాః శుష్కా మధునా ఘృష్టా నిశాన్ధే శ్రేష్ఠమఞ్జనమ్ ౮౮
ఖాదేచ్చ ప్లీహయకృతీ మాహిషే తైలసర్పిషా
ఘృతే సిద్ధాని జీవన్త్యాః పల్లవాని చ భక్షయేత్ ౮౯
తథాఽతిముక్తకైరణ్డశేఫాల్యభీరుజాని చ
భృష్టం ఘృతం కుమ్భయోనేః పత్రైః పానే చ పూజితమ్ ౯౦
ధూమరాఖ్యామ్లపిత్తోష్ణవిదాహే జీర్ణసర్పిషా
స్నిగ్ధం విరేచయేచ్ఛీత్రైః శీతైర్దిహ్యాచ్చ సర్వతః ౯౧
గోశకృద్ర సదుగ్ధాజ్యైర్విపక్వం శస్యతేఽఞ్జనమ్
స్వర్ణగైరికతాలీసచూర్ణావాపా రసక్రియా ౯౨
మేదాశాబరకానన్తా మఞ్జిష్ఠాదార్వియష్టిభిః
క్షీరాష్టాంశం ఘృతం పక్వం సతైలం నావనం హితమ్ ౯౩
తర్పణం క్షీరసర్పిః స్యాదశామ్యతి సిరావ్యధః
చిన్తాభిఘాతభీశోకరౌక్ష్యాత్ సోత్కటకాసనాత్ ౯౪
విరేకనస్యవమన పుటపాకాదివిభ్రమాత్
విదగ్ధాహారవమనాత్ క్షుత్తృష్ణాదివిధారణాత్ ౯౫
అక్షిరోగావసానాచ్చ పశ్యేత్తిమిరరోగివత్
యథాస్వం తత్ర యుఞ్జీత దోషాదీన్ వీక్ష్య భేషజమ్ ౯౬

సూర్యోపరాగానలవిద్యుదాది విలోకనేనోపహతేక్షణస్య

సన్తర్పణం స్నిగ్ధహిమాది కార్యం తథాఞ్జనం హేమ ఘృతేన ఘృష్టమ్ ౯౭

చక్షూరక్షాయాం సర్వకాలం మనుష్యైర్యత్నః

కర్తవ్యో జీవితే యావదిచ్ఛా

వ్యర్థో లోకోఽయ తుల్యరాత్రిందివానాం

పుంసామన్ధానాం విద్యమానేఽపి విత్తే ౯౮

త్రిఫలా రుధిరస్రుతిర్విశుద్ధిర్మనసో నిర్వృతిరఞ్జనం సనస్యమ్

శకునాశనతా సపాదపూజా ఘృతపానం చ సదైవ నేత్రరక్షా ౯౯

అహితాదశనాత్సదా నివృత్తి ర్భృశభాస్వచ్చలసూక్ష్మవీక్షణాచ్చ

మునినా నిమి నోపదిష్టమేతత్ పరమం రక్షణమీక్షణస్య పుంసామ్ ౧౦౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే తిమిరప్రతిషేధో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః ౧౩

చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథాతో లిఙ్గనాశప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

విధ్యేత్స్వజాతం నిఃప్రేక్ష్యం లిఙ్గనాశం కఫోద్భవమ్

ఆవర్తక్యాదిభిః షడ్భిర్వివర్జితముపద్ర వైః ౧

సోఽసఞ్జాతో హి విషమో దధిమస్తునిభస్తనుః

శలాకయాఽవకృష్టోఽపి పునరూర్ధ్వం ప్రపద్యతే ౨

కరోతి వేదనాం తీవ్రాం దృష్టిం చ స్థగయేత్పునః

శ్లేష్మలైః పుర్యతే చాశు సోఽన్యై సోపద్ర వశ్చిరాత్ ౩

శ్లైష్మికో లిఙ్గనాశో హి సితత్వాచ్ఛ్లేష్మణః సితః

తస్యాన్యదోషాభిభవాద్భవత్యానీలతా గదః ౪

తత్రావర్తచలా దృష్టిరావర్తక్యరుణాఽసితా

శర్కరాఽకపయోలేశనిచితేవ ఘనాతి చ ౫
రాజీమతీ దృజ్నిచితా శాలిశూకాభరాజిభిః
విషమచ్ఛిన్నదగ్ధాభా సరుక్ ఛిన్నాంశుకా స్మృతా ౬
దృష్టిః కాంస్యసమచ్ఛాయా చన్ద్రకీ చన్ద్రకాకృతిః
ఛత్రాభా నేకవర్ణా చ ఛత్రకీ నామ నీలికా ౭
న విధ్యేదసిరార్శాణాం న తృట్పీనసకాసినామ్
నాజీర్ణిభీరువమితశిరః కర్ణాక్షిశూలినామ్ ౮
అథ సాధారణే కాలే శుద్ధసమ్భోజితాత్మనః
దేశే ప్రకాశే పూర్వాహ్ణే భిషగ్జానూచ్చపీఠగః ౯
యన్త్రితస్యోపవిష్టస్య స్విన్నాక్షస్య ముఖానిలైః
అఙ్గుష్ఠమృదితే నేత్రే దృష్టౌ దృష్ట్వోత్ప్లుతం మలమ్ ౧౦
స్వాం నాసాం ప్రేక్షమాణస్య నిష్కమ్పం మూర్ధ్ని ధారితే
కృష్ణాదర్ధాఙ్గులం ముక్త్వా తథాఽధార్ధమపాఙ్గతః ౧౧
తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠైః శలాకాం నిశ్చలం ధృతామ్
దైవచ్ఛిద్రం నయేత్పార్శ్వాదూర్ధ్వమామన్థయన్నివ ౧౨
సవ్యం దక్షిణహస్తేన నేత్రం సవ్యేన చేతరత్
విధ్యేత్ సువిద్ధే శబ్దఃస్యాదరుక్ చామ్బులవస్రుతిః ౧౩
సాన్త్వయన్నాతురం చాను నేత్రం స్తన్యేన సేచయేత్
శలాకాయాస్తతోఽగ్రేణ నిర్లిఖేన్నేత్రమణ్డలమ్ ౧౪
అబాధమానః శనకైర్నాసాం ప్రతి నుదంస్తతః
ఉచ్ఛిఙ్ఘనాచ్చాపహరేద్దృష్టిమణ్డలగం కఫమ్ ౧౫
స్థిరే దోషే చలే వాఽతి స్వేదయేదక్షి బాహ్యతః
అథ దృష్టేషు రూపేషు శలాకామాహరేచ్ఛనైః ౧౬
ఘృతాప్లుతం పిచుం దత్త్వా బద్ధాక్షం శాయయేత్తతః

విద్ధాదన్యేన పార్శ్వేన తముత్తానం ద్వయోర్వ్యధే ౧౭
నివాతే శయనేఽభ్యక్తశిరఃపాదం హితే రతమ్
క్షవథుం కాసముద్గారం ష్ఠీవనం పానమమ్బసః ౧౮
అధోముఖస్థితిం స్నానం దన్తధావనభక్షణమ్
సప్తాహం నాచారేత్స్నేహపీతవచ్చాత్ర యన్త్రణా ౧౯
శక్తితో లఙ్ఘయేత్సేకో రుజి కోష్ణేన సర్పిషా
సవ్యోషామలకం వాట్యమశ్నీయాత్సఘృతం ద్రవమ్ ౨౦
విలేపీం వా త్ర్యహాచ్చాస్య క్వాథైర్మక్త్వాఽక్షి సేచయేత్
వాతఘ్నైః సప్తమే త్వహ్ని సర్వథైవాక్షి మోచయేత్ ౨౧
యన్త్రణామనురుధ్యేత దృష్టేరాస్థైర్యలాభతః
రూపాణి సూక్ష్మదీప్తాని సహసా నావలోకయేత్ ౨౨
శోఫరాగరుజాదీనామధిమన్థస్య చోద్భవః
అహితైర్వేధదోషాచ్చ యథాస్వం తానుపాచరేత్ ౨౩
కల్కితాః సఘృతాః దూర్వాయవగైరికసారివాః
ముఖాలేపే ప్రయోక్తవ్యా రుజారాగోపశాన్తయే ౨౪
ససర్షపాస్తిలాస్తద్వన్మాతులుఙ్గ రసాప్లుతాః
పయస్యాసారివాపత్రమఞ్జిష్ఠా మధుయష్టిభిః ౨౫
అజాక్షీరయుతైర్లేపః సుఖోష్ణః శర్మకృత్పరమ్
రోధ్రసైన్ధవమృద్వీకామధుకైశ్చాగలం పయః ౨౬
శృతమాశ్చ్యోతనం యోజ్యం రుజారాగవినాశనమ్
మధుకోత్పలకుష్ఠైర్వా ద్రాక్షాలాక్షాసితాన్వితైః ౨౭
వాతఘ్నసిద్ధే పయసి శృతం సర్పిశ్చతుర్గుణే
పద్మకాదిప్రతీవాపం సర్వకర్మసు శస్యతే ౨౮
సిరాం తథాఽనుపశమే స్నిగ్ధస్విన్నస్య మోక్షయేత్

మన్థోక్తాం చ క్రియాం కుర్యాద్వేధే రూఢేఽఞ్జనం మృదు ౨౯

ఆఢకీమూలమరిచహరి తాలరసాఞ్జనైః

విద్ధేఽక్ష్ణి సగుడా వర్తిర్యోజ్యా దివ్యామ్బు పేషితా ౩౦

జాతీశిరీషధవ మేష విషాణిపుష్ప

వైడూర్యమౌక్తికఫలం పయసా సుపిష్టమ్

ఆజేన తామ్రమమునా ప్రతను ప్రదిగ్ధం

సప్తాహతః పునరిదం పయసైవ పిష్టమ్ ౩౧

పిణ్డాఞ్జనం హితమనాతపశుష్కమక్ష్ణి

విద్ధే ప్రసాదజననం బలకృచ్చ దృష్టేః

స్రోతోజవిద్రుమశిలామ్బు ధిఫేనతీక్ష్ణై

రస్యైవ తుల్యముదితం గుణకల్పనాభిః ౩౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే లిఙ్గనాశప్రతిషేధోనామ చతుర్దశోఽధ్యాయః ౧౪

పఞ్చదశోఽధ్యాయః

అథాతః సర్వాక్షిరోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

వాతేన నేత్రేఽభిష్యణ్ణే నాసానాహోఽల్పశోఫతా

శఙ్ఖాక్షిభ్రూలలాటస్య తోదస్ఫురణభేదనమ్ ౧

శుష్కాల్పా దూషికా శీతమచ్ఛం చాశ్రు చలా రుజః

నిమేషోన్మేషణం కృచ్ఛ్రాజ్జన్తూనామివ సర్పణమ్ ౨

అక్ష్యాధ్మాతమివాభాతి సూక్ష్మైః శల్యైరివాచితమ్

స్నిగ్ధోష్ణైశ్చోపశమనం సోఽభిష్యన్దః ఉపేక్షితః ౩

అధిమన్థో భవేత్తత్ర కర్ణయోర్నాదనం భ్రమః

అరణ్యేవ చ మథ్యన్తే లలాటాక్షిభ్రువాదయః ౪

హతాధిమన్థః సోఽపి స్యాత్ ప్రమాదాత్తేన వేదనాః
అనేకరూపా జాయన్తే వ్రణో దృష్టౌ చ దృష్టిహా ౫
మన్యాక్షిశఙ్ఖతో వాయురన్యతో వా ప్రవర్తయన్
వ్యథాం తీవ్రామపైచ్ఛిల్యరాగశోఫం విలోచనమ్ ౬
సఙ్కోచయతి పర్యశ్రు సోఽన్యతోవాతసంజ్ఞితః
తద్వజ్జిహ్మం భవేన్నేత్రమూనం వా వాతపర్యయే ౭
దాహో ధూమాయనం శోఫః శ్యావతా వర్త్మనో బహిః
అన్తఃక్లేదోఽశ్రు పీతోష్ణం రాగః పీతాభదర్శనమ్ ౮
క్షారోక్షితక్షతాక్షిత్వం పిత్తాభిష్యన్దలక్షణమ్
జ్వలదఙ్గారకీర్ణాభం యకృత్పిణ్డసమప్రభమ్ ౯
అధిమన్థే భవేన్నేత్రం స్యన్దే తు కఫసమ్భవే
జాడ్యం శోఫో మహాన్ కణ్డూర్నిద్రా ఽన్నానభినన్దనమ్ ౧౦
సాన్ద్ర స్నిగ్ధబహుశ్వేతపిచ్ఛావద్దూషికాశ్రుతా
అధిమన్థే నతం కృష్ణమున్నతం శుక్లమణ్డలమ్ ౧౧
ప్రసేకో నాసికాధ్మానం పాంశుపూర్ణమివేక్షణమ్
రక్తాశ్రురాజీదూషీకారక్త మణ్డలదర్శనమ్ ౧౨
రక్తస్యన్దేన నయనం సపిత్తస్యన్దలక్షణమ్
మన్థేఽక్షి తామ్రపర్యన్తముత్పాటనసమానరుక్ ౧౩
రాగేణ బన్ధూకనిభం తామ్యతి స్పర్శనాక్షమమ్
అసృఙ్నిమగ్నారిష్టాభం కృష్ణమగ్న్యాభదర్శనమ్ ౧౪
అధిమన్థా యథాస్వం చ సర్వే స్యన్దాధికవ్యథాః
శఙ్ఖదన్తకపోలేషు కపాలే చాతిరుక్కరాః ౧౫
వాతపిత్తాతురం ఘర్షతోదభేదోపదేహవత్
రూక్షదారుణవర్త్మాక్షి కృచ్ఛ్రోన్మీలనిమీలనమ్ ౧౬

వికూణనవిశుష్కత్వశీతేచ్ఛా శూలపాకవత్
ఉక్తః శుష్కాక్షిపాకోఽయ సశోఫః స్యాత్త్రిభిర్మలైః ౧౭
సరక్తైస్తత్ర శోఫోఽతిరుగ్దాహష్ఠీవనాదిమాన్
పక్వోదుమ్బరసఙ్కాశం జాయతే శుక్లమణ్డలమ్ ౧౮
అశ్రూష్ణశీతవిశదపిచ్ఛిలాచ్ఛఘనం ముహుః
అల్పశోఫేఽల్పశోఫస్తు పాకోఽన్యైర్లక్షణైస్తథా ౧౯
అక్షిపాకాత్యయే శోఫః సంరమ్భః కలుషాశ్రుతా
కఫోపదిగ్ధమసితం సితం ప్రక్లేదరాగవత్ ౨౦
దాహో దర్శనసంరోధో వేదనాశ్చానవస్థితాః
అన్నసారోఽమ్లతాం నీతః పిత్తరక్తోల్బణైర్మలైః ౨౧
శిరాభిర్నేత్రమారూఢః కరోతి శ్యావలోహితమ్
సశోఫదాహపాకాశ్రు భృశం చావిలదర్శనమ్ ౨౨
అమ్లోషితోఽయమిత్యుక్తా గదాః షోడశ సర్వగాః
హతాధిమన్థమేతేషు సాక్షిపాకాత్యయం త్యజేత్ ౨౩
వాతోద్భూతః పఞ్చరాత్రేణ దృష్టిం
సప్తాహేన శ్లేష్మజాతోఽధిమన్థః
రక్తోత్పన్నో హన్తి తద్వత్త్రిరాత్రాత్
మిథ్యాచారాత్ పైత్తికః సద్య ఏవ ౨౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే సర్వాక్షిరోగవిజ్ఞానీయో నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః ౧౫

షోడశోఽధ్యాయః

అథాతః సర్వాక్షిరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ప్రాగ్రూప ఏవ స్యన్దేషు తీక్ష్ణం గణ్డూషనావనమ్

కారయేదుపవాసం చ కోపాదన్యత్ర వాతజాత్ ౧
దాహోపదేహరాగాశ్రుశోఫశాన్త్యై బిడాలకమ్
కుర్యాత్సర్వత్ర పత్రైలామరిచస్వర్ణగైరికైః ౨
సరసాఞ్జనయష్ట్యాహ్వనత చన్దనసైన్ధవైః
సైన్ధవం నాగరం తార్క్ష్యం భృష్టం మణ్డేన సర్పిషః ౩
వాతజే ఘృతభృష్టం వా యోజ్యం శబరదేశజమ్
మాంసీపద్మకకాలీయయష్ట్యాహ్వైః పిత్తరక్తయోః ౪
మనోహ్వాఫలినీక్షౌద్రైః కఫే సర్వైస్తు సర్వజే
సితమరిచభాగమేకం చతుర్మనోహ్వం ద్విరష్టశాబరకమ్
సఞ్చూర్ణ్య వస్త్రబద్ధం ప్రకుపితమాత్రేఽవగుణ్ఠనం నేత్రే ౫
ఆరణ్యాశ్ఛగణరసే పటావబద్ధాః
సుస్విన్నానఖవితుషీ కృతాః కులత్థః
తచ్చూర్ణం సకృదవ చూర్ణనాన్నిశీథేనేత్రాణాం
విధమతి సద్య ఏవ కోపమ్ ౬
ఘోషాభయాతుత్థ కయష్టిరోధ్రై
ర్మ్యతీ సుసూక్ష్మైః శ్లథవస్త్రబద్ధైః
తామ్రస్థధాన్యామ్ల నిమగ్నమూర్తి
రర్తిం జయత్యక్షిణి నైకరూపామ్ ౭
షోడశభిః సలిలపలైఃపలం తథైకం కటఙ్కటేర్యాః సిద్ధమ్
సేకోఽష్టభాగశిష్టఃక్షౌద్ర యుతః సర్వదోషకుపితే నేత్రే ౮
వాతపిత్తకఫసన్నిపాతజాం నేత్రయోర్బహువిధామపి వ్యథామ్
శీఘ్రమేవ జయతి ప్రయోజితః శిగ్రుపల్లవరసః సమాక్షికః ౯
తరుణమురుబూకపత్రం మూలం చ విభిద్య సిద్ధమాజే క్షీరే
వాతాభిష్యన్దరుజం సద్యో వినిహన్తి సక్తుపిణ్డికా చోష్ణా ౧౦

ఆశ్చ్యోతనం మారుతజే క్వాథో విల్వాదిభిర్హితః
కోష్ణః సహైరణ్డజటాబృహతీమధుశిగ్రుభిః ౧౧
హ్రీబేరవక్రశార్ఙ్గేష్టోదుమ్బరత్వక్షు సాధితమ్
సామ్బుసా పయసాఽజేన శూలాశ్చ్యోతనముత్తమమ్ ౧౨
మఞ్జిష్ఠారజనీలాక్షాద్రా క్షర్ద్ధి మధుకోత్పలైః
క్వాథః సశర్కరః శీతః సేచనం రక్తపిత్తజిత్ ౧౩
కసేరుయష్ట్యాహ్వరజస్తాన్తవే శిథిలం స్థితమ్
అప్సు దివ్యాసు నిహితం హితం స్యన్దేఽస్రపిత్తజే ౧౪
పుణ్డ్రయష్టీనిశామూతీ ప్లుతా స్తన్యే సశర్కరే
ఛాగదుగ్ధేఽథవా దాహరుగ్రాగాశ్రునివర్తనీ ౧౫
శ్వేతరోధ్రం సమధుకం ఘృతభృష్టం సుచూర్ణితమ్
వస్త్రస్థం స్తన్యమృదితం పిత్తరక్తాభిఘాతజిత్ ౧౬
నాగరత్రిఫలానిమ్బవాసారోధ్రరసః కఫే
కోష్ణమాశ్చ్యోతనం మిశ్రైర్భేషజైః సాన్నిపాతికే ౧౭
సర్పిః పురాణం పవనే పిత్తే శర్కరయాఽన్వితమ్
వ్యోషసిద్ధం కఫే పీత్వా యవక్షారావచూర్ణితమ్ ౧౮
స్రావయేద్రుధిరం భూయస్తతః స్నిగ్ధం విరేచయేత్
ఆనూపవేసవారేణ శిరోవదనలేపనమ్ ౧౯
ఉష్ణేన శూలే దాహే తు పయఃసర్పిర్యుతైర్హిమైః
తిమిరప్రతిషేధం చ వీక్ష్య యుఞ్జ్యాద్యథాయథమ్ ౨౦
అయమేవ విధిః సర్వో మన్థాదిష్వపి శస్యతే
అశాన్తౌ సర్వథా మన్థే భ్రువోరుపరి దాహయేత్ ౨౧
రూప్యం రూక్షేణ గోదధ్నా లిమ్పేన్నీలత్వమాగతే
శుష్కే తు మస్తునా వర్తిర్వాతాక్ష్యామయనాశినీ ౨౨

సుమనఃకోరకాః శఙ్ఖస్త్రిఫలా మధుకం బలా
పిత్తరక్తాపహా వర్తిః పిష్టా దివ్యేన వారిణా ౨౩
సైన్ధవం త్రిఫలా వ్యోషం శఙ్ఖనాభిః సముద్ర జః
ఫేన ఏలేయకం సర్జో వర్తిః శ్లేష్మాక్షిరోగనుత్ ౨౪
ప్రపౌణ్డరీకం యష్ట్యాహ్వం దార్వీ చాష్టపలం పచేత్
జలద్రో ణే రసే పూతే పునః పక్వే ఘనే క్షి పేత్ ౨౫
పుష్పాఞ్జనాద్దశపలం కర్షం చ మరిచాత్తతః
కృతశ్చూర్ణోఽథవా వర్తిః సర్వాభిష్యన్దసమ్భవాన్ ౨౬
హన్తి రాగరుజాఘర్షాన్ సద్యో దృష్టిం ప్రసాదయేత్
అయం పాశుపతో యోగో రహస్యం భిషజాం పరమ్ ౨౭
శుష్కాక్షిపాకే హవిషః పానమక్ష్ణోశ్చ తర్పణమ్
ఘృతేన జీవనీయేన నస్యం తైలేన వాఽణునా ౨౮
పరిషేకో హితశ్చాత్ర పయః కోష్ణం ససైన్ధవమ్
సర్పిర్యుక్తం స్తన్యపిష్టమఞ్జనం చ మహౌషధమ్ ౨౯
వసా వాఽనూపసత్త్వోత్థా కిఞ్చిత్సైన్ధవనాగరా
ఘృతాక్తాన్ దర్పణే ఘృష్టాన్ కేశాన్ మల్లకసమ్పుటే ౩౦
దగ్ధ్వాఽజ్యపిష్టా లోహస్థా సా మషీ శ్రేష్ఠమఞ్జనమ్
సశోఫే వాఽల్పశోఫే చ స్నిగ్ధస్య వ్యధయేత్సిరామ్ ౩౧
రేకః స్నిగ్ధే పునర్ద్రాక్షాపథ్యాక్వాథత్రివృద్ఘృతైః
శ్వేతరోధ్రం ఘృతే భృష్టం చూర్ణితం తాన్తవస్థితమ్ ౩౨
ఉష్ణామ్బునా విమృదితం సేకః శూలహరః పరమ్
దార్వీప్రపౌణ్డరీకస్య క్వాథో వాఽశ్చ్యోతనే హితః ౩౩
సన్ధావాంశ్చ ప్రయుఞ్జీత ఘర్షరాగాశ్రురుగ్హరాన్ ౩౩॥౧౨
తామ్రం లోహే మూత్రఘృష్టం ప్రయుక్తం

నేత్రే సర్పిర్ధూపితం వేదనాఘ్నమ్
తామ్రే ఘృష్టో గవ్యదధ్నః సరో వా
యుక్తః కృష్ణాసైన్ధవాభ్యాం వరిష్ఠః ౩౪-౨
శఙ్ఖం తామ్రే స్తన్యఘృష్టం ఘృతాక్తైః
శమ్యాః పత్రైర్ధూపితం తద్యవైశ్చ
నేత్రే యుక్తం హన్తి సన్ధావసంజ్ఞం
క్షిప్రం ఘర్షం వేదనాం చాతితీవ్రామ్ ౩౫-౨
ఉదుమ్బరఫలం లోహే ఘృష్టం స్తన్యేన ధూపితమ్ ౩౬
సాజ్యైః సమీచ్ఛదైర్దాహశూలరాగాశ్రుహర్షజిత్
శిగ్రుపల్లవనిర్యాసః సుఘృష్టస్తామ్రసమ్పుటే ౩౭
ఘృతేన ధూపితో హన్తి శోఫఘర్షాశ్రువేదనాః
తిలామ్బునా మృత్కపాలం కాంస్యే ఘృష్టం సుధూపితమ్ ౩౮
నిమ్బపత్రైర్ఘృతాభ్యక్తైర్ఘర్ష శూలాశ్రురాగజిత్
సన్ధావేనాఞ్జితే నేత్రే విగతౌషధవేదనే ౩౯
స్తన్యేనాశ్చ్యోతనం కార్యం త్రిః పరం నాఞ్జయేచ్చ తైః
తాలీసపత్ర చపలా నతలోహరజోఞ్జనైః ౪౦
జాతీముకులకాసీససైన్ధవై ర్మూత్ర పేషితైః
తామ్రమాలిప్య సప్తాహం ధారయేత్పేషయేత్తతః ౪౧
మూత్రేణైవాను గుటికాః కార్యాశ్ఛాయావిశోషితాః
తాః స్తన్యఘృష్టా ఘర్షాశ్రుశోఫకణ్డూవినాశనాః ౪౨
వ్యాఘ్రీత్వఙ్మధుకం తామ్రరజోఽజాక్షీరకల్కితమ్
శమ్యామలకపత్రాజ్యధూపితం శోఫరుక్ప్రణుత్ ౪౩
అమ్లోషితే ప్రయుఞ్జీత పిత్తాభిష్యన్దసాధనమ్
ఉత్క్లిష్టాః కఫపిత్తాస్రనిచయోత్థాః కుకూణకః ౪౪

పక్ష్మోపరోధః శుష్కాక్షిపాకః పూయాలసో విసః
పోథక్యమ్లోషితోఽల్పాఖ్యఃస్యన్దమన్థా వినాఽనిలాత్ ౪౫
ఏతేఽష్టాదశ పిల్లాఖ్యా దీర్ఘకాలానుబన్ధినః
చికిత్సా పృథగేతేషాం స్వంస్వముక్తాఽథ వక్ష్యతే ౪౬
పిల్లీభూతేషు సామాన్యాదథ పిల్లాఖ్యరోగిణః
స్నిగ్ధస్య ఛర్దితవతః సిరావ్యధహృతాసృజః ౪౭
విరిక్తస్య చ వర్త్మాను నిర్లిఖేదావిశుద్ధితః
తుత్థకస్య పలం శ్వేతమరిచాని చ వింశతిః ౪౮
త్రింశతా కాఞ్జికపలైః పిష్ట్వా తామ్రే నిధాపయేత్
పిల్లానపిల్లాన్ కురుతే బహువర్షోత్థితానపి ౪౯
తత్సేకేనోపదేహాశ్రుకణ్డూశోఫాంశ్చ నాశయేత్
కరఞ్జబీజం సురసం సుమనఃకోరకాణి చ ౫౦
సంక్షుద్య సాధయేత్క్వాథే పూతే తత్ర రసక్రియా
అఞ్జనం పిల్లభైషజ్యం పక్ష్మణాం చ ప్రరోహణమ్ ౫౧
రసాఞ్జనం సర్జరసో రీతిపుష్పం మనఃశిలా
సముద్ర ఫేనో లవణం గైరికం మరిచాని చ ౫౨
అఞ్జనం మధునా పిష్టం క్లేదకణ్డూఘ్నముత్తమమ్
అభయారసపిష్టం వా తగరం పిల్లనాశనమ్ ౫౩
భావితం బస్తమూత్రేణ సస్నేహం దేవదారు చ
సైన్ధవత్రిఫలాకృష్ణాకటుకాశఙ్ఖనాభయః ౫౪
సతామ్రరజసో వర్తిః పిల్లశుక్రకనాశినీ
పుష్పకాసీసచూర్ణో వా సురసారసభావితః ౫౫
తామ్రే దశాహం తత్ పైల్ల్యపక్ష్మశాతజిదఞ్జనమ్ ౫౫-౨
అలం చ సౌవీరక మఞ్జనం చ

తాభ్యాం సమం తామ్రరజః సుసూక్ష్మమ్
పిల్లేషు రోమాణి నిషేవితోఽసౌ
చూర్ణః కరోత్యేకశలాకయాఽపి ౫౬-౨
లాక్షానిర్గుణ్డీ భృఙ్గదార్వీరసేన
శ్రేష్ఠం కార్పాసం భావితం సప్తకృత్వః
దీపః ప్రజ్వాల్యః సర్పిషా తత్సముత్థా
శ్రేష్ఠా పిల్లానాం రోపణార్థే మషీ సా ౫౭-౨ వర్త్మావలేఖంబహుశస్తద్వచ్చోణితమోక్షణమ్ ౫౮
పునఃపునర్విరేకం చ నిత్యమాశ్చ్యోతనాఞ్జనమ్
నావనం ధూమపానం చ పిల్లరోగాతురో భజేత్ ౫౯
పూయాలసే త్వశాన్తేఽన్తే దాహః సూక్ష్మశలాకయా
చతుర్ణవతిరిత్యక్ష్ణో హేతులక్షణసాధనైః ౬౦
పరస్పరమసఙ్కీర్ణాః కార్త్స్న్యేన గదితా గదాః
సర్వదా చ నిషేవేత స్వస్థోఽపి నయనప్రియః ౬౧
పురాణయవగోధూమశాలి షష్టికకోద్ర వాన్
ముద్గాదీన్ కఫపిత్తఘ్నాన్ భూరిసర్పిఃపరిప్లుతాన్ ౬౨
శాకం చైవంవిధం మాంసం జాఙ్గలం దాడిమం సితామ్
సైన్ధవం త్రిఫలాం ద్రా క్షా వారి పానే చ నాభసమ్ ౬౩
ఆతపత్రం పదత్రాణం విధివద్దోషశోధనమ్
వర్జయేద్వేగసంరోధమజీర్ణాధ్యశనాని చ ౬౪
క్రోధశోకదివాస్వప్న రాత్రిజాగరణాతపాన్
విదాహి విష్టమ్భకరం యచ్చేహాహారభేషజమ్ ౬౫
ద్వే పాదమధ్యే పృథుసంన్నివేశేశిరే గతే తే బహుధా చ నేత్రే
తా మ్రక్షణోద్వర్తనలేపనాదీన్ పాదప్రయుక్తాన్నయనే నయన్తి ౬౬
మలౌష్ణ్యసఙ్ఘట్టనపీడనాద్యైస్తా దూషయన్తే నయనాని దుష్టాః

భజేత్సదా దృష్టిహితాని తస్మాదుపానదభ్యఞ్జనధావనాని ౬౭

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే సర్వాక్షిరోగప్రతిషేధో నామ షోడశోఽధ్యాయః ౧౬

సప్తదశోఽధ్యాయః

అథాతః కర్ణరోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

ప్రతిశ్యాయజలక్రీడాకర్ణకణ్డూయనైర్మరుత్

మిథ్యాయోగేన శబ్దస్య కుపితోఽన్యైశ్చ కోపనైః ౧

ప్రాప్య శ్రోత్రసిరాః కుర్యాచ్ఛూలం స్రోతసి వేగవత్

అర్ధావభేదకం స్తమ్భం శిశిరానభినన్దనమ్ ౨

చిరాచ్చ పాకం పక్వం తు లసీకామల్పశః స్రవేత్

శ్రోత్రం శూన్యమకస్మాచ్చ స్యాత్సఞ్చారవిచారవత్ ౩

శూలం పిత్తాత్ సదాహోషాశీతేచ్ఛాశ్వయథుజ్వరమ్

ఆశుపాకం ప్రపక్వం చ సపీతలసికాస్రుతి ౪

సా లసీకా స్పృశేద్యద్యత్తత్తత్పాకముపైతి చ

కఫాచ్ఛిరోహనుగ్రీవాగౌరవం మన్దతా రుజః ౫

కణ్డూః శ్వయథురుష్ణేచ్ఛా పాకాచ్ఛ్వేతఘనస్రుతిః

కరోతి శ్రవణే శూలమభిఘాతాదిదూషితమ్ ౬

రక్తం పిత్తసమానార్తి కిఞ్చిద్వాఽధికలక్షణమ్

శూలం సముదితైర్దోషైః సశోఫజ్వరతీవ్రరుక్ ౭

పర్యాయాదుష్ణశీతేచ్ఛం జాయతే శ్రుతిజాడ్యవత్

పక్వం సితాసితారక్తఘనపూయప్రవాహి చ ౮

శబ్దవాహిసిరాసంస్థే శృణోతి పవనే ముహుః

నాదానకస్మాద్వివిధాన్ కర్ణనాదం వదన్తి తమ్ ౯

శ్లేష్మణాऽనుగతో వాయుర్నాదో వా సముపేక్షితః
ఉచ్చైః కృచ్ఛ్రాచ్ఛ్రుతిం కుర్యాద్బధిరత్వం క్రమేణ చ ౧౦
వాతేన శోషితః శ్లేష్మా శ్రోతో లిమ్పేత్తతో భవేత్
రుగ్గౌరవం పిధానం చ స ప్రతీనాహసంజ్ఞితః ౧౧
కణ్డూశోఫౌ కఫాచ్ఛ్రోత్రే స్థిరౌ తత్సంజ్ఞయా స్మృతౌ
కఫో విదగ్ధః పిత్తేన సరుజం నీరుజం త్వపి ౧౨
ఘనపూతిబహుక్లేదం కురుతే పూతికర్ణకమ్
వాతాదిదూషితం శ్రోత్రం మాంసాసృక్క్లేదజా రుజమ్ ౧౩
ఖాదన్తో జన్తవః కుర్యుస్తీవ్రాం స కృమికర్ణకః
శ్రోత్రకణ్డూయనాజ్జాతే క్షతే స్యాత్పూర్వలక్షణః ౧౪
విద్ర ధిః పూర్వవచ్చాన్యః శోఫోऽశోऽబుదమీరితమ్
తేషు రుక్ పూతికర్ణత్వం బధిరత్వం చ బాధతే ౧౫
గర్భేऽనిలాత్సఙ్కుచితా శష్కులీ కుచికర్ణకః
ఏకో నీరుగనేకో వా గర్భే మాంసాఙ్కురః స్థిరః ౧౬
పిప్పలీ పిప్పలీమానః సన్నిపాతాద్విదారికా
సవర్ణః సరుజః స్తబ్ధః శ్వయథుః స ఉపేక్షితః ౧౭
కటుతైలనిభం పక్వః స్రవేత్ కృచ్ఛ్రేణ రోహతి
సఙ్కోచయతి రూఢా చ సా ధ్రువం కర్ణశష్కులీమ్ ౧౮
సిరాస్థః కురుతే వాయుః పాలీశోషం తదాహ్వయమ్
కృశా దృఢా చ తన్త్రీవత్ పాలీ వాతేన తన్త్రికా ౧౯
సుకుమారే చిరోత్సర్గాత్సహసైవ ప్రవర్ధితే
కర్ణే శోఫః సరుక్ పాల్యామరుణః పరిపోటవాన్ ౨౦
పరిపోటః స పవనాత్ ఉత్పాతః పిత్తశోణితాత్
గుర్వాభరణభారాద్యైః శ్యావో రుగ్దాహపాకవాన్ ౨౧

శ్వయథుః స్ఫోటపిటికారాగోషాక్లేదసంయుతః

పాల్యాం శోఫోఽనిలకఫాత్సర్వతో నిర్వ్యథః స్థిరః ౨౨

స్తబ్ధః సవర్ణః కణ్డూమానున్మన్థో గల్లిరశ్చ సః

దుర్విద్ధే వర్ధితే కర్ణే సకణ్డూదాహపాకరుక్ ౨౩

శ్వయథుః సన్నిపాతోత్థః స నామ్నా దుఃఖవర్ధనః

కఫాసృక్కృమిజాః సూక్ష్మాః సకణ్డూక్లేదవేదనాః ౨౪

లేహ్యాఖ్యాః పిటికాస్తా హి లిహ్యుః పాలీముపేక్షితాః

పిప్పలీ సర్వజం శూలం విదారీ కుచికర్ణకః ౨౫

ఏషామసాధ్యాః యాప్యైకా తన్త్రికాఽన్యాస్తు సాధయేత్

పఞ్చవిశతిరిత్యుక్తాః కర్ణరోగా విభాగతః ౨౬

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే కర్ణరోగవిజ్ఞానీయో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః ౧౭

అష్టాదశోఽధ్యాయః

అథాతః కర్ణరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

కర్ణశూలే పవనజే పిబేద్రాత్రౌ రసాశితః

వాతఘ్నసాధితం సర్పిః కర్ణం స్విన్నం చ పూరయేత్ ౧

పత్త్రాణాం పృథగశ్వత్థబిల్వార్కైరణ్డజన్మనామ్

తైలసిన్ధూత్థదిగ్ధానాం స్విన్నానాం పుటపాకతః ౨

రసైః కవోష్ణైస్తద్వచ్చ మూలకస్యారలోరపి

గణే వాతహరేఽమ్లేషు మూత్రేషు చ విపాచితః ౩

మహాస్నేహో ద్రుతం హన్తి సుతీవ్రామపి వేదనామ్

మహతః పఞ్చమూలస్య కాష్ఠాత్క్షౌమేణ వేష్టితాత్ ౪

తైలసిక్తాత్ప్రదీప్తాగ్రాత్ స్నేహః సద్యో రుజాపహః

యోజ్యశ్చైవం భద్ర కాష్ఠాత్కుష్ఠాత్కాష్ఠాచ్చ సారలాత్ ౫
వాతవ్యాధిప్రతిశ్యాయవిహితం హితమత్ర చ
వర్జయేచ్ఛిరసా స్నానం శీతామ్బుఃపానమహ్న్యపి ౬
పిత్తశూలే సితాయుక్తఘృతస్నిగ్ధం విరేచయేత్
ద్రా క్షాయష్టిశృతం స్తన్యం శస్యతే కర్ణపూరణమ్ ౭
యష్ట్యనన్తాహిమోశీర కాకోలీరోధ్రజీవకైః
మృణాలబిసమఞ్జిష్ఠాసారివాభిశ్చ సాధయేత్ ౮
యష్టీమధురసప్రస్థక్షీరద్వి ప్రస్థసంయుతమ్
తైలస్య కుడవం నస్యపూరణాభ్యఞ్జనైరిదమ్ ౯
నిహన్తి శూలదాహౌషాః కేవలం క్షౌద్ర మేవ వా
యష్ట్యాదిభిశ్చ సఘృతైః కర్ణౌ దిహ్యాత్సమన్తతః ౧౦
వామయేత్ పిప్పలీసిద్ధసర్పిఃస్నిగ్ధం కఫోద్భవే
ధూమనావనగణ్డూషస్వేదాన్ కుర్యాత్కఫాపహాన్ ౧౧
లశునార్ద్ర కశిగ్రూణాం మురుఙ్గ్యా మూలకస్య చ
కదల్యాః స్వరసః శ్రేష్ఠః కదుష్ణః కర్ణపూరణే ౧౨
అర్కాఙ్కురానమ్లపిష్టాంస్తైలాక్తాంల్లవణాన్వితాన్
సన్నిధాయ స్నుహీకాణ్డే కోరితే తచ్ఛదావృతాన్ ౧౩
స్వేదయేత్పుటపాకేన స రసః శూలజిత్పరమ్
రసేన బీజపూరస్య కపిత్థస్య చ పూరయేత్ ౧౪
సుక్తేన పూరయిత్వా వా ఫేనేనాన్వవచూర్ణయేత్
అజావిమూత్రవంశత్వక్సిద్ధం తైలం చ పూరణమ్ ౧౫
సిద్ధం వా సార్షపం తైలం హిఙ్గుతుమ్బురునాగరైః
రక్తజే పిత్తవత్కార్యం సిరాం చాశు విమోక్షయేత్ ౧౬
పక్వే పూయవహే కర్ణే ధూమగణ్డూషనావనమ్

యుఞ్జ్యాన్నాడీవిధానం చ దుష్టవ్రణహరం చ యత్ ౧౭
స్రోతః ప్రమృజ్య దిగ్ధం తు ద్వౌ కాలౌ పిచువర్తిభిః
పురేణ ధూపయిత్వా తు మాక్షికేణ ప్రపూరయేత్ ౧౮
సురసాదిగణక్వాథఫాణితాక్తాం చ యోజయేత్
పిచువర్తి సుసూక్ష్మైశ్చ తచ్చూర్ణైరవచూర్ణయేత్ ౧౯
శూలక్లేదగురుత్వానాం విధిరేష నివర్తకః
ప్రియఙ్గుమధుకామ్బష్ఠాధాతక్యుత్పలపర్ణిభిః ౨౦
మఞ్జిష్ఠాలోధ్రలాక్షాభిః కపిత్థస్య రసేన చ
పచేత్తైలం తదాస్రావం నిగృహ్ణాత్యాశు పూరణాత్ ౨౧
నాదబాధిర్యయోః కుర్యాద్ వాతశూలోక్తమౌషధమ్
శ్లేష్మానుబన్ధే శ్లేష్మాణం ప్రాగ్జయేద్వమనాదిభిః ౨౨
ఏరణ్డశిగ్రువరుణమూలకాత్పత్రజే రసే
చతుర్గుణే పచేత్తైలం క్షీరే చాష్టగుణోన్మితే ౨౩
యష్ట్యాహ్వక్షీరకాకోలీకల్కయుక్తం నిహన్తి తత్
నాదబాధిర్యశూలాని నావనాభ్యఙ్గపూరణైః ౨౪
పక్వం ప్రతివిషాహిఙ్గుమిశిత్వక్స్వర్జికోషణైః
ససుక్తైః పూరణాత్తైలం రుక్స్రావాశ్రుతినాదనుత్ ౨౫
కర్ణనాదే హితం తైలం సర్షపోత్థం చ పూరణే
శుష్కమూలకఖణ్డానాం క్షారో హిఙ్గు మహౌషధమ్ ౨౬
శతపుష్పావచాకుష్ఠ దారుశిగ్రురసాఞ్జనమ్
సౌవర్చలయవక్షారస్వర్జికౌద్భిదసైన్ధవమ్ ౨౭
భూర్జగ్రన్థిబిడం ముస్తా మధుసుక్తం చతుర్గుణమ్
మాతులుఙ్గరసస్తద్వత్ కదలీస్వరసశ్చ తైః ౨౮
పక్వం తైలం జయత్యాశు సుకృచ్ఛ్రానపి పూరణాత్

కణ్డూం క్లేదం చ బాధిర్యపూతికర్ణత్వరుక్కృమీన్ ౨౯
క్షారతైలమిదం శ్రేష్ఠం ముఖదన్తామయేషు చ
అథ సుప్తావివ స్యాతాం కర్ణౌ రక్తం హరేత్తతః ౩౦
సశోఫక్లేదయోర్మన్ద శ్రుతేర్వమనమాచరేత్
బాధిర్యం వర్జయేద్బాలవృద్ధయోశ్చిరజం చ యత్ ౩౧
ప్రతీనాహే పరిక్లేద్య స్నేహస్వేదైర్విశోధయేత్
కర్ణశోధనకేనాను కర్ణం తైలస్య పూరయేత్ ౩౨
ససుక్తసైన్ధవమధోర్మాతులుఙ్గరసస్య వా
శోధనాద్రూ క్షతోత్పత్తౌ ఘృతమణ్డస్య పూరణమ్ ౩౩
క్రమోఽయ మలపూర్ణేఽపి కర్ణే కణ్డ్వాం కఫాపహమ్
నస్యాది తద్వచ్ఛోఫేఽపి కటూష్ణైశ్చాత్ర లేపనమ్ ౩౪
కర్ణస్రావోదితం కుర్యాత్పూతికృమిణకర్ణయోః
పూరణం కటుతైలేన విశేషాత్ కృమికర్ణకే ౩౫
వమిపూర్వా హితా కర్ణవిద్ర ధౌ విద్ర ధిక్రియా
పిత్తోత్థకర్ణశూలోక్తం కర్తవ్యం క్షతవిద్ర ధౌ ౩౬
అర్శోర్బుదేషు నాసావద్ ఆమా కర్ణవిదారికా
కర్ణవిద్ర ధివత్సాధ్యా యథాదోషోదయేన చ ౩౭
పాలీశోషేఽనిలశ్రోత్ర శూలవన్నస్యలేపనమ్
స్వేదం చ కుర్యాత్ స్విన్నాం చ పాలీముద్వర్తయేత్తిలైః ౩౮
ప్రియాలబీజయష్ట్యాహ్వ హయగన్ధాయవాన్వితైః
తతః పుష్టికరైః స్నేహైరభ్యఙ్గం నిత్యమాచరేత్ ౩౯
శతావరీవాజిగన్ధా పయస్యైరణ్డజీవకైః
తైలం విపక్వం సక్షీరం పాలీనాం పుష్టికృత్పరమ్ ౪౦
కల్కేన జీవనీయేన తైలం పయసి పాచితమ్

ఆనూపమాంసక్వాథే చ పాలీపోషణవర్ధనమ్ ౪౧
పాలద్యం ఛిత్త్వాఽతిసఙ్క్షీణాం శేషాం సన్ధాయ పోషయేత్
యాప్యైవం తన్త్రికాఖ్యాఽపి పరిపోటేఽప్యయం విధిః ౪౨
ఉత్పాతే శీతలైర్లేపో జలౌకోహృతశోణితే
జమ్బ్వామ్రపల్లవబలాయష్టీరోధ్రతిలోత్పలైః ౪౩
సధాన్యామ్లైః సమఞ్జిష్ఠైః సకదమ్బైః ససారివైః
సిద్ధమభ్యఞ్జనే తైలం విసర్పోక్తఘృతాని చ ౪౪
ఉన్మన్థేఽభ్యఞ్జనం తైలం గోధాకర్కవసాన్వితమ్
తాలపత్ర్యశ్వగన్ధార్కబాకుచీఫలసైన్ధవైః ౪౫
సురసాలాఙ్గలీభ్యాం చ సిద్ధం తీక్ష్ణం చ నావనమ్
దుర్విద్ధేఽశ్మన్తజమ్బ్వామ్రపత్రక్వాథేన సేచితామ్ ౪౬
తైలేన పాలద్యం స్వభ్యక్తాం సుశ్లక్ష్ణైరవచూర్ణయేత్
చూర్ణైర్మధుకమఞ్జిష్ఠాప్రపుణ్డ్రాహ్వానిశోద్భవైః ౪౭
లాక్షావిడఙ్గసిద్ధం చ తైలమభ్యఞ్జనే హితమ్
స్విన్నాం గోమయజైః పిణ్డైర్బహుశః పరిలేహికామ్ ౪౮
విడఙ్గసారైరాలిమ్పేదురభ్రీ మూత్రకల్కితైః
కౌటజేఙ్గుదకారఞ్జబీజశమ్యాకవల్కలైః ౪౯
అథవాఽభ్యఞ్జనం తైర్వా కటుతైలం విపాచయేత్
సనిమ్బపత్రమరిచమదనైర్లేహికావ్రణే ౫౦
ఛిన్నం తు కర్ణం శుద్ధస్య బన్ధమాలోచ్య యౌగికమ్
శుద్ధాస్రం లాగయేల్లగ్నే సద్యశ్ఛిన్నే విశోధనమ్ ౫౧
అథ గ్రథిత్వా కేశాన్తం కృత్వా ఛేదనలేఖనమ్
నివేశ్య సన్ధి సుషమం న నిమ్నం న సమున్నతమ్ ౫౨
అభ్యజ్య మధుసర్పిర్భ్యాం పిచుప్లోతావగుణ్ఠితమ్

సూత్రేణాగాఢశిథిలం బద్ధ్వా చూర్ణైరవాకిరేత్ ౫౩
శోణితస్థాపనైర్వ్రణ్యమాచారం చాదిశేత్తతః
సప్తాహాదామతైలాక్తం శనైరపనయేత్ పిచుమ్ ౫౪
సురూఢం జాతరోమాణం శ్లిష్టసన్ధిం సమం స్థిరమ్
సువర్ణ్మాణమరోగం చ శనైః కర్ణం వివర్ధయేత్ ౫౫
జలశూకః స్వయఙ్గుప్తా రజన్యౌ బృహతీఫలమ్
అశ్వగన్ధాబలాహస్తిపిప్పలీగౌరసర్షపాః ౫౬
మూలం కోశాతకాశ్వఘ్నరూపికాసప్తపర్ణజమ్
ఛుచ్ఛున్దరీ కాలమృతా గృహం మధుకరీకృతమ్ ౫౭
జతూకా జలజన్మా చ తథా శబరకన్దకమ్
ఏభిః కల్కైః ఖరం పక్వం సతైలం మాహిషం ఘృతమ్ ౫౮
హస్త్యశ్వమూత్రేణ పరమభ్యఙ్గాత్కర్ణవర్ధనమ్
అథ కుర్యాద్వయస్థస్య ఛిన్నాం శుద్ధస్య నాసికామ్ ౫౯
ఛిన్ద్యాన్నాసాసమం పత్రం తత్తుల్యం చ కపోలతః
త్వఙ్మాంసం నాసికాసన్నే రక్షంస్తత్తనుతాం నయేత్ ౬౦
సీవ్యేద్ గణ్డం తతః సూచ్యా సేవిన్యా పిచుయుక్తయా
నాసాచ్ఛేదేఽథ లిఖితే పరివర్త్యోపరి త్వచమ్ ౬౧
కపోలవధ్రం సన్దధ్యాత్సీవ్యేన్నాసాం చ యత్నతః
నాడీభ్యాముత్క్షిపేదన్తః సుఖోచ్ఛ్వాసప్రవృత్తయే ౬౨
ఆమతైలేన సిక్త్వాఽను పత్త్ఙ్గమధుకాఞ్జనైః
శోణితస్థాపనైశ్చాన్యైః సుశ్లక్ష్ణైరవచూర్ణయేత్ ౬౩
తతో మధుఘృతాభ్యక్తం బధ్వాఽచారికమాదిశేత్
జ్ఞాత్వాఽవస్థాన్తరం కుర్యాత్ సద్యోవ్రణవిధిం తతః ౬౪
ఛిన్ద్యాద్రూ ఢేఽధికం మాంసం నాసోపాన్తాచ్చ చర్మ తత్

సీవ్యేత్తతశ్చ సుశ్లక్ష్ణం హీనం సంవర్ధయేత్పునః ౬౫

నివేశితే యథాన్యాసం సద్యశ్ఛిన్నేఽప్యయం విధిః

నాడీయోగాద్వినౌష్ఠస్య నాసాసన్ధానవద్విధిః ౬౬

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే కర్ణరోగప్రతిషేధో నామాష్టాదశోఽధ్యాయః ౧౮

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అథాతో నాసారోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

అవశ్యాయా నిలరజోభాష్యాతిస్వప్నజాగరైః

నీచాత్యుచ్చోపధానేన పీతేనాన్యేన వారిణా ౧

అత్యమ్బుపానరమణచ్ఛర్ది బాష్పగ్రహాదిభిః

క్రుద్ధా వాతోల్బణా దోషా నాసాయాం స్త్యానతాం గతాః ౨

జనయన్తి ప్రతిశ్యాయం వర్ధమానం క్షయప్రదమ్

తత్ర వాతాత్ప్రతిశ్యాయే ముఖశోషో భృశం క్షవః ౩

ఘ్రాణోపరోధనిస్తోదదన్తశఙ్ఖశిరోవ్యథాః

కీటికా ఇవ సర్పన్తీర్మన్యతే పరితో భ్రువౌ ౪

స్వరసాదశ్చిరాత్పాకః శిశిరాచ్ఛకఫస్రుతిః

పిత్తాత్తృష్ణాజ్వరఘ్రాణపిటికాసమ్భవభ్రమాః ౫

నాసాగ్రపాకో రూక్షోష్ణతామ్రపీతకఫస్రుతిః

కఫాత్కాసోఽరుచిః శ్వాసో వమథుర్గాత్రగౌరవమ్ ౬

మాధుర్యం వదనే కణ్డూః స్నిగ్ధశుక్లకఫస్రుతిః

సర్వజో లక్షణైః సర్వైరకస్మాద్వృద్ధిశాన్తిమాన్ ౭

దుష్టం నాసాసిరాః ప్రాప్య ప్రతిశ్యాయం కరోత్యసృక్

ఉరసః సుప్తతా తామ్రనేత్రత్వం శ్వాసపూతితా ౮

కణ్డూః శ్రోత్రాక్షినాసాసు పిత్తోక్తం చాత్ర లక్షణమ్
సర్వ ఏవ ప్రతిశ్యాయా దుష్టతాం యాన్త్యుపేక్షితాః ౯
యథోక్తోపద్ర వాధిక్యాత్స సర్వో(ఽ)న్ధి యతాపనః
సాగ్నిసాదజ్వరశ్వాసకాసోరఃపార్శ్వవేదనః ౧౦
కుప్యత్యకస్మాద్బహుశో ముఖదౌర్గన్ధ్యశోఫకృత్
నాసికాక్లేదసంశోషశుద్ధిరోధకరో ముహుః ౧౧
పూయోపమాసితారక్తగ్రథితశ్లేష్మసంస్రుతిః
మూర్చ్ఛన్తి చాత్ర కృమయో దీర్ఘస్నిగ్ధసితాణవః ౧౨
పక్వలిఙ్గాని తేష్వఙ్గలాఘవం క్షవథోః శమః
శ్లేష్మా సచిక్కణః పీతోఽజ్ఞానం చ రసగన్ధయోః ౧౩
తీక్ష్ణాఘ్రాణోపయోగార్కరశ్మి సూత్రతృణాదిభిః
వాతకోపిభిరన్యైర్వా నాసికాతరుణాస్థని ౧౪
విఘట్టితేఽనిలః క్రుద్ధో రుద్ధః శృఙ్గాటకం వ్రజేత్
నివృత్తః కురుతేఽత్యర్థం క్షవథుం స భృశక్షవః ౧౫
శోషయన్నాసికాస్రోతః కఫం చ కురుతేఽనిలః
శూకపూర్ణాభనాసాత్వం కృచ్ఛ్రాదుచ్ఛ్వసనం తతః ౧౬
స్మృతోఽసౌ నాసికాశోషో నాసానాహే తు జాయతే
నద్ధత్వమివ నాసాయాః శ్లేష్మరుద్ధేన వాయునా ౧౭
నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాససంరోధాత్ స్రోతసీ సంవృతే ఇవ
పచేన్నాసాపుటే పిత్తం త్వఙ్మాంసం దాహశూలవత్ ౧౮
స ఘ్రాణపాకః స్రావస్తు తత్సంజ్ఞః శ్లేష్మసమ్భవః
అచ్ఛో జలోపమోఽజస్రం విశేషాన్నిశి జాయతే ౧౯
కఫః ప్రవృద్ధో నాసాయాం రుద్ధ్వా స్రోతాంస్యపీనసమ్
కుర్యాత్సఘుర్ఘురశ్వాసం పీనసాధికవేదనమ్ ౨౦

అవేరివ స్రవత్యస్య ప్రక్లిన్నా తేన నాసికా
అజస్రం పిచ్ఛిలం పీతం పక్వం సిఙ్ఘాణకం ఘనమ్ ౨౧
రక్తేన నాసా దగ్ధేవ బాహ్యేన్తః స్పర్శనాసహా
భవేద్ధూమోపమోచ్ఛ్వాసా సా దీప్తిర్దహతీవ చ ౨౨
తాలుమూలే మలైర్దుష్టైర్మారుతో ముఖనాసికాత్
శ్లేష్మా చ పూతిర్నిర్గచ్ఛేత్ పూతినాసం వదన్తి తమ్ ౨౩
నిచయాదభిఘాతాద్వా పూయాసృఙ్ నాసికా స్రవేత్
తత్పూయరక్తమాఖ్యాతం శిరోదాహరుజాకరమ్ ౨౪
పిత్తశ్లేష్మావరుద్ధోఽన్తర్నాసాయాం శోషయేన్మరుత్
కఫం స శుష్కః పుటతాం ప్రాప్నోతి పుటకం తు తత్ ౨౫
అర్శోర్బుదాని విభజేద్దోషలిఙ్గైర్యథాయథమ్
సర్వేషు కృచ్ఛ్రోచ్ఛ్వసనం పీనసః ప్రతతం క్షుతిః ౨౬
సానునాసికవాదిత్వం పూతినాసః శిరోవ్యథా
అష్టాదశానామిత్యేషాం యాపయేద్దుష్టపీనసమ్ ౨౭
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే నాసారోగవిజ్ఞానీయో నామైకోనవింశోఽధ్యాయః ౧౯

వింశోఽధ్యాయః

అథాతో నాసారోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
సర్వేషు పీనసేష్వాదౌ నివాతాగారగో భజేత్
స్నేహనస్వేదవమనధూమ గణ్డూషధారణమ్ ౧
వాసో గురూష్ణం శిరసః సుఘనం పరివేష్టనమ్
లఘ్వమ్లలవణం స్నిగ్ధముష్ణం భోజనమద్ర వమ్ ౨
ధన్వమాంసగుడక్షీర చణకత్రికటూత్కటమ్

యవగోధూమభూయిష్ఠం దధిదాడిమసారికమ్ ౩
బాలమూలకజో యూషః కులత్థోత్థశ్చ పూజితః
కోష్ణంతు దశమూలామ్బు జీర్ణాం వా వారుణీం పిబేత్ ౪
జిఘ్రేచ్చోరకతర్కారీ వచాజాజ్యుపకుఞ్చికాః
వ్యోషతాలీసచవికాతిన్తిడీకామ్లవేతసమ్ ౫
సాగ్న్యజాజి ద్విపలికం త్వగేలాపత్రపాదికమ్
జీర్ణాద్గుడాత్తులార్ధేన పక్వేన వటకీకృతమ్ ౬
పీనసశ్వాసకాసఘ్నం రుచిస్వరకరం పరమ్
శతాహ్వత్వగ్బలా మూలం స్యోనాకైరణ్డబిల్వజమ్ ౭
సారగ్వధం పిబేద్ధూమం వసాజ్యమదనాన్వితమ్
అథవా సఘృతాన్ సక్తూన కృత్వా మల్లకసమ్పుటే ౮
త్యజేత్స్నానం శుచం క్రోధం భృశం శయ్యాం హిమం జలమ్
పిబేద్వాతప్రతిశ్యాయే సర్పిర్వాతఘ్నసాధితమ్ ౯
పటుపఞ్చకసిద్ధం వా విదార్యాదిగణేన వా
స్వేదనస్యాదికాం కుర్యాత్ చికిత్సామర్దితోదితామ్ ౧౦
పిత్తరక్తోథయోః పేయం సర్పిర్మధురకైః శృతమ్
పరిషేకాన్ ప్రదేహాంశ్చ శీతైః కుర్వీత శీతలాన్ ౧౧
ధవత్వక్త్రిఫలాశ్యామాశ్రీపర్ణీయష్టితిల్వకైః
క్షీరే దశగుణే తైలం నావనం సనిశైః పచేత్ ౧౨
కఫజే లఙ్ఘనం లేపః శిరసో గౌరసర్షపైః
సక్షారం వా ఘృతం పీత్వా వమేత్ పిష్టైస్తు నావనమ్ ౧౩
బస్తామ్బునా పటువ్యోషవేల్లవత్సకజీరకైః
కటుతీక్ష్ణైర్ధృతైర్నస్యైః కవలైః సర్వజం జయేత్ ౧౪
యక్ష్మకృమిక్రమం కుర్వన్ యాపయేద్దుష్టపీనసమ్

వ్యోషోరుబూకకృమిజిద్ధారుమాద్రీ గదేఙ్గుదమ్ ౧౫
వార్తాకబీజం త్రివృతా సిద్ధార్థః పూతిమత్స్యకః
అగ్నిమన్థస్య పుష్పాణి పీలుశిగ్రుఫలాని చ ౧౬
అశ్వవిడ్రసమూత్రాభ్యాం హస్తిమూత్రేణ చైకతః
క్షౌమగర్భాం కృతాం వర్తిం ధూమం ఘ్రాణాస్యతః పిబేత్ ౧౭
శుణ్ఠీకుష్ఠకణావేల్లద్రాక్షాకల్కకషాయవత్ ౧౮
సాధితం తైలమాజ్యం వా నస్యం క్షవపుటప్రణుత్
నాసాశోషే బలాతైలం పానాదౌ భోజనం రసైః ౧౯
స్నిగ్ధో ధూమస్తథా స్వేదో నాసానాహేఽప్యయం విధిః
పాకే దీప్తౌ చ పిత్తఘ్నం తీక్ష్ణం నస్యాది సంస్రుతౌ ౨౦
కఫపీనసవత్పూతినాసాపీనసయోః క్రియా
లాక్షాకరఞ్జమరిచవేల్లహిఙ్గుకణాగుడైః ౨౧
అవిమూత్రద్రుతైర్నస్యం కారయేద్వమనే కృతే
శిగ్రుసింహీనికుమ్భానాం బీజైః సవ్యోషసైన్ధవైః ౨౨
సవేల్లసురసైస్తైలం నావనం పరమం హితమ్
పూయరక్తే నవే కుర్యాద్ రక్తపీనసవత్ క్రమమ్ ౨౩
అతిప్రవృద్ధే నాడీవత్ దగ్దేష్వర్శోర్బుదేషు చ
నికుమ్భకుమ్భసిన్ధూత్థమనోహ్వాలకణాగ్నికైః ౨౪
కల్కితైర్ఘృతమధ్వక్తాం ఘ్రాణే వర్తిం ప్రవేశయేత్
శిగ్ర్వాది నావనం చాత్ర పూతినాసోదితం భజేత్ ౨౫
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే నాసారోగప్రతిషేధోనామ వింశోఽధ్యాయః ౨౦

ఏకవింశోఽధ్యాయః

అథాతో ముఖరోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

మాత్స్యమాహిషవారాహపిశితామక మూలకమ్

మాషసూపదధిక్షీరసుక్తే క్షురసఫాణితమ్ ౧

అవాక్శయ్యాం చ భజతో ద్విషతో దన్తధావనమ్

ధూమచ్ఛర్దనగణ్డూషానుచితం చ సిరావ్యధమ్ ౨

క్రుద్ధాః శ్లేష్మోల్బణా దోషాః కుర్వన్త్యన్తర్ముఖం గదాన్

తత్ర ఖణ్డౌష్ఠ ఇత్యుక్తో వాతేనౌష్ఠో ద్విధా కృతః ३

ఓష్ఠకోపే తు పవనాత్ స్తబ్ధావోష్ఠౌ మహారుజౌ

దాల్యేతే పరిపాట్యేతే పరుషాసితకర్కశౌ ౪

పిత్తాత్తీక్ష్ణాసహౌ పీతౌ సర్షపాకృతిభిశ్చితౌ

పిటికాభిర్బహుక్లేదావాశుపాకౌ కఫాత్పునః ౫

శీతాసహౌ గురూ శూనౌ సవర్ణపిటికాచితౌ

సన్నిపాతాదనేకాభౌ దుర్గన్ధాస్రావపిచ్ఛిలౌ ౬

అకస్మాన్మ్లానసంశూనరుజౌ విషమపాకినౌ

రక్తోపసృష్టౌ రుధిరం స్రవతః శోణితప్రభౌ ౭

ఖర్జూరసదృశం చాత్ర క్షీణే రక్తేఽబుదం భవేత్

మాంసపిణ్డోపమౌ మాంసాత్స్యాతాం మూర్ఛత్కృమీ క్రమాత్ ౮

తైలాభశ్వయథుక్లేదౌ సకణ్డూ మేదసా మృదూ

క్షతజావవదీర్యేతే పాట్యేతే చాసకృత్పునః ౯

గ్రథితౌ చ పునః స్యాతాం కణ్డూలౌ దశనచ్ఛదౌ

జలబుద్బుదవద్వాతకఫాదోష్ఠే జలార్బుదమ్ ౧౦

గణ్డాలజీ స్థిరః శోఫో గణ్డే దాహజ్వరాన్వితః

వాతాదుష్ణసహాదన్తాః శీతస్పర్శేఽధికవ్యథాః ౧౧

దాల్యన్త ఇవ శూలేన శీతాఖ్యో దాలనశ్చ సః

దన్తహర్షే ప్రవాతామ్లశీతభక్షాక్షమా ద్విజాః ౧౨
భవన్త్యమ్లాశనేనేవ సరుజాశ్చలితా ఇవ
దన్తభేదే ద్విజాస్తోదభేదరుక్స్ఫుటనాన్వితాః ౧౩
చాలశ్చలద్భిర్దశనైర్భక్షణా దధికవ్యథైః
కరాలస్తు కరాలానాం దశనానాం సముద్గమః ౧౪
దన్తోఽధికోఽధిదన్తాఖ్యః స చోక్తః ఖలు వర్ధనః
జాయమానేఽతిరుగ్ దన్తే జాతే తత్ర తు శామ్యతి ౧౫
అధావనాన్మలో దన్తే కఫో వా వాతశోషితః
పూతిగన్ధిః స్థిరీభూతః శర్కరా సాఽప్యుపేక్షితా ౧౬
శాతయత్యణుశో దన్తాత్కపాలాని కపాలికా
శ్యావః శ్యావత్వమాయాతో రక్తపిత్తానిలైర్ద్విజః ౧౭
సమూలం దన్తమాశ్రిత్య దోషైరుల్బణమారుతైః
శోషితే మజ్జ్ఞి సుషిరే దన్తేఽన్నమలపూరితే ౧౮
పూతిత్వాత్కృమయః సూక్ష్మా జాయన్తే జాయతే తతః
అహేతుతీవ్రార్తిశమః ససంరమ్భోఽసితశ్చలః ౧౯
ప్రలూనః పూయరక్తస్రుత్ స చోక్తః కృమిదన్తకః
శ్లేష్మరక్తేన పూతీని వహన్త్యస్రమహేతుకమ్ ౨౦
శీర్యన్తే దన్తమాంసాని మృదుక్లిన్నాసితాని చ
శీతాదోఽసౌ ఉపకుశః పాకః పిత్తాసృగుద్భవః ౨౧
దన్తమాంసాని దహ్యన్తే రక్తాన్యుత్సేధవన్త్యతః
కణ్డూమన్తి స్రవన్త్యస్రమాధ్మాయన్తేఽసృజి స్థితే ౨౨
చలా మన్దరుజో దన్తా పూతి వక్త్రం చ జాయతే
దన్తయోస్త్రిషు వా శోఫో బదరాస్థినిభో ఘనః ౨౩
కఫాస్రాత్తీవ్రరుక్ శీఘ్రం పచ్యతే దన్తపుప్పుటః

దన్తమాంసే మలైః సా(స్రైర్బాహ్యాన్తః శ్వయథుర్గురుః ౨౪
సరుగ్దాహః స్రవేద్భిన్నః పూయాస్రం దన్తవిద్ర ధిః
శ్వయథుర్దన్తమూలేషు రుజావాన్ పిత్తరక్తజః ౨౫
లాలాస్రావీ స సుషిరో దన్తమాంసప్రశాతనః
స సన్నిపాతాజ్జ్వరవాన్ సపూయరుధిరస్రుతిః ౨౬
మహాసుషిర ఇత్యుక్తో విశీర్ణద్విజబన్ధనః
దన్తాన్తే కీలవచ్ఛోఫో హనుకర్ణరుజాకరః ౨౭
ప్రతిహన్త్యభ్యవహృతిం శ్లేష్మణా సోఽధిమాంసకః
ఘృష్టేషు దన్తమాంసేషు సంరమ్భో జాయతే మహాన్ ౨౮
యస్మింశ్చలన్తి దన్తాశ్చ స విదర్భోఽభిఘాతజః
దన్తమాంసాశ్రితాన్ రోగాన్ యః సాధ్యానప్యుపేక్షతే ౨౯
అన్తస్తస్యాస్రవన్ దోషః సూక్ష్మాం సఞ్జనయేద్గతిమ్
పూయం ముహుః సా స్రవతి త్వఙ్మాంసాస్థిప్రభేదినీ ౩౦
తాః పునః పఞ్చ విజ్ఞేయా లక్షణైః స్వైర్యథోదితైః
శాకపత్రఖరా సుప్తా స్ఫుటితా వాతదూషితా ౩౧
జిహ్వా పిత్తాత్ సదాహోషా రక్తైమాంసాఙ్కురైశ్చితా
శాల్మలీకణ్టకాభైస్తు కఫేన బహలా గురుః ౩౨
కఫపిత్తాదధః శోఫో జిహ్వాస్తమ్భకృదున్నతః
మత్స్యగన్ధిర్భవేత్పక్వః సోఽలసో మాంసశాతనః ౩౩
ప్రబన్ధనేఽధో జిహ్వాయాః శోఫో జిహ్వాగ్రసన్నిభః
సాఙ్కురః కఫపిత్తాస్రైర్లాలోషాస్తమ్భవాన్ ఖరః ౩౪
అధిజిహ్వః సరుక్కణ్డూర్వాక్యాహారవిఘాతకృత్
తాదృగేవోపజిహ్వాస్తు జిహ్వాయా ఉపరి స్థితః ౩౫
తాలుమాంసేఽనిలాద్దుష్టే పిటికాః సరుజః ఖరాః

బహ్వ్యో ఘనాః స్రావయుతాస్తాస్తాలుపిటికాః స్మృతాః ౩౬
తాలుమూలే కఫాత్సాస్రాత్ మత్స్యబస్తినిభో మృదుః
ప్రలమ్బః పిచ్ఛిలః శోఫో నాసయాఽహారమీరయన్ ౩౭
కణ్ఠోపరోధతృటకాసవమికృత్ గలశుణ్డికా
తాలుమధ్యే నిరుజ్మాంసం సంహతం తాలుసంహతిః ౩౮
పద్మాకృతిస్తాలుమధ్యే రక్తాచ్ఛ్వయథురర్బుదమ్
కచ్ఛపః కచ్ఛపాకారశ్చిరవృద్ధిః కఫాదరుక్ ౩౯
కోలాభః శ్లేష్మమేదోభ్యాం పుప్పుటో నీరుజః స్థిరః
పిత్తేన పాకః పాకాఖ్యః పూయాస్రావీ మహారుజః ౪౦
వాతపిత్తజ్వరాయాసైస్తాలుశోషస్తదాహ్వయః
జిహ్వాప్రబన్ధజాః కణ్ఠే దారుణా మార్గరోధినః ౪౧
మాంసాఙ్కురాః శీఘ్రచయా రోహిణీ శీఘ్రకారిణీ
కణ్ఠాస్యశోషకృద్వాతాత్ సా హనుశ్రోత్రరుక్కరీ ౪౨
పిత్తాజ్వరోషాతృణ్మోహకణ్ఠధూమాయనాన్వితా
క్షిప్రజా క్షిప్రపాకాఽతిరాగిణీ స్పర్శనాసహా ౪౩
కఫేన పిచ్ఛిలా పాణ్డుః అసృజా స్ఫోటకాచితా
తప్తాఙ్గారనిభా కర్ణరుక్కరీ పిత్తజాకృతిః ౪౪
గమ్భీరపాకా నిచయాత్ సర్వలిఙ్గసమన్వితా
దోషైః కఫోల్బణైః శోఫః కోలవద్ గ్రథితోన్నతః ౪౫
శూకకణ్టకవత్కణ్ఠే శాలూకో మార్గరోధనః
వృన్దో వృత్తోన్నతో దాహజ్వరకృద్ గలపార్శ్వగః ౪౬
హనుసన్ధ్యాశ్రితః కణ్ఠే కార్పాసీఫలసన్నిభః
పిచ్ఛిలో మన్దరుక్ శోఫః కఠినస్తుణ్డికేరికా ౪౭
బాహ్యాన్తః శ్వయథుర్ఘోరో గలమార్గార్గలోపమః

గలౌఘో మూర్ధ్వగురుతాతన్ద్రా లాలాజ్వరప్రదః ౪౮
వలయం నాతిరుక్ శోఫస్తద్వదేవాయతోన్నతః
మాంసకీలో గలే దోషైరేకోఽనేకోఽథవాఽల్పరుక్ ౪౯
కృచ్ఛ్రోచ్ఛ్వాసాభ్యవహృతిః పృథుమూలో గిలాయుకః
భూరిమాంసాఙ్కురవృతా తీవ్రతృడ్జ్వరమూర్ధ్వరుక్ ౫౦
శతఘ్నీ నిచితా వర్తిః శతఘ్నీవాతిరుక్కరీ
వ్యాప్తసర్వగలః శీఘ్రజన్మపాకో మహారుజః ౫౧
పూతిపూయనిభస్రావీ శ్వయథుర్గలవిద్ర ధిః
జిహ్వావసానే కణ్ఠాదావపాకం శ్వయథుం మలాః ౫౨
జనయన్తి స్థిరం రక్తం నీరుజం తద్గలార్బుదమ్
పవనశ్లేష్మమేదోభిర్గలగణ్డో భవేద్బహిః
వర్ధమానః స కాలేన ముష్కవల్లమ్బతేఽతిరుక్ ౫౩
కృష్ణోఽరుణోవా తోదాఢ్యః స వాతాత్కృష్ణరాజిమాన్
వృద్ధస్తాలుగలే శోషం కుర్యాచ్చ విరసాస్యతామ్ ౫౪
స్థిరః సవర్ణః కణ్డూమాన్ శీతస్పర్శో గురుః కఫాత్
వృద్ధస్తాలుగలే లేపం కుర్యాచ్చ మధురాస్యతామ్ ౫౫
మేదసః శ్లేష్మవద్ధానివృద్ధ్యోః సోఽనువిధీయతే
దేహం వృద్ధశ్చ కురుతే గలే శబ్దం స్వరేఽల్పతామ్ ౫౬
శ్లేష్మరుద్ధాఽనిలగతిః శుష్కకణ్ఠో హతస్వరః
తామ్యన్ ప్రసక్తం శ్వసితి యేన స స్వరహాఽనిలాత్ ౫౭
కరోతి వదనస్యాన్తర్వ్రణాన్ సర్వసరోఽనిలః
సఞ్చారిణోఽరుణాన్ రూక్షానోష్ఠౌ తామ్రౌ చలత్వచౌ ౫౮
జిహ్వా శీతాసహా గుర్వీ స్ఫుటితా కణ్టకాచితా
వివృణోతి చ కృచ్ఛ్రేణ ముఖం పాకో ముఖస్య సః ౫౯

అధః ప్రతిహతో వాయురర్శోగుల్మకఫాదిభిః
యాత్యూర్ధ్వం వక్త్రదౌర్గన్ధ్యం కుర్వన్నూర్ధ్వగుదస్తు సః ౬౦
ముఖస్య పిత్తజే పాకే దాహోషే తిక్తవక్త్రతా
క్షారోక్షితక్షతసమా వ్రణాః తద్వచ్చ రక్తజే ౬౧
కఫజే మధురాస్యత్వం కణ్డూమత్పిచ్ఛిలా వ్రణాః
అన్తఃకపోలమాశ్రిత్య శ్యావపాణ్డు కఫోఽబుదమ్ ౬౨
కుర్యాత్తద్ ఘట్టితం ఛిన్నం మృదితం చ వివర్ధతే
ముఖపాకో భవేత్సార్వైః సర్వైః సర్వాకృతిర్మలైః ౬౩
పూత్యాస్యతా చ తైరేవ దన్తకాష్ఠాదివిద్విషః
ఓష్ఠే గణ్డే ద్విజే మూలే జిహ్వాయాం తాలుకే గలే ౬౪
వక్త్రే సర్వత్ర చేత్యుక్తాః పఞ్చసప్తతిరామయాః
ఏకాదశైకో దశ చ త్రయోదశ తథా చ షట్ ౬౫
అష్టావష్టాదశాష్టౌ చ క్రమాత్తేష్వనుపక్రమాః
కరాలో మాంసరక్తౌష్ఠావర్బుదాని జలాద్వినా ౬౬
కచ్ఛపస్తాలుపిటికా గలౌఘః సుషిరో మహాన్
స్వరఘ్నోర్ధ్వగుదశ్యావశతఘ్నీవలయాలసాః ౬౭
నాడ్యోష్ఠకోపా నిచయాత్ రక్తాత్సర్వైశ్చ రోహిణీ
దశనే స్ఫుటితే దన్తభేదః పక్వోపజిహ్వికా ౬౮
గలగణ్డః స్వరభ్రంశీ కృచ్ఛ్రోచ్ఛ్వాసోఽతివత్సరః
యాప్యస్తు హర్షో భేదశ్చ శేషాన్ శస్త్రౌషధైర్జయేత్ ౬౯
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే ముఖరోగవిజ్ఞానీయో నామైకవింశోఽధ్యాయః ౨౧

ద్వావింశోఽధ్యాయః

అథాతో ముఖరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
ఖణ్డౌష్ఠస్య విలిఖ్యాన్తౌ స్యూత్వా వ్రణవదాచరేత్
యష్టీజ్యోతిష్మతీ రోధ్రశ్రావణీసారివోత్పలైః ౧
పటోల్యా కాకమాచ్యా చ తైలమభ్యఞ్జనం పచేత్
నస్యం చ తైలం వాతఘ్నమధురస్కన్ధసాధితమ్ ౨
మహాస్నేహేన వాతౌష్ఠే సిద్ధేనాక్తః పిచుర్హితః
దేవధూపమధూచ్ఛిష్టగుగ్గుల్వ మరదారుభిః ౩
యష్ట్యాహ్వచూర్ణయుక్తేన తేనైవ ప్రతిసారణమ్
నాడ్యోష్ఠం స్వేదయేద్దుగ్ధసిద్ధైరేరణ్డపల్లవైః ౪
ఖణ్డౌష్ఠవిహితం నస్యం తస్య మూర్ధ్ని చ తర్పణమ్
పిత్తాభిఘాతజావోష్ఠౌ జలౌకోభిరుపాచరేత్ ౫
రోధ్రసర్జరసక్షౌద్ర మధుకైః ప్రతిసారణమ్
గుడూచీయష్టిపత్తఙ్గసిద్ధమభ్యఞ్జనే ఘృతమ్ ౬
పిత్తవిద్ర ధివచ్చాత్ర క్రియా శోణితజేఽపి చ
ఇదమేవ నవే కార్యం కర్మ ఓష్ఠే తు కఫాతురే ౭
పాఠాక్షారమధువ్యోషైర్ఘృతాస్రే ప్రతిసారణమ్
ధూమనావనగణ్డూషాః ప్రయోజ్యాశ్చ కఫచ్ఛిదః ౮
స్విన్నం భిన్నం విమేదస్కం దహేన్మేదోజమగ్నినా
ప్రియఙ్గురోధ్రత్రిఫలామాక్షికైః ప్రతిసారయేత్ ౯
సక్షౌద్రా ఘర్షణం తీక్ష్ణా భిన్నశుద్ధే జలార్బుదే
అవగాఢేఽతివృద్ధే వా క్షారోఽగ్నిర్వా ప్రతిక్రియా ౧౦
ఆమాద్యవస్థాస్వలజీ గణ్డే శోఫవదాచరేత్
స్విన్నస్య శీతదన్తస్య పాలద్యం విలిఖితాం దహేత్ ౧౧
తైలేన ప్రతిసార్యా చ సక్షౌద్ర ఘనసైన్ధవైః

దాడిమత్వగ్వరాతార్క్ష్యకాన్తాజమ్బ్వస్థినాగరైః ౧౨
కవలః క్షీరిణాం క్వాథైరణుతైలం చ నావనమ్
దన్తహర్షే తథా భేదే సర్వా వాతహరా క్రియా ౧౩
తిలయష్టీమధుశృతం క్షీరం గణ్డూషధారణమ్
సస్నేహం దశమూలామ్బు గణ్డూషః ప్రచలద్విజే ౧౪
తుత్థరోధ్రకణాశ్రేష్ఠాపత్తఙ్గ పటుఘర్షణమ్
స్నిగ్ధాః శీల్యా యథావస్థం నస్యాన్నకవలాదయః ౧౫
అధిదన్తకమాలిప్తం యదా క్షారేణ జర్జరమ్
కృమిదన్తమివోత్పాట్య తద్వచ్చోపచరేత్తదా ౧౬
అనవస్థితరక్తే చ దగ్ధే వ్రణ ఇవ క్రియా
అహింసన్ దన్తమూలాని దన్తేభ్యః శర్కరాం హరేత్ ౧౭
క్షారచూర్ణైర్మధుయుతైస్తతశ్చ ప్రతిసారయేత్
కపాలికాయామప్యేవం హర్షోక్తం చ సమాచరేత్ ౧౮
జయేద్విస్రావణైః స్విన్నమచలం కృమిదన్తకమ్
స్నిగ్ధైశ్చాలేపగణ్డూష నస్యాహారైశ్చలాపహైః ౧౯
గుడేన పూర్ణం సుషిరం మధూచ్ఛిష్టేన వా దహేత్
సప్తచ్ఛదార్కక్షీరాభ్యాం పూరణం కృమిశూలజిత్ ౨౦
హిఙ్గుకట్ఫలకాసీసస్వర్జికాకుష్ఠవేల్లజమ్
రజో రుజం జయత్యాశు వస్త్రస్థం దశనే ధృతమ్ ౨౧
గణ్డూషం గ్రాహయేత్తైలమేభిరేవ చ సాధితమ్
క్వాథైర్వా యుక్తమేరణ్డద్వివ్యాఘ్రీభూకదమ్బజైః ౨౨
క్రియాయోగైర్బహువిధైరిత్యశాన్తరుజం భృశమ్
దృశమప్యుద్ధరేద్దన్తం పూర్వం మూలాద్విమోక్షితమ్ ౨౩
సన్దంశకేన లఘునా దన్తనిర్ఘాతనేన వా

తైలం సయష్ట్యాహ్వరజో గణ్డూషో మధు వా తతః ౨౪
తతో విదారియష్ట్యాహ్వశృఙ్గాటకకసేరుభిః
తైలం దశగుణక్షీరం సిద్ధం యుఞ్జీత నావనమ్ ౨౫
కృశదుర్బలవృద్ధానాం వాతార్తానాం చ నోద్ధరేత్
నోద్ధరేచ్చోత్తరం దన్తం బహూపద్ర వకృద్ధి సః ౨౬
ఏషామప్యుద్ధృతౌ స్నిగ్ధస్వాదుశీతక్రమో హితః
విస్రావితాస్రే శీతాదే సక్షౌద్రైః ప్రతిసారణమ్ ౨౭
ముస్తార్జునత్వక్ త్రిఫలాఫలినీతార్క్ష్యనాగరైః
తత్క్వాథః కవలో నస్యం తైలం మధురసాధితమ్ ౨౮
దన్తమాంసాన్యుపకుశే స్విన్నాన్యుష్ణామ్బుధారణైః
మణ్డలాగ్రేణ శాకాదిపత్రైర్వా బహుశో లిఖేత్ ౨౯
తతశ్చ ప్రతిసార్యాణి ఘృతమణ్డమధుద్రుతైః
లాక్షాప్రియఙ్గుపత్తఙ్గ లవణోత్తమగైరికైః ౩౦
సకుష్ఠశుణ్ఠీమరిచయష్టీ మధురసాఞ్జనైః
సుఖోష్ణో ఘృతమణ్డోఽను తైలం వా కవలగ్రహః ౩౧
ఘృతం చ మధురైః సిద్ధం హితం కవలనస్యయోః
దన్తపుప్పుటకే స్విన్నఛిన్నభిన్నవిలేఖితే ౩౨
యష్ట్యాహ్వస్వర్జికాశుణ్ఠీసైన్ధవైః ప్రతిసారణమ్
విద్ర ధౌ కటుతీక్ష్ణోష్ణరూక్షైః కవలలేపనమ్ ౩౩
ఘర్షణం కటుకాకుష్ఠవృశ్చికాలీయవోద్భవైః
రక్షేత్పాకం హిమైః పక్వః పాట్యో దాహ్యోఽవగాఢకః ౩౪
సుషిరే ఛిన్నలిఖితే సక్షౌద్రైః ప్రతిసారణమ్
రోధ్రముస్తమిశిశ్రేష్ఠాతార్క్ష్యపత్తఙ్గకింశుకైః ౩౫
సకట్ఫలైః కషాయైశ్చ తేషాం గణ్డూష ఇష్యతే

యష్టీరోధ్రోత్పలానన్తాసారివాగురుచన్దనైః ౩౬
సగైరికసితాపుణ్డ్రైః సిద్ధం తైలం చ నావనమ్
ఛిత్త్వాఽధిమాంసకం చూర్ణైః సక్షౌద్రైః ప్రతిసారయేత్ ౩౭
వచాతేజోవతీపాఠా స్వర్జికాయవశూకజైః
పటోలనిమ్బత్రిఫలాకషాయః కవలో హితః ౩౮
విదర్భే దన్తమూలాని మణ్డలాగ్రేణ శ్దయేత్
క్షారం యుఞ్జ్యాత్తతో నస్యం గణ్డూషాది చ శీతలమ్ ౩౯
సంశోధ్యోభయతః కాయం శిరశ్చోపచరేత్తతః
నాడీం దన్తానుగాం దన్తం సముద్ధృత్యాగ్నినా దహేత్ ౪౦
కుబ్జాం నైకగతిం పూర్ణాం గుడేన మదనేన వా
ధావనం జాతిమదనఖదిరస్వాదుకణ్టకైః ౪౧
క్షీరివృక్షామ్బుగణ్డూషో నస్యం తైలం చ తత్కృతమ్
కుర్యాద్వాతౌష్ఠకోపోక్తం కణ్ఠకేష్వనిలాత్మసు ౪౨
జిహ్వాయాం పిత్తజాతేషు ఘృష్టేషు రుధిరే స్రుతే
ప్రతిసారణగణ్డూషనావనం మధురైర్హితమ్ ౪౩
తీక్ష్ణైః కఫోత్థేష్వేవం చ సర్షపత్ర్యూషణాదిభిః
నవే జిహ్వాలసేఽప్యేవం తం తు శస్త్రేణ న స్పృశేత్ ౪౪
ఉన్నమ్య జిహ్వామాకృష్టాం బడిశేనాధిజిహ్వికామ్
ఛేదయేన్మణ్డలాగ్రేణ తీక్ష్ణోష్ణైర్ఘర్షణాది చ ౪౫
ఉపజిహ్వాం పరిస్రావ్య యవక్షారేణ ఘర్షయేత్
కఫఘ్నైః శుణ్డికా సాధ్యా నస్యగణ్డూషఘర్షణైః ౪౬
ఏర్వారుబీజప్రతిమం వృద్ధాయామసిరాతతమ్
అగ్రం నివిష్టం జిహ్వాయా బడిశాద్యవలమ్బితమ్ ౪౭
ఛేదయేన్మణ్డలాగ్రేణ నాత్యగ్రే న చ మూలతః

ఛేదేఽత్యసృక్క్షయాన్మృత్యుర్హీనే వ్యాధిర్వివర్ద్ధతే ౪౮
మరిచాతివిషాపాఠావచా కుష్ఠకుటన్నటైః
ఛిన్నాయాం సపటుక్షౌద్రై ర్ఘర్షణం కవలః పునః ౪౯
కటుకాతివిషాపాఠా నిమ్బరాస్నావచామ్బుభిః
సఙ్జాతే పుప్పుటే కూర్మే విలిఖ్యైవం సమాచరేత్ ౫౦
అపక్వే తాలుపాకే తు కాసీసక్షౌద్ర తార్క్ష్యజైః
ఘర్షణం కవలః శీతకషాయమధురౌషధైః ౫౧
పక్వేఽష్టాపదవద్భిన్నే తీక్ష్ణోష్ణైః ప్రతిసారణమ్
వృషనిమ్బపటోలాద్యైస్తిక్తైః కవలధారణమ్ ౫౨
తాలుశోషే త్వతృష్ణస్య సర్పిరుత్తరభక్తికమ్
కణాశుణ్ఠీశృతం పానమమ్లైర్గణ్డూషధారణమ్ ౫౩
ధన్వమాంసరసాః స్నిగ్ధాః క్షీరసర్పిశ్చ నావనమ్
కణ్ఠరోగేష్వసృజ్మోక్షస్తీక్ష్ణైర్నస్యాది కర్మ చ ౫౪
క్వాథః పానం చ దార్వీత్వఙ్నిమ్బతార్క్ష్యకలిఙ్గజః
హరీతకీకషాయో వా పేయో మాక్షికసంయుతః ౫౫
శ్లేష్మావ్యోషయవక్షారదార్వీ ద్వీపిరసాఞ్జనైః
సపాఠాతేజినీనిమ్బైః సుక్తగోమూత్రసాధితైః ౫౬
కవలో గుటికా వాఽత్ర కల్పితా ప్రతిసారణమ్
నిచులం కటభీ ముస్తం దేవదారు మహౌషధమ్ ౫౭
వచా దన్తీ చ మూర్వా చ లేపః కోష్ణోఽతిశోఫహా
అథాన్తర్బాహ్యతః స్విన్నాం వాతరోహిణికాం లిఖేత్ ౫౮
అఙ్గులీశస్త్రకేణాశు పటుయుక్తనఖేన వా
పఞ్చమూలామ్బు కవలస్తైలం గణ్డూషనావనమ్ ౫౯
విస్రావ్య పిత్తసమ్భూతాం సితాక్షౌద్ర ప్రియఙ్గుభిః

ఘర్షేత్సరోధ్రపత్త్రఙ్జైః కవలః క్వథితైశ్చ తైః ౬౦
ద్రా క్షాపరూషకక్వాథో హితశ్చ కబలగ్రహే
ఉపాచరేదేవమేవ ప్రత్యాఖ్యాయాస్రసమ్భవామ్ ౬౧
సాగారధూమైః కటుకైః కఫజాం ప్రతిసారయేత్
నస్యగణ్డూషయోస్తైలం సాధితం చ ప్రశస్యతే ౬౨
అపామార్గఫలశ్వేతాదన్తీ జన్తుఘ్న సైన్ధవైః
తద్వచ్చ వృన్దశాలూకతుణ్డికేరీగిలాయుషు ౬౩
విద్ర ధౌ స్రావితే శ్రేష్ఠారోచనాతార్క్ష్యగైరికైః
సరోధ్రపటుపత్త్రఙ్గ కణైర్గణ్డూషఘర్షణే ౬౪
గలగణ్డః పవనజః స్విన్నో నిఃస్రుతశోణితః
తిలైరేర్బజైశ్చ లట్వోమాప్రియాలశణసమ్భవైః ౬౫
ఉపనాహ్యోవ్రణే రూఢే ప్రలేప్యశ్చ పునః పునః
శిగ్రుతిల్వకతర్కారీగజకృష్ణాపునర్నవైః ౬౬
కాలామృతార్కమూలైశ్చ పుష్పైశ్చ కరహాటజైః
ఏకైషికాన్వితైః పిష్టైః సురయా కాఞ్జికేన వా ౬౭
గుడూచీనిమ్బకుటజ హంసపాదీబలాద్వయైః
సాధితం పాయయేత్తైలం సకృష్ణాదేవదారుభిః ౬౮
కర్తవ్యం కఫజేఽప్యేతత్స్వేదవిమ్లాపనే త్వతి
లేపోఽజగన్ధాతివిషావిశల్యాః సవిషాణికాః ౬౯
గుఞ్జాలాబుశుకాహ్వాశ్చ పలాశక్షారకల్కితాః
మూత్రస్రుతం హరక్షారం పక్త్వా కోద్ర వభుక్ పిబేత్ ౭౦
సాధితం వత్సకాద్యైర్వా తైలం సపటుపఞ్చకైః
కఫఘ్నాన్ ధూమవమననావనాదీంశ్చ శీలయేత్ ౭౧
మేదోభవే సిరాం విధ్యేత్కఫఘ్నం చ విధిం భజేత్

అసనాదిరజశ్చైనం ప్రాతర్మూత్రేణ పాయయేత్ ౭౨
అశాన్తౌ పాచయిత్వా చ సర్వాన్ వ్రణవదాచరేత్
ముఖపాకేషు సక్షౌద్రా ప్రయోజ్యా ముఖధావనాః ౭౩
క్వథితాస్త్రిఫలాపాఠామృద్వీకాజాతిపల్లవాః
నిష్ఠేవ్యా భక్షయిత్వా వా కురేరాదిర్గణోఽథవా ౭౪
ముఖపాకేఽనిలాత్ కృష్ణాపట్వేలాః ప్రతిసారణమ్
తైలం వాతహరైః సిద్ధం హితం కవలనస్యయోః ౭౫
పిత్తాస్రే పిత్తరక్తఘ్నః కఫఘ్నశ్చ కఫే విధిః
లిఖేచ్ఛాకాదిపత్రైశ్చ పిటికాః కఠినాః స్థిరాః ౭౬
యథాదోషోదయం కుర్యాత్స్రన్నిపాతే చికిత్సితమ్
నవేఽబు దేత్వసంవృద్ధే ఛేదితే ప్రతిసారణమ్ ౭౭
స్వర్జికానాగరక్షౌద్రైః క్వాథో గణ్డూష ఇష్యతే
గుడూచీనిమ్బకల్కోత్థో మధుతైలసమన్వితః ౭౮
యవాన్నభుక్ తీక్ష్ణతైలనస్యాభ్యఙ్గాంస్తథాఽచరేత్
వమితే పూతివదనే ధూమస్తీక్ష్ణః సనావనః ౭౯
సమఙ్గాధాతకీరోధ్ర ఫలినీపద్మకైర్జలమ్
ధావనం వదనస్యాన్తశ్చూర్ణితైరవచూర్ణితమ్ ౮౦
శీతాదోపకుశోక్తం చ నావనాది చ శీలయేత్
ఫలత్రయద్వీపికిరాతతిక్తయష్ట్యాహ్వసిద్ధార్థ కటుత్రికాణి
ముస్తాహరిద్రా ద్వయ యావశూక వృక్షామ్లకామ్లాగ్రిమవేతసాశ్చ ౮౧
అశ్వత్థజమ్బ్వామ్రమధనఙ్జాయత్వక్ త్వక్ చాహిమారాత్ఖదిరస్యసారః
క్వాథేన తేషాం ఘనతాం గతేనతచ్చూర్ణయుక్తా గుటికా విధేయాః ౮౨
తా ధారితా ఘ్నన్తి ముఖేన నిత్యంకణ్ఠౌష్ఠతాల్వాదిగదాన్ సుకృచ్ఛ్రాన్
విశేషతో రోహిణికాస్యశోషగన్ధాన్ విదేహాధిపతిప్రణీతాః ౮౩

ఖదిరతులామమ్బుఘటే పక్త్వా తోయేన తేన పిష్టైశ్చ
చన్దనజోఙ్గకకుఙ్కుమపరిపేలవవాలకోశీరైః ౮౪
సురతరురోధ్రద్రా క్షామఞ్జిష్ఠాచోచపద్మకవిడఙ్గైః
స్పృక్కానతనఖకట్ఫలసూక్ష్మైలాధ్యామకైఃసపత్త్రఙ్గైః ౮౫
తైలప్రస్థం విపచేత్కర్షాంశైః పాననస్యగణ్డూషైస్తత్
హత్వాఽస్యే సర్వగదాన్ జనయతి
గాంర్ఢ్యందృశం శ్రుతిం చ వారాహీమ్ ౮౬
ఉద్వర్తితం చ ప్రపునాటరోధ్రదార్వీభిరభ్యక్తమనేన వక్త్రమ్
నిర్వ్యఙ్గనీలీముఖదూషికాదిసఞ్జాయతేచన్ద్ర సమానకాన్తి ౮౭
పలశతం బాణాత్తోయఘటే పక్త్వా రసేఽస్మింశ్చ పలార్ధికైః
ఖదిరజమ్బ్వాయష్ట్యానన్తామ్రైరహిమారనీలోత్పలాన్వితైః ౮౮
తైలప్రస్థం పాచయేచ్ఛ్లక్ష్ణపిష్టైరేభిర్ధ వ్యైర్ధారితం తన్ముఖేన
రోగాన్ సర్వాన్ హన్తి వక్త్రే విశేషాత్స్థైర్యం ధత్తే దన్తపజక్తేశ్చలాయాః ౮౯
ఖదిరసారాద్ ద్వే తులే పచేద్వల్కాత్తులాం చారిమేదసః
ఘటచతుష్కే పాదశేషేఽస్మిన్ పూతే పునః క్వథనాద్ధనే ౯౦
అక్షికం క్షి పేత్సుసూక్ష్మం రజః సేవ్యామ్బుపత్త్రఙ్గగైరికమ్
చన్దనద్వయరోధ్రపుణ్డ్రాహ్వాయష్ట్యాహ్వాలాక్షాఞ్జనద్వయమ్ ౯౧
ధాతకీకట్ఫలద్వినిశాత్రిఫలా చతుర్జాతజోఙ్గకమ్
ముస్తమఞ్జిష్ఠాన్యగ్రోధప్రరోహమాంసీయవాసకమ్ ౯౨
పద్మకైలాసమఙ్గాశ్చ శీతే తస్మింస్తథా పాలికాం పృథక్
జాతిపత్రికాం సజాతీఫలాం సహలవఙ్గకఙ్కోల్లకామ్ ౯౩
స్ఫటికశుభ్రసురభికర్పూరకుడవం చ తత్రావపేత్తతః
కారయేద్గుటికాః సదా చైతా ధార్యా ముఖే తద్గదాపహాః ౯౪
క్వాథ్యౌషధవ్యత్యయయోజనేన తైలం పచేత్కల్పనయాఽనయైవ

సర్వాస్యరోగోద్ధృతయే తదాహుర్దన్తస్థిరత్వే త్విదమేవ ముఖ్యమ్ ౯౫
ఖదిరేణైతా గుటికాస్తైలమిదం చారిమేదసా ప్రథితమ్
అనుశీలయన్ ప్రతిదినం స్వస్థోఽపి దృఢద్విజో భవతి ౯౬
క్షుద్రా గుడూచీసుమనఃప్రవాలదార్వీయవాసత్రిఫలాకషాయః
క్షౌద్రే ణ యుక్తః కవలగ్రహోఽయ సర్వామయాన్ వక్త్రగతాన్నిహన్తి ౯౭
పాఠాదార్వీత్వక్కుష్ఠముస్తాసమఙ్గాతిక్తాపీతాఙ్గీరోధ్రతేజోవతీనామ్
చూర్ణః సక్షౌద్రో దన్తమాంసార్తికణ్డూపాకస్రావాణాం నాశనో ఘర్షణేన ౯౮
గృహధూమతార్క్ష్యపాఠావ్యోష క్షారాగ్న్యయోవరాతేజోహ్వైః
ముఖదన్తగలవికారే సక్షౌద్రః కాలకో విధార్యశ్చూర్ణః ౯౯
దార్వీత్వక్సిన్ధూద్భవమనః శిలాయావశూకహరితాలైః
ధార్యః పీతకచూర్ణో దన్తాస్యగలామయే సమధ్వాజ్యః ౧౦౦
ద్వి క్షారధూమకవరాపఞ్చపటు వ్యోషవేల్లగిరితార్క్ష్యైః
గోమూత్రేణ విపక్వా గలామయఘ్నీ రసక్రియా ఏషా ౧౦౧
గోమూత్రక్వథనవిలీన విగ్రహాణాం
పథ్యానాం జలమిశికుష్ఠభావితానామ్
అత్తారం నరమణవోఽపి వక్త్రరోగాః
శ్రోతారం నృపమివ న స్పృశన్త్యనర్థాః ౧౦౨
సప్తచ్ఛదోశీరపటోలముస్త హరీతకీతిక్తకరోహిణీభిః
యష్ట్యాహ్వరాజద్రుమచన్దనైశ్చ క్వాథం పిబేత్పాకహరం ముఖస్య ౧౦౩
పటోలశుణ్ఠీ త్రిఫలావిశాలా
త్రాయన్తితిక్తా ద్వినిశామృతానామ్
పీతః కషాయో మధునా నిహన్తి
ముఖే స్థితశ్చాస్యగదానశేషాన్ ౧౦౪
స్వరసః క్వథితో దార్వ్యా ఘనీభూతః సగైరికః

ఆస్యస్థః సమధుర్వ్రక్తపాకనాడీవ్రణాపహః ౧౦౫

పటోలనిమ్బయష్ట్యాహ్వావాసాజాత్యరిమేదసామ్

ఖదిరస్య వరాయాశ్చ పృథగేవం ప్రకల్పనా ౧౦౬

ఖదిరాయోవరాపార్థ మదయన్త్యహిమారకైః

గణ్డూషోఽమ్బుశృతైర్దార్వ్యో దుర్బలద్విజశాన్తయే ౧౦౭

ముఖదన్తమూలగలజాః ప్రాయో రోగాః కఫాస్రభూయిష్ఠాః

తస్మాత్తేషామసకృద్ రుధిరం విస్రావయేద్దుష్టమ్ ౧౦౮

కాయశిరసోర్విరేకో వమనం కవలగ్రహాశ్చ కటుతిక్తాః

ప్రాయః శస్తం తేషాం కఫరక్తహరం తథా కర్మ ౧౦౯

యవతృణధాన్యం భక్తం విదలైః క్షారోషితైరపస్నేహాః

యూషా భక్ష్యాశ్చ హితా యచ్చాన్యచ్ఛ్లేష్మనాశాయ ౧౧౦

ప్రాణానిలపథసంస్థాఃశ్వసితమపి నిరున్ధతే ప్రమాదవతః

కణ్ఠామయాశ్చికిత్సితమతో ద్రుతం తేషు కుర్వీత ౧౧౧

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే ముఖరోగప్రతిషేధో నామ ద్వావింశోఽధ్యాయః ౨౨

త్రయోవింశోఽధ్యాయః

అథాతః శిరోరోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

ధూమాతపతుషారామ్బు క్రీడాతిస్వప్నజాగరైః

ఉత్స్వేదాధిపురోవాత బాష్పనిగ్రహరోదనైః ౧

అత్యమ్బుమద్యపానేన కృమిభిర్వేగధారణైః

ఉపధానమృజాభ్యఙ్గద్వేషాధః ప్రతతేక్షణైః ౨

అసాత్మ్యగన్ధదుష్టామభాష్యాద్యైశ్చ శిరోగతాః

జనయన్త్యామయాన్ దోషాః తత్ర మారుతకోపతః 3

నిస్తుద్యేతే భృశం శఙ్ఖౌ ఘాటా సమ్భిద్యతే తథా
భ్రువోర్మధ్యం లలాటం చ పతతీవాతివేదనమ్ ౪
బాధ్యేతే స్వనతః శ్రోత్రే నిష్కృష్యేత ఇవాక్షిణీ
ఘూర్ణతీవ శిరః సర్వం సన్ధిభ్య ఇవ ముచ్యతే ౫
స్ఫురత్యతి సిరాజాలం కన్ధరాహనుసఙ్గ్రహః
ప్రకాశాసహతా ఘ్రాణస్రావోఽకస్మాద్వ్యథాశమౌ ౬
మార్దవం మర్దనస్నేహస్వేదబన్ధైశ్చ జాయతే
శిరస్తాపోఽయమ్ అర్ధే తు మూర్ధ్నః సోఽర్ధావభేదకః ౭
పక్షాత్కుప్యతి మాసాద్వా స్వయమేవ చ శామ్యతి
అతివృద్ధస్తు నయనం శ్రవణం వా వినాశయేత్ ౮
శిరోభితాపే పిత్తోత్థే శిరోధూమాయనం జ్వరః
స్వేదోఽక్షిదహనం మూర్చ్ఛా నిశి శీతైశ్చ మార్దవమ్ ౯
అరుచిః కఫజే మూర్ధ్నో గురుస్తిమితశీతతా
శిరానిస్పన్దతాఽలస్యం రుఙ్మన్దాఽహ్న్యధికా నిశి ౧౦
తన్ద్రా శూనాక్షికూటత్వం కర్ణకణ్డూయనం వమిః
రక్తాత్ పిత్తాధికరుజః సర్వైః స్యాత్సర్వలక్షణః ౧౧
సఙ్కీర్ణైర్భోజనైర్మూర్ధ్ని క్లేదితే రుధిరామిషే
కోపితే సన్నిపాతే చ జాయన్తే మూర్ధ్ని జన్తవః ౧౨
శిరసస్తే పిబన్తోఽస్ర ఘోరాః కుర్వన్తి వేదనాః
చిత్తవిభ్రంశజననీర్జ్వరః కాసో బలక్షయః ౧౩
రౌక్ష్యశోఫవ్యధచ్ఛేద దాహస్ఫురణపూతితాః
కపాలే తాలుశిరసోః కణ్డూః శోషః ప్రమీలకః ౧౪
తామ్రాచ్ఛసిఙ్ఘాణకతా కర్ణనాదశ్చ జన్తుజే
వాతోల్బణాః శిరఃకమ్పం తత్సంజ్ఞం కుర్వతే మలాః ౧౫

పిత్తప్రధానైర్వాతాద్యైః శఙ్ఖే శోఫః సశోణితైః
తీవ్రదాహరుజారాగప్రలాపజ్వరతృడ్భ్రమాః ౧౬
తిక్తాస్యః పీతవదనః క్షిప్రకారీ స శఙ్ఖకః
త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి సిధ్యత్యప్యాశు సాధితః ౧౭
పిత్తానుబద్ధః శఙ్ఖాక్షిభ్రూలలాటేషు మారుతః
రుజం సస్పన్దనాం కుర్యాదనుసూర్యోదయోదయామ్ ౧౮
ఆమధ్యాహ్నం వివర్ధిష్ణుః క్షుద్వతః సా విశేషతః
అవ్యవస్థితశీతోష్ణసుఖా శామ్యత్యతః పరమ్ ౧౯
సూర్యావర్తః స ఇత్యుక్తా దశ రోగాః శిరోగతాః
శిరస్యేవ చ వక్ష్యన్తే కపాలే వ్యాధయో నవ ౨౦
కపాలే పవనే దుష్టే గర్భస్థస్యాపి జాయతే
సవర్ణో నీరుజః శోఫస్తం విద్యాదుపశీర్షకమ్ ౨౧
యథాదోషోదయం బ్రూయాత్ పిటికార్బుదవిద్ర ధీన్
కపాలే క్లేదబహులాః పిత్తాసృక్శ్లేష్మజన్తుభిః ౨౨
కబ్గుసిద్ధార్థకనిభాః పిటికాః స్యురరుంషికాః
కణ్డూకేశచ్యుతిస్వాపరౌక్ష్యకృత్ స్ఫుటనం త్వచః ౨౩
సుసూక్ష్మం కఫవాతాభ్యాం విద్యాద్దారుణకం తు తత్
రోమకూపానుగం పిత్తం వాతేన సహ మూర్చ్ఛితమ్ ౨౪
ప్రచ్యావయతి రోమాణి తతః శ్లేష్మా సశోణితః
రోమకూపాన్ రుణద్ధ్యస్య తేనాన్యేషామసమ్భవః ౨౫
తదిన్ద్ర లుప్తం రుజ్యాం చ ప్రాహుశ్చాచేతి చాపరే
ఖలతేరపి జన్మైవం శాతనం తత్ర తు క్రమాత్ ౨౬
సా వాతాదగ్నిదగ్ధాభా పిత్తాత్స్విన్నసిరావృతా
కఫాద్ఘనత్వగ్వర్ణాంశ్చ యథాస్వం నిర్దిశేత్ త్వచి ౨౭

దోషైః సర్వాకృతిః సర్వైరసాధ్యా సా నఖప్రభా
దగ్ధాగ్నినేవ నిర్లోమా సదాహా యా చ జాయతే ౨౮
శోకశ్రమక్రోధకృతః శరీరోష్మా శిరోగతః
కేశాన్ సదోషః పచతి పలితం సమ్భవత్యతః ౨౯
తద్వాతాత్స్ఫుటితం శ్యావం ఖరం రూక్షం జలప్రభమ్
పిత్తాత్సదాహం పీతాభం కఫాత్ స్నిగ్ధం వివృద్ధిమత్ ౩౦
స్థూలం సుశుక్లం సర్వైస్తు విద్యాద్వ్యామిశ్రలక్షణమ్
శిరోరుజోద్భవం చాన్యద్వివర్ణం స్పర్శనాసహమ్ ౩౧
అసాధ్యా సన్నిపాతేన ఖలతిః పలితాని చ
శరీరపరిణామోత్థాన్యపేక్షన్తే రసాయనమ్ ౩౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే శిరోరోగవిజ్ఞానీయో నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః ౨౩

చతుర్వింశోఽధ్యాయః

అథాతః శిరోరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
శిరోభితాపేఽనిలజే వాతవ్యాధివిధిం చరేత్
ఘృతమక్తశిరా రాత్రౌ పిబేదుష్ణపయోనుపః ౧
మాషాన్ కులత్థాన్ ముద్గాన్ వా తద్వత్ఖాదేద్ఘృతాన్వితాన్
తైలం తిలానాం కల్కం వా క్షీరేణ సహ పాయయేత్ ౨
పిణ్డోపనాహస్వేదాశ్చ మాంసధాన్యకృతా హితాః
వాతఘ్నదశమూలాదిసిద్ధక్షీరేణ సేచనమ్ ౩
స్నిగ్ధం నస్యం తథా ధూమః శిరఃశ్రవణతర్పణమ్
వరణాదౌ గణే క్షుణ్ణే క్షీరమర్ధోదకం పచేత్ ౪
క్షీరావశిష్టం తచ్ఛీతం మథిత్వా సారమాహరేత్
తతో మధురకైః సిద్ధం నస్యం తత్ పూజితం హవిః ౫

వర్గేఽత్ర పక్వం క్షీరే చ పేయం సర్పిః సశర్కరమ్
కార్పాసమజ్జా త్వడ్మస్తా సుమనఃకోరకాణి చ ౬
నస్యముష్ణామ్బుపిష్టాని సర్వమూర్ధరుజాపహమ్
శర్కరాకుఙ్కుమశృతం ఘృతం పిత్తాసృగన్వయే ౭
ప్రలేపః సఘృతైః కుష్ఠకుటిలోత్పలచన్దనైః
వాతోద్రే కభయాద్ర క్తం న చాస్మిన్నవసేచయేత్ ౮
ఇత్యశాన్తౌ చలే దాహః కఫే చేష్టో యథోదితః
అర్ధావభేదకేఽప్యేషా తథా దోషాన్వయాత్క్రియా ౯
శిరీషబీజాపామార్గమూలం నస్యం విడాన్వితమ్
స్థిరారసో వా లేపే తు ప్రపున్నాటోఽమ్లకల్కితః ౧౦
సూర్యావర్తేఽపి తస్మింస్తు సిరయాఽపహరేదసృక్
శిరోభితాపే పిత్తోత్థే స్నిగ్ధస్య వ్యధయేత్సిరామ్ ౧౧
శీతాః శిరోముఖాలేపసేకశోధనబస్తయః
జీవనీయశృతే క్షీరసర్పిషీ పాననస్యయోః ౧౨
కర్తవ్యం రక్తజేఽప్యేతత్ ప్రత్యాఖ్యాయ చ శఙ్ఖకే
శ్లేష్మాభితాపే జీర్ణాజ్యస్నేహితః కటుకైర్వమేత్ ౧౩
స్వేదప్రలేపనస్యాద్యా రూక్షతీక్ష్ణోష్ణభేషజైః
శస్యన్తే చోపవాసోఽత్ర నిచయే మిశ్రమాచరేత్ ౧౪
కృమిజే శోణితం నస్యం యేన మూర్చ్ఛన్తి జన్తవః
మత్తాః శోణితగన్ధేన నిర్యాన్తి ఘ్రాణవక్త్రయోః ౧౫
సుతీక్ష్ణనస్యధూమాభ్యాం కుర్యాన్నిర్హరణం తతః
విడఙ్గస్వర్జికాదన్తీహిఙ్గుగోమూత్రసాధితమ్ ౧౬
కటునిమ్బేఙ్గుదీపీలుతైలం నస్యం పృథక్ పృథక్
అజామూత్రద్రుతం నస్యం కృమిజిత్ కృమిజిత్పరమ్ ౧౭

పూతిమత్స్యయుతైః కుర్యాద్ ధూమం నావనభేషజైః
కృమిభిః పీతరక్తత్వాద్ర క్తమత్ర న నిర్హరేత్ ౧౮
వాతాభితాపవిహితః కమ్పే దాహాద్వినా క్రమః
నవే జన్మోత్తరం జాతే యోజయేదుపశీర్షకే ౧౯
వాతవ్యాధిక్రియాం పక్వే కర్మ విద్ర ధిచోదితమ్
ఆమపక్వే యథాయోగ్యం విద్ర ధీపిటికార్బుదే ౨౦
అరుంషికా జలౌకోభిర్హృతాస్రా నిమ్బవారిణా
సిక్తా ప్రభూతలవణైర్లిమ్పేదశ్వశకృద్ర సైః ౨౧
పటోలనిమ్బపత్రైర్వా సహరిద్రైః సుకల్కితైః
గోమూత్రజీర్ణపిణ్యాకకృకవాకుమలైరపి ౨౨
కపాలభృష్టం కుష్ఠం వా చూర్ణితం తైలసంయుతమ్
రుంషికాలేపనం కణ్డూక్లేదదాహార్తినాశనమ్ ౨౩
మాలతీచిత్రకాశ్వఘ్నం నక్తమాలప్రసాధితమ్
చాచారుంషికయోస్తైలమభ్యఙ్గః క్షురఘృష్టయోః ౨౪
అశాన్తౌ శిరసః శుద్ధ్యై యతేత వమనాదిభిః
విధ్యేచ్చిరాం దారుణకే లాలాట్యాం శీలయేన్మృజామ్ ౨౫
నావనం మూర్ధ్నబస్తిం చ లేపయేచ్చ సమాక్షికైః
ప్రియాలబీజమధుకకుష్ఠమాషైః ససర్షపైః ౨౬
లాక్షాశమ్యాకపత్రైడగజధాత్రీ ఫలైస్తథా
కోరదూషతృణక్షారవారిప్రక్షాలనం హితమ్ ౨౭
ఇన్ద్ర లుప్తే యథాసన్నం సిరాం విధ్వా ప్రలేపయేత్
ప్రచ్ఛాయ గాఢం కాసీసమనోహ్వాతుత్థకోషణైః ౨౮
వన్యామరతరుభ్యాం వా గుఞ్జామూలఫలైస్తథా
తథా లాఙ్గలికామూలైః కరవీరరసేన వా ౨౯

సక్షౌద్ర క్షుద్ర వార్తాకస్వరసేన రసేన వా
ధత్తూరకస్య పత్రాణాం భల్లాతకరసేన వా ౩౦
అథవా మాక్షికహవిస్తిలపుష్పత్రికణ్టకైః
తైలాక్తా హస్తిదన్తస్య మషీ చాచౌషధం పరమ్ ౩౧
శుక్లరోమోద్గమే తద్వన్మషీ మేషవిషాణజా
వర్జయేద్వారిణా సేకం యావద్రో మసముద్భవః ౩౨
ఖలతౌ పలితే వల్యాం హరిల్లోమ్ని చ శోధితమ్
నస్యవక్త్రశిరోభ్యఙ్గప్రదేహైః సముపాచరేత్ ౩౩
సిద్ధం తైలం బృహత్యాద్యైర్జీవనీయైశ్చ నావనమ్
మాసం వా నిమ్బజం తైలం క్షీరభుఙ్నావయేద్యతిః ౩౪
నీలీశిరీషకోరణ్టభృఙ్గస్వరసభావితమ్
శేల్వ్యక్షతిలరామాణాం బీజం కాకాణ్డకీసమమ్ ౩౫
పిష్ట్వాఽజపయసా లోహాల్లిప్తాదర్కాంశుతాపితాత్
తైలం స్రుతం క్షీరభుజో నావనాత్ పలితాన్తకృత్ ౩౬
క్షీరాత్సాహచరాద్ భృఙ్గరజసః సౌరసాద్ర సాత్
ప్రస్థైస్తైలస్య కుడవః సిద్ధో యష్టీపలాన్వితః ౩౭
నస్యం శైలాసనే భాణ్డే శృఙ్గే మేషస్య వా స్థితః
క్షీరేణ శ్లక్ష్ణపిష్టౌ వా దుగ్ధికాకరవీరకౌ ౩౮
ఉత్పాట్య పలితం దేయావాశయే పలితాపహౌ
క్షీరం ప్రియాలం యష్ట్యాహ్వం జీవనీయో గణస్తిలాః ౩౯
కృష్ణాః ప్రలేపో వక్త్రస్య హరిల్లోమవలీహితః
తిలాః సామలకాః పద్మకిఞ్జల్కో మధుకం మధు ౪౦
వృంహయేద్ర ఞ్జయేచ్చైతత్ కేశాన్ మూర్ద్ధప్రలేపనాత్
మాంసీ కుష్ఠం తిలాః కృష్ణాః సారివా నీలముత్పలమ్ ౪౧

క్షౌద్రం చ క్షీరపిష్టాని కేశసంవర్ధనం పరమ్
అయోరజో భృఙ్గరజస్త్రిఫలా కృష్ణమృత్తికా ౪౨
స్థితమిక్షురసే మాసం సమూలం పలితం రజేత్
మాషకోద్ర వధాన్యామ్లైర్యవాగూస్త్రిదినోషితా ౪౩
లోహశుక్లోత్కటా పిష్టా బలాకామపి రఞ్జయేత్
ప్రపౌణ్డరీకమధుకపిప్పలీచన్దనోత్పలైః ౪౪
సిద్ధం ధాత్రీరసే తైలం నస్యేనాభ్యఞ్జనేన చ
సర్వాన్ మూర్ధగదాన్ హన్తి పలితాని చ శీలితమ్ ౪౫
వరీజీవన్తినిర్యాసపయోభిర్యమకం పచేత్
జీవనీయైశ్చ తన్నస్యం సర్వజత్రూర్ధ్వరోగజిత్ ౪౬
మయూరం పక్షపిత్తాన్త్రపాదవిట్తుణ్డవర్జితమ్
దశమూలబలారాస్నామధుకైస్త్రిపలైర్యుతమ్ ౪౭
జలే పక్త్వా ఘృతప్రస్థం తస్మిన్ క్షీరసమం పచేత్
కల్కితైర్మధురద్ర వ్యైః సర్వజత్రూర్ధ్వరోగజిత్ ౪౮
తదభ్యాసీకృతం పానబస్త్యభ్యఞ్జననావనైః
ఏతేనైవ కషాయేణ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ౪౯
చతుర్గుణేన పయసా కల్కైరేభిశ్చ కార్షికైః
జీవన్తీత్రిఫలామేదామృద్వీకర్ద్ధిపరూషకైః ౫౦
సమఙ్గాచవికాభార్గీ కాశ్మరీకర్కటాహ్వయైః
ఆత్మగుప్తామహామేదాతాల ఖర్జూరమస్తకైః ౫౧
మృణాలబిసఖర్జూరయష్టీ మధుకజీవకైః
శతావరీవిదారీక్షు బృహతీసారివాయుగైః ౫౨
మూర్వాశ్వదంష్ట్రర్షభకశృఙ్గాటక కసేరుకైః
రాస్నాస్థిరాతామలకీ సూక్ష్మైలాశఠిపౌష్కరైః ౫౩

పునర్నవాతవక్షీరీకాకోలీ ధన్వయాసకైః
మధూకాక్షోటవాతామ ముఞ్జాతాభిషుకైరపి ౹౪
మహామాయూరమిత్యేతన్మాయూరాదధికం గుణైః
ధాత్విన్ద్రియస్వరభ్రంశశ్వాసకాసార్దితాపహమ్ ౹౫
యోన్యసృక్శుక్రదోషేషు శస్తం వన్ధ్యాసుతప్రదమ్
ఆఖుభిః కుక్కుటైర్హంసైః శశైశ్చేతి ప్రకల్పయేత్ ౹౬
జత్రూర్ధ్వజానాం వ్యాధీనామేకత్రింశచ్ఛతద్వయమ్
పరస్పరమసఙ్కీర్ణం విస్తరేణ ప్రకాశితమ్ ౹౭
ఊర్ధ్వమూలమధః శాఖమృషయః పురుషం విదుః
మూలప్రహారిణస్తస్మాద్ రోగాన్ శీఘ్రతరం జయేత్ ౹౮
సర్వేన్ద్రియాణి యేనాస్మిన్ ప్రాణా యేన చ సంశ్రితాః
తేన తస్యోత్తమాఙ్గస్య రక్షాయామాదృతో భవేత్ ౹౯

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే శిరోరోగప్రతిషేధోనామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః ౨౪

ఇతి శాలాక్యం నామ చతుర్థమూర్ధ్వాఙ్గమఙ్గం సమ్పూర్ణమ్

పఞ్చవింశోఽధ్యాయః

అథాతో వ్రణప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
వ్రణో ద్విధా నిజాగన్తుదుష్టశుద్ధవిభేదతః
నిజో దోషైః శరీరోత్థైరాగన్తుర్బాహ్యహేతుజః ౧
దోషైరధిష్ఠితో దుష్టః శుద్ధస్తైరనధిష్ఠితః
సంవృతత్వం వివృతతా కాఠిన్యం మృదుతాఽతి వా ౨
అత్యుత్సన్నావసన్నత్వమత్యౌష్ణ్యమతిశీతతా
రక్తత్వం పాణ్డుతా కార్ష్ణ్యం పూతిపూయపరిస్రుతిః ౩

పూతిమాంససిరాస్నాయుచ్ఛన్నతోత్సఙ్గితాఽతిరుక్
సంరమ్భదాహశ్వయథుకణ్డ్వాదిభిరుపద్రుతః ౪
దీర్ఘకాలానుబన్ధశ్చ విద్యాద్దుష్టవ్రణాకృతిమ్
స పఞ్చదశధా దోషైః సరక్తైః తత్ర మారుతాత్ ౫
శ్యావః కృష్ణోఽరుణో భస్మకపోతాస్థినిభోఽపి వా
మస్తుమాంసపులాకామ్బుతుల్యతన్వల్పసంస్రుతిః ౬
నిర్మాంసస్తోదభేదాఢ్యో రూక్షశ్చటచటాయతే
పిత్తేన క్షిప్రజః పీతో నీలః కపిలపిఙ్గలః ౭
మూత్రకింశుకభస్మామ్బుతైలా భోష్ణబహుస్రుతిః
క్షారోక్షితక్షతసమవ్యథో రాగోష్మపాకవాన్ ౮
కఫేన పాణ్డుః కణ్డూమాన్ బహుశ్వేతఘనస్రుతిః
స్థూలౌష్ఠః కఠినః స్నాయుసిరాజాలతతోఽల్పరుక్ ౯
ప్రవాలరక్తో రక్తేన సరక్తం పూయముద్గిరేత్
వాజిస్థానసమో గన్ధే యుక్తో లిఙ్గైశ్చ పైత్తికైః ౧౦
ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చ సర్వైశ్చ విద్యాల్లక్షణసఙ్కరాత్
జిహ్వాప్రభో మృదుః శ్లక్ష్ణః శ్యావౌష్ఠపిటికః సమః ౧౧
కిఞ్చిదున్నతమధ్యో వా వ్రణః శుద్ధోఽనుపద్ర వః
త్వగామిషసిరాస్నాయుసన్ధ్యస్థీని వ్రణాశయాః ౧౨
కోష్ఠో మర్మ చ తాన్యష్టౌ దుఃసాధ్యాన్యుత్తరోత్తరమ్
సుసాధ్యః సత్త్వమాంసాగ్నివయోబలవతి వ్రణః ౧౩
వృత్తో దీర్ఘస్త్రిపుటకశ్చతురస్రాకృతిశ్చ యః
తథా స్ఫిక్పాయుమేఢ్రౌష్ఠపృష్ఠాన్తర్వక్త్రగణ్డగః ౧౪
కృచ్ఛ్రసాధ్యోఽక్షిదశననాసికాపాఙ్గనాభిషు
సేవనీజఠరశ్రోత్రపార్శ్వకక్షాస్తనేషు చ ౧౫

ఫేనపూయానిలవహః శల్యవానూర్ధ్వనిర్వమీ
భగన్దరోఽన్తర్వదనస్తథా కట్యస్థిసంశ్రితః ౧౬
కుష్ఠినాం విషజుష్టానాం శోషిణాం మధుమేహినామ్
వ్రణాః కృచ్ఛ్రేణ సిధ్యన్తి యేషాం చ స్యుర్వ్రణే వ్రణాః ౧౭
నైవ సిధ్యన్తి వీసర్పజ్వరాతీసారకాసినామ్
పిపాసూనామనిద్రా ణాం శ్వాసినామవిపాకినామ్ ౧౮
భిన్నే శిరఃకపాలే వా మస్తులుఙ్గస్య దర్శనే
స్నాయుక్లేదాత్సిరాచ్ఛేదాద్గామ్భీర్యాత్కృమిభక్షణాత్ ౧౯
అస్థిభేదాత్సశల్యత్వాత్సవిషత్వాదతర్కితాత్
మిథ్యాబన్ధాదతిస్నేహాద్రౌ క్ష్యాద్రో మాదిఘట్టనాత్ ౨౦
క్షోభాదశుద్ధ కోష్ఠత్వాత్సౌహిత్యాదతికర్శనాత్
మద్యపానాద్దివాస్వప్నాద్వ్యవాయాద్రా త్రిజాగరాత్ ౨౧
వ్రణో మిథ్యోపచారాచ్చ నైవ సాధ్యోఽపి సిధ్యతి
కపోతవర్ణప్రతిమా యస్యాన్తాః క్లేదవర్జితాః ౨౨
స్థిరాశ్చిపిటికావన్తో రోహతీతి తమాదిశేత్
అథాత్ర శోఫావస్థాయాం యథాసన్నం విశోధనమ్ ౨౩
యోజ్యం శోఫో హి శుద్ధానాం వ్రణశ్చాశు ప్రశామ్యతి
కుర్యాచ్ఛీతోపచారం చ శోఫావస్థస్య సన్తతమ్ ౨౪
దోషాగ్నిరగ్నివత్తేన ప్రయాతి సహసా సమమ్
శోఫే వ్రణే చ కఠినే వివర్ణే వేదనాన్వితే ౨౫
విషయుక్తే విశేషేణ జలజాద్యైర్హరేదసృక్
దుష్టాస్రేఽపగతే సద్యః శోఫరాగరుజాం శమః ౨౬
హృతే హృతే చ రుధిరే సుశీతైః స్పర్శవీర్యయోః
సుశ్లక్ష్ణైస్తదహఃపిష్టైః క్షీరేక్షుస్వరసద్ర వైః ౨౭

శతధౌతఘృతోపైత్రైర్మహురన్యై రశోషిభిః
ప్రతిలోమం హితో లేపః సేకాభ్యఙ్గాశ్చ తత్కృతాః ౨౮
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థ ప్లక్ష వేతసవల్కలైః
ప్రదేహా భూరిసర్పిర్భిః శోఫనిర్వాపణః పరమ్ ౨౯
వాతోల్బణానాం స్తబ్ధానాం కఠినానాం మహారుజామ్
స్రుతాసృజాం చ శోఫానాం వ్రణానామపి చేదృశామ్ ౩౦
ఆనూపవేసవారాద్యైః స్వేదః సోమాస్తిలాః పునః
భృష్టా నిర్వాపితాః క్షీరే తత్పిష్టా దాహరుగ్ఘరాః ౩౧
స్థిరాన్ మన్దరుజః శోఫాన్ స్నేహైర్వాతకఫాపహైః
అభ్యజ్య స్వేదయిత్వా చ వేణునాడ్యా శనైః శనైః ౩౨
విమ్లాపనార్థం మృద్నీయాత్ తలేనాఙ్గుష్ఠకేన వా
యవగోధూమముద్గైశ్చ సిద్ధపిష్టైః ప్రలేపయేత్ ౩౩
విలీయతే స చేన్నైవం తతస్తముపనాహయేత్
అవిదగ్ధస్తథా శాన్తిం విదగ్ధః పాకమశ్నుతే ౩౪
సకోలతిలవల్లోమా దధ్యమ్లా సక్తుపిణ్డికా
సకిణ్వకుష్ఠలవణా కోష్ణా శస్తోపనాహనే ౩౫
సుపక్వే పిణ్డితే శోఫే పీడనైరుపీడితే
దారణం దారణార్హస్య సుకుమారస్య చేష్యతే ౩౬
గుగ్గుల్వతసి గోదన్తస్వర్ణక్షీరీకపోతవిట్
క్షారౌషధాని క్షారాశ్చ పక్వశోఫవిదారణమ్ ౩౭
పూయగర్భానణుద్వారాన్ సోత్సఙ్గాన్మర్మగానపి
నిఃస్నేహైః పీడనద్రవ్యైః సమన్తాత్ప్రతిపీడయేత్ ౩౮
శుష్యన్తం సముపేక్షేత ప్రలేపం పీడనం ప్రతి
న ముఖే చైనమాలిమ్పేత్ తథా దోషః ప్రసిచ్యతే ౩౯

కలాయయవగోధూమ మాషముద్గహరేణవః
ద్ర వ్యాణాం పిచ్ఛిలానాం చ త్వబ్మూలాని ప్రపీడనమ్ ४०
సప్తసు క్షాలనాద్యేషు సురసారగ్వధాదికౌ
భృశం దుష్టే వ్రణే యోజ్యౌ మేహకుష్ఠవ్రణేషు చ ४१
అథవా క్షాలనం క్వాథః పటోలీనిమ్బపత్రజః
అవిశుద్ధే విశుద్ధే తు న్యగ్రోధాదిత్వగుద్భవః ४२
పటోలీతిలయష్ట్యాహ్వ త్రివృద్దన్తీనిశాద్వయమ్
నిమ్బపత్రాణి చాలేపః సపటుర్వ్రణశోధనః ४३
వ్రణాన్ విశోధయేద్వర్త్యా సూక్ష్మాస్యాన్ సన్ధిమర్మగాన్
కృతయా త్రివృతాదన్తీలాఙ్గలీమధుసైన్ధవైః ४४
వాతాభిభూతాన్ సాస్రావాన్ ధూపయేదుగ్రవేదనాన్
యవాజ్యభూర్జమదన శ్రీవేష్టకసురాహ్వయైః ४५
నిర్వాపయేద్ భృశం శీతైః పిత్తరక్తవిషోల్బణాన్
శుష్కాల్పమాంసే గమ్భీరే వ్రణ ఉత్సాదనం హితమ్ ४६
న్యగ్రోధపద్మకాదిభ్యామశ్వ గన్ధాబలాతిలైః
అద్యాన్మాంసాదమాంసాని విధినోపహితాని చ ४७
మాంసం మాంసాదమాంసేన వర్ధతే శుద్ధచేతసః
ఉత్సన్నమృదుమాంసానాం వ్రణానామవసాదనమ్ ४८
జాతీముకులకాసీసమనోహ్వాల పురాగ్నికైః
ఉత్సన్నమాంసాన్ కఠినాన్ కణ్డూయుక్తాంశ్చిరోత్థితాన్ ४९
వ్రణాన్ సుదుఃఖశోధ్యాంశ్చ శోధయేత్ క్షారకర్మణా
స్రవన్తోఽశ్మరిజా మూత్రం యే చాన్యే రక్తవాహినః ५०
ఛిన్నాశ్చ సన్ధయో యేషాం యథోక్తైర్యే చ శోధనైః
శోధ్యమానా న శుద్ధ్యన్తి శోధ్యాః స్యుస్తేఽగ్నికర్మణా ५१

శుద్ధానాం రోపణం యోజ్యముత్సాదాయ యదీరితమ్
అశ్వగన్ధా రుహా రోధ్రం కట్ఫలం మధుయష్టికా ॥౨
సమఙ్గా ధాతకీపుష్పం పరమం వ్రణరోపణమ్
అపేతపూతిమాంసానాం మాంసస్థానామరోహతామ్ ॥౩
కల్కం సంరోహణం కుర్యాత్ తిలానాం మధుకాన్వితమ్
స్నిగ్ధోష్ణతిక్తమధురకషాయత్వైః స సర్వజిత్ ॥౪
స క్షౌద్ర నిమ్బపత్రాభ్యాం యుక్తః సంశోధనం పరమ్
పూర్వాభ్యాం సర్పిషా చాసౌ యుక్తః స్యాదాశు రోపణః ॥౫
తిలవద్యవకల్కం తు కేచిదిచ్ఛన్తి తద్విదః
సాస్రపిత్తవిషాగన్తుగమ్భీరాన్ సోష్మణో వ్రణాన్ ॥౬
క్షీరరోపణభైషజ్యశృతేనాజ్యేన రోపయేత్
రోపణౌషధసిద్ధేన తైలేన కఫవాతజాన్ ॥౭
కాచీరోధ్రాభయాసర్జసిన్దూరాఞ్జనతుత్థకమ్
చూర్ణితం తైలమదనైర్యుక్తం రోపణముత్తమమ్ ॥౮
సమానాం స్థిరమాంసానాం త్వక్సవర్ణానాం చూర్ణ ఇష్యతే
కుకుభోదుమ్బరాశ్వత్థ జమ్బూకట్ఫలరోధ్రజైః ॥౯
త్వచమాశు నిగృహ్ణన్తి త్వక్చూర్ణైశ్చూర్ణితా వ్రణాః
లాక్షామనోహ్వామఞ్జిష్ఠాహరితాలనిశాద్వయైః ౬౦
ప్రలేపః సఘృతక్షౌద్ర స్త్వగ్విశుద్ధికరః పరమ్
కాలీయకలతామ్రాస్థిహేమకాలారసోత్తమైః ౬౧
లేపః సగోమయరసః సవర్ణకరణః పరమ్
దగ్ధో వారణదన్తోఽన్తర్ధూమం తైలం రసాఞ్జనమ్ ౬౨
రోమసఞ్జననో లేపస్తద్వత్తైలపరిప్లుతా
చతుష్పాన్నఖరోమాస్థిత్వక్శృఙ్గఖురజా మషీ ౬౩

వ్రణినః శస్త్రకర్మోక్తం పథ్యాపథ్యాన్నమాదిశేత్

ద్వే పఞ్చమూలే వర్గశ్చ వాతఘ్నో వాతికే హితః ౯౪

న్యగ్రోధపద్మకాద్యో తు తద్వత్పిత్తప్రదూషితే

ఆరగ్వధాదిః శ్లేష్మఘ్నః కఫే మిశ్రాస్తు మిశ్రజే ౯౫

ఏభిః ప్రక్షాలనం లేపో ఘృతం తైలం రసక్రియా

చూర్ణో వర్తిశ్చ సంయోజ్యా వ్రణే సప్త యథాయథమ్ ౯౬

జాతీనిమ్బపటోలపత్రకటుకా దార్వీనిశాసారివా

మఞ్జిష్ఠాభయసిక్థతుత్థమధుకై ర్నక్తాహ్వబీజాన్వితైః

సర్పిః సాధ్యమనేన సూక్ష్మవదనా మర్మాశ్రితాః క్లేదినో

గమ్భీరాః సరుజో వ్రణాః సగతయః శుద్ధ్యన్తి రోహన్తి చ ౯౭

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే వ్రణప్రతిషేధో నామ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః ౨౫

షడ్వింశోఽధ్యాయః

అథాతః సద్యోవ్రణప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

సద్యోవ్రణా యే సహసా సమ్భవన్త్యభిఘాతతః

అనన్తైరపి తైరఙ్గముచ్యతే జుష్టమష్టధా ౧

ఘృష్టావకృత్తవిచ్ఛిన్న ప్రవిలమ్బితపాతితమ్

విద్ధం భిన్నం విదలితం తత్ర ఘృష్టం లసీకయా ౨

రక్తలేశేన వా యుక్తం సప్లోషం ఛేదనాత్ స్రవేత్

అవగాఢం తతః కృత్తం విచ్ఛిన్నం స్యాత్తతోఽపి చ ౩

ప్రవిలమ్బి సశేషేఽస్థ్ని పతితం పాతితం తనోః

సూక్ష్మాస్యశల్యవిద్ధం తు విద్ధం కోష్ఠవివర్జితమ్ ౪

భిన్నమన్యద్విదలితం మజ్జరక్తపరిప్లుతమ్

ప్రహారపీడనోత్పేషాత్ సహాన్నాం పృథుతాం గతమ్ ౫
సద్యః సద్యోవ్రణం సిఞ్చేదథ యష్ట్యాహ్వసర్పిషా
తీవ్రవ్యథం కవోష్ణేన బలాతైలేన వా పునః ౬
క్షతోష్మణో నిగ్రహార్థం తత్కాలం విసృతస్య చ
కషాయశీతమధురస్నిగ్ధా లేపాదయో హితాః ౭
సద్యోవ్రణేష్వాయతేషు సన్ధానార్థం విశేషతః
మధుసర్పిశ్చ యుఞ్జీత పిత్తఘ్నీశ్చ హిమాః క్రియాః ౮
ససంరమ్భేషు కర్తవ్యమూర్ధ్వం చాధశ్చ శోధనమ్
ఉపవాసో హితం భుక్తం ప్రతతం రక్తమోక్షణమ్ ౯
ఘృష్టే విదలితే చైష సుతరామిష్యతే విధిః
తయోర్హ్యల్పం స్రవత్యస్రం పాకస్తేనాశు జాయతే ౧౦
అత్యర్థమస్రం స్రవతి ప్రాయశోఽన్యత్ర విక్షతే
తతో రక్తక్షయాద్వాయౌ కుపితేఽతిరుజాకరే ౧౧
స్నేహపానపరీషేకస్వేద లేపోపనాహనమ్
స్నేహబస్తిం చ కుర్వీత వాతఘ్నౌషధసాధితమ్ ౧౨
ఇతి సాప్తాహికః ప్రోక్తః సద్యోవ్రణహితో విధిః
సప్తాహాద్గతవేగే తు పూర్వోక్తం విధిమాచరేత్ ౧౩
ప్రాయః సామాన్యకర్మేదం వక్ష్యతే తు పృథక్పృథక్
ఘృష్టే రుజం నిగృహ్యాశు వ్రణే చూర్ణాని యోజయేత్ ౧౪
కల్కాదీన్యవకృత్తే తు విచ్ఛిన్నప్రవిలమ్బినోః
సీవనం విధినోక్తేన బన్ధనం చాను పీడనమ్ ౧౫
అసాధ్యం స్ఫుటితం నేత్రమదీర్ణం లమ్బతే తు యత్
సన్నివేశ్య యథాస్థానమవ్యావిద్ధసిరం భిషక్ ౧౬
పీడయేత్ పాణినా పద్మపలాశాన్తరితేన తత్

తతోఽస్య సేచనే నస్యే తర్పణే చ హితం హవిః ౧౭
విపక్వమాజం యష్ట్యాహ్వాజీవకర్షభకోత్పలైః
సపయస్కైః పరం తద్ధి సర్వనేత్రాభిఘాతజిత్ ౧౮
గలపీడాఽవసన్నేఽక్ష్ణి వమనోత్కాసనక్షవాః
ప్రాణాయామోఽథవా కార్యః క్రియా చ క్షతనేత్రవత్ ౧౯
కర్ణే స్థానాచ్చ్యుతే స్యూతే స్రోతస్తైలేన పూరయేత్
కృకాటికాయాం ఛిన్నాయాం నిర్గచ్ఛత్యపి మారుతే ౨౦
సమం నివేశ్య బధ్నీయాత్ స్యూత్వా శీఘ్రం నిరన్తరమ్
ఆజేన సర్పిషా చాత్ర పరిషేకః ప్రశస్యతే ౨౧
ఉత్తానోఽన్నాని భుఞ్జీత శయీత చ సుయన్త్రితః
ఘాతం శాఖాసు తిర్యక్స్థం గాత్రే సమ్యఙ్నివేశితే ౨౨
స్యూత్వా వేల్లితబన్ధేన బధ్నీయాద్ఘనవాససా
చర్మణా గోఫణాబన్ధః కార్యశ్చాసఙ్గతే వ్రణే ౨౩
పాదౌ విలమ్బిముష్కస్య ప్రోక్ష్య నేత్రే చ వారిణా
ప్రవేశ్య వృషణౌ సీవ్యేత్ సేవన్యా తున్నసంజ్ఞయా ౨౪
కార్యశ్చ గోఫణాబన్ధః కట్యామావేశ్య పట్టకమ్
స్నేహసేకం న కుర్వీత తత్ర క్లిద్యతి హి వ్రణః ౨౫
కాలానుసార్యగుర్వేలాజాతీ చన్దనపర్పటైః
శిలాదార్వ్యమృతాతుత్థైః సిద్ధం తైలం చ రోపణమ్ ౨౬
ఛిన్నాం నిఃశేషతః శాఖాం దగ్ధ్వా తైలేన యుక్తితః
బధ్నీయాత్ కోశబన్ధేన తతో వ్రణవదాచరేత్ ౨౭
కార్యా శల్యాహృతే విద్ధే భగ్నాద్విదలితే క్రియా
శిరసోఽపహృతే శల్యే వాలవర్తి ప్రవేశయేత్ ౨౮
మస్తులుఙ్గస్రుతేః క్రుద్ధో హన్యాదేనం చలోఽన్యథా

వ్రణే రోహతి చైకైకం శనైరపనయేత్కచమ్ ౨౯
మస్తులుఙ్గస్రుతౌ ఖాదేన్మస్తిష్కానన్యజీవజాన్
శల్యే హృతేఽఙ్గాదన్యస్మాత్స్నేహవర్తిం నిధాపయేత్ ౩౦
దూరావగాఢాః సూక్ష్మాస్యా యే వ్రణాః స్రుతశోణితాః
సేచయేచ్చక్రతైలేన సూక్ష్మనేత్రార్పితేన తాన్ ౩౧
భిన్నే కోష్ఠేఽసృజా పూర్ణే మూర్చ్ఛాహృత్పార్శ్వవేదనాః
జ్వరో దాహస్తృడాధ్మానం భక్తస్యానభినన్దనమ్ ౩౨
సఙ్గో విణ్మూత్రమరుతాం శ్వాసః స్వేదోఽక్షిరక్తతా
లోహగన్ధిత్వమాస్యస్య స్యాద్ గాత్రే చ విగన్ధతా ౩౩
ఆమాశయస్థే రుధిరే రుధిరం ఛర్దయత్యపి
ఆధ్మానేనాతిమాత్రేణ శూలేన చ విశస్యతే ౩౪
పక్వాశయస్థే రుధిరే సశూలం గౌరవం భవేత్
నాభేరధస్తాచ్ఛీతత్వం ఖేభ్యో రక్తస్య చాగమః ౩౫
అభిన్నోఽప్యాశయః సూక్ష్మైః స్రోతోభిరభిపూర్యతే
అసృజా స్యన్దమానేన పార్శ్వే మూత్రేణ బస్తివత్ ౩౬
తత్రాన్తర్లోహితం శీతపాదోచ్ఛ్వాసకరాననమ్
రక్తాక్షం పాణ్డువదనమానద్ధం చ వివర్జయేత్ ౩౭
అమాశయస్థే వమనం హితం పక్వాశయాశ్రితే
విరేచనం నిరూహం చ నిఃస్నేహైర్విశోధనైః ౩౮
యవకోలకులత్థానాం రసైః స్నేహవివర్జితైః
భుఞ్జీతాన్నం యవాగూం వా పిబేత్సైన్ధవసంయుతామ్ ౩౯
అతినిఃస్రుతరక్తస్తు భిన్నకోష్ఠః పిబేదసృక్
క్లిష్టచ్ఛిన్నాన్త్రభేదేన కోష్ఠభేదో ద్విధా స్మృతః ౪౦
మూర్చ్ఛాదయోఽల్పా ప్రథమే ద్వితీయే త్వతి బాధకాః

క్లిష్టాన్త్రః సంశయీ దేహీ ఛిన్నాన్త్రో నైవ జీవతి ౪౧
యథాస్వం మార్గమాపన్నా యస్య విణ్మూత్రమారుతాః
వ్యుపద్ర వః స భిన్నేఽపి కోష్ఠే జీవత్యసంశయమ్ ౪౨
అభిన్నమన్త్రం నిష్క్రాన్తం ప్రవేశ్యం న త్వతోఽన్యథా
ఉత్పుఙ్గిలశిరోగ్రస్తం తదప్యేకే వదన్తి తు ౪౩
ప్రక్షాల్య పయసా దిగ్ధం తృణశోణితపాంసుభిః
ప్రవేశయేత్కృత్తనఖో ఘృతేనాక్తం శనైః శనైః ౪౪
క్షీరేణార్ద్రీకృతం శుష్కం భూరిసర్పిఃపరిప్లుతమ్
అఙ్గుల్యా ప్రమృశేత్కణ్ఠం జలేనోద్వేజయేదపి ౪౫
తథాఽన్త్రాణి విశన్త్యన్తస్తత్కాలం పీడయన్తి చ
వ్రణసౌక్ష్మ్యాద్బహుత్వాద్వా కోష్ఠమన్త్రమనావిశత్ ౪౬
తత్రత్పమాణేన జఠరం పాటయిత్వా ప్రవేశయేత్
యథాస్థానం స్థితే సమ్యగన్త్రే సీవ్యేదను వ్రణమ్ ౪౭
స్థానాదపేతమాదత్తే జీవితం కుపితం చ తత్
వేష్టయిత్వాఽను పట్టేన ఘృతేన పరిషేచయేత్ ౪౮
పాయయేత తతః కోష్ణం చిత్రాతైలయుతం పయః
మృదుక్రియార్థం శకృతో వాయోశ్చాధఃప్రవృత్తయే ౪౯
అనువర్తేత వర్షం చ యథోక్తాం వ్రణయన్త్రణామ్
ఉదరాన్మేదసో వర్తిం నిర్గతాం భస్మనా మృదా ౫౦
అవకీర్య కషాయైర్వా శ్లక్ష్ణైర్మూలైస్తతః సమమ్
దృఢం బధ్వా చ సూత్రేణ వర్ధ్దయేత్కుశలో భిషక్ ౫౧
తీక్ష్ణేనాగ్నిప్రతప్తేన శస్త్రేణ సకృదేవ తు
స్యాదన్యథా రుగాటోపో మృత్యుర్వా ఛిద్యమానయా ౫౨
సక్షౌద్రే చ వ్రణే బద్ధే సుజీర్ణేఽన్నే ఘృతం పిబేత్

క్షీరం వా శర్కరాచిత్రాలాక్షాగోక్షురకైః శృతమ్ ॥౩

రుగ్దాహజిత్సయష్ట్యాహ్వైః పరం పూర్వోదితో విధిః

మేదోగ్రన్థ్యుదితం తత్ర తైలమభ్యఞ్జనే హితమ్ ॥౪

తాలీసం పద్మకం మాంసీహరేణ్వగురుచన్దనమ్

హరిద్రే పద్మబీజాని సోశీరం మధుకం చ తైః ॥౫

పక్వం సద్యోవ్రణేషూక్తం తైలం రోపణముత్తమమ్

గూఢప్రహారాభిహతే పతితే విషమోచ్చకైః ॥౬

కార్యం వాతాస్రజిత్ తృప్తిమర్దనాభ్యఞ్జనాదికమ్

విశ్లిష్టదేహం మథితం క్షీణం మర్మాహతం హతమ్ ॥౭

వాసయేత్తైలపూర్ణాయాం ద్రో ణ్యాం మాంసరసాశినమ్ ॥౭ ౧౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే సద్యోవ్రణప్రతిషేధోనామ షడివంశోఽధ్యాయః ౨౬

సప్తవింశోఽధ్యాయః

అథాతో భఙ్గప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

పాతఘాతాదిభిర్ద్వేధా భఙ్గోఽన్నాన్ధ సన్ధ్యసన్ధితః

ప్రసారణాకుఞ్చనయోరశక్తిః సన్ధిముక్తతా ౧

ఇతరస్మిన్ భృశం శోఫః సర్వావస్థాస్వతివ్యథా

అశక్తిశ్చేష్టితేఽల్పేఽపి పీడ్యమానే సశబ్దతా ౨

సమాసాదితి భఙ్గస్య లక్షణంబహుధా తు తత్

భిద్యతే భఙ్గభేదేన తస్య సర్వస్య సాధనమ్ ౩

యథా స్యాదుపయోగాయ తథా తదుపదేక్ష్యతే

ప్రాజ్యాణుదారి యత్త్వస్థి స్పర్శే శబ్దం కరోతి యత్ ౪

యత్రాస్థిలేశః ప్రవిశేన్మధ్యమస్థ్నో విదారితః

భగ్నం యచ్చాభిఘాతేన కిఞ్చిదేవావశేషితమ్ ౫
ఉన్నమ్యమానం క్షతవద్యచ్చ మజ్జని మజ్జతి
తద్దుఃసాధ్యం కృశాశక్తవాతలాల్పాశినామపి ౬
భిన్నం కపాలం యత్ కట్యాం సన్ధిముక్తం చ్యుతం చ యత్
జఘనం ప్రతి పిష్టం చ భగ్నం యత్తద్వివర్జయేత్ ౭
అసంశ్లిష్టకపాలం చ లలాటం చూర్ణితం తథా
యచ్చ భగ్నం భవేచ్ఛఙ్ఖశిరః పృష్ఠస్తనాన్తరే ౮
సమ్యగ్యమితమప్యస్థి దుర్న్యాసాద్దుర్నిబన్ధనాత్
సఙ్క్షోభాదపి యద్గచ్ఛేద్విక్రియాం తద్వివర్జయేత్ ౯
ఆదితో యచ్చ దుర్జాతమస్థిసన్ధిరథాపి వా
తరుణాస్థీని భుజ్యన్తే భజ్యన్తే నలకాని తు ౧౦
కపాలాని విభిద్యన్తే స్ఫుటన్త్యన్యాని భూయసా
అథావనతమున్నమ్యమున్నతం చావపీడయేత్ ౧౧
ఆఞ్ఛేదతిక్షిప్తమధోగతం చోపరి వర్తయేత్
ఆఞ్ఛనోత్పీడనోన్నామచర్మసఙ్క్షేపబన్ధనైః ౧౨
సన్ధీన్ శరీరగాన్ సర్వాన్ చలానప్యచలానపి
ఇత్యేతైః స్థాపనోపాయైః సమ్యక్ సంస్థాప్య నిశ్చలమ్ ౧౩
పట్టైః ప్రభూతసర్పిర్భిర్వేష్టయిత్వా సుఖైస్తతః
కదమ్బోదుమ్బరాశ్వత్థసర్జార్జునపలాశజైః ౧౪
వంశోద్భవైర్వా పృథుభిస్తనుభిః సునివేశితైః
సుశ్లక్ష్ణైః సప్రతిస్తమ్భైర్వల్కలైః శకలైరపి ౧౫
కుశాహ్వయైః సమం బన్ధం పట్టస్యోపరి యోజయేత్
శిథిలేన హి బన్ధేన సన్ధిస్థైర్యం న జాయతే ౧౬
గాఢేనాతి రుజాదాహపాకశ్వయథుసమ్భవః

త్ర్యహాత్త్ర్యహాదృతౌ ఘర్మే సప్తాహాన్మోక్షయేద్ధిమే ౧౭
సాధారణే తు పఞ్చాహాద్ భఙ్గదోషవశేన వా
న్యగ్రోధాదికషాయేణ తతః శీతేన సేచయేత్ ౧౮
తం పఞ్చమూలపక్వేన పయసా తు సవేదనమ్
సుఖోష్ణం వాఽవచార్యం స్యాచ్చక్రతైలం విజానతా ౧౯
విభజ్య దేశం కాలం చ వాతఘ్నౌషధసంయుతమ్
ప్రతతం సేకలేపాంశ్చ విదధ్యాద్ భృశశీతలాన్ ౨౦
గృష్టిక్షీరం ససర్పిష్కం మధురౌషధసాధితమ్
ప్రాతః ప్రాతః పిబేద్భగ్నః శీతలం లాక్షయా యుతమ్ ౨౧
సవ్రణస్య తు భగ్నస్య వ్రణో మధుఘృతోత్తరైః
కషాయైః ప్రతిసార్యోఽథ శేషో భఙ్గోదితః క్రమః ౨౨
లమ్బాని వ్రణమాంసాని ప్రలిప్య మధుసర్పిషా
సన్ధధీత వ్రణాన్ వైద్యో బన్ధనైశ్చోపపాదయేత్ ౨౩
తాన్ సమాన్ సుస్థితాఞ్జ్ఞాత్వా ఫలినీరోధ్రకట్ఫలైః
సమఙ్గాధాతకీయుక్తైశ్చూర్ణితైరవచూర్ణయేత్ ౨౪
ధాతకీరోధ్రచూర్ణైర్వారోహన్త్యాశు తథా వ్రణాః
ఇతి భఙ్గ ఉపక్రాన్తః స్థిరధాతోర్ఋతౌ హిమే ౨౫
మాంసలస్యాల్పదోషస్య సుసాధ్యో దారుణోఽన్యథా
పూర్వమధ్యాన్తవయసామేకద్విత్రిగుణైః క్రమాత్ ౨౬
మాసైః స్థైర్యం భవేత్సన్ధేర్యథోక్తం భజతాం విధిమ్
కటీజఙ్ఘోరుభగ్నానాం కపాటశయనం హితమ్ ౨౭
యన్త్రణార్థం తథా కీలాః పఞ్చ కార్యా నిబన్ధనాః
జఙ్ఘోర్వోః పార్శ్వయోర్ద్వౌ ద్వౌ తల ఏకశ్చ కీలకః ౨౮
శ్రోణ్యాం వా పృష్ఠవంశే వా వక్షస్యక్షకయోస్తథా

విమోక్షే భగ్నసన్ధీనాం విధిమేవం సమాచరేత్ ౨౯
సన్ధీంశ్చిరవిముక్తాంస్తు స్నిగ్ధస్విన్నాన్ మృదూకృతాన్
ఉక్తైర్విధానైర్బుద్ధ్యా చ యథాస్వం స్థానమానయేత్ ౩౦
అసన్ధిభగ్నే రూఢే తు విషమోల్బణసాధితే
ఆపోథ్య భఙ్గం యమయేత్తతో భగ్నవదాచరేత్ ౩౧
భగ్నం నైతి యథా పాకం ప్రయతేత తథా భిషక్
పక్వమాంససిరాస్నాయుః సన్ధిః శ్లేషం న గచ్ఛతి ౩౨
వాతవ్యాధివినిర్దిష్టాన్ స్నేహాన్ భగ్నస్య యోజయేత్
చతుష్ప్రయోగాన్ బల్యాంశ్చ బస్తికర్మ చ శీలయేత్ ౩౩
శాల్యాజ్యరసదుగ్ధాద్యైః పౌష్టికైరవిదాహిభిః
మాత్రయోపచరేద్భగ్నం సన్ధిసంశ్లేషకారిభిః ౩౪
గ్లానిర్న శస్యతే తస్య సన్ధివిశ్లేషకృద్ధి సా
లవణం కటుకం క్షారమమ్లం మైథునమాతపమ్
వ్యాయామం చ న సేవేత భగ్నో రూక్షం చ భోజనమ్ ౩౫
కృష్ణాంస్తిలాన్ విరజసో దృఢవస్త్రబద్ధాన్
సప్త క్షపా వహతి వారిణి వాసయేత
సంశోషయేదనుదినం ప్రవిసార్య చైతాన్
క్షీరే తథైవ మధుకక్వథితే చ తోయే ౩౬
పునరపి పీతపయస్కాంస్తాన్ పూర్వవదేవ శోషితాన్ బాఢమ్
విగతతుషానరజస్కాన్ సఞ్చూర్ణ్య సుచూర్ణితైర్యుఞ్జ్యాత్ ౩౭
నలదవాలకలోహితయష్టికానఖమిశిప్లవకుష్ఠబలాత్రయైః
అగురుకుఙ్కుమచన్దనసారివాసరలసర్జరసామరదారుభిః ౩౮
పద్మకాదిగణోపేతైస్తిలపిష్టం తతశ్చ తత్
సమస్తగన్ధభైషజ్యసిద్ధదుగ్ధేన పీడయేత్ ౩౯

శైలేయరాస్నాంశుమతీకసేరుకాలాను సారీనతపత్రరోధ్రైః
సక్షీరశుక్తైః సపయః సదూర్వై స్తైలం పచేత్తన్నలదాదిభిశ్చ ౪౦
గన్ధతైలమిదముత్తమమస్థి స్థైర్యకృజ్జయతి చాశు వికారాన్
వాతపిత్తజనితానతివీర్యాన్వ్యాపినోఽపివిప్రుపయోగైః ౪౧
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే భఙ్గప్రతిషేధో నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః ౨౭

అష్టావింశోఽధ్యాయః

అథాతో భగన్దరప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
హస్త్యశ్వపృష్ఠగమన కఠినోత్కటకాసనైః
అర్శోనిదానాభిహితైరపరైశ్చ నిషేవితైః ౧
అనిష్టాద్దృష్టపాకేన సద్యో వా సాధుగర్హణైః
ప్రాయేణ పిటికాపూర్వో యోఽఙ్గులే ద్వ్యఙ్గులేఽపి వా ౨
పాయోర్వ్రణోఽన్తర్బాహ్యో వా దుష్టాసృఙ్మాంసగో భవేత్
బస్తిమూత్రాశయాభ్యాసగతత్వాత్స్యన్దనాత్మకః ౩
భగన్దరః స సర్వాంశ్చ దారయత్యక్రియావతః
భగవస్తిగుదాంస్తేషు దీర్యమాణేషు భూరిభిః ౪
వాతమూత్రశకృచ్ఛుక్రం ఖైః సూక్ష్మైర్వమతి క్రమాత్
దోషైః పృథగ్యుతైః సర్వైరాగన్తుః సోఽష్టమః స్మృతః ౫
అపక్వం పిటికామాహుః పాకప్రాప్తం భగన్దరమ్
గూఢమూలాం ససంరమ్భాంరుగాఢ్యాం రూఢకోపినీమ్ ౬
భగన్దరకరీం విద్యాత్ పిటికాం న త్వతోఽన్యథా
తత్ర శ్యావాఽరుణా తోదభేదస్ఫురణరుక్కరీ ౭
పిటికా మారుతాత్ పిత్తాదుష్ట్రగ్రీవావదుచ్ఛ్రితా

రాగిణీ తనురూష్మాఢ్యా జ్వరధూమాయనాన్వితా ౮
స్థిరా స్నిగ్ధా మహామూలా పాణ్డుః కణ్డుమతీ కఫాత్
శ్యావా తామ్రా సదాహోషా ఘోరరుగ్ వాతపిత్తజా ౯
పాణ్డురా కిఞ్చిదాశ్యావా కృచ్ఛ్రపాకా కఫానిలాత్
పాదాఙ్గుష్ఠసమా సర్వైర్దోషైర్నానావిధవ్యథా ౧౦
శూలారోచకతృడ్దాహ జ్వరఛర్దిరుపద్రుతా
వ్రణతాం యాంతి తాః పక్వాః ప్రమాదాత్తత్ర వాతజా ౧౧
చీయతేఽణుముఖైశ్ఛిద్రైః శతపోనకవత్ క్రమాత్
అచ్ఛం స్రవద్భిరాస్రావమజస్రం ఫేనసంయుతమ్ ౧౨
శతపోనకసంజ్ఞోఽయముష్ట్రగ్రీవస్తు పిత్తజః
బహుపిచ్ఛాపరిస్రావీ పరిస్రావీ కఫోద్భవః ౧౩
వాతపిత్తాత్పరిక్షేపీ పరిక్షిప్య గుదం గతిః
జాయతే పరితస్తత్ర ప్రాకారం పరిఖేవ చ ౧౪
ఋజుర్వాతకఫాదృజ్వ్యా గుదో గత్యాఽత్ర దీర్యతే
కఫపిత్తే తు పూర్వోత్థం దుర్నామాశ్రిత్య కుప్యతః ౧౫
అర్శోమూలే తతః శోఫః కణ్డూదాహాదిమాన్ భవేత్
స శీఘ్రం పక్వభిన్నోఽస్య క్లేదయన్మూలమర్శసః ౧౬
స్రవత్యజస్రం గతిభిరయమర్శోభగన్దరః
సర్వజః శమ్బుకావర్తః శమ్బుకావర్తసన్నిభః ౧౭
గతయో దారయన్త్యస్మిన్ రుగ్వేగైర్దారుణైర్గుదమ్
అస్థిలేశోఽభ్యవహృతో మాంసగృద్ధ్యా యదా గుదమ్ ౧౮
క్షిణోతి తిర్యఙ్నిర్గచ్ఛన్నున్మార్గం క్షతతో గతిః
స్యాత్తతః పూయదీర్ణాయాం మాంసకోథేన తత్ర చ ౧౯
జాయన్తే కృమయస్తస్య ఖాదన్తః పరితో గుదమ్

విదారయన్తి నచిరాదున్మార్గీ క్షతజశ్చ సః ౨౦
తేషు రుగ్దాహకణ్డ్వాదీన్ విద్యాద్ వ్రణనిషేధతః
షట్ కృచ్ఛ్రసాధనాస్తేషాం నిచయక్షతజౌ త్యజేత్ ౨౧
ప్రవాహిణీం వలద్యం ప్రాప్తం సేవనీ వా సమాశ్రితమ్
అథాస్య పిటికామేవ తథా యత్నాదుపాచరేత్ ౨౨
శుద్ధ్యసృక్స్రుతిసేకాద్యైర్యథా పాకం న గచ్ఛతి
పాకే పునరుపస్నిగ్ధం స్వేదితం చావగాహతః ౨౩
యన్త్రయిత్వాఽశసమివ పశ్యేత్సమ్యగ్భగన్దరమ్
అర్వాచీనం పరాచీనమన్తర్ముఖబహిర్ముఖమ్ ౨౪
అథాన్తర్ముఖమేషిత్వా సమ్యక్ శస్త్రేణ పాటయేత్
బహిర్ముఖం చ నిఃశేషం తతః క్షారేణ సాధయేత్ ౨౫
అగ్నినా వా భిషక్ సాధు క్షారేణైవోష్ట్రకన్దరమ్
నాడీరేకాన్తరాః కృత్వా పాటయేచ్ఛతపోనకమ్ ౨౬
తాసు రూఢాసు శేషాశ్చ మృత్యుర్దీర్ణే గుదేఽన్యథా
పరిక్షేపిణి చాప్యేవం నాడ్యుక్తైః క్షారసూత్రకైః ౨౭
అర్శోభగన్దరైః పూర్వమర్శాంసి ప్రతిసాధయేత్
త్యక్త్వోపచర్యః క్షతజః శల్యం శల్యవతస్తతః ౨౮
ఆహరేచ్చ తథా దద్యాత్ కృమిఘ్నం లేపభోజనమ్
పిణ్డనాడ్యాదయః స్వేదాః సుస్నిగ్ధా రుజి పూజితాః ౨౯
సర్వత్ర చ బహుచ్ఛిద్రే ఛేదానాలోచ్య యోజయేత్
గోతీర్థసర్వతోభద్ర దలలాఙ్గలలాఙ్గలాన్ ౩౦
పార్శ్వం గతేన శస్త్రేణ ఛేదో గోతీర్థకో మతః
సర్వతః సర్వతోభద్రః పార్శ్వచ్ఛేదోఽధలాఙ్గలః ౩౧
పార్శ్వద్వయే లాఙ్గలకః సమస్తాంశ్చాగ్నినా దహేత్

ఆస్రావమార్గాన్నిఃశేషం నైవం వికురుతే పునః ౩౨
యతేత కోష్ఠశుద్ధౌ చ భిషక్ తస్యాన్తరాఽన్తరా
లేపో వ్రణే బిడాలాస్థి త్రిఫలారసకల్కితమ్ ౩౩
జ్యోతిష్మతీమలయులాఙ్గలిశేలుపాఠా
కుమ్భాగ్నిసర్జకరవీరవచాసుధార్కైః
అభ్యఞ్జనాయ విపచేత భగన్దరాణాం
తైలంవదన్తి పరమం హితమేతదేషామ్ ౩౪
మధుకరోధ్రకణాత్రుటిరేణుకాద్విరజనీ ఫలినీపటుసారివాః
కమలకేసరపద్మకధాతకీమదన సర్జరసామయరోదికాః ౩౫
సబీజపూరచ్ఛదనైరేభిస్తైలం విపాచితమ్
భగన్దరాపచీ కుష్ఠమధుమేహవ్రణాపహమ్ ౩౬
మధుతైలయుతా విడఙ్గసారత్రిఫలామాగధికాకణాశ్చ లీఢాః
కృమికుష్ఠభగన్దరప్రమేహక్షతనాడీవ్రణరోపణా భవన్తి ౩౭
అమృతాత్రుటివేల్లవత్సకంకలిపథ్యామలకాని గుగ్గులుః
క్రమవృద్ధమిదం మధుద్రుతంపిటికాస్థౌల్యభగన్దరాన్ జయేత్ ౩౮
మాగధికాగ్నికలిఙ్గవిడఙ్గైర్భిల్వధృతైః సవరాపలషట్కైః
గుగ్గులునా సదృశేన సమేతైః క్షౌద్ర యుతైః సకలామయనాశః ౩౯
గుగ్గులుపఞ్చపలం పలికాంశా మాగధికా త్రిఫలా చ పృథక్స్యాత్
త్వక్త్రుటికర్షయుతం మధులీఢంకుష్ఠభగన్దరగుల్మగతిఘ్నమ్ ౪౦
శృఙ్గబేరరజోయుక్తం తదేవ చ సుభావితమ్
క్వాథేన దశమూలస్య విశేషాద్వాతరోగజిత్ ౪౧
ఉత్తమాఖదిరసారజం రజః శీలయన్నసనవారిభావితమ్
హన్తి తుల్యమహిషాక్షమాక్షికం కుష్ఠమేహపిటికాభగన్దరాన్ ౪౨
భగన్దరేష్వేష విశేష ఉక్తః శేషాణి తు వ్యఞ్జనసాధనాని

వ్రణాధికారాత్ పరిశీలనాచ్చ సమ్యగ్విదిత్వోపయికం విదధ్యాత్ ౪౩
అశ్వపృష్ఠగమనం చలరోఘ్రం మద్యమైథునమజీర్ణమసాత్మ్యమ్
సాహసాని వివిధాని చ రూఢే వత్సరం పరిహరేదధికం వా ౪౪
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే భగన్దరప్రతిషేధోనామాష్టావింశోఽధ్యాయః ౨౮

ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః
అథాతో గ్రథ్యర్బుద శ్లీపదాపచీనాడీ
విజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
కఫప్రధానాః కుర్వన్తి మేదోమాంసాస్రగా మలాః
వృత్తోన్నతం యం శ్వయథుం స గ్రన్థిర్గ్రథనాత్స్మృతః ౧
దోషాస్రమాంసమేదోస్థిసిరావ్రణభవా నవ
తే తత్ర వాతాదాయామతోదమేదాన్వితోఽసితః ౨
స్థానాత్స్థానాన్తరగతి రకస్మాద్ధానివృద్ధిమాన్
మృదుర్బస్తిరివానద్ధో విభిన్నోఽచ్ఛ స్రవత్యసృక్ ౩
పిత్తాత్సదాహః పీతాభో రక్తో వా పచ్యతే ద్రుతమ్
భిన్నోఽస్రముష్ణం స్రవతి శ్లేష్మణా నీరుజో ఘనః ౪
శీతః సవర్ణః కణ్డూమాన్ పక్వః పూయం స్రవేద్ఘనమ్
దోషైర్దుష్టేఽసృజి గ్రన్థిర్భవేన్మూర్ఛత్సు జన్తుషు ౫
సిరామాంసం చ సంశ్రిత్య సస్వాపః పిత్తలక్షణః
మాంసలైర్దూషితం మాంసమాహారైర్గ్రన్థిమావహేత్ ౬
స్నిగ్ధం మహాన్తం కఠినం సిరానద్ధం కఫాకృతిమ్
ప్రవృద్ధం మేదురైర్మేదో నీతం మాంసేఽథవా త్వచి ౭
వాయునా కురుతే గ్రన్థిం భృశం స్నిగ్ధం మృదుం చలమ్

శ్లేష్మతుల్యాకృతిం దేహక్షయవృద్ధిక్షయోదయమ్ ౮
స విభిన్నో ఘనం మేదస్తామ్రాసితసితం స్రవేత్
అస్థిభఙ్గాభిఘాతాభ్యామున్నతావనతం తు యత్ ౯
సోఽస్థిగ్రన్థిః పదాతేస్తు సహసాఽమ్భోవగాహనాత్
వ్యాయామాద్వా ప్రతాన్తస్య సిరాజాలం సశోణితమ్ ౧౦
వాయుః సమ్పీడ్య సఙ్కోచ్య వక్రీకృత్య విశోష్య చ
నిఃస్ఫురం నీరుజం గ్రన్థిం కురుతే స సిరాహ్వయః ౧౧
అరూఢే రూఢమాత్రే వా వ్రణే సర్వరసాశినః
సార్ద్రే వా బన్ధరహితే గాత్రేఽశ్మాభిహతేఽథవా ౧౨
వాతోఽస్రమస్రుతం దుష్టం సంశోష్య గ్రథితం వ్రణమ్
కుర్యాత్సదాహః కణ్డూమాన్ వ్రణగ్రన్థిరయం స్మృతః ౧౩
సాధ్యా దోషాస్రమేదోజాః న తు స్థూలఖరాశ్చలాః
మర్మకణ్ఠోదరస్థాశ్చ మహత్తు గ్రన్థితోఽబుదమ్ ౧౪
తల్లక్షణం చ మేదోన్తైః షోఢా దోషాదిభిస్తు తత్
ప్రాయో మేదఃకఫాఢ్యత్వాత్స్థిరత్వాచ్చ న పచ్యతే ౧౫
సిరాస్థం శోణితం దోషః సఙ్కోచ్యాన్తః ప్రపీడ్య చ
పాచయేత తదానద్ధం సాస్రావం మాంసపిణ్డితమ్ ౧౬
మాంసాఙ్కురైశ్చితం యాతి వృద్ధిం చాశు స్రవేత్తతః
అజస్రం దుష్టరుధిరం భూరి తచ్ఛోణితార్బుదమ్ ౧౭
తేష్వసృఙ్మాంసజే వర్జ్యే చత్వార్యన్యాని సాధయేత్
ప్రస్థితా వఙ్క్షణోర్వాదిమధఃకాయం కఫోల్బణాః ౧౮
దోషా మాంసాస్రగాః పాదౌ కాలేనాశ్రిత్య కుర్వతే
శనైఃశనైర్ఘనం శోఫం శ్లీపదం తత్ప్రచక్షతే ౧౯
పరిపోటయుతం కృష్ణమనిమిత్తరుజం ఖరమ్

రూక్షం చ వాతాత్ పిత్తాత్తు పీతం దాహజ్వరాన్వితమ్ ౨౦
కఫాద్గురు స్నిగ్ధమరుక్ చితం మాంసాఙ్కురైర్బృహత్
తత్త్యజేద్వత్సరాతీతం సుమహత్ సుపరిస్రుతి ౨౧
పాణినాసోష్ఠకర్ణేషు వదన్త్యేకే తు పాదవత్
శ్లీపదం జాయతే తచ్చ దేశేఽనూపే భృశం భృశమ్ ౨౨
మేదః స్థాః కణ్ఠమన్యాఽక్షకక్షావఙ్క్షణగా మలాః
సవర్ణాన్ కఠినాన్ స్నిగ్ధాన్ వార్తాకామలకాకృతీన్ ౨౩
అవగాఢాన్ బహూన్ గణ్డాంశ్చిరపాకాంశ్చ కుర్వతే
పచ్యన్తేఽల్పరుజస్తేఽన్యే స్రవన్త్యన్యేఽతికణ్డురాః ౨౪
నశ్యన్త్యన్యే భవన్త్యన్యేదీర్ఘకాలానుబన్ధినః
గణ్డమాలాఽపచీ చేయం దూర్వేవ క్షయవృద్ధిభాక్ ౨౫
తాం త్యజేత్సజ్వరచ్ఛర్దిపార్శ్వరుక్కాసపీనసామ్
అభేదాత్పక్వశోఫస్య వ్రణే చాపథ్యసేవినః ౨౬
అనుప్రవిశ్య మాంసాదీన్ దూరం పూయోఽభిధావతి
గతిః సా దూరగమనాన్నాడీ నాడీవ సంస్రుతేః ౨౭
నాడ్యేకాఽనృజురన్యేషాం సైవానేకగతిర్గతిః
సా దోషైః పృథగేకస్థైః శల్యహేతుశ్చ పఞ్చమీ ౨౮
వాతాత్ సరుక్సూక్ష్మముఖీ వివర్ణా ఫేనిలోద్వమా
స్రవత్యభ్యధికం రాత్రౌ పిత్తాత్తృడ్జ్వరదాహకృత్ ౨౯
పీతోష్ణపూతిపూయస్రుద్దివా చాతి నిషిఞ్చతి
ఘనపిచ్ఛిలసంస్రావా కణ్డూలా కఠినా కఫాత్ ౩౦
నిశి చాభ్యధికక్లేదా సర్వైః సర్వాకృతిం త్యజేత్
అన్తఃస్థితం శల్యమనాహృతం తు
కరోతి నాడీం వహతే చ సాఽస్య

ఫేనానుబిద్ధం తనుమల్పముష్ణం

సాస్రం చ పూయం సరుజం చ నిత్యమ్ ౩౧

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే గ్రన్థ్యర్బుదశ్లీపదాపచీనాడీవిజ్ఞానీయం నామైకోనత్రింశోఽధ్యాయః ౨౯

త్రింశోఽధ్యాయః

అథాతో గ్రన్థ్యర్బుదశ్లీపదాపచీనాడీప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

గ్రన్థిష్వామేషు కర్తవ్యా యథాస్వం శోఫవత్ క్రియా

బృహతీచిత్రకవ్యాఘ్రీకణాసిద్ధేన సర్పిషా ౧

స్నేహయేచ్ఛుద్ధికామం చ తీక్ష్ణైః శుద్ధస్య లేపనమ్

సంస్వేద్య బహుశో గ్రన్థిం విమృద్నీయాత్ పునః పునః ౨

ఏష వాతే విశేషేణ క్రమః పిత్తాస్రజే పునః

జలౌకసో హిమం సర్వం కఫజే వాతికో విధిః ౩

తథాఽప్యపక్వం ఛిత్త్వైనం స్థితే రక్తేఽగ్నినా దహేత్

సాధ్వశేషం సశేషో హి పునరాప్యాయతే ధ్రువమ్ ౪

మాంసవ్రణోద్భవౌ గ్రన్థీ యాపయేదేవమేవ చ

కార్యం మేదోభవేఽప్యేతత్తప్తైః ఫాలాదిభిశ్చ తమ్ ౫

ప్రమృద్యాత్తిలదిగ్ధేన ఛన్నం ద్విగుణవాససా

శస్త్రేణ పాటయిత్వా వా దహేన్మేదసి సూద్ధృతే ౬

సిరాగ్రన్థౌ నవే పేయం తైలం సాహచరంతథా

ఉపనాహోఽనిలహరైర్బస్తికర్మ సిరావ్యధః ౭

అర్బుదే గ్రన్థివత్ కుర్యాత్ యథాస్వం సుతరాం హితమ్

అజాశకృచ్ఛిగ్రమూలలాక్షాసురసకాఞ్జికైః

వస్త్రబద్ధైరుపస్వేద్య మర్దయిత్వా ప్రలేపయేత్ ౧

ఉపోదకాపత్రపిణ్యా ఛదైరాచ్ఛాదితం ఘనమ్
నివేశ్య పట్టం బధ్నీయాచ్ఛామ్యత్యేవం నవార్బుదమ్ ౨
జీర్ణే చార్కచ్ఛదసుధాసాముద్ర గుడకాఞ్జికైః
ప్రచ్ఛానే పిణ్డికా బద్ధా గ్రన్థ్యర్బుదవిలాయనీ ౩
శ్లీపదేఽనిలజే విధ్యేత్ స్నిగ్ధస్విన్నోపనాహితే ౮
సిరాముపరి గుల్ఫస్య ద్వ్యఙ్గులే పాయయేచ్చ తమ్
మాసమేరణ్డజం తైలం గోమూత్రేణ సమన్వితమ్ ౯
జీర్ణే జీర్ణాన్నమశ్నీయాచ్ఛుణ్ఠీశృతపయోఽన్వితమ్
త్రైవృతం వా పిబేదేవమశాన్తావగ్నినా దహేత్ ౧౦
గుల్ఫస్యాధః సిరామోక్షః పైత్తే సర్వం చ పిత్తజిత్
సిరామఙ్గుష్ఠకే విధ్వా కఫజే శీలయేద్యవాన్ ౧౧
సక్షౌద్రా ణి కషాయాణి వర్ద్ధమానాస్తథాఽభయాః
లిమ్పేత్సర్షపవార్తాకీమూలాభ్యాం ధన్వయాఽథవా ౧౨
ఊర్ధ్వాధఃశోధనం పేయమపచ్యాం సాధితం ఘృతమ్
దన్తీద్ర వన్తీత్రివృతాజాలినీదేవదాలిభిః ౧౩
శీలయేత్కఫమేదోఘ్నం ధూమగణ్డూషనావనమ్
సిరయాఽపహరేద్ర క్తం పిబేన్మూత్రేణ తార్క్ష్యజమ్ ౧౪
పిలమర్ద్ధపలం వాఽపి కర్షం వాఽప్యుష్ణవారిణా
కాఞ్చనారత్వచం పీత్వా గణ్డమాలాం వ్యపోహతి ౧
గ్రన్థీనపక్వానాలిమ్పే న్నాకులీపటునాగరైః
స్విన్నాన్ లవణపోటల్యా కఠినానను మర్దయేత్ ౧౫
శమీమూలకశిగ్రూణాం బీజైః సయవసర్షపైః
లేపః పిష్టోఽమ్లతక్రేణ గ్రన్థిగణ్డవిలాయనః ౧౬
క్షుణ్ణాని నిమ్బపత్రాణి క్షపైర్భల్లాతకైః సహ

శరావసమ్పుటే దగ్ధ్వా సార్ధం సిద్ధార్థకైః సమైః ౧
ఏతచ్చాగామ్బునా పిష్టం గణ్డమాలాప్రలేపనమ్
పాకోన్ముఖాన్ స్రుతాస్రస్య పిత్తశ్లేష్మహరైర్జయేత్
అపక్వానేవ వోద్ధృత్య క్షారాగ్నిభ్యాముపాచరేత్ ౧౭
కాకాదనీలాఙ్గలికా నహికోత్తుణ్డికీఫలైః
జీమూతబీజకర్కోటీవిశాలాకృతవేధనైః ౧౮
పాఠాన్వితైః పలార్ధాంశైర్విషకర్షయుతైః పచేత్
ప్రస్థం కరఞ్జతైలస్య నిర్గుణ్డీస్వరసాఢకే ౧౯
అనేన మాలా గణ్డానాం చిరజా పూయవాహినీ
సిధ్యత్యసాధ్యకల్పాఽపి పానాభ్యఞ్జననావనైః ౨౦
తైలం లాఙ్గలికీకన్దకల్కపాదం చతుర్గుణే
నిర్గుణ్డీస్వరసే పక్వం నస్యాద్యైరపచీప్రణుత్ ౨౧
భద్ర శ్రీదారుమరిచద్విహరిద్రా త్రివృద్ఘనైః
మనః శిలాలనలదవిశాలాకరవీరకైః ౨౨
గోమూత్రపిష్టైః పలికైర్విషస్యార్ధపలేన చ
బ్రాహ్మీరసార్కజక్షీరగోశకృద్ర ససంయుతమ్ ౨౩
ప్రస్థం సర్షపతైలస్య సిద్ధమాశు వ్యపోహతి
పానాద్యైః శీలితం కుష్ఠదుష్టనాడీవ్రణాపచీః ౨౪
వచాహరీతకీలాక్షాకటు రోహిణిచన్దనైః
తైలం ప్రసాధితం పీతం సమూలామపచీం జయేత్ ౨౫
శరపుఙ్ఖోద్భవం మూలం పిష్టం తన్దులవారిణా
నస్యాల్లేపాచ్చ దుష్టారురపచీవిషజన్తుజిత్ ౨౬
మూలైరుత్తమకారణ్యాః పీలుపర్ణ్యాః సహాచరాత్
సరోధ్రాభయయష్ట్యాహ్వశతాహ్వాద్వీపిదారుభిః ౨౭

తైలం క్షీరసమం సిద్ధం నస్యేఽభ్యఙ్గే చ పూజితమ్
గోవ్యజాశ్వఖురా దగ్ధాః కటుతైలేన లేపనమ్ ౨౮
ఏఙ్గుదేన తు కృష్ణాహిర్వ్యాయసో వా స్వయం మృతః
ఇత్యశాన్తౌ గదస్యాన్యపార్శ్వజఙ్ఘాసమాశ్రితమ్ ౨౯
బస్తేరూర్ధ్వమధస్తాద్వా మేదో హృత్వాఽగ్నినా దహేత్
స్థితస్యోర్ధ్వం పదం మిత్వా తన్మానేన చ పార్ష్ణితః ౩౦
తత ఊర్ధ్వం హరేద్ గ్రన్థీనిత్యాహ భగవాన్నిమిః
పార్ష్ణిం ప్రతి ద్వాదశ చాఙ్గులాని
ముక్త్వేన్ద్ర బస్తిం చ గదాన్యపార్శ్వే
విదార్య మత్స్యాణ్డనిభాని మధ్యా
జ్జాలాని కర్షేదితి సుశ్రుతోక్తిః ౩౧
ఆ గుల్ఫకర్ణాత్సుమితస్య జన్తో
స్తస్యాష్టభాగం ఖుడకాద్విభజ్య
ఘ్రాణార్ణవేఽధ సురరాజబస్తే
ర్భిత్త్వాఽక్షమాత్రం త్వపరే వదన్తి ౩౨
ఉపనాహ్యానిలాన్నాడీం పాటితాం సాధు లేపయేత్
ప్రత్యక్పుష్పీఫలయుతైస్తిలైః పిష్టైః ససైన్ధవైః ౩౩
పైత్తీం తు తిలమఞ్జిష్ఠానాగదన్తీనిశాద్వయైః
శ్లైష్మికీం తిలసారాష్ఠీనికుమ్భారిష్టసైన్ధవైః ౩౪
శల్యజాం తిలమధ్వాజ్యైర్లేపయేచ్ఛిన్నశోధితామ్
అశస్త్రకృత్యామేషిణ్యా భిత్త్వాఽన్తే సమ్యగేషితామ్ ౩౫
క్షారపీతేన సూత్రేణ బహుశో దారయేద్ గతిమ్
వ్రణేషు దుష్టసూక్ష్మాస్యగమ్భీరాదిషు సాధనమ్ ౩౬
యా వర్త్యో యాని తైలాని తన్నాడీష్వపి శస్యతే

పిష్టం చఞ్చుఫలం లేపాన్నాడీవ్రణహరం పరమ్ ౩౭

ఘోణ్టాఫలత్వక్ లవణం సలాక్షం

బూకస్య పత్రం వనితాపయశ్చ

స్నుగర్కదుగ్ధాన్వితః ఏష కల్కో

వర్తీకృతో హన్త్యచిరేణ నాడీమ్ ౩౮

సాముద్ర సౌవర్చలసిన్ధుజన్మసుపక్వఘోణ్టాఫలవేశ్మధూమాః

ఆమ్రాతగాయత్రిజపల్లవాశ్చకటంకటేర్యావథ చేతకీ చ ౩౯

కల్కేఽభ్యఙ్గే చూర్ణే వర్త్యాం చైతేషు శీల్యమానేషు

అగతిరివ నశ్యతి గతిశ్చపలా చపలేషు భూతిరివ ౪౦

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిర
చితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాంషష్ఠే ఉత్తరస్థానే
గ్రన్థ్యర్బుదశ్లీపదాపచీనాడీప్రతి షేధోనామ త్రింశఓంఽధ్యాయః ౩౦

ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

అథాతః క్షుద్ర రోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

స్నిగ్ధా సవర్ణా గ్రథితా నీరుజా ముద్గసంన్నిభా

పిటికా కఫవాతాభ్యాం బాలానామజగల్లికా ౧

యవప్రఖ్యా యవప్రఖ్యా తాభ్యాం మాంసాశ్రితా ఘనా

అవక్రా చాలజీ వృత్తా స్తోకపూయా ఘనోన్నతా ౨

గ్రన్థయః పఞ్చ వా షడ్వా కచ్ఛపీ కచ్ఛపోన్నతాః

కర్ణస్యోర్ధ్వం సమన్తాద్వా పిటికా కఠినోగ్రరుక్ ౩

శాలూకాభా పనసికా శోఫస్త్వల్పరుజః స్థిరః

హనుసన్ధిసముద్భూతస్తాభ్యాం పాషాణగర్దభః ౪

శాల్మలీకణ్టకాకారాః పిటికాః సరుజో ఘనాః

మేదోగర్భా ముఖే యూనాం తాభ్యాం చ ముఖదూషికాః ౫
తే పద్మకణ్టకా జ్ఞేయా యైః పద్మమివ కణ్టకైః
చీయతే నీరుజైః శ్వేతైః శరీరం కఫవాతజైః ౬
పిత్తేన పిటికా వృత్తా పక్వోదుమ్బరసన్నిభా
మహాదాహజ్వరకరీ వివృతా వివృతాననా ౭
గాత్రేష్వన్తశ్చ వక్త్రస్య దాహజ్వరరుజాన్వితాః
మసూరమాత్రాస్తద్వర్ణాస్తత్సంజ్ఞాః పిటికా ఘనాః ౮
తతః కష్టతరాః స్ఫోటా విస్ఫోటాఖ్యా మహారుజాః
యా పద్మకర్ణికాకారా పిటికా పిటికాచితా ౯
సా విద్ధా వాతపిత్తాభ్యాం తాభ్యామేవ చ గర్దభీ
మణ్డలా విపులోత్సన్నా సరాగపిటికాచితా ౧౦
కక్షేతి కక్షాసన్నేషు ప్రాయో దేశేషు సాఽనిలాత్
పిత్తాద్భవన్తి పిటికాః సూక్ష్మా లాజోపమా ఘనాః ౧౧
తాదృశీ మహతీ త్వేకా గన్ధనామేతి కీర్తితా
ఘర్మస్వేదపరీతేఽఙ్గే పిటికాః సరుజో ఘనాః ౧౨
రాజికావర్ణసంస్థానప్రమాణా రాజికాహ్వయాః
దోషైః పిత్తోల్బణైర్మన్దైర్విసర్పతి విసర్పవత్ ౧౩
శోఫోఽపాకస్తనుస్తామ్రో జ్వరకృజ్జాలగర్దభః
మలైః పిత్తోల్బణైః స్ఫోటా జ్వరిణో మాంసదారణాః ౧౪
కక్షాభాగేషు జాయన్తే యేఽగ్న్యాభాః సాఽగ్నిరోహిణీ
పఞ్చాహాత్సప్తరాత్రాద్వా పక్షాద్వా హన్తి జీవితమ్ ౧౫
త్రిలిఙ్గా పిటికా వృత్తా జత్రూర్ధ్వమిరివేల్లికా
విదారీకన్దకఠినా విదారీ కక్షవఙ్క్షణే ౧౬
మేదోనిలకఫైర్గ్రన్థిః స్నాయుమాంససిరాశ్రయైః

భిన్నో వసాజ్యమధ్వాభం స్రవేత్తత్రోల్బణోఽనిలః ౧౭
మాంసం విశోష్య గ్రథితాం శర్కరాముపపాదయేత్
దుర్గన్ధం రుధిరం క్లిన్నం నానావర్ణం తతో మలాః ౧౮
తాం స్రావయన్తి నిచితాం విద్యాత్తచ్ఛర్కరార్బుదమ్
పాణిపాదతలే సన్ధౌ జత్రూర్ధ్వం వోపచీయతే ౧౯
వల్మీకవచ్ఛనై ర్గ్రన్థిస్తద్వద్బహ్వణుభిర్ముఖైః
రుగ్దాహకణ్డూక్లేదాఢ్యైర్వల్మీకోఽసౌ సమస్తజః ౨౦
శర్కరోన్మథితే పాదే క్షతే వా కణ్టకాదిభిః
గ్రన్థిః కీలవదుత్సన్నో జాయతే కదరం తు తత్ ౨౧
వేగసన్ధారణాద్వాయు రపానోఽపానసంశ్రయమ్
అణూకరోతి బాహ్యాన్తర్మార్గమస్య తతః శకృత్ ౨౨
కృచ్ఛ్రాన్నిర్గచ్ఛతి వ్యాధిరయం రుద్ధగుదో మతః
కుర్యాత్పిత్తానిలం పాకం నఖమాంసే సరుగ్జ్వరమ్ ౨౩
చిప్యమక్షతరోగం చ విద్యాదుపనఖం చ తమ్
కృష్ణోఽభిఘాతాద్రూక్షశ్చ ఖరశ్చ కునఖో నఖః ౨౪
దుష్టకర్దమసంస్పర్శాత్ కణ్డూక్లేదాన్వితాన్తరాః
అఙ్గుల్యోఽలసమిత్యాహుస్తిలాభాంస్తిలకాలకాన్ ౨౫
కృష్ణానవేదనాంస్త్వక్స్థాన్ మషాంస్తానేవ చోన్నతాన్
మషేభ్యస్తూన్నతతరాంశ్చర్మకీలాన్ సితాసిరాన్ ౨౬
తథావిధో జతుమణిః సహజో లోహితస్తు సః
కృష్ణం సితం వా సహజం మణ్డలం లాఞ్ఛనం సమమ్ ౨౭
శోకక్రోధాదికుపితాద్వాతపిత్తాన్ముఖే తను
శ్యామలం మణ్డలం వ్యఙ్గం వక్త్రాదన్యత్ర నీలికా ౨౮
పరుషం పరుషస్పర్శం వ్యఙ్గం శ్యావం చ మారుతాత్

పిత్తాత్తామ్రాన్తమానీలం శ్వేతాన్తం కణ్డుమత్కఫాత్ ౨౯

రక్తాద్ర క్తాన్తమాతామ్రం సోషం చిమిచిమాయతే

వాయునోదీరితః శ్లేష్మా త్వచం ప్రాప్య విశుష్యతి ౩౦

తతస్త్వగ్జాయతే పాణ్డుః క్రమేణ చ విచేతనా

అల్పకణ్డూరవిక్లేదా సా ప్రసుప్తిః ప్రసుప్తితః ౩౧

అసమ్యగ్వమనోదీర్ణ పిత్తశ్లేష్మాన్న నిగ్రహైః

మణ్డలాన్యతికణ్డూని రాగవన్తి బహూని చ ౩౨

ఉత్కోఠః సోఽనుబద్ధస్తు కోఠ ఇత్యభిధీయతే

ప్రోక్తాః షట్త్రింశదిత్యేతే క్షుద్ర రోగా విభాగశః ౩౩

యానవిజ్ఞాయ ముహ్యేత చికిత్సాయాం చికిత్సకః

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే క్షుద్ర రోగవిజ్ఞానీయం నామైకత్రింశోఽధ్యాయః ౩౧

ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః

అథాతః క్షుద్ర రోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

విస్రావయేజ్జలౌకోభిరపక్వా మజగల్లికామ్

స్వేదయిత్వా యవప్రఖ్యాం విలయాయ ప్రలేపయేత్ ౧

దారుకుష్ఠమనోహ్వాలైరిత్యా పాషాణగర్దభాత్

విధిస్తాంశ్చాచరేత్పక్వాన్ వ్రణవత్సాజగల్లికాన్ ౨

రోధ్రకుస్తుమ్బురువచాః ప్రలేపో ముఖదూషికే

వటపల్లవయుక్తా వా నారికేలోత్థశుక్తయః ౩

అశాన్తౌ వమనం నస్యం లలాటే చ సిరావ్యధః

నిమ్బామ్బవాప్తో నిమ్బామ్బుసాధితం పద్మకణ్టకే ౪

పిబేత్క్షౌద్రాన్వితం సర్పిర్నిమ్బారగ్వధలేపనమ్

వివృతాదీంస్తు జాలాన్తాంశ్చికిత్సేత్సేరివేల్లికాన్
పిత్తవీసర్పవత్తద్వత్ ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నిరోహిణీమ్ ౫
విలఙ్ఘనం రక్తవిమోక్షణం చ విరూక్షణం కాయవిశోధనం చ
ధాత్రీప్రయోగాన్ శిశిరప్రదేహాన్ కుర్యాత్సదాజాలకగర్దభస్య ౬
విదారికాం హృతే రక్తే శ్లేష్మగ్రన్థి వదాచరేత్
మేదోర్బుదక్రియాం కుర్యాత్సుతరాం శర్కరార్బుదే ౭
ప్రవృద్ధం సుబహుచ్ఛిద్రం సశోఫం మర్మణి స్థితమ్
వల్మీకం హస్తపాదే చ వర్జయేదితరత్పునః ౮
శుద్ధస్యాస్రే హృతే లిమ్పేత్ సపట్వారేవతామృతైః
శ్యామాకులత్థికామూలదన్తీపలలసక్తుభిః ౯
పక్వే తు దుష్టమాంసాని గతీః సర్వాశ్చ శోధయేత్
శస్త్రేణ సమ్యగను చ క్షారేణ జ్వలనేన వా ౧౦
శస్త్రేణోత్కృత్య నిఃశేషం స్నేహేన కదరం దహేత్
నిరుద్ధమణివత్కార్యం రుద్ధపాయోశ్చికిత్సితమ్ ౧౧
చిప్యం శుద్ధ్యా జితోష్మాణం సాధయేచ్ఛస్త్రకర్మణా
దుష్టం కునఖమప్యేవం చరణావలసే పునః ౧౨
ధాన్యామ్లసిక్తౌ కాసీసపటోలీరోచనాతిలైః
సనిమ్బపత్రైరాలిమ్పేద్ దహేత్తు తిలకాలకాన్ ౧౩
మషాంశ్చ సూర్యకాన్తేన క్షారేణ యది వాఽగ్నినా
తద్వదుత్కృత్య శస్త్రేణ చర్మకీలజతూమణీ ౧౪
లాఞ్ఛనాదిత్రయే కుర్యాద్యథాసన్నం సిరావ్యధమ్
లేపయేత్క్షీరపిష్టైశ్చ క్షీరివృక్షత్వగఙ్కురైః ౧౫
వ్యఙ్గేషు చార్జునత్వగ్వా మఞ్జిష్ఠా వా సమాక్షికా
లేపః సనవనీతా వా శ్వేతాశ్వఖురజా మషీ ౧౬

రక్తచన్దనమఞ్జిష్ఠా కుష్ఠరోధ్రప్రియఙ్గవః
వటాఙ్కురా మసూరాశ్చ వ్యఙ్గఘ్నా ముఖకాన్తిదాః ౧౭
ద్వే జీరకే కృష్ణతిలాః సర్షపాః పయసా సహ
పిష్టాః కుర్వన్తి వక్త్రేన్దుమపాస్తవ్యఙ్గలాఞ్ఛనమ్ ౧౮
క్షీరపిష్టా ఘృతక్షౌద్ర యుక్తా వా భృష్టనిస్తుషాః
మసూరాః క్షీరపిష్టా వా తీక్ష్ణాఃశాల్మలికణ్టకాః ౧౯
సగుడః కోలమజ్జా వా శశాసృక్షౌద్ర కల్కితః
సప్తాహం మాతులుఙ్గస్థం కుష్ఠం వా మధునాఽన్వితమ్ ౨౦
పిష్టా వా ఛాగపయసా సక్షౌద్రా మౌశలీ జటా
గోరస్థి ముశలీమూలయుక్తం వా సాజ్యమాక్షికమ్ ౨౧
జమ్బ్వామ్రపల్లవా మస్తు హరిద్రే ద్వే నవో గుడః
లేపః సవర్ణకృత్ పిష్టం స్వరసేన చ తిన్దుకమ్ ౨౨
ఉత్పలముత్పలకుష్ఠం ప్రియఙ్గుకాలీయకం బదరమజ్జా
ఇదముద్వర్తనమాస్యం కరోతి శతపత్రసంకాశమ్ ౨౩
ఏభిరేవౌషధైః పిష్టైర్ముఖాభ్యఙ్గాయ సాధయేత్
యథాదోషర్తుకాన్ స్నేహాన్ మధుకక్వాథసంయుతైః ౨౪
యవాన్ సర్జరసం రోధ్రముశీరం మదనం మధు
ఘృతం గుడం చ గోమూత్రే పచేదాదర్విలేపనాత్ ౨౫
తదభ్యఙ్గాన్నిహన్త్యాశు నీలికావ్యఙ్గదూషికాన్
ముఖం కరోతి పద్మాభం పాదౌ పద్మదలోపమౌ ౨౬
కుఙ్కుమోశీరకాలీయలాక్షాయష్ట్యాహ్వచన్దనమ్
న్యగ్రోధపాదాంస్తరుణాన్ పద్మకం పద్మకేసరమ్ ౨౭
సనీలోత్పలమఞ్జిష్ఠం పాలికం ససిలాఢకే
పక్త్వా పాదావశేషేణ తేన పిష్టైశ్చ కార్షికైః ౨౮

లాక్షాపత్తఙ్గమఞ్జిష్ఠాయష్టీ మధుకకుఙ్కుమైః
అజాక్షీరం ద్విగుణితం తైలస్య కుడవం పచేత్ ౨౯
నీలికాపలితవ్యఙ్గవలీతిలక దూషికాన్
హన్తి తన్నస్యమభ్యస్తం ముఖోపచయవర్ణకృత్ ౩౦
మఞ్జిష్ఠా శబరోద్భవస్తువరికా లాక్షా హరిద్రా ద్వయం
నేపాలీ హరితాలకుఙ్కుమగదా గోరోచనా గైరికమ్
పత్రం పాణ్డు వటస్య చన్దనయుగం కాలీయకం పారదం
పత్తఙ్గం కనకత్వచం కమలజం బీజం తథా కేసరమ్ ౩౧
సిక్థం తుత్థం పద్మకాద్యో వసాఽజ్య
మజ్జా క్షీరం క్షీరివృక్షామ్బు చాగ్నౌ
సిద్ధం సిద్ధం వ్యఙ్గనీల్యాదినాశే
వక్త్రే ఛాయామైన్దవీం చాశు ధత్తే ౩౨
మార్కవస్వరసక్షీరతోయానీష్టాని నావనే
ప్రసుప్తౌ వాతకుష్ఠోక్తం కుర్యాద్దాహం చ వహ్నినా ౩౩
ఉత్కోఠే కఫపిత్తోక్తం కోఠే సర్వం చ కౌష్ఠికమ్ ౩౩-౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే క్షుద్ర రోగప్రతి షేధో నామ ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః ౩౨

త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః

అథాతో గుహ్యరోగవిజ్ఞానీయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
స్త్రీవ్యవాయనివృత్తస్య సహసా భజతోఽథవా
దోషాధ్యుషితసఙ్కీర్ణ మలినాణురజఃపథామ్ ౧
అన్యయోనిమనిచ్ఛన్తీమగమ్యాం నవసూతికామ్
దూషితం స్పృశతస్తోయం రతాన్తేష్వపి నైవ వా ౨

వివర్ధయిషయా తీక్ష్ణాన్ ప్రలేపాదీన్ ప్రయచ్ఛతః
ముష్టిదన్తనఖోత్పీడా విషవచ్ఛూకపాతనైః ౩
వేగనిగ్రహదీర్ఘాతిఖర స్పర్శవిఘట్టనైః
దోషా దుష్టా గతా గుహ్యం త్రయోవింశతిమామయాన్ ౪
జనయన్త్యుపదంశాదీనుపదంశోఽత్ర పఞ్చధా
పృథగ్దోషైః సరుధిరైః సమస్తైశ్చాత్ర మారుతాత్ ౫
మేఢ్రే శోఫో రుజశ్చిత్రాః స్తమ్భస్త్వక్పరిపోటనమ్
పక్వోదుమ్బరసఙ్కాశః పిత్తేన శ్వయథుర్జ్వరః ౬
శ్లేష్మణా కఠినః స్నిగ్ధః కణ్డూమాన్ శీతలో గురుః
శోణితేనాసితస్ఫోటసమ్భవోఽస్రస్రుతిర్జ్వరః ౭
సర్వజే సర్వలిఙ్గత్వం శ్వయథుర్ముష్కయోరపి
తీవ్రా రుగాశుపచనం దరణం కృమిసమ్భవః ౮
యాప్యో రక్తోద్భవ స్తేషాం మృత్యవే సన్నిపాతజః
జాయన్తే కుపితైర్దోషైర్గుహ్యాసృక్పిశితాశ్రయైః ౯
అన్తర్బహిర్వా మేఢ్రస్య కణ్డూలా మాంసకీలకాః
పిచ్ఛిలాస్రస్రవా యోనౌ తద్వచ్చ చ్ఛత్రసన్నిభాః ౧౦
తేఽశాస్యుపేక్షయా ఘ్నన్తి మేఢ్రపుంస్త్వం భగార్తవమ్
గుహ్యస్య బహిరన్తర్వా పిటికాః కఫరక్తజాః ౧౧
సర్షపామానసంస్థానా ఘనాః సర్షపికాః స్మృతాః
పిటికా బహవో దీర్ఘా దీర్యన్తే మధ్యతశ్చ యాః ౧౨
సోఽవమన్థః కఫాసృగ్భ్యాం వేదనారోమహర్షవాన్
కుమ్భీకా రక్తపిత్తోత్థా జామ్బవాస్థినిభాఽశుజా ౧౩
అలజీం మేహవద్విద్యాదుత్తమాం పిత్తరక్తజామ్
పిటికాం మాషముద్గాభాం పిటికా పిటికాచితా ౧౪

కర్ణికా పుష్కరస్యేవ జ్ఞేయా పుష్కరికేతి సా
పాణిభ్యాం భృశసంవ్యూఢే సంవ్యూఢపిటికా భవేత్ ౧౫
మృదితం మృదితం వస్త్రసంరబ్ధం వాతకోపతః
విషమా కఠినా భుగ్నా వాయునాఽష్ఠీలికా స్మృతా ౧౬
విమర్దనాదిదుష్టేన వాయునా చర్మ మేఢ్రజమ్
నివర్తతే సరుగ్దాహం క్వచిత్పాకం చ గచ్ఛతి ౧౭
పిణ్డితం గ్రన్థితం చర్మ తత్ప్రలమ్బమధో మణేః
నివృత్తసంజ్ఞం సకఫం కణ్డూకాఠిన్యవత్తు తత్ ౧౮
దురూఢం స్ఫుటితం చర్మ నిర్దిష్టమవపాటికా
వాతేన దూషితం చర్మ మణౌ సక్తం రుణద్ధి చేత్ ౧౯
స్రోతో మూత్రం తతోఽభ్యేతి మన్దధారమవేదనమ్
మణేర్వికాశరోధశ్చ స నిరుద్ధమణిర్గదః ౨౦
లిఙ్గం శూకైరివాపూర్ణం గ్రథితాఖ్యం కఫోద్భవమ్
శూకదూషితరక్తోత్థా స్పర్శహానిస్తదాహ్వయా ౨౧
ఛిద్రై రణుముఖైర్యత్తు మేహనం సర్వతశ్చితమ్
వాతశోణితకోపేన తం విద్యాచ్ఛతపోనకమ్ ౨౨
పిత్తాసృగ్భ్యాం త్వచః పాకస్త్వక్పాకో జ్వరదాహవాన్
మాంసపాకః సర్వజః సర్వవేదనో మాంసశాతనః ౨౩
సరాగైరసితైః స్ఫోటైః పిటికాభిశ్చ పీడితమ్
మేహనం వేదనా చోగ్రా తం విద్యాదసృగర్బుదమ్ ౨౪
మాంసార్బుదం ప్రాగుదితం విద్ర ధిశ్చ త్రిదోషజః
కృష్ణాని భూత్వా మాంసాని విశీర్యన్తే సమన్తతః ౨౫
పక్వాని సన్నిపాతేన తాన్ విద్యాత్తిలకాలకాన్
మాంసోత్థమర్బుదం పాకం విద్ర ధిం తిలకాలకాన్ ౨౬

చతురో వర్జయేదేషాం శేషాంశ్చీఘ్రముపాచరేత్
వింశతిర్వ్యాపదో యోనేర్జాయన్తే దుష్టభోజనాత్ ౨౭
విషమస్థాఙ్గశయన భృశమైథునసేవనైః
దుష్టార్తవాదపద్ర వ్యైర్బీజదోషేణ దైవతః ౨౮
యోనౌ క్రుద్ధోఽనిలః కుర్యాద్ రుక్తోదాయామసుప్తతాః
పిపీలికాసృప్తిమివ స్తమ్భం కర్కశతాం స్వనమ్ ౨౯
ఫేనిలారుణకృష్ణాల్పతను రూక్షార్తవస్రుతిమ్
స్రంసం వఙ్క్షణపార్శ్వాదౌ వ్యథాం గుల్మం క్రమేణ చ ౩౦
తాంస్తాంశ్చ స్వాన్ గదాన్ వ్యాపద్వాతికీ నామ సా స్మృతా
సైవాతిచరణా శోఫసంయుక్తాఽతివ్యవాయతః ౩౧
మైథునాదతిబాలాయాః పృష్ఠజఙ్ఘోరువఙ్క్షణమ్
రుజన్ సన్దూషయేద్యోనిం వాయుః ప్రాక్చరణేతి సా ౩౨
వేగోదావర్తనాద్యోనిం ప్రపీడయతి మారుతః
సా ఫేనిలం రజః కృచ్ఛ్రాదుదావృత్తం విముఞ్చతి ౩౩
ఇయం వ్యాపదుదావృత్తా జాతఘ్నీ తు యదాఽనిలః
జాతం జాతం సుతం హన్తి రౌక్ష్యాద్దుష్టార్తవోద్భవమ్ ౩౪
అత్యాశితాయా విషమం స్థితాయాః సురతే మరుత్
అన్నేనోత్పీడితో యోనేః స్థితః స్రోతసి వక్రయేత్ ౩౫
సాస్థిమాంసం ముఖం తీవ్రరుజమన్తర్ముఖీతి సా
వాతలాహారసేవిన్యాం జనన్యాం కుపితోఽనిలః ౩౬
స్త్రియో యోనిమణుద్వారాం కుర్యాత్సూచీముఖీతి సా
వేగరోధాదృతౌ వాయుర్దుష్టో విణ్మూత్రసఙ్గ్రహమ్ ౩౭
కరోతి యోనేః శోషం చ శుష్కాఖ్యా సాఽతివేదనా
షడహాత్ సప్తరాత్రాద్వా శుక్రం గర్భాశయాన్మరుత్ ౩౮

వమేత్సరుజ్ నీరుజో వా యస్యాః సా వామినీ మతా
యోనౌ వాతోపతప్తాయాం స్త్రీగర్భే బీజదోషతః ౩౯
నృద్వేషిణ్యస్తనీ చ స్యాత్ షణ్డసంజ్ఞాఽనుపక్రమా
దుష్టో విష్టభ్య యోన్యాస్యం గర్భకోష్ఠం చ మారుతః ౪౦
కురుతే వివృతాం స్రస్తాం వాతికీమివ దుఃఖితామ్
ఉత్సన్నమాంసాం తామాహుర్మహాయోనిం మహారుజామ్ ౪౧
యథాస్వైర్దూషణైర్దుష్టం పిత్తం యోనిముపాశ్రితమ్
కరోతి దాహపాకోషాపూతిగన్ధిజ్వరాన్వితామ్ ౪౨
భృశోష్ణభూరికుణప నీలపీతాసితార్తవామ్
సా వ్యాపత్ పైత్తికీ రక్తయోన్యాఖ్యాఽసృగతిస్రుతేః ౪౩
కఫోఽభిష్యన్దిభిః క్రుద్ధః కుర్యాద్యోనిమవేదనామ్
శీతలాం కణ్డులాం పాణ్డుపిచ్ఛిలాం తద్విధస్రుతిమ్ ౪౪
సా వ్యపచ్ఛ్లైష్మికీ వాతపిత్తాభ్యాం క్షీయతే రజః
సదాహకార్శ్యవైవర్ణ్యం యస్యాః సా లోహితక్షయా ౪౫
పిత్తలాయా నృసంవాసే క్షవథూద్గారధారణాత్
పిత్తయుక్తేన మరుతా యోనిర్భవతి దూషితా ౪౬
శూనా స్పర్శాసహా సార్తిర్నీలపీతాస్రవాహినీ
బస్తికుక్షిగురుత్వాతిసారారోచకకారిణీ ౪౭
శ్రోణివఙ్క్షణరుక్తోదజ్వరకృత్ సా పరిప్లుతా
వాతశ్లేష్మామయవ్యాప్తా శ్వేతపిచ్ఛిలవాహినీ ౪౮
ఉపప్లుతా స్మృతా యోర్నిప్లా_ఖ్యా త్వధావనాత్
సఞ్జాతజన్తుః కణ్డూలా కణ్డ్వా చాతిరతిప్రియా ౪౯
అకాలవాహనాద్వాయుః శ్లేష్మరక్తవిమూర్చ్ఛితః
కర్ణికాం జనయేద్యోనౌ రజోమార్గనిరోధినీమ్ ౫౦

సా కర్ణినీ త్రిభిర్దోషైర్యోనిగర్భాశయాశ్రితైః
యథాస్వోపద్రవకరైర్వ్యాపత్సా సాన్నిపాతికీ ౫౧
ఇతి యోనిగదా నారీ యైః శుక్రం న ప్రతీచ్ఛతి
తతో గర్భం న గృహ్ణాతి రోగాంశ్చాప్నోతి దారుణాన్ ౫౨
అసృగ్దరార్శోగుల్మాదీనాబాధాంశ్చానిలాదిభిః౫౨-౨
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే గుహ్యరోగవిజ్ఞానీయోనామ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః 33

చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః

అథాతో గుహ్యరోగప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
మేఢ్రమధ్యే సిరాం విధ్యేదుపదంశే నవోత్థితే
శీతాం కుర్యాత్ క్రియాం శుద్ధిం విరేకేణ విశేషతః ౧
తిలకల్కఘృతక్షౌద్రై ర్లేపః పక్వే తు పాటితే
జమ్బ్వామ్రసుమనోనీపశ్వేతకామ్బోజికాఙ్కురాన్ ౨
శల్లకీబదరీబిల్వ పలాశతినిశోద్భవాః
త్వచః క్షీరిద్రుమాణాం చ త్రిఫలాం చ పచేజ్జలే ౩
స క్వాథః క్షాలనం తేన పక్వం తైలం చ రోపణమ్
తుత్థగైరికలోధ్రైలా మనోహ్వాలరసాఞ్జనైః ౪
హరేణుపుష్పకాసీససౌరాష్ట్రీ లవణోత్తమైః
లేపః క్షౌద్ర యుతైః సూక్ష్మైరుపదంశవ్రణాపహః ౫
కపాలే త్రిఫలా దగ్ధా సఘృతా రోపణం పరమ్
సామాన్యం సాధనమిదం ప్రతిదోషం తు శోఫవత్ ౬
న చ యాతి యథా పాకం ప్రయతేత తథా భృశమ్
పక్వైః స్నాయుసిరామాంసైః ప్రాయో నశ్యతి హి ధ్వజః ౭

అర్శసాం ఛిన్నదగ్ధానాం క్రియా కార్యోపదంశవత్
సర్షపా లిఖితాః సూక్ష్మైః కషాయైరవచూర్ణయేత్ ౮
తైరేవాభ్యఞ్జనం తైలం సాధయేద్ వ్రణరోపణమ్
క్రియేయమవమన్థేఽపి రక్తం స్రావ్యం తథోభయోః ౯
కుమ్భీకాయాం హరేద్ర క్తం పక్వాయాం శోధితే వ్రణే
తిన్దుకత్రిఫలారోధ్రైర్లేపస్తైలం చ రోపణమ్ ౧౦
అలజ్యాం స్రుతరక్తాయామయమేవ క్రియాక్రమః
ఉత్తమాఖ్యాం తు పిటికాం సఞ్ఛిద్య బడిశోద్ధృతామ్ ౧౧
కల్కైశ్చూర్ణైః కషాయాణాం క్షౌద్ర యుక్తైరుపాచరేత్
క్రమః పిత్తవిసర్పోక్తః పుష్కరవ్యూఢయోర్హితః ౧౨
త్వక్పాకే స్పర్శహాన్యాం చ సేచయేన్మృదితం పునః
బలాతైలేన కోష్ణేన మధురైశ్చోపనాహయేత్ ౧౩
అష్ఠీలికాం హృతే రక్తే శ్లేష్మగ్రన్థివదాచరేత్
నివృత్తం సర్పిషాఽభ్యజ్య స్వేదయిత్వోపనాహయేత్ ౧౪
త్రిరాత్రం పఞ్చరాత్రం వా సుస్నిగ్ధైః శాల్వలాదిభిః
స్వేదయిత్వా తతో భూయః స్నిగ్ధం చర్మ సమానయేత్ ౧౫
మణిం ప్రపీడ్య శనకైః ప్రవి ష్టే చోపనాహనమ్
మణౌ పునః పునః స్నిగ్ధం భోజనం చాత్ర శస్యతే ౧౬
అయమేవ ప్రయోజ్యః స్యాదవపాట్యామపి క్రమః
నాడీముభయతోద్వారాం నిరుద్ధే జతునా సృతామ్ ౧౭
స్నేహాక్తాం స్రోతసి న్యస్య సిఞ్చేత్స్నైహైశ్చలాపహైః
త్ర్యహాత్త్ర్యహాత్స్థూలతరాం న్యస్య నాడీం వివర్ధయేత్ ౧౮
స్రోతోద్వారమసిద్ధౌ తు విద్వాన్ శస్త్రేణ పాటయేత్
సేవనీం వర్జయన్ యుఞ్జ్యాత్ సద్యః క్షతవిధిం తతః ౧౯

గ్రన్థితం స్వేదితం నాడ్యా స్నిగ్ధోష్ణైరుపనాహయేత్
లిమ్పేత్కషాయైః సక్షౌద్రై ర్లిఖిత్వా శతపోనకమ్ ౨౦
రక్తవిద్ర ధివత్కార్యా చికిత్సా శోణితార్బుదే
వ్రణోపచారం సర్వేషు యథావస్థం ప్రయోజయేత్ ౨౧
యోనివ్యాపత్సు భూయిష్ఠం శస్యతే కర్మ వాతజిత్
స్నేహనస్వేదబస్త్యాది వాతజాసు విశేషతః ౨౨
న హి వాతాదృతే యోనిర్వనితానాం ప్రదుష్యతి
అతో జిత్వా తమన్యస్య కుర్యాద్దోషస్య భేషజమ్ ౨౩
పాయయేత బలాతైలం మిశ్రకం సుకుమారకమ్
స్నిగ్ధస్విన్నాం తథా యోనిం దుఃస్థితాం స్థాపయేత్సమాం ౨౪
పాణినా నమయేజ్జిహ్మాం సంవృతాం వ్యధయేత్ పునః
ప్రవేశయేన్నిఃసృతాం చ వివృతాం పరివర్తయేత్ ౨౫
స్థానాపవృత్తా యోనిర్హి శల్యభూతా స్త్రియో మతా
కర్మభిర్వమనాద్యైశ్చ మృదుభిర్యోజయేత్స్త్రియమ్ ౨౬
సర్వతః సువిశుద్ధాయాః శేషం కర్మ విధీయతే
బస్త్యభ్యఙ్గపరీషేక ప్రలేపపిచుధారణమ్ ౨౭
కాశ్మర్యత్రిఫలా ద్రా క్షాకాసమర్దనిశాద్వయైః
గుడూచీసైర్యకాభీరుశుకనాసా పునర్నవైః ౨౮
పరూషకైశ్చ విపచేత్ప్రస్థమక్షసమైర్ఘృతాత్
యోనివాతవికారఘ్నం తత్పీతం గర్భదం పరమ్ ౨౯
వచోపకుఞ్చికాజాజీకృష్ణా వృషకసైన్ధవమ్
అజమోదాయవక్షారశర్కరా చిత్రకాన్వితమ్ ౩౦
పిష్ట్వా ప్రసన్నయాఽఽలోడ్య ఖాదేత్తద్ఘృతభర్జితమ్
యోనిపార్శ్వార్తిహృద్రో గగుల్మార్శోవినివృత్తయే ౩౧

వృషకం మాతులుఙ్గస్య మూలాని మదయన్తికామ్
పిబేన్మద్యైః సలవణైస్తథా కృష్ణోపకుఞ్చికే ౩౨
రాస్నాశ్వదంష్ట్రావృషకైః శృతం శూలహరం పయః
గుడూచీత్రిఫలాదన్తీక్వాథైశ్చ పరిషేచనమ్ ౩౩
నతవార్తాకినీకుష్ఠ సైన్ధవామరదారుభిః
తైలాత్ప్రసాధితాద్ధార్యః పిచుర్యోనౌ రుజాపహః ౩౪
పిత్తలానాం తు యోనీనాం సేకాభ్యఙ్గపిచుక్రియాః
శీతాః పిత్తజితః కార్యాః స్నేహనార్థం ఘృతాని చ ౩౫
శతావరీమూలతులాచతుష్కాత్ క్షుణ్ణపీడితాత్
రసేన క్షీరతుల్యేన పాచయేత ఘృతాఢకమ్ ౩౬
జీవనీయైః శతావర్యా మృద్వీకాభిః పరూషకైః
పిష్టైః ప్రియాలైశ్చాక్షాంశైర్ద్విబలామధుకాన్వితైః ౩౭
సిద్ధశీతే తు మధునః పిప్పల్యాశ్చ పలాష్టకమ్
శర్కరాయా దశపలం క్షిపేల్లిహ్యాత్పించు తతః ౩౮
యోన్యసృక్శుక్రదోషఘ్నం వృష్యం పుంసవనం పరమ్
క్షతం క్షయమసృక్పిత్తం కాసం శ్వాసం హలీమకమ్ ౩౯
కామలాం వాతరుధిరం విసర్పం హృచ్ఛిరోగ్రహమ్
అపస్మారార్దితాయామమదోన్మాదాంశ్చ నాశయేత్ ౪౦
ఏవమేవ పయః సర్పిర్జీవనీయోపసాధితమ్
గర్భదం పిత్తజానాం చ రోగాణాం పరమం హితమ్ ౪౧
బలాద్రోణద్వయక్వాథే ఘృతతైలాఢకం పచేత్
క్షీరే చతుర్గుణే కృష్ణాకాకనాసాసితాన్వితైః ౪౨
జీవన్తీక్షీరకాకోలీ స్థిరావీరర్ధిజీవకైః
పయస్యాశ్రావణీముద్గపీలు మాషాఖ్యపర్ణిభిః ౪౩

వాతపిత్తామయాన్ హత్వా పానాద్ గర్భం దధాతి తత్
రక్తయోన్యామసృగ్వర్ణైరనుబన్ధమవేక్ష్య చ ౪౪
యథాదోషోదయం యుఞ్జ్యాద్ రక్తస్థాపనమౌషధమ్
పాఠాం జమ్బ్వామ్రయోరస్థి శిలోద్భేదం రసాఞ్జనమ్ ౪౫
అమ్బష్ఠాం శాల్మలీపిచ్ఛాం సమఙ్గాం వత్సకత్వచమ్
బాహ్లీకబిల్వాతివిషారోధ్రతోయదగైరికమ్ ౪౬
శుణ్ఠీమధూకమాచీకరక్త చన్దనకట్ఫలమ్
కట్వఙ్గవత్సకానన్తాధాతకీమధుకార్జునమ్ ౪౭
పుష్యే గృహీత్వా సఞ్చూర్ణ్య సక్షౌద్రం తన్దులామ్బుసా
పిబేదర్శఃస్వతీసారే రక్తం యశ్చోపవేశ్యతే ౪౮
దోషా జన్తుకృతా యే చ బాలానాం తాంశ్చ నాశయేత్
యోనిదోషం రజోదోషం శ్యావశ్వేతారుణాసితమ్ ౪౯
చూర్ణం పుష్యానుగం నామ హితమాత్రేయపూజితమ్
యోన్యాం బలాసదుష్టాయాం సర్వం రూక్షోష్ణమౌషధమ్ ౫౦
ధాతక్యామలకీపత్ర స్రోతోజమధుకోత్పలైః
జమ్బ్వామ్రసారకాసీస రోధ్రకట్ఫలతిన్దుకైః ౫౧
సౌరాష్ట్రికాదాడిమత్వగుదుమ్బర శలాటుభిః
అక్షమాత్రైరజామూత్రే క్షీరే చ ద్విగుణే పచేత్ ౫౨
తైలప్రస్థం తదభ్యఙ్గపిచుబస్తిషు యోజయేత్
తేన శూనోన్నతా స్తబ్ధా పిచ్ఛిలా స్రావిణీ తథా ౫౩
విప్లుతోపప్లుతా యోనిః సిద్ధ్యేత్సస్ఫోటశూలినీ
యవాన్నమభయారిష్టం సీధు తైలం చ శీలయేత్ ౫౪
పిప్పల్యయోరజః పథ్యాప్రయోగాంశ్చ సమాక్షికాన్
కాసీసం త్రిఫలా కాఙ్క్షీ సామ్రజమ్బ్వస్థి ధాతుకీ ౫౫

పైచ్ఛిల్యే క్షౌద్ర సంయుక్తశ్చూర్ణో వైశద్యకారకః
పలాశధాతకీజమ్బూసమఙ్గామోచసర్జజః ౫౬
దుర్గన్ధే పిచ్ఛిలే క్లేదే స్తమ్భనశ్చూర్ణ ఇష్యతే
ఆరగ్వధాదివర్గస్య కషాయః పరిషేచనమ్ ౫౭
స్తబ్ధానాం కర్కశానాం చ కార్యం మార్దవకారకమ్
ధారణం వేసవారస్య కృసరాపాయసస్య చ ౫౮
దుర్గన్ధానాం కషాయః స్యాత్తైలం వా కల్క ఏవ వా
చూర్ణో వా సర్వగన్ధానాం పూతిగన్ధాన్వియకర్షణః ౫౯
శ్లేష్మలానాం కటుప్రాయాః సమూత్రా బస్తయో హితాః
పిత్తే సమధుకక్షీరా వాతే తైలామ్లసంయుతాః ౬౦
సన్నిపాతసముత్థాయాః కర్మ సాధారణం హితమ్
ఏవం యోనిషు శుద్ధాసు గర్భం విన్దన్తి యోషితః ౬౧
అదుష్టే ప్రాకృతే బీజే జీవోపక్రమణే సతి
పఞ్చకర్మవిశుద్ధస్య పురుషస్యాపి చేన్ద్రి యమ్ ౬౨
పరీక్ష్య వర్ణైర్దోషాణాం దుష్టం తద్ఘ్నైరుపాచరేత్
మఞ్జిష్ఠాకుష్ఠతగరత్రిఫలా శర్కరావచాః ౬౩
ద్వే నిశే మధుకం మేదాం దీప్యకం కటురోహిణీమ్
పయస్యాహిఙ్గుకాకోలీవాజిగన్ధాశతావరీః ౬౪
పిష్ట్వాఽక్షాశా ఘృతప్రస్థం పచేత్క్షీరచతుర్గుణమ్
యోనిశుక్రప్రదోషేషు తత్సర్వేషు ప్రశస్యతే ౬౫
ఆయుష్యం పౌష్టికం మేధ్యం ధన్యం పుంసవనం పరమ్
ఫలసర్పిరితి ఖ్యాతం పుష్పే పీతం ఫలాయ యత్ ౬౬
మ్రియమాణప్రజానాం చ గర్భిణీనాం చ పూజితమ్
ఏతత్పరం చ బాలానాం గ్రహఘ్నం దేహవర్ధనమ్ ౬౭

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే గుహ్యరోగప్రతిషేధో నామ చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః ౩౪

ఇతి శల్యతన్త్రం నామ పఞ్చమమఙ్గం సమాప్తమ్

పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః

అథాతో విషప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

మథ్యమానే జలనిధావమృతార్థం సురాసురైః

జాతః ప్రాగమృతోత్పత్తేః పురుషో ఘోరదర్శనః ౧

దీప్తతేజాశ్చతుర్దంష్ట్రో హరికేశోఽనలేక్షణః

జగద్విషణ్ణం తం దృష్ట్వా తేనాసౌ విషసంజ్ఞితః ౨

హుంకృతో బ్రహ్మణా మూర్తీ తతః స్థావరజఙ్గమే

సోఽధ్యతిష్ఠన్నిజం రూపముజ్ఝిత్వా వఞ్చనాత్మకమ్ ౩

స్థిరమత్యల్పణం వీర్యే యత్కన్దేషు ప్రతిష్ఠితమ్

కాలకూటేన్ద్ర వత్సాఖ్యశృఙ్గీహాలాహలాదికమ్ ౪

సర్పలూతాదిదంష్ట్రాసు దారుణం జఙ్గమం విషమ్

స్థావరం జఙ్గమం చేతి విషం ప్రోక్తమకృత్రిమమ్ ౫

కృత్రిమం గరసంజ్ఞం తు క్రియతే వివిధౌషధైః

హన్తి యోగవశేనాశు చిరాచ్చిరతరాచ్చ తత్ ౬

శోఫపాణ్డూదరోన్మాదదుర్నామాదీన్ కరోతి వా

తీక్ష్ణోష్ణరూక్షవిశదం వ్యవాయ్యాశుకరం లఘు ౭

వికాషి సూక్ష్మమవ్యక్తరసం విషమపాకి చ

ఓజసో విపరీతం తత్ తీక్ష్ణాద్యైరన్వితం గుణైః ౮

వాతపిత్తోత్తరం నృణాం సద్యో హరతి జీవితమ్

విషం హి దేహం సమ్ప్రాప్య ప్రాగ్ దూషయతి శోణితమ్ ౯

కఫపిత్తానిలాంశ్చాను సమం దోషాన్ సహాశయాన్
తతో హృదయమాస్థాయ దేహోచ్ఛేదాయ కల్పతే ౧౦
స్థావరస్యోపయుక్తస్య వేగే పూర్వే ప్రజాయతే
జిహ్వాయాః శ్యావతా స్తమ్భో మూర్చ్ఛా త్రాసః క్లమో వమిః ౧౧
ద్వితీయే వేపథుః స్వేదో దాహః కణ్ఠే చ వేదనా
విషం చామాశయం ప్రాప్తం కురుతే హృది వేదనామ్ ౧౨
తాలుశోషస్తృతీయే తు శూలం చామాశయే భృశమ్
దుర్బలే హరితే శూనే జాయేతే చాస్య లోచనే ౧౩
పక్వాశయగతే తోదహిధ్మాకాసాన్త్రకూజనమ్
చతుర్థే జాయతే వేగే శిరసశ్చాతి గౌరవమ్ ౧౪
కఫప్రసేకో వైవర్ణ్యం పర్వభేదశ్చ పఞ్చమే
సర్వదోషప్రకోపశ్చ పక్వాధానే చ వేదనా ౧౫
షష్ఠే సంజ్ఞాప్రణాశశ్చ సుభృశం చాతిసార్యతే
స్కన్ధపృష్ఠకటీభఙ్గో భవేన్మృత్యుశ్చ సప్తమే ౧౬
ప్రథమే విషవేగే తు వాన్తం శీతామ్బు సేచితమ్
సర్పిర్మధుభ్యాం సంయుక్త మగదం పాయయేద్ద్రుతమ్ ౧౭
ప్రథమే విషవేగే తు వాన్తం శీతామ్బుసేచితమ్
ద్వితీయే పూర్వవద్వాన్తం విరిక్తం చాను పాయయేత్
తృతీయేఽగదపానం తు హితం నస్యం తథాఽఞ్జనమ్ ౧౮
చతుర్థే స్నేహసంయుక్తమగదం ప్రతియోజయేత్
పఞ్చమే మధుకక్వాథమాక్షికాభ్యాం యుతం హితమ్ ౧౯
షష్ఠేఽతిసారవత్సిద్ధిరవ పీడస్తు సప్తమే
మూర్ధ్ని కాకపదం కృత్వా సాసృగ్వా పిశితం క్షిపేత్ ౨౦
కోశాతక్యగ్నికః పాఠా సూర్యవల్ల్యమృతాభయాః

శేలుః శిరీషః కిణిహీ హరిద్రే క్షౌద్ర సాహ్వయా ౨౧
పునర్నవే త్రికటుకం బృహత్యౌ సారివే బలా
ఏషాం యవాగూం నిర్యూహే శీతాం సఘృతమాక్షికామ్ ౨౨
యుఞ్జ్యాద్వేగాన్తరే సర్వవిషఘ్నీం కృతకర్మణః
తద్వన్మధూకమధుక పద్మకేసరచన్దనైః ౨౩
అఞ్జనం తగరం కుష్ఠం హరితాలం మనఃశిలా
ఫలినీ త్రికటు స్పృక్కా నాగపుష్పం సకేసరమ్ ౨౪
హరేణుర్మధుకం మాంసీ రోచనా కాకమాలికా
శ్రీవేష్టకం సర్జరసః శతాహ్వా కుఙ్కుమం బలా ౨౫
తమాలపత్రతాలీసభూర్జోశీర నిశాద్వయమ్
కన్యోపవాసినీ స్నాతా శుక్లవాసా మధుద్రుతైః ౨౬
ద్విజానభ్యర్చ్య తైః పుష్యే కల్పయేదగదోత్తమమ్
వైద్యశ్చాత్ర తదా మన్త్రం ప్రయతాత్మా పఠేదిమమ్ ౨౭
నమః పురుషసింహాయ నమో నారాయణాయ చ
యథాఽసౌ నాభిజానాతి రణే కృష్ణ పరాజయమ్ ౨౮
ఏతేన సత్యవాక్యేన అగదో మే ప్రసిద్ధ్యతు
నమో వైడూర్యమాతే హులు హులు రక్షమాం సర్వ వి షేభ్యః ౨౯
గౌరి గాన్ధారి చాణ్డాలి మాతఙ్గి స్వాహా
పిష్టే చ ద్వితీయో మన్త్రఃహరిమాయి స్వాహా ౩౦
అశేషవిషవేతాలగ్రహ కార్మణపాప్మసు
మరకవ్యాధిదుర్భిక్ష యుద్ధాశనిభయేషు చ ౩౧
పాననస్యాఞ్జనాలేపమణి బన్ధాదియోజితః
ఏష చన్ద్రో దయో నామ శాన్తిస్వస్త్యయనం పరమ్ ౩౨
వాసవో వృత్రమవధీత్సమాలిప్తః కిలామునా

జీర్ణం విషఘ్నౌషధిభిర్హతం వాదావాగ్నివాతాతపశోషితం వా
స్వభావతో వా న గుణైః సుయుక్తం
దూషీవిషాఖ్యాం విషమభ్యుపైతి ౩౩
వీర్యాల్పభావాదవిభావ్యమేతత్కఫావృతం వర్షగణానుబన్ధి
తేనార్దితో భిన్నపురీషవర్ణో దుష్టాస్రరోగీ తృడరోచకార్తః ౩౪
మూర్చ్ఛన్ వమన్ గద్గదవాక్విముహ్యన్ భవేచ్చ దూష్యోదరలిఙ్గజుష్టః
ఆమాశయస్థే కఫవాతరోగీ పక్వాశయస్థేఽనిలపిత్తరోగీ ౩౫
భవేన్నరో ధ్వస్తశిరోరుహాఙ్గో
విలూనపక్షః స యథా విహఙ్గః
స్థితం రసాదిష్వథవా విచిత్రాన్
కరోతి ధాతుప్రభవాన్ వికారాన్ ౩౬
ప్రాగ్వాతాజీర్ణ శీతాభ్రదివాస్వప్నాహితాశనైః
దుష్టం దూషయతే ధాతూనతో దూషీవిషం స్మృతమ్ ౩౭
దూషీవిషార్తం సుస్విన్నమూర్ధ్వం చాధశ్చ శోధితమ్
దూషీవిషారిమగదం లేహయేన్మధునాఽప్లుతమ్ ౩౮
పిప్పల్యో ధ్యామకం మాంసీ రోధ్రమేలా సువర్చికా
కుటన్నటం నతం కుష్ఠం యష్టీ చన్దనగైరికమ్ ౩౯
దూషీవిషారిర్నామ్నాఽయ న చాన్యత్రాపి వార్యతే
విషదిగ్ధేన విద్ధస్తు ప్రతామ్యతి ముహుర్ముహుః ౪౦
వివర్ణభావం భజతే విషాదం చాశు గచ్ఛతి
కీటైరివావృతం చాస్య గాత్రం చిమిచిమాయతే ౪౧
శ్రోణిపృష్ఠశిరఃస్కన్ధసన్ధయః స్యుః సవేదనాః
కృష్ణదుష్టాస్రవిస్రావీ తృణ్మూర్చ్ఛాజ్వరదాహవాన్ ౪౨
దృష్టికాలుష్యవమథుశ్వాసకాసకరః క్షణాత్

ఆరక్తపీతపర్యన్తః శ్యావమధ్యోఽతిరుగ్వ్రణః ౪౩
శూయతే పచ్యతే సద్యో గత్వా మాంసం చ కృష్ణతామ్
ప్రక్లిన్నం శీర్యతేఽభీక్ష్ణం సపిచ్ఛిలపరిస్రవమ్ ౪౪
కుర్యాదమర్మవిద్ధస్య హృదయావరణం ద్రుతమ్
శల్యమాకృష్య తప్తేన లోహేనాను దహేద్వ్రణమ్ ౪౫
అథవా ముష్కకశ్వేతాసోమత్వక్త్రామవల్లితః
శిరీషాద్ గృధ్రనఖ్యాశ్చ క్షారేణ ప్రతిసారయేత్ ౪౬
శుకనాసాప్రతివిషావ్యాఘ్రీమూలైశ్చ లేపయేత్
కీటదష్టచికిత్సాం చ కుర్యాత్తస్య యథార్హతః ౪౭
వ్రణే తు పూతిపిశితే క్రియా పిత్తవిసర్పవత్
సౌభాగ్యార్థం స్త్రియో భర్త్రే రాజ్ఞే వాఽరాతిచోదితాః ౪౮
గరమాహారసమ్పృక్తం యచ్ఛన్త్యాసన్నవర్తినః
నానాప్రాణ్యఙ్గశమలవిరుద్ధౌషధిభస్మనామ్ ౪౯
విషాణాం చాల్పవీర్యాణాం యోగో గర ఇతి స్మృతః
తేన పాణ్డుః కృశోఽల్పాగ్నిః కాసశ్వాసజ్వరార్దితః ౫౦
వాయునా ప్రతిలోమేన స్వప్నచిన్తాపరాయణః
మహోదరయకృత్ప్లీహీ దీనవాగ్దుర్బలోఽలసః ౫౧
శోఫవాన్ సతతాధ్మాతః శుష్కపాదకరః క్షయీ
స్వప్నే గోమాయుమార్జారనకులవ్యాలవానరాన్ ౫౨
ప్రాయః పశ్యతి శుష్కాంశ్చ వనస్పతిజలాశయాన్
మన్యతే కృష్ణమాత్మానం గౌరో గౌరం చ కాలకః ౫౩
వికర్ణనాసానయనం పశ్యేత్తద్విహతేన్ద్రియః
ఏతైరన్యైశ్చ బహుభిః క్లిష్టో ఘోరైరుపద్రవైః ౫౪
గరార్తో నాశమాప్నోతి కశ్చిత్సద్యోఽచికిత్సితః

గరార్తో వాన్తవాన్ భుక్త్వా తత్పథ్యం పానభోజనమ్ ౫౫
శుద్ధహృచ్ఛీలయేద్ధేమ సూత్రస్థానవిధేః స్మరన్
శర్కరాక్షౌద్ర సంయుక్తం చూర్ణం తాప్యసువర్ణయోః ౫౬
లేహః ప్రశమయత్యుగ్రం సర్వయోగకృతం విషమ్
మూర్వామృతానతకణాపటోలీచవ్యచిత్రకాన్ ౫౭
వచాముస్తవిడఙ్గాని తక్రకోష్ణామ్బుమస్తుభిః
పిబేద్ర సేన వాఽమ్లేన గరోపహతపావకః ౫౮
పారావతామిషశటీపుష్కరాహ్వాశృతం హిమమ్
గరతృష్ణారుజాకాసశ్వాసహిధ్మాజ్వరాపహమ్ ౫౯
విషప్రకృతికాలాన్న దోషదూష్యాదిసఙ్గమే
విషసఙ్కటముద్దిష్టం శతస్యైకోఽత్ర జీవతి ౬౦
క్షుత్తృష్ణాఘర్మదౌర్బల్య క్రోధశోకభయశ్రమైః
అజీర్ణవర్చోద్ర వతాపిత్త మారుతవృద్ధిభిః ౬౧
తిలపుష్పఫలాఘ్రాణ భూబాష్పఘనగర్జితైః
హస్తిమూషికవాదిత్ర నిఃస్వనైర్విషసఙ్కటైః ౬౨
పురోవాతోత్పలామోదమదనైర్వర్ధతే విషమ్
వర్షాసు చామ్బుయోనిత్వాత్సంక్లేదం గుడవద్గతమ్ ౬౩
విసర్పతి ఘనాపాయే తదగస్త్యో హినస్తి చ
ప్రయాతి మన్దవీర్యత్వం విషం తస్మాద్ఘనాత్యయే ౬౪
ఇతి ప్రకృతి సాత్మ్యర్తుస్థానవేగబలాబలమ్
ఆలోచ్య నిపుణం బుద్ధ్యా కర్మానన్తరమాచరేత్ ౬౫
శ్లైష్మికం వమనైరుష్ణరూక్షతీక్ష్ణైః ప్రలేపనైః
కషాయకటుతిక్తైశ్చ భోజనైః శమయేద్విషమ్ ౬౬
పైత్తికం స్రంసనైః సేకప్రదేహైర్భృశశీతలైః

కషాయతిక్తమధురైర్ఘృతయుక్తైశ్చ భోజనైః ౬౭

వాతాత్మకం జయేత్స్వాదుస్నిగ్ధామ్లలవణాన్వితైః

సఘృతైర్భోజనైర్లేపైస్తథైవ పిశితాశనైః ౬౮

నాఘృతం స్రసనం శస్తం ప్రలేపో భోజ్యమౌషధమ్

సర్వేషు సర్వావస్థేషు విషేషు న ఘృతోపమమ్ ౬౯

విద్యతే భేషజం కిఞ్చిద్విశేషాత్ ప్రబలేఽనిలే

అయత్నాచ్ఛ్లేష్మగం సాధ్యం యత్నాత్ పిత్తాశయాశ్రయమ్ ౭౦

సుదుఃసాధ్యమసాధ్యం వా వాతాశయగతం విషమ్ ౭౦॥౧౨

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే విషప్రతిషేధో నామ పఞ్చత్రింశోఽధ్యాయః ౩౫

షట్త్రింశోఽధ్యాయః

అథాతః సర్పవిషప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

దర్వీకరా మణ్డలినో రాజీమన్తశ్చ పన్నగాః

త్రిధా సమాసతో భౌమాః భిద్యన్తే తే త్వనేకధా ౧

వ్యాసతో యోనిభేదేన నోచ్యన్తేఽనుపయోగినః

విశేషాద్రూక్షకటుకమమ్లోష్ణం స్వాదుశీతలమ్ ౨

విషం దర్వీకరాదీనాం క్రమాద్వాతాదికోపనమ్

తారుణ్యమధ్యవృద్ధత్వే వృష్టిశీతాతపేషు చ ౩

బిషోల్బణా భవన్త్యేతే వ్యన్తరా ఋతుసన్ధిషు

రథాఙ్గలాఙ్గలచ్ఛత్రస్వస్తికాఙ్కుశధారిణః ౪

ఫణినః శీఘ్రగతయః సర్పా దర్వీకరాః స్మృతాః

జ్ఞేయా మణ్డలినోఽభోగా మణ్డలైర్వివిధైశ్చితాః ౫

ప్రాంశవో మన్దగమనాః రాజీమన్తస్తు రాజిభిః

స్నిగ్ధా విచిత్రవర్ణాభిస్తిర్యగూర్ధ్వం చ చిత్రితాః ౬
గోధాసుతస్తు గౌధేరో విషే దర్వీకరైః సమః
చతుష్పాద్వ్యన్తరాన్ విద్యాదేతేషామేవ సఙ్కరాత్ ౭
వ్యామిశ్రలక్షణాస్తే హి సన్నిపాతప్రకోపనాః
ఆహారార్థం భయాత్ పాదస్పర్శాదతివిషాత్ క్రుధః ౮
పాపవృత్తితయా వైరాద్దేవర్షియమచోదనాత్
దశన్తి సర్పాస్తేషూక్తం విషాధిక్యం యథోత్తరమ్ ౯
ఆదిష్టాత్ కారణం జ్ఞాత్వా ప్రతికుర్యాద్యథాయథమ్
వ్యన్తరః పాపశీలత్వాన్మార్గమాశ్రిత్య తిష్ఠతి ౧౦
యత్ర లాలాపరిక్లేదమాత్రం గాత్రే ప్రదృశ్యతే
న తు దంష్ట్రాకృతం దంశం తత్తుణ్డాహతమాదిశేత్ ౧౧
ఏకం దంష్ట్రాపదం ద్వే వా వ్యాలీఢాఖ్యమశోణితమ్
దంష్ట్రాపదే సరక్తే ద్వే వ్యాలుప్తం త్రీణి తాని తు ౧౨
మాంసచ్ఛేదాదవిచ్ఛిన్నరక్తవాహీని దష్టకమ్
దంష్ట్రాపదాని చత్వారి తద్వద్దష్టనిపీడితమ్ ౧౩
నిర్విషం ద్వయమత్రాద్యమసాధ్యం పశ్చిమం వదేత్
విషం నాహేయమప్రాప్య రక్తం దూషయతే వపుః ౧౪
రక్తమణ్వపి తు ప్రాప్తం వర్ధతే తైలమమ్బువత్
భీరోస్తు సర్పసంస్పర్శాద్భయేన కుపితోఽనిలః ౧౫
కదాచిత్కురుతే శోఫం సర్పాఙ్గాభిహతం తు తత్
దుర్గాన్ధకారే విద్ధస్య కేనచిద్దష్టశంకయా ౧౬
విషోద్వేగో జ్వరశ్ఛర్దిర్మూర్చ్ఛా దాహోఽపి వా భవేత్
గ్లానిర్మోహోఽతిసారో వా తచ్ఛఙ్కావిషముచ్యతే ౧౭
తుద్యతే సవిషో దంశః కణ్డూశోఫరుజాన్వితః

దహ్యతే గ్రథితః కిఞ్చిద్విపరీతస్తు నిర్విషః ౧౮
పూర్వే దర్వీకృతాం వేగే దుష్టం శ్యావీభవత్యసృక్
శ్యావతా తేన వక్త్రాదౌ సర్పన్తీవ చ కీటకాః ౧౯
ద్వితీయే గ్రన్థయో వేగేతృతీయే మూర్ధ్ని గౌరవమ్
దృగ్రోధో దంశవిక్లేదశ్చతుర్థే ష్ఠీవనం వమిః ౨౦
సన్ధివిశ్లేషణం తన్ద్రా పఞ్చమే పర్వభేదనమ్
దాహో హిధ్మా చ షష్ఠే తు హృత్పీడా గాత్రగౌరవమ్ ౨౧
మూర్చ్ఛా విపాకోఽతీసారః ప్రాప్య శుక్రం తు సప్తమే
స్కన్ధపృష్ఠకటీభఙ్గః సర్వచేష్టానివర్తనమ్ ౨౨
అథ మణ్డలిదష్టస్య దుష్టం పీతీభవత్యసృక్
తేన పీతాఙ్గతా దాహో ద్వితీయే శ్వయథూద్భవః ౨౩
తృతీయే దంశవిక్లేదః స్వేదస్తృష్ణా చ జాయతే
చతుర్థే జ్వర్యతే దాహః పఞ్చమే సర్వగాత్రగః ౨౪
దష్టస్య రాజిలైర్దుష్టం పాణ్డుతాం యాతి శోణితమ్
పాణ్డుతా తేన గాత్రాణాం ద్వితీయే గురుతాఽతి చ ౨౫
తృతీయే దంశవిక్లేదో నాసికాక్షిముఖస్రవాః
చతుర్థే గరిమా మూర్ధ్నో మన్యాస్తమ్భశ్చపఞ్చమే ౨౬
గాత్రభఙ్గో జ్వరః శీతః శేషయోః పూర్వవద్వదేత్
కుర్యాత్పఞ్చసు వేగేషు చికిత్సాం న తతః పరమ్ ౨౭
జలాప్లుతా రతిక్షీణా భీతా నకులనిర్జితాః
శీతవాతాతపవ్యాధిక్షుత్తృష్ణాశ్రమపీడితాః ౨౮
తూర్ణం దేశాన్తరాయాతా విముక్తవిషకఞ్చుకాః
కుశౌషధీకణ్టకవద్యే చరన్తి చ కాననమ్ ౨౯
దేశం చ దివ్యాధ్యుషితం సర్పాస్తేఽల్పవిషా మతాః

శ్మశానచితిచైత్యాదౌ పఞ్చమీపక్షసన్ధిషు ౩౦
అష్టమీనవమీసన్ధ్యామధ్యరాత్రిదినేషు చ
యామ్యాగ్నేయమఘాశ్లేషావిశాఖాపూర్వనైరృతే ౩౧
నైరృతాఖ్యే ముహూర్తే చ దష్టం మర్మసు చ త్యజేత్
దష్టమాత్రః సితాస్యాక్షః శీర్యమాణశిరోరుహః ౩౨
స్తబ్ధజిహ్వోముహుర్మూర్చ్ఛన్ శీతోచ్ఛ్వాసో న జీవతి
హిధ్మాశ్వాసో వమిః కాసో దష్టమాత్రస్య దేహినః ౩౩
జాయన్తే యుగపద్యస్య స హృచ్ఛూలీ న జీవతి
ఫేనం వమతి నిఃసంజ్ఞః శ్యావపాదకరాననః ౩౪
నాసావసాదో భఙ్గోఽఙ్గే విడ్భేదః శ్లథసన్ధితా
విషపీతస్య దష్టస్య దిగ్ధేనాభిహతస్య చ ౩౫
భవన్త్యేతాని రూపాణి సమ్ప్రాప్తే జీవితక్షయే
న నస్యైశ్చేతనా తీక్ష్ణైర్న క్షతాత్ క్షతజాగమః ౩౬
దణ్డాహతస్య నో రాజిః ప్రయాతస్య యమాన్తికమ్
అతోఽన్యథా తు త్వరయా ప్రదీప్తాగారవద్భిషక్ ౩౭
రక్షన్ కణ్ఠగతాన్ ప్రాణాన్ విషమాశు శమం నయేత్
మాత్రాశతం విషం స్థిత్వా దంశే దష్టస్య దేహినః ౩౮
దేహం ప్రక్రమతే ధాతూన్ రుధిరాదీన్ ప్రదూషయత్
ఏతస్మిన్నన్తరే కర్మ దంశస్యోత్కర్తనాదికమ్ ౩౯
కుర్యాచ్ఛీఘ్రం యథా దేహే విషవల్లీ న రోహతి
దష్టమాత్రో దశేదాశు తమేవ పవనాశినమ్ ౪౦
లోష్టం మహీం వా దశనైశ్ఛిత్త్వా చాను ససమ్భ్రమమ్
నిష్ఠీవేన సమాలిమ్పేద్దంశం కర్ణమలేన వా ౪౧
దంశస్యోపరి బధ్నీయాదరిష్టాం చతురఙ్గులే

క్షౌమాదిభిర్వేణికయా సిద్ధైర్మన్త్రైశ్చ మన్త్రవిత్ ౪౨
అమ్బువత్ సేతుబన్ధేన బన్ధేన స్తభ్యతే విషమ్
న వహన్తి సిరాశ్చాస్య విషం బన్ధాభిపీడితాః ౪౩
నిష్పీడ్యానూద్ధరేద్దంశం మర్మసన్ధ్యగతం తథా
న జాయతే విషాద్వేగో బీజనాశాదివాఙ్కురః ౪౪
దంశం మణ్డలినాం ముక్త్వా పిత్తలత్వాదథాపరమ్
ప్రతప్తైర్హేమలోహాద్యైర్దహేదాశూల్మకేన వా ౪౫
కరోతి భస్మసాత్సద్యో వహ్నిః కిం నామ తు క్షతమ్
ఆచూషేత్ పూర్ణవక్త్రో వా మృద్భస్మాగదగోమయైః ౪౬
ప్రచ్ఛాయాన్తరరిష్టాయాం మాంసలం తు విశేషతః
అఙ్గం సహైవ దంశేన లేపయేదగదైర్ముహుః ౪౭
చన్దనోశీరయుక్తేన సలిలేన చ సేచయేత్
విషే ప్రవిసృతే విధ్యేత్సిరాం సా పరమా క్రియా ౪౮
రక్తే నిర్హ్రియమాణే హి కృత్స్నం నిర్హ్రియతే విషమ్
దుర్గన్ధం సవిషం రక్తమగ్నౌ చటచటాయతే ౪౯
యథాదోషం విశుద్ధం చ పూర్వవల్లక్షయేదసృక్
సిరాస్వదృశ్యమానాసు యోజ్యాః శృఙ్గజలౌకసః ౫౦
శోణితం స్రుతశేషం చ ప్రవిలీనం విషోష్మణా
లేపసేకైః సుబహుశః స్తమ్భయేద్భృశశీతలైః ౫౧
అస్కన్నే విషవేగాద్ధి మూర్చ్ఛాయమదహృద్ద్రవాః
భవన్తి తాన్ జయేచ్ఛీతైర్వీజేచ్చారోమహర్షతః ౫౨
స్కన్నే తు రుధిరే సద్యో విషవేగః ప్రశామ్యతి
విషం కర్షతి తీక్ష్ణత్వాద్ హృదయం తస్య గుప్తయే ౫౩
పిబేద్ఘృతం ఘృతక్షౌద్ర మగదం వా ఘృతాప్లుతమ్

హృదయావరణే చాస్య శ్లేష్మా హృద్యుపచీయతే ౫౪
ప్రవృత్తగౌరవోత్క్లేశహృల్లాసం వామయేత్తతః
ద్రవైః కాఞ్జికకౌలత్థతైలమద్యాదివర్జితైః ౫౫
వమనైర్విషహృద్భిశ్చ నైవం వ్యాప్నోతి తద్వపుః
భుజఙ్గదోషప్రకృతిస్థానవేగవిశేషతః ౫౬
సుసూక్ష్మం సమ్యగాలోచ్య విశిష్టాం చాచరేత్క్రియామ్
సిన్దువారితమూలాని శ్వేతా చ గిరికర్ణికా ౫౭
పానం దర్వీకరైర్దష్టే నస్యం మధుసపాకలమ్
కృష్ణసర్పేణ దష్టస్య లిమ్పేద్దంశం హృతేఽసృజి ౫౮
చారటీనాకులీభ్యాం వా తీక్ష్ణమూలవిషేణ వా
పానం చ క్షౌద్ర మఞ్జిష్ఠాగృహధూమయుతం ఘృతమ్ ౫౯
తన్దులీయకకాశ్మర్యకిణిహీ గిరికర్ణికాః
మాతులుఙ్గీ సితా శేలుః పాననస్యాఞ్జనైర్హితః ౬౦
అగదః ఫణినాం ఘోరే విషే రాజీమతామపి
సమాః సుగన్ధామృద్వీకాశ్వేతాఖ్యాగజదన్తికాః ౬౧
అర్ధాంశం సౌరసం పత్రం కపిత్థం బిల్వదాడిమమ్
సక్షౌద్రో మణ్డలివిషే విశేషాదగదో హితః ౬౨
పఞ్చవల్కవరా యష్టీనాగపుష్పైలవాలుకమ్
జీవకర్షభకౌ శీతం సితా పద్మకముత్పలమ్ ౬౩
సక్షౌద్రో హిమవాన్నామ హన్తి మణ్డలినాం విషమ్
లేపాచ్చ్వయథువీసర్పవిస్ఫోటజ్వరదాహహా ౬౪
కాశ్మర్యం వటశుఙ్గాని జీవకర్షభకౌ సితా
మఞ్జిష్ఠా మధుకం చేతి దష్టో మణ్డలినా పిబేత్ ౬౫
వంశత్వగ్బీజకటుకా పాటలీబీజనాగరమ్

శిరీషబీజాతివిషే మూలం గావేధుకం వచా ౬౬
పిష్టో గోవారిణాఽష్టాఙ్గో హన్తి గోనసజం విషమ్
కటుకాతివిషాకుష్ఠగృహ ధూమహరేణుకాః ౬౭
సక్షౌద్ర వ్యోషతగరా ఘ్నన్తి రాజీమతాం విషమ్
నిఖనేత్కాణ్డచిత్రాయా దంశం యామద్వయం భువి ౬౮
ఉద్ధృత్య ప్రచ్ఛితం సర్పిర్ధాన్యమృద్భ్యాం ప్రలేపయేత్
పిబేత్పురాణం చ ఘృతం వరాచూర్ణావచూర్ణితమ్ ౬౯
జీర్ణే విరిక్తో భుఞ్జీత యవాన్నం సూపసంస్కృతమ్
కరవీరార్కకుసుమమూల లాఙ్గలికా కణాః ౭౦
కల్కయేదారనాలేన పాఠామరిచసంయుతాః
ఏష వ్యన్తరదష్టానామగదః సార్వకార్మికః ౭౧
శిరీషపుష్పస్వరసే సప్తాహం మరిచం సితమ్
భావితం సర్పదష్టానాం పాననస్యాఞ్జనే హితమ్ ౭౨
ద్విపలం నతకుష్ఠాభ్యాం ఘృతక్షౌద్రం చతుష్పలమ్
అపి తక్షకదష్టానాం పానమేతత్సుఖప్రదమ్ ౭౩
అథ దర్వీకృతాం వేగే పూర్వే విస్రావ్య శోణితమ్
అగదం మధుసర్పిర్భ్యాం సంయుక్తం త్వరితం పిబేత్ ౭౪
ద్వితీయే వమనం కృత్వా తద్వదేవాగదం పిబేత్
విషాపహే ప్రయుఞ్జీత తృతీయేఽఞ్జననావనే ౭౫
పిబేచ్చతుర్థే పూర్వోక్తాం యవాగూం వమనే కృతే
షష్ఠపఞ్చమయోః శీతైర్దిగ్ధం సిక్తమభీక్ష్ణశః ౭౬
పాయయేద్వమనం తీక్ష్ణం యవాగూం చ విషాపహైః
అగదం సప్తమే తీక్ష్ణం యుఞ్జ్యాదఞ్జననస్యయోః ౭౭
కృత్వాఽవగాఢం శస్త్రేణ మూర్ధ్ని కాకపదం తతః

మాంసం సరుధిరం తస్య చర్మ వా తత్ర నిక్షిపేత్ ౭౮
తృతీయే వమితః పేయాం వేగే మణ్డలినాం పిబేత్
అతీక్ష్ణమగదం షష్ఠే గణం వా పద్మకాదికమ్ ౭౯
ఆద్యేఽవగాఢం ప్రచ్ఛాయ వేగే దష్టస్య రాజిలైః
అలాబునా హరేద్రక్తం పూర్వవచ్చాగదం పిబేత్ ౮౦
షష్ఠేఽఞ్జనం తీక్ష్ణతమమవపీడం చ యోజయేత్
అనుక్తేషు చ వేగేషు క్రియాం దర్వీకరోదితామ్ ౮౧
గర్భిణీబాలవృద్ధేషు మృదుం విధ్యేత్సిరాం న చ
త్వఙ్మనోహ్వా నిశే వక్రం రసః శార్దూలజో నఖః ౮౨
తమాలః కేసరం శీతం పీతం తన్డులవారిణా
హన్తి సర్వవిషాణ్యేతద్వజ్రం వజ్రమివాసురాన్ ౮౩
బిల్వస్య మూలం సురసస్య పుష్పం
ఫలం కరఞ్జస్య నతం సురాహ్వామ్
ఫలత్రికం వ్యోషనిశాద్వయం చ
బస్తస్య మూత్రేణ సుసూక్ష్మపిష్టమ్ ౮౪
భుజఙ్గలూతోన్దురవృశ్చికాద్యైర్విసూచికా జీర్ణగరజ్వరైశ్చ
ఆర్తాన్నరాన్భూతవిధర్షితాంశ్చస్వస్థీకరోత్యఞ్జనపానన స్యైః ౮౫
ప్రలేపాద్యైశ్చ నిఃశేషం దంశాదప్యుద్ధరేద్విషమ్
భూయో వేగాయ జాయేత శేషం దూషీవిషాయ వా ౮౬
విషాపాయేఽనిలం క్రుద్ధం స్నేహాదిభిరుపాచరేత్
తైలమద్యకులత్థామ్లవర్జ్యైః పవననాశనైః ౮౭
పిత్తం పిత్తజ్వరహరైః కషాయస్నేహబస్తిభిః
సమాక్షికేణ వర్గేణ కఫమారగ్వధాదినా ౮౮
సితా వైగన్ధికో ద్రాక్షా పయస్యా మధుకం మధు

పానం సమన్త్రపూతామ్బు ప్రోక్షణం సాన్త్వహర్షణమ్ ౮౯

సర్పాఙ్గాభిహతే యుఞ్జ్యాత్తథా సఙ్కావిషార్దితే

కర్కేతనం మరకతం వజ్రం వారణమౌక్తికమ్ ౯౦

వైడూర్యం గర్దభమణిం పిచుకం విషమూషికామ్

హిమవద్గిరిసమ్భూతాం సోమరాజీం పునర్నవామ్ ౯౧

తథా ద్రోణాం మహాద్రోణాం మానసీం సర్పజం మణిమ్

విషాణి విషశాన్త్యర్థం వీర్యవన్తి చ ధారయేత్ ౯౨

ఛత్రీ ఝర్ఝరపాణిశ్చ చరేద్రాత్రౌ విశేషతః

తచ్ఛాయాశబ్దవిత్రస్తాః ప్రణశ్యన్తి భుజఙ్గమాః ౯౩

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే సర్పవిషప్రతిషేధో నామ షట్త్రింశోఽధ్యాయః ౩౬

సప్తత్రింశోఽధ్యాయః

అథాతః కీటలూతాదివిషప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

సర్పాణామేవ విణ్మూత్రశుక్రాణ్డశవకోథజాః

దోషైర్వ్యస్తైః సమస్తైశ్చ యుక్తాః కీటాశ్చతుర్విధాః ౧

దష్టస్య కీటైర్వాయవ్యైర్దంశస్తోదరుజోల్బణః

ఆగ్నేయైరల్పసంస్రావో దాహరాగవిసర్పవాన్ ౨

పక్వపీలుఫలప్రఖ్యః ఖర్జూరసదృశోఽథవా

కఫాధికైర్మన్దరుజః పక్వోదుమ్బరసన్నిభః ౩

స్రావాఢ్యః సర్వలిఙ్గస్తు వివర్జ్యః సాన్నిపాతికైః

వేగాశ్చ సర్పవచ్ఛోఫో వర్ధిష్ణుర్విస్రరక్తతా ౪

శిరోక్షిగౌరవం మూర్చ్ఛా భ్రమః శ్వాసోఽతివేదనా

సర్వేషాం కర్ణికా శోఫో జ్వరః కణ్డూరరోచకః ౫

వృశ్చికస్య విషం తీక్ష్ణమాదౌ దహతి వహ్నివత్
ఊర్ధ్వమారోహతి క్షిప్రం దంశే పశ్చాత్తు తిష్ఠతి ౬
దంశః సద్యోఽతిరుక్ శ్యావస్తుద్యతే స్ఫుటతీవ చ
తే గవాదిశకృత్కోథాద్దిగ్దదష్టాదికోథతః ౭
సర్పకోథాచ్చ సమ్భూతా మన్దమధ్యమహావిషాః
మన్దాః పీతాః సితాః శ్యావా రూక్షాః కర్బురమేచకాః ౮
రోమశా బహుపర్వాణో లోహితాః పాణ్డురోదరాః
ధూమ్రోదరాస్త్రిపర్వాణో మధ్యాస్తు కపిలారుణాః ౯
పిశఙ్గాః శబలాశ్చిత్రాః శోణితాభా మహావిషాః
అగ్న్యాభా ద్వ్యేకపర్వాణో రక్తాసితసితోదరాః ౧౦
తైర్దష్టః శూనరసనః స్తబ్ధగాత్రో జ్వరార్దితః
స్రైర్వమన్ శోణితం కృష్ణమిన్ద్రియార్థానసంవిదన్ ౧౧
స్విద్యన్ మూర్చ్ఛన్ విశుష్కాస్యో విహ్వలో వేదనాతురః
విశీర్యమాణమాంసశ్చ ప్రాయశో విజహాత్యసూన్ ౧౨
ఉచ్చిటిఙ్గస్తు వక్త్రేణ దశత్యభ్యధికవ్యథః
సాధ్యతో వృశ్చికాత్ స్తమ్భం శేఫసో హృష్టరోమతామ్ ౧౩
కరోతి సేకమఙ్గానాం దంశః శీతామ్బునేవ చ
ఉగ్రష్టధూమః స ఏవోక్తో రాత్రిచారాచ్చ రాత్రికః ౧౪
వాతపిత్తోత్తరాః కీటాః శ్లైష్మికాః కణభోన్దురాః
ప్రాయో వాతోల్బణవిషా వృశ్చికాః సోగ్రష్టధూమకాః ౧౫
యస్య యస్యైవ దోషస్య లిఙ్గాధిక్యం ప్రతర్కయేత్
తస్య తస్యౌషధైః కుర్యాద్విపరీతగుణైః క్రియామ్ ౧౬
హృత్పీడోర్ధ్వానిలస్తమ్భః శిరాయామోఽస్థిపర్వరుక్
ఘూర్ణనోద్వేష్టనం గాత్రశ్యావతా వాతికే విషే ౧౭

సంజ్ఞానాశోష్ణనిశ్వాసౌ హృద్దాహః కటుకాస్యతా
మాంసావదరణం శోఫో రక్తపీతశ్చ పైత్తికే ౧౮
ఛర్ద్యరోచక హృల్లాసప్రసేకోత్క్లేశపీనసైః
సశైత్యముఖమాధుర్యైర్విద్యాచ్ఛ్లేష్మాధికం విషమ్ ౧౯
పిణ్యాకేన వ్రణాలేపస్తైలాభ్యఙ్గశ్చ వాతికే
స్వేదో నాడీపులాకాద్యైర్బృంహణశ్చ విధిర్హితః ౨౦
పైత్తికం స్తమ్భయేత్సేకైః ప్రదేహైశ్చాతిశీతలైః
లేఖనచ్ఛేదనస్వేదవమనైః శ్లైష్మికం జయేత్ ౨౧
కీటానాం త్రిప్రకారాణాం త్రైవిధ్యేన క్రియా హితా
స్వేదాలేపనసేకాంస్తు కోష్ణాన్ ప్రాయోఽవచారయేత్ ౨౨
అన్యత్ర మూర్ఛితాద్దంశపాకతః కోథతోఽథవా
నృకేశాః సర్షపాః పీతా గుడో జీర్ణశ్చ ధూపనమ్ ౨౩
విషదంశస్య సర్వస్య కాశ్యపః పరమబ్రవీత్
విషఘ్నం చ విధిం సర్వం కుర్యాత్సంశోధనాని చ ౨౪
సాధయేత్సర్పవద్దష్టాన్ విషోగ్రైః కీటవృశ్చికైః
తన్దులీయకతుల్యాంశాం త్రివృతాం సర్పిషా పిబేత్ ౨౫
యాతి కీటవిషైః కమ్పం న కైలాస ఇవానిలైః
క్షీరివృక్షత్వగాలేపః శుద్ధే కీటవిషాపహః ౨౬
ముక్తాలేపో వరః శోఫతోదదాహజ్వరప్రణుత్
వచా హిఙ్గు విడఙ్గాని సైన్ధవం గజపిప్పలీ ౨౭
పాఠా ప్రతివిషా వ్యోషం కాశ్యపేన వినిర్మితమ్
దశాఙ్గమగదం పీత్వా సర్వకీటవిషం జయేత్ ౨౮
సద్యో వృశ్చికజం దంశం చక్రతైలేన సేచయేత్
విదారిగన్ధాసిద్ధేన కవోష్ణేనేతరేణ వా ౨౯

లవణోత్తమయుక్తేన సర్పిషా వా పునః పునః
సిఞ్చేత్కోష్ణారనాలేన సక్షీరలవణేన వా ౩౦
ఉపనాహో ఘృతే భృష్టః కల్కోఽజాజ్యాః ససైన్ధవః
ఆదంశం స్వేదితం చూర్ణైః ప్రచ్ఛాయ ప్రతిసారయేత్ ౩౧
రజనీసైన్ధవవ్యోష శిరీషఫలపుష్పజైః
మాతులుఙ్గామ్లగోమూత్రపిష్టం చ సురసాగ్రజమ్ ౩౨
లేపః సుఖోష్ణశ్చ హితః పిణ్యాకో గోమయోఽపి వా
పానే సర్పిర్మధుయుతం క్షీరం వా భూరిశర్కరమ్ ౩౩
పారావతశకృత్ పథ్యా తగరం విశ్వభేషజమ్
బీజపూరరసోన్మిశ్రః పరమో వృశ్చికాగదః ౩౪
సశైవలోష్ట్రదంష్ట్రా చ హన్తి వృశ్చికజం విషమ్
హిఙ్గునా హరితాలేన మాతులుఙ్గరసేన చ ౩౫
లేపాఞ్జనాభ్యాం గుటికా పరమం వృశ్చికాపహా
కరఞ్జార్జునశేలూనాం కటభ్యాః కుటజస్య చ ౩౬
శిరీషస్య చ పుష్పాణి మస్తునా దంశలేపనమ్
యో ముహ్యతి ప్రశ్వసితి ప్రలపత్యుగ్రవేదనః ౩౭
తస్య పథ్యానిశాకృష్ణామఞ్జిష్ఠాతివిషోషణమ్
సాలాబువృన్తం వార్తాకరసపిష్టం ప్రలేపనమ్ ౩౮
సర్వత్ర చోగ్రాలివిషే పాయయేద్దధిసర్పిషీ
విధ్యేత్సిరాం విదధ్యాచ్చ వమనాఞ్జననావనమ్
ఉష్ణస్నిగ్ధామ్లమధురం భోజనం చానిలాపహమ్ ౩౯
నాగరం గృహకపోతపురీషం
బీజపూరకరసో హరితాలమ్
సైన్ధవం చ వినిహన్త్యగదోఽయ

లేపతోఽలికులజం విషమాశు ౪౦
అన్తే వృశ్చికదష్టానాం సముదీర్ణే భృశం విషే
విషేణాలేపయేద్దంశముచ్చిటిఙ్గేఽప్యయం విధిః ౪౧
నాగపురీషచ్ఛత్రం రోహిషమూలం చ శేలుతోయేన
కుర్యాద్గుటికాం లేపాదియమలివిషనాశనీ శ్రేష్ఠా ౪౨
అర్కస్య దుగ్ధేన శిరీషబీజం
త్రిర్భావితం పిప్పలిచూర్ణమిశ్రమ్
ఏషోఽగదో హన్తి విషాణి కీట
భుజఙ్గలూతోన్దురవృశ్చికానామ్ ౪౩
శిరీషపుష్పం సకరఞ్జబీజం
కాశ్మీరజం కుష్ఠమనఃశిలే చ
ఏషోఽగదో రాత్రికవృశ్చికానాం
సంక్రాన్తికారీ కథితో జినేన ౪౪
కీటేభ్యో దారుణతరా లూతాః షోడశ తా జగుః
అష్టావింశతిరిత్యేకే తతోఽప్యన్యే తు భూయసీః ౪౫
సహస్రరశ్మ్యనుచరా వదన్త్యన్యే సహస్రశః
బహూపద్ర వరూపా తు లూతైకైవ విషాత్మికా ౪౬
రూపాణి నామతస్తస్యా దుర్జ్ఞేయాన్యతిసఙ్కరాత్
నాస్తి స్థానవ్యవస్థా చ దోషతోఽత ప్రచక్షతే ౪౭
కృచ్ఛ్రసాధ్యా పృథగ్దోషైరసాధ్యా నిచయేన సా
తద్దంశః పైత్తికో దాహతృట్స్ఫోటజ్వరమోహవాన్ ౪౮
భృశోష్మా రక్తపీతాభః క్లేదీ ద్రా క్షాఫలోపమః
శ్లైష్మికః కఠినః పాణ్డుః పరూషకఫలాకృతిః ౪౯
నిద్రాం శీతజ్వరం కాసం కణ్డూం చ కురుతే భృశమ్

వాతికః పరుషః శ్యావః పర్వభేదజ్వరప్రదః ౫౦
తద్విభాగం యథాస్వం చ దోషలిఙ్గైర్విభావయేత్
అసాధ్యాయాం తు హృన్మోహశ్వాసహిధ్మాశిరోగ్రహాః ౫౧
శ్వేతపీతాసితారక్తాః పిటికాః శ్వయథూద్భవః
వేపథుర్వమథుర్దాహస్తృడాన్ధ్యం వక్రనాసతా ౫౨
శ్యావౌష్ఠవక్త్రదన్తత్వం పృష్ఠగ్రీవావభఞ్జనమ్
పక్వజమ్బ్వాసవర్ణం చ దంశాత్స్రవతి శోణితమ్ ౫౩
సర్వాఽపి సర్వజా ప్రాయో వ్యపదేశస్తు భూయసా
తీక్ష్ణమధ్యావరత్వేన సా త్రిధా హన్త్యుపేక్షితా ౫౪
సప్తాహేన దశాహేన పక్షేణ చ పరం క్రమాత్
లూతాదంశశ్చ సర్వోఽపి దద్రుమణ్డలసన్నిభః ౫౫
సితోఽసితోఽరుణః పీతః శ్యావో వా మృదురున్నతః
మధ్యే కృష్ణోఽథవా శ్యావః పర్యన్తే జాలకావృతః ౫౬
విసర్పవాంశ్శోఫయుతస్తప్యతే బహువేదనః
జ్వరాశుపాకవిక్లేదకోథావదరణాన్వితః ౫౭
క్లేదేన యత్స్పృశత్యఙ్గం తత్రాపి కురుతే వ్రణమ్
శ్వాసదంష్ట్రాశకృన్మూత్రశుక్రలాలానఖార్తవైః ౫౮
అష్టాభిరుద్వమత్యేషా విషం వక్త్రాద్విశేతః
లూతా నాభేర్దశత్యూర్ధ్వమూర్ధ్వం చాధశ్చ కీటకాః ౫౯
తద్దూషితం చ వస్త్రాది దేహే పృక్తం వికారకృత్
దినార్ధం లక్ష్యతే నైవ దంశో లూతావిషోద్భవః ౬౦
సూచీవ్యధవదాభాతి తతోఽసౌ ప్రథమేఽహని
అవ్యక్తవర్ణః ప్రచలః కిఞ్చిత్కణ్డూరుజాన్వితః ౬౧
ద్వితీయేఽభ్యున్నతోఽన్తేషు పిటికైరివ వాఽచితః

వ్యక్తవర్ణో నతో మధ్యే కణ్డూమాన్ గ్రన్థిసన్నిభః ౬౨
తృతీయే సజ్వరో రోమహర్షకృద్ర క్తమణ్డలః
శరావరూపస్తోదాఢ్యో రోమకూపేషు సాస్రవః ౬౩
మహాంశ్చతుర్థే శ్వయథుస్తాపశ్వాసభ్రమప్రదః
వికారాన్ కురుతే తాంస్తాన్ పఞ్చమే విషకోపజాన్ ౬౪
షష్ఠే వ్యాప్నోతి మర్మాణి సప్తమే హన్తి జీవితమ్
ఇతి తీక్ష్ణం విషం మధ్యం హీనం చ విభజేదతః ౬౫
ఏకవింశతిరాత్రేణ విషం శామ్యతి సర్వథా
అథాశు లూతాదష్టస్య శ స్త్రేణాదంశముద్ధరేత్ ౬౬
దహేచ్చ జామ్బవౌష్ఠాద్యైర్న తు పిత్తోత్తరం దహేత్
కర్కశం భిన్నరోమాణం మర్మసన్ధ్యాదిసంశ్రితమ్ ౬౭
ప్రసృతం సర్వతో దంశం న ఛిన్దీత దహేన్న చ
లేపయేద్ధగ్ధమగదైర్మధుసైన్ధవసంయుతైః ౬౮
సుశీతైః సేచయేచ్చాను కషాయైః క్షీరివృక్షజైః
సర్వతోఽపహరేద్ర క్తం శృఙ్గాద్యైః సిరయాఽపి వా ౬౯
సేకలేపాస్తతః శీతా బోధిశ్లేష్మాతకాక్షకైః
ఫలినీద్వినిశాక్షౌద్ర సర్పిర్భిః పద్మకాహ్వయః ౭౦
అశేషలూతాకీటానామగదః సార్వకార్మికః
హరిద్రా ద్వయపత్తఙ్గమఞ్జిష్ఠానతకేసరైః ౭౧
సక్షౌద్ర సర్పిః పూర్వస్మాదధికశ్చమ్పకాహ్వయః
తద్వద్ధోమయనిష్పీడశర్కరా ఘృతమాక్షికైః ౭౨
అపామార్గమనోహ్వాల దార్వీధ్యామకగైరికైః
నతైలాకుష్ఠమరిచయష్ట్యాహ్వ ఘృతమాక్షికైః ౭౩
అగదో మన్దరో నామ తథాఽన్యో గన్ధమాదనః

నతరోధ్రవచాకట్ఫ్వేపాథైలాపత్రకుఙ్కుమైః ౭౪
విషఘ్నం బహుదోషేషు ప్రయుఞ్జీత విశోధనమ్
యష్ట్యాహ్వామదనాఙ్కోల్లజాలినీసిన్ధువారికాః ౭౫
కఫే జ్యేష్ఠామ్బునా పీత్వా విషమాశు సముద్వమేత్
శిరీషపత్రత్వఙ్మూలఫలం వాఽఙ్కోల్లమూలవత్ ౭౬
విరేచయేచ్చ త్రిఫలానీలినీత్రివృతాదిభిః
నివృత్తే దాహశోఫాదౌ కర్ణికాం పాతయేద్ వ్రణాత్ ౭౭
కుసుమ్భపుష్పం గోదన్తః స్వర్ణక్షీరీ కపోతవిట్
త్రివృతా సైన్ధవం దన్తీ కర్ణికాపాతనం తథా ౭౮
మూలముత్తరవారుణ్యా వంశనిర్లేఖసంయుతమ్
తద్వచ్చ సైన్ధవం కుష్ఠం దన్తీకటుకదౌగ్ధికమ్ ౭౯
రాజకోశాతకీమూలం కిణ్వో వా మథితోద్భవః
కర్ణికాపాతసమయే బృంహయేచ్చ విషాపహైః ౮౦
స్నేహకార్యమశేషం చ సర్పిషైవ సమాచరేత్
విషస్య వృద్ధయే తైలమగ్నేరివ తృణోలుపమ్ ౮౧
హ్రీబేరవైకఙ్కతగోపకన్యాముస్తాశమీచన్దనటిణ్టుకాని
శైవాలనీలోత్పలవక్రయష్టీత్వఙ్నాకులీపద్మకరాఠమధ్యమ్ ౮౨
రజనీఘనసర్పలోచనా కణశుణ్ఠీకణమూలచిత్రకాః
వరుణాగురుబిల్వపాటలీపిచుమన్దామయశేలుకేసరమ్ ౮౩
బిల్వచన్దననతోత్పలశుణ్ఠీపిప్పలీనిచులవేతసకుష్ఠమ్
శుక్తిశాకవరపాటలిభార్గీసిన్ధువారకరఘాటవరాఙ్ఘమ్ ౮౪
పిత్తకఫానిలలూతాః పానాఞ్జననస్యలేపసేకేన
అగదవరా వృత్తస్థాః కుగతీరివ వారయన్త్యేతే ౮౫
రోధ్రం సేవ్యం పద్మకం పద్మరేణుః

కాలీయాఖ్యం చన్దనం యచ్చ రక్తమ్

కాన్తాపుష్పం దుగ్ధినీకా మృణాలం

లూతాః సర్వా ఘ్నన్తి సర్వక్రియాభిః ౮౬

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే కీటలూతాదివిషప్రతిషేధోనామ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః ౩౭

అష్టత్రింశోఽధ్యాయః

అథాతో మూషికాలర్కవిషప్రతిషేధం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

లాలనశ్చపలః పుత్రో హసిరశ్చిక్కిరోఽజిరః

కషాయదన్తః కులకః కోకిలః కపిలోఽసితః ౧

అరుణః శబలః శ్వేతః కపోతః పలితోన్దురః

ఛుచ్ఛున్దరో రసాలాఖ్యో దశాష్టౌ చేతి మూషికాః ౨

శుక్రం పతతి యత్రైషాం శుక్రదిగ్ధైః స్పృశన్తి వా

యదఙ్గమఙ్గైస్తత్రాస్రే దూషితే పాణ్డుతాం గతే ౩

గ్రన్థయః శ్వయథుః కోఠో మణ్డలాని భ్రమోఽరుచిః

శీతజ్వరోఽతిరుక్సాదో వేపథుః పర్వభేదనమ్ ౪

రోమహర్షః స్రుతిర్మూర్చ్ఛా దీర్ఘకాలానుబన్ధనమ్

శ్లేష్మానుబద్ధబహ్వాఖుపోతకచ్ఛర్దనం సతృట్ ౫

వ్యవాయ్యాఖువిషం కృచ్ఛ్రం భూయో భూయశ్చ కుప్యతి

మూర్చ్ఛాఙ్గశోఫవైవర్ణ్యక్లేదశబ్దాశ్రుతిజ్వరాః ౬

శిరోగురుత్వం లాలాసృక్ఛర్దిశ్చాసాధ్యలక్షణమ్

శూనబస్తిం వివర్ణౌష్ఠమాఖ్వాభైర్గ్రన్థిభిశ్చితమ్ ౭

ఛుచ్ఛున్దరసగన్ధం చ వర్జయేదాఖుదూషితమ్

శునః శ్లేష్మోల్బణా దోషాః సంజ్ఞాం సంజ్ఞావహాశ్రితాః ౮

ముష్ణన్తః కుర్వతే క్షోభం ధాతూనామతిదారుణమ్
లాలావానన్ధబధిరః సర్వతః సోఽభిధావతి ౯
స్రస్తపుచ్ఛహనుస్కన్ధః శిరోదుఃఖీ నతాననః
దంశస్తేన విదష్టస్య సుప్తః కృష్ణం క్షరత్యసృక్ ౧౦
హృచ్ఛిరోరుగ్జ్వరస్తమ్భతృష్ణామూర్చ్ఛోద్భవోఽను చ
అనేనాన్యేఽపి బోద్ధవ్యా వ్యాలా దంష్ట్రాప్రహారిణః ౧౧
శృగాలాశ్వతరాశ్వర్క్ష ద్వీపివ్యాఘ్రవృకాదయః
కణ్డూనిస్తోద వైవర్ణ్యసుప్తిక్లేదజ్వరభ్రమాః ౧౨
విదాహరాగరుక్పాకశోఫ గ్రన్థివికుఞ్చనమ్
దంశావదరణం స్ఫోటాః కర్ణికా మణ్డలాని చ ౧౩
సర్వత్ర సవిషే లిఙ్గం విపరీతం తు నిర్విషే
దష్టో యేన తు తచ్చేష్టారుతం కుర్వన్ వినశ్యతి ౧౪
పశ్యంస్తమేవ చాకస్మాదాదర్శసలిలాదిషు
యోఽద్భ్యస్త్రస్యేదదష్టోఽపి శబ్దసంస్పర్శదర్శనైః ౧౫
జలసన్త్రాసనామానం దష్టం తమపి వర్జయేత్
ఆఖునా దష్టమాత్రస్య దంశం కాణ్డేన దాహయేత్ ౧౬
దర్పణేనాథవా తీవ్రరుజా స్యాత్కర్ణికాఽన్యథా
దగ్ధం విస్రావయేద్దంశం ప్రచ్ఛితం చ ప్రలేపయేత్ ౧౭
శిరీషరజనీవక్రకుఙ్కుమా మృతవల్లిభిః
అగారధూమమఞ్జిష్ఠారజనీలవణోత్తమైః ౧౮
లేపో జయత్యాఖువిషం కర్ణికాయాశ్చ పాతనః
తతోఽమ్లై క్షాలయిత్వాఽను తోయైరను చ లేపయేత్ ౧౯
పాలిన్దీశ్వేతకటభీవిల్వ మూలగుడూచిభిః
అన్యైశ్చ విషశోఫఘ్నైః సిరాం వా మోక్షయేద్ద్రుతమ్ ౨౦

ఛర్దనం నీలినీక్వాథైః శుకాఖ్యాఙ్కోల్లయోరపి
కోశాతక్యాః శుకాఖ్యాయాః ఫలం జీమూతకస్య చ ౨౧
మదనస్య చ సఞ్చూర్ణ్య దధ్నా పీత్వా విషం వమేత్
వచామదనజీమూతకుష్ఠం వా మూత్రపేషితమ్ ౨౨
పూర్వకల్పేన పాతవ్యం సర్వోన్దురవిషాపహమ్
విరేచనం త్రివృన్నీలీత్రిఫలాకల్క ఇష్యతే ౨౩
శిరోవిరేచనే సారః శిరీషస్య ఫలాని చ
అఞ్జనం గోమయరసో వ్యోషసూక్ష్మరజోన్వితః ౨౪
కపిత్థగోమయరసో మధుమానవలేహనమ్
తన్దులీయకమూలేన సిద్ధం పానే హితం ఘృతమ్ ౨౫
ద్వినిశాకటభీరక్తాయష్ట్యాహ్వైర్వాఽమృతాన్వితైః
ఆస్ఫోతమూలసిద్ధం వా పఞ్చకాపిత్థమేవ వా ౨౬
సిన్దువారం నతం శిగ్రుబిల్వమూలం పునర్నవా
వచాశ్వదంష్ట్రాజీమూతమేషాం క్వాథం సమాక్షికమ్ ౨౭
పిబేచ్చాల్యోదనం దధ్నా భుఞ్జానో మూషికార్దితః
తక్రేణ శరపుఙ్ఖాయా బీజం సఞ్చూర్ణ్య వా పిబేత్ ౨౮
అఙ్కోల్లమూలకల్కో వా బస్తమూత్రేణ కల్కితః
పానాలేపనయోర్యుక్తః సర్వాఖువిషనాశనః ౨౯
కపిత్థమధ్యతిలకతిలాఙ్కోల్లజటాః పిబేత్
గవాం మూత్రేణ పయసా మఞ్జరీం తిలకస్య వా ౩౦
అథవా సైర్యకాన్మూలం సక్షౌద్రం తన్దులామ్బునా
కటుకాలాబువిన్యస్తం పీతం వాఽమ్బు నిశోషితమ్ ౩౧
సిన్దువారస్య మూలాని బిడాలాస్థి విషం నతమ్
జలపిష్టోఽగదో హన్తి నస్యాద్యైరాఖుజం విషమ్ ౩౨

సశేషం మూషికవిషం ప్రకుప్యత్యభ్రదర్శనే
యథాయథం వా కాలేషు దోషాణాం వృద్ధిహేతుషు ౩౩
తత్ర సర్వే యథావస్థం ప్రయోజ్యాః స్యురుపక్రమాః
యథాస్వం యే చ నిర్దిష్టాస్తథా దూషీవిషాపహాః ౩౪
దంశం త్వలర్కదష్టస్య దగ్ధముష్ణేన సర్పిషా
ప్రదిహ్యాదగదైస్తైస్తైః పురాణం చ ఘృతం పిబేత్ ౩౫
అర్కక్షీరయుతం చాస్య యోజ్యమాశు విరేచనమ్
అఙ్కోల్లోత్తరమూలామ్బు త్రిపలం సహవిఃపలమ్ ౩౬
పిబేత్సధత్తూరఫలాం శ్వేతాం వాఽపి పునర్నవామ్
ఏకధ్యం పలలం తైలం రూపికాయాః పయో గుడః ౩౭
భినత్తి విషమాలర్కం ఘనవృన్దమివానిలః
సమన్త్రం సౌషధీరత్నం స్నపనం చ ప్రయోజయేత్ ౩౮
చతుష్పాద్భిర్ద్విపాద్భిర్వా నఖదన్తపరిక్షతమ్
శూయతే పచ్యతే రాగజ్వరస్రావరుజాన్వితమ్ ౩౯
సోమవల్కోఽశ్వకర్ణశ్చ గోజిహ్వా హంసపాదికా
రజన్యౌ గైరికం లేపో నఖదన్తవిషాపహః ౪౦
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే మూషికాలర్కవిషప్రతిషేధో నామాష్టత్రింశోఽధ్యాయః ౩౮
ఇతి విషతన్త్రం నామ షష్ఠమఙ్గం సమాప్తమ్

ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః

అథాతో రసాయనవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః
దీర్ఘమాయుః స్మృతిం మేధామారోగ్యం తరుణం వయః
ప్రభావర్ణస్వరౌదార్యం దేహేన్ద్రియబలోదయమ్ ౧

వాక్సిద్ధిం వృషతాం కాన్తిమవాప్నోతి రసాయనాత్
లాభోపాయో హి శస్తానాం రసాదీనాం రసాయనమ్ ౨
పూర్వే వయసి మధ్యే వా తత్ప్రయోజ్యం జితాత్మనః
స్నిగ్ధస్య స్రుతరక్తస్య విశుద్ధస్య చ సర్వథా ౩
అవిశుద్ధే శరీరే హి యుక్తో రాసాయనో విధిః
వాజీకరో వా మలినే వస్త్రే రఙ్గ ఇవాఫలః ౪
రసాయనానాం ద్వివిధం ప్రయోగమృషయో విదుః
కుటీప్రావేశికం ముఖ్యం వాతాతపికమన్యథా ౫
పురే ప్రాప్యోపకరణే హర్మ్యనిర్వాతనిర్భయే
దిశ్యుదీచ్యాం శుభే దేశే త్రిగర్భాం సూక్ష్మలోచనామ్ ౬
ధూమాతపరజోవ్యాలస్త్రీ మూర్ఖాద్యవిలఙ్ఘితామ్
సజ్జవైద్యోపకరణాం సుమృష్టాం కారయేత్కుటీమ్ ౭
అథ పుణ్యేఽహ్ని సమ్పూజ్య పూజ్యాంస్తాం ప్రవిశేచ్ఛుచిః
తత్ర సంశోధనైః శుద్ధః సుఖీ జాతబలః పునః ౮
బ్రహ్మచారీ ధృతియుతః శ్రద్దధానో జితేన్ద్రియః
దానశీలదయాసత్యవ్రత ధర్మపరాయణః ౯
దేవతానుస్మృతౌ యుక్తో యుక్తస్వప్నప్రజాగరః
ప్రియౌషధః పేశలవాగారభేత రసాయనమ్ ౧౦
హరీతకీమామలకం సైన్ధవం నాగరం వచామ్
హరిద్రాం పిప్పలద్యం వేల్లం గుడం చోష్ణామ్బునా పిబేత్ ౧౧
స్నిగ్ధస్విన్నో నరః పూర్వం తేన సాధు విరిచ్యతే
తతః శుద్ధశరీరాయ కృతసంసర్జనాయ చ ౧౨
త్రిరాత్రం పఞ్చరాత్రం వా సప్తాహం వా ఘృతాన్వితమ్
దద్యాద్యావకమాశుద్ధేః పురాణశకృతోఽథవా ౧౩

ఇత్థం సంస్కృతకోష్ఠస్య రసాయనముపాహరేత్
యస్య యద్యోగికం పశ్యేత్సర్వమాలోచ్య సాత్మ్యవిత్ ౧౪
పథ్యాసహస్రం త్రిగుణధాత్రీఫలసమన్వితమ్
పఞ్చానాం పఞ్చమూలానాం సార్ధం పలశతద్వయమ్ ౧౫
జలే దశగుణే పక్త్వా దశభాగస్థితే రసే
ఆపోథ్య కృత్వా వ్యస్థీని విజయామలకాన్యథ ౧౬
వినీయ తస్మిన్నిర్యూహే యోజయేత్కుడవాంశకమ్
త్వగేలాముస్తరజనీపిప్పల్యగురుచన్దనమ్ ౧౭
మణ్డూకపర్ణీకనకశఙ్ఖపుష్పీవచాప్లవమ్
యష్ట్యాహ్వయం విడఙ్గం చ చూర్ణితం తులయాఽధికమ్ ౧౮
సితోపలార్ధభారం చ పాత్రాణి త్రీణి సర్పిషః
ద్వే చ తైలాత్ పచేత్సర్వం తదగ్నౌ లేహతాం గతమ్ ౧౯
అవతీర్ణం హిమం యుఞ్జ్యాద్వింశైః క్షౌద్ర శతైస్త్రిభిః
తతః ఖజేన మథితం నిదధ్యాద్ ఘృతభాజనే ౨౦
యా నోపరున్ధ్యాదాహారమేకం మాత్రాఽస్య సా స్మృతా
షష్టికః పయసా చాత్ర జీర్ణే భోజనమిష్యతే ౨౧
వైఖానసా వాలఖిల్యాస్తథా చాన్యే తపోధనాః
బ్రహ్మణా విహితం ధన్యమిదం ప్రాశ్య రసాయనమ్ ౨౨
తన్ద్రా శ్రమక్లమవలీపలితామయవర్జితాః
మేధాస్మృతిబలోపేతా బభూవురమితాయుషః ౨౩
అభయామలకసహస్రం నిరామయం పిప్పలీసహస్రయుతమ్
తరుణపలాశక్షారద్ర వీకృతం స్థాపయేద్భాణ్డే ౨౪
ఉపయుక్తే చ క్షారే ఛాయాసంశుష్కచూర్ణితం యోజ్యమ్
పాదాంశేన సితాయాశ్చతుర్గుణాభ్యాం మధుఘృతాభ్యామ్ ౨౫

తద్ధృతకుమ్భే భూమౌ నిధాయ షణ్మాససంస్థముద్ధృత్య
ప్రాహ్ణే ప్రాశ్య యథానలముచితాహారో భవేత్సతతమ్ ౨౬
ఇత్యుపయుఞ్జ్యాశేషం వర్షశతమనామయో జరారహితః
జీవతి బలపుష్టివపుఃస్మృతిమేధాద్యన్వితో విశేషేణ ౨౭
నీరుజార్ద్ర పలాశస్య ఛిన్నే శిరసి తత్క్షతమ్
అన్తర్ద్విహస్తం గమ్భీరం పూర్యమామలకైర్నవైః ౨౮
ఆమూలం వేష్టితం దర్భైః పద్మినీపఙ్కలేపితమ్
ఆదీప్య గోమయైర్వన్యైర్నిర్వాతే స్వేదయేత్తతః ౨౯
స్విన్నాని తాన్యామలకాని తృప్త్యా
ఖాదేన్నరః క్షౌద్ర ఘృతాన్వితాని
క్షీరం శృతం చాను పిబేత్ప్రకామం
తేనైవ వర్తేత చ మాసమేకమ్ ౩౦
వర్జ్యాని వర్జ్యాని చ తత్ర యత్నాత్
స్పృశ్యం చ శీతామ్బు న పాణినాఽపి
ఏకాదశాహేఽస్య తతో వ్యతీతే
పతన్తి కేశా దశనా నఖాశ్చ ౩౧
అథాల్పకైరేవ దినైః సురూపః
స్త్రీష్వక్షయః కుఞ్జరతుల్యవీర్యః
విశిష్టమేధా బలబుద్ధిసత్త్వో
భవత్యసౌ వర్షసహస్రజీవీ ౩౨
దశమూలబలాముస్త జీవకర్షభకోత్పలమ్
పర్ణిన్యౌ పిప్పలీ శృఙ్గీ మేదా తామలకీ త్రుటిః ౩౩
జీవన్తీ జోఙ్గకం ద్రాక్షా పౌష్కరం చన్దనం శఠీ
పునర్నవర్ద్ధికాకోలీకాకనాసామృతాద్వయమ్ ౩౪

విదారీ వృషమూలం చ తద్రైకధ్యం పలోన్మితమ్
జలద్రోణే పచేత్పఞ్చ ధాత్రీఫలశతాని చ ౩౫
పాదశేషం రసం తస్మాద్వ్యస్థీన్యామలకాని చ
గృహీత్వా భర్జయేత్తైలఘృతాద్ ద్వాదశభిః పలైః ౩౬
మత్స్యణ్డికాతులార్ధేన యుక్తం తల్లేహవత్ పచేత్
స్నేహార్ధం మధు సిద్ధే తు తవక్షీర్యాశ్చతుష్పలమ్ ౩౭
పిప్పల్యా ద్విపలం దద్యాచ్చతుర్జాతం కణార్ధితమ్
అతోఽవలేహయేన్మాత్రాం కుటీస్థః పథ్యభోజనః ౩౮
ఇత్యేష చ్యవనప్రాశో యం ప్రాశ్య చ్యవనో మునిః
జరాజర్జరితోఽప్యాసీన్నారీనయననన్దనః ౩౯
కాసం శ్వాసం జ్వరం శోషం హృద్రోగం వాతశోణితమ్
మూత్రశుక్రాశ్రయాన్ దోషాన్ వైస్వర్యం చ వ్యపోహతి ౪౦
బాలవృద్ధక్షతక్షీణ కృశానామఙ్గవర్ధనః
మేధాం స్మృతిం కాన్తిమనామయత్వ
మాయుఃప్రకర్షం పవనానులోమ్యమ్
స్త్రీషు ప్రహర్షం బలమిన్ద్రియాణా
మగ్నేశ్చ కుర్యాద్విధినోపయుక్తః ౪౧
మధుకేన తవక్షీర్యా పిప్పల్యా సిన్ధుజన్మనా
పృథగ్లోహైః సువర్ణేన వచయా మధుసర్పిషా ౪౨
సితయా వా సమా యుక్తా సమాయుక్తా రసాయనమ్
త్రిఫలా సర్వరోగఘ్నీ మేధాయుఃస్మృతిబుద్ధిదా ౪౩
మణ్డూకపర్ణ్యాః స్వరసం యథాగ్ని
క్షీరేణ యష్టీమధుకస్య చూర్ణమ్
రసం గుడూచ్యాః సహమూలపుష్ప్యాః

కల్కం ప్రయుఞ్జీత చ శఙ్ఖపుష్ప్యాః ౪౪
ఆయుష్ప్రదాన్యామయనాశనాని బలాగ్నివర్ణస్వరవర్ధనాని
మేధ్యాని చైతాని రసాయనాని మేధ్యా విశేషేణ తు శఙ్ఖపుష్పీ ౪౫
నలదం కటురోహిణీ పయస్యా
మధుకం చన్దనసారివోగ్రగన్ధాః
త్రిఫలా కటుకత్రయం హరిద్రే
సపటోలం లవణం చ తైః సుపిష్టైః ౪౬
త్రిగుణేన రసేన శఙ్ఖపుష్ప్యాః
సపయస్కం ఘృతనల్వణం విపక్వమ్
ఉపయుజ్య భవేజ్జడోఽపి వాగ్మీ
శ్రుతధారీ ప్రతిభానవానరోగః ౪౭
పేష్యైర్మృణాలబిస కేసరపత్రబీజైః
సిద్ధం సహేమశకలం పయసా చ సర్పిః
పఞ్చారవిన్దమితి తత్ప్రథితం పృథివ్యాం
ప్రభ్రష్టపౌరుషబలప్రతిభైర్నిషేవ్యమ్ ౪౮
యన్నాలకన్దదల కేసరవద్విపక్వం
నీలోత్పలస్య తదపి ప్రథితం ద్వితీయమ్
సర్పిశ్చతుష్కువలయం సహిరణ్యపత్రం
మేధ్యం గవామపి భవేత్ కిము మానుషాణామ్ ౪౯
బ్రాహ్మీవచాసైన్దవ శఙ్ఖపుష్పీ
మత్స్యాక్షకబ్రహ్మ సువర్చలైన్ద్ర్యః
వైదేహికా చ త్రియవాః పృథక్స్యు
ర్యవౌ సువర్ణస్య తిలో విషస్య ౫౦
సర్పిషశ్చ పలమేకత ఏత

ద్యోజయేత్పరిణతే చ ఘృతాఢ్యమ్
భోజనం సమధు వత్సరమేవం
శీలయన్నధికధీ స్మృతిమేధః ॥౧
అతిక్రాన్తజరా వ్యాధితన్ద్రా లస్య శ్రమక్లమః
జీవత్యబ్దశతం పూర్ణం శ్రీతేజఃకాన్తిదీప్తిమాన్ ॥౨
విశేషతఃకుష్ఠకిలాస గుల్మవిషజ్వరోన్మాద గరోదరాణి
అథర్వమన్త్రాదికృతాశ్చ కృత్యాః శామ్యన్త్యనేనాతిబలాశ్చవాతాః॥౩
శరన్ముఖే నాగబలాం పుష్యయోగే సముద్ధరేత్
అక్షమాత్రం తతో మూలాచ్చూర్ణితాత్పయసా పిబేత్ ॥౪
లిహ్యాన్మధుఘృతాభ్యాం వా క్షీరవృత్తిరనన్నభుక్
ఏవం వర్షప్రయోగేణ జీవేద్వర్షశతం బలీ ॥౫
ఫలోన్ముఖో గోక్షురకః సమూల
శ్ఛాయావిశుష్కః సువిచూర్ణితాఙ్గః
సుభావితః స్వేన రసేన తస్మా
న్మాత్రాం పరాం ప్రాసృతికీం పిబేద్యః ॥౬
క్షీరేణ తేనైవ చ శాలిమశ్నన్
జీర్ణే భవేత్స ద్వితులోపయోగాత్
శక్తః సురూపః సుభగః శతాయుః
కామీ కకుద్మానివ గోకులస్థః ॥౭
వారాహీకన్దమార్ద్రార్ధం క్షీరేణ క్షీరపః పిబేత్
మాసం నిరన్నో మాసం చ క్షీరాన్నాదో జరాం జయేత్ ॥౮
తత్కన్దశ్లక్ష్ణచూర్ణం వా స్వరసేన సుభావితమ్
ఘృతక్షౌద్ర ప్లుతం లిహ్యాత్తత్పక్వం వా ఘృతం పిబేత్ ॥౯
తద్వద్విదార్యతిబలాబలా మధుకవాయసీః

శ్రేయసీశ్రేయసీయుక్తాపథ్యా ధాత్రీస్థిరామృతాః ౬౦
మణ్డూకీశఙ్ఖకుసుమావాజి గన్ధాశతావరీః
ఉపయుఞ్జీత మేధాధీవయః స్థైర్యబలప్రదాః ౬౧
యథాస్వం చిత్రకః పుష్పైర్జ్ఞేయః పీతసితాసితైః
యథోత్తరం స గుణవాన్ విధినా చ రసాయనమ్ ౬౨
ఛాయాశుష్కం తతో మూలం మాసం చూర్ణీకృతం లిహన్
సర్పిషా మధుసర్పిర్భ్యాం పిబన్ వా పయసా యతిః ౬౩
అమ్బసా వా హితాన్నాశీ శతం జీవతి నీరుజః
మేధావీ బలవాన్ కాన్తో వపుష్మాన్ దీప్తపావకః ౬౪
తైలేన లీఢో మాసేన వాతాన్ హన్తి సుదుస్తరాన్
మూత్రేణ శ్విత్రకుష్ఠాని పీతస్తక్రేణ పాయుజాన్ ౬౫
భల్లాతకాని పుష్టాని ధాన్యరాశౌ నిధాపయేత్
గ్రీష్మే సంగృహ్య హేమన్తే స్వాదుస్నిగ్ధహిమైర్వపుః ౬౬
సంస్కృత్య తాన్యష్టగుణే సలిలేఽష్టౌ విపాచయేత్
అష్టాంశశిష్టం తత్క్వాథం సక్షీరం శీతలం పిబేత్ ౬౭
బర్ధయేత్ప్రత్యహం చాను తత్రైకైకమరుష్కరమ్
సప్తరాత్రత్రయం యావత్ త్రీణి త్రీణి తతః పరమ్ ౬౮
ఆచత్వారింశతస్తాని హ్రాసయేద్వృద్ధివత్తతః
సహస్రముపయుఞ్జీత సప్తాహైరితి సప్తభిః ౬౯
యన్త్రితాత్మాఘృతక్షీర శాలిషష్టిక భోజనః
తద్వత్త్రిగుణితం కాలం ప్రయోగాన్తేఽపి చాచరేత్ ౭౦
ఆశిషో లభతేఽపూర్వా వహ్నేర్దీప్తిం విశేషతః
ప్రమేహకృమికుష్ఠార్శో మేదోదోషవివర్జితః ౭౧
పిష్టస్వేదనమరుజైః పూర్ణం భల్లాతకైర్విజర్జరితైః

భూమినిఖాతే కుమ్భే ప్రతిష్ఠితం కృష్ణమృల్లిప్తమ్ ౭౨
పరివారితం సమన్తాత్పచేత్తతో గోమయాగ్నినా మృదునా
తత్స్వరసో యశ్చ్యవతే గృహ్ణీయాత్తం దినేఽన్యస్మిన్ ౭౩
అముముపయుజ్య స్వరసం మధ్వష్టమభాగికం ద్విగుణసర్పిః
పూర్వవిధియన్త్రితాత్మా ప్రాప్నోతి గుణాన్ స తానేవ ౭౪
పుష్టాని పాకేన పరిచ్యుతాని భల్లాతకాన్యాఢకసమ్మితాని
ఘృష్ట్వేష్టికాచూర్ణకణైర్జలేనప్రక్షాల్య సంశోష్య చ మారుతేన ౭౫
జర్జరాణి విపచేజ్జలకుమ్భే పాదశేషధృతగాలితశీతమ్
తద్ర సం పునరపి శ్రపయేతక్షీరకుమ్భసహితం చరణస్థే ౭౬
సర్పిః పక్వం తత్ర తుల్యప్రమాణం యుఞ్జ్యాత్స్వచ్ఛం శర్కరాయా రజోభిః
ఏకీభూతం తత్ఖజక్షోభణేన స్థాప్యం ధాన్యే సప్తరాత్రం సుగుప్తమ్ ౭౭
తమమృతరసపాకం యః ప్రగే ప్రాశమశ్నన్
అను పిబతి యథేష్టం వారి దుగ్ధం రసం వా
స్మృతిమతిబల మేధా సత్త్వసారైరుపేతః
కనకనిచయగౌరః సోఽశ్నుతే దీర్ఘమాయుః ౭౮
ద్రో ణేఽమ్భసో వ్రణకృతాం త్రిశతాద్విపక్వాత్
క్వాథాఢకే పలసమైస్తిలతైలపాత్రమ్
తిక్తావిషాద్వయవరా గిరిజన్మతార్క్ష్యైః
సిద్ధం పరం నిఖిలకుష్ఠనిబర్హణాయ ౭౯
సహామలకశుక్తిభిర్దధిసరేణ తైలేన వా
గుడేన పయసా ఘృతేన యవసక్తుభిర్వా సహ
తిలేన సహ మాక్షికేణ పలలేన సూపేన వా
వపుష్కరమరుష్కరం పరమమేధ్యమాయుష్కరమ్ ౮౦
భల్లాతకాని తీక్ష్ణాని పాకీన్యగ్నిసమాని చ

భవన్త్యమృతకల్పాని ప్రయుక్తాని యథావిధి ౮౧
కఫజో న స రోగోఽస్తి న విబన్ధోఽస్తి కశ్చన
యం న భల్లాతకం హన్యాచ్ఛీఘ్రమగ్నిబలప్రదమ్ ౮౨
వాతాతపవిధానేఽపి విశేషేణ వివర్జయేత్
కులత్థదధిశుక్తాని తైలాభ్యఙ్గాగ్ని సేవనమ్ ౮౩
వృక్షాస్తువరకా నామ పశ్చిమార్ణవతీరజాః
వీచీతరఙ్గవిక్షోభ మారుతోద్ధూతపల్లవాః ౮౪
తేభ్యః ఫలాన్యాదదీత సుపక్వాన్యమ్బుదాగమే
మజ్జ్ఞః ఫలేభ్యశ్చాదాయ శోషయిత్వాఽవచూర్ణ్య చ ౮౫
తిలవత్ పీడయేద్ద్రోణ్యాం క్వాథయేద్వా కుసుమ్భవత్
తత్తైలం సమ్భృతం భూయః పచేదాసలిలక్షయాత్ ౮౬
అవతార్య కరీషే చ పక్షమాత్రం నిధాపయేత్
స్నిగ్ధస్విన్నో హృతమలః పక్షాదుద్ధృత్య తత్తతః ౮౭
చతుర్థభక్తాన్తరితః ప్రాతః పాణితలం పిబేత్
మన్త్రేణానేన పూతస్య తైలస్య దివసే శుభే ౮౮
మజ్జసార మహావీర్య సర్వాన్ ధాతూన్ విశోధయ
శఙ్ఖచక్రగదాపాణిస్త్వామాజ్ఞాపయతేఽచ్యుతః ౮౯
తేనాస్యోర్ధ్వమధస్తాచ్చ దోషా యాన్త్యసకృత్తతః
సాయమస్నేహలవణాం యవాగూం శీతలాం పిబేత్ ౯౦
పఞ్చాహాని పిబేత్తైలమిత్థం వర్జ్యాన్ వివర్జయన్
పక్షం ముద్గరసాన్నాశీ సర్వకుష్ఠైర్విముచ్యతే ౯౧
తదేవ ఖదిరక్వాథే త్రిగుణే సాధు సాధితమ్
నిహితం పూర్వవత్పక్షం పిబేన్మాసం సుయన్త్రితః ౯౨
తేనాభ్యక్తశరీరశ్చ కుర్వన్నాహారమీరితమ్

భిన్నస్వరం రక్తనేత్రం శీర్ణాఙ్గం కృమిభక్షితమ్
అనేనాశు ప్రయోగేణ సాధయేత్కుష్ఠినం నరమ్ ౯౩
సర్పిర్మధుయుతం పీతం తదేవ ఖదిరాద్వినా
పక్షం మాంసరసాహారం కరోతి ద్విశతాయుషమ్ ౯౪
తదేవ నస్యే పఞ్చాశద్దివసానుపయోజితమ్
బలీపలితనిర్ముక్తం స్థిరస్మృతికచద్విజమ్
వపుష్మతం శ్రుతధరం కరోతి త్రిశతాయుషమ్ ౯౫
పఞ్చాష్టౌ సప్త దశవా పిప్పలీర్మధుసర్పిషా
రసాయనగుణాన్వేషీ సమామేకాం ప్రయోజయేత్ ౯౬
తిస్రస్తిస్రస్తు పూర్వాహ్ణే భుక్త్వాఽగ్రే భోజనస్య చ
పిప్పల్యః కింశుకక్షారభావితా ఘృతభర్జితాః ౯౭
ప్రయోజ్యా మధుసమ్మిశ్రా రసాయనగుణైషిణా
క్రమవృద్ధ్యా దశాహాని దశపైప్పలికం దినమ్ ౯౮
వర్ధయేత్పయసా సార్ధం తథైవాపనయేత్పునః
జీర్ణౌషధశ్చ భుఞ్జీత షష్టికం క్షీరసర్పిషా ౯౯
పిప్పలీనాం సహస్రస్య ప్రయోగోఽయ రసాయనమ్
పిష్టాస్తా బలిభిః పేయాః శృతా మధ్యబలైర్నరైః ౧౦౦
శీతీకృతా హీనబలైర్వీక్ష్య దోషామయాన్ ప్రతి
తద్వచ్చ ఛాగదుగ్ధేన ద్వే సహస్రే ప్రయోజయేత్
ఏభిః ప్రయోగైః పిప్పల్యః కాసశ్వాసగలగ్రహాన్ ౧౦౧
యక్ష్మమేహగ్రహణ్యర్శః పాణ్డుత్వవిషమజ్వరాన్
ఘ్నన్తి శోఫం వమిం హిధ్మాం ప్లీహానం వాతశోణితమ్ ౧౦౨
బిల్వార్ధమాత్రేణ చ పిప్పలీనాంపాత్రం ప్రలిమ్పేదయసో నిశాయామ్
ప్రాతః పిబేత్తత్సలిలాఞ్జలిభ్యాంవర్షం యథేష్టాశనపానచేష్టః౧౦౩

శుణ్ఠీవిడఙ్గత్రిఫలాగుడూచీయష్టీహరిద్రా తిబలాబలాశ్చ
ముస్తాసురాహ్వగురుచిత్రకాశ్చ సౌగన్ధికం పఙ్కజముత్పలాని౧౦౪
ధవాశ్వకర్ణాసనబాలపత్రసారాస్తథా పిప్పలివత్ ప్రయోజ్యాః
లోహోపలిప్తాః పృథగేవ జీవేత్సమాః శతం వ్యాధిజరావిముక్తః ౧౦౫
క్షీరాజ్ఞలిభ్యాం చ రసాయనానియుక్తాన్యమూన్యాయసలేపనాని
కుర్వన్తి పూర్వోక్తగుణప్రకర్షమాయుఃప్రకర్షం ద్విగుణం తతశ్చ ౧౦౬
అసనఖదిరయూషైర్భావితాం సోమరాజీం
మధుఘృతశిఖిపథ్యా లోహచూర్ణైరుపేతామ్
శరదమవలిహానః పారిణామాన్ వికారాం
స్త్యజతి మితహితాశీ తద్వదాహారజాతాన్ ౧౦౭
తీవ్రేణ కుష్ఠేన పరీతమూర్తి
ర్యఃసోమరాజీం నియమేన ఖాదేత్
సంవత్సరం కృష్ణతిలద్వితీయాం
స సోమరాజీ వపుషాఽతిశేతే ౧౦౮
యే సోమరాజ్యా వితుషీకృతాయా
శ్చూర్ణైరుపేతాత్ పయసః సుజాతాత్
ఉద్ధృత్య సారం మధునా లిహన్తి
తక్రం తదేవాను పిబన్తి చాన్తే ౧౦౯
కుష్ఠినః శీర్యమాణాఙ్గాస్తే జాతాఙ్గులినాసికాః
భాన్తి వృక్షా ఇవ పునః ప్రరూఢనవపల్లవాః ౧౧౦
శీతవాతహిమదగ్ధతనూనాంస్తబ్ధభగ్నకుటిలవ్యథితానామ్
భేషజస్య పవనోపహతానాం వక్ష్యతే విధిరతో లశునస్య ౧
రాహోరమృతచౌర్యేణ లూనాద్యే పతితా గలాత్
అమృతస్య కణా భూమౌ తే రసోనత్వమాగతాః ౧౧౧

ద్విజా నాశ్నన్తి తమతో దైత్యదేహసముద్భవమ్
సాక్షాదమృతసమ్భూతేర్గ్రామణీః స రసాయనమ్ ౧౧౨
శీలయేల్లశునం శీతే వసన్తేఽపి కఫోల్బణః
ఘనోదయేఽపి వాతార్తః సదా వా గ్రీష్మలీలయా ౧౧౩
స్నిగ్ధశుద్ధతనుః శీతమధురోపస్కృతాశయః
తదుత్తంసావతంసాభ్యాం చర్చితానుచరాజిరః ౧౧౪
తస్య కన్దాన్ వసన్తాన్తే హిమవచ్ఛకదేశజాన్
అపనీతత్వచో రాత్రౌ తిమయేన్మదిరాదిభిః ౧౧౫
తత్కల్కస్వరసం ప్రాతః శుచితాన్తవపీడితమ్
మదిరాయాః సురూఢాయాస్త్రిభాగేన సమన్వితమ్ ౧౧౬
మద్యస్యాన్యస్య తక్రస్య మస్తునః కాఞ్జికస్య వా
తత్కాల ఏవ వా యుక్తం యుక్తమాలోచ్య మాత్రయా ౧౧౭
తైలసర్పిర్వసామజ్జక్షీరమాంసరసైః పృథక్
క్వాథేన వా యథావ్యాధి రసం కేవలమేవ వా ౧౧౮
పిబేద్గణ్డూషమాత్రం ప్రాక్ కణ్ఠనాడీవిశుద్ధయే
ప్రతతం స్వేదనం చాను వేదనాయాం ప్రశస్యతే ౧౧౯
శీతామ్బుసేకః సహసా వమిమూర్చ్ఛయయోర్ముఖే
శేషం పిబేత్ క్లమాపాయే స్థిరతాం గత ఓజసి ౧౨౦
విదాహపరిహారాయ పరం శీతానులేపనః
ధారయేత్సామ్బుకణికా ముక్తాకర్పూరమాలికాః ౧౨౧
కుడవోఽస్య పరా మాత్రా తదర్ధం కేవలస్య తు
పలం పిష్టస్య తన్మజ్జ్ఞః సభక్తం ప్రాక్ చ శీలయేత్ ౧౨౨
జీర్ణశాల్యోదనం జీర్ణే శఙ్ఖకున్దేన్దుపాణ్డురమ్
భుఞ్జీత యూషైః పయసా రసైర్వా ధన్వచారిణామ్ ౧౨౩

మద్యమేకం పిబేత్తత్ర తృట్ప్రబన్ధే జలాన్వితమ్
అమద్యపస్త్వారనాలం ఫలామ్బు పరిసిక్థకామ్ ౧౨౪
తత్కల్కం వా సమఘృతం ఘృతపాత్రే ఖజాహతమ్
స్థితం దశాహాదశ్నీయాత్తద్వద్వా వసయా సమమ్ ౧౨౫
వికఙ్కచక్రప్రాజ్యరసోనగర్భాన్సశూల్యమాంసాన్ వివిధోపదంశాన్
నిమర్దకాన్ వా ఘృతశుక్తయుక్తాన్ ప్రకామమద్యాల్లఘు తుచ్ఛమశ్నన్ ౧౨౬
పిత్తరక్తవినిర్ముక్త సమస్తావరణావృతే
శుద్ధే వా విద్యతే వాయౌ న ద్ర వ్యం లశునాత్పరమ్ ౧౨౭
ప్రియామ్బుగుడదుగ్ధస్య మాంసమద్యామ్లవిద్విషః
అతితిక్షోరజీర్ణం చ రసోనో వ్యాపదే ధ్రువమ్ ౧౨౮
పిత్తకోపభయాదన్తే యుఞ్జ్యాన్మృదు విరేచనమ్
రసాయనగుణానేవం పరిపూర్ణాన్ సమశ్నుతే ౧౨౯
గ్రీష్మేఽకతప్తా గిరయో జతుతుల్యం వమన్తి యత్
హేమాదిషడ్ధాతురసం ప్రోచ్యతే తచ్ఛిలాజతు ౧౩౦
సర్వం చ తిక్తకటుకం నాత్యుష్ణం కటు పాకతః
ఛేదనం చ విశేషేణ లౌహం తత్ర ప్రశస్యతే ౧౩౧
గోమూత్రగన్ధి కృష్ణం గుగ్గుల్వాభం విశర్కరం మృత్స్నమ్
స్నిగ్ధమనమ్లకషాయం మృదు గురు చ శిలాజతు శ్రేష్ఠమ్ ౧౩౨
వ్యాధివ్యాధితసాత్మ్యం సమనుస్మరన్ భావయేదయఃపాత్రే
ప్రాక్ కేవలజలధౌతం శుష్కం క్వాథైస్తతో భావ్యమ్ ౧౩౩
సమగిరిజమష్టగుణితే నిఃక్వాథ్యం భావనౌషధం తోయే
తన్నిర్యూహేఽష్టాంశే పూతోష్ణే ప్రక్షిపేద్ గిరిజమ్ ౧౩౪
తత్సమరసతాం యాతం సంశుష్కం ప్రక్షిపేద్ర సే భూయః
స్వైః స్వైరేవం క్వాథైర్భావ్యం వారాన్ భవేత్సప్త ౧౩౫

అథ స్నిగ్ధస్య శుద్ధస్య ఘృతం తిక్తకసాధితమ్
త్ర్యహం యుఞ్జీత గిరిజమేకైకేన తథా త్ర్యహమ్ ౧౩౬
ఫలత్రయస్య యూషేణ పటోల్యా మధుకస్య చ
యోగం యోగ్యం తతస్తస్య కాలాపేక్షం ప్రయోజయేత్ ౧౩౭
శిలాజమేవం దేహస్య భవత్యత్యుపకారకమ్
గుణాన్ సమగ్రాన్ కురుతే సహసా వ్యాపదం న చ ౧౩౮
ఏకత్రిసప్తసప్తాహం కర్షమర్ధపలం పలమ్
హీనమధ్యోత్తమో యోగః శిలాజస్య క్రమాన్మతః ౧౩౯
సంస్కృతం సంస్కృతే దేహే ప్రయుక్తం గిరిజాహ్వయమ్
యుక్తం వ్యస్తైః సమస్తైర్వా తామ్రాయోరూప్యహేమభిః ౧౪౦
క్షీరేణాలోడితం కుర్యాచ్ఛీఘ్రం రాసాయనం ఫలమ్
కులత్థాన్ కాకమాచీం చ కపోతాంశ్చ సదా త్యజేత్ ౧౪౧
న సోఽస్తి రోగో భువి సాధ్యరూపో
జత్వశ్మజం యం న జయేత్ ప్రసహ్య
తత్ కాలయోగైర్విధివత్ ప్రయుక్తం
స్వస్థస్య చోర్జాం విపులాం దధాతి ౧౪౨
కుటీప్రవేశః క్షణినాం పరిచ్ఛదవతాం హితః
అతోఽన్యథా తు యే తేషాం సౌర్యమారుతికో విధిః ౧౪౩
వాతాతపసహా యోగా వక్ష్యన్తేఽతో విశేషతః
సుఖోపచారా భ్రంశేఽపి యే న దేహస్య బాధకాః ౧౪౪
శీతోదకం పయః క్షౌద్రం ఘృతమేకైకశో ద్విశః
త్రిశః సమస్తమథవా ప్రాక్ పీతం స్థాపయేద్వయః ౧౪౫
గుడేన మధునా శుణ్ఠ్యా కృష్ణయా లవణేన వా
ద్వే ద్వే ఖాదన్ సదా పథ్యే జీవేద్వర్షశతం సుఖీ ౧౪౬

హరీతకీం సర్పిషి సమ్ప్రతాప్య
సమశ్నతస్తత్ పిబతో ఘృతం చ
భవేచ్చిరస్థాయి బలం శరీరేసకృత్ కృతం సాధు యథా కృతజ్ఞే ౧౪౭
ధాత్రీరసక్షౌద్ర సితాఘృతాని
హితాశనానాం లిహతాం నరాణామ్
ప్రణాశమాయాన్తి జరావికారా
గ్రన్థా విశాలా ఇవ దుర్గృహీతాః ౧౪౮
ధాత్రీకృమిఘ్నాసనసారచూర్ణం సతైలసర్పిర్మధులోహరేణు
నిషేవమాణస్య భవేన్నరస్య తారుణ్యలావణ్యమవిప్రణష్టమ్ ౧౪౯
లౌహం రజో వేల్లభవం చ సర్పిః
క్షౌద్ర ద్రుతం స్థాపితమబ్దమాత్రమ్
సముద్ధకే బీజకసారక్లప్తే
లిహన్ బలీ జీవతి కృష్ణకేశః ౧౫౦
విడఙ్గభల్లా తకనాగరాణి
యేఽశ్నన్తి సర్పిర్మధుసంయుతాని
జరానదీం రోగతరఙ్గిణీం తే
లావణ్యయుక్తాః పురుషాస్తరన్తి ౧౫౧
ఖదిరాసన యూషభావితాయా
స్త్రిఫలాయా ఘృతమాక్షికప్లుతాయాః
నియమేన నరా నిషేవితారో
యది జీవన్త్యరుజః కిమత్ర చిత్రమ్ ౧౫౨
బీజకస్య రసమఙ్గులిహార్యం
శర్కరాం మధు ఘృతం త్రిఫలాం చ
శీలయత్సు పురుషేషు జరత్తా

స్వాగతాఽపి వినివర్తత ఏవ ౧౫౩
పునర్నవస్యార్ధపలం నవస్య
పిష్టం పిబేద్యః పయసాఽర్ధమాసమ్
మాసద్వయం తత్త్రిగుణం సమాం వా
జీర్ణోఽపి భూయః స పునర్నవః స్యాత్ ౧౫౪
మూర్వాబృహత్యంశుమతీబలానాముశీరపాఠాసనసారివాణామ్
కాలానుసార్యాగురుచన్దనానాం వదన్తి పౌనర్నవమేవ కల్పమ్ ౧౫౫
శతావరీకల్క కషాయసిద్ధం
యేసర్పిరశ్నన్తి సితాద్వితీయమ్
తాన్ జీవితాధ్వానమభిప్రపన్నా
న్న విప్రలుమ్పన్తి వికారచౌరాః ౧౫౬
పీతాఽశ్వగన్ధా పయసాఽర్ధమాసం
ఘృతేన తైలేన సుఖామ్బునా వా
కృశస్య పుష్టిం వపుషో విధత్తే
బాలస్య సస్యస్య యథా సువృష్టిః ౧౫౭
దినే దినే కృష్ణతిలప్రకుఞ్చం
సమశ్నతాం శీతజలానుపానమ్
పోషః శరీరస్య భవత్యనల్పో
దృఢీభవన్త్యామరణాచ్చ దన్తాః ౧౫౮
చూర్ణం శ్వదంష్ట్రామలకామృతానాం
లిహన్ ససర్పిర్మధుభాగమిశ్రమ్
వృషః స్థిరః శాన్తవికారదుఃఖః
సమాః శతం జీవతి కృష్ణకేశః ౧౫౯
సార్ధం తిలైరామలకాని కృష్ణై

రక్షాంసి సంక్షుద్య హరీతకీర్వా

యేఽద్యుర్మయూరా ఇవ తే మనుష్యా

రమ్యం పరీణామమవాప్నువన్తి ౧౬౦

శిలాజతుక్షౌద్ర విడఙ్గ సర్పిర్లోహాభయాపారదతాప్యభక్షః

ఆపూర్యతే దుర్బలదేహధాతుస్త్రిపఞ్చరాత్రేణ యథా శశాఙ్కః ౧౬౧

యే మాసమేకం స్వరసం పిబన్తి

దినే దినే భృఙ్గరజఃసముత్థమ్

క్షీరాశినస్తే బలవీర్యయుక్తాః

సమాః శతం జీవితమాప్నువన్తి ౧౬౨

మాసం వచామప్యుపసేవమానాః

క్షీరేణ తైలేన ఘృతేన వాఽపి

భవన్తి రక్షోభిరధృష్యరూపా

మేధావినో నిర్మలమృష్టవాక్యాః ౧౬౩

మణ్డూకపర్ణీమపి భక్షయన్తో

భృష్టాం ఘృతే మాసమనన్నభక్షాః

జీవన్తి కాలం విపులం ప్రగల్భా

స్తారుణ్యలావణ్యగుణోదయస్థాః ౧౬౪

లాఙ్గలీత్రిఫలాలోహపలపఞ్చాశతా కృతమ్

మార్కవస్వరసే షష్ట్యా గులికానాం శతత్రయమ్ ౧౬౫

ఛాయావిశుష్కం గులికార్ధ మద్యాత్

పూర్వం సమస్తామపి తాం క్రమేణ

భజేద్విరిక్తః క్రమశశ్చ మణ్డం

పేయాం విలేపీం రసకౌదనం చ ౧౬౬

సర్పిఃస్నిగ్ధం మాసమేకం యతాత్మా

మాసాదూర్ధ్వం సర్వథా స్వైరవృత్తిః
వర్జ్యం యత్నాత్సర్వకాలం త్వజీర్ణం
వర్జేణైవం యోగమేవోపయుఞ్జ్యాత్ ౧౬౭
భవతి విగతరోగో యోఽప్యసాధ్యామయార్తః
ప్రబలపురుషకారః శోభతే యోఽపి వృద్ధః
ఉపచితపృథుగాత్ర శ్రోత్రనేత్రాదియుక్తస్తరుణ ఇవ సమానాం పఞ్చ జీవేచ్ఛతాని ౧౬౮
గాయత్రీశిఖిశింశిపాసనశివావేల్లాక్షకారుష్కరాన్
పిష్ట్వాఽష్టాదశసంగుణేఽమ్బుసి ధృతాన్ ఖణ్డైః సహాయోమయైః
పాత్రే లోహమయే త్ర్యహం రవికరైరాలోడయన్ పాచయే
దగ్నౌ చాను మృదౌ సలోహశకలం పాదస్థితం తత్పచేత్ ౧౬౯
పూతస్యాంశః క్షీరతఓంఽశస్తథాంఽశౌ
భార్ఙ్గాన్నిర్యాసాద్ ద్వౌ వరాయా స్త్రయఓంఽశా
అంశాశ్చత్వారశ్చేహ హైయఙ్గవీనా
దేకీకృత్యైతత్సాధయేత్కృష్ణలౌహే ౧౭౦
విమలఖణ్డసితామధుభిః పృథక్
యుతమయుక్తమిదం యది వా ఘృతమ్
స్వరుచి భోజన పానవిచేష్టితో
భవతి నా పలశః పరిశీలయన్ ౧౭౧
శ్రీమాన్నిర్ధూతపాప్మా వనమహిషబలో వాజివేగః స్థిరాఙ్గః
కేశైర్భృఙ్గాఙ్గనీలైర్మధుసురభిముఖో నైకయోషిన్నిషేవీ
వాఙ్మేధాధీసమృద్ధః సుపటుహుతవహో మాసమాత్రోపయోగా
ద్ధత్తేఽసౌ నారసింహం వపురనలశిఖాతప్తచామీకరాభమ్ ౧౭౨
అత్తారం నారసింహస్య వ్యాధయో న స్పృశన్త్యపి
చక్రోజ్జ్వలభుజం భీతా నారసింహమివాసురాః ౧౭౩

భృఙ్గప్రవాలానమునైవ భృష్టాన్ ఘృతేన యః ఖాదతి యన్త్రితాత్మా

విశుద్ధకోష్ఠోఽసనసారసిద్ధదుగ్ధానుపస్తత్కృతభోజనార్థః ౧౭౪

మాసోపయోగాత్ స సుఖీ జీవత్యబ్దశతత్రయమ్

గృహ్ణాతి సకృదప్యుక్తమవిలుప్తస్మృతీన్ద్రి యః ౧౭౫

అనేనైవ చ కల్పేన యస్తైలముపయోజయేత్

తానేవాప్నోతి స గుణాన్ కృష్ణకేశశ్చ జాయతే ౧౭౬

ఉక్తాని శక్యాని ఫలాన్వితానియుగానురూపాణి రసాయనాని

మహానుశంసాన్యపి చాపరాణిప్రాప్త్యాదికష్టాని న కీర్తితాని ౧౭౭

రసాయనవిధిభ్రంశాజ్జాయేరన్ వ్యాధయో యది

యథాస్వమౌషధం తేషాం కార్యం ముక్త్వా రసాయనమ్ ౧౭౮

సత్యవాదినమక్రోధ మధ్యాత్మప్రవణేన్ద్రి యమ్

శాన్తం సద్వృత్తనిరతం విద్యాన్నిత్యరసాయనమ్ ౧౭౯

గుణైరేభిః సముదితః సేవతే యో రసాయనమ్

స నివృత్తాత్మా దీర్ఘాయుః పరత్రేహ చ మోదతే ౧౮౦

శాస్త్రానుసారిణీ చర్యా చిత్తజ్ఞాః పార్శ్వవర్తినః

బుద్ధిరస్ఖలితాఽర్థేషు పరిపూర్ణం రసాయనమ్ ౧౮౧

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే రసాయనవిధిర్నామ ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః ౩౯

ఇతి రసాయనాఖ్యం సప్తమమఙ్గం సమాప్తమ్

చత్వారింశోఽధ్యాయః

అథాతో వాజీకరణవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః

ఇతి హ స్మాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

వాజీకరణమన్విచ్ఛేత్సతతం విషయీ పుమాన్

తుష్టిః పుష్టిరపత్యం చ గుణవత్తత్ర సంశ్రితమ్ ౧

అపత్యసన్తానకరం యత్సద్యః సంప్రహర్షణమ్
వాజీవాతిబలో యేన యాత్యప్రతిహతోఽఙ్గనాః ౨
భవత్యతిప్రియః స్త్రీణాం యేన యేనోపచీయతే
తద్వాజీకరణం తద్ధి దేహస్యోజస్కరం పరమ్ ౩
ధర్మ్యం యశస్యమాయుష్యం లోకద్వయరసాయనమ్
అనుమోదామహే బ్రహ్మచర్యమేకాన్తనిర్మలమ్ ౪
అల్పసత్వస్య తు క్లేశైర్బాధ్యమానస్య రాగిణః
శరీరక్షయరక్షార్థం వాజీకరణముచ్యతే ౫
కల్యస్యోదగ్రవయసో వాజీకరణసేవినః
సర్వేష్వృతుష్వహరహర్వ్యవాయో న నివార్యతే ౬
అథ స్నిగ్ధవిశుద్ధానాం నిరూహాన్ సానువాసనాన్
ఘృతతైలరసక్షీరశర్కరా క్షౌద్ర సంయుతాన్ ౭
యోగవిద్యోజయేత్పూర్వం క్షీరమాంసరసాశినామ్
తతో వాజీకరాన్ యోగాన్ శుక్రాపత్యబలప్రదాన్ ౮
అచ్ఛాయః పూతికుసుమః ఫలేన రహితో ద్రుమః
యథైకశ్చైకశాఖశ్చ నిరపత్యస్తథా నరః ౯
స్ఖలద్గమనమవ్యక్తవచనం ధూలిధూసరమ్
అపి లాలావిలముఖం హృదయాహ్లాదకారకమ్ ౧౦
అపత్యం తుల్యతాం కేన దర్శనస్పర్శనాదిషు
కిం పునర్యద్యశోధర్మమానశ్రీకులవర్ధనమ్ ౧౧
శుద్ధకాయే యథాశక్తి వృష్యయోగాన్ ప్రయోజయేత్
శరేక్షుకుశకాశానాం విదార్యా వీరణస్య చ ౧౨
మూలాని కణ్టకార్యాశ్చ జీవకర్షభకౌ బలామ్
మేదే ద్వే ద్వే చ కాకోల్యౌ శూర్పపర్ణ్యౌ శతావరీమ్ ౧౩

అశ్వగన్ధామతిబలామాత్మగుప్తాం పునర్నవామ్
వీరాం పయస్యాం జీవన్తీమృద్ధిం రాస్నాం త్రికణ్టకమ్ ౧౪
మధుకం శాలిపర్ణీ చ భాగాంస్త్రిపలికాన్ పృథక్
మాషాణామాఢకం చైతద్ ద్విద్రో ణే సాధయేదపామ్ ౧౫
రసేనాఢకశేషేణ పచేత్తేన ఘృతాఢకమ్
దత్త్వా విదారీధాత్రీక్షురసానామాఢకాఢకమ్ ౧౬
ఘృతాచ్చతుర్గుణం క్షీరం పేష్యాణీమాని చావపేత్
వీరాం స్వగుప్తాం కాకోల్యౌ యష్టీం ఫల్గూని పిప్పలీమ్
ద్రా క్షాం విదారీ ఖర్జూరం మధుకాని శతావరీం
తత్సిద్ధపూతం చూర్ణస్య పృథక్ ప్రస్థేన యోజయేత్ ౧౮
శర్కరాయాస్తుగాయాశ్చ పిప్పల్యాః కుడవేన చ
మరిచస్య ప్రకుఞ్చేన పృథగర్ధపలోన్మితైః ౧౯
త్వగేలాకేసరైః శ్లక్ష్ణైః క్షౌద్ర ద్వికుడవేన చ
పలమాత్రం తతః ఖాదేత్ ప్రత్యహం రసదుగ్ధభుక్ ౨౦
తేనారోహతి వాజీవ కులిఙ్గ ఇవ హృష్యతి
విదారీపిప్పలీశాలిపియాలేక్షురకాద్ర జః ౨౧
పృథక్ స్వగుప్తామూలాచ్చ కుడవాంశం తథా మధు
తులార్ధం శర్కరాచూర్ణాత్ ప్రస్థార్ధం నవసర్పిషః ౨౨
సోఽక్షమాత్రమతః ఖాదేత్ యస్య రామాశతం గృహే
సాత్మగుప్తాఫలాన్ క్షీరే గోధూమాన్ సాధితాన్ హిమాన్ ౨౩
మాషాన్ వా సఘృతక్షౌద్రా న్ ఖాదన్ గృష్టిపయోఽనుపః
జాగర్తి రాత్రిం సకలామఖిన్నః ఖేదయన్ స్త్రియః ౨౪
బస్తాణ్డసిద్ధే పయసి భావితానసకృత్తిలాన్
యః ఖాదేత్ససితాన్ గచ్ఛేత్స స్త్రీశతమపూర్వవత్ ౨౫

చూర్ణం విదార్యా బహుశః స్వరసేనైవ భావితమ్
క్షౌద్ర సర్పిర్యుతం లీఢ్వా ప్రమదాశతమృచ్ఛతి ౨౬
కృష్ణాధాత్రీఫలరజః స్వరసేన సుభావితమ్
శర్కరామధుసర్పిర్భిర్లీఢ్వా యోఽను పయః పిబేత్ ౨౭
స నరోఽశీతివర్షోఽపి యువేవ పరిహృష్యతి
కర్షం మధుకచూర్ణస్య ఘృతక్షౌద్ర సమన్వితమ్ ౨౮
పయోఽనుపానం యో లిహ్యాన్నిత్యవేగః స నా భవేత్
కులీరశృఙ్గ్యా యః కల్కమాలోడ్య పయసా పిబేత్ ౨౯
సితాఘృతపయోన్నాశీ స నారీషు వృషాయతే
యః పయస్యాం పయఃసిద్ధాం ఖాదేన్మధుఘృతాన్వితామ్ ౩౦
పిబేద్బాష్కయణం చాను క్షీరం న క్షయమేతి సః
స్వయంగుప్తేక్షురకయోర్బీజచూర్ణం సశర్కరమ్ ౩౧
ధారోష్ణేన నరః పీత్వా పయసా రాసభాయతే
ఉచ్చటాచూర్ణమప్యేవం శతావర్యాశ్చ యోజయేత్ ౩౨
చన్ద్ర శుభ్రం దధిసరం ససితాషష్టికౌదనమ్
పటే సుమార్జితం భుక్త్వా వృద్ధోఽపి తరుణాయతే ౩౩
శ్వదంష్ట్రేక్షురమాషాత్మగుప్తా బీజశతావరీః
పిబన్క్షీరేణ జీర్ణోఽపి గచ్ఛతి ప్రమదాశతమ్ ౩౪
యత్కిఞ్చిన్మధురం స్నిగ్ధం బృంహణం బలవర్ధనమ్
మనసో హర్షణం యచ్చ తత్సర్వం వృష్యముచ్యతే ౩౫
ద్రవ్యైరేవంవిధైస్తస్మాద్దర్పితః ప్రమదాం వ్రజేత్
ఆత్మవేగేన చోదీర్ణః స్త్రీగుణైశ్చ ప్రహర్షితః ౩౬
సేవ్యాః సర్వేన్ద్రియసుఖా ధర్మకల్పద్రుమాఙ్కురాః
విషయాతిశయాః పఞ్చ శరాః కుసుమధన్వనః ౩౭

ఇష్టా హ్యేకైకశో೭ప్యర్థా హర్షప్రీతికరాః పరమ్
కిం పునః స్త్రీశరీరే యే సఙ్ఘాతేన ప్రతిష్ఠితాః ౩౮
నామాపి యస్యా హృదయోత్సవాయ
యాం పశ్యతాం తృప్తిరనాప్తపూర్వా
సర్వేన్ద్రి యా కర్షణపాశభూతా
కాన్తానువృత్తివ్రతదీక్షితా యా ౩౯
కలావిలాసాఢ్య వయోవిభూషా
శుచిః సలజ్జా రహసి ప్రగల్భా
ప్రియంవదా తుల్యమనఃశయా యా
సా స్త్రీ వృషత్వాయ పరం నరస్య ౪౦
ఆచరేచ్చ సకలాం రతిచర్యాంకామసూత్రవిహితామనవద్యామ్
దేశకాలబలశక్త్యనురోధాద్వైద్యతన్త్రసమయోక్త్యవిరుద్ధామ్ ౪౧
అభ్యఙ్గనోద్వర్తనసేకగన్ధస్రక్చిత్రవస్త్రా భరణప్రకారాః
గాన్ధర్వకావ్యాదికథాప్రవీణాఃసమస్వభావావశగావయస్యాః ౪౨
దీర్ఘికా స్వభవనాన్తనివిష్టాపద్మరేణు మధుమత్తవిహఙ్గా
నీలసానుగిరికూటనితమ్బే కాననాని పురకణ్ఠగతాని ౪౩
దృష్టిసుఖా వివిధా తరుజాతిఃశ్రోత్రసుఖః కలకోకిలనాదః
అఙ్గసుఖర్తువశేన విభూషాచిత్తసుఖః సకలః పరివారః ౪౪
తామ్బూలమచ్ఛమదిరా కాన్తా కాన్తా నిశా శశాఙ్కాఙ్కా
యద్యచ్చ కిఞ్చిదిష్టంమనసో వాజీకరం తత్తత్ ౪౫
మధు ముఖమివ సోత్పలం ప్రియాయాః
కలరణనా పరివాదినీ ప్రియేవ
కుసుమచయమనోరమా చ శయ్యా
కిసలయినీ లతికేవ పుష్పితాగ్రా ౪౬

దేశే శరీరే చ న కాచిదర్తి
రర్థేషు నాల్పోఽపి మనోవిఘాతః
వాజీకరాః సన్నిహితాశ్చ యోగాః
కామస్య కామం పరిపూరయన్తి ౪౭
ముస్తాపర్పటకం జ్వరే తృషి జలం మృద్భృష్టలోష్టోద్భవం
లాజాశ్ఛర్దిషు బస్తిజేషు గిరిజంమేహేషు ధాత్రీనిశే
పాణ్డౌ శ్రేష్ఠమయోఽభయాఽనిలకఫే ప్లీహామయే పిప్పలీ
సన్ధానే కృమిజా విషే శుకతరుర్మేదోనిలే గుగ్గులుః ౪౮
వృషోఽస్రపిత్తే కుటజోఽతిసారే
భల్లాతకోఽశసు గరేషు హేమ
స్థూలేషు తార్క్ష్యం క్రిమిషు కృమిఘ్నం
శోషే సురా చ్ఛాగపయోఽథ మాంసమ్ ౪౯
అక్ష్యామయేషు త్రిఫలా గుడూచీ
వాతాస్రరోగేమథితం గ్రహణ్యామ్
కుష్ఠేషు సేవ్యః ఖదిరస్య సారః
సర్వేషు రోగేషు శిలాహ్వయం చ ౫౦
ఉన్మాదం ఘృతమనవం శోకం మద్యం వ్యపస్మృతిం బ్రాహ్మీ
నిద్రా నాశం క్షీరం జయతిరసాలా ప్రతిశ్యాయమ్ ౫౧
మాంసం కార్శ్యం లశునః ప్రభఞ్జనం స్తబ్ధగాత్రతాం స్వేదః
గుడమఞ్జర్యాః ఖపురో నస్యాత్ స్కన్ధాంసబాహురుజమ్ ౫౨
నవనీతఖణ్డమర్దితమౌష్ఠం మూత్రం పయశ్చ హన్త్యుదరమ్
నస్యం మూర్ధవికారాన్ విద్ర ధిమచిరోత్థమస్రవిస్రావః ౫౩
నస్యం కవలో ముఖజాన్ నస్యాఞ్జనతర్పణాని నేత్రరుజః
వృద్ధత్వం క్షీరఘృతే మూర్చ్ఛాం శీతామ్బుమారుతచ్ఛాయాః ౫౪

సమశుక్తార్ధ కమాత్రా మన్దే వహ్నౌ శ్రమే సురా స్నానమ్
దుఃఖసహత్వే స్థైర్యే వ్యాయామో గోక్షురుర్విత్తః కృచ్ఛ్రే ౫౫
కాసే నిదిగ్ధికా పార్శ్వశూలే పుష్కరజా జటా
వయసః స్థాపనే ధాత్రీ త్రిఫలా గుగ్గలుర్వ్రణే ౫౬
బస్తిర్వాతవికారాన్పైత్తాన్ రేకః కఫోద్భవాన్ వమనమ్
క్షౌద్రం జయతి బలాసంసర్పిః పిత్తం సమీరణం తైలమ్ ౫౭
ఇత్యగ్ర్యం యత్రోక్తం రోగాణామౌషధం శమాయాలమ్
తద్దేశకాలబలతో వికల్పనీయం యథాయోగమ్ ౫౮
ఇత్యాత్రేయాదాగమయ్యార్థసూత్రంతత్సూక్తానాం పేశలానామతృప్తః
భేడాదీనాం సమ్మతో భక్తినమ్రః పప్రచ్ఛేదం సంశయా నోఽగ్ని వేశః౫౯
దృశ్యన్తే భగవన్ కేచిదాత్మవన్తోఽపి రోగిణః
ద్ర వ్యోపస్థాతృసమ్పన్నా వృద్ధవైద్యమతానుగాః ౬౦
క్షీయమాణామయప్రాణా విపరీతాస్తథాఽపరే
హితాహితవిభాగస్య ఫలం తస్మాదనిశ్చితమ్ ౬౧
కిం శాస్తి శాస్త్రమస్మి
న్నితి కల్పయతోఽగ్ని వేశముఖ్యస్య
శిష్యగణస్య పునర్వసు
రాచఖ్యౌ కార్స్న్యతస్తత్త్వమ్ ౬౨
న చికిత్సాఽచికిత్సా చ తుల్యా భవితుమర్హతి
వినాఽపి క్రియయా స్వాస్థ్యం గచ్ఛతాం షోడశాంశయా ౬౩
ఆతఙ్కపఙ్కమగ్నానాం హస్తాలమ్బో భిషగ్జితమ్
జీవితం మ్రియమాణానాం సర్వేషామేవ నౌషధాత్ ౬౪
న హ్యుపాయమపేక్షన్తే సర్వే రోగా న చాన్యథా
ఉపాయసాధ్యాః సిధ్యన్తి నాహేతుర్హేతుమాన్ యతః ౬౫

యదుక్తం సర్వసమ్పత్తియుక్తయాఽపి చికిత్సయా
మృత్యుర్భవతి తన్నైవం నోపాయేఽస్త్యనుపాయతా ౬౬
అపి చోపాయయుక్తస్య ధీమతో జాతుచిత్ క్రియా
న సిధ్యేద్దైవవైగుణ్యాన్న త్వియం షోడశాత్మికా ౬౭
కస్యాసిద్ధోఽగ్నితోయాదిః స్వేదస్తమ్భాదికర్మణి
న ప్రీణనం కర్షణం వా కస్య క్షీరం గవేధుకమ్ ౬౮
కస్య మాషాత్మగుప్తాదౌ వృష్యత్వే నాస్తి నిశ్చయః
విణ్మూత్రకరణాక్షేపౌ కస్య సంశయితౌ యవే ౬౯
విషం కస్య జరాం యాతి మన్త్రతన్త్రవివర్జితమ్
కః ప్రాప్తః కల్యతాం పథ్యాదృతే రోహిణికాదిషు ౭౦
అపి చాకాలమరణం సర్వసిద్ధాన్తనిశ్చితమ్
మహతాఽపి ప్రయత్నేన వార్యతాం కథమన్యథా ౭౧
చన్దనాద్యపి దాహాదౌ రూఢమాగమపూర్వకమ్
శాస్త్రాదేవ గతం సిద్ధిం జ్వరే లఙ్ఘనబృంహణమ్ ౭౨
చతుష్పాద్గుణసమ్పన్నే సమ్యగాలోచ్య యోజితే
మా కృథా వ్యాధినిర్ఘాతం విచికిత్సాం చికిత్సితే ౭౩
ఏతద్ధి మృత్యుపాశానామకాణ్డే ఛేదనం దృఢమ్
రోగోత్త్రాసితభీతానాం రక్షాసూత్రమసూత్రకమ్ ౭౪
ఏతత్తదమృతం సాక్షాజ్జగదాయాసవర్జితమ్
యాతి హాలాహలత్వం తు సద్యో దుర్భాజనస్థితమ్ ౭౫
అజ్ఞాతశాస్త్రసద్భావాన్ శాస్త్రమాత్రపరాయణాన్
త్యజేద్దూరాద్భిషక్పాశాన్ పాశాన్ వైవస్వతానివ ౭౬
భిషజాం సాధువృత్తానాం భద్ర మాగమశాలినామ్
అభ్యస్తకర్మణాం భద్రం భద్రం భద్రా భిలాషిణామ్ ౭౭

ఇతి తన్త్రగుణైర్యుక్తం తన్త్రదోషైర్వివర్జితమ్
చికిత్సాశాస్త్రమఖిలం వ్యాప్య యత్ పరితః స్థితమ్ ౭౮
విపులామలవిజ్ఞాన మహామునిమతానుగమ్
మహాసాగరగమ్భీర సఙ్గ్రహార్థోపలక్షణమ్ ౭౯
అష్టాఙ్గవైద్యక మహోదధిమన్థనేన యోఽష్టాఙ్గసఙ్గ్రహమహామృతరాశిరాప్తః
తస్మాదనల్పఫల మల్పసముద్యమానాం
ప్రీత్యర్థమేతదుదితం పృథగేవ తన్త్రమ్ ౮౦
ఇదమాగమసిద్ధత్వాత్ప్రత్యక్ష ఫలదర్శనాత్
మన్త్రవత్సంప్రయోక్తవ్యం న మీమాంస్యం కథఞ్చన ౮౧
దీర్ఘజీవితమారోగ్యం ధర్మమర్థం సుఖం యశః
పాఠావబోధానుష్ఠానైరధిగచ్ఛత్యతో ధ్రువమ్ ౮౨
ఏతత్పఠన్ సఙ్గ్రహబోధశక్తః
స్వభ్యస్తకర్మా భిషగప్రకమ్ప్యః
ఆకమ్పయత్యన్య విశాలతన్త్ర
కృతాభియోగాన్ యది తన్న చిత్రమ్ ౮౩
యది చరకమధీతే తద్ ధ్రువం సుశ్రుతాది
ప్రణిగదితగదానాం నామమాత్రేఽపి బాహ్యః
అథ చరకవిహీనః ప్రక్రియాయామఖిన్నః
కిమివ ఖలు కరోతు వ్యాధితానాం వరాకః ౮౪
అభినివేశ వశాదభియుజ్యతే
సుభణితేఽపి న యో దృఢమూఢకః
పఠతు యత్నపరః పురుషాయుషం
స ఖలు వైద్యకమాద్యమనిర్విదః ౮౫
వాతే పిత్తే శ్లేష్మశాన్తౌ చ పథ్యం

తైలం సర్పిర్మాక్షికం చ క్రమేణ

ఏతద్ బ్రహ్మ భాషతాం బ్రహ్మజో వా

కా నిర్మన్త్రే వక్తృభేదోక్తిశక్తిః ౮౬

అభిధాతృవశాత్ కింవా ద్ర వ్యశక్తిర్విశిష్యతే

అతో మత్సరముత్సృజ్య మాధ్యస్థ్యమవలమ్బ్యతామ్ ౮౭

ఋషిప్రణీతే ప్రీతిశ్చేన్ముక్త్వా చరకసుశ్రుతౌ

భేడాద్యాః కిం న పఠ్యన్తే తస్మాద్గ్రాహ్యం సుభాషితమ్ ౮౮

హృదయమివ హృదయమేతత్సర్వాయుర్వేదవాఙ్మయపయోధేః

కృత్వా యచ్ఛుభమాప్తం శుభమస్తుపరం తతో జగతః ౮౯

ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనుశ్రీమద్వాగ్భటవిరచితాయామష్టాఙ్గహృదయసంహితాయాం షష్ఠే ఉత్తరస్థానే వాజీకరణవిధిర్నామ చత్వారింశోఽధ్యాయః ౪౦

ఇతి వాజీకరణమష్టమమఙ్గం సమాప్తమ్

సమాప్తం చేదం షష్ఠముత్తరస్థానమ్

సమాప్తేయమష్టాఙ్గహృదయసంహితా